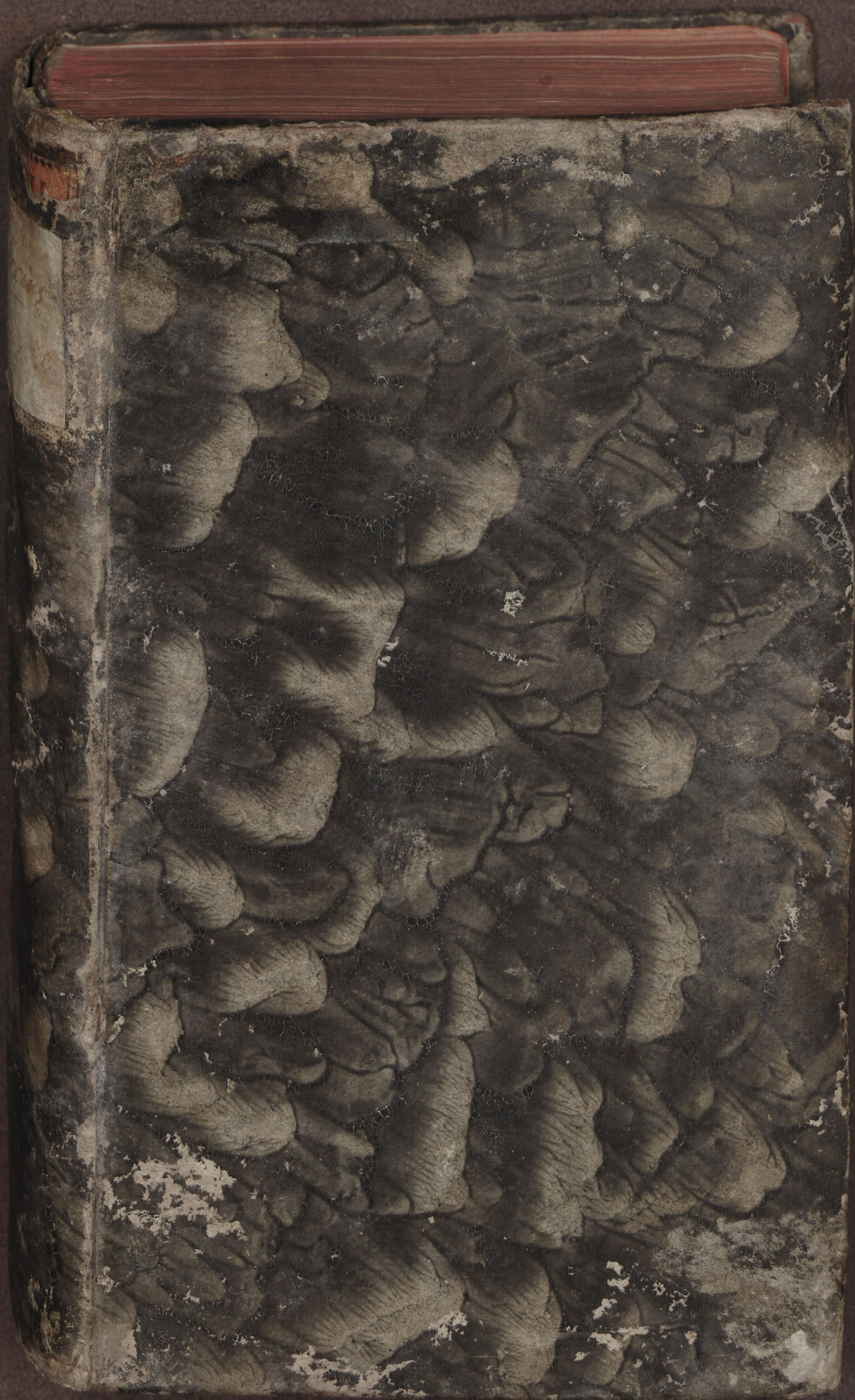

Auctione Viennae habita pretio 1 f. 5. mihi procuravi.

IO. GOTTL. HEINECCI ICti

CONS. QVOND. AVLAE REGIAE PRVSS. ET IN ILL. VIADRINA PAND. ET PHIL. RAT. ET MOR. P. P. ORD.

ANTIQVITATVM ROMANARVM IVRISPRVDENTIAM ILLVSTRANTIVM SYNTAGMA

SECVNDVM ORDINEM

INSTITVTIONVM IVSTINIANI

DIGESTVM

IN QVO MVLTA IVRIS ROMANI ATQVE AVCTORVM VETERVM LOCA EXPLICANTVR ATQVE ILLVSTRANTVR

EDITIO NOVA

PRIORIBVS EMENDATIOR ET LOCVPLETATIOR.

CVM SER. ELECT. SAXON. PRIVILEGIO.

FRANCOFVRTI AD MOENVM,

SVMTIBVS HENRICI LVDOVICI BROENNER,

MDCCLXXI.

PRAEFATIO NOVA
LECTORI BENEVOLO
S. P.

Praeter ea, quae olim huic libello verbosius praefatus sum, iam quoque sunt, LECTOR, quae paucis te volo. Qua occasione ille mihi olim subitanea veluti opera natus sit, ex vetere praefatione, si memineris, didicisti. Fata tunc illi longe alia, quam quae expertus est, ominabar. Non dubitabam enim, quin, cum plerique alieno ab his studiis animo esse soleant, libellus non nisi meis, quibus illum destinaveram, auditoribus vtilitatem aliquam allaturus, adeoque extra academiae, in qua tunc publice docendi munere fungebar, Halensis pomoeria non multum consecuturus

eſſet celebritatis. Enimuero aliter acci-
dit, ac quidem exiſtimaueram. Vix enim
praelo exierat opuſculum, cum et exteri
in ephemeridibus publicis inſtitutum
meum probarent, et ipſum libellum com-
mendarent vnice. Fuerunt etiam qui ſe
eo non parum adiutos eſſe, literis ad me
datis, ſignificarent. Fuerunt, qui illum
in hac ac exteris academiis publice enar-
rarent, ſuisque illuſtrarent interpretatio-
nibus. Fuerunt denique, vt fit, qui in li-
bellis et ſchedis ſuis, mea, vel ſuppreſſo
auctoris nomine, exſcriberent, vel cum
honoris praefatione citarent, vel naeuos
quosdam, ſiue veros, ſiue ſibi ita viſos,
candide indicarent; quibus ego me ma-
gis obſtrictum fateor, quam illis, qui mi-
hi laudes, quas non agnoſco, admetiri
non dubitarunt. Inter haec omnia libel-
li exemplaria paucos intra annos diſtracta
ſunt, meque iam monet bibliopola, in

quem, diſſipato bibliopolio nouo, ius vendendi opuſculum, translatum eſt, vt ſi quid in ſcriniis eſſet, quod addendum putem, id ſecum communicare non dubitem, aſt ita tamen componam rationes, vt forma libri non multum immutetur. Statim ergo ſub incudem illum reuocaui, et nihil feci reliqui, vt multo concinnior emendatiorque prodiret in lucem. Quid praeſtiterim, paucis accipe. Naeuos, qui vel operarum incuria vel culpa mea, quamuis leuiſſima, priori editioni haeſerunt, ſeueriſſima cura ſuſtuli; Auctorum loca accuratiſſime citaui: quaedam non ſatis firmata, nouis nunc teſtimoniis ſtabiliui: Adieci hinc inde obſeruationes, quae deeſſe videbantur: quibusdam, de quibus amplius deliberandum cenſui, induxi lituram. Mutaui etiam nonnunquam ſententiam, a nemine monitus, et ſolo veritatis ſtudio, quod rebus omnibus

anteferre ſoleo, adductus. Quaedam amicorum, doctorumque virorum monitu correxi, ſi quando eos acu tetigiſſe deprehendi. Nunquam enim mihi adeo placui, vt humani quidquam a me alienum ducerem. Denique cum a quibusdam non ex merito vellicari me animaduerterem, operam etiam dedi, vt mea vindicarem modeſte. Exemplo eſſe potuerunt, quae contra Virum Clariſſimum B. BRANCHU, iureconſultum Lugdunenſem diſputaui. Bis me Vir doctus erroris poſtulavit in elaboratiſſimis, quas euulgat, obſeruationibus iuris. Sed vtroque loco eum non errorem deprehendiſſe, ſed coniecturam coniecturae oppoſuiſſe animadverti, et quidem parum veriſimilem veriſimillimae. Vnde cum non liceret mihi eſſe tam beato, vt ab eo proficerem, committendum mihi haud putaui, vt erraſſe me faterer, vbi ipſe errori propior videbatur.

batur. Denique, ne id ignores, indicem auxi quam maxime, inſertis iis, quae in noua hac editione acceſſerunt. Ita vere affirmare poſſum, auctiorem emendatioremque proditurum eſſe libellum, ſi is, qui emendationi plagularum impreſſarum praefuerit, tantum induſtriae attulerit, quantum ego ad illius recognitionem attuli. Diligentiam enim operarum, quamvis exactiſſimam a bibliopola, viro integerrimo, ſtipulatus ſim, ipſe praeſtare nequeo, plus quam centum milliaribus Argentorato remotus. Haec ſunt, quae ſcire te volui, LECTOR, antequam te ipſius libri lectioni dares. Tu lucubratione, quam in tui gratiam ſuſtinui, vtere, fruere, et mihi, tua cauſa omnia volenti, et antiquitates Germanici iuris multo maiore ſtudio adornanti, et breui eidem praelo commiſſuro, faue. Halae Kal. Sextil. cIↃIↃCCXXIII. Haec ante bien-

nium. Iam ſcito, iterum diſtractis exemplaribus, me denuo libellum recognouiſſe, emendaſſe, nihilque feciſſe reliqui, vt prodiret et auctior et emaculatior. Eſt hoc ſtudium huiusmodi, vt quotidie aliquid obſerues: nec quisquam tam bene ſubducta ad ſcribendum ratione eſt, quin res, aetas, vſus ſemper aliquid apportet noui, aliquid moneat, vt illa, quae te ſcire credideras, neſcias, et quae tibi putaras prima, in experiundo repudies. Quod et mihi, quoties mea relego, euenit, euenietque fortaſſis et in poſterum, ſi me viuo libellus quartum praela exercuerit. Sed haec Deo curae erunt, cui TE, LECTOR, aeque ac me ipſum meaque omnia commendo. Franequerae Friſorum x. Kal. Febr. cIↃIↃCCXXVI

 PRAE-

PRAEFATIO
PRIORI EDITIONI PRAEMISSA.

LECTORI BENEVOLO
S. P. D.
IO. GOTTL. HEINECCIVS.
ICtus.

Quantum vtilitatis in iurisprudentia noſtra antiquitatum Romanarum adferat notitia, nemo, niſi qui nunquam eſt hiſce ſacris initiatus, ignorat. Equidem iam eo tempore, quo adhuc florebant res Romanae, vix quisquam praeclarum iureconſulti nomen tueri videbatur, qui erat ab hoc inſigni praeſtantiſſimoque praeſidio deſtitutus. *Plurima erat, teſte* CICERONE (*a*), *in omni iure ciuili antiquitatis effigies, et priſca verborum vetuſtas, et actionum genera*

a) Cic. *de Orat.* I, 43.

nera quaedam, quae maiorum consuetudinem, vitamque declarabant. Haec vero omnia quis quaeso intelligat, nisi qui interiorem sibi antiquitatis scientiam comparauerit? Hinc in maxima plerumque ac praecipua veterum iureconsultorum laude ponebatur accuratior antiquitatum notitia, PLINIVS (*b*), ARISTONEM iureconsultum laudaturus, nihil in eo magis, quam illam prisci moris peritiam, admiratur. *Quam peritus,* inquit, *ille et priuati iuris et publici? Quantum rerum, quantum exemplorum, quantum* ANTIQVITATVM *tenet? nihil est, quod discere velis, quod ille docere non possit. Mihi certe, quoties aliquid abditum quaero, instar thesauri est.* Idem reconditarum literarum praesidium etiam in ANTISTIO LABEONE celebrat GELLIVS (*c*), ex quo discimus, *nihil eum ratum pensumque habuisse, nisi quod iustum sanctumque esse, in Romanis* ANTIQVITATIBVS *legisset.* Cum ergo iam ii iureconsulti, qui florentem viderant rempublicam, hoc praesidio carere haud posse viderentur: quid de nostris dicamus temporibus, quibus ita extincta est Romana respublica, nullum vt exstet, nisi in hominum memoria, veteris illius formae vestigium? Aliae hodie sunt consuetudines, alia religio, alii magistratus, alia iudicia, alia denique imperiorum et rerumpublicarum facies. Et tamen peregrinis adstricti legibus viuimus, easque interpretari et obuenientibus hodie negotiis applicare iubemur. Quis hoc praestiterit, nisi qui impressam animo circumferat veteris illius Romanae reipublicae effigiem, et, vt IVSTINIANVS (*d*) alicubi monet, *nihil* ANTIQVITATIS *penitus ignoret?*

Equi-

b) PLIN. *Epist. I,* 22.
c) GELL. *Noct. att. XIII,* 12.
d) §. 1. *Inst. de testam. ordin.*

Equidem si cui hoc dubium videbitur, eum ego ad Glossatores remittam, ad illud inquam, hominum genus, cui, extincto literarum lumine, tantum statuebatur pretii, vt quasi Atlantis humeris coelum, ita eorum auctoritate iurisprudentiae dignitas videretur sustineri. Quid enim aliud eminentissima illa ingenia in tot ridiculos ac pene pueriles errores abripuit, quam antiquitatum Romanarum omnisque politioris literaturae ignorantia? Fieri enim profecto haud poterat, *quin homines, eius reipublicae ignari, cuius leges et iura tractabant, tanquam illuni nocte sine lumine oberrantes, saepe offenderent, saepe laberentur, saepe quouis potius, quam quo instituerant, peruenirent*, vt eleganter ait M. ANTONIVS MVRETVS (*e*). Non pudebat ergo tum legi *Fusiae, Caniniae* a *canina* inuidia (*f*); legi *Hortensiae* a nescio quo *Rege Hortensio* (*g*); *calatis comitiis* a Graeco καλὸς (*h*); quartae *Falcidiae* a *defalcando* (*i*); et libertis *orcinis* a nescio quo Graeco *orcos*, quod *rectum* significet (*k*), nomina arcessere. Neque religio

e) MVRET. *Part. I. Orat. XVII.*

f) Glossa *ad princ. Inst. de Lege Fus. Can. toll. edit. antiquiss. ex saeculo XV.* Quam legem Fusiam Caniniam forte a quodam, qui Caninius nominabatur, inductam; vt in publiciana dicitur inst. de *actionibus* §. *aliae*. Nam canis seruabat naturam, qui stat in palea, qui nec sibi potest habere paleam, nec alii permittit accipere. sic nec sibi poterat tenere seruos, quod moriebatur; nec libertatem patiebatur iis dari. Vnde merito *caninia* dicitur, vt sit consequens nomen rei.

g) Glossa *ad* §. 4. *Inst. de Iure nat. gent. et ciu.* Sed hoc sublatum est per legem, latam ab Hortensio Rege.

h) Glossa *ad* §. 1. *Inst. de testam. ord. Calatis*, id est, bonis initiis vel conuentibus, καλὸς enim bonum interpretatur.

i) Glossa *ad princ. inst. de lege Falcid.* Falcidia sic dicta quod vt falx foenum, sic et lex legata resecat.

k) Glossa *ad* §. 2. *Inst. de sing. reb. per fideicom. rel.* Orcinus sic dictus ab orco, quod est rectum, vnde orcinus, id est directe manumissus, vel ab orco, id est, capio.

gio tum erat ea, quae de antiqua in ius vocatione in iure Romano repererant, ad hodiernam citationem; et quae de albis praetorum legerant, ad edicta iudicum nostrorum referre. Quin, ne quid deesset ineptiarum, ex veteribus istis praesidibus et praefectis praetorio imperii nostri principes atque electores deriuare haud dubitabant. Quas ridiculas interpretationes ex crassa antiquitatum Romanarum interiorisque literaturae ignorantia subnatas cum posteri, nugis istis tanquam glebae adscripti, tantum non consecrarent: tantus sensim succreuit errorum grauissimorum prouentus, vt exstirpando huic luxurianti lolio ne eminentissimorum quidem iureconsultorum sufficeret diligentia.

Enimuero condonandum id forsan fuerit magis illis, qui tam infelici seculo adoleuerant, ingeniis. Illud vix ferendum, quod in felici illa temporum reparatione, cum vbique feruerent elegantiorum literarum studia, non deessent, qui in illa glossatorum barbarie quaererent delicias, frugeque reperta, glande tamen vesci mallent. Nemo ignorat, quantum in iurisprudentia repurganda illustrandaque desudauerint praestantissima superiorum temporum ingenia, ALCIATI, BVDAEI, CVIACII, BALDVINI, HOTOMANI, CHARONDAE, CONTII, BRISSONII, FABRI, AVGVSTINI, GIPHANII, PITHOEI, RAEVARDI, RITTERSHVSII, qui omnes cum iuris peritia admirabilem quandam atque inusitatam antiquitatis notitiam coniunxerant: sed eorum tamen labores adeo sorduerunt plerisque, vt vir quidam doctissimus, qui Balduini opera coniunctim edere instituerat, non reperiret, qui sumtus facere sustineret. Si qui etiam, eorum excitati exemplo, eandem docendi rationem sequerentur in academiis, iis publico expositis odio, barbaroque *humanistarum* nomine traductis,

tan-

tantum non aqua et igni interdicebatur (*l*). Certatim ergo tum iuuenes in Italiam, tanquam ad iurisprudentiae mercatum quendam confluebant, audituri ibi iureconsultos *magistraliter*, si Deo placet, docentes (*m*), et redituri inde rabulae haud postremi, confidentes, acres, contentiosi, et quod palmarium tum videbatur, multarum legum, sibi non intellectarum principia vno spiritu citare gnarissimi.

Verum suppuduit demum iureconsultos tantae barbariei, Deusque hanc eis mentem dedit, vt cum illo legum studio praeter accuratiorem ratiocinandi artem aliaque praesidia, etiam antiquitatum in primis Romanarum peritiam coniungerent. Viderunt postrema haec saecula iureconsultos humanissimos, MERILLIOS, GROTIOS, GOTHOFREDOS, AVERANIOS, VINNIOS, FREHEROS, HERALDOS, OISELIOS, BRVMMEROS, MENAGIOS, HVBEROS, SPANHEMIOS, BYNCKERSHOEKIOS, NOODTIOS, SCHVLTINGIOS, qui nihil fecerunt reliqui, vt legibus ex ipsa status Romani veterumque rituum contemplatione lucem suffunderent. Sed plerique tamen duntaxat singularia quaedam iuris nostri capita illustranda susceperunt, nemoque adhuc, quantum memini, exstitit, qui per omnes iuris, partes eundo hoc antiquitatis iter, vt CICERO (*n*) vocat, confecerit. Equidem JACOBVM GOTHOFRDVM iustum antiquitatum iuridicarum corpus meditatum esse, auctor

l) Exemplum est in MELCH. von OSSEN Testamento *Part. II. cap. VIII.* §. 2. *p.* 385. *et* §. 14. *p.* 403.

m) Magistralem hanc docendi methodum luculenter ex Panciroli de *Clar. leg. Interpr. II. 6.* exponit THOMAS. *ad Melch. de Ossen Testam. p.* 398.

n) CIC. *de Orat. I,* 60.

ctor est MORHOFIVS (o), id quod, si vidisset lucem, tanquam Phidiae aliquod signum omnium procul dubio cordatiorum admirationem meruisset. Verum inuiderunt nobis fata tam luculentum opus, neque quisquam adhuc in tanti viri labores successit.

Cum vero et ego, quantum vtilitatis haec antiquitatum notitia iuris Romani cultoribus adferat, experiundo didicissem, et olim ita ferente studiorum meorum ratione, in peruoluendis melioris aetatis auctoribus indagandisque antiquitatibus haud parum insumsissem operae: facile a me impetraui, vt hac re cupidae legum iuuentutis studia pro virili mea parte iuuare anniterer. Eo consilio superiore aestate in publicis, quas indixeram, praelectionibus ad singulos Institutionum titulos ea explicaui, quae ex antiquitatibus ad intelligendam illam iuris materiam obseruanda videbantur. Cum vero, auditorum memoriae consulturus, breuissimis, quantum licebat, positionibus omnia conclusissem: dignae illae quibusdam visae sunt, quas reuocarem sub limam, et publicae luci exponerem. Et inde subnatum mihi est hoc antiquitatum Romanarum, quod nunc publici iuris facio, syntagma, interioris iurisprudentiae studiosis non ingratum, vt spero, futurum. Equidem et in antiquitatum studio suauis nonnunquam latet insania. Non desunt hodienum Damasippi illius similes, de quo HORATIVS (p):

Insanit veteres statuas Damasippus emendo.

Non

o) MORHOF. *Polybist. Tom. III. Lib. VI. Sect. III.* §. *XI.* p. 83.

p) HORAT. *Sermon. II. 3. v. 64.*

Non desunt, qui Protei baculum, aut Epicteti fictilem lucernam talentis coëmerent, dummodo essent, qui decipere vellent. Sed hos ego homines suauiter rideo, et si recte ab Henr. Stephano (q) obseruatum, Graecos olim simplices homines ἀρχαίους et ἀρχαικους; stultus vero κρόνους, κρονικους, κρονολήρους, et βεκκεσελήνους vocasse: nulli mihi magis hoc nomen mereri videntur, quam qui antiquitatis quisquilias auro mercantur. Nunquam mihi placuit antiquitatis studium, nisi quod sublimioribus scientiis lumen praeferret. Non ergo vulgaria ac trita hic quaeres, non λεπτολογίας illas, quas plerumque in antiquitatum scriptoribus rident, quotquot sunt cordatiores eruditi. Non hic de veterum calceis, non de eorundem tricliniis epulis, ianuis, ludis, hastis, tibiis, coronis, laruis, thermis, torquibus, lucernis agitur: (cui enim non dictus Hylas?) sed de iis, quae ad statum reipublicae Romanae, ad legum origines et rationes, ad ritus, formulas, et sollennia populi Romani verba, ipsumque veterum iudiciorum ordinem pertinent, sine quibus intelligi haud possunt leges Romanorum. In consilium vbique adhibui auctores praestantissimos, quos omnes ipse euolui, et, quantum licuit, bona fide citaui. In prioribus titulis multum me fateor profecisse ex illustris Thomasii dissertationibus, quibus institutiones illustrare coepit (r), quae si omnes vidissent lucem, supersedere potuissem hisce lucubrationibus. Multum quoque adiumenti mihi attulerunt aeterna Cviacii, Hotomanorvm,

(q) Henr. Steph. *Apolog. Herodot.*

(r) *De vsu practico Institutionum*, in quibus tamen adhuc non longius, quam ad *Lib. I, Tit. XII.* progressus est.

Brissonii, Balduini, Pe . Fabri, Brummeri, M. Vertranii, Mauri, Sigonii, Salmasii, Io. Frid. Gronovii, Ezech. Spanhemii, Menagii, Noodii, Bynckershoeckii, perizonii, Hvberorum, Burmanni, Schultingii, aliorumque doctissimorum virorum opera, quae diurna nocturnaque versaui manu. Legem tamen hanc ego mihimet ipse dixi, vt semper ad fontes recurrerem: eaque re factum est, vt haud pauca obseruarem, quae aliis in mentem haud venisse arbitror. Cum vero in praelectionibus, quarum memini, publicis, ordinem Institutionum secutus essem: nolui postea ab eodem recedere, sed eundem in toto opusculo seruandum existimaui, ea tamen lege, vt potiores, quae in pandectis occurrunt, materias iusto loco atque ordine insererem, multaque, quae in vtrisque desiderantur, hinc inde supplerem. Sic cum verbi causa distinctiones personarum omnes neque in Institutionibus, neque in latiore Digestorum opere explicatae sint: de illis accuratissime egi in appendice libri primi, vbi simul dedi operam, vt quae a Car. Sigonio in libris *de antiquo iure ciuium Rom. Italiae et prouinciarum*, vt et Ezech. Spanhemio in *Orbe Romano* paullo prolixius traduntur, tanquam in nucleo exhiberem. Eadem cura et diuisionem illam *rerum mancipi* et *nec mancipi*, de qua altum est in iure nostro silentium, exposui *Libro II. Tit. I.* Multa quoque dicta inuenies de iurisdictione et imperio, de ordine iudiciorum, de feriis et dilationibus, de edendo, postulando, procuratoribus, de iure dotium, diuortiis, aliisque iuris capitibus, quae sicco pede in institutionibus praetereunda putauit Tribonianus. Vt paucis dicam, ita in hoc opere versatus sum, vt liceat mihi fructum vber-

rimum

rimum ad conſcientiam meam referre. Illud vnum doleo, inter concatenatos labores non licuiſſe mihi eſſe tam felici, vt paullo ſeueriore limamenda omnia tollerem. Ea TV, LECTOR BENEVOLE, tantiſper aequo animo feras, rogo, dum in calce poſterioris partis indicem eorum, in quibus operae aberrarunt, confecero. Interim fruere his et ANTIQVITATES GERMANICAS, quae ad illuſtrandum ius Germanicum hodiernum faciunt, et quas ego iam a plurimis annis perpoliui, eadem methodo expoſitas, breui, ſi Deo viſum fuerit, expecta. VALE. Ex Accademia Fridericiana, ipſis KAL. SEPT. cIↃIↃCCXVIII.

INDEX

TITVLORVM PARTIS I.

ET

MATERIARVM QVAE IN ILLIS TRACTANTVR.

LIB I.

AD PROOEM. *de variis iuris Romani Collectionibus differitur.*

AD TIT. I. de iustitia et iure, agitur *de iureconsultorum veterum philosophia, et aemulatione cum philosophis.*

AD TIT. II. de iure Nat. gent. et ciuili, agitur *de ritu ferendi leges et plebiscita, vt et de SCtis, de Praetorum et Aedilium edictis, de iureconsultorum origine et responsis, de constitutionibus principum, aliis.*

AD TIT. III. de iure personarum, agitur, *de seruorum Romanorum conditione et variis generibus.*

AD TIT. IV. et V. de ingenuis et libertinis, agitur *de variis manumittendi ritibus, de libertinorum conditione variis generibus, insignibus.*

AD TIT. VI. qui et quibus ex caussis manum. non possunt, agitur *de legis Aeliae Sentiae origine, ratione, variis capitibus, et abrogatione.*

AD TIT. VII. de Lege Fus. Canin. tollenda, agitur *de huius legis origine, ratione, materia, abrogatione.*

AD TIT. VIII. de his, qui sui vel alieni iuris sunt, agitur *de Dominorum potestate et crudelitate in seruos et variis legibus, quibus illa coërcita.*

AD TIT. IX. de patria potestate, agitur, de antiqua patrum potestate in liberos, veluti *de iure vitae et necis, de trina venundatione liberorum, de iudiciis domesticis, de*

acquae-

acquaestu per liberos, et quid in his omnibus sensim mutatum sit.

AD TIT. X. de nuptiis, agitur de variis ritibus *nuptiarum, veluti confarreatione, coëmtione, vsu, eorumque effectibus, vt et de nuptiarum requisitis.*

APPENDIX de legitimatione, *in spuriorum conditionem, originem legitimationis variaque eius genera inquirit, vbi et de curiae datione.*

AD TIT. XI. de adoptionibus, *de variis adoptionis generibus, et ritibus in ea adhibitis differitur.*

AD TIT. XII. quibus modis patr. pot. soluitur, agitur *de ritibus emancipationis eiusque variis speciebus.*

AD TIT. XIII. XIV. XV. XVII-XX. de tutelis, testamentaria, legitima, fiduciaria, datiua, *partim origo tutelae, partim leges XII. de tabularum de tutelis explicantur. Adduntur quaedam de ritibus dandi tutores, vt et de tutela mulierum, cuius historia latius traditur.*

AD TIT. XVI. de capitis deminutione, *eius origo ex antiquo census instituto deducitur, multaque ex antiquitatibus explicantur de iure postliminii, de seruitute poenae, de exilio, aquae et ignis interdictione, deportatione, et aliis.*

AD TIT. XXI. de auctoritate tutorum, *quid antiquis fuerit auctoritas, quid administratio, et quomodo interponi consueuerit auctoritas, docetur.*

AD TIT. XXII. Quibus modis tutela finitur, *de ritu explorandi pubertatem, et aliis modis finiendi tutelam agitur.*

AD TIT. XXIII. de curatoribus *agitur de curatione furiosorum, et prodigorum, de ritu interdicendi bonis, de origine curationis minorum, de actionibus et adiutoribus, aliisque rebus huc pertinentibus.*

AD TIT. XXIV. de satisdat. tutor. et curat. *satisdationis origo, SCtum sub Traiano factum, ipseque ritus satisdandi explicantur.*

AD TIT. XXV. de excusat. tut. vel curatorum, *multa disseruntur ex antiquitatibus de lege Papia Poppaea et iure liberorum, de liberorum recens natorum professione, de administratione fisci et aerarii, de schola Romana, Constantinop. et Berytensi et variis in illa Professoribus, Grammaticis, Rhetoribus, Philosophis, Medicis, Iureconsultis, eorumque immunitatibus.*

AD TIT. XXVI. de suspect. tutorib. vel curatoribus *Origo huius criminis ex lege XII. Tab. explicatur.*

APPENDIX Libri I. ea supplet, quae in institutionibus de iure personarum omittuntur. *Hinc in illa agitur de iure ciuitatis et Quiritium, de Latio et Latini nominis eorumque iuribus, de Italis, de prouinciis, earumque formulis, de municipiis, coloniis, praefecturis, ciuitatibus foederatis, de peregrinis denique eorumque conditione et iuribus*, aliisque.

LIB. II.

AD TIT I. de rer. diuis. et adquir. rer. domin. explicatur, *quomodo Romani res sacras Diis superis; religiosas diis inferis consecrauerint, quomodo sepulcra circumscripserint limitibus, quomodo muros aratro signarint, ac deinde dedicarint? Quae res dictae veteribus publicae, communes, vniuersitatis, nullius? Quaenam res mancipi et nec mancipi? quomodo facta mancipatio, in iure cessio sub corona venditio, traditio, adiudicatio? Quid Dominium quiritarium et bonitarium?*

AD TIT. II. de rebus corporalibus et incorporalibus *haec diuisio e principiis Stoicorum explicatur.*

AD TIT. III. de seruitut. rustic. et vrbanor. praediorum *de vtrarumque origine et indole ex antiquitatibus Romanis disseritur.*

AD TIT IV et V. de vsufructu, vsu et habitatione *eorumque origine agitur.*

AD

AD TIT. VI. de vsucapionibus et longi temporis praescriptionibus *origo horum iurium ex iure Attico et legibus XII. Tabularum deriuatur, et de legibus Atinia, Iulia, Plautia, Scribonia aliisque nouis constitutionibus agitur.*

AD TIT. VII. de donationibus *disseritur de differentia doni et muneris, de donis Romanorum variis, veluti strenis, apophoretis, muneribus natalitiis, lustricis, nuptialibus, xeniis etc. Eadem occasione de lege Cincia et aliis iuribus eorumque origine agitur.*

AD TIT. VIII. Quibus alienare licet vel non licet, *tota materia de dotium origine et iure, vt et de ritibus dotem dicendi, danai promittendiue tractatur. Agitur item de alienatione pignoris et rerum pupillarium.*

AD TIT. IX. Per quas personas cuique adquiritur, *praecipue de adquaestu per liberos horumque peculio, vt et per seruos, matres familias personasue liberas agitur.*

AD TIT. X. XI. XII. XIII. De testamentis ordinandis de testam. militar. et qui testari non possunt, *ostenduntur prima rei testamentariae initia additurque, quomodo testamenta in comitiis calatis, in procinctu, per aes et libram, vt et praetoria facta scripteque sint. Agitur etiam de testamentis militaribus, de testamentis feminarum, de exheredatione liberorum vetere et noua, vt et abdicatione eorum etc.*

AD TIT. XIV. de heredibus instituendis de *iis praecipue agitur, qui heredes institui haud potuerint, quales erant peregrini, caelibes, orbi, vniversitates, in quibus tamen non comprehenduntur municipia. An et quinam Dii potuerint heredes institui? Qualis as hereditarius, et quomodo computandus?*

AD TIT. XV. XVI. de vulgari et pupillari substitutione *in vtriusque originem inquiritur, simulque eius formula et modus ostenduntur.*

AD TIT. XVII. XVIII. XIX. quibus modis testam. infirmantur, de querela inofficiosi test. vt et de hered. qualitate et different. *explicatur, quaenam testamenta fuerint nulla vel iniusta, infirmata, rupta, irrita, rescissa: quae fue-*

fuerit origo querelae inofficiosi eiusque natura? quae origo portionis legitimae? Quinam heredes dicti necessarii, sui et necessarii, extranei? Quibus ritibus creta et adita hereditas? Quid pro herede gestio? Quid immixtio et agnitio?

AD TIT. XX-XXII. de legatis eorumque ademtione et translatione, vt et lege Falcidia *ostenditur, quotuplicia legata fuerint, quomodo legatum sit per vindicationem, damnationem, sinendi modo, per praeceptionem? Quaenam fuerit horum legatorum differentia? Quid legatum partis hereditatis? Considerantur porro leges: Furia testamentaria Voconia, Falcidia earumque origo et materia expenditur.*

AD. TIT. XXIII-XXV. de fideicommissis vniversalibus et singularibus et de codicillis, *fideicommissorum origo, formulae, natura ostenditur: adduntur nonnulla de SCt. Trebelliano, Pegasiano, Aproniano, de codicillorum nomine, natura, origine, et quae huc pertinent, aliis.*

ANTI-

ANTIQVITATES ROMANAE IVRISPRVDENTIAM ILLVSTRANTES.

PROOEMIVM.

Cum Iustinianus Imperator in Institutionum prooemio suae potissimum collectionis texat historiam: facturi videbimur operae pretium, si et nos illius exemplo IVRIS ROMANI COLLECTIONES, tum ante Iustinianum, tum postea confectas, veluti per indicem recensuerimus.

I. Legum regiarum collectio seu ius Papirianum.

I. Vrbem Romam principio reges habuere, qui manu initio omnia regere, postea vero et leges quasdam curiatas ad populum ferre coeperunt. Tacit. *Annal.* III, 26. *l.* 2. §. 2. *D. de orig. iur.* Has leges regias, maxime sacras,

primus collegit C. Papisius (*a*), non multo post exactos reges pontifex maximus, vt patet ex Dionys. Halicarn. *Antiqu. Rom. III. p. 187.* ex quo etiam discimus, C. Papisium illum leges Numae, dudum abolitas, in lucem reuocasse. Et haec quidem collectio IVS CIVILE PAPIRIANVM (*b*) vocatur a Pomponio, l. 2. §. 2. *D. de orig. iur.* de eoque tempore Caesaris, (vt eleganter obseruauit V. C. Car. Andr. Duker. *de Latinit. vet. Iurisconf. p. 156.*) librum integrum composuit Granius Flaccus, laudatum in *l. 144. D. de verb. signif.*

II. Eius interitus et restitutio.

II. Dudum vero, praeter paucissima fragmenta (*c*) Papiriana illa collectio periit. Et hinc

(*a*) Pomponius *l.* 2. §. 2. *et* 36. *D. de O. I.* modo *Sextum* modo *Publicum*; Dionysius vero Halicarnassens. cui plurimum ea in re credendum *Caium* appellat. Cum autem Cuiacius obseruet, in codicibus MSCt. legi VI. pro *Sextum* · non dubito, quin ex nota numerali Sexti praenomen sibi finxerint scribae. Significare vero videtur numerus iste, Papisium, quem Dionysius Halicarnassens. praecipue sacras Numae leges collegisse refert, sexto demum libro reliquas leges regias, veluti appendicem, adiecisse: Vnde ita forsan legenda verba Pomponii: *Quae omnes conscriptae exstant in libro sexto C. Papisii.* Bynkersh. *Praetermissa ad l.* 2. *D. de O. I. p.* 17.

(*b*) *Papisii* olim dicti, qui postea *Papirii*, Cicero Lib. IX. *Epist. ad famil.* 21. Primus Appius Claudius, (siue Coecus, siue Centummanus, siue Crassus,) circa annum V. C. cccc v. literarum R. reperit, ex eoque tempore dici coepit, *Papirius*, *Furius*, *Valerius* pro *Papisio Fusio*, *Valesio*, *l.* 2. §. 36. *D. orig. iur.* et ibi Bynkershoeck in *Praetermissis*. Petr. Faber *Semestr. I*, 11. *pag.* 52.

(*c*) Fragmentum bene longum e iure Papiriano exstat apud

hinc renatis literis de colligendis legibus regiis cogitarunt Valentinus Forsterus in *historia iuris Romani, Lib. 1. Cap. VI. et sequ.* Fuluius Vrsinus, Ant. Augustinus, et Iustus Lipsius *de legibus regiis et decemuiralibus.* Pardulphus Prateius *in iurisprudentia vetere Draconis et Solonis, cum Romano iure legum regiarum et decemuiralium collata. Lugd. MDLIX.* 8. itemque Franc. Modius, Steph. Vin. Pighius, Ant. Syluius, et qui reliquis omnibus palmam praeripuit, Paulus Merula *de legibus Romanorum, Capite II. et sequentibus.* Romuli leges singulari opusculo collegit exposuitque Franc. Balduinus *(d)*, quod in *Iurispr. Rom. et Attic. Tom. I. p. 15.* cum aliis Balduini operibus relatum est.

III. Leges XII. Tabularum.

III. Eiectis regibus, leges quoque eorundem exoleuisse *(e)*, et ius maxime incertum esse coe-

A 2 pisse,

apud Macrob. *Saturn. III*, 11. Quamuis, cum illud non tam legum, quam commentarii, faciem prae se ferat, magis Granio Flacco, quam Papirio, videatur tribuendum. Forsan etiam huc pertinet *l. 2. D. de mot. infer.*

(*d*) Secutus est Balduinus tabulam Capitolinam, cuius apographum a Io. Barth. Marliano acceperat. Sed eam genuinam, certe antiquam haud esse, vel primo intuitu apparet. Vid. Eric. Maurit. *Differt de libris iur. comm. p.* 92. Ge. Schubart. *de Fatis Iurisprud. Rom. Exerc. I*, 38. *p.* 64.

(*e*) Leges omnes regias semel simulque lege tribunicia abrogatas esse, vulgo colligunt ex l. 2. §. 3. *D. de orig. iur. Exactis regibus lege tribunicia, omnes leges hac exoleuerunt.* Ex hoc enim loco palam esse putant, lege quadam, vel a Iunio Bruto, Tribuno adhuc Celerum, lata, vel tributim a populo scita, leges regias omnes fuisse proscriptas. Vid. Ge. Eberlin. *de orig. iur.*

piſſe, nouimus ex *l. 2. §. 3. D. de orig. iur.* Poſt diuturnas patriciorum plebisque ſimultates, anno Vrb. cond. CCCI. tres legati in Graeciam miſſi, qui variarum ciuitatum leges deſcriberent. Poſtea decemuiri, legum ferendarum cauſa creati, e moribus antiquis (*f*), et iure, quod legati attulerant, peregrino, et praecipue Attico (*g*), decem initio, ac paullo poſt duodecim tabulas

iur. IV. 11. p. 22. Ge. Schubart. *de fat. iurispr. Rom. Exerc. II, 4.* 118.. At leges lege non exoleſcunt, ſed abrogantur: neque Pomponius ait, leges regias lege illa tribunicia exoleuiſſe, ſed reges ipſos proſcriptos eſſe lege tribunicia. Rittershuſ. *ad Leg. XII. Tab. p.* 9. Bynkersh. *ibid. p.* 10. Tribunicia vero illa lex non alia eſt, quam Iunia *de imperio conſulari*, quippe quam Brutus, adhuc Tribunus Celerum, ad populum tulit. Exoleuerunt vero regiae leges deſuetudine, et quidem omnes. Nam ſi quae in vſu manſerant eae non tanquam leges regiae, ſed tanquam mores patrii poſtliminio in vſum reuocati, obſeruabantur, vt diſcimus ex Dionyſ. Halic. *Antiq. Rom. X. p.* 627.

(*f*) Multas leges regias in XII Tabulas migraſſe, prolixe demonſtrant Iac. Cuiac. *Obſeruat. III,* 40. Guil. Maran. *ad l. 2. D. de orig. iur. p.* 107. 120. Et ſatis id conſtat exemplo patriae poteſtatis, de qua legem Romuli in quarta tabula exſtitiſſe, teſtatur Dionyſ. Halic. Ant. Rom. *II. p. 97.* qui etiam *Lib. X. p.* 681. obſeruat, XII. Tabulas *ἔκ τε τῶν ἑλληνικῶν νόμων, καὶ παρὰ τῶν σφίσιν αὐτοῖς ἀγράφων ἐθισμῶν, tum ex Graecorum legibus, tum ex ſuis moribus non ſcriptis*, eſſe compilatas. Sed et Liuius VI, 1. poſt incenſam a Gallis vrbem etiam leges regias cum XII. Tabulis conquiſitas fuiſſe, refert. Plura non addo de re certiſſima.

(*g*) Solonis leges adeo primas tulerunt, vt eas ſolas commemorent auctores quamplurimi. At Liu. III, 31.

las compilarunt, quas deinde populus in comitiis centuriatis probauit. Liu. *Hist. III*, 31. 34. 37. 57. Dionys. Halicarn. *Antiqu. Rom. X. p.* 676. Et hae sunt illae tabulae, quas omnibus omnium philosophorum bibliothecis anteponendas putabat Crassus apud Ciceron. *de Orat. I*, 44. Hae sunt illae tabulae, *fons vniuersi publici priuatique iuris.* Liu. III, 34. Naeuis tamen eas non caruisse, ostendere conati sunt Phauorinus philosophus apud Gell. *Noct. Att. XX*, 1. et Thomas. *de naeuis iurisprud. Rom. Anteiustin. I*, 2. et *Dissertat. annexa p.* 158. *seq.*

31. legatos illos *iussos esse* ait, *inclutas leges Solonis describere et aliarum Graeciae ciuitatum instituta, mores, iuraque noscere.* Et Gell. *Noct Attic.* XX. 1. duodecim tabulas *inquisitis exploratisque multarum vrbium legibus*, eleganti atque absoluta breuitate verborum scriptas testatur. Tacitus denique *Annal. III*, 27. a decemuiris *quae vsquam egregia*, accita esse docet. De Lacedaemonum legibus vulgo hoc negant, ob testimonium Augustini *de Ciuit. Dei II*, 16. Sed illi opponi possent Symmachus *Epist. III*, 11. Ammian. Mercellin. *Hist. XVI*, 5. et Athenaeus *Deipnos. VI*, p. 273. qui Romanos τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν elegisse, sanctiusque ipsis Lacedaemoniis custodiuisse, scripsit. Fortasse tutelam agnatorum legitimam Laconum moribus debent Romani. Sane enim Spartae eam tutelam vsitatam fuisse, patet ex Herodot. I. 65. Nec dubitandum, quin ex Charondae quoque legibus nonnulla adoptarint decemuiri, imprimis legem de supplicio falsi testis, ceu ex Arist. *Polit. II*, 10. docet Rittershusius. Ab Aequis Faliscis quoque decemuiros iura fetialia et nonnulla XII. Tabularum supplementa accepisse putat Seruius *ad Virgil. Aen. VII. v.* 695. Sed errasse Seruium, palam est ex Liu. I, 32. vbi iura fetialia iam Ancum Marcium, desumta a Faliscis Romanis tradidisse, legimus.

IV. Earum interitus et reſtauratio.

IV. Quamuis vero hae leges decemuirales tabulis aeneis *(h)* inſcriberentur a Romanis, Dionyſ.Halicarn. *Ant.Rom. X. p. 681.* et loco vrbis celeberrimo, id eſt, pro roſtris, adfigerentur in perpetuam rei memoriam: (Liu. III, 57. Diodor. Sicul. *Biblioth. XII. p. 87.*) anno tamen V. C. CCCLXVIII. Gallicano incendio vna cum ipſa vrbe perierunt, reſtitutae paullatim, conquiſitis vndique fragmentis et apographis. Liu. VI, 1. Poſtea, vt eo minus eſſet eas amittendi periculum, non ſolum aeri incidebantur, in quo tertio ſeculo Chriſtiano adhuc publice exſtabant teſte Cypriano *Epiſt. II, 2.* verum etiam pueris ipſis ab incunabilis ediſcendae proponebantur *(i)*. Cicero *de legib. II, 4.* et 21. Verumtamen ne ſic quidem aetatem tulit nobiliſſimum illud legum decemuiralium corpus, quod

(h) Pomponius *l. 2. §. 4. D. de orig. iur.* meminit tabularum *eborearum*, vel, vt alii legere malunt, *roborearum*, quod ſane conuenientius videtur priſcae Romanorum paupertati. Sed forſan hae leges in tabulis *roboreis* primum promulgatae, ac dein, vbi populus eas iure ſciuerat, vel eboreis, vel aeneis demum, inſcriptae ſunt. Sane Anci Marci adhuc temporibus leges inſcribi conſueuerunt tabulis quernis, notatque Dionyſius Halicarn. *Lib. III, p. 108.* χαλκέαι γαρ ςῆλαι ὄυπω πότε ἦσαν. *Nondum enim tum erant columnae aereae*, Ge. Schubart. *de Fat. iurispr. Rom. Exercit. II, 35.*

(i) Pueris ediſcendae erant hae tabulae, isque mos tamdiu durauit, donec lege Cornelia Praetores ex edictis perpetuis ius dicere iuberentur. Ex eo enim tempore iuris ſtudia non a legibus XII. tabularum, ſed a Praetoris edicto auſpicabantur adoleſcentes, ceu Cicer. *de legib. I, 6.* erudite oſtendit. V. C. Iac. Perizonius *Diſſ. de Lege Vocon. p.* 193.

quod iam inde a ſeculo VI. periiſſe, non ſine ratione exiſtimamus (*k*).

V. Collectiones XII. Tabularum recentiores.

V. Poſt renatas literas, collectis vndique fragmentis, reſtituere eas tentarunt Aymarus Riuallius, Io. Oldendorpius, Valentin. Forſterus, Ant. Auguſtinus, Fulu. Vrſinus, Franc. Balduinus, Ant. Contius, Franc. Hotomanus, Iac. Raeuardus, Cael. Calcagninus, Io. Criſpinus, Steph. Vin. Pighius, Theod. Marcilius, Fr. Pithoeus, Dionyſ. Gothofredus, Iuſtus Lipſius, Paulus Merula, Conr. Rittershuſius, Ludou. Charondas, Baſinſtochius, Pardulph. Prateius, Hadr. Turnebus, Iul. Pacius, Car. Sigonius, Ant. Clarus Syluius, Ricardus Vitus, Ian. Vincentius Grauina, et, qui reliquis omnibus videtur praeferendus, Iac. Gothofredus, cuius abſolutiſſima collectio exſtat in *quatuor fontibus iur. ciuilis*, qui prodierunt *Geneuae MDXLIII. 4*.

VI. Legis actiones earumque formulae et faſti.

VI. Ex interpretatione XII. Tabularum LEGIS ACTIONES natae ſunt, id eſt, certi exercendi iuris ritus, certaeque verborum conceptiones et formulae, quibus neglectis, ſuſceptum quoduis ciuile negotium irritum habebatur. Quamuis enim actus legitimi nonnunquam in ſenſu latiore acciperentur pro omnibus actionibus, quae coram magiſtratu explicabantur, adeo, vt et lictores *lege agere* dicerentur: Schulting.

(*k*) Rittershuſius *ad XII. Tab. p.* 13. tabulas has periiſſe putat ſub irruptionem Gothorum. Aſt ſeculo adhuc Iuſtiniani integri exſtiterunt Commentarii Caii, quibus integrum XII. tabularum textum inſertum fuiſſe, ex fragmentis, quae in digeſtis paſſim exſtant, ſatis intelligitur.

Iurispr. anteiust. p. 85. 602. seq. strictius tamen hic vocem accipimus partim pro formulis actionum partim pro actibus voluntariae iurisdictionis, sollenniter explicandis, partim pro actibus sollenniter, non tamen in iure, peragendis. Hinc ACTIONES LEGIS sunt manumissio, emancipatio, in iure cessio, adoptio, et similes; ACTVS LEGITIMI, tutoris datio, mancipatio, hereditatis aditio et repudiatio, aliique plures. Horum omnium proprium erat: I. Vt vel in iure, vel certe sollenniter (*l*), fierent. II. Vt nec diem, nec conditionem, admitterent. III. Vt vno actu fierent, et iterari nequirent. IV. Vt per procuratorem explicari non possent. Ian. Vinc. Grauina *de XII. Tab. LXXX. p. 442.* Brisson. *Antiq. Rom. III, 20. p. 76.* Pet. Faber. *Semestr. II, 23. 24. et ad L. 77. D. de reg. iur. p. 344. seq.* Iac. Raeuard. *de Auctorit. prudent. II. p. 952. seq.* Accedebant Fasti, seu consignationes dierum fastorum, nefastorum, intercisorum, quibus lege agere vel licebat, vel plane non, vel ex parte tantum licebat. Harum rerum omnium notitia initio penes solos patricios, et pontifices potissimum, erat, qui tanquam oracula addibantur a populo: neque e re sua hi esse putabant, eas formulas et fastos euulgari. Cicero *de Orat. I, 41.* et *pro Muraena XI.* Quintilian. *Inst. Orat. III, 8.* Pomponius *l. 2.* §. *6. D. de orig. iur.*

VII.

(*l*) Omnes actiones legis et actus legitimos in iure factos putat Grauina, *l. c.* sed id falsum de hereditatis aditione, reputatione, aliisque actibus legitimis, qui et extra ius recte explicabantur. Sollenniter tamen omnes fieri debebant.

VII. Collectio earum in iure Flauiano.

VII. Egregiam ergo plebi operam nauabat CN. FLAVIVS, qui arcanas iſtas formulas, et faſtos potificios (*m*), ab Appio Claudio (*n*) in librum collectos, anno circiter CCCXL. primus euulgauit. Vnde natum IVS FLAVIANVM, de quo Pompon. *l. 2. §. 7. D. de orig. iur.* Cicero *de Orat. I, 41. pro Mur. XI. et ad Attic. Epiſt. VI, 1. Liu. IX, 46.* Plin. *Hiſt. Nat. XXXIII, 1.* Gell. *Noct. Att. VI, 9.* Valer. Max. II, 5. 2. Addunt Pomponius, et Plinius, Flauium eo beneficio aedilitatem a plebe meruiſſe. Sed conſtat ex Valerio Maximo, eum iam tum, cum iſta patriciorum arcana euulgaret, aedilem fuiſſe, et deinde praetorem factum, idque vel inde colligas, quod ipſe Pomponius faſtos illos *populo traditos*, id eſt, vti ego ex Liuio IX, 46. interpretor, *in albo* (*o*) *propoſitos*, refert.

VIII. Et ius Aelianum.

VIII. Quanto gratius hoc plebi fuit officium; tanto minus illud placuit patribus, qui nouas ſubinde excogitarunt formulas, easque ne in vulgus manarent, occultioribus quibusdam notis conſignarunt. Eas vero denuo

(*m*) Solos faſtos a Flauio cum plebe communicatos dicit Cicero *pro Muraena XII.* Sed formulas addunt reliqui auctores, vt puta, Valerius Maximus, Liuius, Gellius, Plinius, et ipſe Cicero *Epiſt. ad Attic. VI, 1.* An hi faſti ſint iidem cum illis apud Gruterum *Inſcript. p. CXXXIII.* nondum liquet.

(*n*) Non decemuiro illo, ceu exiſtimat Guido Panciroll. *Var. Lect. II, 2.* ſed Appio Claudio Caeco, cuius ſcriba fuerat Flauius. Plin *Hiſt. Nat. XXXIII, 1.* Cicero *de Orat. I, 41.* Bynkersh. *in Praeterm. p. 46.*

(*o*) In albis aliquid proponere, non priuatorum erat ſed Praetorum atque Aedilium.

euulgauit Sex. Aelius Q. F. P. N. Paetus Catus (*p*), anno circiter V. C. DLIII. vnde enatum IVS AELIANVM. l. 2. §. 7. *D. de orig. iur.* Cic. *pro Muraen. XI.* An hoc ius Aelianum idem ſit cum S. Aelii Tripartitis, nondum expeditum eſt. Negant Bertrand. *de Iurisper. II, 4. p. 171.* Guil. Grot. *Vit. Iureconſ. I, 3. p. 17.* Mihi tamen ea de re dubitandum vix videtur ob l. 2. §. 38. *D. de orig. iur.* ex qua patet, in Tripartitis illis praeter XII. tabulas earumque interpretationem, *legis* etiam *actiones* occurriſſe. Vid. Beieri *Poſit. ad tit. D. de orig. iur. p. m. 10.*

IX. Vtriusque interitus et reſtauratio.

IX. Vtramque collectionem fata nobis inuiderunt. Formulas tamen actionum antiquas ſtupenda plane induſtria collegit Barn. Briſſon. libro *de formulis et ſollennibus populi Romani verbis*, edito *Francoſ. MDXCII. 4.* quo tamen non has tantum, ſed et alias, ſacras, militares, forenſes familiaresque formulas complexus eſt. Faſtorum exemplum non vnum exſtat in antiquis marmoribus, ex quibus quaedam aeterno inſcriptionum operi inſeruit Gruter. *p. CXXXIII*, et cum Petri Ciacconii aliorumque explanationibus recudenda curauit Io. Ge. Graeuius *Theſaur. Antiq. Rom. Tom. VIII.* Veterum denique nota-

(*p*) Sextum hunc Aelium ob iurisprudentiam mirifice collaudant Cicero in *Bruto XX.* et *de legib. II, 23.* Plin. *Hiſt. Nat. XXXIII, 11.* et Ennius apud Cicer. *de Orat. I, 45.* cui vocatur.

Egregie cordatus homo, Catus Aeliu' Sextus.

Conf. *l. 1. pr. C. de comm. ſeru. manum.* De gente Aelia egregie diſſerit Henr. Noriſ. *Cenotaph. Piſan. Diſſert. III, 9. p. 419.*

notarum iuridicarum ſpecimina poſt Valerium Probum, Petrum Diaconum et Mangonem dedit Io. Nicolai in libro *de ſiglis veterum*, qui prodiit *Lugd. Batau. MDCCVI, 4.*

X. Ab iis temporibus multae ſubinde leges, multa quoque plebiſcita, multa edicta praetorum atque aedilium prodierunt, quibus acceſſerunt varia reſponſa prudentum, et ſub Imperatoribus ſenatusconſulta quam plurima, Edicta perpetua et Imperatorum reſcripta, adeo, vt in magnum *aliarum ſuper alias cumulatarum legum cumulum* excreſceret Romana iurisprudentia. Liu. III, 34. Romanarum legum Senatusque conſultorum hiſtoriam plures dederunt, in quibus eminent Paulus Manutius, Anton. Auguſtinus, Paulus Merula, Franc. Hotomanus, Ianus Vincent. Grauina: ſed hi omnes tamen in tanta meſſe haud leue aliis reliquerunt ſpicilegium.

X. Romana iurisprudentia mole ſua laborat.

XI. In tanta legum Romanarum farragine haud pauci de vniuerſali quadam iuris Romani collectione cogitare coeperunt. Agitauerat hoc conſilium Cicero (*q*), cuius integrum ea de

XI. De Vniuerſali iuris Rom. collectione cogitat Cicero.

(*q*) Ciceronem non fuiſſe in Romana iurisprudentia hoſpitem, vel ſcripta illius demonſtrant. Q. Scaeuolae Auguri ſe operam dediſſe, teſtatur ipſe *in Bruto: Cap. LXXXIX.* quamuis poſtea, eo mortuo et Q. Mucium Scaeuolam, pontificem, aliquandiu audierit. Idem *de Leg. I,* 4. Et in *orat. pro Muraena Cap. XIII.* minatur, ſe, ſi ſibi homini occupato ſtomachum mouerint, triduo iureconſultum profeſſurum. Vnde et inter iure conſultos Ciceroni locum dedit Guil. Grot. *Vit. Iureconſult. I,* 9. *p.* 61. Sed an magnus in hac arte fuerit, adhuc ſub iudice lis eſt. Vid. Schulting. *Orat. de iurispr. Ciceronis* et Bynkersh. *Praeterm. ad l.* 2. §. 38. *D. de O. I. p.* 85. *ſeq.*

de re librum laudat A. Gellius *Noct. Attic. l. 22.* Quintilian. *Inst. Orat. XII,3.* Ipse quoque luculentam illius operis σκιαγραφίαν sub Crassi persona dederat libro *de Oratore I,42.* Sed in spongiam incubuit hic Ciceronis Aiax.

XII. Vt et Iul. Caesar, et Cn. Pompeius et Constantinus M.

XII. Idem labor, teste Suetonio *Iul. XLIV*, Iulium Caesarem; idem et iam antea Cn. Pompeium exercuit, si vera refert Isidorus Hisp. *Orig. V, 1.* et, qui hunc exscripsit, Gratianus *can. 2. distinct. 7.* Ita enim ibi Isidorus: *Leges autem redigere in libros primus consul Pompeius instituere voluit, sed non perseuerauit, obtrectatorum metu. Deinde Caesar coepit id facere, sed ante interfectus est.* Sunt etiam, qui Constantinum M. de eiusmodi corpore iuris compilando cogitasse ferunt: Beier. *Posit. ad Digest. I, 1. 146.* sed nescio quo auctore. Id certius, horum omnium consilia fuisse irrita. In primis dolendum, Caesari, huic operi quam maxime pari, per fata non licuisse tam praeclare de Romana iurisprudentia mereri. Huber. *Auspic. domest. V. p. 177.*

XIII. Edicta Praetorum primum collecta ab Ofilio.

XIII. Edicta praetorum, Augusto imperante, diligenter colligere interpretarique coeperat C. Aulus Ofilius, Iureconsultus (r). *l. 2. §. 44. D. de orig. iur. l. 1. §. 2. D. ne quis eum qui in ius vocabitur.* Sed priuatim susceptum fuerat hoc opus, (quicquid hic obuertat Henr. Dodwell. *praelect. Cambden. p. 780.*) neque adeo publicam vnquam

(r) Iam ante C. Ofilium ad Edictum quaedam commentari coeperat Ser. Sulpicius, quae Bruto dedicarat, *l. 2. §. 44. D. de Orig. iur.* ex quo Sulpicii commentario fragmentum exitat. *l. 5. §. 1. D. de institor. actione.* Sed breuissimum hoc opus fuisse, obseruat Pomponius.

vnquam auctoritatem videtur obtinuisse. Menag. *Amoenit. Iur.* 447. *et p.* 98. Vnde eo facilius periit, postquam edictum Iuliani eius luminibus offecit.

XIV. Edictum perpetuum Saluii Iuliani.

XIV. Postea, Hadriano imperante, edicta praetorum in vnum codicem coaluere, vel ex multis potius edictum vnum, quod perpetuum vocabatur, concinnatum est, circa annum, vti Ant. Pagi in *diss. Hypat. P. II. p.* 209. et in *Crit. Baron. p.* 128. *Tom. I.* computat, CXXXII, Eutrop. *Hist. Rom.* VIII, 9. *L.* 10. C. *de condict. indebiti.* Auctor operis non Dedius Iulianus, Imperator, ceu ex loco quodam Aurelii Victoris, male intellecto, coniecerat Hugo Grot. *Florum spars. p.* 641. sed Saluius Iulianus, Didii proauus, teste Spartiano *vit. Iulian.* I. gente Africanus, Adrumeti natus, ceu colligitur ex Spartian. *Iulian.* Cap. I. et Grut. *Inscript. pag.* CCCCLVIII. de quo iureconsulto praeter Bertrandum et Guil. Grotium legimerentur Aegid. Menag. *Amoenit. iur.* XXIV. et Henr. Dodwell. *Praelect. Cambden.* VIII. *p.* 333. Quamuis vero mirifice Iulianum collaudent veteres, adeo, vt eum vocent *virum sapientissimum*, *Nou.* LXXIV. *praef. pr. maximae existimationis virum, et disertissimum iurisperitum, l.* 5. *C. de bonis quae lib. iuris sublimissimum testem, summae auctoritatis hominem, et praetorii edicti ordinatorem, l.* 10. *C. de condict. indeb. summum auctorem iuris scientiae, l.* 15. *C. de vsufr. et habit* et quae alia passim sunt eius elogia: non tamen naeuis caruisse, aiunt, hoc edictum. Quaedam enim addidit de suo, quae praetor nunquam edixerat

rat l. 3. *D. de coni. cum emanc. lib.* Quaedam detraxit, veluti illa, quae de iureiurando, Vestalibus et Flamini Diali remittendo, edixerat praetor. Gell. *Noct. Attic. X, 15.* Quaedam correxit pro lubitu l. 1. §. 1. *D. commod. l. 1. D. quod met. causa.* Vid. Io. Bertrand. *de Iurisperit. l. 1. p. 31.* Guil. Grot. *de Vit. iureconf. II, 6. p. 127.* Iac. Gothofred. *Manual. Iur. III. p. 14. 15.* Nihilominus tamen facile eum excusat Hadriani Imp. auctoritas. Huius enim auspiciis scripsit. Et laudi sibi duxisse Hadrianum, si noua iura condidisse diceretur, quin ideo alterum Numam videri voluisse, ex Aurelio Victore Schotti praeclare obseruauit Henr. Dodwell. *Praelect. Cambden. VII. p. 294.* Ceterum tantam hic Iuliani labor auctoritatem in foro obtinuit, vt Diocletianus et Maximianus Imperatores illud IVS PERPETVVM appellare non dubitent, in *l. 5. C. de appellat.* vnde non mirum, quod ex eo tempore Furius Anthianus, Pomponius, Callistratus, Caius, Paullus, Vlpianus aliique clarissimi iureconsulti, certatim ad Edictum perpetuum commentati sint.

XV. Edictum prouinciale.

XV. Eodem exemplo etiam Edictum prouinciale, nescio (*s*) quis, concinnauit, quod tamen ab edicto perpetuo praetoris parum discrepasse, immo cum illo vnum idemque fuisse videtur. Caii sane fragmenta ex commentariis ad edictum prouinciale tantum non vbique fragmentis aliorum ex libris ad edictum praetoris

(*s*) Eidem ergo Hadriano non male hoc edictum prouinciale tribuit Henr. Dodwell. *ad Spartian. Had. II. p. 395.*

toris reſpondent: adeo vt Gothofredus in ordinando edicto perpetuo etiam Caii fragmentis vti non dubitarit. Immo Caius promiſcue ſcripſit: AIT PROCONSVL, et: AIT PRAETOR. *l. 4. D. quod quisquis iur. l. 1. §. 2. D. quod cuiusc. vniu. nom.* Ceterum hanc vtriusque edicti ſimilitudinem nemo mirabitur; qui nouerit, iam olim proconſules vrbana edicta in iure dicundo plerumque eſſe ſecutos. Cicero in *Verr. I, 46.* et *ad Attic. Epiſt. VI, 1.* Ez. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. II, 12. p. 97.*

XVI. Periit vtrumque edictum, magno iurisprudentiae incommodo. Fragmenta tamen, hinc inde in Digeſtis reliqua, tanquam fractas e naufragio tabulas, collegerunt Eguinarius Baro in libris *Manualium* (t), Guil. Ranchinus, cuius labor ad edictum prodiit Pariſ. MDXCVII. 8. recuſus in Io. Herm. Schminckii *Syntagm. critico. Marp.* cIↃIↃ CCXVII. 4. et, qui in digerendo ordinandoque potius, quam concinnando edicto, omnium ſuperauit induſtriam, Iac. Gothofredus, cuius *Series librorum edicti perpetui* inter *quatuor fontes iuris ciuilis* exſtat. XVI. Reſtitutio edicti perpetui.

XVII. Ex quo Imperatores non amplius ſenatus conſultis, ſed epiſtolis, noua iura condere coeperant: intra ducentos annos in tantum XVII. Codices, in quibus collectae conſtitutiones principum.

(t) Parum honorifice de hac Eguinarii collectione ſentit Iac. Gothofr. in *Biblioth. Iur. I, p. 46.* vbi obſeruat auctorem ſaepe data opera fingere edicta, quae nunquam fuerint, multaque eo referre, quae ex iureconſultorum placitis, moribus antiquis, nouisque principum inſtitutis deſcendant.

tum cumulum haec excreuere Principum re- ſcripta, vt etiam de iis in codices (*u*) colligendis cogitarint Gregorius et Hermogenes, ſeu, vt aliis vocantur, Gregorianus et Hermogenianus, quorum codices, priuata auctoritate concinnati, etiam a Iuſtiniano celebrantur. *Conſt. ſumma reip.* §. *1. de Iuſtin. cod. confirm.*

XVIII. Codex Gregorianus.

XVIII. Ad GREGORIANVM codicem quod attinet, eum recentiorem Hermogeniano credit Guido Panciroll. *de claris legum Interpret. I, 65. 66.* qui et auctorem eſſe ſuſpicatur Gregorium, ſub Valente et Gratiano praefectum annonae, Africaeque procoſ. cuius mentio fit *l. 15. C. Theod. de piſtorib.* At Gregorio alii hunc codicem tribuit Gothofredus *Proleg. Cod. Theod. I, p. 183.* qui ſub Conſtantino M. fuerit Praefectus praetorio, cuiusque mentio fiat *l. 3. C. Theod. de annon. et l. 2. C. Theod. de contrah. emt.* vt et in *l. 1. C. de natural. lib.* Neutrum adeo certum atque expeditum videtur. Auguſtinus ſane *ad Pollent. II, 8.* auctorem non Gregorium vocat, ſed Gregorianum: eodemque modo eundem laudat Auctor *collationis legum Moſaicarum et Romanarum I, 8. 9.* et *10. VI, 4. 5.* niſi vtrobique ſubintelligi oporteat *codicem.* Continuiſſe

(*u*) *Codices* cum ſemper vocentur huiusmodi Reſcriptorum principalium collectiones, obſeruandum, codices olim a voluminibus diſtinctos, atque ita appellatos libros, quadrata vel quadrangula forma. (nam et triangularis formae mentio fit apud Dionyſ. Perieget. p. 36.) quamuis alias vulgari vſu omnes libri vocentur codices. *l. 52 pr. D. de legat.* 3. Salmaſ. *de mod. Vſur. X. p.* 413. Schulting. *ad Paull. p.* 377.

nuisse vero hic codex videtur constitutiones ab Hadriano vsque ad Diocletianum et Maximianum (*x*).

XIX. Nec certior auctor est codicis HERMOGENIANI. Eugenio Hermogeniano, qui teste Baronio, sub Diocletiano, Praefectus praetorio fuit, atque ad senatum retulit de persecutione Christianorum, hanc compilationem tribuit Pancirolus *de clar. leg. Interpret. I, 65.* Alii Hermogenianum iureconsultum auctorem fuisse coniiciunt, quem sub Constantino M. eiusque liberis floruisse, erudite demonstrat Aeg. Menag. *Ameon. Iur. XI.* Conf. Iac. Gothofred. *Prolegom. Cod. Theod. I. p. 183. seq.* Reines. *Epist. ad Rupert. LXIX. p. 640.* Constitutiones vero principum, quorum Gregorianus rationem habuerat, in Hermogeniano etiam codice fuisse recte existimat Iac. Gothofredus, sed ita, vt in nonnullis inter se dissenserint. Quamuis vero de dissensu eorum res certa sit, neque dubitare nos ea de re patiatur Auctor *Collationis legum Mosaicarum* et *Rom. VI, 5.* qui vnam eandemque Diocletiani et Maximiani Constitutionem in vtroque codice, ast *aliis tamen diebus et consulibus* lectam, testatur: nihil tamen est, XIX. Codex Hermogenianus.

quo

(*x*) In fragmentis sane codicis Gregoriani, quae etiamnum exstant, legimus constitutiones Antonini Caracallae et Seueri, Alexandri, Gordiani, Phillipporum, Valeriani et Gallieni, Cari et Nummeriani, immo et Diocletiani et Maximiani. Ex quo patet, errasse virum summum, Iac. Cuiacium, dum in *princ. paratitl. Codicis* Gregorianum codicem in Valeriani et Gallieni Constitutionibus desiisse, scripsit.

Pars I. B

quo certo demonstres, Hermogenianum etiam ab Hadriani temporibus, vſpicatum fuiſſe. In fragmentis ſane illius non niſi Diocletiani et Maximiani Conſtitutiones occurrunt, ſi a tribus primis diſceſſeris, quae Aurelio (*y*), neſcio cui, tribuuntur. Sed, cum hanc inſcriptionem ſinceram haud eſſe vel primo intuitu pateat, nec ratio vlla appareat, cur poſt Gregorianum actum agere voluerit Hermogenianus: non praeter rem ſuſpicari mihi videor, Codicem Hermogenianum non niſi ſupplementum aliquod Gregoriani fuiſſe, adeoque praeter ea, quae Gregorius omiſerat, ſuperiorum principum reſcripta, Diocletiani ſolum et Maximiani, vt et eius ſucceſſorum Conſtitutiones complexum eſſe, vsque ad quarti ſeculi Chriſtiani initium (*z*).

XX.

(*y*) Nemo veterum Imperatorum ſolo Aurelii nomine dictus eſt. Vnde apparet, inſcriptionem harum conſtitutionem minus eſſe ſinceram. Sed certum eſt, has quoque conſtitutiones aut Diocletiani aut Maximiani eſſe. Nam prior C. AVRELIVS VALERIVS DIOCLETIANVS vocatur in marmoribus apud Gruterum *Inſcript. p. CCLXXIX. et MLXXIX.* Poſterior vero M. AVRELIVS VALERIVS MAXIMIANVS non ſolum in nummis, ſed et inſcriptionibus apud Gruter *p. CLIX. et CCLXXIX.* Accedit, quod haec conſtitutionum fragmenta in ſubſcriptione habeant Sirmium, ex qua Panonniae vrbe quam plurimas horum Imperatorum Conſtitutiones emanaſſe patet ex *l.* 19. *l.* 24. *l.* 39. *C. de transact.* aliisque plurimis. Vid. Schulting. *Iurispr. Anteiuſt. p.* 709.

(*z*) In Codice Iuſtinianeo conſtitutiones quaedam occurrunt, poſt Diocletianum ſcriptae, et anteriores tamen epocha

XX. Vterque collector profano deorum cultui addictus fuisse videtur Gothofredo. De Hermogeniano sane iureconsulto contra Io. Bertrandum id demonstrarunt Aegid. Menag. *Amoenit. Iur. ciu. XI.* et Guil. Grot. *Vit. Iureconsf. vet. II, 12. p. 178.* Nec a veritate abludere videtur sententia Gothofredi, hos Auctores ideo tantam operam in colligendis vetustiorum Principum epistolis posuisse existimantis, vt veteris iurisprudentiae anteconstantinianae, quae tum Constantini M. et successorum constitutionibus quotidie euertebatur, faciem posteritati contemplandam sisterent.

XX. Cur hi Imperatorum gentilium constitutiones colligerint?

XXI. Periit vterque codex, praeter fragmenta, quae initio Iac. Sichardus edidit cum *Codice Theodosiano, Basileae MDXXVIII. fol.* deinde Petrus Gregorius Tholosanus *Lugduni MDLXVI.* et Iacobus Cuiacius, *Colon. Allobr. MDLXXXVI.* et eodem anno *Parisiis.* Nouissima obsolutissimaque edicto est Antonii Schultingii, cuius simul annotationibus illustrata vtriusque Codicis fragmenta prodierunt in *Iurisprudentia vetere anteiustinianae p. 683. seq. Lugd. Bat. MDCCXII, 4.*

XXI. Codicis vtriusque fragmenta.

epocha Codicis Theodosiani, qualis est *l. vlt. C. de tutor. et curat. qui satis non ded.* edita anno CCCVI. et *l. 1. C. de feriis* priore illa paullulum antiquior. Hac, cum ex Codice Theodosiano desumtae non sint, procul dubio ex alterutro horum codicum in corpus Iustinianeum migrarunt: Adeoque probabile est, Hermogenianum saltim Codicem pertigisse ad annum CCCVI. Schulting. *ibid.*

XXII. Codex Theodosianus.

XXII. Cum vero hi codices et priuatim collecti essent, et gentilium tantum Imperatorum rescripta complecterentur: Christianorum quoque imperatorum a Constantino M. vsque ad suam aetatem constitutiones in vastum satis opus collegit THEODOSIVS IVNIOR Imp. *(a)* circa ann. CCCCXXXVIII. Vnde etiam hunc Codicem inscriptum fuisse aiunt. *Nouas leges legitimorum Principum.* Quod tamen non adeo certum, cum et Iuliani τȣ̃ παραβάτȣ constitutiones in hoc codice vtramque faciant paginam, et legitimi principes potius tyrannis opponendi, videantur. Iac. Gothofr. *Prolegom. ad Cod. Theod. I. et II.* Exstat etiamnum hic codex, qui post Sichardi, Tilii, Cuiacii, Puteani, Pithoei et Sirmondi curas luculento commentario Iac. Gothofredi, illustratus prodiit *Lugd.* cIↃ IↃ CLXVIII. *fol. tom. VI.*

XXIII. Naeui huius codicis.

XXIII. Nec tamen hic Theodosianus etiam codex sine naeuis est, quos accurate recenset Gothofred. *Prolcg. II. p. 187.* Immo nec integer satis ad nos peruenit. Nam CCCXX. circi-

(a) Cum hoc Theodosiano Codice caue confundas *Alarici* Gothorum Regis *Codicem*, Aniani opera compilatum ex particulis codicis Theodosiani, Gregoriani, Hermogeniani itemque ex institutionibus Caii, et sententiis Paulli, hinc inde tamen interpolatis manu eiusdem Aniani. Nam et haec farrago saepe *Codicis Theodosiani* vel *legis Romanae* nomine laudatur a medii aeui Scriptoribus. Oiselius *Proleg. ad Caii Inst.* Iac. Sirmond. *Quaest. tripl. ad calcem Var. Opusc. Tom. III.* Iac. Gothofred. *Proleg. Cod. Theodos. V.* Car. du Fresne *Glossar. Lat. voce Lex Romana Tom. II. p. 269.*

circiter constitutiones occurrunt in Codice Iustinianeo, quas in Theodosiano frustra quaesiueris, quarumque indicem confecit Anton. Maruillius, editioni Gothofred. subiectum, sub titulo *Supplementi Codicis Theodosiani*, post Glossarium nomicum.

XXIV. Adiectae etiam huic Codicis Theodosiani editioni constitutiones *nouellae* Theodosii, Valentiniani III. Marciani, Maiorani, Seueri et Anthemii, a Pithoeo primum vulgatae *Paris. MDXXXI.* nec non a Conr. Rittershusio *Francof. MDCXV.* XXIV. Nouellae illi adiectae.

XXV. Cum ergo nemo ante haec tempora legibus compilatis fecisset operae pretium, iurisprudentiaque esset ὡς ἀν ἄχθος καμήλων πολλῶν, *multorum camelorum onus*, vt lepide ait Eunapius in *Vit. Aedesii p. 32.* factum est, vt Iustinianus Imp. de noua vniuersi iuris collectione cogitare coeperit, laudandus sane hoc nomine, quod dignum persona imperioque suo ceperit consilium, felix quoque eo, quod opus a multis ante se frustra tentatum perfecit, sed a multis reprehensus, quod non prudentius hoc negotium conficiendum curauit, et in eo infelicissimus, quod in ea incidit tempora, quibus ob gliscentem barbariem vix licebat orbi literario magnum quid atque excellens a iureconsultis eius aetatis expectare. XXV. Collectio Iustiniani.

XXVI. Est hic princeps ancipitis admodum famae, et, si eius ingenium ex Procopii iudicio aestimes, laudibus, quas ei vulgus iureconsultorum admetitur, vix dignus. Fuisse enim dicitur XXVI. Huius Imperatoris genius.

varius in omni genere vitae, cleri pariter ac Theodorae, mulieris ſcenicae, quam vxorem duxerat, ludibrium, ad euertendas pretio leges paratiſſimus, a prudentia denique legislatoria parum inſtructus. Sic eum deſcribunt fide Procopii *in Anecdotis* a Nic. Alemanno vulgatis, cui tamen ab Eichelio, Gabriele Triuorio, Io. Petr. Ludeuigio aliisque acriter contradictum eſt.

XXVII. Ictorum, quorum opera vſus, indoles.

XXVII. Nec opera vſus dicitur virorum huic labori parium, ſed *Dorothei*, *Theophili*, aliorumque huius commatis iureconſultorum, et maxime *Triboniani*, cuius indolem poſt Suidam in voce *Tribonianus*, viuis coloribus depinxit Franc. Hotomanus in *Autitriboniano. cap. XI, et XII, p. 146. ſeq.* Et ſane cum huius viri imprudentia et ſubleſta fides ex ipſis operibus elucere videatur, (quamuis et quaedam ei perperam vitio vertantur,) mirati olim ſumus, Io. Chiffletium *de vtriusque iuris architectis*, et Ianum Vincentium Grauinam *de ortu et progr. iur. ciuil. CXXXII. p. 159. ſeq.* tanto molimine eius cauſam egiſſe. At, re paullo accuratius expenſa, non magis eo nomine indignamur Triboniano, quam Iuliano (§. XIV.) Nihil enim illum, niſi ex praeſcripto principis, egiſſe, ſatis conſtat.

XXVIII. Codex Iuſtinianeus.

XXVIII. Huius ergo viri opera, auſpiciisque Iuſtiniani, A. C. DXXVIII. Id. Febr. primo loco prodiit. CODEX IVSTINIANEVS, qui, quam parum diligenter fuerit a decemuiris huic operi praefectis collectus, vel inde patet, quod poſtea

postea vna litura videtur inducendus (*b*). *Const. Haec quae fin. de nou. C. fac.*

XXIX. Deinde XVII. viris datum negotium, conficiendi PANDECTAS, vel DIGESTA (*c*), in quae Tribonianus eiusque socii, quidquid ex veterum iurisconsultorum scriptis excerpserant, coniecerunt. Sed quam parum diligenter isto quoque labore defuncti sint, et breuitatem temporis ostendere, aiunt, (intra triennium enim tantum opus absoluerunt,) et parum commodam excerpendi methodum et ordinem rerum perturbatissimum, ne ad edicti quidem perpetui seriem per omnia redactum (vid. Bynkersh. *Obs. II, 25.*) et tot denique emblemata, quae iamdudum Pandulphus Prateius *in iurisprudentia media*, et Iac. Wissenbachius *singulari tractatu* notarunt. Quamuis et hic aliquando iniuria fiat Triboniano. XXIX. Pandectae.

XXX. Tum porro secutae sunt INSTITVTIONES, a Triboniano, Theophilo et Dorotheo, (tantillum scilicet compendium a tribus viris) conscriptae. In iis et diuisionem librorum, et materiarum ordinem aliquando auctorum XXX. Institutiones.

(*b*) Interim laudatur prior iste Codex in Institutionibus, in quibus adeo ad multas Constitutiones remittimur, quae in nostro *Codice repetitae praelectionis* desiderantur.

(*c*) *Digestorum* vocabulum iam olim iureconsultis familiarissimum fuit. Exstiterunt *Digesta* Iuliani Alpheni Vari, Iuuentii Celsi, Vlpii Marcelli, Ceruidii, Scaeuolae, Pauli. Ita vero vocati sunt libri, in quibus decisiones et disputationes iuris continerentur, ac veluti digestae essent. Bertrand. *de Iurisp. I, 1.* Ita et pandectas scripsere Vlpianus et Modestinus.

ἀκριςίαν arguere, contendunt. In plerisque tamen secuti sunt Caium (*d*), quem Imperator, vel potius Tribonianus, ideo *suum* vocat. Conf. de eo Caio Menag. *Amoenit. iur. p. 464.* Bertrand. *de Iurisperit. I, 29.* Guil. Grot. *Vit. Iureconſ. II, 7.*

XXXI. Codex repetitae praelectionis.

XXXI. Sed ne hic quidem substitit Iustiniani diligentia. Cum enim prior ille Codex parum placeret, et in multis pandectae ab eo discreparent: denuo V. viris eius emendationem commendauit. Vnde prodiit CODEX *repetitae praelectionis*, promulgatus anno DXXXIV, XVI. Kal. Dec. qui etiamnum exstat.

XXXII. Nouellae.

XXXII. Denique Iustinianus, vt erat ad mutandum emendandumque ius procliuis, multa in superioribus libris promulgata ipse sustulit et mutauit, editis subinde nouis constitutionibus, quas NOVELLAS appellant. Nouem earum collectiones, vel, vt barbare vocantur, *collationes* a cuiusnam manu sint, parum constat (*e*). Nec omnes Iustiniani, sed quaedam etiam Tiberii

(*d*) Exstat etiamnum CAII *institutionum* siue epitome, siue ἀποσπασμάτιον, ab Aniano Wisigotho seruatum, atque hinc inde interpolatum, quod cum aliis eius fragmentis luculentoque commentario edidit Iac. Oiselius et suis, aliorumque adiectis notis, Ant. Schulting. *in iurisprud. vetere anteiustinianea. Lugd. Bat.* 1717. 4. Seculo tamen XI. integriores adhuc superfuisse Caii institutiones, ex Cyni loco memorabili ostendit. Bynkersh. *de reb. manc.* cap. 7. p. 107.

(*e*) Ipsum enim Tribonianum, qui *Nouellarum* collectionem promisit §. 4. *Const. de Emend. Cod.* auctorem haud esse, vel ex stilo apparet. Nec magis de Berguntione liquet.

berii Imp. ſunt, vti CLXI. CLXIII. CLXIV. quaedam etiam Iuſtini, vti CXVII. CXL. CXLIV. CXLVIII. CXLIX. Id ſaltim vel ipſa verſio ineptiſſima indicat, eas collationes e barbaris ſeculis eſſe. Vnde de Graeco reſtituendo textu iam dudum ſolliciti fuere eruditi (*f*). Nouellas CXLIV. Graece edidit Greg. Haloander *Norib. MDXXXI. fol.* alias XXIII, e codice Fuggeriano extulit Henr. Scrimgerus Scotus, quae prodiere *ex Stephaniana MDLVIII. fol.* Exſtant et verſiones Latinae cultiore ſtilo adornatae partim a Iuliano (*g*), Patricio et Anteceſſore Conſtantinopolitano, partim a Gr. Haloandro, quarum haec cum corpore iuris Haloandrino, illa e bibliotheca Pithoeorum prodiit *Baſ. 1576. f. et Pariſ. 1689. f.*

XXXIII. AVTHENTICAE ex nouellis deſumtae adiectaeque codici iam ſeculo VI. a Gregorio M. *Epiſt. XI, 54.* et Iuone Carnot. *Part. III. Cap. CLXXXV.* citantur. Vnde nec ab Irnerio ſolo ſunt, vt vulgo creditur, nec a Iure- XXXIII. Authenticae.

 conſul-

(*f*) Nec omnes tamen nouellae Graece conceptae, Vid. *Nou.* 9. 11. 17. 23. 33. 34. 35. 41. 62. 65. 114. 138. 143. 150. quae manifeſto Latine editae a Iuſtiniano.

(*g*) Ad hunc Iulianum pertinet epigramma Thaeteti, quod exſtat in *Antholog. IV*, 1.

Τοῦτον ἰουλιανὸν νομικῆς φάος, εἶπον ἰδοῦσαι
Ῥώμη καὶ Βερόη, πάντα φύσις δύναται.

Roma et Berytus, conſpecto hoc lumine legum,
Quantum, aiunt, virtus, ingeniumque poteſt!

Quod elogium ad Saluium Iulianum, Edicti perpetui conditorem, fruſtra retulerunt Alciat. *Diſp. II, 27.* et Bertrand. *de Iuris perit. I, 1. p. 30.* merito hunc notati a Menagio *Amoen. Iur. Ciuil. XXIV.* et Guil. Grot. *vit. Iureconſ. II, 6 p. 122.*

consultis Papiensibus, qui tamen forsan eas auxerunt. Vid. Strauch. *Diss. Acad. IV. Cap. 1. 2.* Beyer. *Posit. Pandect. I, 2. p. 30. seq.*

XXXIV. Vsus iuris Iustinianei in occidente.

XXXIV. Post Iustiniani tempora in occidente non adeo magnum iuris Iustinianei vsum fuisse comperio. *Wisigothi* Codicem Theodosianum compilationi Iustinianeae praeferebant. In *Italia*, quo Longobardorum arma non pertigerunt, *Codex* tantum et *Nouellae* in aliquo pretio erant. Postea a Francis permissum Italis, iure vel Longobardico vel Romano vel Francico vti. Demum ab Irnerii temporibus renatum est studium iuris ciuilis in scholis Italicis. De quibus omnibus videndus Conring. *de origine iur. cap. XX. seq.*

XXXV. In oriente ius Iustinianeum primo Graece versum.

XXXV. At in oriente non cessatum a compilandi studio, siue quod Imperatores Iustiniani gloriae inuiderent, siue quod eius compilationes, ob insignem prolixitatem, odissent. Et primo quidem de graece vertendo corpore iuris cogitatum, imperante Phoca. Institutionibus ergo eam operam nauauit Theophilus, ille ipse, qui institutiones cum Triboniano et Dorotheo elaborauit. Eius enim paraphrasin iam laudari a Thalelaeo ipse obseruat Fabrott. *in Praefat. ad Theoph.* vid. Gundlingiana *Part. II. obs. II.* Pandectis et Codici Thalelaeus, Theodorus Hermopolita, Anatolius et Isidorus. Vid. Suares. *Notit. Basilic. Tom. I. praemiss.* Vinc. Grauina *de ortu et progr. iur. ciu. n. CXXXIIX, p. 163. seq.* Theophili *paraphrasis* potius, quam versio, etiamnum exstat, edita primum a Viglio Zuichemo, insigni Frisiae ornamento Bas.

anno

anno MDXXXIV. deinde a Christiano Wechelio Paris. *eodem anno*, hinc a Iodoco Petro Neithardo anno MDXLIV, porro a Iac. Curtio anno 1545. Dionysio Gothofredo anno MDLXXXVII. et denique a Carolo Hannibale Fabrotto *Paris. 1634.* et *1657.* Thalelaei opus pandectarum nondum adspexit lucem (*b*).

XXXVI. Postea Basilius Macedo nouam collectionem instituit, desiderans in Iustinianeo corpore breuitatem, perspicuitatem, ordinemque concinnum, Cedren. *Annal. p. 568.* Leon. Imp. *prooem. ad Basilica.* Sed morte praeuentus, non nisi epitomen edidit codicis Iustinianei, quam πρόχειρον τῶν νόμων appellauit. Periit hoc opus praeter fragmenta quaedam de nuptiis Io. Leuncl. *Iur. Graeco Rom. Lib. II. p. 86.* aliudque apud Baron. *Ann. DCCCXXVI. n. XII.* XXXVI. Deinde noua collecti tentata Basilio.

XXXVII. In labore illo Basilio, idem, qui in imperio, successit Leo, filius, insigni rerum scientia σοφῦ vel φιλοσόφυ cognomen adeptus. Et is quidem edidit βασιλικὰ νομιμα, vel διατάξεις βασιλικὰς ex pandectis et codice, omissis tamen iureconsultorum et Imperatorum nominibus, compilata Suares *l. c.* XXXVII. Et Leone.

XXXVIII. Denique Constantinus Porphyrogennetus, frater Leonis natu minor, edidit repetitam βασιλικῶν praelectionem, quae et πρόχειρον μέγα, vt et τὸ πλάτος τῶν νόμων nec non το πλάτος absolute appellatur. Et haec ipsa sunt illa XXXVIII. Nec non Constantino Porphyrogenneta. Vnde natum opus βασιλικῶν.

(*b*) Vidisse se tamen alicubi hanc versionem MSCt. testatur Greg. Haloand. in *praefat. Nouellar.* Quemadmodum et codicem. Graecum visum esse in Creta insula, tradit Suallenb. in proleg. Harmenop.

illa βασιλικά, quorum libros XXVIII, XXIX, XXX, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, edidit Gentianus Heruetus, Parif. cIↄ Iↄlvii. Librum LX, Iac. Cuiacius, vtraque coniunctim fub titulo βατιλικῶν διατάξεων Dionyf. Gothofredus *Hanou. 1606. fol.* Libr. XXXVIII, et XXXIX. ex Cuiacii fchedis emifit Car. Labbaeus Parif. cIↄ Iↄ cix. Integra βασιλικά (*i*), Graeca et Latina, debemus Car. Annib. Fabrotto, qui ea publicauit *Parif. 1607. f. Tomis VII.*

XXXIX. Variae epitomae inde confectae.

XXXIX. Succeffere variae epitomae, quales funt: I.) πρόχειρον μικρὸν ab iisdem Imperatoribus confectum, quod et ἐκλογῆς καὶ ἐπιδιορθώσεος nomine venit (*k*). II.) Index νομικῶν κατὰ στοιχεῖον per alphabeti feriem digeftus, a Io. Sambuco Pannonio Tarenti repertus et fub titulo ἐκλογῆς βασιλικῆς editus a Io. Leunclauio *Bafil. 1576.* Auctor fertur Romanus Lacapenus. Vid. Cuiac. *Obf. XVIII, 37.* III.) Mich. Attaliotae,

(*i*) Libri tamen xix. xxxi. xxxii. xxxiii. xxxiv. xxxv. xxxvi. xxxvii. xxxviii. xliii. xliv. xlix. et lix. non funt authentici, fed a Fabrotto ex Synopfi βασιλικῶν, et Theodoro Hermopolita, Conftant. Harmenopuli et Cuiacii Commentariis vtcunque compilati. Forfan ii etiamnum in bibliotheca quadam latitant. Ita ominabar fecundam editionem cum pararem. Vatem me fuiffe haud vanum, nuper demum intellexi Amftelodami ex V. A. Corn. a Bynkershoeck, qui fe bonam horum partem a iuuene nobili, Parifiis redeunte, nactum referebat. Gratulamur feculo hunc thefaurum, maxime fi obftetricias viri doctiffimi manus experietur.

(*k*) Eius titulos priores xxviii. exhibet Io. Leunclau. *Iur. Graeco Rom. Tom. II. p. 79.* Conf. Lambec. *Bibl. Vind. Lib. V. p. 162. et Lib. VI. p. 24. 25.*

liotae, iudicis et Procos. πόνημα seu πραγματικὴ tempore Michaëlis Ducae compilata (*l*). IV.) Michaëlis Pselli *synopsis*, qua ius compendiarium versibus politicis complexus est (*m*). V.) πρόχειρον Constantini Harmenopuli, qui circa annum cIↃCCCXLV. floruit (*n*) ex Basilicis contractum, et nuncupatum ἑξάβιβλον. Ei non absimile VI.) Antiochi Balsamonis πρόχειρον, et si qua sunt huius generis alia.

XL. Denique Turcae, capta Constantinopoli, et Graecorum imperio, et iuris Romani in oriente studio finem fecerunt, dubiumque est, an in Turcicis dicasteriis quaedam iuris Iustinianei reliquiae seruentur. Vid. Groeneweg. *ad prooem. Instit. num. I.* Feltmann. *ad l. 2. §. 3. D. de orig. iur.* Pagenstech. *Sicilim. Manip. 2. p. 105.* Leonis certe nouellas hodienum in Graecia non extra vsum esse, patet ex Christ. Angeli *de statu eccl. Graecae p. 112. et 115.* et obseruauit id Bynkersh. *obs. IV, 1. p. 385.* XL. Finis iuris Iustinianei in Oriente.

XLI. At in occidente a seculo XII. magis magisque in academias et fora irrepere coepit ius Iustinianeum, cuius tot ex eo tempore prodierunt editiones, glossae, commentarii, paratitla, systemata, compendia, vt eorum mole et multitudine laboremus. XLI. Eius incrementa in occidente.

XLII.

(*l*) Edidit illud πονήμα sub titulo σύνοψις ὡσανεὶ συνόψεως Io. Leunclau *Tom. II. p. 1.*

(*m*) Prodiit ea synopsis cum aliis quibusdam Mich. Pselli *opusculis* cura Franc. Bosqueti *Paris.* 1632. 8.

(*n*) Editus est Harmenopulus Graece et Latine cum notis Io. Merceri et Dionysii Gothofredi *Gen.* 1587. 4.

XLII. Ratio veterum tractandi ius ciuile.

XLII. Cum Iustinianus §. 3. huius prooemii et §. 2. sequentis tituli nonnulla quoque de docendae discendaeque iurisprudentiae ratione moneat: licebit et nobis ea de re ex antiquitatibus disserere. Iuris scientiam olim in latenti habebant patrici (*o*), nec temere solebant quemquam, nisi sui ordinis, hisce sacris initiare. Cicero *de offic. II, 19. Cum multa praeclara maiorum, tum quod optime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio. Quam quidem ante hanc confusionem temporum in* POSSESSIONE SVA PRINCIPES *retinuerunt: nunc, vt honoris, vt omnis dignitatis gradus, sic huius scientiae, splendor delectus est.* Addi poterit eiusdem Ciceronis *Oratio pro Muraena XII.* et *de Oratore I, 41.* et videtur sane antiquissimis temporibus iurisprudentia veluti traditione quadam conseruata inter patricios, vsu magis, quam institutione, addisci consueuisse. Quod non difficile erat in tanta Romanorum legum paucitate.

XLIII. Methodus eorundem tradendi iurisprudentiam.

XLIII. Primus veterum hanc consuetudinem migrauit Tiberius Coruncanius, primus e plebe Pontifex Maximus, anno V. C. IↃ. Is enim odio patriciorum iuris cognitionem, quam alii in latenti habuerant, paullo amplius diuulgauit, et discentibus se dare coepit. l. 2. §. 35.

(*o*) Hinc est quod iureconsulti appellantur *principes ciuitatis*. Cuiac. *ad* Pompon. *L.* 3. §. 35. *D. de Orig. iur. p.* 1188. *maximique viri*, Pompon. *d. l.* 2. §. 35. Hinc illa Mucii obiurgatio: *Turpe esse patricio et nobili, et causas oranti, ius, in quo versaretur, ignorare l.* 2. §. 43. *eod.* Conf. G. Schubart. *de Fatis Iurisp. Rom. Ex. I, 16. p.* 28.

§. 35. *D. de O. I.* Eius exemplum deinde secuti sunt alii, veluti Q. Mucius Scaeuola, C. Aquilius Gallus, L. Lucilius Balbus, T. Iuuentius, Q. Cornelius Maximus, et inprimis Seruius Sulpicius, quorum ex aedibus, tanquam ex equo Troiano, magna praestantissimorum iureconsultorum frequentia prodiit. Cum vero hi omnes amplissimos in vrbe honores gesserint: facile est ad existimandum, eos non scholas aperuisse, aut leui didactro inuitatos, subsellia posuisse discentibus. Sed solebant, cum de iure consulentibus responderent admittere iuuenes, qui audirent, notarentque responsa, rationemque tradendi atque interpretandi iuris, adeoque vna opera et consulentibus, et discentibus satisfacere. Cicero in *Oratore ad Brut. XLI. Ius ciuile docere, semper pulchrum fuit, hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus.* Et paucis interiectis: *Alteros respondentes audire sat erat, vt ii qui docerent, nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore et discentibus satisfacerent, et consulentibus.* Ac denique *in Bruto LXXXIX. Ego autem, iuris ciuilis studio, multum operae dabam Q. Scaeuolae, P. F. qui quanquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo, studiosos audiendi docebat.* Ex quibus patet, vsu magis atque exercitatione, quam doctrina, veteres ad tantam de iuri respondendi facultatem adspirasse.

XLIV. Schola iuridica Romana.

XLIV. Sub Imperatoribus publica Romae schola floruit, iurisprudentiae etiam studiis consecrata, de qua infra dicemus *Lib. I. Tit. XXV.*

XXV. n. XX. ſeq. Decuerunt in ea ſchola iureconſulti vel Anteceſſores duo, tempore Theodoſii iunioris *L. vn. C. Theod. de ſtud. lib. vrb. Rom. et Conſt.* Antea tamen eodem inſtituto, quo veteres erant vſi, iuuenes domi habuiſſe videntur Papinianus, de cuius diſcipulis Lamprid. *in Alex. Seu. LXVIII.* quamuis in quibusdam codicibus multi ab illis temporibus remotiores immiſceantur, Vlpianus, aliique iureconſulti egregii quorum in digeſtis fragmenta exſtant.

XLV. Methodus docendi in ſcholis iuridicis ante et poſt Iuſtinianum.

XLV. Denique a tertio ſeculo tres praecipue ſcholae floruerunt iuridicae, ROMAE, CONSTANTINOPOLI, et BERYTI, hoc priuilegio munitae, vt non liceret alibi cuiquam ius docere, ceu infra docuimus *Lib. I. Tit. XXV. n. XX. ſeq.* In his ſcholis ea ſeruata methodus, vt primo anno non niſi ad limina legitimae ſcientiae admitterentur, dicti ideo DVPONDII, quaſi nullius predii homines *(p)*. Secundo anno Edicti audiebant interpretationem, vnde et EDICTALES cognominati. Tertio anno ad praelectiones in priores octo libros Reſponſorum Papiniani admittebantur, atque inde dicebantur PAPINIANISTAE, quo nomine adeo ſibi placebant iurium ſtudioſi, vt diem, quo eius doctrina primum fuerant initiati, feſtum ſollen-

(*p*) Seneca *Controu.* X, I. *Ita ne peribunt decem iuuenes propter dupondios duos?* Hieronym. *ad Heluid. p.* 12. *Tom. VI. Op. Quis te, oro, dupondio ſuppudabat?* Et Petron. *p.* 13. *dupondium* pro pretio viliſſimo accipit, vbi addendae virorum doctorum obſeruationes et Cuiac. *Obſ. XII*, 40. Nemo non hic deprehendet ſpeciem quandam monſtri illius ſcholaſtici, quod recentiore aetate Penaliſmi nomine academias inuaſerat.

ſollennemque haberent. Bertrand. *de Iurisperit. I, 2. p. 38.* Quarto anno Reſponſa Pauli in manibus erant, eaque tunc ipſi recitabant, et tum dicebantur λύται, quaſi ſoluendis quaeſtionibus idonei, vel vt ait Iuuenalis *Satyr. VIII. Qui iuris nodos legumque aenigmata ſoluunt.* Vnde errant, qui λύτας vertunt ſolutos: ſic enim dici debuiſſent λύτοι, vt recte obſeruat Turneb. *Aduerſ. VIII, 19.* Quinto anno, quo Conſtitutiones addebant, προλύται dicti. Sed mutauit nonnulla Iuſtinianus, qui primo anno Inſtitutiones ſuas et τά πρῶτα legum praelegi, nouitiosque IVSTINIANEOS *nouos* dici voluit: ſecundo quosdam digeſtorum libros, quos ipſe praeſcribit, per viciſſitudinem interpretandos, audiebant, ſeruato EDICTALIVN cognomine. Tertio anno PAPINIANISTAS vocari conceſſit, ſed audire eos iuſſit libros digeſtorum XX, et XXI. Reliquos digeſtorum libros adiiciebant anno quarto, quo λύται dicti, quemadmodum quinto codicem iungebant, et προλύτων nomen eo ipſo merebantur. Vid. Iuſtin. *Orat. ad Anteceſſores* §. 2. 3. 4. 5. et ibi interpretes.

LIB. I. TIT. I.

DE IVSTITIA ET IVRE.

Titulo hoc inſtitutionum non inculcantur leges quaedam Romanae, ſed principia generalia, et quae ad ideam iuſtitiae et iuris concipiendam faciunt. Cum ergo in definitione IVSTITIAE et IVRIS a recentioris

scholae placitis se procul seiunxerint veteres iureconsulti: ratio eius rei ex antiquitate erit reddenda.

I. Iurisconsulti operam dabant philosophiae.

I. Iurisconsulti, quod inter omnes constat, plerique cum legum studio philosophiam olim coniunxere, ex eiusque principiis leges sunt interpretati. Vnde recte Cicero *de Legib. I, 5. iurisprudentiam non a praetoris edicto, vt plerique sua aetate fecerint, neque e XII. Tab. sed penitus ex intima* PHILOSOPHIA *petendam*, putabat.

II. Maxime Stoicae.

II. Quamuis vero non eidem omnes factae nomen dederint, et Epicureae inprimis fuisse dicantur C. TREBATIVS TESTA (*a*), (*Cic. VII. Epist. 12. Gassend. de vit. et morib. Epic. Tom. V. op. p. 188.* Aegid. Menag. *Amoenit. iur. p. 80.*) ALFEN. VARVS, (*l. 76. ff. de iudic.* et ibi interpretes) et alii: plerique tamen, veluti Scaeuola, Tubero, Rutilius, teste Athenaeo, *Deipnos. VI, 21. p. 274.* stoicam philosophiam maximi habebant, vel quia Zeno minime, vt aliae sectae philosophorum, a rebus gerendis auocabat, (Diog. Laert. VII, 122. et 130.) aeque secta *turbitos et negotiorum appetentes* facere videbatur; Tacit. *Annal. XIV, 57.* vel quia isti sapientes philosophiam practicam felicius, quam alii, excoluerant. Et hinc stoica philosophia *summa* dicitur *sapientia. l. 2. D. de leg.* (*b*). Multis id

(*a*) Dissentit Schilter. *Manud. phil. mor. ad iurispr. I, 6. p. 7.* Sed Trebatius initio stoicus, postea Epicureus factus videtur. Cic. *Epist. VII 12.*

(*b*) Fallitur ergo Paganin. Gaudent. *de ortu et progr. philos. ap. Rom. cap. XLIII. p. 106.* qui plerosque ICtos cum Aristotele potius et Platone sensisse, putat. Conf. *obs. Hal. VII. p. 252.*

id demonſtrarunt Schilterus in *Manuductione philoſoph. moral. ad iurisprud. Cap. I.* Vinc. Grauina *de ortu et progreſſu iur. ciuil. num. XLIV. p. 80.* Em. Merill. *Obſ. I, 8.* et ſingulari ac pererudita oratione V. C. Euerardus Otto.

III. Vnde multa in iure Stoica.

III. Hinc frequentiſſimae in iure noſtro I. *deriuationes nominum* ſatis contortae, quales ſtoicis erant ſollennes e. g. teſtamentum quaſi teſtatio mentis *pr. Inſt. de Teſtam. ord.* mutuum, quaſi quod ex meo fit tuum. *l. 2. §. 2. D. de reb. cred.* peculium quaſi puſilla pecunia: Siue puſillum patrimonium, *l. 5. §. 3. D. de pecul.* diuortium, quaſi diuerſitas mentium, qua in diuerſas partes itur: *l. 2. pr. D. de diuort.* agnati, quaſi a patre cognati: *l. 7. D. de legit. tut.* Vid. Cuiac. *Obſ. XI, 37.* Em. Merill. *Obſeru. I, 8. ſeq.* Frequentiſſimae II. *definitiones* mere ſtoicae, qualis eſt etiam in hoc titulo definitio iuris naturae. Frequentiſſimae III. *diuiſiones ſtoicae*, qualem eſſe illam rerum corporalium et incorporalium, ex ſecti Empirici *VII. adu. Mathem.* et Senec. *Epiſt. LXIII.* obſeruauit Oiſelius *ad Caii Inſt. II, 1, 1. p. m. 73.* Frequentiſſimae denique IV. *deciſiones* ex interioribus philoſophiae ſtoicae principiis deriuatae, quales collegerunt Vinc. Grauina *l. c.* Schilterus *l. c.* et V. C. Euerardus Otto *de philoſ. Stoica iurec.*

IV. Aemulatio inter iureconſultos et philoſophos.

IV. Quamuis vero philoſophiae amantiſſimi eſſent Romani Iureconſulti: ſemper tamen inter eos reliquosque philoſophos ἀπράκτους, inprimis Epicureos, quaedam interceſſiſſe videtur aemulatio. Eoque pertinere arbitramur verboſam illam Vlpiani declamationem de *vera*

non fucata iureconſultorum philoſophia. l. 1. §. 1. D. de iuſtit. et iure, non abſimilis illis, quae Horatius *Lib. I. Epiſt. I.* canit: *Nunc agilis fio, et merſos* CIVILIBVS VNDIS, *Virtutis verae cuſtos rigidusque ſacerdos.* Conf. Cic. *Epiſt. III, 9.* et *10.* vbi Epicuri philoſophia ἄπρακτος ASTVTA vocatur. Locum praeclare explicari memini in Gundlingianis.

V. Cur iureconſulti multa philoſophorum propria iuri applicarint.

V. Et iſta quidem aemulatione factum eſt, vt iureconſulti ea, quae philoſophorum erant propria, ad ſe raperent, e. g. vt definitionem philoſophiae iure ſuo applicarent: *§. 1. Inſt. h. t.* vt loco iuridicae definitionis iuſtitiae darent mere moralem et philoſophicam: et denique ipſa illa iuris praecepta §. 3. *Inſt. h. t.* ex philoſophia morali ſtoicorum in ius transferrent. Conf. Schilter *l. c.* Chriſt. Thomas. *Annot. ad Inſt. h. t.* Ger. Noodt *Iul. Paul. X. p. 365.* et quae nos obſeruauimus in *Elem. Iuris ciuil. h. t.*

TIT. II.

DE IVRE NAT. GENT. ET CIVILI.

Agitur hoc titulo de *diuerſis ſpeciebus iuris.* Cum vero iam ſuperiore titulo, cur hanc potiſſimum de iure naturae et gentium ſibi ideam formarint, abunde explicatum ſit: iam ex antiquitate varia iuris ciuilis genera ſunt explicanda, docendumque quid LEX fuerit, quid PLEBISCITVM, quid PRAETORES et AEDILES; quid item IVRECONSVLTI ad locupletandum ius Romanum contulerint, quid

quid denique IMPERATORES in legibus Romanis, earumque ferendarum ratione immutarint.

I. LEX Romanis, libera adhuc republica, vocabatur, quam populus Romanus, superiore magistratu rogante, constituebat (*a*). §. 4. *Inst. h. t.* Eiusmodi magistratus superiores, quibus cum populo agendi ius esset, praeter Reges, Interreges, Dictatores, Consules, erant Tribuni militum cons. potestate, Censores, Praetores. Hinc non ignotae leges *Regiae;* non ignota lex Aemilia de censura a *Dictatore;* lex Aelia Sentia, a *Coss.* lex Pinaria de ambitu a *Tribuno mil. cos. pot.* lex Caecilia de fullonibus a *censoribus* (*b*) (Plin. *Hist. Nat. XXXV,* 17.) lex Aurelia iudiciaria a *Praetore* (Epit. Liu. CXVII.) latae.

I. Leges proprie sic dictae a quibus latae?

II. Ab his ergo magistratibus, lex, si qua opus videretur, primo domi *scribenda* erat. Quod fiebat adhibitis viris prudentibus et necessariis, cum quibus expendere solebant, an lex esset e republica, maiorumque moribus conueniret. Vnde plerumque additae formulae: SI QVID IVS NON FVIT ROGARI, EIVS HAC LEGE NIHIL ESSET ROGATVM,

II. Earum scriptio.

(*a*) Libera ergo republica ad legislationem omnes concurrebant, et hinc patet ratio, cur lex *communis reipublicae sponsio* vocetur Vlpiano *l.* 1. *D. de Legib.*

(*b*) Alioquin non negatur, saepe etiam *leges censorias* appellari Censorum edicta, quibus conditiones locationum publicarum proponebantur. Gell. XV, 11. Vid. Gundlingiana *Part. XVI. Obs.* 1. § *XXVI. p.* 61.

TVM, itemque: SI QVID CONTRA ALIAS LEGES EIVS LEGIS ERGO LATVM ESSET, VT EI, QVI EAM LEGEM ROGASSET, IMPVNE ESSET. Cic. *ad Attic. III, 23.* Conf. Briſſon. *de Form. II. p. 138.*

III. Communicatio cum ſenatu.

III. Scripta lex *communicabatur cum ſenatu*, ſine cuius auctoritate cum populo agere nefas habebatur. Liu. *I, 17.* Plutarch, *in Coriolan. p. 227.* Cum vero Senatus nonnunquam difficilior eſſet in permittendis comitiis, lege Maenia cautum eſt, *vti, rogatore comitiorum iuſto poſtulante, patres ante inita ſuffragia fierent auctores eius rei, quam populus iuſſurus eſſet.* Cic. *in Bruto c. XIV.* In eandem ſententiam legem tulit Q. Publilius Dictator apud Liu. *VIII, 12.* Et poſtea cum iſte mos deſuetudine obumbraretur illum denuo in vſum reuocauit L. Cornelius Sulla. Vid. Appian. *de bello ciuil. I. p. 650.*

IV. Promulgatio.

IV. Hinc porro legis ſequebatur *promulgatio.* Publice enim lex proponebatur, vt quilibet e populo eam legere, expendere, et, ferendane eſſet, an antiquanda, ſecum ſtatuere poſſet. Spatium promulgationis erat *trinundinum*, vt lex noua etiam a ruſtica plebe, quae ſingulis nundinis rure in vrbem veniebat, legi ponderarique poſſet. Cic. *pro domo cap. XVI,* et *Phil. V. cap. 11.* Manut. *de Leg. p. 839.* Addebatur edictum, vt populus in proximum triundinum in campo Martio conueniret. Gell. *Noct. Attic. XIII, 14.* Cum tamen ipſis nundinis cum populo agere haud liceret: comitia plerumque in ſequentem diem indicebantur. Macrob. *Saturn. I, 16.* Et his demum omni-

omnibus obseruatis, magistratus quis POPVLVM IVRE ROGASSE, POPVLVSQVE IVRE SCIVISSE dicebatur. Cic. *Philipp.* I, 10. (*c*).

V. Recitatio per praeconem nec non suasio et dissausio.

V. Lex ipsa ferebatur in *comitiis*, olim in curiatis, postea et *centuriatis*, et *tributis*, ad quae vbi populus in *campum Martium* vel in comitium ad rostra confluxisset, praeco primum legem *recitabat*; dein is plerumque, qui rogaturus erat, eandem *suadebat*, quod et alii faciebant nonnunquam. Nec deerant, qui *dissuaderent*, id quod cum tribuni plebis, tum etiam priuati, si quibus a magistratu concio dabatur, facere poterant. Liu. *XLV*, 21. Nonnunquam et ii ipsi, qui legem rogaturi erant, eam dissuadebant, si forte non ex sua, sed senatus sententia, legem ferrent. Exemplum Pisonis consulis refert Cic. *Epist. ad Att.* I, 14. cui cum fructu addes, quae nos nuper disseruimus *in Comment. ad Leg. Iul. et Papiam Lib. I. c. 4. p. 84.*

VI. Auspicia et sortitio.

VI. Auditis orationibus, praesentibusque sacerdotibus et diuina exponentibus, (Dionys. X. *p.* 681.) *sitella* vel *vrna* deferebatur, in quam coniiciebantur centuriarum nomina. Deinde sortibus aequatis fiebat *sortitio*, quaeque prima centuria, quae secunda, quae tertia de sitella exiisset, ea eundem in suffragiis locum atque ordinem obtinebat (*d*). Quae prima sorte exierat

(*c*) Neque tamen promulgatio sola faciebat legem, sed populi suffragium. Sola lex Didia Licinia tanto studio patrum lata est, vt SCto caueretur, vt eam promulgatam omnes seruarent. Macrob. II, 13.

(*d*) Sequiorum temporum est haec *sortitio*. Sub Tullio enim Rege primae ad suffragium vocabantur maxi-

rat prima ferebat ſuffragia, atque inde PRAEROGATIVA, proxime ſequentes PRIMO VOCATAE vocabantur. Reliquae IVRE VOCATAE dicebantur Aſcon. Paedian. *in* Cic. *diuinat. p. m.* 819. Liu. X, 22. XXVII, 6. Exemplum eſt in lege Thoria apud Sigon. *de ant. iure. Ital. II, 2. p. 638.*

VII. Interceſſio facta a tribunis, auguribus, coſſ.

VII. Interim licebat iis, quorum intererat, legi *intercedere*. Faciebant id *Tribuni plebis* ſollenni illo VETO. Liu. VII, 17. XXVII, 6. XLV, 21. Faciebant et Conſules, vel intercedendo, Dionyſ. Hal. *VIII. p. 557.* vel comitiales dies eximendo, vel ſupplicationes decernendo, vel ferias Latinas indicendo. Cic. *ad Quint. Fratr. II. Ep. 7.* Faciebant idem et *augures et magiſtratus*, quorum erat, de coelo ſeruare. Qui ſi quidquam aduerſi viſum auditumque obnunciarent (*e*), comitia impediebantur, reque infecta diſcedebatur.

VIII.

maximi cenſus centuriae, in prima et ſecunda claſſe deſcriptae, quae, quia reliquas numero ſuperabant, plerumque rem conficiebant, vt adeo rarò vocarentur reliquae. Dionyſ. Hal. *Antiq. Rom. VI. p.* 224. *ſeq. VII. p.* 460 Liu. I, 43.

(*e*) E. g. ſi fulſiſſet de coelo, ſi tonaſſet, ſi bubo volaſſet, a ſiniſtra, ſi aues triſte quid portendiſſent, ſi quis morbo comitiali repente correptus concidiſſet: de quo morbo Sammonicus Serenus *Cap. LVI.*

Et ſubiti ſpecies morbi, cui nomen ab illo eſt,
Quod fieri nobis ſuffragia iuſta recuſat.
Saepe etenim, membris acri languore caducis,
Concilium populi labes horrendo diremit.

Longa enim eſt fabula, de qua Paul. Manut. *de Legib. p.* 848. Paul. Merula *de comit. III. p.* 17. *ſeq.* Struu. *Antiq.*

VIII. Si nihil ſiniſtri obnunciabatur: ipſa iam fiebat *rogatio*, ſollenni formula: VELITIS IVBEATIS QVIRITES HOC ITA VTI DIXI ITA VOS QVIRITES ROGO. Cic. *pro domo XVIII. ſeq.* (*f*). Tum addebatur: SI VOBIS VIDETVR, DISCEDITE QVIRITES. Quo facto, in ſuam quisque centuriam tribumue diſcedebat, in qua erat ſuffragium laturus. Aſcon. Paedian. in Cic. *Orat. pro Corn. Balbo. p. 1310.*

VIII. Rogatio.

IX. Facta diſceſſione ferebantur *ſuffragia*, olim quidem viua voce; poſt tabellariam vero legem *tabellis*, quarum alteri inſcriptum V. R. *Vti rogas*, alteri A, id eſt *antiqua probo*. Cic. *Epiſt. ad Attic. I, 14.* Tulit eiusmodi legem tabellariam L. Caſſius Trib. pleb. C. Mario VI. et L. Valerio Flacco Coſſ. Cic. *de Legib. lib. III.* ſed de iudiciis publicis. Vnde et in numis familiae Caſſiae egregium tabellariae iſtius legis monimentum occurrit. Vid. Fulu. Vrſin. *de Famil. Rom. p. 67. edit. Patini.* De comitiis iam antea ſimi-

IX. Suffragia per tabellas lata.

Antiq. Rom. Synt. VI. p. 269. Ceterum haec omnia ideo inuenta, vt magiſtratus, vel collegarum, vel populi, conſilia periculoſa bonis rationibus turbare poſſent. Dio Caſſ. *XXXIII. p. 66.* Cic. *de Leg. III,* 12.

(*f*) Notanda hic quaedam vocabula, quae ſubinde confundi ſolent ab iis, qui ſunt in Antiquitatibus Romanis hoſpites. Lex ROGATVR, dum fertur: ABROGATVR, dum tollitur: DEROGATVR eidem, dum quoddam eius caput aboletur: SVBROGATVR dum aliquid adiicitur, OBROGATVR denique, quoties aliquid in ea mutatur. Vlpian. *Fragm. I,* 3.

ſimilis exſtabat lex Gabina. Cicer. *in Laelio cap. XII.*

X. Modus et ordo ſuffragandi in pontibus.

X. Diſtribuebantur hae tabulae per *diribitores*, quibus nongenti *cuſtodes* adſtabant, daturi operam, ne qua fraus in diſtribuendis tabellis admitteretur. Plin. *Hiſt. Nat. XXIII, 11.* Et exſtructi quidem in campo Martio erant *pontes* centum nongenti tres, totidem ſcilicet, quot numerabantur centuriae. Hi nihil aliud erant, quam anguſtae quaedam ſubſtructiones, opere ſubitaneo, e tabulatis ſolo editis, adornatae, per quas iis, qui ſuffragia ferrent, viritim eſſet tranſeundum. His ergo in capite pontium miniſtrabantur binae iſtae tabellae, quarum alterutram deinde in extremo ponte *ciſtulae* immittebant. Plut. *in Mario p. 407.* Fiebat id ita, vt praeco ſingulas centurias, eo ordine, quo ſorte exiiſſent, ad ſuffragia vocaret. Quicunque vero ex ea centuria primus rogabatur, PRIMVS nuncupabatur. Cic. *pro Plantio XVI.* Reuerſi e ponte intra *cancellos* concludebantur, quos *ouilia* vocat Lucanus, *Pharſal. II. v. 197.*

-- *et miſerae maculauit ouilia Romae.*

Conf. Nic. Gruch. *de Comit. Rom. I. p. 688.* Omnia haec accurate depicta ſiſtit egregius P. Licinii Neruae numus, quem exhibent. Fulu. Vrſin. *Fam. Rom. p. 149.* edit. Patin. et Ezech. Spanhem. *de vſu et praeſtant. numiſm. Diſſ. VI. p. 579.*

XI. Suffragiorum diremtio.

XI. Latis hoc ordine ſuffragiis, *diremtio* fiebat. Numerabantur enim tabellae vtriusque generis a ſingulis cuſtodibus, numerusque earun-

earundem *punctis* (*g*) notabatur, Cic. *Philipp. II, 33.* et *pro Planc. XXII.* vt ea centuriarum ſententia renunciaretur, in quam plurima ſuffragia conueniſſent, et reticeretur, illa quae paribus eſſet diſtracta ſuffragiis. Si plures ſententiae legem probaſſent: SCITA vel PERLATA; ſin plures eandem reieciſſent, ANTIQVATA dicebatur. Manut. *de Legib. p. 842.*

XII. Legum confirmatio.

XII. Perlatam legem primo *iureiurando* firmatam, deinde *aeri inciſam delatamque in aerarium* legimus. Manut. *de Legib. p. 843.* Vnde patet, quaenam ſint illa apud Ouid. *Metam. I, 3.*

- - *Verba aere minacia fixo*

Exſtant eius ritus veſtigia in *l. 8. pr. D. ad L. Iul. pecul.* Conf. Iuſt. Rycqu. *de Capitol. cap. XXX, p. 374. ſeq.*

XIII. Earundem cognomina.

XIII. *Nomina* leges plerumque accipiebant ab vtroque conſule, e. g. lex *Aelia Sentia*, *Papia Poppaea*, *Fuſia Caninia.* Nonnunquam vnicum iis cognomen dabatur, ſi a dictatore, vel praetore, vel cenſore latae eſſent. Tales ſunt lex *Aemilia*, lex *Aurelia* et aliae. Immo et Pompeii, qui conſul ſine collega fuit, et C. Iulii Caeſaris, et Auguſti leges vnum nomen *Pompeiarum* et *Iuliarum* tulerunt. Addebantur interdum alia cognomina, a materia legis deſumta, veluti lex *Cornelia ſumtuaria*, lex *Gabinia tabellaria*, lex *Caſſia agraria.*

XIV.

(*g*) Inde nata phraſis: *omne punctum ferre.* Horat. *Art. poët. v.* 343.

Omne tulit punctum, qui miſcuit vtile dulci.

De qua locutione, ipſoque hoc ritu, conferri meretur Sauaro *ad* Sidon. *Carm. II, 20. et Epiſt. vlt.*

XIV. Quo stilo consignatae?

XIV. Quo *stilo* scribi concipique solitae sunt leges, ex multis antiquis monumentis apparet. Qualia sunt leges antiquae apud Reines. *Inscript. CCCCLXXIII*, vt et egregium fragmentum legis Seruiliae apud Car. Sigon. *de Iudic. II, 27. p. 422.* nec non legis Thoriae apud eundem *de Iure Ital. II. p. 638.* Adde Barn. Brisson. *de Form. p. 141. seq.*

XV. Plebiscita.

XV. Haec de legibus. Sequuntur PLEBISCITA, quae et ipsa LEGES vulgo vocantur, ceu exemplo legum Iciliae, Voconiae, Aquiliae, Cinciae aliarumque apparet, quamuis id more antiquo non fieret (*h*), teste Gellio *XV, 27. XX, 20.*

XVI. Eorum differentia a legibus proprie sic dictis.

XVI. Erant plebiscita, quae plebs, plebeio magistratu interrogante, constituebat. §. *4. Inst. de iure nat. gent. et ciu.* Ea cum eodem fere ritu, quo ipsae leges, conderentur; differentiae tantum legum et plebiscitorum erunt notandae. *Lex* ergo a superiore magistratu; *plebiscitum* a plebeio, id est, tribuno plebis, rogabatur, et eo quidem, cui illud e collegio sorte vel reliquorum collegarum consensu, obtigisset. Liu. *III, 65.* *Lex* suffragante vniuerso populo, *plebiscitum* suffragante plebe condebatur. Liu. II, 56. Dionys. Hal. IX, *p. 598.* Tribuni enim nec aduocare patricios, neque ad eos referre vlla de re poterant. Gell. *Noct. Attic. XV, 27.* *Leges* in campo Martio ferebantur et in comitio; *plebi-*

(*h*) Primo, cum patricii plebiscitis teneri nollent, *plebiscita* vocabantur. Post leges Horatiam, Publiliam et Hortensiam *leges* dicebantur, vel *leges tribuniciae*. Cic. *de leg. Agrar. II, 8.*

plebiscita, non in ea tantum, ſed et nonnunquam in circo Flaminio, aut in Capitolio, maxime vero in comitio, vbi ex *roſtris* tribuni ad plebem concionabantur (*i*). Docent id exempla apud Ciceronem. *Epiſt. ad Attic. I, 1. ad familiar. VII, 30.* Plutarch. *in Gracch. p. 832.* Liu. *III, 54. XXV, 3. XLV, 36. III, 54. Leges* in Comitiis centuriatis et tributis; *plebiſcita* in ſolis tributis condebantur, vbi non opus erat vel SCto vel auſpiciis. Dionyſ. Hallic. IX, p. 598. et 605. Solebant tamen nonnunquam et Tribuni plebis aues conſulare, et de coelo ſnruare, quando legem erant interrogaturi. Exempla ſunt apud Plut. *in Gracchis p. 832.* et Cicer. *in Vatin. Cap. VII. Leges* plerumque tribuni plebis; *plebiſcita* patricii et poſtea magiſtratus diſſuadebant, quamuis eam facultatem coſſ. adimere conaretur Volero, tribunus plebis. Dionyſ. Hal. IX. *p. 598.* Sortitio etiam in plebiſcitis duplex fiebat, quarum altera, in qua tribu Latini ſuffragium ferrent, explorabatur, altera inter ipſas tribus fiebat ſortitio. Liu XXV, 3. Quidquid ergo tributim plebs ita iuſſiſſet, id ratum habebatur, et deinde tabulis inſcriptum aedilibus plebeiis in aliqua aede cuſtodiendum dabatur. *l. 2. §. 21. D. de orig. iur.*

XVII.

(*i*) *Roſtra* inter praecipua tribuniciae poteſtatis inſignia ſunt. Hinc M. Lollius Palikanus, cum tribuniciam poteſtatem a Sulla abrogatam reſtituiſſet, roſtra in nummis ſuis ſignari iuſſit. Vid. Fulu. Vrſin. *de famil. Rom. p. 158. edit. Patini.*

XVII. Quos ea obligauerint.

XVII. Quamuis vero plebiſcita non ab vniuerſo populo, ſed a ſola plebe, conderentur: tamen non plebem tantum, ſed et patricios obligabant. Id quod poſt multas patriciorum tergiuerſationes cautum eſt lege primum Horatia: anno V. C. CCCVI. Liu. *Hiſt. III, 55.* Dionyſ. Hal. XI. *p. 725.* deinde Publilia, anno CCCCXIV. lata a Q. Publilio dictatore, ac denique, cum plebs anno CCCCLXVI. in Ianiculum ſeceſſiſſet, lege Hortenſia, lata a Q. Hortenſio, dictatore. Gell. *Noct. Attic. XV, 27.* §. 4. *Inſt. de iur. nat. gent. et ciu.*

XVIII. Ius honorarium.

XVIII. Praeter leges et plebiſcita etiam EDICTA praetorum atque aedilium *(k)* certam iuris ſpeciem, quam IVS HONORARIVM vocabant, conſtituere coeperunt. Quare et de praetoribus atque aedilibus et vtrorumque edictis nonnulla monenda ſunt.

XIX. Praetoris origo.

XIX. Creari primum praetor coepit anno V. C. CCCLXXXIX. cum paullo ante plebs obtinuiſſet, vt alter conſulum plebeius eſſet. Male haec ſummae poteſtatis iactura habebat patricios: hinc dabant operam, vt penes conſules eo minus eſſet poteſtatis. Fraudibus itaque adorti plebem, facile id conſequebantur, vt redhoſtimenti loco e patriciis crearetur praetor, in quem deinde omnem, quae penes conſules adhuc fuerat,

(*k*) Quin et cenſores edicta de locandis vectigalibus et operibus publicis propoſuiſſe patet ex Gell. *Noct. Attic. XV,* 11. quae vocabantur etiam *leges cenſoriae*, ſed improprie. Vid. Gundlingiana XVI. *Obſ. I.* §. XVI. p. 61. ſeq. Cum his tamen non confundendae rogatae, a Cenſoribus, de quibus ſupra §. I.

rat, iuris dicundi potestatem transferebant. Liu. *Hist. VI. vlt. VII, 1.* Vnde fallit Pomponius, vel praecipuam saltim rationem dissimulat, quando ideo creatum ait praetorem, *quia consules auocarentur bellis finitimis, neque esset, qui in ciuitate ius reddere posset. l. 2. §. 27. De orig. iur.*

XX. Non diu tamen iste honor patriciorum mansit proprius. Non multo post enim, anno V. C. CCCCXVI. primus e plebe praetor creatus est. Q. Publilius Philo. Liu. *Hist. VIII, 15.* Sub belli deinde Punici primi tempora duo fieri coeperunt Praetores, quorum alter *vrbanam;* alter *peregrinam* sortiebatur iurisdictionem. Flor. *Epit. Liu. XIX.* Vnde hic vocatur PRAETOR QVI INTER CIVES ET PEREGRINOS IVS DICIT, apud Reines. *Inscript. Class. VII. n. 10.* et ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ apud Grut. *Inscript. p. DIII.* In sequentibus temporibus hic numerus non semel auctus est, siquidem initio quatuor, (Liu. XXIII, 30.) tum sex, (Liu. XXXII, 27.) postea octo, mox decem, (Dio XLII, p. 209.) hinc porro duodecim, immo et quaduordecim, ac denique sedecim, a Iulio Caesare creati, Praetores ius dixere, Dio *Lib. XLIII. p. 237. et 239.* Quo factum, vt patrem imitatus etiam Augustus sedecim expleret numerum, mox ad XII. eundem reduceret, quem se non excessurum, Tiberius iureiurando pollicitus est. Dio Cass. *Lib. LVI. p. 586.* Tacit. *Annal. I, 14.* quamuis eius sibi gratiam fecisse videatur princeps parum religiosus, siquidem et illo imperante modo

XX. Variae in praetura mutationes.

XV.

XV. modo XVI. Praetores creatos nouimus. Idem *Lib. LVIII. p. 634.* Claudius porro iurisdictionem de fideicommiſſis, quotannis, et tantum in vrbe delegari magiſtratibus ſolitam, in perpetuum, atque etiam in prouinciis poteſtatibus demandauit. Sueton. *Claud. XXIII.* nouosque creauit *praetores fideicommiſſarios (l)* duos *l. 2. §. 32. D. de orig. iur.* ex quibus tamen vnum detraxit Titus *d. l.* Acceſſit ſub Nerua *praetor fiſcalis*, *ibid.* nec non *praetor tutelaris* ſub M. Antonino Philoſopho, Iul. Capitolin. *vit. Marci Anton. X. l. 6. §. 13. D. de excuſ. tut.*

XXI. Praetoris vrbani praerogatiua.

XXI. Ex his praetoribus iidem, quibus Conſules, auſpiciis creatis vrbanus reliquos anteibat. Hinc conſulibus inſtar collegae erat, Gell. *Noct. Att. XIII, 14.* Plin. *paneg. LXXVII, 4.* iisque abſentibus, ſummum penes Praetorem erat in vrbe imperium, ceu patet ex Ciceron. *Epiſt. ad Fam. X, 12.* Liu. XXIV, 9. Dio Caſſ. LVIII. *p. 622.* Vtebatur enim praetor, ſicuti conſules, praetexta, ſella curuli, miniſtris, ſcribis et accenſis. Cicero *de lege agrar. aduerſ. Rull. II, 13. Lictores* cum praeibant duo cum faſcibus. Quamuis enim de ſex lictoribus ſubinde loquantur Plutarchus, Polybius, Appianus, qui ideo

(*l*) In marmoribus etiam mentio fit PR. DE FIDEICOMMIS. apud Gruter. *Inſcript. p.* CCCXCIII, 6. Illud addendum ex Quintilian. *Inſtit. Orat. III,* 8. fideicommiſſariam iurisdictionem ita diuiſam eſſe inter praetorem et conſules, vt ille ad certam ſummam; hi de maiore cognoſcerent. Vnde lucem capit locus Vlpiani *in Fragm. XXV,* 12. Videatur Cuiac. *Obſ. XXI,* 34. Merill. Obſ. V, 36, p. 112.

ideo etiam praeturam ἀρχὴν ἐξαπελεκὴν vocare solent: intelligendum tamen hoc non est de praetura vrbana, ceu suspicatur Petr. Fab. *Semestr. I. p. 169.* sed de prouinciali, vti obseruatum est a Car. Sigon. *de antiquo iure Ciu. Rom. I, 20. p. 227.* Non postremum vero praeturae insigne erat hasta, quam decemuiri litibus iudicandis regere dicebantur. *l. 2. §. 29. D. de orig. iur.* Sueton. *Aug. Cap. XXXVI.*

XXII. Totum praetoris munus tribus hisce verbis continebatur DO, DICO, ADDICO, Ouid. *Fast. I. v. 47. seq.* Varro *de Lingu. Lat. V, 4.* *Dabat* enim Praetor actionem et exceptionem, dabat bonorum possessionem: *dabat* iudices, arbitros, recuperatores, *dabat* tutores ex lege Atilia. *Dicebat* viam in vindiciis: *dicebat* interdicendo, quoties de possessione agebatur, indicebat, aduocata concione, ferias, si quando terra in vrbe tremuisset. Gell. *Noct. Attic. X, 24.* Sueton. *Claud. XXII.* *Addicebat* denique, veluti facta in iure cessione, mancipatione, ceteris. XXII. Praetoris iurisdictio.

XXIII. Mos autem erat, vt praetor, creatus centuriatis comitiis priusquam ius diceret, EDICTO in albo *(m)* proposito denunciaret, quomodo XXIII. Edicta praetoria.

(m) *Album* quid fuerit, adhuc sub iudice lis est. Theophilo §. 12. *Inst. de action.* album est edictum, διὰ τὸ λευκοῖς γεγραμμένον γράμμασι, *Albis literis scriptum.* Enimuero non ipsum edictum album vocabatur, sed edictum in albo proponebatur. Accursii sententia, existimatis, fuisse parietem dealbatum, plerisque hodie vapulat. Sed videtur tamen idem colligi posse ex Plauto *Pers. I, 2. v. 21.* modo codices MSS. addicerent:

do eo anno ius esset dicturus. At quis? Vrbanus tantum an peregrinus etiam? De prouincialibus enim, nulla est dubitandi ratio. Praetori peregrino sane hoc ius negant Hotoman. et V. C. Io. Ge. Schubart. *de Fat. Iurispr. Rom. p. 399.* At eidem id vindicat V. C. Henr. Bern. Reinold. *Var. XXXVII. p. 267.* ob *legem 9. §. 4. D. de dol. mal.* vbi memorantur Labeonis *libri Praetoris peregrini.* Sed illis non tam videtur Labeo edictum Praetoris peregrini interpretatus, quam exposuisse officium Praetoris peregrini, quemadmodum etiam de officio Praetoris vrbani egit in *libris Praetoris vrbani*, quorum mentio fit in l. 19. *D. de V. S.* Sane libros ad edictum singulares scripsisse Labeonem, et ab illis diuersos, patet ex *l. 1. §. 5. D. de fugitiu.* et Gell. *IV, 2.* Certiora itaque sunt testimonia Boethii *ad Cic. Topic.* et Theophili *§. 7. Inst. de I. N. G. et. C.* qui et Praetores peregrinos edicta proposuisse, diserte scribunt, eiusque rei auctores procul dubio habent veteres et satis idoneos. Edicebant itaque omnes Praetores. Idque fiebat habita concione, c[...]ctoque in leges iureiurando (*n*), ceu apparet [...] Ciceron. *de Finib. II, 22.* Erant vero praetorum edicta vel *generalia* vel *specialia.* Illa, quam iuris dicundi rntionem per annum secuturus esset praetor, indicabant, vnde et *leges annuae* dicuntur Cicer. *Verr.*

Nae isti faxim nusquam appareant,
Qui hic ALBO PARIETE *aliena oppugnant bona.*

Et Suidas voce λεύχωμα album interpretatur *parietem, gypso obductum, ad inscriptionem ciuilium rerum aptum.* Iac. Raeuard. *Potribun. IV. p.* 887.

(*n*) Praetores edicta scripturos etiam tribunos plebis adhibuisse in consilium, patet ex Cic. *de Offic. III, 20.*

Verr. I, 42. Haec, obuenientibus quibusque negotiis, vel, vt *l. 7. pr. D. de iurisd.* habet, *prout res incideret*, dabantur, ad ſimiles cauſas non extendenda. Vnde vberimus natus eſt iniquarum ſententiarum prouentus, qui occaſionem dedit edicto: QVOD QVISQVE IVRIS IN ALTERVM STATVERIT, VT IPSE EODEM IVRE VTATVR. Exemplum reperies apud Tacit. *Annal. II, 30.* Cum vero generalia edicta ſubinde mutarentur, nec leuis inde naſceretur iuris confuſio: obuiam hinc praetorum licentiae itum eſt lege Cornelia (*o*), lata A. V. C. IↃCLXXXVII. a C. Cornelio tribuno plebis, C. Piſone et Man. Glabrione coſſ. qua cautum eſt, vt praetores ex edictis perpetuis ius dicerent, neque per integrum annum quidquam in iis immutarent. Dio Caſſ. *Hiſt. XXXVI. p. 19.* Ex eo tempore paullo certius eſſe coepit ius praetorium (*p*), adeo, vt iam tempore Ciceronis plerique non, vt olim,

D 2 a XII.

(*o*) Antea A. V. C. IↃ. LXXXXI. SC. ea de re factum, patet ex actis diurnis, quae in bibliotheca Iſ. Voſſii fuerunt, in quibus et haec exſtant:

HORA OCTAVA SENATVS COACTVS IN HOSTILIA.
SC. FACTVM EST. VTI PRAETORES EX SVIS
PERPETVIS EDICTIS IVS DICERENT.

Vid. Dodwell. *ad Spartian. Hadr. p.* 333. et *in Append. p.* 665. Ez. Spanhem. *Orb. Rom. II,* 12 *p.* 97. Sed hoc SCtum, ſi genuinum eſt, mox procul dubio eluſit praetorum potentia, vt centum annis poſt, noua opus eſſet lege Cornelia.

(*p*) Vnde iam ante edictum perpetuum ad edictum commentarii coeperunt iureconſulti, veluti Seru. Sulpicius, A Ofilius et alii,

a XII. Tabulis, ſed a praetoris edicto iuris diſciplinam auſpicarentur, ceu ex Cicer. *de Legib. I, 6.* obſeruat Iac. Perizon. *Diſſ. de Leg. Vocon. p. 193.* Quamuis vero poſt legem Corneliam praetori haud liceret edictum ſuum per annum mutare: nihil impediebat tamen, quo minus ſucceſſor anteceſſorum edicta, inito magiſtratu, vel augeret vel immutaret. Vnde, quae retinebat ſucceſſor, *edicti* TRALATITII; quae addebat vel immutabat, *edicti* NOVI nomine veniebant. Cic. *Verrin. I, 44.* Non prius ergo edictum vere perpetuum prodiit, quam temporibus Hadriani, de quo diximus in *prooem. n. XIII. et ſeq.*

XXIV. Quibus artibus praetores ius immutauerint?

XXIV. Quamuis vero praetores initio magiſtratus in leges iurarent: reuera tamen leges edictis ſuis euertebant ſub ſpecie aequitatis. Quod iam Dio Caſſ. Hiſt. *XXXVI. p. 10.* obſeruans: οὐ γὰρ inquit, οἱ στρατηγοὶ, πάντα τὰ δικαιώματα ἃ περὶ συμβόλαια διετεταγμένα, οὔτε ἐσάπαξ τοῦτ᾽ ἐποίουν, οὔτε τὰ γραφέντα ἐτήρουν, ἀλλὰ πολλάκις αὐτὰ μετέγραφον, καὶ συχνὰ ἐν τούτῳ πρὸς χάριν ἢ κατ᾽ ἔχθραν τινῶν, ὥσπερ εἰκὸς, ἐγίνετο. *Neque enim praetores id ius, quod ad contractus dirigendos poſitum erat, obſeruarant, neque ſcripto iuri ſteterant: ſed ſaepenumero ea variauerant, crebroque per gratiam et odium certorum hominum, veluti fieri adſolet multa gerebantur.* Vtebantur hanc in rem variis artibus, veluti I. FICTIONIBVS, quando, verbi gratia, fingebant, rem vſucaptam, quae vſucapta haud eſſet, vel contra. §. *4. et 5. Inſt. de actionib.* immo, quod magis ridiculum videri poſſet, quanto fingebant, filiam patroni eſſe filium

filium, cuius *παλαιᾶς ὑποκρίσεως ἢ παρατηρήσεως* mentio fit in *Basilic. Lib. XLIX. tit. I. p. 594. Tomo IV.* Addantur, quae diximus in *Comment. ad L. Iul. et Pap. Lib. II. cap. 22. p. 355.* Vtebantur *II.* nouis NOMINIBVS, veluti cum *bonorum possessionem* darent iis, quibus leges *hereditatem* negabant. Vtebantur *III.* EXCEPTIONIBVS, quibus actiones legibus datae eliderentur. Vtebantur *IV.* RESTITVTIONIBVS *in integrum*, quibus non modo leges, sed et res iudicatas resciderunt praetores. Vt adeo vero summa penes Praetores esset non quidem leges ferendi, sed euertendi potestas, quamuis edicta *adiuuandi, supplendi corrigendique iuris ciuilis gratia* proponi, prae se ferrent. *l. 7. §. 1. D. de iust. et Iur.* Thomas. *Naeu. Iurispr. Anteiust. I, 7. p. 31.* Ge. Beyer. *Posit. Pandect. I, 2. p. 14.*

XXV. Praetorum exemplo AEDILES quoque edicta sua proponebant, quae et ipsa pertinebant ad ius honorarium. Erant aediles vel PLEBEII vel CVRVLES. Plutarch. *in Mario. p. 408.* Illorum duo vna cum tribunis plebis creari coeperunt anno V. C. CCLX. vt Tribunis essent ad manus, eorumque iussu causas leuiores litesque priuatas diiudicandas susciperent, aedium sacrarum, locorumque publicorum, et annonae, curam gererent, matronarum denique ciuiumque mores obseruarent. Dionys. Halic. *Antiq. Rom. VI. p. 411.* Curules vero, de quibus hic agimus, e patriciis initio legebantur. Cum enim discordia, de consule plebeio creando inter plebem et patricios exorta,

XXV. Aediles plebeii et curules.

ſedata videretur, ludique ob eam rem decernerentur diis patriis, detrectantibus hanc curam aedilibus plebeiis, obtulerunt ſe bini iuuenes patricii, pollitici, ſe hoc munus ſuſcepturos. Collaudauit populus hoc de republica bene merendi ſtudium, et, denuo deluſus patriciorum artibus, hos patricios iuuenes aediles creauit, ſellamque curulem honoris cauſa conceſſit. Vnde et AEDILES CVRVLES dici conſueuerunt. Liu. *Hiſt. IV*, 42.

XXVI. Penes hos ergo erat annonae (q) viarumque publicarum curatio, tutela vrbis, ludorum inſtitutio, de rebus venalibus promercalibusque cognitio, et praecipue ſacrarum aedium cura, a qua et AEDILIVM nomen ſunt conſecuti. *l.* 2. §. 21. *D. de orig. iur.* Varro *de Lingua Lat. IV. p.* 20. Cicero *Verrin. VII*, 14. Iisdem quoque demandata erat ἐπισκοπὴ in fornices, lupanaria, cauponas ipſasque mulieres, quae quaeſtum corpore faciebant, quae nomina ſolebant apud aediles profiteri, vt ſuo loco docebimus.

XXVII. Edictum Aedilitium.

XXVII. De rebus hiſce ad iuriſdictionem ſuam pertinentibus ipſi quoque, vt iam diximus, edicta proponebant, ad quae alludit ſuo more Plautus *Capt. IV*, 2. *v.* 43.

Eugepe

(q) Hanc annonae procurationem poſtea Iulius Caeſar demandauit duobus aliis Aedilibus, qui CEREALES vocabantur, Dio Caſſ. *Hiſt. XLIII. p.* 271. *l.* 2. §. 32. *D. de orig. iur.* pro quibus perperam *Praetores Cereales* ſibi fingunt Roſinus, Alex. ab Alexandro et Iar. Vinc. Grauina, quibus ſatisfecit. V. C. Henr. Bern. Reinold. *Varr. cap. III. p.* 27.

Eugepe EDICTIONES AEDILITIAS
hic habet quidem.

Et ex hoc quidem aedilitio edicto deſcendunt actiones contra venditores rerum vitioſarum, et eos qui beſtias feroces habent, vbi iter ſit, veluti redhibitoria, quanti minoris, et aliae, quarum fragmenta tria etiamnum exſtant in pandectis. Primum ſcilicet *l. 27. §. 28. D. ad leg. Aquil.* alterum *l. 1. §. 1. et l. 38. pr. D. de aedil. edict.* tertium *l. 40. §. 1. et l. 41. 42. D. eod.* Fr. Pollet. *Form. Rom. III, 2.* Barn. Briſſon. *de Formul. III. p. 289.* Ceterum, de quibus edicebant aediles, de iisdem plerumque et praetores cognoſcere conſueuerant, et illis deficientibus, cauſae ad hos transferebantur. De qua concurrente praetorum aediliumque iurisdictione (*r*), diſſerit Iac. Cuiac. *Obſeru. VIII, 38.*

XXVIII. Pergimus ad RESPONSA PRVDENTVM, quae et ipſa partem iuris conſtituebant. Dicebantur ea ſpeciatim IVS CIVILE, Cicer. *pro A. Caecinna XXIII, L. 2. §. 5. D. de orig. iur.* non vero IVRISPRVDENTIA MEDIA: XXVIII. Reſponſa prudentum.

(*r*) Ob hanc concurrentem iurisdictionem factum videtur, vt et Aediles haud raro PRAETORES dicantur. Sic Paullus *Recept. Sent. I,* 15. 2. aedilitium edictum diſerte tribuit Praetori. Quin et generale fuit hoc magiſtratuum nomen. Nam et conſules, procoſſ. praeſides, legati Caeſaris, dicti nonnunquam a praeeundo PRAETORES. In notis quoque Valerii Probi exſtat PR. VIGILVM, id eſt, vti V. C. interpretatur, *Praetor Vigilum,* qui et *Praetor plebis* vocatur Iuſtiniano *Nou.* XIII. Quamuis nulla ſit ratio, cur apud Valerium Probum non potius legere malimus *praefectus* VIGILVM. Conf. Ger. Noodt. *Probabil. I, 6. p.* 16. 17.

DIA: §.3. *Inst. de legit. agnat. success.* quo potius totius iurisprudentiae Romanae periodus lege XII. tabularum iunior, Imperiali autem dispositione anterior intelligitur. Addi tamen potest V. C. Iac. Perizon. *ad L. Vocon. p. 198.* Multa iuris capita post XII. Tab. per interpretationem inuexerunt ICti, ob eam rem IVRIS AVCTORES *l. 3. D. si pars hered. pet. l. 39. D. de act. emt. l. 17. D. de iure patr.* vt et IVRIS CONDITORES appellati. *l. 23. C. de procurat.*

XXIX. Iureconsultorum origo.

XXIX. Iureconsultis Romae originem dedit institutum a Romulo IVS PATRONATVS. Patriciorum enim erat, parentum munere fungi erga plebeios, vnde et *patroni* dicebantur, quasi patres, quemadmodum matronae quasi matres sunt. Optio ergo cuiuis erat e plebe, quem vellet, sibi patronum legendi e patriciis. Hunc vero oportebat clientibus respondere de iure, cuius illi rudes erant, absentium aeque ac praesentium negotia curare, lites pro iis suscipere, in ius vocatos defendere, et quietem eis pro virili parare a publicis priuatisque negotiis. Vicissim *plebeiorum* erat, patronos in elocandis filiis iuuare, captiuos vel ipsos, vel eorum filios, redimere, litium aestimationes et mulctas pro iis soluere, in magistratibus muneribusque eos argento subleuare, et quae sunt alia huius generis officia. Vnde et *clientes* dicti, quasi *colentes* vel κλείοντες. Dionys. Halic. *Ant. Rom. II. p. 84.* Plutarch. *vit. Romuli p. 24. Tomo I. op.* Polyb. *Hist. I, p. 459.* Ea porro mutua obligatio tanta necessitudine ac fide adstringebatur, vt proximum patrono locum secundum parentes

rentes concedat Cato *apud* Gell. *Noct. Att. V, 13.* Nec priuati tantum, ſed et coloniae, vrbes ſociae, gentes amicae et deuictae, ſuos Romae patronos eligebant ex patriciis, et poſtea ſenatoriis familiis, quibus ſaepenumero ſenatus controuerſias illarum decidendas commiſit. Dionyſ. Hal. *II. p. 85.* Cicero *de Offic. I, 11.* Immo nullum temere erat negotiatorum corpus, nullum artificum collegium, quod non patronum ſibi Romanam quandam familiam adoptaſſet. Sic in marmore Surretino apud Reineſ. *Inſcript. Claſſ. VI. n. 39. p. 412.*

FLAVIO FVRIO FAVSTO V. C. TRIBVNO.
AB ORIGINE PATRONO
OB MERITA LABORVM SVORVM
VNIVERSVS ORDO ET POPVLVS SVRRETINORVM;
STATVAM NOBILITATI EIVS
FACIENDAM CVRAVIMVS.

Ita et municipes Ciuilitani *L. ARCADIVM PROCVLVM V. C.* LIBEROS POSTEROSQVE EIVS SIBI POSTERISQVE SVIS PATRONOS COOPTAVERVNT Gruter. *Inſcript. p. CCCLXII, 1.* Sic et alibi laudantur PATRONVS CAPVANORVM LONGE A MAIORIBVS ORIGINALIS, Idem *p. CCCLIX, 1.* SVESSIANORVM COMMVNIS AB ORIGINE PATRONVS *p. MXXVII, 3.* PATRONI COLLEGIORVM CENTONARIORVM Reineſ. *Claſſ. I, 302.* DENDROPHORORVM Idem I, 283. FABRORVM. Idem II, 17. LENVNCVLORVM

OSTIENSIVM. Idem I, 33. NEGOTIATORVM OLEARIORVM EX PAETICA. Idem VI, 123. PAGI POLENTINES. Id. *Append. num. VIII.* Horum patronorum in eo consistebat officium, vt coloniarum, vrbium, collegiorum, pagorum, negotia in senatu et vrbe sese curaturos, reciperent. Quo officiorum genere ita plerumque aere emungebant clientes, vt legibus nouis opus esset ad hanc patronorum rapacitatem coërcendam. *Tit. C. Theod. de patrocin. vicor. Lib. XI. tit. 24.* et *Cod. Iust. Lib. XI. tit. 53.* Liban. *Orat. περὶ τῶν προστασιῶν. p. 14. seq. edit.* Iac. Gothofr. Alias veteri iure gratuita erant inter patronos et clientes officia, et vt illi gratis plebeiorum curabant negotia: ita et hi pecunias sine foenore credebant. Dionys. Halicarn. II. *p. 48.* Cum ergo initio e patriciis suis quisque clientibus de iure responderet: postea omnibus consulentibus promiscue se dare coeperunt, et quidem mercede conducti: et inde obsoleuit antiquum illud ius patronatus, natique sunt iureconsulti, qui iam respondebant de iure, causasque egerunt, atque adeo omnia, quae olim patronorum fuerant, in se transferebant officia. Vid. praeter Fr. Brummerum V. C. *ad Legem Cinciam.* Ge Schubart. *de Fatis Iurispr. Rom. I, 15. p. 29.* Vnde facile reddi poterit ratio, cur plerique Iureconsulti veteres ordinis fuerint patricii? cur *patroni* dicti, qui causas agebant; cur iureconsulti atque aduocati eos, a quibus adhibebantur in consilium, *clientes* vocarint? Cur iure veteri et per legem Cinciam gratuitum esse oporteret aduocatorum

rum officium? Brummer. *l. c. cap. III. vsque ad XI.*

XXX. Tria vero sunt summa capita, quibus iurisprudentiam locupletarunt iureconsulti: I. ACTIONES LEGIS, II. INTERPRETATIO legum, et III. NOVVM IVS quod interpretando inuexerunt, petitum plerumque ex mediis philosophiae moralis principiis, et iuri XII. Tabularum veluti appendicis loco adiectum, vt loquitur Iac. Raeuard. *de Auctorit. prudent. I. p. 952. Tomo I. op.*

XXX. Quale ius iureconsulti condiderint.

XXXI. ACTIONES LEGIS quid fuerint, iam supra est a nobis explicatum. Eas vero a iureconsultis maximam partem esse inuentas, apparet ex *l. 2. §. 6. D. de orig. iur.* Cicer. *pro Muraena XI. XII.* Et hinc eae ad singulare veluti iureconsultorum peculium (*s*) pertinebant, quod

XXXI. Actiones legis a iureconsultis inuentae.

(*s*) Equidem penes pontificum collegium fuisse legis actiones docet Pompon. *L.* 2. §. 6. *de orig. iur.* sed caue cum vulgo existimes, ad omnes legis actiones vniuersamque interpretandi rationem hunc Pomponii locum pertinere. Aliud docet Cicero *de Legib.* *II*, 19. *Saepe ex patre audiui, pontificem neminem bonum esse, nisi qui ius ciuile cognosset. Quid ita? Quid enim ad pontificum de iure parietum, aut aquarum, aut vllo similium? Ergo quod cum religione coniunctum est. Id autem quantulum est? De sacris, credo, de votis, de feriis, de sepulcris, etsi quid eiusmodi est.* Conferatur et *cap. XXI.* Quaecunque ergo cum religione coniuncta erant, ea demum erant cognitionis pontificiae. Hinc eorum erat, dies signare, et litigantibus indicare, quibus diebus lege agere vel fas, vel nefas esset; *Liu. I*, 19. Cicero *pro Muraena XI.* respondere de iuribus domus, nam et domi sacra priuata erant, in quibus cum

quod ſeruabant tanto diligentius, quanto magis hac arte plebem habebant ſibi obnoxiam. Cicero l. c. et *de Orat. I, 41.*

XXXII. Iidem leges interpretati ſunt I. ſcribendo docendoque.

XXXII. INTERPRETARI porro iuriſconſulti ſolebant leges, partim libris ſcriptis, partim editis reſponſis, partim diſputatione fori. Et initio quidem a docendo non modo, ſed et ſcribendo ſeſe abſtinebant, ne myſteria ſua cum plebe communicarent. Poſtea, vbi Cn. Flauius et Sex. Aelius horribile illud actionum ſecretum euulgarant, multi ſe ad ſcribendum commentandumque certatim contulerunt, quorum interpretationes ſenſim auctoritatem iuris vſu fori ſunt conſecutae. *l. 2. §. 38. ſeq. de orig. iur.* Vnde illud ius *ſine ſcripto venire*, ait Pomponius *l. 2. §. 5. D. eod.* ſiquidem libri iureconſultorum non eo fine eoque inſtituto fuerant conſcripti, vt inſtar legum promulgarentur; ſed tantam auctoritatem eorum ſententiae tacito populi conſenſu erant conſecutae. At poſtquam Theodoſius quibusdam iureconſultorum libris legum accommodauit auctoritatem, et Iuſtinianus eorum loca in Pandectas relata ita promulgauit, vt *quidquid ibi ſcriptum eſt, hoc Iuſtiniani appareret, et ex eius voluntate compoſitum* exiſtimaretur; *l. 2, §. 10. C. de vet. iur. enucl.* coeperunt eae iureconſultorum deciſiones iuri ſcripto

cum conſtitutae quoque eſſent vxores et liberi, etiam nuptiae, arrogationes, adoptiones auctoribus fiebant pontificibus. Denique de omnibus rebus ſacris et religioſis iura interpretabantur Pontifices. Georg. Schubart. *de Fat. Iurispr. Rom. II,* 59. *ſeq. p.* 296.

pto accenseri. Et huc referenda §.3. *Inst. h. t.* Ger. Noodt. *de pact. et transact. XIX. p. 715.*

XXXIII. RESPONSA iureconsulti vel partibus dabant consulentibus, vel iudicibus, vel vtrisque; et tunc quidem vel scripto, vel verbis, quid sibi videretur, exponebant. Solebant enim iureconsulti frequenter medio foro inambulare, veluti obuii et communes iis, qui haererent incerti, et remedium sibi consulendi ignorarent. Cicero *Topic. XVII. Priuata iudicia maximarum quidem rerum in iureconsultorum mihi videntur esse prudentia. Nam et adsunt multum* (in medio puta foro) *et adhibentur in consilium* (a magistratibus,) *et patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus* (domi) *hastas ministrant.* Vnde facile patet, cur et ADVOCATI dicti sint. Deinde et domi suae sibi constituere solebant solium, ex quo confluentibus ad se clientibus, tanquam ex tripode, responderent. Cicero *de Leg. I, 3.* Et ad hoc solium respicere arbitror eundem Ciceronem, quando per iocum scribit: *C. Aquilium iureconsultum iurasse morbum, et illud suum* REGNVM IVDICIALE *opposuisse. Epist. ad Attic. I, 1.* Mane ergo quotidie ad aedes eorum ventitabant clientes, et vestibula eorum maxima semper frequentia ciuium celebrabantur, vt non immerito iureconsulti domus totius oraculum ciuitatis videretur Ciceroni *de Orat. I, 45.* Quo pertinent illa Horatii *Serm. I, 1. v. 9. 10.*

XXXIII. Vt et II. de iure respondendo.

Agricolam laudat iuris legumque peritus,
Sub galli cantum consultor vbi OSTIA PVLSAT.

Et

Et alibi *Epist. II, 1. v. 103.*

Romae dulce diu fuit, et sollenne, reclusa
Mane domo vigilare, clienti promere iura.

Immo et Tibullus *l. 4.* quali amatorii iuris scientiam sibi arrogans, seque ad priscam iureconsultorum imitationem componens:

- - - Me, inquit, *qui spernentur, amantes*
Consultent: cunctis ianua nostra patet.
Tempus erit cum me Veneris praecepta ferentem
Deducat iuuenum sedula turba domum.

Ge. Schubart *de fat. iurisp. Rom. II, 52. p. 265.* Ceterum et hoc fiebat formulis quibusdam et verbis sollennioribus. Venia enim prius petebatur his verbis: LICET CONSVLERE? Annuente iureconsulto, et respondente: CONSVLE, plerumque breuissime referebatur negotium, addita quaestione; QVAERO AN EXISTIMES? vel: ID IVS EST, NECNE? Respondebat Iureconsultus: SECVNDVM EA QVAE PROPONVNTVR, EXISTIMO, PLACET, PVTO, id semper dans operam, vt quam modestissime loqueretur. Horat *Serm. II, 3. v. 192. seq.* Turneb. *Aduers. VII, 10.* Brisson. *de Form. III. p. 331.* Franc. Duaren. *Disp. Anniu. II, 11. p. 1064.* Ger. Noodt *de dolo malo XII. p. 507. et de pact. et transact. p. 733.* Consulebantur etiam nonnunquam iureconsulti a iudicibus, quibus vel absentes scribebant, quid esset iuris *l. 2. §. 47. D. de orig. iur.* vel coram iura explicabant. Plerumque enim iudices in consilium adhibebant aliquod iureconsultos, vt patet ex Gellii *Noct. Attic. XII, 13.* Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. II, 18. de antiquo iure prouinc. II, 5. p. 198.*

XXXIV. Erant responsa illa breuissima, et nullis munita rationibus. Seneca *Epist. XCIV. Quid? quod etiam sine probationibus monentis auctoritas prodest, sic, quomodo iureconsultorum valent responsa, etiamsi* RATIO NON REDDITVR. Nonnunquam tamen et rationes quasdam addebant, vel ex legum verbis, vel ex aliorum prudentum auctoritate, vel ex vsu fori, vel ex decretis denique seuerioris philosophiae depromtas. Hortl. *Diss. de vero sensu l. 20. D. Legib. n. XLVIII.* D. Okel. *Diss. de iureconsf. rationali III. et VII. p. 154* XXXIV. Responsorum forma.

XXXV. Pertinet etiam ad interpretationem DISPVTATIO FORI. Nonnunquam enim de grauibus perplexisque quaestionibus dissidentes iureconsulti, rationibus subductis, decisionem communi suffragio inueniebant, adeoque prius in commune consulebant, eaque dicebatur DISPVTATIO FORI, cuius meminit Pomponius *l. 2. §. 5. D. de orig. iur.* In dubium quidem id vocat Ge. Schubartus *de fat. iurisprud. Rom. Ex. II, 57. p. 292.* sed sexcenta adsunt rei testimonia. Augustum ob quaestionem de codicillis, conuocasse prudentes viros, interque eos Trebatium quoque, cuius tunc maxima erat auctoritas, notum est ex *pr. Inst. de codicill.* Pari ratione diui fratres, cum quaestio esset de exclusione nepotis a bonis auiti liberti, *cum Maeciano, aliisque amicis suis iurisperitis adhibitis, rem plenius tractarunt*, teste Vlpiano *l. 17. D. de iure patron.* Sed et Paullus ait, *cum de quodam quaereretur, an recte exheredatus videretur, Scaeuolam respondisse, non videri, et in* DISPVTANDO responsi sui rationem XXXV. Denique III. Disputatione fori.

nem eundem Scaeuolam adiecisse. l. 19. *D. de lib. et postum.* Nec alio videtur respexisse Asconius Paedianus *in* Cicer. *Verrin. III. p. 1849.* quando ait: *Maleficia sponte, et non* DISPVTATIONE IVRISCONSVLTORVM, *sed naturali interpretatione, fugienda sunt.* Denique eodem referenda illa veteris Scholiastae, qui explicaturus illa Iuuenalis. *Sat. I. v. 128.*

---- *Iurisque peritus Apollo.*

addit *p. m. 26.* *Quia iuxta Apollinis templum iureconsulti sedebant, et* TRACTABANT. Vbi tractare idem ac disputare est. Plura dabit Iac. Raeuard. *prudent. XIV. p. 1031.* Reperta vero eiusmodi disputatione definitio, quamuis non haberet vim iuris, nisi simul vsu recepta, magnae tamen auctoritatis habebatur, et, si vel vsus fori, vel noua auctoritas accederet, etiam ad similes extendebatur casus, Ger. Noodt *ad Leg. Aquil. XV. p. 106. de Pact. et Transact. XIX. p. 718.* Et tum demum vocari solebat RECEPTA SENTENTIA, RECEPTVM IVS, RECEPTVS MOS, POST MVLTAS VARIATIONES RECEPTVM *(t).* *L. 115. §. 2. D. de verb. obl. l. 3. C. in quib. caus. in integr. restit. necess. non est. l. 41. D. de reb. credit.* RECEPTVM *enim* inquit Festus, *dicitur, quidquid a plerisque prudentibus approbatum est.* Conf. Barn. Brisson. *de verb. signif. voce Receptum* et Guill. Budaeus *in Comment. ad l. 11. §. 1. D. de verb. signif.* Quin et REGVLAE IVRIS, quarum toties ius nostrum

(t) Frequentissima in iure nostro locutio: *Post magnas varietates obtinuit. L. vlt. D pro Legat. L. 32. D. de oblig. et act. L. 55. §. 1. de legat. 2.*

ſtrum meminit, nihil aliud ſunt, quam breues quaedam poſitiones, quae rem fori diſputatione definitam, et iureconſultorum conſenſu receptam concise enarrant. Raeuard. *de Auct. Prud. XV, p. 1063. ſeq. et Comment. ad l. 1. de reg. iur. p. 125.*

XXXVI. Tertium, quod iureconſultis ius Romanum debet, caput veluti appendicem quandam XII. Tabularum et reliquarum legum complectitur. Vbi enim deficere videbantur leges, et praetorum aediliumque edicta, ibi iureconſultorum erat, ius ex aequitate ſupplere. Hinc permulta nata ſunt in iureconſultorum ſcholis ac diſputationibus decreta, quae ex nulla ſcripta lege, nulloque edicto deſcenderunt. Sic acquiſitio verbi gratia per arrogationem inuenta fuerat a iureconſultis *princ. Inſt. de acquiſit. per arrogat.* Eandem originem fuiſſe nouimus codicillorum, exheredationis poſthumorum, differentiae inter exheredationem filiorum, filiarum et nepotum, ſtipulationis Aquillianae, regulae Catonianae, ſubſtitutionis pupillaris, donationis inter virum et vxorem prohibitae, actionis rei vxoriae, querelae inofficioſi teſtamenti, aliorumque huius generis capitum iuris. Luculentum hanc in rem exſtat teſtimonium Ciceronis in *orat. pro Muraena XII. Cum permulta praeclare legibus eſſent conſtituta, ea iureconſultorum ingeniis pleraque corrupta ac deprauata ſunt. Mulieres omnes propter infirmitatem conſilii maiores in tutorum poteſtate eſſe voluerunt: hi inuenerunt genera tutorum, quae poteſtate mulierum continerentur*

XXXVI. Iureconſulti ius ſuppleuerunt.

tur. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coëmtiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. In omni denique iure ciuili aequitatem reliquerunt: verba ipsa tenuerunt. Sic multa inuenere iureconsulti, multa disputationibus suis ac responsis inuexerunt in forum, quae nec lege vlla; nec praetoris edicto constituta fuerant. Et haec decreta ob auctorum duntaxat celebritatem vim quandam legum obtinuere, et postea rerum iudicatarum constantia firmius haeserunt. Vid. Vinc. Grauina *de ortu et progr. cur. ciu.* §. *XLIII.*

XXXVII. Eorum auctoritas initio minor.

XXXVII. Quantacunque vero esset veterum ICtorum auctoritas: iudices tamen non obligabant eorum responsa. Hinc Cicero *pro Mur. XIII. Iureconsultorum responsa et decreta saepe de oratoribus dicundo euerti*, testatur. Et in orat. *pro a Caecina XXIV.* exemplum adducit Crassi, qui in iudicio centumuirali obtinuerit, vt Scaeuolae responsum minime valeret. Quare tunc ne signabant quidem responsa. *l. 2.* §. *47. D. de orig. iur.* (certe id non videbatur necessarium, et plerumque vtebantur verbis SVADEO *l. 3.* §. *1. D. de minorib. vig. quinque ann.* VIDETVR, PVTO, SENTIO. etc. Duaren. *Disp. ann. II, n. p. 1064.* vt ne iudici praescribere sententiam viderentur. Immo ob eandem causam omnibus, quibus esset studiorum fiducia, de iure respondere licebat. *l. 2.* §. *47. D. de Orig. Iuris (u).*

XXXVIII.

(u) Errat ergo Theophilus §. 8. *de iure nat. gent. et ciu.*

XXXVIII. Sed iſta mutauit Auguſtus, qui primus reſpondendi de iure facultatem certis tantum hominibus beneficii loco indulſit, adſtrinxitque iudices, vt ne ab eorum reſponſis diſcederent. §. 8. *Inſt. h. t. l. 2. §. vlt. D. de orig. iur.* Quamuis enim in dubium id vocet Iac. Gothofredus *in Comment. ad. C. Theod. Lib. I. Tit. 4. p. 32. 35.* vbi hanc iureconſultis auctoritatem partim iam ante Auguſtum ſaluam fuiſſe, partim denique a Valentiniano III. Imp. ſtabilitam eſſe putat: ſatisfecit tamen eius argumentis Thomaſ. *de naeuis iurispr. anteiuſt. II, 2. p. 67.*

XXXVIII. Auguſtus quibusdam priuilegium dedit de iure reſpondendi.

XXXIX. Cauſa huius ſanctionis non ea erat, quam prodit Pomponius *l. 2. §. 47. D. de orig. iur. vt maior eſſet iuris auctoritas*, nec ſolum, vt noua reſponſa vetus edictum et iudiciale praetoris regnum euerterent, ceu acute coniecit V. A. Vlr. Huber. *Auſpic. domeſt. V. p. 178.* nec, vt plebs, otii delinita dulcedine, atrocem reip. memoriam exueret, quae eiusdem eſt Huberi ſententia: ſed partim, ne plebs innumeris implicita litibus, de excutiendo iugo conſilia conferret: (Thomaſ. *l. c. II. p. 70.*) partim vt eo ipſo Auguſtus legislatoriam poteſtatem callide ſibi vindicaret, legesque priſtino reip. ſtatui accommodatas, per iureconſultos paullatim corrigeret, et ad praeſentem reipublicae faciem detor-

XXXIX. Ratio huius inſtituti.

 queret

ciu. vbi iureconſultos vocat σοφὺς, ὅις τὸ νομοθετεῖν ἢ δῆμος ἢ σύγκλητος, ἢ βασιλεὺς ἐπέτρεψε, *ſapientes, quibus iura condere aut populus, aut ſenatus, aut princeps conceſſit.* Nunquam enim in libera republica vel populi, vel Senatus conceſſione, opus fuiſſe reſponſuris de iure, inter omnes conſtat.

queret (*x*). Vnde et eam poteſtatem primo Ateio Capitoni, aliiſque ſuarum partium ICtis, conceſſiſſe videtur.

XL.

(*x*) Praecipua Auguſti cura fuit, *legum munia in ſe trahere.* Tacit. *Ann.* I, 3. Cum ergo nouis omnino legibus opus eſſet, nouo hoc ſtatu reip. plures quidem initio rogationes tulit ad populum, ſeruato veteri reip. more, et inde natae tot *leges Iuliae*, quarum pleraeque Auguſto debentur, itemque *Falcidia*, *Aelia Sentia*, *Fuſia Caninia*, *Papia Poppaea*, *Iulia et Titia*, et aliae: ſed non integrum tamen erat Auguſto, omnes antiquas leges eadem facilitate euertere, qua illas, ſub triumuiratu latas, *vno edicto*, boleuerat. Tac. *Ann.* III, 28. Cum ergo refigi non poſſent leges antiquae, eaeque tamen non conuenire viderentur nouo iſti ſtatui reipublicae: illud vnum ſupererat, vt per interpretationem eae ad praeſentem reip. formam ſenſim deflecterentur. Iam magiſtratibus hoc permittere, non videbatur tutum: ſibi ſoli id vindicare et inciuile, et inuidia plenum erat, et moleſtiſſimum. Reliqui ergo erant iureconſulti, tanto ad hoc negotium aptiores, quanto magis iam in vetere rep. poteſtas quaedam interpretandi penes iſtos fuerat. Quemadmodum vero hoc maximum erat Auguſti arcanum politicum, quod, priſcis vocabulis retentis, res nouas inueheret, *eadem magiſtratuum* rerumque *vocabula*; *nihil vsquam priſci atque integri moris* relinqueret; Tacit. *Annal.* I, 3. ita et iureconſultis, ſpecie antiqui moris, inſtrumentis nouae dominationes vſus eſt, ita ſcilicet leges interpretaturis, quemadmodum id ſuo expediret imperio. His praeſtructis, totius nouae conſtitutionis reddi poterit ratio. Promiſcuam iſtam reſpondendi licentiam ſuſtulit, eamque conceſſit paucis. Cur vero? niſi vt eos ſeligere poſſet, quos ſciret ſibi fore obnoxios? Iuſſit eos non priuatim, ſed publica auctoritate, reſpondere. Quamobrem? vt legum interpretatio ita penes ſe eſſet. Iudicibus eam legem dixit, ne ab iſtis reſponſis diſcederent. Quam ob cauſam? ne, obſeruata legum antiquarum ruina, intercedere, et Auguſti conſilium turbare conarentur. Signo opus erat, non rationibus. Cur vero? vt ne per rationum

XL. Sequentes imperatores, (si a Caligula discesseris, qui totum iureconsultorum ordinem aboliturum se minabatur, teste Suetonio *Calig. XXXIV.*) hoc Augusti institutum diligenter seruabant, saltem vsque ad Hadrianum. De Tiberio saltim id patet ex *l. 2. §. 47. D. de orig. iur.* ex quo loco etiam apparet, Hadrianum iterum more maiorum vnicuique dedisse facultatem respondendi, qui sui haberet fiduciam.

XL. Idem placuit imperatoribus sequentibus.

tionum infirmitatem palam fieret, id agi, vt leges antiquae euerterentur. Ceterum vera esse haec omnia, vel ex iis patet, quae inter eum Antistiumque Labeonem acta sunt. Eminentissimi ea aetate ICti erant Antistius Labeo, et Ateius Capito, adeo, vt non immerito *duo pacis decora* eos appellet Tacitus *Ann. III, 75.* Quare operam dabat Augustus, vt hos potissimum sibi conciliaret. Labeoni ergo consulatum offerebat, hoc fidelicet auctoramento calamum eius redditurus obnoxium. Sed *cum incorrupta libertate gauderet, ab ambitione bonorum vacuus.* Tacit. *Ann. l. c.* cumque *nihil ratum pensumque haberet, nisi quod iustum sanctumque esse, in Romanis antiquitatibus legisset:* Gell. *Noct. Attic. XIII,* 12. honorem istum plane respuit. Animaduertens vero Augustus, labeonis sibi operam parum vtilem futuram Ateium Capitonem adortus, hunc modis omnibus ornare coepit, consulemque creauit. Tacit. *Ann. III, 75.* Erat enim hic eo ingenio, *vt eius obsequium non posset non dominantibus magis probari* iudice Tacito *Ann. III, 75.* Egregia sane adulationis specimina eum dedisse, obseruant Tacit. *III, 70.* Sueton. *de illustr. Gramm. XXII.* Ergo maximo hunc studio sibi adiungebat Augustus, vt eius opera in nouo dominatu vteretur. Haec historia egregie coniecturam nostram firmat. Intelligimus enim inde, I. Augustum de iureconsultis primariis sibi conciliandis magnopere laborasse. Quod sane non fecisset tan-

Rogatus enim a viris praetoriis, vt ſibi liceret reſpondere, reſcripſit, *hoc non peti, ſed praeſtari ſolere.* Itaque ab Hadriano ad Alex. Seuerum libera denuo eſſe coepit reſpondendi facultas. Dodw. *Prael. Cambden. IX, 11. p. 355.* Poſtea denuo reductum Auguſti inſtitutum, ceu patet exemplo Innocentii, iureconſulti, quem reſpondendi facultatem ab Imperatoribus accepiſſe tradit Eunapius *in vita Chryſanthii p. 268.*

XLI. Valentiniani III. et Theodoſii conſtitutio de auctoritate iureconſultorum,

XLI. Non poterat non hoc Auguſti priuilegium ſectas, ſummamque iuris incertitudinem inuehere. Hinc de remedio cogitarunt Valentinianus III. et Theodoſius iunior Imperatores, qui Papiniani tantum, Paulli, Caii, Vlpiani, et Modeſtini ſcripta iuſſerunt valere in iudiciis, et plura eorum praeualere paucioribus, ex paribus vero ea, inter quae Papiniani eſſent teſtimonia: ſi ſententiae denique ſine Papiniano pares eſſent, iudicis arbitrio locum eſſe. *L. vn. C. Theod. Reſponſ. prudent. et ibi* Gothofredus. Adda-

tus princeps, niſi eorum operam perutilem ſibi in nouo principatu conſtituendo, legibusque ad praeſentem ſtatum flectendis, futuram, animaduertiſſet. II. Talibus iureconſultis amicis eum vti voluiſſe, quorum ſibi obſequium probaretur, id eſt Capitonis ſimilibus, qui non antiquo iuri mordicus inhaererent, ſed callide inſeruirent temporibus. Ex quo denique colligimus, III. non alia de cauſa eam reſpondendi facultatem quibusdam tantum iureconſultis dediſſe, quam vt eorum calamis vteretur, ad leges veteres et in libera republica receptas euertendas, et nouae imperii ſui formae tanto facilius accommodandas. Plura de Auguſti prudentia νομοθετικῇ diximus in *Praef. Comment. ad L. Iul. et Papiam*, quam euoluiſſe non poenitebit.

Addatur Thomas. *de Naeu. iurisprud. anteiustin. II, 7. p. 112. seq.*

XLII. Denique et id incommodum visum Iustiniano, qui Iureconsultorum sententias hinc inde decerptas in pandectas recepit, corpusque conficiendum curauit, aliquando non optime cohaerens, quippe e membris sibi dissimillimis compositum. *l. 1. §. 5. 6. C. de vet. iure enucl.* XLII. Iustiniani institutum.

XLIII. Quin et omni interpretandi facultate interdixit iureconsultis, eosque ad conscribendas metaphrases et paratitla conficienda, condemnauit. §. 2. *Const. de concept. Digest. Paratitla* quid sint, explicat Aeg. Menag. *Amoenit. iur. ciuil. XV.* XLIII. Facultas interpretandi iureconsultis ademta.

XLIV. Restat, vt quas symbolas PRINCIPES, mutata reip. forma, ad ius Romanum contulerint, paucis dicamus. Initio Imperatores veterem leges ferendi morem aliquandiu retinuerunt. Hoc enim ritu sub Augusto, centuriatis comitiis ad populum latae sunt leges *Iuliae, Aelia Sentia, Papia Poppaea;* sub Tiberio *Iunia Norbana.* Claudius quoque veteri ritu rogauit legem, vt Domitius in familiam Claudiam et nomen Neronis transiret. Tacit. *Annal. XII, 26.* Quin ne sub Galba quidem plane exoleuisse veterem leges curiatas saltim de arrogatione ferendi ritum, patet ex Tacit. *Hist. I, 15.* XLIV. Principes initio vetere ritu leges tulerunt.

XLV. Quemadmodum vero habita illa sub Imperatoribus comitia nonnisi quaedam pristinae libertatis simulacra erant: ita Tiberius, princeps astutus, tyrannicisque artibus magis XLV. Deinde vsi sunt Senatus consultis.

magis, quam quisquam alius, instructus, nouum commentus est leges ferendi morem. Vt enim populo ius omne eriperet (y): comitia, magistratuum creandorum causa habenda e campo transtulit in curiam, id est, et honorum conferendorum arbitrium non amplius populi suffragiis, sed senatorum sibi obnoxiorum sententiis subiecit. Tacit. *Annal. I, 5.* Sueton. *Tiber. XXX.* Restituit populo comitia Caius. Caligula Dio Cass. *LIX. p. 647.* sed illa paullo post ipse iterum illi eripuit. Idem *p. 665.* Ex eo tempore rarius vel magistratus creati, vel leges latae populi suffragiis: ast eo frequentius prodierunt SENATVSCONSVLTA, quibus plerumque praemittebatur *oratio principis*, non quidem semper ab ipso principe, sed saepius (z) a *quaestoribus*, qui *canditati* vocabantur,

(y) Falluntur ergo, qui cum Pomponio *l. 2. §. 9. D. de orig. iur. et* Triboniano §. 5. *Inst. h. t.* existimant, ideo in curiam e campo translata esset comitia, *quia difficile esset, tantam populi multitudinem in vnum conuenire.* Quasi difficilius id fuisset sub Tiberio, quam libera republica, quando tota Italia ad comitia confluebat. Cic. *Orat. ad Quirit. post redit.*

(z) In marmoribus saepe legimus QVAESTOR KANDIDATVS, Reines. *Inscr. II, 26. IV, 4.* ΤΑΜΙΑΣ ΚΑΝΔΙΔΑΤΟΣ, Gruter. *Inscript. p. ccccxxv, 2.* Vocabantur ita, qui libris, epistolis et orationibus principum in Senatu praelegendis praeerant. *L. 1. D. de offic. Quaest.* Dio Cass. *LIV. p. 617.* Tacit. *Annal. XVI, 27.* Suet. in *Tito VI,* eosque iam ab Augusto adhibitos constat ex Dione Cass. *LIV. p. 539.* et Sueton. *Aug. LXV.* Ideo vero dicti videntur candidati, quia post quaesturam statim praetores fiebant, et inde regebant prouincias. Lamprid. *Vid. Alex. XLIII.*

tur, recitata. Brisson. *Antiq. Rom. I, 17. p. 19.* Vnde *oratione Praecipiis cautum* dicitur, quod erat Senatus consulto constitutum *l. pen. D. ad SCt. Tertull. l. 8. pr. D. de transaction. l. 52. §. 10. D. pro soc. l. 60. pr. D. de ritu nupt. l. 32. pr. §. 1. seq. D. de don. int. vir. et vx. l. 1. l. 7. C. de praed. min. non al.*

LXVI. Differentia SCt. in libera rep. et sub Imperatoribus.

XLVI. Equidem et libera republica fiebant SCTA: sed ea vim legum non habebant. Quamuis enim initio, pulsis regibus, aristocratiam meditarentur patres, et hinc apud Dionys. Haricarn. *VI. p. 329.* legem esse dicerent, iam inde ab vrbe condita, *quae omnia in senatus potestate ponat, praeter magistratuum creationem, legum lationem*

XLIII. Vnde haec dignitas ingressus erat et quasi primordium gerendorum honorum, et sententiae in senatu dicendae. Immo recentiore aeuo saepe cum aliis dignitatibus coniungebatur haec quaestura. Sane Anicius Auchenius Bassus in marmore Romano praeter hanc quaesturam etiam alios gessisse honores dicitur. Reines. *Inscript. VI*, 4.

ANICIO. AVCHENIO. BASSO. V. C. QVAESTORI CANDIDATO.
VNO. EODEMQVE TEMPORE. PRAETORI. TVTELARI. PROCONSVLI.
CAMPANIAE. PRAEFECTO. VRBI. TRINI. MAGISTRATVS.
INSIGNIA. FACVNDIAE. ET. NATVLIAM.
SPECIOSA. LVCE. VIRTVTIS. ORNATI.

Talis etiam est Inscriptio. posit.

M. NVMMIO. ALBINO. V. C.
QVAESTORI. CANDIDATO
PRAETORI. VRBANO. COMITI.
DOMESTICO. ORDINIS. PRIMI. ET
CONSVLI ORDINARIO. ITERVM.

Reines. *Inscr. VII*, 132 Legendus de hac dignitate idem Reines. *Var. III*, 16. p. 600.

nem, et bellum inferendi deponendique arbitrium: id tamen non persuaserunt plebi, libertatis popularis appetentissimae. Vnde non erat penes Senatum potestas legislatoria: sed quaedam tantum erant negotia, quae senatus populi iussu ad curam suam reuocauerat, vt puta, aerarium et pecunia publica, quae Senatus arbitrio dispensabatur: controuersiae in Italia suscitatae, publicaque obiurgatione vel grauiore decreto componendae: legationes aut ad indicendum bellum, aut alia grauiora negotia obeunda decernendae, aut exterorum excipiendae: prorogationes imperii et prouinciarum: conuocatio populi: ac denique indictio feriarum et supplicationum. Haec enim omnia Senatus solius curationi suberant, nisi tribuniciis intercessionibus res deuolueretur ad populum: ceu praeclare suo more docet Polyb. *Hist. VI,12.seq.* et ex eo Zamosc. *de Senatu Rom. II.p.174.et seq.* De his ergo solis in libera republica SCta condebantur, vt recte obseruatum a Bachouio *in* πρώτοις, *p.38.seq.* Sed maxime senatus potestas excellebat in trepidis rebus ac turbatis, quibus triste illud fieri solebat senatusconsultum: DARENT OPERAM CONSVLES, NE QVID RESPVBLICA DETRIMENTI CAPERET. Quod decretum summum ac latissimum in consules transferebat imperium, vt suo iure possent exercitum parare, bellum gerere, coërcere, etiam iniussu populi, vnde *extremum* et *vltimum* hoc *senatusconsultum* vocatur. Liu. *III,4.* Sallust. *de bello Catilin. XXIX.* Cic.

Cic. *Catilin. I, 2.* et *pro Milon. XXVI.* Caesar. *de Bello Ciuili II, 1.* Barn. Brisson. *de Form. II. p. 212.*

XLVII. Fiebant SCta non nisi in sacro auspiciisque dedicato loco (*a*). Romulus in templo Vulcani extra vrbem Senatum coëgit. Plutarch. *Quaest. Rom. XLVII, p. 276.* Tullus Hostilius in curia Hostilia. Libera republica aedes Apollinis, Martis, Bellonae, Quirini, Castoris, Concordiae, Virtutis, Fidei, vt et curiae Hostilia, Pompeia, Iulia, senatui habendo inseruiebant. Gell. *Noct. Attic. XIV, 7.* Nam et in curiis templa erant per augures dedicata. Gell. *Noct. Att. VI, 7.* Ordinaria tamen senacula erant aedes Concordiae, aedes Bellonae, et locus ad portam Capenam. Fest. *voce Senaculum p. 431.* Conueniebat Senatus statis temporibus, hoc est, singulis Kalendis, Nonis et Idibus, exemtis tamen diebus comitialibus, (quibus conuenire nefas habebatur per legem Papiam. Cicero *ad Fam. I, 4.*) necnon diebus atris, quibus senatum non nisi in rebus trepidis habere licebat. Dio Cass. *XLV. p. 278.* Et hi ordinarii conuentus *senatus* LEGITIMVS dicebantur. Si vero vel legatis vel aliis ob quamcunque causam Senatus extra ordinem dabatur: ille vocari

(*a*) Immo et non nisi peractis sacris, captisque auguriis, fiebant. Appian. *de bello ciu. II. p. 216.* Exempla exstant apud Liu. *XXII, 11. XXIV, 11.* Non addicentibus auibus, negotium in alium diem differebatur. Cic. *Epist. X, 12.* Augustus hac molestia liberaturus senatores, instituit, *priusquam consideret quisque, thure et mero supplicaret apud aram eius Dei, in cuius templo coiretur.* Sueton. *August. XXXV.*

vocari ſolebat INDICTVS. Fr. Hotom. *de Senatu V.* Et tunc quidem conuocabantur plerumque ſenatores per edictum, quo olim frequentes adeſſe iubebantur QVI PATRES, QVIQVE CONSCRIPTI: Liu. *II, 1.* poſtea vero edici coepit: QVI SENATORES, QVIBVSQVE IN SENATV SENTENTIAM DICERE LICET. Feſt. *voce conſcripti* et *ſenatores* ibique Dacer. *p. 496.* Gell. *Noct. Att. XIV, 18.* Briſſ. *de Form. II. p. 264.*

XLVIII. Relatio facta a Conſule, Dictatore, Praetore.

XLVIII. Frequens ſi aderat ſenatus, tum Conſul, quem penes faſces eo menſe erant, aut eo abſente Praetor, aut Dictator, ſi quis erat, aut Interrex aut Praefectus vrbi, ad ſenatum referebat. Gell. *XIV, 7.* Si quando id recuſaret conſul: eas in ſe partes ſuſcipiebat aliquis tribunus plebis, cui etiam ius erat, addere relationi conſulis, quod e re videbatur, aut nouam de integro ordiri. Paull. Manut. *de Senatu V. p. 859.* Relationibus plerumque praefari ſolebant ſollenni illa formula: QVOD BONVM FAVSTVM, FELIX, FORTVNATVM SIT. Sueton. *Calig. XV.* deinde addebant: REFERIMVS AD VOS, PATRES CONSCRIPTI. Briſſon. *de Form. II. p. 165.*

XLIX. Rogatae ſententiae.

XLIX. Finita relatione, ſententiam rogabantur ſenatores (*b*), non verbis precatiuis, qualibus in comitiis vtebantur rogatores, ſed imperatiuis; DIC. SP. POSTVMI, QVID CENSES? Liu. IX, 8. vel QVID FIERI PLA-

(*b*) Qui rogabant, CONSVLERE, nec non PERROGARE SENTENTIAS dicebantur. Liu. XII, 60. XXIX, 19. Suet. *Aug. XXXV.*

PLACET? QVID VOBIS VIDETVR? Brisson. *de Form. II. p. 165.* Qua in re non idem semper, at plerumque is obseruabatur ordo, vt ante comitia princeps senatus; post comitia vero consules designati primo loco dicere iuberentur sententias. Sequebantur eos viri consulares, hos praetorii, tum aedilicii, quaestorii ac denique tribunicii (*c*), inter quos tamen reliquos anteibat, quem consul priorem rogasset, modo gradus magistratuum non turbarentur. Cic. *Phil. V, 13.* Solebant vero consules, quem ordinem initio magistratus instituerant, eundem per totum annum tenere, donec cum morem antiquum C. Iulius Caesar migraret. Sueton. *Iul. XXI.* Immo Augustus omnem ordinem plane sustulit, promiscue perrogans sententias, vt magis quisque attenderet. Sueton. *Aug. XXXV.*

L. Sententiam singuli dicebant stantes, formula vsi: QVOD C. PANSA VERBA FECIT DE -- DE EA RE ITA CENSEO. Brisson. *de Form. II. p. 169.* Integrae eiusmodi senatorum sententiae exstant apud Ciceron. *Philipp. III, 15. V, 4. VIII, 11. IX, 7.* et apud Liuium passim. Nec licebat consulibus interpellare dicentes, quamuis aliena multa immiscerent, L. Eaedemque ordine dictae.

(c) Tribuni plebis non erant olim senatores, nec ius iis erat dicentae in senatu sententiae. Ante curiam itaque sedebant in subselliis, donec SCta ad se ferentur, quae ipsi vel approbabant deinde, vel reiiciebant. Val. Max. II, 2. 7. At etiam senatoria dignitas iusque dicendi sententiam iis data sunt lege Atinia. Gel. *Noct. Att. XIV. vlt.*

rent, quod data opera nonnunquam faciebant, qui senatus consultum fieri nollent (*d*). Cum enim ante et post occasum solis illud fieri non posset: Gell. *XIV*, 7. solebant *diem dicendo eximere*, vel *noctem postulare*, vt ita re infecta discedendum esset Senatui. Cicero *Epist. ad Quint. Fratr. II*, 1. *Epist. ad Att. IV*, 2. Gell. *IV*, 10. Qui plura capita vna oratione complectabatur, is iubebatur DIVIDERE SENTENTIAM. Cic. *ad Famil. I*, 2. *pro Milon. VI.* Senec. *Epist. XXI.* Qui alterius sententiam sequebantur, ASSENTIRI se, vnico verbo aiebant. Et hoc erat *verbo assentiri*, quod opponitur alteri muto assensui, quo quis *pedibus ibat in alterius sententiam.* Vtramque locutionem iungit Liu. XXVII, 34. L. *Veturius et Licinius censores eum tonderi et squallorem deponere, et in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus, coëgerunt, sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut petibus in sententiam ibat.* Nonnunquam non omnino assentiebatur quis sententiis antea dictis, sed aliquid

(*d*) Erant et aliae artes, quibus SCta impetiebant Senatores. Postulare enim poterant, *vt consulerentur singuli*, vel, si tot non adessent senatores, quot praesentibus licebat perscribi SCt. clamabant: *numera Senatum.* Festus *hac voce p.* 338. Coelius apud Cic. *Epist. VIII*, 11. SCt. enim a iusto paucioribus factum per INFREQVENTIAM FACTVM dicebatur, et irritum erat. Liu. XXXVIII, 44. Tempore Ciceronis ducenti senatores frequentem senatum constituere videbantur. Cicero *ad Q. Fratr. Epist. II*, 1. Postea CCCC, quod sublatum ab Augusto Dio Cass. *Lib. LIV. p.* 545. qui tamen sequente libro *p.* 550. eundem Augustum senatorum numerum secundum singulas SCti formas definiuisse ait.

aliquid praeterea addendum censebat, et tunc vtebatur formula: SERVILIO ASSENTIOR, ET HOC AMPLIVS CENSEO. Cicero *Philipp. XIII*, 21. (e).

LI. Dictis denique sententiis, consulis erat, vel pronunciare aliquam vel eas supprimere. Licebat ei in tanta varietate sententiarum, earum auctores et principes edere, simulque iubere, vt quisque ex pronunciatis sententiis vnam amplecteretur. Et id sibi vult sollennis illa locutio: PRONVNCIARE SENTENTIAM, apud Ciceron. *ad Famil. X*, 12. *I*, 2. Formula, qua tunc vtebatur consul, haec erat: QVI HAEC SENTITIS: IN HANC PARTEM, QVI ALIA OMNIA, IN ILLAM ITE, QVA SENTITIS. Quae verba, lege praescripta, explicat Plin. *Epist. VIII*, 14. His dictis senatores mutabant locum, et singuli eo discedebant, vbi recitata fuerat, quam probarent, sententia. In quamcunque vero partem frequentior concesserat Senatus, de ea dicebat consul: HAEC PARS MAIOR VIDETVR, et in eam sententiam deinde conficiebatur Senatusconsultum. Brisson. *de Form. II. p.* 184.

LI. Pronunciatio sententiarum factaque discessio.

LII. Varro equidem apud Gellium. *Noct. Attic. III*, 18. Senatusconsulta vel *per* DISCESSIONEM vel per exquisitas singulorum SENTENTIAS facta scribit, cum contra Ateius Capito et Tubero nullum sine discessione SCt. fieri

LII. Senatusconsulta quotuplicia.

(e) Aliquando etiam in altercationem abibant senatorum sententiae. Cuius rei exempla collegit Brisson. *de Form. II. p.* 184. *seq.*

fieri potuisse, censerent. Sed salua res est. Ad omne SCt. fiebat discessio: sed non semper singuli rogabantur sententias, et hinc illa demum SCt. per discessionem facta dicebantur, ad quae non singulorum fuerant exquisitae sententiae. Huber. *Digress. I. p. 87.*

LIII. Scripta Senatusconf.

LIII. Denique *SCt.* sollenniter scribebatur, ita, vt primo dies, deinde locus, vbi Senatus habitus, tum porro, qui scribendo adfuerint (*f*), postea, quis ad senatum retulerit, et denique, quid placuerit senatui, referretur. Integra SCta verbis suis legitimis perscripta exstant *in l. 20. §. 6. D. de hered. petit.* (vbi tamen plura mendose scripta esse, animaduertimus,) et apud Ciceron. *ad Fam. VIII, 7.* Frontin. *de Aquaeduct. II.* Briss. *de Form. II. p. 198.* Omnium vero integerrimum est SCt. Marcianum de Bacchanalibus, egregie illustratum a viro amplissimo, Corn. van Bynkersh. *de relig. peregr. Diss. II. p. 259. Opusc.*

LIV. Confirmata a tribunis et illata aedi Cereris.

LIV. Verum ne sic quidem ratum erat SCt. nisi Tribunis etiam placuisset, qui, eo perlecto et probe expenso, literam T, si e republica videretur, addebant. Valer. Maxim. II, 2. 7. Sin minus placeret: suo illo sollenni VETO intercedebatur, moramque faciebant SCto, et tunc AVCTORITATES perscribi solebant. Cicero *ad Attic. V, 2. ad Fam. VIII, 7.* id est, vt expli-

(*f*) Scribendo enim aderant aliquot Senatores. Nonnunquam si scribis publicis hoc committere nollent ipsi viri amplissimi hanc in se operam suscipiebant, idque SCtum TACITVM vocabatur. Iul. Capitolin. *Gordian. XII.*

explicat Dio Caſſ. *LV. p. 629.* ὁ μέντοι καὶ τέλος τι ὡς κεκυρωμένη ἐλάμβανεν, ἀλλ' αὐκτώριτας ἐγίγνετο, *non vim SCt. obtinebat, ſed auctoritas ſenatus dicebatur.* Haec vero auctoritas non vim legis habebat, ſed efficiebat, vt eadem de re iterum referri poſſet ad Senatum. Coel. *apud* Cic. *Epiſt. VIII, 8.* Poſtremo ſcriptum SCt. in aedem Cereris, Liu. III, 55. vel in aerarium deferebatur, Sueton. *Auguſt. XCIV.* et tunc Senatus dimittebatur formula ſollenni: P. C. NEMO VOS TENET, vel NIHIL VOS MORAMVR. Cicero *ad Quint. Fratr. I, 2.*

LV. Eodem ritu et ſub Imperatoribus condita ſunt SCta, niſi quod princeps orationem praemitteret, et ſenatores plerumque petibus irent in principis ſententiam. Quin eo prolapſa erat patrum adulatio, vt orationes principum non niſi acclamationibus exciperent. Plin. *Epiſt. IV, 9.* et, ne periret eius adulationis memoria, in acta referebantur. Idem. *Panegyr. LXXV.* Plura exempla occurrunt in ſcriptoribus hiſtoriae Auguſtae, quae colligit Briſſon. *de Form. II. p. 187.* LV. Hoc ritu SCta etiam ſub Imperatoribus facta.

LVI. Enimuero, haec ſenatusconſulta non niſi ideo inuenerant Imperatores, vt viderentur veterem ſenatus auctoritatem libertatemque reipublicae tueri: Itaque ea fictione tantiſper opus fuit, dum ſeruituti paullatim adſueuiſſent Romani. Hinc coeperunt ſenſim Imperatores reſcribere, editisque conſtitutionibus leges veteres abrogare, nouas inducere, irrogare priuilegia, omniaque, vt paucis LVI. Reſcripta principum.

 dicam,

dicam, pro lubitu decernere. Reſcriptis illis principum vel ad libellos ſiue magiſtratuum, ſiue vniuerſitatum, ſiue priuatorum, reſpondebatur, et tunc iſta EPISTOLAE ſeu LITERAE; *l. 3. §. 1. D. de teſt. l. 31. D. de re iudic.* illa SANCTIONES PRAGMATICAE, *l. 7. §. 1. C. de diu. reſcript.* (Graecis enim *πραγματικὰ* dicuntur reſcripta, vti Latinis *facta*: Iul. Capitolin. *in Macrin. Cap. XIII.*) haec denique ANNOTATIONES vel SVBNOTATIONES dicebantur. *l. 6. ſequ. C. de diu. reſcr. l. 1. C. de prec. Imp. offer.* Libellorum integra exempla exſtant tum *l. 9. D. de lege Rhodia* tum in marmore Romano apud Briſſon. *de Form. III. p. 292.* Aliquando a principibus vel de plano decernebatur, vel ſententia cum plena cauſae cognitione ferebatur: Illae dicebantur INTERLOCVTIONES qualis *l. 13. D. quod met. cauſ.* haec DECRETA, quale exſtat *l. 2. D. de his quae in teſtam. del.* Denique aliquando nouum ius conſtituebatur, et tunc dici ſolebant EDICTA (*g*) vel CONSTITVTIONES. De quo diſcrimine plura diſſerunt iureconſulti.

LVII. Primus reſcripſiſſe videtur Hadrianus Imp.

LVII. Primus ita reſcripſiſſe videtur Veſpaſianus, cuius edictum exſtat in *l. 4. §. 6. D. de legation.* At hic et ſucceſſores rarius id auſi videntur: multo frequentius vero Hadrianus. Nam praeterquam quod ſub eo principe noua quae-

(*g*) Id hic obſeruari iuuabit, artificioſe admodum Principes ſibi poteſtatem leges per edicta ferendi ſenſim vindicaſſe. Initio enim ea, quae SCtis ſanxerat Senatus, edictis promulgabant, poſtea firmata ſatis auctoritate, etiam inconſulto Senatu, qui fieri placeret, edicere coeperunt. V. C. Burmann. *de Vectig. pop. Rom. VI p. 113.*

quaedam forma inri publico aeque ac priuato accessit, in tantum, vt Latin. Pacatus *Panegyr. ad Theodos. Cap. XI.* eum legibus imbuisse rempublicam dicat: nullius sane Principis antiquioris in Codice exstant constitutiones, quam Hadriani, a cuius temporibus etiam Gregorium codicem suum orsum esse, iam supra ostendimus. Plures etiam Hadriani Epistolae et sententiae Graece etiamnum exstant, collectae a Dositheo Grammatico, ex quibus satis constat, quam rationem in rescribendo respondendoque tenuerit Imperator. Eius deinde exemplum secuti sunt Antonini, ceterique Imperatores omnes, quorum rescripta quamplurima in codice Iustinianeo, Theodosiano, vt et Gregoriani et Hermogeniani fragmentis exstant.

LVIII. Neque tamen ob rescripta illa statim desierunt SCta fieri, quamuis illa ex eo tempore rariora esse coeperint. Sane sub ipso Hadriano, vt alia exempla praetermittamus, prodiere SCta Iuuentiana *l. 20. §. 6. D. de hered. pet. l. vlt. C. de seru. reipubl.* Apronianum, *Vlp. Fragm. XXIV, 8. l. 26. D. ad SCt. Trebell.* Tertullianum; *§. 2. Inst. de SCt. Tertull.* sum M. Antonino Orficianum. Memoratur etiam Oratio M. Antonini et Commodi, *l. 16. D. de R. N. l. 9. §. 3. D. de iure dot.* Orationes D. Seueri et Antonini Caracallae, *l. 32. pr. et §. 19. D. de don. int. vir. et vx.* Antonini Caracallae solius oratio *l. 3. D. de donat. int. vir. et vx.* Orationes vero principum pro SCt. accipi, supra §. XLV. monuimus. Recentius, quod de iure priuato

LVIII. Senatusconsulta tamen etiam post Hadriani tempora facta.

ag:t,SCt. mihi non ſuccurrit. Et ſane,qui ex eo tempore demum plane deſiiſſeSenatusconſulta, quibus noua iura conſtituebantur,exiſtimant,eis nos non inuiti noſtram adiungemus ſententiam.

LIX. Tranſitio ad materiam de priuilegiis et lege Regia.

LIX. Et hae ſunt leges proprie ſic dictae, quae Romae, cum libera adhuc republica, tum ſub Imperatoribus, viguerunt. Iam et de aliis quibusdam rebus, quarum obiter hoc titulo meminit Imperator, quaeque ex antiquitatibus lucem aliquam deſiderant, paucis agendum. Eodem enim §. *6. h. t.* quo de Principum diſſerit conſtitutionibus, etiam PRIVILEGIORVM, vt et LEGIS REGIAE, qua populus imperium omne et Principem tranſtulerit, facit mentionem. De vtrisque nonnulla monere operae fuerit pretium.

LX. Priuilegia quid fuerint cum odioſa.

LX. Nonnunquam Imperatores quaedam ſtatuebant, quae ad perſonam ſingularem pertinebant, neque trahenda erant ad exemplum, quae, ſiue poenam duriorem irrogarent, ſiue quid alicui indulgerent ob meritum, PRIVILEGIA, appellabantur, quaſi *priuae leges* vt tradit Gell. *Noct. Att. X, 20.* Iſidor. *Orig. V, 18.* Et olim quidem priuilegii vocabulum fere ſemper in deteriorem partem acceptum videtur pro poena extra ordinaria, quae certae perſonae tantum extra ordinem et exempli cauſa infligebatur. Lex ſane ſacrata aeque ac decemuiralis dum PRIVILEGIA IRROGARI vetuit, poenas eiusmodi duriores quibusdam hominibus extra ordinem infligi prohibuit, ceu vel ex verbo IRROGARI colligas, quod

quod ad poenas pertinere nemo ignorat. Vid. Ger. Noodt. *ad Pandect. tit. de legibus senatusc. et long. consu. p. 18.* Enenckel. *de Priuil. iur. Ciu. I, 1. 2. et 3.* qui etiam obseruat, Ciceronem vocem priuilegium plerumque in deteriorem; rarius in meliorem partem accipere. Ast iam libera republica, saepius hanc legem migrabant tribuni plebis, et quicunque e ciuibus ad maiorem potentiam adspirauerant. In Milonis odium Pompeius; in Ciceronis Clodius multa statuerat, quae a legibus abhorrebant, quaeque ipse Cicero *priuilegia* vocat, in oratione *pro domo XVII.* Postea saepe eo iure vtebantur etiam Imperatores, eoque pertinet exemplum Hadriani, qui herae cuiusdam saeuitiam poena satis rigida relegationis in insulam vindicauit. *l. 2. in fine D. de his qui sui vel. al. iur.* Id vero non mirum in herili imperandi ratione. Theodosius tamen iusserat, vt si Imperator odiosum eiusmodi priuilegium irrogaret, poena triginta dies differretur. *l. 20. C. de poen.* Quam legem auctore Ambrosio, occasione tumultus, in ludis Circensibus Thessalonicae excitati, latam, illustrat Ad. Rechenb. *Dissert. Hist. polit. Tom. II. dissert. X.*

LXI. Tum fauorabilia.

LXI. Ast solebant tamen et beneficia vel certo statui, vel hominum generi concessa, PRIVILEGIA vocari. Vnde saepe in iure nostro occurrunt *priuilegia creditorum, pupillorum, militum, fisci,* reliqua: quamuis ea a priuilegiis discernenda, et *beneficia* potius legum vel iura singularia dicenda existiment, qui paullo accuratius rem expendunt. Cuiac. *Obs. XV, 8.*

Quin et ſingularibus hominibus conceſſa contra ius commune beneficia *priuilegia* audiunt, tum apud auctores, tum in iure noſtro, in quo etiam appellantur *priuata priuilegia. l. 4. C. Theod. de itiner. mun.* vt et *perſonalia reſcripta. l. 5. eod.* Talia Priuilegia fuerunt leges de Menandro *l. 5. §. vlt. D. de capt.* vt et de Hoſt. Manc. *l. 17. D. de legat.* Conf. Iac. Gothofr. *ad XII. Tab. tab. IX. p. 228.*

LXII. Lex Regia qua poteſtas legislatoria translata in Principes.

LXII. Vero ergo extremis temporibus ſumma poteſtas legislatoria penes Principes fuit, quibus eam delatam eſſe per LEGEM REGIAM, conſentiens eſt iureconſultorum opinio. Vlpian. *l. 1. pr. D. de conſtitut. princ. Quod principi placuit, legis habet vigorem: vtpote cum* LEGE REGIA, *quae de imperio eius lata eſt, populus ei, et in eum, omne ſuum imperium et poteſtatem conferat.* Quae totidem verbis repetit Imperator §. 6. *Inſt. h. t.* Meminit quoque eiusdem legis Alexander Imperator. *l. 3. C. de teſtam.* vbi ait: *Licet enim LEX IMPERII ſollennibus iuris imperatorem ſoluerit: nihil tamen tam proprium imperii eſt, quam legibus viuere. Legem* enim *Imperii* hic eandem eſſe, ac legem regiam, iamdudum obſeruarunt eruditi. Sed et *l. vn. §. 14. C. de caduc. tollend.* AVGVSTVM PRIVILEGIVM appellatur a Iuſtiniano.

LXIII. Variae de hac lege ſententiae.

LXIII. Aſt ea de lege dici non poteſt, quantae enatae ſint inter eruditos controuerſiae. Eam Hotomanus eandem eſſe putat cum ea, quae de regno Romuli lata fuerit, quam REGIAM etiam vocat Liu. XXXIV, 6. Aſt eandem in Triboniani cerebro fuiſſe natam, ſuſpicabatur Mart. Shookius

kius in *diatrib. de lege regia Triboniani*, quam repetitis curis auctiorem edidit ſub titulo *de quadruplici lege regia Francof. 1668. 12.* Cum enim Regium nomen peroſi ſint Romani, neque vnquam Auguſtus titulo tam inuidioſo ſe paſſus ſit ornari, nec veroſimilie fiat, populum Romanum, qui Caeſare interfecto, feſſus ciuilibus diſcordiis, tolerabat magis monarchiam, quam perpetuam optabat, tam inimica libertati lege in ſeruitutem ſeipſum addixiſſe: non abs re ſuſpicari ſibi videbatur Shookius, quidquid de lege regia in iure noſtro legitur, ex Triboniani natum eſſe ingenio. Nec multo aliter ſentiunt Connanus *Comment. I. 16, 3.* Vultei. *ad §. 6. Inſt. h. t.* Sed Hotomano iam Scipio Gentilis ſingulari *de lege regia* oratione; Shookio abunde ſatisfecit, doctiſſ. Huberus. *Digreſſ. I, 16. ſequ.*

LXIV. Res ita ſe habet. Cum Auguſtus omnia inteſtinis feſſa diſſidiis nomine principis in poteſtatem ſuam recepiſſet: Senatus aeque ac populus ei ſenſim plures honores decreuit, et modo hanc, modo illam *τῦ κυρίυ* partem detulit. Sic anno V. C. DCCXXIV. ei conceſſa tribunicia poteſtas per omnem vitam; cautumque, vt ad Auguſtum prouocare ius eſſet, vtque ipſe in omnibus iudiciis ſuffragium Mineruae ferret. Dio Caſſ. *Hiſt. LI. p. 513.* Mox anno V. C. IↃCCXXVII. conſulatu ſeptimo, ſolutus eſt Auguſtus legibus, idque denuo repetitum anno V. C. IↃCCXXX. Dio, *LIII. p. 582.* et *LIV. p. 591.* Quod tamen non de omnibus omnino legibus, ſed de lege Cincia intelligen- LXIV. Quid de ea vero ſtatuendum.

 dum

dum esse, recte monet Ger. Noodt *de iure summi Imp. et leg. reg. p. 777.* Porro anno V. C. Iↄccxxxi. eidem, vndecimum consuli, permissum est a senatu, vt proconsul semper esset, liceretque ei, quotiescunque vellet, ad senatum referre, denique in prouinciis maior esset eius, quam proconsulum, auctoritas. Dio *LIV. p. 594.* Quin anno Iↄccxxxv. facultatem ei dederunt, emendandi omnia suo arbitrio, ac leges, quas vellet, ferendi. Dio *LIV. p. 604.* Vt alia praetermittam huius generis, quae ab aliis ac potissimum Io. Frid. Gron. in *Orat. de lege regia* collecta sunt diligentius.

LXV. Lex Regia repetita, quoties Princeps nouum auspicabatur imperium.

LXV. Haec itaque, aliaque SCta in gratiam Augusti subinde facta, postea repeti consueuerunt quotiescunque noui Imperatores inchoabant imperium. Sic de Vespasiano Tacit. *Hist. IV, 3. Tum Senatus omnia, principibus solita, Vespasiano decreuit.* Quae de lege regia recte interpretatur Pichena. Vnde apparet, quaecunque sensim Augusto detulerat senatus, ea postea Tiberio, aliisque principibus fuisse decreta. Omnia ergo illa SCta non vno eodemque tempore facta, saepiusque deinde repetita, simul sumta, LEX IMPERII vocari consueuerunt a iureconsultis, vt et LEX REGIA, exemplo, vt opinor, veterum Romanorum, qui, vrbe vix nata, Romulo supremam potestatem concesserant LEGE REGIA, cuius meminit Liu. *XXXIV, 6.* Quamuis Huberus *Digr. l. c.* posterius nomen Antoninorum demum temporibus, alii adhuc serius, inualuisse existiment. Conf. Io. Frid. Gronou. *Orat. de leg. regia.*

regia. Ian. Vinc. Grauina *de Orig. iur. ciu.* *CXIV. p. 139. seq.*

LXVI. Caue vero existimes, hac ipsa *lege regia* in seruitutem se addixisse Romanos, seque omni omnino abdicasse imperio. Minime gentium. Quamuis enim id vulgo colligant ex Dione *LIII. p. 582. L. 1. D. de Const. princ. et L. 31. D. de leg.* falsissimum tamen id esse, vniuersa docet historia. Sane post omnia illa SCta in gratiam Augusti facta, Caligulae Senatus vacationem legis Papiæ Poppaeae caducariae dedit, teste Dione *LIX, 747.* Quid vero opus erat hac indulgentia, si iam lege regia Imperatores legibus omnibus fuerint soluti? Ergo iis legibus soluti erant principes, quibus eos nominatim soluerat S. P. Q. R. vt paullo post ex fragmentis tabulae Capitolinae apparebit. Conf. Ger. Noodt. *Dissert. III. de iure summi Imp. et lege reg. p. 778.* et *Obs. I, 3. p. 411. seq.* Ian. Vin. Grauina *de orig. iur. ciu. l. c.*

LXVI. An hac lege dominatus Imperatorum stabilitus?

LXVII. Ceterum regiae illius legis sub auspicia Imperii Vespasiani repetitae fragmentum bene longum ac egregium exstat in tabula aenea Capitolina quam in Lateranensi basilica primus initio saeculi XVI. descripsit et *Lib. II. de mirand. vet. Rom.* edidit Franc. de Albertinis, ex eo vero postea recusam dedit Gruter. *Inscript. p. CCXLII.* cuius γνησιότητα in dubium a nonnullis vocatam Hotomanus, pluresque viri doctissimi, et nuper etiam clarissima Romanae antiquitatis lumina Blanchinus, Fabrettus, nec non postea Iustus Eccardus, qui ipse hoc monimentum descripsit et luculenta expli-

LXVII. Fragmentum legis Regiae.

catione illustrauit, agnouerunt. Illorum epistolae hanc in rem scriptae exstant apud Ian. Vincent. Grauin. *l. c. p. 231. sequ.* Ipsum vero illud legis fragmentum ita se habet:

FOEDVSVE. CVM. QVIBVS. VOLET. FACERE. LICEAT. ITA. VTI. LICVIT. DIVO. AVG. IVLIO. CAESARI. AVG. TIBERIOQVE. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO.

VTIQVE. EI. SENATVM. HABERE. RELATIONEM. FACERE. REMITTERE. SENATVSCONSVLTA. PER. RELATIONEM. DISCESSIONEMQVE. FACERE. LICEAT. ITA. VTI. LICVIT. DIVO. AVG. TI. IVLIO. CAESARI. AVG. TI. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO.

VTIQVE. CVM. EX VOLVNTATE. AVCTORITATEM IVSSV. MANDATVVE. EIVS PRAESENTEVE. EO. SENATVS. HABEBITVR. OMNIVM. RERVM. IVS PERINDE. HABEATVR. SERVETVR. AC. SI. E. LEGE. SENATVS.

TVS. EDICTVS. ESSET. HABERETVRQVE.

VTIQVE. QVOS. MAGISTRATVM. POTESTATEM. IMPERIVM. CVRATIONEMVE. CVIVS. REI. PETENTES. SENATVI. POPVLOQVE. ROMANO. COMMENDAVERIT. QVIBVSQVE. SVFFRAGATIONEM. SVAM. DEDERIT. PROMISERIT. EORVM. COMITIS. QVIBVSQVE. EXTRA. ORDINEM. RATIO. HABEATVR.

VTIQVE. EI. FINES. POMERII. PROFERRE. PROMOVERE. CVM. EX. REPVBLICA. CENSEBIT. ESSE. LICEAT. ITA. VTI. LICVIT. TI. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO.

VTIQVE. QVAECVNQVE. EX. VSV. REIP. MAIESTATE. DIVINARVM. HVMANARVM. PVBLICARVM. PRIVATARVMQVE RERVM. ESSE. CENSEBIT. EI. AGERE. FACERE. IVS. POTESTASQVE. SIT. ITA. VTI. DIVO. AVG. TIBERIOQVE. IVLIO. CAESARI.

AVG.

AVG. TIBERIOQVE. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO. FVIT.

VTIQVE. QVIBVS. LEGIBVS. PLEBISVE SCITIS. SCRIPTVM. FVIT. NE. DIVVS. AVG. TIBERIVSQVE. IVLIVS. CAESAR. AVG. TIBERIVSQVE. CLAVDIVS. CAESAR. AVG. GERMANICVS. TENERENTVR. IIS. LEGIBVS. PLEBISQVE. SCITIS. IMP. CAESAR. VESPASIANVS. SOLVTVS. SIT. QVAEQVE. EX. QVAQVE. LEGE. ROGATIONE. DIVVM. AVG. TIBERIVMVE. IVLIVM. CAESAREM. AVG. TIBERIVMVE. CLAVDIVM. CAESAREM. AVG. GERMANICVM. FACERE. OPORTVIT. EA. OMNIA. IMP. CAESARI. VESPASIANO. AVG. FACERE LICEAT.

VTIQVE. QVAECVNQVE ANTE. HANC. LEGEM. ROGATA. ACTA. GESTA. DECRETA. IMPERATA. AB. IMPERATORE. CAESARE. VESPASIANO. AVG. IVSSV. MANDATVVE. EIVS. A. QVOQVE. SVNT. EA. PERINDE. IVSTA. RATAQVE. SINT. AC. SI POPVLI. PLEBISVE. IVSSV. ACTA. ESSENT.

SAN-

SANCTIO.

SI. QVIS. HVIVSCE. LEGIS. ERGO. ADVERSVS. LEGES. ROCATIONES. PLEBISVESCITA. SENATVSVECONSVLTA. FECIT. FECERIT. SIVE. QVOD. EVM. EX. LEGE. ROGATIONEVE. PLEBISVESCITO. S. VE. C. FACERE. OPORTEBIT. NON. FECERIT. HVIVS. LEGIS. ERGO. ID. EI. NE. FRAVDI. ESTO. NEVE. QVID. OB. EAM. REM. POPVLO. DARE. DEBETO. NEVE. CIV. DE. EA. RE. ACTIO. NEVE. IVDICATIO. ESTO. NEVE. QVIS. DE. EA. RE. APVD. SE. AGI. SINITO.

Hoc est monumenti illius quantiuis pretii fragmentum, ex quo satis apparet, quod supra ostendimus, legem regiam ex multis SCtis in honorem Augusti, Tiberii, Claudii aliorumque Imperatorum factis, fuisse conflatam.

TIT. III.

DE

IVRE PERSONARVM.

Prima apud Romanos hominum diuisio erat in LIBEROS et SERVOS. Illi iterum vel INGENVI erant, vel LIBERTINI. Hoc titulo de libertate et seruitute; sequentibus de inge-

ingenuis et libertinis agitur. Tametsi vero seruitus sit iuris gentium: Romanorum tamen serui in plerisque differebant a reliquarum gentium mancipiis, ceu Germanorum Romanorumque comparatione ostendit. Tacit. *de moribus Germ. XXV.*

I Serui fiebant captiuitate.

I. Obseruandum ergo initio, Romanos captos bello hostes redegisse in seruitutem *(a)*. Quemadmodum enim, qui, positis armis, vltro sese dedebant, sub iugum mittebantur, saluaque retinebant ingenuitatis iura: (quem ritum accuratissime, vt solet, describit Dionys. Halic. *Ant. Rom. III. p. 159.*) ita capti in acie, vrbium expugnatione, sub corona venibant. Gell. *Noct. Attic. VII, 4.* Illi DEDITITII, hi SERVI vocabantur, quod essent in bello seruati, itemque *mancipia*, quasi manu capti. §. 3. *Inst. h. t.*

II. Et quia non pro personis, sed pro rebus habebantur.

II. Redacti in hanc conditionem non pro personis, sed pro rebus, immo pro nullis habebantur. Hinc non solum in iure rebus mancipi accensebantur: Vlpian. *Fragm. XIX, 1.* sed et Iuuen *Sat. VI. v. 221.* alludens ad mores Romanorum scribere non dubitat: *O demens, ita seruus* HOMO *est?* ὑπερβολικῶς vti solet, nec tamen sine ratione. Quamuis enim serui essent *homines*, quamuis ratione status naturalis etiam *personae* dici possent:

(a) Ita agebatur cum hostibus. Excipiebantur ergo bella ciuilia, in quibus capti non in seruitutem redigebantur, l. 21. §. 1. *ff. de capt. et postl.* sed *proscribebantur* a victoribus. Quam proscriptionem, ita dictam a tabula, qua nomina proscriptorum proponebantur, primus inuenit L. Sulla, Vellei. Paterc. *Hist. II, 28.*

ſent: *l. 22. pr. D. de reg. iur.* non tamen erant *perſonae ciuiles*, et hinc dicuntur ἀπρόσωποι Theophilo *pr. Inſt. de ſtip. ſeru.* *perſonam legibus non habentes*, Caſſiod. *Var. VI, 8.* deinde *ſine capite*, οἳ οὐδεμὶαν πάλαι εἶχον κεφαλὴν. Theoph. §. 4. *Inſt. de cap. demin.* Nihil ergo ſibi acquirebant: non matrimonia contrahebant, ſed in contubernio viuebant cum ancillis: nec gaudebant iure teſtamenti factionis et contractuum, nec vlla in perſonam ſeruilem cadebat obligatio, *l. 22. pr. D. de reg. iur.* Vnde *ſecundum genus hominum* vocantur a Floro *Hiſt. III, 20.*

III. Etiam naſcebantur ex ancillis.

III. Ex quo ſequebatur, vt nec liberi ſeruarum melioris, quam mater, conditionis haberentur. Fructus enim, tanquam rerum acceſſiones, non ſecus ac ipſae res, ad dominos pertinere videbantur. Et eiusmodi quidem ſerui, domi nati, *vernae* appellabantnr.

IV. Et erant in commercio.

IV. Porro et hoc inde fluebat, ſeruos aeque ac alias res poſſe legari, donari, immo et vendi: vnde perpetua Romae erat ſeruorum nundinatio, quotidiana comparatio. *l. 44. princ. D. de vſurp. et vſucap.* Qui ſeruos vendebant, promittere tenebantur eorum ſanitatem. *l. 43. §. 1. D. de contr. emt. L. 16. §. 2. et L. 31. D. de euict.* Nonnunquam tamen mancipii ſanitatem explorabant accenſi gagatis lapidis odore, maxime ſi ſeruum morbo caduco laborare ſuſpicarentur. Apulei. *Apolog. p. 303.* Sed et nudos venum exponebant ſeruos, ne quod vitium corporis latitaret. Seneca filius *Epiſt. LXXXI*, et pater *Controu. I, 2.* Immo de animi vitiis

vitiis caueri ſolebat in eiusmodi venditionibus ſeruorum. Horat. *Serm. II,3. v. 285. ſeq.* veluti, nec furem eſſe, nec fugitiuum, nec lenonem, noxis ſolutum eſſe, et quae ſunt huius generis alia. Singulorum enim ſeruorum titulos ſcribi iuſſerant aediles, vt quid cuique morbi vitiique eſſet, intelligeretur. Gell. *Noct. Attic. IV, 2.* Seneca *Epiſt. XLVII.* Turneb *Audu. XXIII, 2.* quamuis poſtea ea omnia eſſent palam pronuncianda. *l. 1. §. 1. D. de Aedil. edict.* Ceterum ſerui, quorum nomine nihil promittebatur, pileati veniebant. Gell. *Noct. Att. VII, 4.* quemadmodum bello capti ſub corona. Varro *de re ruſt. II, 10.* trans mare aduecti, cretatis vel gypſatis pedibus, Plin. *Hiſt. Nat. XXXV, 17. et 18.* Tibull. *III, 3.* Alia quae in ſeruorum venditionibus obſeruata ſunt, explicauit Briſſon. *de Form. VI. p. 492. ſequ.*

V. Saepe et in poenam fiebant ſerui.

V. Saepe et poenae loco in ſeruitutem detrudebantur facinoroſi, veluti I. qui cenſum vel militiam ſubterfugerant, quippe qui, bonis in aerarium redactis, virgis caeſi trans Tiberim venibant. Dionyſ. Halic. *IV. p. 221.* Cic. *pro Caecin. XXIV.* II. Damnati ad metalla vel beſtias, aliaque extrema ſupplicia. Hi enim ſerui poenae fingebantur. §. 3. *Inſt. quibus modis ius patr. pot. ſolu.* Vid. infra *Lib. I. Tit. XVI. §. V.* III. Liberti ingrati, quippe qui etiam in ſeruitutem reuocabantur. Suet. *Claud. XXV.* (b). IV. Mulieres liberae, amore ſeruorum alienorum bacchantes, quam poenam tamen, earum commodo,

(b) Plura de huius iuris hiſtoria notabimus infra *Lib. I. Tit. VI. §. 9.*

modo, sustulit Iustinianus, *L. vnic. C. de SCt. Claud. tollendo.* V. Qui ab alio adserti, praestitaque cautione edictis citati, per annum se haud stitissent, *L. 1. §. 2. C. de adsert. toll.*

VI. Quemadmodum vero nihil erat seruitute durius, nihil miserabilius: ita tantus erat libertatis fauor, vt illa non crederetur esse in commercio: neque adeo liceret ingenuis, se ipsos addicere in seruitutem (*c*). Multo minus rata habebatur venditio, si quis extraneus (*d*) hominem liberum venundedisset. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 6.*

VI. Libertas non erat in commercio.

VII. Ast hinc mirae fraudes. Solebant enim adolescentes male feriati se ipsos aliis vendendos dare, predii participandi causa, ac deinde pro-

VII. Serui tamen fiebant, qui se pretii participandi causa venundari passi erant.

(*c*) Quod licebat Ebraeis, vt docet Selden. *de iure nat. et gent. VI, 7.* vt et Germanis, teste Tac. *de mor. Germ. XXIV.* non item fas erat Romanis. Vnde errat Raeuard. *Coniect. II, 8.* fingnes Tuscum vicum, vbi homines se ipsi vendiderint. Plautus equidem *Curcul. IV, 1. v. 19.*

Sub Veteribus, ibi sunt, qui dant, quique accipiunt foenore:
Pone aedem Castoris, ibi sunt, quibus credas male:
In Tusco vico, vbi sunt homines, qui ipsi sese venditant.

Et Horat. *Serm, II, 3. v. 228.*

Ac Tusci turba impia vici.

Sed ibi de improbis meretricibus et lenonibus sermonem esse; iampridem obseruarunt eruditi. Vid. Taubmann. *ad* Plauti *Curcul. l. c.*

(*d*) Patribus equidem licebat filios, quos habebant in potestate, ter venundare: sed saluo tamen ingenuitatis iure. Manumissi enim ex ea seruitute non libertini erant, sed ingenui. Vid. infra *Lib. I. Tit. IV. n. 1.*

proclamare ad libertatem. Exemplum huiusmodi fraudis in ſcenam produxit Plaut. *in Perſ. I, 3. v. 55. III, 1. IV, 3. v. 9.* Quare SCto demum cautum eſt (*e*), vt, qui eſſent maiorennes, ſeque pretii participanti cauſa venundari ſiuiſſent, in ſeruitute manerent, *l. 1. l. 3. D. quibus ad lib. procl. non licet.*

VIII. Varia ſeruorum miniſteria.

VIII. Quamuis vero in ſeruorum conditione nulla ſit differentia: §. 5. *Inſt. h. t.* reuera tamen ſi eos, tanquam familiae partem conſideres, diſcrimen haud vnum occurrit. Ratione *munerum* alii erant atrienſes, alii diſpenſatores, alii medici, topiarii, piſtores, capſarii vel ἱματιοφύλακες, ſcoparii, lecticarii, ſtructores, ſciſſores ſeu carptores, inſularii (*f*), et quae alia erant ſeruorum miniſteria, de quibus accurate actum a Laur. Pignorio *in libro de ſeruis eorumque apud veteres miniſteriis*, et Tito Pompa in Tractatu de *operis ſeruorum* coniunctim editis *Amſt. MDCLXXII, 12.* Ratione dominorum *priuati* alii erant, alii *publici.* Illi priuatis ſeruiebant, hi ad publica adhibebantur miniſteria et potiſſimum

(*e*) SCt. Claudiano hoc ius eſſe inuectum neſcio quo auctore tradit Dionyſ. Gothofr. *ad* §. 4. *Inſt. h. t.*

(*f*) Et horum profecto diuerſiſſima erat in domo conditio. Nam ſeruorum quidam laudius habebantur in familia: alii contra neruis ac compedibus vincti ſeruiebant. Tales erant ianitores et oſtiarii, quos in catena fuiſſe, docet Sueton. *de clar. Rhet. III.* Sic et ruri quidam vincti faciebant opus. Columella *de re ruſt. I. vlt.* Plin. *Hiſt. Nat. XVIII,* 3. Seneca *de Benef. VII,* 10. Huc comparata erant ergaſtula domeſtica ſubterranea, quae diligenter exploranda eſſe a circumſpectis patribusfamilias, monet Columella *de re ruſt. I,* 8. Conf. Barn. Briſſ. *Antiqu. Rom. II, 9. p.* 33. Lipſ. *Elect. II,* 15.

mum magistratibus apparebant. Publici vel in poenam seruiebant, vel tanquam captiui redigebantur in seruitutem. Prior mos non caret exemplis, quamuis minus probaretur a recti exempli viris. Vid. Plin. *Epist. X, 40. 41.* Posteriore consuetudine nihil est frequentius. Et hi captiui, redacti in seruitutem, nomina plerumque accipiebant vel a prouinciis, vt *Brutiani, Cyprii*, vel a victoribus, a quibus in acie capti, veluti *Gelliani, Clodiani*, Lips. *Elect. I, 12.* et *Annot. ad* Tacit. *Annal. II. p. 95.* Eorum alii erant tabelliones, alii actores, alii notarii populi Romani. Et longe tolerabilior erat eorum, quam priuatorum seruorum, conditio, siquidem et ante manumissionem iure gaudebant, pro parte dimidia testamentum faciendi. Vlpian. *Fragm. XX, 16.* P. Pithoeus *Schol. ad Coll. Leg. Mos. et Rom. V, 2. p. 752.* edit. Ant. Schulting. Denique alii erant serui proprie ita dicti, alii statu liberi, qui destinatam in tempus vel conditionem habebant libertatem, *l. 1. D. de statuliberis.* Sane et hi serui diserte dicuntur, *l. 9. pr. et l. 29. pr. D. de statulib. l. 12. §. vlt. D. famil. ercisc.* Sic et serui rustici et vrbani distinguuntur in *l. 99. D. de legat. III.* Vbi videndus Merill. *Obs. III, 5. pag. 143.* Alii denique adscriptitii, vel glebae adscripti. Quamuis enim et hi quibusdam ingenui videantur, ob *l. vn. C. de colon. Thrac.* eo quod iure connubii gauderent, et aliquid possent habere proprii: Thomas. *de vsu pract. distinct. inter liber. et seru. I, 16. seq.* erant tamen in commercio. *d. l. vn. C. eod. l. 21. C. de agric. et censit.*

Vnde saepe serui vocantur in iure nostro, nec a seruis differre, hinc inde dicuntur, *l. 21. fin. C. de agric. et censit. Nouell. CLXII. cap. 3.*

TIT. IV. ET V.

DE
INGENVIS ET LIBERTINIS.

Liberi homines subdiuiduntur in INGENVOS et LIBERTINOS. Vtrorumque conditio denuo ex antiquitatibus Romanis eruenda est.

I. Ingenui qui? 1. INGENVI erant Romanis, qui nunquam iustam seruiuerant seruitutem. Iniuste enim in seruitutem detrusi, impetrata libertate, non ad libertinorum, sed ad ingenuorum statum redibant. §. *1. Inst. h. t.* Idem obseruandum de filiis, quos patres in seruitutem vendiderant, quod ter facere poterant ex instituto Romuli. Dionys. Hal. II, 28. Nam et hi manumissi non libertini erant sed ingenui. Paull. *Recept. Sent. I, 1.* Et ita interpretanda *l. 2. pr. Cod. Theod. de liberali causa*, vbi Constantinus M. negat, *libertatem*, id est ingenuitatem, *filiis eripi posse a parentibus*. Ingenuos enim κατ' ἐξοχὴν dictos esse *liberos*, ex *l. 4. D. de iust. et iure* patet. Immo ne ciuitatis quidem iura penitus perimebantur hac venundatione, Cic. *pro Caecin. XCV.* nec iis iure postliminii opus erat, si manumitterentur. Idem *de Orat. I, 181.* Bynkersh. *Opusc. p. 149. seq.* Denique et illi, qui ob aes alienum addicebantur creditoribus itemque filii familias noxae dediti, seruiebant quidem, sed manumissi ingenuitatis iura recu-

recuperabant. Quintilian. *Inst. Orat. VIII,3.* et *Declam. CCCXI.* Iac. Cuiac *Obseruat. XIII, 9.* (a).

II. Si qui vero e iusta seruitute erant manumissi, eos vocabant LIBERTINOS. Quamuis enim *libertini* vetustioribus auctoribus sint libertorum liberi: Suet. *Claud. XIV.* sequiore tamen aeuo id maxime apud iureconsultos inualuit, vt et manumissi dicerentur libertini Casaub. *ad Suet. Aug. XXV.* Obseruatur tamen differentia, vt ratione patronorum dicantur *liberti*, ratione status *libertini*. Oisel. *ad Caii Instit. I, 1. p. 7.* II. Et quinam libertini?

III. Manumissiones antiquitus fiebant sollenniter I. CENSV, quando seruus iussu domini nomen suum in censum lustralem conferebat. Vlpian. *Fragm. I, 8. p. 564.* Non sine causa vero Vlpianus meminit census lustralis. Non statim enim, atque eum censeri iusserat dominus, plenam libertatem consequebatur, sed expectandum erat, dum lustrum conderetur: interim enim domino poenitere licebat, ceu ex Cic. *de Orat. I, cap. 40 ostendit* Lud. Charond. *annot. ad Vlpian. l. c. p. 564. edit.* Schulting. Adde *Append. Lib. I, §. 48.* III. Ritus manumissionis per censum.

IV. Deinde cum Vindex vel Vindicius, Vitelliorum seruus, coniurationem Brutorum aliorumque iuuenum ad senatum detulisset, praemium ei decernebantur libertas et ciuitas. IV. Manumissionis per vindictam origo.

 Vnde

(a) Signum ingenuitatis apud pueros et puellas erat bulla aurea, collo adpensa, postea toga praetexta. Theodor. Marcil. *ad* Pers. *Sat. V, v. 35. p. 3.*

Vnde et II. sollenni illi manumissioni, quae coram magistratu fiebat, VINDICTAE nomen inditum Liu. *II*, 5. *l*. 2. §. 24. *D. de orig. iur.*

V. Eiusdem ritus.

V. Fiebat haec manumissio coram Consule (*b*) Praetore, Procos. adhibito lictore, qui seruo percusso, addebat verba: HVNC HOMINEM LIBERVM ESSE VOLO. Quo facto in girum actus seruus, inflicta alapa liber dimittebatur (*c*). Hinc Pers. *Sat. V. v*. 75. de Dama seruo, in girum acto:

- - Heu steriles veri, quibus vna Quirites
Vertigo facit: hic Dama est, non tressis agaso,
Vappa et lippus, et in tenui farragine mendax.

Verte-

(*b*) Et consules quidem etiam sequioris aeui statim, vt consulatum inierant, manumissiones solebant explicare ad renouandam manumissionis illius a Bruto factae memoriam. Id quod ex Cassiodori *Varr. VI*, 1. *p*. 227. Ammiani Marcell. *Hist. XXII*, 9. aliisque locis egregie demonstrat P. Faber. *Semestr. l. vlt. p*. 194. Pertinent huc illa Sidonii *Carm. II. ad Anthim. v*. 545.

Nam modo nos iam festa vocant, et ad Vlpia poscunt
Te fora donabis quos libertate Quirites:
Quorum gaudentes expectant verbera malae.

Vt et illa Claudiani *Consul. IV. Honor. v*. 613.

Adspice, mox laetum sonuit clamore tribunal.
Te fastos ineunte quater, sollennia ludit
Omnia libertas, deductum Vindice morem
Lex celebrat, famulusque, iugo laxatus herili,
Ducitur, et grato remeat securior ictu.

Vbi conferri merentur Casp. Barthii *Annot. p*. 706.

(*c*) Substituunt alii formulam: AIO TE LIBERVM MORE QVIRITIVM. Oisel. *ad* Caii *Inst. I*, 1. *p*. 11. 12. *edit*. Schulting. Initio ipse dominus haec verba pronunciabat, postea, tacente domino, lictor, vel ea vt dicta accipiebantur, *l*. 23. *D. de manum. vindict.*

Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama.

Virga, qua seruus percutiebatur, *vindicta* vocata est, ab eodem, vt putatur, Vindicio. Et de ea idem Persius *Satyr. V, 88.*

Vindicta postquam meus a Praetore recessi.

Conf. Claud. *Paneg. de IV. Conf. Honorii v. 612.* De alapis in manumissione inflictis legi meretur Casp. Barth. *ad* Britton. *Philipp. p. 406.* De formula manumittendi Fest. voce *manumitti* et Brisson. *de Form. VIII. p. 724.* Singulare est, quod notauit Appianus, *de bello ciu. Lib. IV. p. 669.* Labeonem moriturum seruum quendam, quem sibi fidissimum putabat, in tabernaculo dextra apprehensum circumegisse, moxque ei praebuisse iugulum. Ea sane manumissio non fuit haec sollennis per vindictam peracta, quippe quam in iure fieri oportebat, sed alia priuata, et mortis caussa facta, quae tantum libertatem Latinam tribuebat: vti rem recte explicat Merillius *Obs. VII, 14. p. 25.*

VI. Manumissio per testamentum.

VI. Accessit porro III. ex legibus XII. Tabularum manumissio PER TESTAMENTVM, qua, si quibus libertas daretur verbis directis: DAVVS SERVVS MEVS LIBER ESTO: liberti eiusmodi vocabantur *Orcini*, seu *Charonitae*, quasi, qui nullum patronum, nisi in orco, haberent. Iac. Cuiac. *Obs. III, 23.* Sin verbis precatiuis vsus esset testator: ROGO HEREDEM MEVM, VT DAVVM MANVMITTAT; heres fiduciarius retinebat iura patronatus. Sin denique in certum diem vel sub-

conditione cuidam daretur libertas: is *ſtatuliber* audiebat, nec plenam libertatem, niſi veniente die, vel exiſtente conditione; conſequebatur. *l. 1. pr. D. de ſtatu lib.* Feſt. voce *ſtatuliber*.

VII. Et in ſacroſanctis eccleſiis.

VII. Et hi quidem ſunt antiquiſſimi manumittendi modi. Loco manumiſſionis per cenſum Imperatores Chriſtiani (*d*) introduxerunt aliud manumiſſionis genus, quod fiebat IN S. S. ECCLESIIS, vt recitatis iuſſu domini tabulis, a clero ſignatis, ſeruus libertatem conſequeretur. Ita ritum exponunt Auguſtin. *Serm. V.* a Sirmondo edit. Papian. in *Reſponſ. III. p. 829.*

VIII. Nec non per epiſtolam, inter amicos, et per conuiuium.

VIII. Paullo ante ea tempora inualuerant manumiſſiones variae minus ſollennes, quales *I.* PER EPISTOLAM *et II.* INTER AMICOS. Illa initio ſine omni ſollennitate expediebatur, donec Iuſtinianus quinque teſtium exigeret ſubſcriptionem *l. vn. §. 1. C. de Lat. libert. toll.* Haec ita fiebat, vt dominus ſeruum, praeſentibus quinque amicis, liberum eſſe iuberet. Sufficiebat etiam ad libertatem, ſi ſeruum dominus III. CONVIVIO adhiberet. Gloſſae nomicae Labbaei, περ μένσαν ἐλευθερία, ὅταν συνεσθιασθῆναι μοι κελεύσω τὸν δοῦλον μοῦ. *Per menſam libertas eſt, ſi mecum epulari ſeruum iuſſero.* Indecorum ſcilicet olim habebatur, cum ſeruis vilibusque homini-

(*d*) Et quidem Conſtantinus M. ceu patet ex *l. 1. et 2. C. de his qui in eccl. manum.* Conf. Sozom. *Hiſt. eccl.* I, 9. Videtur tamen quibusdam Conſtantinus exemplum gentilium ſecutus, qui et ipſi ſubinde vel in templis, ad aras Deorum, vel in publicis populi coetibus manumittebant, ceu obſeruat Iac. Gothofred. *ad l. vn. C. Theod. de manum. in S. S. eccleſiis.*

minibus accumbere, iisque non lecti, sed subsellia, erant parata. Hinc parasitus apud Plaut. *In Sticho III, 4. v. 32.*

Haud postulo equidem, me in lecto accumbere:
Scis tu, me esse imi subsellii virum.

Et in eadem comoedia serui duo: *V, 4. v. 21.*

- - - Potius in subsellio
Cynice accipiemur, quam in lectis.

Quod si ergo seruus iuberetur accumbere: signum hoc erat datae libertatis. Plin. *Epist. VII, 16.* Quo et locus Luc. XII, 37. a nonnullis refertur. Sed et hic Iustinianus quinque amicorum, tanquam testium, exegit praesentiam *l. vn. §. 2. C. de Lat. lib. toll.* Sunt et alii modi innumerabiles Latinae libertatis, vti ait Iustinianus *l. vnic. C. de Latin. libert. toll.* Sic, imposita puero bulla ex praetexta, ille manumissus credebatur Sueton. *de clar. Rhetor. cap. I.* Manumissus censebatur seruus, quem dominus actis interuenientibus filium vocauerat, quamuis id non sufficeret ad adoptionem. *§. 12. Inst. de adopt.* Item, si ancilla a domino matronali habitu donata fuisset, vel seruus, domino volente, signasset tabulas. Quintilian. *decl. XXXIV.* Immo et mortis causa datam esse eiusmodi libertatem, ex *l. 15. D. de manumiss.* probat. Merill. *Obs. L. VII. cap. XIV.*

IX. Serui nonnunquam ipso iure libertatem sunt consecuti.

IX. Denique et ipso iure, nolente licet domino, seruis nonnunquam libertatem competiisse, nouimus. Causas a Iustiniano fere inuentas accurate recenset Thomas. *Diss. de vsu pract. distinct. hom. in ingen. et libert. I, 12.*

X. Libertinorum vnum initio genus.

X. Ceterum antiquiſſimis temporibus vna erat eademque omnium manumiſſorum libertas: ſiquidem manumiſſione non ſolum libertatem, ſed et ciuitatis iura conſequebantur, idque inſtituerat Seruius Tullius, qui et ipſe libertinae fuerat conditionis. Dionyſ. Halic. *IV. p. 126.* Quam in rem Cicero *pro Corn. Balbo Cap. IX. Seruos denique quorum vis, fortuna et conditio infima eſt, bene de republica meritos, perſaepe libertate, id eſt,* CIVITATE, *publice donari, videbamus.* Ciuitatem ergo vna cum libertate conſequebantur ſerui, ſed ita, vt in quatuor vrbanas tribus, tanquam ignobiliores, deſcriberentur. Flor. *Epit. Liu. XX.*

XI. Quod mutatum lege Aelia Sentia.

XI. Enimuero cum ciuitas deinde tota ſceleſtiſſimorum hominum colluuie impleretur, nequiſſimique homunciones, a dominis manumiſſi, ciuium iura inuaderent: (Dionyſ. Hal. *l. c. p. 228.*) primum ſub Auguſto, lege Aelia Sentia cautum eſt, ne ſerui ſceleris cauſa publice caeſi, victi, aut torti, aut ſtigmate vſti (*e*), impetrata a dominis libertate, melioris

(*e*) Solebant enim ſerui ob leuia crimina flagellis caedi, dominisque reddi. *l.* 10. *princ. D. de poen. l. vlt. D. de iniur.* Paull. *Sent. Recept. V,* 4. 22. Nonnunquam etiam ea lege reddebantur dominis, vt aliquandiu in vinculis haberentur. Paull. *l. c. et v.* 18. 1. Fugitiuis vero ſeruis epigramma in facie ſcribebatur, et talibus quidem plerumque literis: F. H. E. L. T. *Fugitiuus hic eſt* L. *Titii.* Quibus de notis multa congeſſere Oiſel. ad Caii *Inſt. I,* 1. 3. *p.* 16. *ſeq.* Lipſ. *Elect. II,* 15. Rader. *ad* Martial. *Epigr. II,* 25. *et VIII,* 70. Rad. Forner. *Rer. Quotid. VI,* 26. Tit. Popma, *de operis ſeru.* Ioan. Rhod. *ad* Scribon. Largum. *cap.* 231. Io. Nicol.

ris essent conditionis, quam dedititii. Sueton. *Aug. LX.* Dio Cass. *LV. p. 556.* Vlp. *Fragm. I, 11.* Caius *Inst. I, 1. 3. p. 15.*

XII. Postea A. V. C. DCCLXXI. M. Iunio Silano et L. Iunio Norbano Balbo Coss. lata est lex Iunia Norbana, qua cautum, vt manumissi per epistolam aut inter amicos, aliisque modis minus sollennibus, de quibus supra §. VIII. non ciuium, sed Latinorum tantum iura consequerentur. Vlpian. *Fragm. I, 10.* Cai. *Inst. I, 1. 2.* et ibi viri docti. Hinc non desunt exempla manumissionum per epistolam aut inter amicos, per vindictam deinde ideo confirmatarum, vt liberti iura ciuitatis consequerentur. Plin. *Epist. VII, 16.* Nonnunquam et ab Imperatoribus Latini Iuniani iura Quiritium impetrabant. Plin. *Epist. X, 4.* Introducti subinde et alii modi, quibus iura Quiritium consequerentur Latini Iuniani, veluti, si quis vxorem duxerat, testatione interposita, quod *liberorum quaerendorum causa* id fecerit, ex eoque matrimonio natus erat filius: si quis Romae triennium inter vigiles militauerat: si naue X. M. modiorum frumentum Romam deportauerat. Suet. *Claud. XIX.* si aedificium Romae construxerat. Vid. Vlpian. *III, 2. seq.*

XII. Et postea lege Iunia Norbana.

XIII.

Nicol. *de Sigl. vet. XXV.* Stigmata eiusmodi vultibus imprimi vetuit Constantinus *l. 17. C. de poen.* ex eoque tempore seruis fugitiuis circumdata collaria ferrea, vel laminae collis adpensae, quibus epigrammata inscripta. Delineatas eiusmodi lamellas dedit Iac. Spon. *Miscell. Erud. Antiq. p. 300. 301.*

XIII. Hinc libertini alii ciues, alii Latini Iuniani, alii dedititii.

XIII. Ex eo ergo tempore trium generum erant libertini. Alii enim fiebant CIVES ROMANI, alii sola consequebantur iura Latinorum, dicti hinc LATINI IVNIANI. Alii denique vtriusque iuris expertes ad DEDITITIORVM tantum conditionem adspirabant, Iac. Cuiac. *Obs. IV, 5.*

XIV. Quinam Latini Iuniani?

XIV. Iura ciuitatis quaenam fuerint, inter omnes constat, et infra ostendetur accuratius. LATINI IVNIANI eiusdem erant conditionis cum Latinis, in colonias deductis. Vlp. *XIX, 4. Fragm. Regul. ex vet. Iureconf. VIII, p. m. 805.* quales coloniae passim in orbe Romano exstabant, etiam aeuo Imperatorum. Ez. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. I, 9.* Libertate igitur gaudebant, participes erant commerciorum, et mancipationum cum ciuibus, Vlp. *XIX, 4.* et familiae emtores, et testes, et libripendes fieri, (*Vlp. XX, 8.*) quin et fideicommissum capere poterant. (Vlp. *XXV, 6.*) Sed tamen nec testari iis licebat (*f*), nec ex testamento quidquam capere, nisi intra centum dies creationis iura Quiritium consequerentur. Vlp. *XVII, 1.* Hinc vulgo dicitur, vixisse Latinos Iunianos vt liberos, decessisse vt seruos. *l. vn. C. de Lat. lib. toll.*

XV. Quales dedititii.

XV. DEDITITII vero vix vmbram libertatis consequebantur. Nam et iuris commerciorum,

(*f*) Videntur tamen et Latini Iuniani testari potuisse, volentibus concedentibusque patronis. Nam et domini permittere poterant ipsis seruis testamenti factionem, ceu apparet ex Plin. *Epist. VIII, 16.*

rum, mancipationumque, erant expertes, et teſtamenti factione tum actiua, tum paſſiua, plane carebant, et, quae miſerrima erat eorum conditio, nulla ipſis ſpes ſupererat, vllo modo ad ciuium Romanorum, vel Latinorum ſaltim, conditionem adſpirandi, Suet. *Aug. XL.* Caius *Inſt. I, t. 4.* adeoque eiusdem erant conditionis cum populis dedititiis (*g*).

XVI. Et haec differentia libertinorum fuit etiam ſub imperatoribus inſequentibus obſeruata. Quamuis enim Antoninus Caracalla in nota illa lege *in orbe Romano l. 17. D. de ſtatu hom.* ciuitatis iura cum omnibus, qui in orbe Romano viuerent, communicarit: id tamen beneficum non ad libertinos, ſed ad ingenuos tantum pertinuit, vt recte obſeruarunt Ezech. Spanh. *Orb. Rom. II, 5.* Ant. Schulting. *ad* Caii *Inſt. I, t. 2. p. 13.*

XVI. An ea differentia ſublata ab Antonino Caracalla?

XVII. Primus Iuſtinianus diſcrimen iſtud ſuſtulit, *l. vn. C. de dedit. lib. toll. l. vn. C. de Lat. lib. toll.* quibus conſtitutionibus omnibus libertinis iura ciuitatis indulſit. Quin immo, quae erat Imperatoris liberalitas, denique omne diſcrimen inter ingenuos et libertinos ſuſtulit, ſaluo

XVII. Iuſtinianus eam primus ſuſtulit.

(g) Qui ſe, diuinaque et humana omnia dedebant, mittebantur ſub iugum, de quo ritu videndus Dionyſ. Halic. *Ant. Rom. III. p.* 159. Qua formula deinde facta fuerit deditio; ex Liu. I, 38. oſtendit Barn. Briſſon. *de Form. IV. p.* 354. Pet. Fab. *Semeſtr. I, 7. p.* 36. Effectus vero erat, vt populi eiusmodi ingenuitatis quidem iura retinerent, at nullo modo ad ciuitatis commoda adſpirarent. Conf. Car. Sigon. *de antiq. iur. Ital. I, 1. p.* 47.

ſaluo tamen iure patronatus, omnibusque libertis ius aureorum annulorum et natalium reſtitutionem (*h*) dedit. *Nou. LXXVIII.* Quam parum prudenter id conſilii ceperit Imperator, alii oſtenderunt. Vid. Wiſſenb. *ad Tit. C. de iure aur. p. 360.* Thomaſ. *de vſu pract. diſt. hom. in ingen et libertin. I, 31. ſeq. p. 18.*

XVIII. Inſignia libertinorum.

XVIII Certum inter inſignia libertinorum erat, quod veſte alba et annulo donarentur a patronis. Tertull. *de reſurr. cap. LVII.* et deinde pileati et capite raſo incederent. Et capillos quidem radere ſolebant in templo Feroniae (*i*). De quo ritu videndi Taubm. *ad Plaut. Amphitr. I, 1. extr.* Alex. ab Alex. *Genial. dier. IV, 20.* Dalechamp. *ad Plin. II, 55.* Aſſumebant etiam praenomen, nomenque patroni ſuo addebant. Vid. infra *Lib. III. Tit. VIII. §. 1.* Quo alludens Perſius *Sat. V. v. 77. Verterit hunc dominus: momento turbinis excit MARCVS Dama.* Add. Arrian. *Diſſ. Epictet. II, 1.* Ceterum, quia, iam libertatem conſecuti, non amplius pro rebus, ſed pro perſonis habebantur; hinc in iure noſtro qui ſtatum mutarunt, et vel ex ſeruis liberi, vel ex liberis ſerui facti, non iidem cenſentur, ſed vocantur *noui homines l. 27.*

§. 1.

(*h*) De iure aureorum annulorum et reſtitutione natalium a principe impetrari ſolitis vid. Lipſ. *Elect. II, 8.* Io. Kirchmann. *de annullis XV. XVI.* Thomaſ. *de vſu pract. diſt. in ingen. et libert. I, 26. 27. p. 14. ſeq.*

(*i*) Qui mos ponendi capillos vtrum ad exemplum naufragorum introductus ſit, an ab Athenienſibus Romam manarii, diſputat Briſſon. *Ant. Form. I, 11. p. 13.*

§. *1. D. de adim. vel transfer. leg.* Itemque *alii homines. l. 98. §. 8. D. de solution.*

TIT. VI.

DE IIS, QVI ET EX QVIBVS CAVSIS MANVMITTERE NON POSSVNT.

Licentia manumittendi restricta primum est per legem AELIAM SENTIAM, cuius adeo historia, occasio, et materia ex antiquitate erunt explicandae.

I. Lata ea lex imperante Augusto, Sex. Aelio Cato, (ita enim cognomen ex vetustis monimentis primus restituit Henr. Noris. *Cenot. Pis. Diss. III. cap. IX.*) et C. Sentio Saturnio Coss. anno ab V. C. DCCLVII. Dio Cass. *LV. p. 557.* Vnde fallitur Mynsingerus *Comment. ad Instit. h. t.* dum mentionem huius legis fieri putat a Cicerone *in Top. II.* Illa enim lex *Aelia Sentia*, cuius Cicero meminit, si genuina esset vulgaris lectio, a nostra foret diuersissima. Sed acute coniicit Norisius, ab indocti scribae manu esse alterum *Sentia*, legem vero Aeliam in loco Ciceronis non aliam esse, quam *ius Aelianum*, vel Aelii *tripartita*, de quibus supra in *prooem. §. VIII.* I. Lex Aelia Sentia quando lata.

II. Occasionem legi dedit nimia manumittendi facilitas, qua fiebat, vt vrbs pessimorum vilissimorumque ciuium colluuie adflueret. Quod quanto cum dedecore publico fuerit coniunctum praeclare ostendit Dionys. Halic. *Antiq. Rom. IV, p. 228. Talis est nostro tempore confu-* II. Ratio huius legis.

confusio, et sic ad sordes atque ignominiam degenerauit Romanorum probitas, vt nonnulli a latrociniis, parietum perfossionibus, prostitutionibus, omnibusque aliis sceleribus, pecunia collecta, libertatem redimant, statimque se Romanos faciant: alii conscii dominis, et socii veneficiorum, homicidiorum, facinorumque, tum contra Deos, tum contra rempublicam susceptorum, eam ab illis gratiam recipiant: quidam ideo manumittantur, vt acceptum e publico frumentum menstruum, et si qua alia liberalitatis in egenos ciues conferuntur a principibus, dent his, a quibus sint facti liberi. Accedebant aliae causae manumittendi parum honestae. Saepe domini seruos omnes manumittebant in fraudem creditorum. Tacit. *Ann. XV, 55.* Saepe serui a minoribus, quorum amores adiuuerant, libertatem sibi loco mercedis stibulabantur. Cuius rei exempla multa in scenam producunt Terentius et Plautus.

III. Plura huius legis capita.

III. Eam licentiam, cum indigna videretur Augusti seculo, lata hac lege coërcendam putabat princeps prudentissimus. Qua de re Sueton. Aug. XL. *Manumittendi modum terminauit.* Et paucis interiectis: *Cum et de numero, et de conditione, ac differentia eorum, qui manumitterentur, curiose cauisset: hoc quoque adiecit, ne vinctus vnquam tortusque quis vllo libertatis genere ciuitatem adipisceretur.* Prius Augustus lege Fusia Caninia; posterius Aelia Sentia praestitit. Quin tam necessariam tamque dignam seculo suo hanc legem existimabat Augustus, vt inter mandata extrema, quae Tiberio senatuique et populo

populo Romano dederat, huius quoque legis commendaret custodiam. Qua de re Dio Cass. *Hist. LVI. p. 591.* Καὶ τὸ τέταρτον ἐντολὰς καὶ ἐπισκήψεις τῷ τιβερίῳ καὶ τῷ κοινῷ, ἄλλας τε καὶ ὅπως μήτ᾽ ἀπελευθερῶσι πολλὰς, ἵνα μὴ παντοδαποῦ ὄχλου τὴν πόλιν πληρώσωσι μήτ᾽ αὖ ἐς πολιτείαν συχνοὺς ἐσγράφωσιν, ἵνα πολὺ τὸ διάφορον αὐτοῖς πρὸς τὸ ὑπήκοον ᾖ. *Quarto mandata Tiberio, et reipublicae data, interque alia, ne multos manumitterent, ne promiscua turba vrbs impleretur, neue multos iure ciuitatis donarent, quo magnum inter ipsos et subiectos discrimen remaneret.* Constabat vero ea lex capitibus quamplurimis, quae non nisi sparsim ex auctoribus colligi possunt.

IV. De dedititiis.

IV. Primo enim seruos flagitiosos, stigmate vstos, tortos, et ad ferrum datos, vetuit fieri ciues Romanos, voluitque eos ad dedititiorum tantum conditionem redigi. Vlp. *Fragm. I, 11. p. 566.* Caius *Inst. I, 1. 3.* de quo capite actum ad titulos antecedentes.

V. De aetate dominorum manumittentium et seruorum manumittendorum

V. Deinde et impedimentum ea lex excitauit ex aetate, tum seruorum tum dominorum. Nam neque seruus triginta annis minor, vindicta manumissus, ciuis Romanus fiebat, nec dominus XX. annis minor manumittere poterat; nisi allegata probataque caussa apud consilium. Suet. *Aug. XL.* Dio Cass. *LV. p. 557.* Vlp. *Fragm. I, 12. 13.* Inter has caussas §. *5. Inst. h. t.* etiam refertur manumissio propter matrimonium. Sed haec non ex lege Aelia Sentia est, (tunc enim nondum ciuibus licebat ducere libertinas, (sed ex SCto quodam *l. 13. fin. D. de man. vind.* quod hanc manumissionem ex

rationibus legis Iuliae et Papiae admiſit. Apud Gruterum *inſcr. p. DCXXI.* nominatur PERSICVS. SERVVS. MANVMISSVS. AD CONSILIVM. Conſilium vero erat Romae conſeſſus decemuirorum litibus iudicandis, id eſt, quinque Senatorum totidemque Romanorum equitum: in prouinciis XXV. recuperatorum, ciuium Romanorum. Vlp. *l. c.* Iac. Raeuard. *Protribun. XVIII. et XIX.* Ger Noodt. *de iurisd. et imp. I, 12.* Et tale eſt τὸ συμβȣ́λιον, cuius mentio fit Actor. XXV, 12.

VI. De manumiſſione in fraudem creditorum facta.

VI. Porro hac lege vetabantur manumiſſiones, quae fierent in fraudem creditorum, i. e. quae obligatos ſeruos creditoribus dolo malo eximerent, partemque detraherent pignorum, aut portionem ſolutionis creditori aut hereditatis patrono imminuerent. Vlpian. *l. c. §. 14.* Cai. *Inſt. I, 1. 5.* Intelligendum hoc caput eſſe de Manumiſſionibus non minus inter viuos, quam vltima voluntate factis, egregie probat Schulting. *ad* Caii *Inſt. l. c. p. 21.* Vbi tamen fraudulentus animus non concurrebat: valebat manumiſſio inter viuos facta. Et huc pertinet exemplum apud Tacit. *Ann. XV, 55.* vbi Sceuinus libertatum et pecuniarum in ſeruos collatarum rationem hanc reddit, *quia tenui iam re familiari, et inſtantibus creditoribus, teſtamento diffideret.*

VII. Contra dominos libertos inopes alere recuſantes.

VII. Porro eadem lege ademta ſunt dominis iura patronatus, qui libertos inopes alere negligerent. *L. 33. D. de bon. libert. L. 6. D. de lib. agnoſ.*

VIII.

VIII. Eadem lege iuribus patronatus excidebant, qui libertos ad mercedem operarum promittendam induxerant. *l. vlt. §. 1. D. qui et a quib. manum. liberi non fiunt.*

VIII. Contra dominos mercedem sibi a libertis stipulantes

IX. Prodita etiam hac lege est actio aduersus libertos ingratos, non quidem, vt in seruitutem reuocarentur, (quod postea demum Claudius Imp. inuexit (*a*). Suet. *Claud. XXV.*) sed vt in lautumias darentur ad perpetuas operas. Vid. Dosith. *Sent. et Epist. D. Hadriani III, 3. p. m. 862. seq.* Iac. Cuiac. *Obs. X, 33.* Vinc. Grauina *de Leg. et SCtis p. 528. seq.*

IX. Contra libertos ingratos.

X. Accedit et aliud caput, quo iure patronatus exuuntur, qui hac lege manumisere, vt ne liberti vxores ducerent, aut liberos tollerent. *l. 6. D. de iur. patr.*

X. Contra dominos libertos prohibentes vxores ducere.

XI. Et haec quidem sunt potiora legis Aeliae Sentiae capita, quorum auctores et iura nostra meminere (*b*). Sed quod ad caput tertium

XI. Cur licuerit dominis obaeratis seruum vnum heredem necessarium instituere.

 §. VI.

(*a*) Non videtur Claudius expressa quadam constitutione vel SCto definiuisse, in seruitutem libertos ob ingratitudinem a patronis reuocari posse, sed extra ordinem quosdam ingratos libertos ita mulctasse. Sane temporibus Neronis, cum ad Senatum referretur, vt liberti ingrati reuocarentur in seruitutem, id plerisque displicuit, additumque nihil aliud laeso patrono concedi, quam vt vicesimum vltra lapidem in oram Campaniae libertum possit relegare. Tacit. *Annal. XIII, 26.* Eoque iure vsi videntur Romani, donec Commodus Imperator, quod extra ordinem fecerat Claudius, edita constitutione induceret. *l. 6. D. de agnosc. lib.* Conf. Iac. Raeuard. *Coniectan. I, 11. p. 23. seq.*

(*b*) Aliud huius legis caput commemorat Iustin. *Nou. CXII, 1.* edit. Haloandr. de donatione facta inter virum

§. IV. a nobis recensitum attinet, illi adiecta erat exceptio. Licebat enim domino obaerato seruum suum cum libertate heredem instituere, ea lege, vt ei heres esset solus et necessarius. Eo ipso enim nihil admodum amittebant creditores. Sed dominus tantum id lucrabatur, vt ne bona suo nomine possiderentur a creditoribus, quippe quod veteribus ignominiosum videbatur. Cic. *pro P. Quint.* XV. Confer. infra. *Lib. II. Tit. XVIII. XIX. n. XI.*

XII. Lex Aelia Sentia ordini et integritati suae restituta.

XII. Scripseramus haec olim. Ast postea maiora ausi, ipsius legis fragmenta non modo diligenter conquisiuimus, verum etiam ea suo ordini suaeque integritati restituere conati sumus, ductu praecipue VLPIANI, et Iulii PAVLLI, quorum ille quatuor; hic tribus libris hanc legem celeberrimam illustrauit. Huius diligentiae nostrae vt fructum capiat lector, totam legem vna cum probationibus hic exhibemus:

SEX. AELIVS. --- CATVS. ET. C. SENTIVS. C. F. C. N. SATVRNINVS. COS. POPVLVM. IVRE. ROGARVNT. POPVLVSQVE. IVRE SCIVIT. IN FORO. PRO. ROSTRIS. . . . . . TRIBVS . . . . PRINCIPIVM. FVIT. PRO. TRIBV. . . . . PRIMVS, SCIVIT.

CAP. I.

virum et mulierem. Sed textum in mendo cubare, et pro lege *Sentia* legendum. *Cincia*, iam monuit Gothofredus.

CAP. I. (a).

DE IIS, QVI MANVMISSI DEDITITII FIVNT.

Qui seruus, quaeue ancilla, poenae causa (b) *a domino* (c) VINCTVS VINCTAVE (d) *aut in custodiam datus, dataue* (e), *quibusue vestigia scripta* (f), *itemque, qui quaeue propter noxam tortus tortaue, nocens inuentus inuentaue* (g), *item qui quaeue, vt ferro, aut cum bestiis depugnaret* (h), *damnatus, damnataue, alioue supplicio adfectus adfectaue* (i) *fuit: is eaue, quoquo modo* (k) *manumissus manumissaue, iustam libertatem non consequitor* (l), *sed dedititiorum numero esto* (m).

PROBATIONES.

(*a*) Caput hoc primum fuit procul dubio, partim quia praecipuum, partim, quod VLPIANVS *libro I. Comment. ad L. Ael. Sent.* de eo egit. *l.* 216. *ff. de V. S.*

(*b*) Non ergo ob aliam causam vinctus vinctaue, veluti ob furorem Paull. *Rec. Sent. IV*, 12. 7.

(*c*) Vel eius iussu a Procuratore. Paull. *ibid.* §. 8. non si solutum seruum Dominus approbet, antequam vinctum sciret: Paull. *ibid.* nec si communi seruo vnus, altero non approbante, iniecisset vincula: Idem *ibid.* §. 5. nec si seruum oppignoratum vinciuerit creditor: *Id* §. 6. *l.* 24. §. *vlt. D. de pignor. act.* nec si seruo, quem manumittere iussus erat, vincula iniecerat heres. Paull. *ibid.* §. 4.

(*d*) Legitimum hoc fuisse vocabulum discimus ex VLPIANI *Lib. I. l.* 216. *de V. S.* vbi id non intelligendum esse monet de eo, qui carceri mancipatus, sed qui ibi vinculis constrictus fuit, quamuis alias, vbi de fauore vincti quaeritur, et in carcerem coniectus, pro vincto habeatur. *l.* 9. *ff. ex quib. caus. mai. 25. ann. in int. rest.*

(e) Ita Vlpianus *Fragm. tit. I*, 11. Sed annon sibi ipse contrarius, cum paullo ante negare cum viderimus in custodiam datum pro vincto haberi? Negamus, quia in *l.* 216. *de V. S.* de priuato carcere; qui non nocebat sine vinculis: hic autem de carcere publico loquitur. Vid. Iac. Cuiac. *ad Vlp. l. c.*

(f) Vlp. *ibid.* §. 11. Cai. *Inst. I*, 1. 3. nec opus videtur emendatione in textu Vlpiani, vbi pro *vestigia* quidam rescribi iubent *stigmata.*

(g) Vlpian. *ibid.* non ergo si tortus de nulla culpa fuerat confessus. Paull. *Rec. Sent. ibid.* §. 3.

(h) Ferro depugnant *gladiatores*, cum bestiis *arenarii*, Cui. *ad Vlp. Fragm. tit. I*, 11. De vtrisque plura nos in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Lib. II. Cap. I*, 1. et 2.

(i) Immo et virgis caesi publice. Cai. *Inst. I*, 1. 3.

(k) Vlpian. *ibid.* Apud Suetonium *Aug. cap.* 40. est: *ne vllo libertatis genere ciuitatem adipiscerentur*, id est, nec censu, nec *vindicta*, nec *testamento.*

(l) Suet. *Aug. cap.* 40. Vlp. *ibid.*

(m) Vlpian. *Fragm. I*, 11.

CAP. II. (a).

DE AETATE MANVMITTENDORVM PER VINDICTAM.

Minor XXX. annorum seruus ancillaue, censu (b) *vindictaue manumissus manumissaue, ciuitatis Romanae ius, nisi causa apud consilium probata, ne consequitor.*

PROBATIONES.

(a) Caput hoc secundum fuit, quia et aetas pertinet ad qualitatem manumittendorum, de qua curiose cauisse Augustum tradit Sueton. *l. c.* Meminit huius capitis Dio *LV. p.* 557. eiusque sententiam seruauit Vlpian. *Fragm. tit. I*, 12.

(b) Cen-

(b) *Census* non meminit Vlpianus *l. c.* quia eius aetate ab vsu pridem recesserat. Ast *Fragm. Reg. vet. ICti* Pariatori LL. Mos. et Rom. subiunctum §. 17. *Et qui in censum manumittitur, si XXX. annos habeat, ciuitate Romana potitur.* Ergo non minor XXX. annis.

CAP. III. (a)

DE AETATE ET CONDITIONE MANVMITTENDOAVM PER TESTAMENTVM.

Minor XXX. annorum (b), *testamento manumissus manumissaue, quamuis in libertate moretur, liber tamen et ciuis Romanus ne esto* (c).

PROBATIONES.

(a) Hoc caput a priore seiungi non potuit. Hinc coniunxit etiam vtrumque Vlpian. *Fragm.* I, 12.

(b) Nisi libertas in hoc tempus data. Hinc frequens in testamentis formula: LIBER ESTO, SI ANNORVM XXX. ERIT. *l.* 39 §. 2. *fam. erc. l.* 46. *de manum. test. l. vlt D. de reb. dub l.* 13. §. 5. *de statulib.* item, CVM PER LEGES LICEBIT, LIBER ESTO, *l.* 38. *de man. test.*

(c) Serui itaque erant, quamuis in libertate morarentur, nec seruire eos pateretur Praetor. Post legem Iuniam Norbanam omnes iustam libertatem per manumissionem haud consecuti, praeter dedititios, Latini erant, adeoque et hi eiusdem conditionis censebantur. Vlp. *ibid. et ad h. l.* V. C. Ant. Schultingius.

CAP. IV. (a).

DE CONDITIONE EX HVIVSMODI PARENTIBVS NATORVM.

Ex his, qui quaeue iustam libertatem non cosequuntur, nati nataeue, ciuis Romani et in parentum potestate ne sunto. Sin ciuis Romanus huiusmodi mulierem, quasi ciuem, per errorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem ei, qui dedititiorum numero erit, nupta fuerit; causa apud consilium probata, ciuitas tam liberis, quam parentibus (b), *praeter eos, qui dedititiorum numero erunt, redditor, illique in patria potestate sunto.*

PROBATIONES.

(*a*) Hoc quoque caput a superioribus seiungi non potuit. Expressimus illud ex Vlpiani *Fragm. VII*, 44. Idem caput in mente habuit Caius *apud Pariat. LL. Mos. et Rom. Tit. XVI.* dum scripsit: *Idem iuris est de his, quorum nomine ex L. Aelia Sentia vel ex SCto post mortem patris, causa probata, in potestate eius futuri essent.*

(*b*) Probanda ergo causa erat viuis parentibus, At postea ex SCto etiam post mortem patris fieri poterat probatio. Caii. *ib.* Vnde miror, de sententia huius SCti, et an eo diuersum quid a Lege Aelia Sentia cautum sit, disputare ad Caii locum viros ductos.

CAP. V. (a).

DE MINORE XX. ANNIS MANVMITTENTE.

Minori XX. annis (b) *non aliter, quam per vindictam* (c), *causaque apud consilium probata* (d), *manumittere ius esto* (e).

PROBATIONES.

(*a*) Egere de hoc capite VLPIANVS *Lib. II. l.* 16. *ff. de man. vind.* PAVLLVS *Lib. I. l.* 15. *de manum. vind.* Vnde id a superioribus proximum locum tenuisse patet. Vti enim prima legis parte de conditione manumittendorum; ita secunda de manumittentibus actum. Sententiam capitis habemus apud Cai. *Inst. l.* 1. 7. Vlpian. *Fragm. I,* 13. et in §. 5. *Inst. qui et ex quib. caus. man. non poss.*

(*b*) Coeptum tamen annum XX. pro completo habitum, colligo ex *l.* 74. §. 1. *ff. de SCt. Treb.*

(*c*) Attamen, qui vindicta possunt apud consilium manumittere, possunt etiam heredem sibi necessarium testamento scribere. PAVLL. *Lib. I. l.* 27. *de man. test.*

(*d*) Modo causa ex affectu, non ex luxuria, descendat, VLP. *Lib. II. l.* 16. *de man. vind.* Qualis est sanguinis coniunctio VLPIAN. *Lib. II, l.* 12. *eod.* item conditionis implementum PAVLL. *Lib. I. l.* 15. *D. eod.* Aliae causae recensentur in *l.* 9. 11. 12. *sequ. D. eod. et* §. 5. *Inst. h. t.* Sunt tamen quaedam non ex hac lege, sed ex SCtis, de quibus *l.* 13. *fin. l.* 4. *C. qui man. non poss.* Add. Cuiac. *Obs. XV*, 13.

(*e*) Quid si minor XX. annis seruum alii dederit, vt manumitteretur? Vid. *l.* 20. §. *vlt. D. de man. l.* 16. §. 1. *D. de man. vind.*

CAP. VI. (a).

DE FEMINA MANVMITTENTE.

Ne feminae, nisi auctoribus tutoribus suis (b), *libertatem seruis dare ius esto* (c).

PROBATIONES.

(a) De hoc quoque capite egit PAVLLVS *Lib. I. l.* 16. *D. de auct. tut.* Sententiam eius seruauit *Fragm. Vet. ICti post Pariat. LL. Mos. et Rom.* §. 15.

(b) Etiamsi coeci sint tutores. PAVLL. *Lib. I. l.* 16. *de auct. tut.* Si Femina per epistolam manumittebat, disputabatur, vtrum, dum scriberet illa epistolam, an tunc, quando eam seruus acceperit, interponenda sit auctoritas? Vid. laudat. *Fragm.* § 15.

(c) Nisi iure liberorum per legem Papiam Poppaeam tutela liberaretur. *Fragm. Vet. ICti* §. 15. Vlpian. *Fragm. II.* §. *vlt.* Addatur *Comment.* noster *ad Leg. Iul. et Pap. Lib. II. cap.* 11. *p.* 233. *sequ.*

CAP. VII. (a).

DE MANVMISSIONE IN FRAVDEM CREDITORVM.

Qui in fraudem (b) *creditorum manumisit, nihil egisse censetor* (c), *et manumissus manumissaue seruus ancillaue manento.*

PROBATIONES.

(a) De hoc quoque capite PAVLLVS adhuc *Lib. I. Commentarii sui* egit. Sententia exstat apud Cai. *Inst. I,* 1. 5. Vlpian. *Fragm. I,* 14. *in pr. Inst. h. t. l.* 16. §. 2. *D. qui et a quib. man. lib. l.* 1. *C. qui man. non poss.*

(b) Quid

(*b*) Quid vero est in fraudem manumittere? *l.* 10. *D. qui et a quib. man. lib. non fiunt*. L. 79. *D. de R. I.* Hac lege nec miles solutus. *l.* 29. §. 1. *D. de test. mil. l.* 8. §. 1. *D. qui et ex quib caus. manum.* Non tamen legem violat, qui minor. XX. annis heredem rogauit, vt seruum proprium manumitteret. *l.* 34. §. 1. *D. de fideic. libert.*

(*c*) Si id vrgeant creditores. Antea enim manumissus in eorum fraudem veluti statuliber erat. *l.* 1. *pr de statulib.* Inde est, quod libertas huiusmodi per Legem Aeliam Sentiam dicitur RESCINDI, *l.* 5. §. 2. *D. qui et a quib. manum.* RETRAHI, *l.* 45. §. 3. *de iure fisc.* REVOCARI. *l.* 1. C. *qui manum. non poss.*

CAP. VIII. (a).

DE SERVO NECESSARIO HEREDE INSTITVTO.

Attamen ei, qui soluendo non est* (b), *vnum seruum, quem velit* (c), *per testamentum manumittere, et heredem instituere* (d) *ius esto: et tunc manumissus liber heresque necessarius esto.

PROBATIONES.

(*a*) Caput hoc a supperiore proximum fuisse, cum res ipsa, tum Paulli fragmenta ad caput sequens adferenda docent.

(*b*) Etiam minori XX. annis. *l.* 27. *de man. test.* Quid si, qui soluendo est, necessarium heredem instituat, et is abstineat, an libertates debentur? *l.* 32. *D. de manum. test.*

(*c*) Licet minorem XXX. annis: Vlpian. *Fragm.* I, 14. etiamsi in ea causa sit, vt dedititius fieri deberet. Vlp. *ibid.* Heres enim esse non posset, nisi iustam consecutus libertatem. Aliud dicendum, si impedimentum non ex lege Aelia Sentia sit, sed ex alia lege, SCto vel constitutione Principis. *l.* 83. *pr. de her. inst.*

(d) Quid

(*d*) Quid si obaeratus seruum heredem necessarium instituerit, eique substituerit tamen liberum hominem? *l.* 57. *D. de her. inst.*

CAP. IX. (a).

QVID SI IN FRAVDEM CREDITORVM PLVRES MANVMISSI.

SI. DVO. PLVRESVE. EX. EADEM. CAVSA. HEREDES. SCRIPTI. ERVNT. VTI. QVISQVE. PRIMVS. SCRIPTVS. ERIT. liber et HERES. ESTO (b).

PROBATIONES.

(*a*) Legitima haec fuisse huius capitis verba, apparet ex *l.* 60. *D. de her. inst.* SCti vero ad hanc legem facti meminit. *l.* 83. §. 1. *eod.*

(*b*) Quid si duo Apollonii instituti? *l.* 42. *D. eod.* Paull. *Lib.* I. *l.* 43. *eod.* Quid si primo loco seruum cum libertate instituerit, et eum substituerit, cui libertas debebatur ex fideicommisso? Paul. *Lib.* I. *l.* 55. *ff. eod.*

CAP. X. (a).

DE SERVO IN FRAVDEM FOENERATORVM MANVMISSO.

In fraudem foeneratorum manumissus, tametsi in libertate moretur, libertatem tamen iustam ne consequitor (b).

PROBATIONES.

(*a*) Huius capitis solus meminit Auctor *Fragm. Vet.* ICti §. 16. *Obstat enim libertati Lex Aelia Sentia, quae vetat seruum, foeneratorum causa manumissum ciuem*

ciuem Rom. fieri; sed Latinum. Nisi itaque dicere malimus, auctorem huius fragmenti ius omnibus notum plane ignorasse: dicendum sane erit, legem Aeliam Sentiam distinxisse, in *creditorum* fraudem quis manumissus sit, an in fraudem *foeneratorum*, in quorum odium lex passa est seruum, in eorum fraudem manumissum, in libertate morari.

(*b*) Atqui Latinum factum esse, ait Auctor fragmenti. Factus omnino, sed demum ex *L. Iunia Norbana*, quae omnes Latinos fecit, quos iustam libertatem consequi non patiebatur *L. Aelia Sentia.*. Videantur, quae notauimus ad Cap. III.

CAP. XI. (a).

DE MERCEDE MANVMISSIONIS.

Si quis eum eamue, quem quamue manumissurus est, ad mercedem manumissionis praestandam obligauerit (b) *iuribus patronatus priuator.*

PROBATIONES.

(*a*) Hactenus de manumittendis et manumissionibus. Iam de prohibitis manumittendi conditionibus, de quibus PAVLLVM *Libro Comment. II.* egisse, patet ex *l. 6. ff. de iur. patr.* Ceterum sententiam capitis seruat. *l. vlt. D. qui et a quib. manum.*

(*b*) Non ergo prohibet Lex mercedam a Liberto capere, sed eum obligare. *l. vlt.* §. 1. *qui et a quib. manum.* Nec haec prohibitio pertinet ad speciem si patronus sibi operas centum, aut in singulas quinos aureos stipulatus sit. PAVLL. *Lib. II. l. 6.* §. 1. *D. de iur. patr.*

CAP. XII. (a).

DE IVREIVRANDO LIBERTORVM DE LIBERIS NON TOLLENDIS.

Qui libertum, vt ne vxorem ducat (b), *vel libertam, ne nubat, liberosue tollat* (c), *iureiurando adiget* (d), *is quoque iuribus patronatus priuator* (e).

PROBATIONES.

(a) De hoc quoque capite egit PAVLL. *Lib. II. l. 6. D. de iur. patr.* Eius autem sententiam habes in *l. 15 D. eod.*

(b) Nec tamen incidit in legem patronus, qui castratum iurare coëgit vxorem non ducturum. PAVLL. *Lib. II. l. 6. §. 2. eod.* Incidit autem, qui adegit, ne intra certum tempus liberos tollat, neue aliam vxorem ducat, quam de qua patronus senserit, vel non nisi collibertam, aut patrono cognatam. *l. 3. §. 5. D. de suis et legit. hered.*

(c) Quid si patronus libertam adegerit, vbi sibi nuberet? PAVLL. *Lib. II. l. 6. §. vlt. de iur. patr.* vel ne illicite nuberet? *l. 3. §. 5. de suis et leg. her.* vel ne ea liberis impuberibus nuberet? *l. 31. qui et a quib. man.* Nullo horum casuum patronus iure suo excidit. At excidit illo omnino, qui ipse non ducturus adegit tamen libertam, ne alii quam sibi nuberet. PAVLL. *Lib. II. l. 6. §. 2. de iur. patr.*

(d) Item qui iusiurandum non prohibet. Exemplum vide apud PAVLL. *Lib. II, l. 6. §. 2. eod.*

(e) Immo et liberi eius *l. 15. eod.* Vnde nec ad legitimam hereditatem admittuntur. *l. 3. §. 5. de suis et leg. her.* Interim tamen salua per hanc legem mansit iurisiurandi religio. Verum iurisiurandi etiam huiusmodi gratiam libertis libertabusque fecit Lex Iulia et Papia Poppaea. PAVLL. *Lib. II. l. 6. §. 4. de iur. patr.* Diximus ea de re plenius in *Comment. ad L. Iul. et Pap. L. II. cap. XVI.*

CAP. XIII. (a)

DE EO QVOD IN FRAVDEM PATRONI FACTVM.

Si quid dolo malo liberti factum erit (b), *quo minus, quam pars debita bonorum, ad patronum eiusue liberos perueniat, id, quod in fraudem legis factum erit, nullum esto: quod in fraudem patroni; reuocator* (c).

PROBATIONES.

(a) Egit de hoc capite PAVLLVS *Libr. III. l.* 11. *si quid in fraud. patr.* Sequitur itaque vltima pars legis de patronorum libertorumque officiis.

(b) Non est dolus si patronus consentit. PAVLL. *Lib III. l.* 11. *eod.* nec si libertus dotem dat filiae *l.* 1. §. 10. *eod.* nec, si viuus amicis bene merentibus donauit. *l.* 9. *eod.* Alias nihil interest, quocunque modo fraus legi facta. *l.* 4. *pr. l.* 1. §. 1. 3. 13. 18. *seq. eod.*

(c) Quid si, quod in fraudem patroni alienatum, non exstet? *l. vlt. eod.* Quid vero intersit inter alienare in fraudem legis, et patroni, fuse PAVLLVS explicasse videtur *Lib. III.* eoque refero *l.* 17. *qui et a quib. man. l.* 66. *de V. O.*

CAP. XIV. (a).

DE LIBERTIS INGRATIS.

Quem libertum libertamue patronus (b) *ingratum esse conuincet, is in lautumias detur* (c).

PROBATIONES.

(a) Egit de hoc capite VLPIAN. *Lib. IV. l.* 30. *qui et a quib. man.* Sententiam eius debemus Dosith. *Sentent. Hadr. cap. III.* §. 3. *p.* 862. Conf. Cuiac. *Obs.* X, 33.

(b) Quis

(*b*) Quis accuſare poſſit vel non poſſit libertum ingratum, fuſe docet Vlp. *Lib. IV. l.* 30. *D. qui et a quib. man. l.* 70. *D. de V. S.*

(*c*) Doſith. *ibid.* qui tamen falli videtur dum cognitionem hanc dat ἐπάρχῳ τοῦ γαζοφυλακίου: quam fuiſſe penes Praefectum vrbi patet ex *l.* 1. §. 10. *ff. de off. Praef. vrb.*

CAP. XV. (a).

DE PATRONI OFFICIO ERGA LIBERTVM.

Si quis patronus, ſi qua patrona, libertum libertamue inopem non alet, is eaue iuribus patronatus priuator (b).

PROBATIONES.

(*a*) De Capite hoc habes teſtimonium Modeſtini. *l.* 6. *pr. de agn. et al. lib. l.* 33. *de bon. libert.*

(*b*) *d. l.* 6. *et* 33.

XIII. An caput 2) legis Aeliae Sentiae prudenter ſuſtulerit Iuſtinianus?

XIII. Denique obſeruandum, caput legis Aeliae Sentiae de manumiſſore minore XX. annis (§. V.) incaute ſuſtuliſſe Iuſtinianum, argumento vſum ſane perquam ridiculo, *quod libertas ſit res inaeſtimabilis.* §. 7. *Inſt. h. t.* Inaeſtimabilis enim non eſt ratione domini, ſed ſerui, qui ad illam adſpirat. *Conf.* Thomaſ. *Diſſ. de vſu pract. doctr. de imped. manumiſſ.* 1. §. *XXXIX. ſeq.*

TIT.

TIT. VII.

DE
LEGE FVSIA CANINIA TOLLENDA.

Ad coërcendam manumittendi licentiam comparata etiam erat lex FVSIA CANINIA, de qua cum nihil dicat Imperator, nisi quod eam sustulerit, res paullo altius ex antiquitatibus Romanis erit repetenda.

I. Lex Fusia Caninia quando et a quibus lata?

I. De genuina huius legis aetate mira est eruditorum dissensio. Sunt, qui latam hanc legem existimant Q. Fusio Caleno, et P. Vatinio Coss. anno ab V. C. DCCVI. et renouatam deinde sub Augusto, rogante C. Caninio Cos. anno V. C. DCCLI. Vnde dicta etiam sit ea lex Fusia Caninia. Iac. Raeuard. *Coniect.* II, 1. Oisel. *ad Caii Inst.* I, 2. 1. *p. m.* 14. Sed cum Dionys. Halicarnasseus adhuc sua aetate de nimia manumittendi licentia conqueratur, et Suetonius *Aug.* XL. Augustum primum de numero manumissorum cauisse, dicat: credibile vix est, legem hanc esse tam vetustam. Praeterea vix in antiquitate occurrit exemplum legis, a duobus consulibus diuersorum annorum cognominatae. Hinc procul dubio lata haec lex Sex. Furio (a) Camillo et C. Caninio Gallo Coss. anno V. C. DCCLI. Hoc enim anno C. Caninium Gallum consulem suffectum produnt *Annales* Steph. Vin. Pighii *Lib. XVIII. p.* 530. et Onuphr. Panuin

(a) Furii enim olim dicti *Fusii*, quemadmodum Papirii *Papisii*. Vid. *Prooem.* I. *not. b.*

Panuin. *Fast. II. p. 185.* Quin et ex numo eius consulatum restituit Hub. Golz. *in Fastis p. CCXVII.* Conf. Schulting. *ad Cai. Inst. I, 2. 1. p. 24.* Ephr. Gerard. *Diss. de lege Fus. Canin. §. VII.*

II. Ratio huius legis.

II. Causa latae legis eadem fuit, quae Aeliae Sentiae, maxime vero, quod morientes domini saepenumero integras familias manumitterent, tantum, vt eo plures liberti pileati lecticam prosequerentur. Egregie hanc in rem Dionys. Halic. *IV. p. 228. Scio*, inquit, *qui tota seruitia testamento libera esse iuberent, et benignitatis laudem ferrent post mortem, et in funeris elatione lecticam eorum magna pileatorum prosequeretur frequentia. In qua pompa quidam erant, vt a scientibus audiui, recens dimissi e carcere, malefici, mille supplicia meriti. Istos impuros vrbis pileos plerique cum stomacho adspectant et respuunt eorum consuetudinem, indignum facinus clamitantes, populum, rerum dominum, et vsurpantem sibi orbis imperium, talibus contaminari ciuibus.* De ea pompa funebri conferri etiam merentur Iac. Cuiac. *Obs. III, 23.* Io Kirchmann. *de Fun. Rom. II. 7.* Huic ergo licentiae manumittendi, qua populus rerum dominus contaminabatur, obuiam itum est hac lege Fusia Caninia, qua certus numerus est constitutus, vltra quem non valeret manumissio. Et de ea lege etiam intelligendus Sueton. *Aug. XL.* vbi vtramque legem, Fusiam nimirum Caniniam et Aeliam Sentiam, sub Augusto conditas, coniungit.

III. Ipſam legis ſanctionem nobis ſeruarunt Vlpian. in *Fragm.* I, 24. Paull. *Sent.* IV, 15. Cai. *Inſt.* I, 2. 1. E duobus ſcilicet vsque ad quinque ſeruis duo manumitti poterant, ex ſex et ſeptem, tres; ex octo et nouem quatuor; e X. vsque ad XVII. quinque, ex XVIII. ad XX. ſex; ex XXI. ad XXIII. ſeptem; ex XXIV. XXV. XXVI. octo; e XXVII. XXVIII. XXIX. nouem; e XXX. ad XLIV. decem; e XLV. ad XLVII. vndecim; ab XLVIII. ad LI. duodecim; e LII. ad LV. tredecim; e LVI. ad LIX. quatuordecim; e LX. ad LXIII. quindecim; e LXIV. ad LXVII. ſedecim; e LXVIII. ad LXXI. ſeptendecim; e LXXII. ad LXXV. octodecim; e LXXVI. ad LXXIX nouendecim; ex LXXX. ad LXXXIII viginti; ex LXXXIV. ad LXXXVII. viginti et vnus; ex LXXXVIII. ad XCI. viginti duo; ex XCII. ad XCV. viginti tres; ex XCVI. ad C. viginti quatuor; ex C. ad CXXIX. viginti quinque; ex CXXX. ad CXXXIV. viginti ſex; e CXXXV. ad CXL. viginti ſeptem; et ſic conſequenter pars quinta. Sed vltra centum manumittere nemo poterat, ſi familia vel XX. millibus ſeruorum conſtaret, quales Romae fuiſſe familias, teſtantur Sen. *de Tranqu. anim.* VIII. Athen. *Dipnos.* VI. p. 272. III. Legis materia.

IV. Quemadmodum vero haec lex ad ſolas manumiſſiones teſtamentarias pertinebat: ita inter viuos integrae familiae manumitti poterant, niſi aliae leges obſtarent. Cai. *Inſt.* I, 1. 4. Neque enim verendum erat tam facile, ne IV. An ea ad manumiſſiones inter viuos pertinuerit?

quis iusto esset liberalior. Vnde mira fuit Taciti Imp. religio, qui *manumisit, intra centum tamen, ne Caniniam transire videretur.* Vopisc. *in Tacit. X.* quasi Caninia ad manumissiones inter viuos pertinuisset.

V. Quit factum, si plures manumissi quam lex permitteret.

V. Si plures, quam lex permiserat, essent manumissi: illi tantum, qui priores erant nominati, aut certe descripti, libertatem consequebantur. Si plures manumissi, nemo nominatus aut descriptus: omnes in seruili conditione permanebant. Quod et tunc eueniebat, si testator in fraudem legis nomina seruorum in orbe tereti aut διεξοδικῶς scripsisset. Cai. *Inst. I, 1. 2.* quem scribendi modum praeclare exponit Merill. *Obs. VII, 40.*

VI. An prudenter eam sustulerit Iustinianus.

VI. Enimuero hanc quoque legem, sane vtilissimam, sustulit Iustinianus, quasi illa esset libertati inuida, absurdumque videretur, a viuis integras familias manumitti posse, non item a moribundis. Vid *Inst. h. t.* et ibi Vinnius.

TIT. VIII.
DE
HIS QVI SVI VEL ALIENI IVRIS SVNT.

Altera personarum diuisio, cuius quidem mentio fit in Institutionibus, ea est, quia aliae SVI IVRIS; aliae ALIENO IVRI SVBIECTAE dicuntur, qui nec patri, nec domino, subsunt, iique etiam *patresfamilias* in iure nostro

ſtro vocantur. Ergo qui alterutrius in poteſtate ſunt, veluti *ſerui* et *filiifamilias*, alterius iuri ſubiecti dicuntur. De poteſtate dominica hoc titulo; de patria ſequente agitur.

I. Poteſtas dominica duo potiſſimum iura complectebatur: alterum, quod domini per ſeruos adquirerent, alterum, quod iure vitae et necis in eos vterentur. De priore agitur ad *Tit. IX. Libri II.* De poſteriore iam nonnulla ex antiquitate monenda ſunt.

I. Poteſtas dominica in quo conſtiterit?

II. Cum ius vitae et necis in ſeruos iuri naturae et gentium haud repugnet (*a*): non mirum profecto eſt, quod et Romae id dominis competeret, quibus ſerui non perſonarum, ſed rerum loco, eſſe videbantur, vti ſupra monuimus. *Tit. III.* §. *II.* Conf. Seneca *de Benef. III.* 23. §. *I. Inſt. h. t.* Hinc et Hiſpo apud M. Senec. *Controu. X*, 4. *in ſeruum* NIHIL NON *domino licere;* ait.

II. Gaudebant domini iure vitae et necis?

III. Sed quo magis Romae a virtute deſcitum, eo durius immaniusque cum ſeruis actum, in quos veluti per ludum et iocum ſaeuiebant domini truculentiſſimi. Vt enim non dicam de duriſſimis caſtigandi modis, vlmis, ſtimulis, laminis, crucibus, compedibus, neruis, catenis, carceribus, numellis, pedicis, boiis, tortoribus, ſuſpenſis e pede centupondiis, etc. de quibus Plaut. *Aſin. III*, 2. Io. Meurſ. *Auctor. philol.*

III. Quo iure demum abuſi ſunt Romani.

(*a*) Dummodo non intelligas promiſcue in ſeruos ſaeuiendi licentiam, ſed tale ius vitae et necis, quali gaudet magiſtratus; nihil inuenies, quod iuri naturali repugnet. Vid. Senec. *de Clem. I*, 18. Thomaſ. *Fund. Iur. Nat. et Gent. III*, 4.

philol. ad librum de gloria XXII. eo prolapſa demum fuit dominorum truculentia, vt exquiſitiſſimis ſeruorum ſuppliciis oculos paſcerent. Exempla exſtant apud Senecam *de Ira III. 40. de Clement. XVIII.* Plin. *Hiſt. Nat. IX, 23.* Iuuenal. *Sat. VI. v. 218. ſeq.* Tertull. *de pallio in fin.* Vulgare ſupplicium crux erat, in quam ob leuiſſima delicta ibant ſerui. Nota vox non feminae, ſed furiae, apud Iuuenal. *Sat. VI. v. 219. ſequ.*

Pone crucem ſeruo. Meruit quo crimine ſeruus
Supplicium? quis teſtis adeſt? quis detulit?
Audi:
Nulla ſatis de vita hominis cunctatio longa eſt.
O demens, ita ſeruus homo eſt? Nil fecerit,
eſto:
Sic volo, ſic iubeo, ſtet pro ratione voluntas.

Nec quidquam miſeros eripiebat cruciatibus, niſi ſe ad aras Deorum, vel principis reciperent ſtatuam, ſibique deprecatorem pararent. De quo ritu videndus Wowerus *ad Petron. p. 148.* Vnde reipublicae intererat, dominos in ſeruilia corpora impune ſaeuientes, latis legibus coërceri.

IV. Hinc Auguſtus ſaeuitiam dominorum compeſcuit.

IV. Factum id primum ſub Auguſto, qui praefecto vrbi id dederat negotii, vt dominorum ſaeuitiam ac libidinem et in praebendo victu ſordes atque iniquitatem compeſceret: ſi recte diuinauit Lipſ. *ad Sen. de Benef. III, 21.* De ſeruorum ſane querelis Praefectum Vrbi cognouiſſe, ſatis patet ex Vlpiani *l. 1. §. 1. 8. D. de off. praef. vrb.*

V. De-

V. Deinde et Claudius Imperator dominorum, ſeruos aegrotos exponentium, vel plane necantium crudelitatem SCto coërcuit, illosque ſeruorum amiſſione, hos ordinaria homicidii poena mulctauit Suet. *Claud.* *XXV.* Dio Caſſ. *Hiſt.* *LX.* *p.* *685.* Porro non multo poſt lata *lex petronia* anno V. C. DCCCXIV. C. Petronio Sabino Turpiliano et C. Caeſonio Paeto Conſulibus (*b*), qua vetitum vt ne liceret dominis ſeruos ſuo arbitrio ad beſtias depugnandas tradere, ſed cauſa prius a iudice cognoſceretur. *l.* *11.* *§.* *1.* *2.* *D.* *ad L.* *Corn.* *de ſicar.*

V. Quod et factum SCt. Claudiano et lege Petronia.

VI. Tum poſtea Hadrianus dominorum crudelitatem reſcriptis legibusque quam plurimis inhibuit. Sic Vmbriciam matronam, quae

VI. Hadriani feueritas in dominos immanes.

(*b*) In dubium tamen id vocat Petrus Faber. *Semeſtr.* *II,* 11. *p.* 134. qui negat, hanc legem vocandam *Petroniam*, ſed dici eam mauult *Paetiniam*, latam quippe a Paetinio et Caſſio Aproniano Coſſ. A. V. C. DCCCLXXV. idque primo ideo, quia lex Petronia de longe alia re, puta de praeuaricatione et calumnia egerit *l.* 16. C *ad L.* *Iul.* *de adult.* Deinde quia de Hadriano referat Spartianus, eum ſeruos a dominis occidi vetuiſſe, eosque damnari voluiſſe per iudices. Sed vt plures potuerunt eſſe leges Petroniae, ita in vna harum de ſeruis quaedam cauta eſſe, patet ex *l.* 24. D. *de manumiſſ* et Paull. *Sent.* *IV,* 12. 5. Idem deinde Hadrianus confirmare potuit, et ſeuerius ſancire, quod ab anteceſſoribus ſtatuum, in deſuetudinem venerat, aut obſoleuerat penitus. Semper ſane haec lex Petronia, nunquam Paetinia vocatur. Immo non obſcurum eſt, diuerſas plane leges confundi a Petro Fabro. Prior enim depraeuaricatione dicitur *Iunia Petronia;* haec autem dicenda eſſet *Petronia Caeſonia.* De his Coſſ. vid. Henr. Noriſ. *Epiſt.* *Conſul.* *p.* 418.

quae leuissimis de caussis acerbius tractauerat ancillas, in quinquennium relegauit. *l. 2. in fine D. h. t.* Idem et renouauit legem Petroniam, ergastula seruorum et libertorum sustulit, et seruos, nisi cognita a iudicibus caussa, occidi vetuit. Spartian. *Hadr. XVIII. et ibi* Casaub.

VII. Constitutio de Pii.

VII. Successit porro constitutio D. Pii, quae dominis in seruorum suorum vitam non plus potestatis concessit, quam in alienorum, poenam legis Corneliae minata iis, qui seruos sine iusta caussa occidissent. *l. 1. §. 2. l. 2. D. h. t.* Idem Imp. venire iussit seruos, qui acerbius tractati a dominis ad statuas principum confugerant. *§. 2. Inst. h. t. Collat. leg. Mos. et Rom. III, 2. p. 742.*

VIII. Vt et Constantini M.

VIII. Postremo Constantinus M. sanxit, vt, qui seruum suum occidisset castigando, poenam legis Corneliae de sicariis non subiret. Sin tormentis aut destinato consilio id fuisset factum, dominus ordinaria homicidii poena plecteretur. *l. vn. C. de emend. seru.* Iac. Gothofr. ad *l. 1. et 2. C. Theod. de emend. seru. Lib. IX, 12.*

TIT. IX.

DE

PATRIA POTESTATE.

Alieno quoque iuri subiecti sunt filii filiaeque familias, et hinc iam de PATRIA POTESTATE ex antiquitatibus agendum.

I. Re-

I. Patria potestas Romanorum aliis gentibus incognita.

I. Recte Imperator §. 2. *Inst. h. t. Ius*, inquit, *potestatis, quod in liberos habemus, proprium est, ciuium Romanorum. Nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.* Quamuis enim apud Persas (a) etiam parentes in liberos imperium satis durum et fere tyrannicum exercuerint, filiis suis tanquam seruis vsi, teste Arist. *Eth. VIII*, 10. Romani tamen adeo gentes omnes reliquas hac in re superarunt, vt patria eorum potestas melioribus auctoribus non immerito vocetur *patria maiestas*. Val. Max. VII, 7. 5. Quintil. *Declam. CCCLXXV.* Erant enim liberi in DOMINIO iuris Quiritium, et hinc poterant vindicari. *l.* 1. §. 2. *D. de rei vind.* Iis surreptis locum habebat actio furti. *l.* 14. §. 13. et *l.* 38. *D. de furt.* Mancipabantur etiam, tanquam res mancipi. Cai. *Inst. I*, 6. 3. Bynkersh. *de iure occidendi liberos I, p.* 145. Immo durior quodammodo apud Romanos erat liberorum, quam ipsorum seruorum conditio, certe non multo tolerabilior, vt fatentur Liban. *Declam.* XXXVII. Seneca *Contr. III*, 9. et 18.

(a) Etiam Atheniensibus ius vitae et necis in liberos fuisse concessum, ex Sex. Empir. *Pyrrh. Hypot. III.* probari posse existimat Oiselius *ad Cai. Inst.* II, 2. 2. *p. m.* 31. qui ideo Romanam illam legem Athenis arcessit. Sed nihil fuisse in Solonis legibus iuri isti Romano simile, luculenter ostendit Dionys. Halic. *II. p.* 96. vbi ex instituto vtriusque gentis leges inter se contendit. Conf. Io. Meurs. *in Solon. XXII p.* 79. et *in Themid. Att.* I, 2. et 3. Huber *Digress.* II. 6. Thomas. *de vsu pract. doctr. de patria pot.* I, 13. 14.

18. Lactant. *Diuin. Inſtit. IV, 3.* Seruius *ad Virgil. Aeneid. XI, v. 143.* vnde et *ſeruire patri* dicuntur liberi. Lactant. *Diu. Inſt. IV, 3.* Ger. Noodt. *Probab. II, 9. p. 64.* Quae omnia ſatis euincunt, liberos ratione aliorum hominum fuiſſe *perſonas*; ratione ciuitatis *ciues*: at ratione patris *res*, aeque ac ſeruos. Vid. *Elem. Iur. Ciu. ſecund. ord. Inſt. §. 135. ſequ.*

II. Eius auctor Romulus.

II. Auctorem huius iuris eſſe Romulum, teſtis locupletiſſimus eſt Dionyſ. Halic. *II. p. 96.* et hinc ipſe Papinianus apud auctorem *collat. leg. Moſ. et Rom. Tit. IV, 8.* eius poteſtatis originem refert ad legem regiam. Nec obſtat, quod Vlpianus patriam poteſtatem MORIBVS receptam dicit, *l. 8. D. de his qui ſunt ſui vel alieni iur.* Reſpicit enim eo ipſo ad XII. tabulas, in quas illud ius receptum, non tanquam lex regia, (leges enim regiae omnes ſtatim ab eiecto Tarquinio Superbo exoleuerant, *l. 2. §. 3. D. de orig. iur.*) ſed tanquam mos vetus. Non ferebat ſcilicet inſigne illud odium, quo Romani regium nomen proſequebantur, vt quidquam Regibus acceptum ferre vellent, Schulting. *ad Collat. leg. Moſ. et Rom. IV, 8. p. 749. ſeq.*

III Eam patres perpetuo retinebant.

III. Primo ergo patria poteſtas non ſecus, ac dominorum, e Romuli inſtituto erat perpetua, durabatque per omnem patris vitam, nec quisquam liberorum, viuo et inuito parente, ſui iuris fiebat, etiamſi tractaret rempublicam, magiſtratus gereret, ſummamque ſtudii erga patriam laudem eſſet commeritus. Dionyſ. *Hal. II. p. 96.* Attamen hoc ius pa-

triae

triae poteſtatis cedebat dignitati, immo interquieſcebat tantiſper, et conniuebat, vti docet Gell. *Noct. Att. II, 2.* Quo etiam referendae *l. 13. §. 5. et l. 14. pr. D. ad SCt. Trebell.* quas egregie illuſtrat V. A. Corn. van Bynkersh. *Obſ. I, 1. 18. p. 75.*

IV. Deinde huic patris imperio non ſolum filii et filiae, ſed et illorum liberi et nepotes ſuberant, quamuis filii eſſent milites *l. 7. C. h. t.* Eam vero poteſtatem non vterque parens habebat, ſed ſolus pater, ideo *familiae princeps* vocatus ab Vlpiano *Fragm. IV, 1.* quo defuncto demum liberi ſui iuris eſſe coeperunt. IV. Etiam in nepotes.

V. Denique iura ipſa, quae illa patria maieſtas complectebatur plane erant ſingularia. Et I. quidem huc pertinet IVS VITAE ET NECIS. Licebat enim patri filium, tanquam rem ſuam, non ſolum exponere (*b*), in carcerem V. Complectebatur ius vitae et necis.

(*b*) *De partus expoſitione et nece apud veteres* eruditiſſimus exſtat commentarius Gerardi Noodtii, quem *Iulium Paullum* ipſe inſcripſit. Nos inde huius immanis conſuetudinis hiſtoriam quaſi per indicem, dabimus. Ex Romuli lege non licebat exponere maſculos, nec ex ſequiore ſexu filias primigenitas, niſi ex quinque vicinorum ſententia monſtroſi, debiles, aut inſignes ad deformitatem aſſent iudicati. Dionyſ. Halic. *Ant. Rom. II. p.* 88. Quae Romuli lex etiam in XII. tabulas cum aliis migrauit. Cic. *de legib. III,* 8. At vtraque lex adeo ſenſim exoleuit, vt etiam ſub Imperatoribus nihil eſſet ea expoſitione frequentius. Suet. *Octav. LXV. Calig. V.* Tacit. *Hiſtor. V,* 5. Tertull. *ad nation. I,* 15. Idque nec SCt. Planciano nec altero, quod ſub

cerem detrudere, flagris caedere, vinctum ablegare ad operas rusticas, sed et quouis supplicio, si meruisset, necare. Dion. Hal. *II. p. 96. 97.* Simpl. *Comment. ad* Epictet. *Enchir. XXXVII. l. 11. D. de liberis et postum. hered.* Vnde mirum est, Libanium, *Decl. XXI.* hunc veteris iuris rigorem benigniore interpretatione emollire, patribusque tantum concedere τὴν ἀπειλὴν τεθνηκέναι, *comminationem mortis.* Aliud enim docent tot exempla, ex quibus patet, patres domi, adhibitis in consilium necessariis, virisque principibus, liberorum caussas cognouisse (*c*), iisque pro rei grauitate poenas et supplicia inflixisse, Val. Max. V, 2. Sen. *de Clem. I, 15.* Hunc in modum a patribus necati dicuntur Cassius, Val. Max. *l. c.* (quamuis id argumentis solidis in dubium vocet Dionys.

sub Hadriano prodiit, mutatum fuisse, docet Ger. Noodt *Iul. Paull. III. p.* 350. qui etiam *cap. IV. V. VI.* obseruat, sub Diocletiano adhuc et Maximiano, immo et sub Constantino licuisse infantes exponere; primosque eam trucolentiam inhibuisse Valentinum, Valentem et Gratianum, *l.* 2. *C. de Infant. exposit.* Sed huic sententiae intercessit amplissimus Bynkers. in libello *de iur. occid. liberos*, vbi citius hoc cacoethes legibus vetitum statuit, cumque multo post sententiam suam tueretur laudatus Noodtius singulari Epist. ea de re nuper edita; secutae sunt viri amplissimi, Bynkershoeckii *Curae secundae*, id est, notae et stricturae ad illam amicam Noodtii Responsionem. Rem conficere videtur locus Tertull. *ad Nation. I,* 15.

(*c*) Hinc pater appellatur *iudex domesticus* apud Senec. *Controu. II,* 3. *domesticus magistratus* apud Senec. *de benef. III,* 11. *censor filii* apud Suet. *Claud. XVI.*

Dionyſ. Halic. *Ant. Rom. Lib. VIII.*) Fabii Eburnii filius, apud Quintil. *Declamat. III.* Scaurus apud Val. Max. *ibid.* Fuluius, apud Salluſt. *de bello Catil. XXXIX.* Titus vero Arrius eodem iure filium exilio damnauit, apud Sen. *l. c.*

VI. Ius ter venundandi liberos.

VI. Eadem patria poteſtas complectebatur II. IVS *ter.* VENVNDANDI FILIOS Si enim prima vice venditus in ſeruitutem filius, manumiſſione libertatem recuperaſſet; iterum vendi poterat a patre. Iterum manumiſſus, denuo in poteſtatem patris recidebat, vendique adeo poterat tertium. Sed impetrata tertium libertate, e patria demum poteſtate exibat. Dionyſ. Halic. *II. p. 97.* Simplic. *comment. ad* Epictet. *Enchirid. XXXVII.* Et quamuis Iac. Raeuard. *ad XII. Tab. III.* Alexander ad Caii *Inſt. I, 6. 3. p. m. 56.* et Iac. Gothofr. *ad LL. XII. Tab. IV. p. 202.* erroris arguant Dinoyſium, eamque Romuli legem de imaginaria illa trina venditione, quae in manumiſſione obſeruabatur, intelligendam arbitrentur: hos ipſos tamen in eo fugit ratio. Ritus enim ille imaginariae venditionis fuit legis actio. Legis vero actiones demum e XII. Tabulis natae ſunt. Ipſis quoque Alexandri et Gothofredi argumentis abunde ſatisfactum a Theod. Marcil. *Interp. XII. Tab. XXV.* Ant. Schulting. *ad. Vlp. Frag. X, 1. p. 592.* Bynkersh. *de iure occ. lib. VI. p. 177.* et Cel. Thomaſio Diſſ. *de vſu pract. Tit. Inſt. de patr. pot. I.* Ceterum ea lex Romuli primum a Numa paululum reſtricta eſt, negatumque patribus ius vendendi filios

illos

illos, quibus vxores ducere permisissent, Dionys. Halic. *II. p. 98.* Postea lex ea in ipsas XII. tabulas migrauit, vbi his fere verbis legebatur: ENDO LIBERIS IVSTIS IVS VITAE NECIS VENVNDANDIQVE POTESTAS EI ESTO. SI PATER FILIVM TER VENVNDVIT, FILIVS A PATRE LIBER ESTO: Vlp. *Frag. X. 1.* Iac. Gothofr. in *quat. font. iur. ciu. de LL. XII. Tab. IV.*

VII. Ius adquirendi per liberos.

VII. Denique et III. IVS ADQVIRENDI per liberos patria potestate continebatur. Sex. Empir. *Pyrrh. hyp. III, 24. Legum Romanorum auctores liberos in manu parentum ad instar seruorum esse voluerunt, neque suorum bonorum ipsos esse dominos, sed parentes, donec manumittantur eo modo, quo mancipia solent.* Sed de hoc iure infra ad *Lib. II. Tit. IX.* dicemus.

VIII. Ius vitae et necis quibus gradibus obsoleuerit?

VIII. In his omnibus vero sensim nonnulla mutata sunt cultioribus reipubl. temporibus, maxime cum ista domestica maiestas statui monarchico sub Imperatoribus parum consentanea videretur. Et primo quidem quod ad ius vitae et necis attinet, ea mutatio non facta iam ante exactos reges, vt visum Raeuardo *ad XII. Tab. cap. III.* nec tempore Augusti, ceu creditum Franc. Balduino *ad leg. Rom. XVII. p. 24.* nec denique sub Diocletiani tempora, vti existimarunt Theod. Marcil. *Interpretam. leg. XII. Tab. XXIV.* vel sub Constantini, vti credidit Giphan. *ad l. vlt. C. de patr. potest* multo minus sub Valentiniani, Valentis et Gratiani imperio quae Lipsii *Epist. ad Belg. I, 85.* sententia est: sed a temporibus Traiani,

ni, qui filium male contra pietatem a parente adfectum emancipauit, nec eo defuncto patri bonorum possessionem concessit. *l. vlt. D. si a parente quis manum sit.* Eius exemplum deinde secutus Hadrianus patrem, qui filium ob adulterii suspicionem in venatione occiderat, in insulam deportari iussit, quod latronis magis, quam patris iure eum interfecerit, parum memor, patriam potestatem in pietate, non in atrocitate consistere debere *l. 5. ad L. Pompei. de parricid.* Hinc ab Alexandri Seueri temporibus inualuit sensim mos, filios grauius delinquentes offerendi magistratibus, quibus tamen ipsi parentes praescribebant sententiam, in filiis exequendam. *l. 13. §. vlt. D. de re milit. l. 3. C. de patria pot. l. 2. D. ad leg. Corn. de sicar. et l. 11. in fin D. de lib. et post. hered. inst.* vbi Paullus, eorum temporum iurisconsultus, non *licet*, inquit, occidere liberos, sed *licebat.* Denique ne id quidem relictum parentibus, vt filios immorigeros abdicarent *l. 6. C. de patr. pot.* Ergo totum illud ius vitae et necis quod patribus olim competierat, paullatim restrictum, demum a Constantino M. sanctione poenali sublatum *l. vn. C. de his qui par. vel. lib.* totumque in magistratus translatum est per constitutionem Valentiniani, *l. vn. C. de emend. propinqu.* Thomasii *Diss. de vsu pract. Tit. inst. de patr. pot. I, 22. sequ. p. 9. seq.*

IX. Multo minus trinam liberorum venditionem saluam esse passi sunt imperatores. Hi

IX. Vt et trina liberorum venditio.

Hi enim, (non vt Balduinus putat, libera resp.) id ius parentibus ademerunt. Primus, non Hadrianus, sed vt videtur, Diocletianus liberos vllo titulo alienari vetuit, *l. 1. C. de patrib. qui fil. suos distrax.* Deinde Constantinus parentibus, cum extrema inopia conflictantibus, liberos sanguino lentos *(d)* tantum vendere permisit, ea tamen lege, vt liceret et patri vendenti, et filio vendito aut cuicunque alii, pretio aut mancipio reddito, ad ingenuitatem prouocare, *l. 2. C. de patr. qui fil. distrax.* Immo ne et hac venditione sanguinolentorum esset opus: paullo post idem imperator sanxit, vt inopes parentes alimenta e publico acciperent *l. 1. et l. 2. C. Theod. de aliment. quae inop. parent. e publico petere debent Lib. XI. Tit. XXVII.*

X. Quid circa adquisitionem per liberos aliaque iura mutatum?

X. In tertio iure adquirendi per liberos quid mutatum sit paullatim, infra suo loco, id est, *Lib. II. Tit. IX. n. II.* dicemus. Iam addimus, et alia parentum iura sublata, vel imminuta saltim fuisse. Sic sane cum olim et filii filiaeque familias noxae dari possent a patre; id ius iis ademtum esse, docet Iustinianus. §. *vlt. Inst. de nox. act.* Quam parum

(*d*) Filii sanguinolenti sunt recens nati, et adhuc ab vtero rubentes. Eos enim vendi permiserat Constantinus ob periculum expositionis. Fusius hoc demonstrat Huber. *Digress. II, 5.* Solebant enim partus sanguinolenti vel ad necem in solitarium locum abiici, vel ad loca quaedam populi Romani publica deferri, et talis fuit lactaria columna, de qua Festus *p.* 303. *Lactaria columna in foro olitoris dicta, quod ibi infantes lacte alendos deferebant.* Conf. Raeuard. *Coniect. I, 17. p. 33.*

rum patris arbitrio relictum fuerit in exheredandis liberis: infra ad eum titulum explicabimus. Nec receptum amplius, vt patri filius ſit heres neceſſarius. Quae omnia olim aliter ſe habuiſſe; ſuis locis patebit.

TIT. X.

DE

NVPTIIS.

Patria poteſtas adquiritur vel per iuſtas NVPTIAS, vel per LEGITIMATIONEM, vel per ADOPTIONEM. De nuptiis et legitimatione titulo hoc X. de adoptione ſequente agitur. Non abs re vero hic titulus in Pandectis inſcribitur *de ritu nuptiarum*, videnturque veteres ICti probe intellexiſſe, quantum interſit ſtudioſi iuris, ritus illos nuptiarum, qui iura dinerſiſſima producebant, perſpectos habere. Hinc procul dubio illo titulo de ritibus nuptiarum accurate egerunt. Sed Tribonianus, retenta in pandectis veteri rubrica, rem ipſam omiſit, neque vllum titulo iſti inſeruit fragmentum, quod ad illuſtrandos illos veteres ritus faceret. Thomaſ. *de vſu pract. doctr. Inſt. de nuptiis I, 1. p. 1.* Ergo ex antiquitatibus ſupplendus hiatus; quod iam ante nos fecerunt Barn. Briſſonius libris *de ritu nuptiarum et iure connubiorum.* Ant. Hotomanus *de vetere ritu nuptiarum*, et, qui fere omnium induſtriam ſuperauit, Thomaſius, laudata *diſſertatione.*

I. Diuersi nuptiarum ritus.

I. Fiebant nuptiae apud Romanos vel ita, vt vxor CONVENIRET IN MANVM, et fieret MATERFAMILIAS, vel et SINE IN MANVM CONVENTIONE dotalia conficeret instrumenta, et non materfamilias, sed MATRONA haberetur. Gell. *XVIII, 6.* Prius non sola fiebat CONFARREATIONE et COEMTIONE, sed et VSV, vt diserte tradit Cicero *pro Flacco cap. XXXIV.* Itaque tres istos modos distincte recensent Arnob. *adu. gent. IV. p. 83.* Seru. *ad Virg. Georg. I. v. 31.* Boeth. *ad Cicer. Topic. III.* et e recentioribus Brissonius, et Hotomanus, *libris laudatis.* Ast non desunt, qui confarreationem et coëmtionem pro vno eodemque ritu habent.

II. Confarreatio quid?

II. CONFARREATIO, a Romulo inuenta (*a*), fuit ritus nuptiarum antiquissimus, quo certis verbis, et testibus decem praesentibus, et solenni facto sacrificio, in quo panis quoque farreus adhibebatur, vxor conueniebat in manum mariti. Dionys. Halic. *II. p. 95.* Vlp. *Fragm. IX, 1. XI, 13. XXII, 14.*

III. An ea solis Pontificibus et Flaminibus propria.

III. Erat vero hic ritus non pontificibus flami-

(*a*) In dubium id vocat Iac. Raeuard. *ad XII. Tab. XXI. p.* 95. ab locum Plinii *Hist. Ant. XVIII,* 2 in quo vsus farris in sacrificiis a Numa demum inuentus dicitur. Sed falsum id esse, ex Catonis fragmento pater apud Seru. *ad Virg. Aeneid. X. v.* 541. qui refert, *Latini boues* IMMOLATOS, *priusquam caederentur, profugisse in siluam.* Cum vero *immolare* idem sit ac mola falsa e farre confecta inspergere: Seru. *ad Aeneid. X. v.* 541. Heins. *epist. ad Balzac. p.* 185. facile patet iam ante Romuli tempora farris vsum in Latio fuisse receptissimum.

flaminibusque proprius, vt nonnulli recentiorum existimant, Boeth. *ad Cic. Topic. III.* Alex. ab Alex. *Genial. dier. II, 5.* Dalechamp. *ad Plin. Hist. Nat. XVIII, 3.* sed ciuibus Romanis omnibus communis, quamuis in pontificum et flaminum matrimoniis necessarius videretur, ac proinde inter illos diutissime seruaretur. Praeterquam enim, quod id disertis verbis testatur Dionys. Halic. *l. c.* ipso sane loco Taciti *Ann. IV, 16.* quo tamen inprimis nituntur dissentientes, id non obscure firmatur. Nihil enim rari aut inusitati habuisset illa patrimorum et matrimorum inopia, de qua conqueritur Tacitus, si soli flamines ac Pontifices hoc ritu iniissent matrimonium.

IV. Effecta confarreationis erant, I) sacrorum communio. Dionys. Hal. *II. p. 95.* γυναῖκα γαμετὴν κατὰ [illegible]μους ἱεροὺς, συνελθοῦσαν ἀνδρὶ, κοινωνὸν ἁπάντω[illegible]αι χρημάτων τε καὶ ἱερῶν. *Mulierem nuptam, quae iuxta leges sacras conuenerat cum viro, Romulus participem esse voluit omnium bonorum et sacrorum.* Vnde Modestinus *l. 1. D. de ritu nupt. Nuptiae sunt coniunctio maris ac feminae, consortium omnis vitae,* DIVINI *et humani iuris communicatio.* Scilicet in ipsis veterum aedibus erant Dii Penates cuiuis familiae proprii, quo ipso differebant a Laribus, quippe qui erant communes omnibus. Illi in cubiculo, porticu, atque atrio; hi etiam in compitis, viis, immo et in castris, et nauibus colebantur: vnde Lares *domestici, compitales, militares* et *marini;* Lares item *comitio por-*

IV. Eius effecta I) sacrorum communio.

tentes, *publici*, *uiales*, *ciuitatum*, *rurales*, in marmoribus et apud veteres auctores passim occurrunt. Grut. *Inscript. p. LXXVIII, 1. p. CVI, 12. et 4. p. X, 2.* Reines. *Inscr. Class. I, 240. 153. et 159.* Desid. Herald. *ad Tertull. Apol. I, 25.* Idem in *Aduers. I, 7.* Io Meurs. *Auctor. philol. ad libr. de Gloria II.* Vtrisque simulacra dedicata erant, caninis induta pellibus, Plutarch. *quaest. Rom. LI. pag. 276.* et arae positae ac foci, res in domo sanctissimae, a quibus adeo nemo poterat sine ingenti scelere abstrahi. Cic. *pro domo I. et pro Rege Deiot. XV. (b).* Quemadmodum vero ad haec sacra non nisi illi admittebantur, ad quos aliquando transitura esset sacrorum hereditas: ita non arctior poterat esse coniunctio, quam qua quis in alterius gentem et sacra transiret. Praeterea eiusmodi sacrorum communio rescindi non poterat, nisi auctores fierent Pontifices, nec certior erat spes successionis, quam quae ex illa sacrorum μεθέξει nascebatur. Et hinc patet ratio, cur in his nuptiis tam necessaria fuerit domum deductio, multis facta sollennitatibus, quas describit Barn. Brisson. *Antiq. I, 18. p. 20. et de Ritu nupt. p. m. 223.* Fixa enim erant Penatium sacra, ac hereditaria; hinc, nemo per confarreationem vxorem accipere poterat, nisi cui esset domus ac lararium, in quo vxor cum eo communibus sacris frueretur.

V. II) Liberi patrimi et matrimi.

V. Deinde et id singulare erat confarreationis effectum, II) quod ex confarreatis parentibus

(*b*) Et hinc etiam lucem accipit *lex* 18. *D. de in ius vocando;* de qua infra erit dicendi locus.

bus nascerentur *patrimi* et *matrimi*, quorum magna erat in sacris praerogatiua. Tacit. *Hist. IV, 53.* Fest. voce *Flamin. p. 289.* et *patrimus p. 358.* Sunt, qui patrimos et matrimos eos vocant pueros, quorum parentes essent superstites. Vid. Pith. *ad Collat. Leg. Mos. et Rom. XVI, 2. p. 790. edit. Schulting.* Sed hi omnino opinione sua falluntur. Quamuis enim et id requireretur in sacris, boni ominis causa, vt recte a Pithoeo obseruatum est: *patrimi* tamen et *matrimi* proprie erant, confarreatis parentibus nati. Nec aliter Festus, qui falso plerumque a dissentientibus laudatur.

VI. Adhaec id sequebatur effectum, III) vt vxor, quae confarreatione in manum conuenerat, fieret MATERFAMILIAS, et filiae loco haberetur, adeoque esset heres sua. Dionys. *l. c.* Vlp. *l. c.* Gell. *XVIII, 6.* Quaeri hic solet, an vxor, per confarreationem liberata patria potestate, in viri potestatem transierit? Affirmat. Ant. Hotom. *de rit. nupt. XX. p. 298.* Sed negant alii. Thomasius. *Diss. alleg. I. p. 22.* Verum licebit hic cum Hotomano facere. Auctores sane omnes fatentur, I) vxorem conuenisse *in manum*. *Manum* vero in iure significare potestatem, tralatitium est. Immo II) Gellius *Noct. Att. XVIII. 6.* multo disertius vxorem eiusmodi *in mancipio* fuisse statuit. In mancipio vero esse procul dubio includit potestatem, (Vlp. *Frag. X. rubr.* et ibi Schulting. et *Tit. XX, 18. XXIV, 23.*) immo et ipsum dominium iuris Quiritium. Bynkersh. *de*

VI. III) Vxor in manum conueniens, materfamilias in potestate mariti.

iura occid. lib. I. Idemque sibi volunt auctores, quando vxorem marito SERVIRE dicunt. Virg. *Aen. IV. v. 103.*

- - - Liceat Phrygio seruire marito.

ad quae verba videndus Seruius: nec non quando mariti ab vxoribus vocantur DOMINI. Seru. *ad Virgil. Aen. IV.*

- - Connubia nostra
Repulit, ac DOMINVM *Aenean in regna recepit.*

Add. Non. Marcell. *cap. IV. n. 121.* III) Obseruauimus, confarreatas vxores in sacris mariti fuisse. Sacrorum vero communio coniuncta erat cum potestate. Vnde formulae: *in parentum sacris esse constitutum, in gentem et sacra alicuius transire, sacris paternis absolui etc.* Vid. Barn. Brisson. *de verb. sign. p. 1814. ed nou.* Accedit IV) quod Vlpianus *in manum conuentionem* inter genera capitis deminutionis refert. *Tit XI, 13.* Quomodo vero capite deminuta dici potuisset vxor, si vel sui iuris, vel in patria potestate mansisset? Nec V) id omittendum, vxores antiquissimis temporibus adsumsisse nomina maritorum, tanquam filias. Qui mos etiam sub Imperatoribus, cum iam obsoleuisset confarreationis ritus, mansit. Hinc in lapidibus occurrunt ANTONIA DRVSI, DOMITIA BIBVLI, MESSALINA NERONIS, DOMITIA DOMITIANI, Rupert. *Epist. XLI. ad Reines. lap. 156. 235. 237.* Gruter. *Inscr. p. DXXCIV. 11. p. DCXVIII, 9. p. DCCCLXXIX, 7.* Plura exempla dabit V. C. Iac. Perizon. *Dissert. de*

diuina

diuina constit. Deut. XXV, 5. 6. Praeterea *VI*) re ipsa potestatem summam in vxores, non secus ac in filias, exercebant mariti. Quidquid adquirebat vxor, marito adquirebat. *Omnia enim, quae eius erant, viri fiebant dotis nomine.* Cic. *Topic. IV. (c).* Ius quoque vitae et necis competiisse maritis in vxores adulteras, vinosas, aliisque se sceleribus polluentes, notum est ex Dionys. Hal. *II. p. 96.* Gell. *II, 23.* ex quibus patet maritos domi suae tanquam iudices de vxorum criminibus cognouisse. Exempla vide apud Plin. *Hist. Nat. XIV, 13.* Mansit etiam sub Imperatoribus pristini moris vestigium, teste Sueton. *Tiber. XXXV.* Tacit. *Ann. II, 1. XIII, 32.* Denique VII) ex insigni loco Caii apud *Pariatorem LL. Mos. et Rom. tit. XVI.* patet, *sororis loco liberis fuisse matrem aut nouercam, quae per in manum conuentionem apud patrem eorum* IVS FILIAE *consecuta sit.* Quare negandum haud videtur, vxores, quae confarreatione in manum venerant, in potestate maritorum fuisse. Ger. Noodt. *Probab. II, 9. p. 64.*

VII. Quartum effectum erat, IV) quod maritus bona omnia vxoris nomine dotis acciperet. Cic. *Topic. IV.* et id quidem procul dubio, quia illa erat in mariti potestate, ceu paullo ante diximus. Vnde Terent. *Andr. I, 5.*

VII. IV) Bona vxoris ad maritum delata.

Te isti virum do amicum, tutorem, patrem;

K 4 BO-

(c) Hinc et peculium habebant matres familias, tanquam filiae et seruae. Vid. Plaut. *Casin. II, 2. 26.*

BONA *nostra haec tibi* COMMITTO, *et tuae mando fidei:*
Hanc mihi in manum dat.

Ex quo facile patet, quaenam sit dotis dominii origo, de qua infra *Lib. II. Tit. VIII.* dicendum erit pluribus.

VIII. V) Coniugium eiusmodi sola diffarreatione solubile.

VIII. Quintum effectum erat V) quod connubium eiusmodi dissolui non posset, nisi DIFFARREATIONE, quae, cum teste Festo, *voce diffarreatio*, esset genus sacrificii, procul dubio non nisi auctoritate pontificum fiebat, et hinc erat rarissima, et difficillima, in qua, teste Plutarcho, mula tristia ac abominanda fieri solebant. Quare primis reip. temporibus exstitisse negant diuortii exemplum vsque ad annum V.C. DXX. Dionys. *II. p. 96.* Plut. *in Romul. p. 39.* et *in Numa p. 77.* Valer. Max. II, 1. Gell. IV, 3.

IX. Confarreationis ritus cur obsoleuerit?

IX. Enimuero hic ritus confarreationis ob incuriam virorum et feminarum, difficultatesque caerimoniarum, studium item conseruandae patriae potestatis, impensarum magnitudinem, et maxime denique ob gratissimam diuortiorum licentiam ita sensim obsoleuit, vt Tiberii tempore non amplius reperiri possent tres flaminei candidati, confarreatis prognati parentibus. Tacit. *Annal. IV, 16.*

X Coëmtio an a confarreatione diuersa?

X. Diutius paullo viguit secundus nuptiarum ritus, videlicet COEMTIO (*d*). Et sane vide-

(*d*) Immo sollennis hic ritus fuit gentibus tantum non omnibus. De Ebraeis vid. Gen. XXXI, 14 XXX.

videtur coëmtio et confarreatione fuiſſe adhibita, tanquam ritus acceſſorius. Aſt poſtremis temporibus Romani, neglecto primario confarreationis ritu, ſolum acceſſorium, id eſt, coëmtionem, retinuerunt, et inde factum, vt multis ſecundus hic modus ab illo primo non videatur diſcrepare. Cicero certe *pro Flacco XXXIV*. modos recenſens, quibus in manum conueniatur, confarreationis plane non meminit, ſed coëmtionis et vſus, eam haud omiſſurus, ſi re ipſa eo tempore inter confarreationem et coëmtionem quaedam fuiſſet differentia.

XI. Ritus iſte coëmendi.

XI. Fiebat COEMTIO non ſolum a ſponſo, ſed et a ſponſa. De illo marmor vetuſtum luculenter teſtatur, quod ita ſe habet: PVBL. CLAVD. QVAEST. AER. ANTONINAM VOLVMNIAM VIRGINEM VOLENT. AVSPIC. A PARENTIBVS SVIS COEMIT. ET. FAC. IIII. IN DOM. DVXIT. De hac Nonius *de propriet. ſerm. XII, 50.* ita refert: *Veteri lege Romana aſſes tres ad maritum veniens ſolebat adferre, atque vnum, quem in manu tenebat, tanquam emendi cauſa, marito dare; alterum quem in pede habebat, in foco Larium familiarium ponere; tertium, in ſacciperio quem condiderat, compito vicinali ſolere reſona-*

XXX. IV, 12 1. S. XVIII, 24. De Graecis Eurip. *in Medea v.* 232. Ariſtot. *Polit. II.* 8. De Germanis Tacit. *de mor. Germ. XVIII.* Conferri meretur Gundl. *diſſ. de coëmt. vx. IX. cap. I.*

sonare (e). Primo ergo asse fiebat coëmtio viri more Quiritium, id est per aes et libram, adhibitis quibusdam verbis sollennibus. Seru. *ad Virg. Aeneid. IV. v. 211.* Petr. Fab. *ad l. 16. de Reg. Iur. p. 97. sequ.* Secundo vxor sibi veluti coëmebat Lares et Deos penates, vt sacrorum fieret particeps. Tertio sibi veluti aditum patefaciebat in mariti domum. Nam sponsa domum deducenda in horto aliquandiu commorabatur, donec diruta maceria in domum mariti transiret. Et hanc maceriam Nonius vocat *compitum vicinale* ceu post Perrenon. *Animaduers. I, 6.* docuit Gundling. *ibid. I, 14.* qui etiam huc referunt responsum Ceruidii Scaeuolae *l. 66. §. 1. D. de donat. inter vir. et vxor.* et verba Terentii *Adelph. V, 7. Atque hanc in horto maceriam iube dirui. Quantum potest: huc transfer, vnam fac domum. Traduce et matrem, et familiam omnem ad nos.* Ceterum quaenam fuerint illa verba coëmtionis sollennia, non constat. Necessaria ea fuisse, docet Cicero *de Orat. I, 56.* sed qualia fuerint, non commemorat. Boethius *ad Cic. Top. III.* ait, quaesiuisse virum, *an mulier sibi*

(e) Quid sit *in compito vicinali resonare*, paullo obscurius videtur. Sed salua res est. In compitis etiam erant aediculae Laribus sacrae. Ouid. Fast. II. v. 616.

- - qui compita seruant.
Et vigilant nostra semper in vrbe Lares.

Suet. *Aug XXI.* Leo *resonare* lege *resignare*, et sensus erit planissimus sponsam tertium assem, quem in sacciperio condiderat; ante Lares compitales resignare, et ibi deponere sueuisse.

ſibi materfamilias eſſe vellet? hanc reſpondiſſe, *ſe velle*. Eodem modo et interrogaſſe matremfamilias, et reſpondiſſe virum. Quae ſi recte ſe habent, coëmtio illa procul dubio interueniente ſtipulatione facta eſt. Sed haec forte Boethius ſine auctore. Cicero *pro Muraena XII*, ait, mulieres in ſollennibus iſtis verbis *Caias* eſſe vocatas. Et hinc procul dubio ad illam formulam reſpicit: VBI TV CAIVS, IBI EGO CAIA, cuius meminit Plutarchus. *Quaeſt. Rom. p. 620.*

XII. Effecta coëmtionis erant eadem, quae confarreationis. Nam et hoc modo in manum conueniebant vxores, et MATRES FAMILIAS vocabantur. Huber. *Digreſſ. Part. II, l. 17. p. 528.* Thomaſ. *diſſ. de vſu pract. doctr. Inſt. de nupt. I, 7. p. 26. 28.* Vnde ſimul ratio reddi poterit, cur concubina apud Gruterum *Inſcr. p.* IↃCCC, 21. vocetur VXOR GRATVITA, vtpote quae coëmta non eſſet, nec aqua aut igne accepta. XII. Effecta coëmtionis.

XIII. Quemadmodum vero nuptiae confarreationis ritu contractae diffarreatione; ita factae per coëmtionem *remancipatione* diſſoluebantur, ceu ex Feſto erudite probat Raeuardus *ad leg. XII. Tab. p. 98.* XIII. Quo ritu eiusmodi nuptiae diſſolutate?

XIV. Tertius modus contrahendi matrimonium erat VSVS; qui in eo conſtitit, quod ſine confarreatione et coëmtione maritus vxorem vſucaperet. Si enim haec auctore tutore cum viro conſueuerat annum vnum, nec ante finem anni vſurpatum iuerat, id XIV. Vſus, qualis nuptiarum ritus.

id est, tribus noctibus a viro non abfuerat, videbatur tunc vsucapta et possessione quaesita. Gell. III, 2. Quemadmodum itaque vsucapio est modus adquirendi dominium iuris Quiritium: ita dubitari nequit, quin et vsu vxor conuenerit in manum et veluti in dominium Quiritarium mariti, vel eiusdem potestatem redacta sit. Cic. *pro Flacc. cap. XXXIV.* P. Pith. *ad Pariat. LL. Mos. et Rom. tit. XVI.* Si itaque vxor nollet in manum conuenire: instrumenta quidem dotalia conficiebantur, et domum deducebatur, sed dabat illa operam, vt saltim tres noctes a marito abesset. Sic enim per vsurpationem interrumpebatur singulis annis vsucapio, adeoque vxor vel in potestate patris, vel in tutela agnatorum manebat, sine quorum auctoritate in manum conuenire non poterat. Cic. *pro Flacc. ibid.* Contracto sine vno horum rituum matrimonio, vxor non conueniebat in manum mariti, neque adeo fiebat materfamilias, sed MATRONA. Gell. XVIII, 6. Et hinc neque succedebat ad intestato marito, neque hic vxoris bona omnia dotis nomine accipiebat. Vocabatur tamen vterque coniux ad bonorum possessionem edicto: VNDE VIR ET VXOR.

XV. Requisita iustarum nuptiarum I) pubertas II) consensus patrum.

XV. Requisita iustarum nuptiarum praeter I) *pubertatem et viri potentiam*, de cuius examine ad *Lib. I, Tit. XXII.* dicemus, erant II) *consensus patrum*, quorum in potestate erant sponsi. Quamuis enim pater filiam elocatam reuocare, nuptiasque rite contractas soluere non

non posset: (ceu ex Plutarchi *Numa*, Dionysio Halicarnasseo, Paulli *Sent. II, 19.* Vlpiani *l. 1. §. vlt. de liberis exhibendis* accurate demonstrat Thomas. *de vsu pract. doctr. Inst. de nupt. I, 13. p. 48. 49.*) poterat tamen id facere, si filia eo inuito cuidam nupsisset, ceu contra Raeuardum *Var. VI, 16.* Cuiac. *Obs. III, 5.* idem demonstrat Thomasius *l. c.* Sin filia patria potestate siue per emancipationem, siue patris mortem exiisset, sub perpetua degebat tutela, adeoque et tutorum auctoritas adhibenda erat. Cicero *pro Flacco XXXV.* Auctoritatem vero et expressam esse, praecedere nuptias debuisse, aeque ac iussum, notum est ex ICtis. Nec obstat *l. 25. §. 4. D. de adquir. hered.* quam accurate explicauimus et a Iac. Gothofredi correctione vindicauimus in *Element. iur. ciu. §. 250.*

XVI. Requirebatur etiam III) vt vterque contrahentium esset et liber, et *ciuis Romanus.* Inter seruos enim et seruas, liberosque et seruas non connubium erat, sed CONTVBERNIVM. Cum Latino etiam vel Latina peregrino vel peregrina, non erant iustae nuptiae, nisi concessum esset (*f*). Vlp. *Fragm. V, 4.* XVI. III) Ciuitas Romana.

(*f*) Concedebat olim eiusmodi nuptias populus, lege singulari, vt docent exempla apud Liuium *Hist. XXXVIII, 36. XLIII, 3.* Postea imperatores talia dabant priuilegia. Exempla hinc inde in marmoribus sunt, apud Gruter. *DLXXIII, 2. DLXXIV, 5. DLXXV, 1.* Iac. Spon. *Miscell. erudit. Antiq. p. CCXLIV.* vbi militibus. QVI PEREGRINAE CONDITIONIS PROBATI ERANT, datur CON-

NV-

V, 4. et 5. Paull. *Sent. II, 19. 6.* Vnde notum, quandum inuidiae Antonino nuptiae cum Cleopatra conflauerint. Sed post constitutionem Antonini Caracallae promiscua fuere inter gentes connubia, et ita intelligendus Prudent. *adu. Symmach. II, v. 612.*

Distantes regione plagae, diuisaque ponto
Littora conueniunt nunc per vadimonia ad vnum
Et commune forum: nunc per commercia et artes
Ad caetum celebrem: nunc per genialia fulcra
Externi ad IVS CONNVBII. *Nam sanguine mislo.*
Texitur alterius ex gentibus vna propage.

Et Rutilius Numatianus *Itiner. v. 63. sequ.*

Fecisti patriam diuersis gentibus vnam.
Profuit iniustis, te dominante, capi.
Dumque offers victis proprii CONSORTIA *iuris,*
Vrbem fecisti, qui prius orbis erat.

XVII. IV) Graduum prohibitorum obseruatio.

XVII. Accedit IV) consideratio *graduum cognationis*, tanquam quartum iustarum nuptiarum requisitum. Quae graduum (g) prohibitio

NVBIVM CVM VXORIBVS, QVAS TVM HABVISSENT. Conf. Ez. Spanhem. *Orb. Rom. II, 22.* De reliquis prohibitionibus dicemus infra, vbi de iure Quiritium et ciuitatis in Appendice agemus.

(g) *Graduum* equidem computationem ad solam doctrinam de successione pertinere, putant. Vid. illustris Thomas. *l. c. p.* 65. sed et veteres ICti gradus numerarunt in doctrina de nuptiis. Exemplum Vlpiani est in *Collat. Leg. Mos. et Rom. VI, 2.*

bitio quo vsque extendatur, ICti ostendunt et maxime illustr. Thomas. *diss. alleg. I, 18. sequ. p. 59. sequ.*

XVIII. Denique V) *polygamia* erat apud Romanos prohibita, quam lege stabilire, auctore, vt putabatur, Caesare, conabatur Helius Caecina, Tribunus plebis: sed ea lex ne promulgata quidem, nedum perlata fuit. Sueton. *Iul. LII.* Primus Romanorum Antonius, quod antea inauditum, duas in matrimonio vxores habuit, teste Plutarcho *in vit. Anton. p. 957.* Postea et Valentinianus iunior lege sanxerat, vt liceret cuiuis viro duas vxores ducere Socrat. *Hist. eccl. IV, 30.* Niceph. *Hist. eccl. II, 33.* Sed nec ea quidem constitutio, amoliendae facti proprii turpitudini inseruitura, valuit apud posteros. Brisson. *de iure connub. p. 292.* XVIII. V) Monogamia.

APPENDIX HVIVS TITVLI.

DE

LEGITIMATIONE.

Alter modus constituendi patriam potestatem est LEGITIMATIO, de qua cum Imperator tantum §. 13. h. t. aliqua commemoret: licebit et nobis eam doctrinam huic titulo tanquam appendicem subnectere.

XIX. Liberi ex iustis nuptiis nati, ita patria erant potestate, et hinc vocabantur LEGITIMI. Nec minus adoptiui in adoptantis pote- XIX. Quinam liberi legitimi, et spurii.

potestatem redigebantur. Reliqui omnes ILLEGITIMI dicebantur, et a priscis Romanis duabus literis SP. signari solebant, quia erant *sine patre filii.* Plutarch. *Quaest. Rom. p. 316.* Cai. *Inst. I, 4. 8. p. 41.* Vlpian. *Fragm. IV, 2. p. 576.* Conf. tamen Aegid. Menag. *Amoen. iur. ciuil. XXXIX. p. 358.* Exemplum elegans huius moris exstat apud Gruter. *Inscript. p. CCCCXXXIV, 4.*

C. MAMERCIO. S. P. F.
IANVARIO. Q. AED. PRAET. IIVIR. Q. ET.
P. PACCIVS. IANVARIVS. FILIO. NATVRALI. ET. MAMERCIA. GRAPTE.
MATER. INFELICISS. FILIO. ET. COGNATAE. PIISSIMIS. FECERVNT.

Hic enim *C. Mamercius Ianuarius, Paccii Ianuarii* non spurius, sed filius naturalis, et in dignitate constitutus appellatur S. P. F. id est, *sine patre filius.* Quod monimentum plane egregium accurate enucleauimus in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Lib. II. Cap. IV. p. 169. sequ.* Aliud eiusdem generis exemplum est apud Reines. *Inscr. Class. IX, 4.* Postea vulgo quaesiti *spurii* dici coeperunt.

XX. Illegitimorum diuersa genera.

XX. Erant illegitimi quatuor generum. Alii enim NATVRALES ex *concubina* vel vidua aut virgine stuprata; alii SPVRII ex *meretrice;* alii ex ADVLTERA; alii denique ex INCESTVOSIS amplexibus fuerant nati. Franc. Hotoman. *de spur. et legitim. II. p. 474.*

XXI.

XXI. An spurii infames, vel leuis notae macula notati?

XXI. Nulli horum erant infames, ast leuis tamen notae macula spurios adspergebat vulgus, multoque magis adulterinos et incestuosos, saltim postremis temporibus reip. Vid. Zach. Hub. *Cas. enucl. Quaest. VIII. §. VIII.* Naturales participes quidem erant omnium iurium, honorumque capaces, ceu contra Iac. Gothofredum luculenter ostendit Thomas. *de vsu pract. doctrinae Inst. de legitimat. I, 3. p. 3. sequ.* et ex inscriptione paullo ante allate patet, in qua *C. Mamercius Ianuarius*, quamuis S. P. FILIVS tamen in colonia sua *Quaestor*, *Aedilis*, *Praetor*, *et Duumuir Quinquennalis iterum* fuisse dicitur: iuribus tamen agnationis (*a*) carebant, neque in patria potestate erant,

(*a*) Vnde nec gentile patris nomen ferebant spurii, vt contra Robertelli *Emend. I,* 20. recte ostendit Car. Sigon. *Emendat. II,* 7. Sane tanquam singulare quid de Caesare refert Sueton. *Iul. LII.* quod natum e Cleopatra filium *appellari nomine suo passus sit.* Et Dio Cass. *L. p.* 419. addit, inter alia, quae Octauianus Caesar obiecerit Antonio, etiam hoc fuisse maxime, ὅτι τὸν Καισαρίωνα ἐπωνόμαζεν ὄυτω, Καὶ ἐς τὸ τοῦ καίσαρος γένος ἦγε, *quod Caesarionis nomen filio Cleopatrae indidisset, et eum in Caesaris genus retulisset.* Interim quamuis aliquando cognomen patris adoptarunt filii naturales, vti paullo ante *Ianuarius*, nomen tamen gentile a matre mutuabant. Ita Mamercius Ianuarius dictus a nomine matris Mamerciae Graptae, et a cognomine patris P. Paccii Ianuarii. Similia exempla ex Grut. *Inscript. p.* DCXLI, 9. et *p.* DCLXXXIV. adduximus in *Comment. ad L. Iul. et Pap. Lib. II. cap. IV. pag.* 170. *sequ.* Ad spurios autem haec non pertinere, vel inde patet, quod eorum incertus est pater.

erant, tanquam legitimo parente destituti. Franc. Hotom. *l. c. III.* Strauch. *Exerc. IV, 3.*

XXII. Legitimatio quando inuenta?

XXII. Cum ergo vetere iure Romano nulla esset legis actio prodita, qua illegitimi liberi in patriam potestatem redacti, iurium istorum agnationis fierent participes, nisi arrogatio, in qua ipsos illegitimos auctores fieri oportebat. Herald. *Obs. ad ius Att. et Rom. VI, 10.* seculo demum quarto ineunte inuenta est LEGITIMATIO (*b*). Quod tamen beneficium non ad omnes in vniuersum spurios sed natos tantum e concubinis pertinebat. Huber. *Praelect. ad Inst. h. t. p. 28.*

XXIII. Constantinus M. auctor legitimationis, I) per subsequens matrimonium.

XXIII. Et primus quidem Constantinus M. Imp. inuenit legitimationem I) PER SVBSEQVENS MATRIMONIVM. Meminit eius constitutionis Zeno Imp. *l. 5. C. de natur. lib.* et Iustinianus *Nou. LXXXIX. princ.* Sed cum ipsa non tulerit aetatem: obscura nobis est legislatoris sententia. Id saltim certum, non voluisse Constantinum M. constitutionem suam ad eos, qui in posterum ex concubinis nascituri essent, porrigi, sed eum ante illam constitutionem natis duntaxat id beneficium indulsisse, non alio consilio, quam vt parentes, in concubinatu viuentes, hoc priuilegio pelliceret ad iustum ineundum matri-

(*b*) Non ergo legitimatio est actus legitimus, vt recte ostendit Vlr. Huber. *Digress. II, 12.* Nec ante Constantinum Romae recepta, quamuis viri docti id colligant ex *l. vlt. D. de adopt.* et *l. 57. §. 1. D. de rit. nupt.* Nam vt prior lex, vel ipsa teste rubrica, de arrogatione loquitur: ita posterior erat lege solutio, vel priuilegium, quod ad exemplum non trahebatur.

matrimonium, adeoque his cuniculis concubinatum ſubrueret. Vid. Deſ. Herald. *Rer. Quotid.* *I, 4. 2.* et quae nos diſſeruimus in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Lib. II. Cap. V. p. 173. ſequ.*

XXIV. Theodoſius inuentor legitimationis II) per oblationem curiae.

XXIV. Deinde et Theodoſius iunior addidit legitimationem II) PER OBLATIONEM CVRIAE. *l. 3. 4. C. de nat. lib.* Cum enim adeo omnes abhorrerent a decurionum munere, vt iam Traiani temporibus multi inuiti fierent decuriones, Plin. *Epiſt. X, 114.* et ſaepe Chriſtiani poenae loco curiis addicerentur, Barn. Briſſon. *Antiq. VI, 18.* ac proinde aufugientibus decurionibus, curiae paene exhauſtae eſſent: Iac. Gothofr. *ad Tit. C. Theod. de decur.* priuilegio alliciendi videbantur homines ad id munus eo lubentius ſuſcipiendum. Hinc conſtitutione cautum, vt ſi quis curiae offerret filium vel filiam naturalem, ita vt ille in ordinem decurionum aliquando recipi ſe pateretur, haec decurioni nuberet: eo ipſo illi non amplius naturales, ſed legitimati haberentur. Interim ſoli patri hi fiebant liberi, non agnatis reliquis agnati *l. 9. C. de natur. lib.* In cauſam tanti decurionatus odii acute, vt ſolet, inquirit Thomaſ. *diſſ. alleg. I, 8. p. 21. ſequ.* vbi ſolide oſtendit, homines voluptate, ambitione et auaritia in transuerſum actos, dignitatibus aulicis, militiaeque palatinae et ordinibus ſacris, quam muneribus eiusmodi, laborioſis, et ob onera curiarum, ſumtusque, in ſpectacula impendendos non admodum pinguibus, inhiare maluiſſe. Sed propior ratio reddi poteſt, ab ipſa curialium

lium conditione depromta. Non enim putandum est, curiae oblatos confestim factos esse, decuriones. Sed Curiae adscribebantur, eique seruiebant periculo suarum facultatum. *l. 4. C. de nat. lib. l. 50. l. 55. l. 64. C. de decur.* Hinc nec militiae nomen dare, nec ruri extra municipium viuere poterant, curiae quippe, tanquam glebae adscripti, *l. 17. C. eod. l. vn. C. si curial. relict. ciu.* Quae omnia luculenter ostendit V. C. Em. Merill. *Obs. VII, 26. p. 109.* Cum itaque curiae oblati quodammodo essent adscriptitiae conditionis, nec alterius iis esset spes honoris, quam decurionatus, sane parum lucrosi: non profecto mirandum, tam paucis saliuam mouisse splendidam illam curialium miseriam, vt et liberi illegitimi priuilegio essent alliciendi ad suscipiendum aliquando decurionatum.

XXV. Zenonis Anastasii et Iustiniani constitutiones de primo modo legitimandi.

XXV. Sequentes Imperatores duo ista legitimationis genera aliquandiu retinuerunt, variisque ea legibus explicarunt. Sic Zeno Imperator sanxit, vt si pater, nulla legitima sobole alia superstite, concubinam vxorem duxerit, liberi vtriusque sexus statim post nuptias, in patria potestate essent, et siue soli, siue cum fratribus postea natis patri ex testamento, vel ab intestato, succederent. Attamen eam constitutionem ipse quoque, exemplo Constantini, valere tantum voluit ratione liberorum ante hanc legem ex concubinis ingenuis natorum; eos vero, qui postea ex concubinatu prodituri essent, tanti beneficii noluit esse participes. *l. 5. C. de*

C. *de natur lib.* Sed et Anaſtaſius cum omnibus etiam poſtea naſcituris hoc beneficium communicauit. *l. 6. C. eod.* Id vero reſtringit Iuſtinus Imp. *l. 7. C. eod.* poſteaque ſuo more iterum latius porrexit Iuſtinianus. *l. 10. et 11.* C. *eod.* Conf. §. 2. *Inſt. de hered. quae ab inteſt. Nouell. XII, 4. XVIII, 11. LXXIV.* Quamuis vero his fere omnibus locis Iuſtinianus exigat inſtrumenta dotalia vel nuptialia: ea tamen non ad ſubſtantiam huius legitimationis pertinere, ſed pro eorum temporum conditione tantum ſignum fuiſſe legitimi connubii, iam alio loco oſtendimus, et pridem demonſtrauit Cuiac. *Obſeru. XIII. v. 4.*

XXVI. Eodem modo et alterum legitimandi modum per oblationem curiae variis conſtitutionibus illuſtrarunt Imperatores, e. g. Leo et Anthemius. *l. 4. C. de natur. lib.* et Iuſtinianus *l. 9. C. eod. Nou. LXXXIX. cap. 11. ſeq.*

XXVI. Leonis, Anthemii et Iuſtiniani Conſtitutiones de modo ſecundo.

XXVII. Acceſſit tertius modus legitimandi III) PER ARROGATIONEM, ab Anaſtaſio inuentus *l. 6. C. de nat. lib.* Cum enim naturales liberi non eſſent in patria poteſtate, ſed ſui iuris: poterant profecto a parente naturali arrogari. *l. vlt. D. de adopt.* Facta vero ea arrogatione, legitimi cenſebantur. Sed eum modum non ſine ratione ſuſtulit Iuſtinus, *l. 7. C. de. nat. lib.* approbante id Iuſtiniano *Nou. LXXXIX, 7. Nou. LXXIV, 3.*

XXVII. Legitimatio III) per arrogationem inuenta ab Anaſtaſio.

XXVIII. Legitimatio IV) pro rescriptum principis et V) per testamentum inuenta a Iustiniano.

XXVIII. Denique Iustinianus, adiecit IV) *legitimationem* PER RESCRIPTVM PRINCIPIS, *Nou. LXXXIX, 9. LXXIV, 2.* ac postremo *legitimationem* V) PER TESTAMENTVM *Nou. LXXIV, 2. 1. LXXXIX, 10.* Qua ipsa tamen totum inuentum legitimationis eum destruxisse, obseruat Thomasius *de vsu pract. doctr. de legitim. I, 12. p. 44.*

TIT. XI.

DE

ADOPTIONIBVS.

Tertius modus constituendi patriam potestatem erat ADOPTIO, quae, cum fuerit actio legis, certis formulis, ac sollennitatibus peragenda: genuina eius ratio ex antiquitatibus pernoscenda erit.

I. Adoptionis Romae tam frequentis causa prima.

I. Cur inuenta a Romanis sit ADOPTIO, et cur ea Romae frequentius, quam vsquam terrarum, sit vsurpata, paullo altius est repetendum, cum alias vniuersa huius instituti ratio satis intelligi nequeat. Obseruauimus iam supra *Lib. I. Tit. X. §. 4.* Romanas familias habuisse sua sacra priuata, suos focos, et aras domesticas, suas porro ferias, de quibus conferri merentur Macrob. *Saturn. I, 16.* Iac. Guther. *de iure Pontif. II, 5.* Vinc. Grauina. *ad XII. Tab. num. LXXVI. p. 426 sequ.* De iis sacris cum esset lege decemuirali constitutum: SACRA PRIVATA PERPETVO

PETVO MANENTO: omnia ſane agebant Romani, ne ſacra illa gentilitia interirent (*a*). Quare Glodium etiam hoc nomine grauiter reprehendit Cicero, *pro Domo XII.* quod effecerit, *vt ſacra Clodiae gentis interirent.* Hinc, ſiqui ex iuſtis vxoribus liberos haud ſuſtuliſſent, ii adoptabant extraneos, qui tunc *in ſacra et gentem tranſire dicebantur.* Briſſon. *de verb. ſignif. p.* 1814. Conf. Vobiſc. *Valerian. XIV.*

II. Deinde altera acceſſit ratio, poenae nimirum orbitati, praemiaque τῇ πολυπαιδίᾳ propoſita, qualia et ante legem Papiam Poppaeam in libera republica fuiſſe, patet ex Dione Caſſ. *LVI. p.* 576. Ne ergo parentes ἄπαιδες, aut orbi, vel praemiis iſtis exciderent, vel poenas darent: alios — II. Cauſa ſecunda.

(*a*) Aliquando tamen id agebant, vt ſacra priuata interimerentur, eamque in rem ICti inuenerant ſenes ſacra coëmentes. Excogitauerant enim eam rationem, et heres ſenibus venderet ea bona, quae qui haberent, ſacris adſtringerentur, venditione imaginaria per aes et libram addita ſtipulatione, vel fiducia, vt ſenes illa bona venditori vel heredi non vt hereditatem, ſed vt res ſingulares, ſacris liberas, redderent. Rem ex loco obſcuro Cic. *pro Mur. cap. XII.* explicauit et in lucem protraxit V. C. Io. Fr. Gronou. *de pecun. vet IV* 7. quem deinde ſecutus Io. Ge. Graeuius *Not. ad* Cic. *l. c.* vterque monuit, perperam cum his ſenibus ad interimenda ſacra adhibitis confundi, ſenes coëmtionales apud Plaut. *Bacchid. IV*, 9. et Cicer. *ad Famil. Epiſt. VII*, 29. cum hi fuerint mancipia reiicula et veterana, quae quod non adeo facile emtorem inuenirent, vel plura ſimul vendebantur, vel tanquam mantiſſa, adiiciebantur melioribus. Iidem mouerunt nihil hos ſenes coëmtionales facere ad coëmtionem nuptialem. Ad quam cum nos eam retulerimus in prioribus editionibus, hic errorem noſtrum fateri ac emendare non dubitamus.

alios adoptabant, idque iam sua aetate reprehendit P. Scipio, censor, oratione apud Gell. *Noct. Att. V, 19.* Quin adeo fraudulenter postea hac in re egeruntRomani, vt cum per legem Papiam trium liberorum parentes reliquis in honorum petitione praeferrentur, ii, quibus iste liberorum numerus deerat, per adoptionem sibi tot quaererent liberos, eosdemque deinde; ne oneri essent, vbi honoribus potiti erant, statim emanciparent. Vnde, condito denique SCto cautum est, *ne simulata adoptio in vlla parte muneris iuuaret.* Tacit. *Annal. XV, 19.* Vlpian. *l. 2. §. 2. D. de vac. et excusat. munerum.* Add. *Comm.* nostr. *ad L. Iul. et Pap. lib. II. Cap. 7. p. 201 seq.*

III. Causa tertia.

III. Accedebat tertia ratio aeque fraudulenta. Si quis enim patricii ordinis tribuniciam potestatem ambiret: vt voti fieret compos, plebeio cuidam se adoptandum dabat. Exemplum huiusmodi fraudulentae adoptionis praebuit P. Clodius, cuius de absurda adoptione videri possunt Suet. *Tiber. II.* Dio Cass. *XXXVIII. p. 65.* Cic. *orat pro domo XIII.* Simile dedit Dolabella, qui ob eandem causam in gentem Liuiam plebeiam transiit. Dio Cass. *LXII. p. 198.* Et haec sunt verae illae ac genuinae causae, cur tam frequentes essent Romae adoptiones.

IV. Adoptio quotuplex?

IV. Erant vero adoptiones duorum generum. Aliae ARROGATIONES: aliae ADOPTIONES strictiore sensu dicebantur. Vlp. *VIII, 1. seq.* Illis homines sui iuris; his liberi alieni in alterius potestatem, gentem, nomen et sacra transibant.

V. Arrogatio vnde dicta?

V. Antiquissima fuisse videtur ARROGATIO,

TIO, non ab interrogatione patris et filii adoptiui ita dicta, vt putat Cai, *Inst. I, 5. 1. l. 2. pr. D. de adopt.* sed a *rogatione* ad populum lata. Fiebat enim arrogatio in comitiis curiatis, auctoritate pontificum, teste Gell. *Noct. Att. V, 19.* Adstipulatur huic Gellii etymologiae Menag. *Amoen. iur. cap. XXXIX. p. 259.* eamque ipsa vocabuli analogia confirmat, quamuis Caii causam agat Cuiac. *Obs. IX, 37.*

VI. Cur in comitiis curiatis de arrogatione, tanquam de publica populi causa, actum sit, eius rei hanc rationem adsignat Vinc. Grauina *ad XII. Tab. n. LXXXV. p. 451.* quod interfuerit populi, fraudes, supra numeris II. et III. relatas, prohiberi. Sed prius procul dubio arrogationes in comitiis factae sunt, quam fraudem istarum exstarent exempla. Melior ratio videtur, quia arrogati sperabant hereditatem. De hereditate vero in alios transferenda solum populum cognouisse, vel inde patet, quod et testamenta olim in comitiis calatis fierent. Accedit, quod per arrogationem caput e tabulis censualibus eximeretur, et in alterius redigeretur potestatem; id quod, inconsulto populo fieri, iniquum videbatur. Hinc in legibus Decemuiralibus Tab. IX. erat lex: DE CAPITE CIVIS, NISI PER MAXIMVM COMITIATVM NE FERVNTO. Cic. *de Legib. III.* in qua lege capitis appellatione, non modo vitam, sed et libertatem, ciuitatem, familiaeque ius exaudiri debere, eleganter demonstrat in Notis Iac. Gothofred. *p. 230.* Hinc ergo in comitiis res erat

VI. Cur ea peracta in Comitiis curiatis?

explicanda, et quidem in curiatis. Gell. *V*, *19*. Et hinc arrogatio fieri dicebatur *lege curiata*, Tacit. *Hist*. *I*, *15*. κατὰ νόμον κȣριάτιον, Appian. *de Bell. Ciu. III. p. 586.* κατὰ νόμον τὸν φρατριατικὸν. Dio Caſſ. *Lib. XLV. p. 272.*

VII. Cur auctoritate pontificum fuerit opus?

VII. Pontificum vero auctoritate opus videbatur, non ob iurisiurandi religionem, quo arrogatio ab omni calumnia et fraude pura praeſteretur, vt coniicit idem Vinc. Grauina *l. c. p. 452.* ſed quia adoptiui, relictis ſacris familiae, in alterius gentis ſacra tranſibant Cicero *pro domo XIII. Quid ſacra Clodiae gentis? Cur intereunt, quod in te eſt? Quae omnis NOTIO PONTIFICVM, cum adoptarere, eſſe debuit.*

VIII. In quid inquiſiuerint pontifices?

VIII. Diſpiciebant ergo Pontifices, an adoptans ea eſſet aetate, vt alterum filium habere poſſet? an nulla ei ſpes prolis ſupereſſet? an, coniugio inito, foecunditatem fuerit expertus? quae cauſa ſit adoptionis? Gell. *Noct. Attic. V*, *19*. Cic. *pro domo X. et XIII.* Vlpian. *l. 15. §. 2. 3. et l. 17. princ. D. de adopt.* Neque enim facile permittebatur iis, qui iam liberos procreauerant, vt alios vel arrogarent vel adoptarent, quippe quod ne in Imperatoribus quidem, reprehenſione carebat. Perizon. *Animadu. Hiſt. cap. III. p. 125.* Deinde, ne pro monſtro eſſet, patrem filio vel natu minorem vel aequalem eſſe, ſed adoptio naturam imitaretur: merito disquirebatur, an adoptaturus ſaltim plena pubertate filium antecederet? *l. 40. §. 1. De de adopt.* Et hinc veteres rident adoptionem Alexandri Imp. ab Elagabalo factam, cum ille duodecim,

hic

hic quatuordecim circiter annorum esset. Herodian. *Hist. V,7.* Praecipue autem prouidendum sibi existimabant, ne adoptio vel arrogatio filio esset exitio, aut ei aliquid adferret detrimenti. Et inde est, quod tutori fas non esset, pupillum arrogare, *l. 17. pr. D. eod.* nisi quod cognati a tutore propinquo, *l. 17. §. 1. D. eod.* et priuigni a tutore vitrico ex rescripto Antonini Pii possent arrogari. *l. 32. §. 1. D. eod.* Exemplum Voconii Romani, a vitrico adoptati, est apud Plin. *Epist. X,3.* Eundem tamen vitricum et tutorem fuisse priuigni sui, quod suspicatur Cuiac. *Obs. II,38.* ex isto quidem loco non constat.

IX. Cum vero ii tantum arrogarentur, qui sui iuris erant: oportebat eos ipsos auctores fieri. Gel. *l. c.* Interrogabatur ergo is, qui arrogabat, velletne eum, quem adoptaturus esset, iustum sibi filium esse? et vicissim is, qui arrogabatur, an id fieri pateretur, auctorque esset? *l. 2. pr. D. de adopt.* Formulam prodit Cicero *pro domo XXIX.* *Credo enim, quanquam in illa adoptione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum:* AVCTORNE ESSES, VT IN TE P. FONTEIVS VITAE NECISQVE POTESTATEM HABERET, VTI IN FILIO? Neque tamen has interrogationes et responsiones stipulationes fuisse, recte notat Cuiac. *Obs. IX, 37.* IX. Quaestiones patri et filio propositae?

X. Causa cognita, in comitiis curiatis sequebatur sollennis rogatio: VELITIS IVBEATIS, QVIRITES, VTI L. VALERIVS L. TITIO TAM IVRE LEGEQVE FILIVS SIBI X. Rogatio ad populum lata.

SIBI SIET, QVAM SI EX EO PATRE, MATREQVE FAMILIAS EIVS, NATVS ESSET: VTIQVE EI VITAE NECISQVE IN EO POTESTAS SIET: HAEC ITA, VTI DIXI, ITA VOS, QVIRITES, ROGO. Gell. *Noct. Att. V, 19.* Hinc annuente populo et XXX. curiis in ſuffragia miſſis ita iubentibus perfecta erat arrogatio. Cic. *pro domo ibid.*

XI. Effecta arrogationis.

XI. Arrogati ergo tam iure legeque filii erant eius, qui adoptauerat, ac ſi ex eo patre, matreque familias eius, eſſent nati. Hinc arrogati aeque, ac adoptiui, fiebant agnati ratione familiae adoptantis, non tamen cognati eius vxori *l. 23. pr. D. de adopt.* Quare adoptionem ſequebatur hereditas nominis, pecuniae, ſacrorum, teſte Cicerone *pro domo* XIIII. vbi exagitatur Clodius a Fonteio adoptatus, quod in ea adoptione nihil legitime factum ſit, ſiquidem *neque Fonteius eſſet, quod eſſe debebat, neque Clodius patris adoptiui heres, neque, amiſſis ſacris paternis, in adoptiua peruenerit.* Immo, quemadmodum patricii, adoptati a plebeiis, ad plebem tranſibant: ita plebeii, adoptati a patriciis, horum conſequebantur nobilitatem ac priuilegia. Quod tametſi neget Io. Coraſius *ad l. 35. D. de adopt.* tamen demonſtratur exemplo Cn. Cornelii Coſſi, qui ex Licinia, plebeia familia, adoptatus in patriciam Corneliam, tribunus militum conſulari poteſtate fuit, ad quam dignitatem anno demum ſequente plebeiis via patuit, teſte Liuio V, 12. Demonſtrantur idem exemplo Liuiae quam Tacitus *Annal. V, 1.* NOBILITATIS

TIS *per Claudiam familiam* et ADOPTIONE *Liuiorum Iuliorumque clarissimae* fuisse ait, et Augusti, de quo Ouidius *Fast. IV, v. 21.*

Hic ad te magna descendit origine mensis,
Et sit ADOPTIVA NOBILITATE *tuus.*

Conf. Huber. *Digress. Iustin. II, 24.* Iac. Perizon. *Diss. ad Constit. diuin. Deut. XXV, 5. 6. p. 83. seq.* *Comm.* nostrum *ad L. Pap. Lib. II. cap. I, p. 113.*

XII. Cur quidam nec arrogare nec arrogari potuerint?

XII. Et hinc facile reddi poterit ratio, I) cur soli ciues Romani arrogare potuerint? Soli enim participes erant comitiorum. II) Cur caelibes arrogare nequiuerint? Erat enim arrogatio in solatium orborum, non caelibum, inuenta. Cic. *pro domo cap. XIII, l. 15. §. 2. D. de adopt.* III) Cur senibus tantum sexaginta minimum annorum arrogare licuerit *d. l. 15. §. 2. D. de adopt.* Sperari enim antehac poterat proles. IV) Cur nec muti et surdi arrogarent; nec V) feminae? Neque enim illi iure comitiorum gaudebant: et feminae praeterea neminem poterant habere in potestate. Quare parum legibus consentanea erat adoptio Candidiani, de qua Lactant. *de Mort. Persecut. Cap. L.* *Idem Candidianum, quem Valeria, ex concubina genitum, ob sterilitatem adopteuerat, necari iussit.* Sed quid sibi non permittebant eius aeui principes? VI) Cur porro nec pupillus, nec femina, nec peregrinus, nec mutus vel surdus arrogari potuerint? Pupilli enim ipsi auctores fieri non poterant, cum reliquis nulla erat comitiorum communio. Gell. *Noct. Att. V, 19.* VII) Cur de-

nique arrogatio Romae tantum fieri potuerit? Vlp. *Fragm. VIII*, 4. Romae enim, non alibi, curiata comitia haberi poterant. Liu. *V*, 52.

XIII. Quam diu vetus iste arrogandi ritus obtinuerit?

XIII. Haec arrogatio, per populum in comitiis facta, satis diu, id est, stante libera republica, obtinuit. Nam ita sua memoria a Cn. Aufidio Oresten, a M. Pupio Pisonem, a P. Fonteio Clodium arrogatum, scribit Cic. *pro domo cap. XIII.* Quin et Augustus Agrippam et Tiberium adoptauit in foro lege curiata. Suet. *Aug.* LXV. Et Neronis adoptionem, quamuis Patres censuerint, populus tamen, (lege procul dubio curiata) iussit. Tacit. *Ann.* XII, 25. Postea Imperatores, legibus quippe soluti, veteres arrogationis ritus saepius neglexerunt. (Vid. Tacit. *Hist.* I, 14. 17. Spartian. *Hadr.* III. IV. XXIV. *in Ael. Ver.* III. Iul. Capitolin. *Antonin. IV.*) Mansit tamen ad Galbam vsque vetus sollennitas inter priuatos. Hinc Galba: *Si te priuatus, lege curiata, apud Pontifices, vt moris est, adoptarem.* Tacit. *Hist.* I, 15.

XIV. Adoptio strictius dicta cur et quando inuenta?

XIV. Haec de *arrogatione.* Cum vero hic adoptandi modus ad homines tantum sui iuris pertineret: inuenta et alia actio legis, qua liberi, in sacris paternis constituti, cuiuscunque sexus et aetatis in aliam familiam transirent, isque modus dictus ADOPTIO sensu strictiore. Eum iam in libera republica obtinuisse, constat ex Cicerone *de finib. I*, 7. Valer. Max *VII*, 7. 2. Dione Cass. *XXXIX. p.* 98.

XV.

XV. Erat haec ADOPTIO actio legis, et hinc inter praesentes, adhibitis certis sollennitatibus, peragenda apud Praetorem aut Praesidem (*b*), aut quemcunque magistratum, apud quem

XV. Adoptandi ritus per aes et libram.

(*b*) A principibus, quos multa sibi in arrogationibus indulsisse probat Dodwell. *praelect. XVIII, ad Spartian. p.* 553. et domi adoptari poterat per aes et libram. Suet. *Aug. LXIV. Caium et Lucium adoptauit* DOMI, *per aes et libram, emtos a patre Agrippa.* Fortassis et priuatis idem licebat, si ad eos venire vellent Magistratus. Adoptio enim erat actus voluntariae iurisdictionis quales actus nec tribunal, nec locum certum, requirunt. *l.* 36. *pr. D. de adoption.* Et tunc adoptionis sollennitas aut in cubiculo, aut in atrio, coram lecto geniali perficiebatur. Quod patet ex loco Plin. *Paneg. VIII. Itaque non tua in CVBICVLO, sed in templo; nec ante GENIALEM TORVM, sed ante puluinar Iouis optimi maximi, adoptio peracta est.* Erant vero geniales lecti, qui in nuptiis sternebantur in honorem genii, vnde et geniales appellati. Festus voce *genialis p.* 292. Et hinc etiam *lecti aduersi* dicebantur, quia in atrio ex aduerso ianuae erant collocati. Lips. *Elect. I,* 17, Scaliger ad Fest. *voce Putus p.* 143. Torrent. *ad* Horat. *Epist. I,* 4. *v.* 87. Non tamen inde collegerim, in adoptione matremfamilias partum simulasse, qualem ritum inter barbaros receptum fuisse, docet locus Diod. Sic. *Biblioth. IV, p.* 244. *Illam adoptionem* (Herculis) *hoc modo factam perhibent. Iuno, lectum ingressa, Herculem corpori suo admotum, vt verum imitaretur partum* μιμουμένην τὴν ἀληθινὴν γένεσιν, *subter vestes ad terram demisit, quem in hoc vsque tempus adoptionis ritum BARBARI obseruant.* Exemplum eiusmodi adoptionis obseruare mihi videor Genes. XXX, 3. vbi adoptionis quandam speciem etiam deprehendit V. C. Io. Clericus in *Not. ad Pentat. p.* 222. Apud Romanos vero nihil horum inuenimus, nec poterat ibi hic ritus obseruari, partim quod matres neminem

quem erat legis actio. Vlpian. *VIII, 1. l. 4. D. de adopt.* Gell. *Noct. Att. V, 19.* Ritus adoptandi consistebat in trina venditione, adhibito aere et libra. Scilicet, praesentibus patre naturali et adoptiuo, filioque adoptando, nec non libripende, antestato et quinque testibus, primo pater filium patri adoptiuo mancipabat, verbis: MANCVPO TIBI HVNC FILIVM, QVI MEVS EST. Tum pater adoptiuus, aes tenens, simulque apprehendens filium adoptiuum; HVNC EGO HOMINEM, inquit, IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO, ISQVE MIHI EMTVS EST HOC AERE, HAC AENEAQVE LIBRA. Tum aere, seu vt olim vocabatur, *rauduſculo* id est, sestertio numo percutiebat libram, illudque aes dabat patri naturali, quasi pretii loco. Caius *apud* Boeth. *Comment. in Cicer. Topic. III.* Ant Schulting. *Iurispr. antiq. anteiust. p. 54.* Ea mancipatio ter erat repetenda *(c)*. Quo facto, pater naturalis in iure cedebat filium, et tum adoptio erat perfecta. Gell. *l. c. Adoptantur autem, cum a parente, in cuius potestate sunt, tertia mancipatione in iure*

minem haberent in potestate, partim quod adoptio non tribueret iura cognationis. Dissentit tamen vir doctissimus, Euerhardus Otto *in Papiniano*, qui sane eruditissime hanc causam egit, *Cap. VII. p.* 103. *sequ.* et multo maiore cum apparatu *in Iurisprudentia Symbolica Exerc. III. Cap.* 4. *et sequ.*

(c) Si scilicet filii loco deberet esse adoptiuus. Nam si quis in locum nepotis adoptaretur, vnica mancipatione actus absoluebatur. Vlp. *Fragm. XII.* id quod etiam deinde in feminis obseruatum Cuiac. *Enarrat. ad d. l. vlt. C. de adopt.*

iure ceduntur, atque ab eo, qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio est vindicantur. Et hoc quidem ritu per aes et libram adoptauit Augustus Caium et Lucium. Suet. *Aug. LXIV.*

XVI. Quandoquidem ergo haec adoptio non in comitiis, sed coram magistratu, fiebat: factum est inde, vt et sexagenariis minores adoptare possent, nec masculi solum, sed et feminae, adoptarentur. Cai. *Inst. I, 5. 2.* Gell. *V, 19.* XVI. Qui potuerint adoptare; et adoptari?

XVII. Et id quidem in antiqua illa liberaque republica obtinuit. Postea variae sensim acciderunt mutationes. Et primo quidem, comitiis cessantibus, Principes rescriptis suis arrogationes solebant concedere pariter, et confirmare. Quod vel ideo iure facere poterant, quia simul erant Pontifices maximi, quorum erat, de arrogationibus dispicere. Raeuard. *de auctor. prudent. VI.* Factum id esse exemplo Galbae, qui primus veterem ritum neglexit, non abs re suspicatur Ant. Schulting. *ad* Vlpian *Fragm. VIII. 2. p. 589.* Certe iam Antonini Pii tempore arrogationes factas esse auctoritate principum patet ex *l. 38. D. h. t.* Hac vero mutatione semel admissa, etiam feminae (*l. 21. D. h. t.*) et pupilli (*d*) (Vlp. *Fragm. VIII, 5.*) et quidem plures simul, (*l. 15. §. 3. D. h. t.*) poterant arrogari. Sed non XVII. Arrogatio per Rescriptum principis.

(*d*) Multa requisita hic erant obseruanda. Inquirebatur in arrogationis rationem, ne qua turpis causa subesset. *l. 17. pr. D. h. t.* Expendebantur facultates tum arrogantis tum arrogandi, eiusque simul vita anteacta curiose excutiebatur. *l. 17. pr. D. h. t.* Exigebatur cautio, bona salua fore proximis agnatis, si pupillus intra puber-

non ſine cauſae cognitione, et obſeruatis requiſitis quam plurimis. Deſierunt etiam antiquae ſollennitates et formulae, quas tamen nouo edicto, neſcio an actum agens, ſuſtulit Iuſtinianus, *l. vlt. C. de adopt.*

XVIII. Adoptio per teſtamentum.

XVIII. Erat et modus ADOPTANDI per TESTAMENTVM, non ab Imperatoribus demum, vt vulgo putant, inuentus, ſed iam tum libera adhuc republica receptus. Iam ab antiquiſſimis enim temporibus ſollenne erat Romanis, heredes ſuos non in bona tantum, ſed et nomen adſciſcere. *Adſciſcere* autem erat vocabulum adoptionis, de quo Io. Fridr. Gronou. *Diatr. ad Stat. p. 26.* Cicero *de offic. III, 18.* Baſilii meminit, qui M. Satrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluerit, eumque fecerit heredem. Et *in Bruto cap.* LVIII. laudat Craſſum, Liciniae filium, Craſſi teſtamento adoptatum. Atticum quoque teſtamento morientis Caecilii fuiſſe adoptatum, apparet ex Corn. Nep. *Attic. V.* Et Caeſar ita inſtituerat Octauium, Suet. *Iul.* LXXXIII. Appian. *Bell. Ciuil. III. p. 518.* qui etiam, cognita auunculi nece, ſtatim Caeſaris nomen adſumſit. Dio. XLV.

pubertatis annos deceſſiſſet. *l. 18. 19. 20. h. t.* Arrogator porro emancipare non poterat arrogatum, niſi cauſa cognita, et redditis, quae habuerat bonis, inſuperque quarta bonorum ſuorum relicta. *l. vlt. D. ſi quid in fraud. patr.* Idque etiam in exheredatione erat obſeruandum. *l. 8. §. 15. D. de inoff. teſt.* Quae omnia ab Antonino ſic inuenta videntur, vt ſenſim in deſuetudinem iret arrogatio impuberum. Vid. Vlpian. *Fragm. VIII, 2.* Thomaſ. *diſſ. de vſu pract. tit. Inſt. de adopt. I, 18. p 84.*

XLV. *p. 271.* Qua de re etiam Ouid. *Metamorph. XV. fab. 51. v. 74.*

Vt Deus accedat coelo, templisque colatur.
Tu facies natusque tuus, qui NOMINIS HERES,
Impositum feret vnus onus.

Eodem exemplo Augustus Liuiam et Tiberium, heredes testamento scriptos, nomen suum ferre iussit. Suet. *Octau. CI.* Ex eo tempore frequentissima occurrunt eiusmodi adoptionum exempla. Ita enim a M. Gallio Senatore testamento adoptatus est Tiberius. Sueton. *Tiber. VI.* a Galba iam ante sollenniorem arrogationem Piso Frugi. Idem *in Galba XVII.* Conf. Tacit. *Ann. V, 1.* ab aliis alii *l. 7. in fine et l. 63. §. 10. D. ad SCt. Trebell.* Sed ea heredis institutio proprie adoptio dici vix poterat, cum nemo ea redigeretur in patriam potestatem. Cuiac. *Obs. VII, 7.* Nominis heredes erant: sed eos liberti paterni et alia familiae iura non sequebantur, quod tamen in aliis adoptionibus fiebat. Cuiac. *Obs. VII, 1.* Vnde mirum non est, quod adoptio per testamentum facta nonnunquam repetita, et more maiorum vel lege curiata, vel per aes et libram iterum facta legitur. Augustus sane testamento adoptatus a Caesare, eam adoptionem lege curiata confirmandam curauit, vt auctoritate legis accederent, quae testamento nactus non erat. Appian. *Bell. Ciuil. III. p. 586.* Et Tiberius, licet testamento nomen Augusti ferre iussus, ab eodem tamen post Caii et Lucii Caesarum mortem rite arrogatus fertur. Sueton. *Tiber. XV.* Immo cum libera republica

mulieres adoptare nondum possent: solebant eae tamen iam eo tempore heredes ea lege instituere, vt nomen suum ferrent. Exemplum est apud Ciceron. *Epist. ad Att. VII, 8.* quod sane cum aliis argumento est, non veram fuisse hanc adoptionem, sed adoptionis simulacrum quoddam, quod praeter nomen et hereditatem nihil iuris in adoptiuum deuoluit. Plura de hac adoptione per testamentum dabunt Briss. *de Form. VII. p. 601.* Huber. *Digress. I, 2. 23. 2.* et huius filius amplissimus Zach. Huber. *Dissert. Iurid. et philol. V, 2.*

XIX. Adoptiui olim in potestatem et gentem alienam transibant.

XIX. Ceterum PATRIA POTESTAS olim erat effectum adoptionis etiam stricte sic dictae. Vnde et adoptiui cognomini suo, leuiter inflexo, illius gentis, cuius in sacra transierant, nomen adiiciebant, quamuis id non semper, nec eodem modo factum esse animaduertamus, cum aliquando patris naturalis et adoptiui nomen promiscue ferrent. Perizon. *Diss. I. p. 97.* et *Animadu. Histor. p. 131.* Spanhem. *de vsu et praestant. numism. Tom. II. p. 77.* Cum Scipio Africanus minor ex Aemilia gente in Corneliam per arrogationem transiisset: vocatus est *P. Cornelius Scipio Aemilianus.* Et qui antea C. Octauius erat, adoptatus a Caesare, dictus est *C. Iulius Caesar Octauianus.* Dio Cass. XLVI. *p. 322.* Solebant tamen etiam naturalis patris nomen nonnunquam suo adscribere, honoris causa, immo eundem adhuc patris vocabulo dignari in sermone familiari. Terent. *Adelph. V, 7. v. 3.* Exempla collegit V. C. Iac. Perizon. *Dissert. ad diuin. Constit. Deut. XXV, 5. p. 89.*

XX.

XX. At extremis temporibus Iustinianus totum illum adoptionis ritum turbauit, iubens, vt adoptatus ab alio quam adscendente, non transiret in alienam familiam et potestatem, et tamen ius successionis ab intestato consequeretur. *l. 10. princ.* §. *1. 2. C. h. t.* Quo ipso in eam conditionem redacti sunt patres adoptiui, vt sine summa imprudentia adoptare non possent. De qua mutatione vid. Thomas. *Diss. alleg. I, 26. p. 40. seq.* XX. Iustiniani mutatio.

TIT. XII.

QVIBVS MODIS IVS PATRIAE POT. SOLVITVR.

Patriam potestatem ordinarie fuisse perpetuam, iam supra TIT. IX. ex Dionysio Halicarnasseo ostendimus. Nihilominus tamen proditi erant quidam modi, soluendi patriam potestatem, de quibus hoc titulo agendum.

I. Et primo quidem MORS, cum omnia iura personalia tollat, non poterat non et liberos patria potestate liberare Neque tamen morte aui nepotes liberabantur, si Pater esset superstes, sed tunc in huius potestatem recidebant; nisi is forte antea ab auo esset emancipatus. Vid. Caii *Inst. I, 6. princ.* Quia enim patria potestas erat dominium Quiritarium, (vid. supra *Tit. IX.* §. *1.*) non poterat non illud iure hereditario ab auo in patrem deuolui. I. Patria potestas soluebatur I) morte naturali.

II. Et II) ciuili.

II. Cum vero ex principiis iuris Romani et ii, qui CAPITIS DEMINVTIONEM, vel maximam, vel mediam, fuerant passi, ciuiliter mortui viderentur; *l. 63. §. fin. D pro socio* factum est, vt vel patre, vel filio capite deminuto, patria potestas solueretur. Erat enim haec propria ciuium Romanorum. Maxima vero capitis deminutio seruos media *ἀπόλιδας* efficiebat. Atqui serui et peregrini nec habere, nec esse poterant in patria potestate. Plin. *Epist. X, 6.*

III. Quae tamen iure postlim. et restitutione tollebatur.

III. Hinc captiuitate, seruitute poenae, aquae et ignis interdictione, deportatione, siue patris, siue filii, potestas patria cessebat (*a*). Priori tamen casu illa postliminio; (Caii *Inst. I, 6. 3.*) posterioribus restitutione plenaria poterat recuperari. *l. 1. C. de sent. pass.* Ant. Schult. *ad* Caii *Inst. I, §. 1. p. 47.*

IV. Nec non III) adoptione.

IV. Exspirabat etiam potestas patria ADOPTIONE; non quod filius sui iuris fieret, sed quod in aliam gentem aliaque sacra transiret. Vid. supra *Tit. XI, 19.*

V. Sed

(*a*) Ergo durante captiuitate ius patriae potestatis non *in suspenso* erat, vt loquitur Vlp. *Fragm. X, 4. §. 5. Inst. h. t.* sed plane perimebatur; et postliminii demum iure recuperabatur, quia fingebatur, postliminio reuersum nunquam in captiuitate fuisse. *d. §. 5. Inst. h. t. L. 16. D. de capt. et postlim.* Hinc captiuo patre, liberi vix valide nuptias contrahere, testari, hereditates adire poterant. Vbi vero pater postliminio patriam potestatem receperat, filii ex nuptiis illis procreati in potestatem aui veniebant, bona a filiis acquisita eius erant, testamentaque eorum nulla erant, at nuptias tamen rescindere pater non poterat. Thomas. *diss. ad h. t. I, 5. p. 5 seq.*

V. Sed praecipuus modus, quo patria potestas quam sollennissime soluebatur, erat EMANCIPATIO, quae ob triplicem, quae subinde facta est, mutationem, in VETEREM vel *legitimam*, ANASTASIANAM, et IVSTINIANEAM diuiditur. §. *6. Inst. h.* t. V. Et IV) emancipatione.

VI. VETVS illa erat actus legitimus, et hinc certis adhibitis formulis et sollennitatibus, coram eo magistratu, apud quem erat legis actio, explicanda. Cum vero leges Romuli ac Decemuirorum ter venundandi filios potestatem indulsissent patribus: statuissentque simul, vt tertium manumissus filius sui iuris fieret: (*Supra Tit. IX, 6.*) commodissimum visum est Romanis, trina venditione imaginaria liberos e potestate dimitti. Cum vero omnes venditiones rerum mancipi per mancipationem fierent, id est, adhibito aere et libra: Vid. Aleand. et Schulting. *ad* Caii *Inst. I, 6.3. p. 31. sequ.* consequens erat, vt et illa liberorum, quamuis imaginaria, venditio eodem ritu fieret. Et hinc dicta est EMANCIPATIO, de cuius vocabuli vsu et significatione conferendi Barn. Brisson. *de verb. signif.* et Io. Frid. Gronou. *ad Senec. Epist. XLV. p. 27.* VI. Cur dicta emancipatio?

VII. Quoties ergo fiebat emancipatio, adhibendi erant non minus quam quinque testes Romani ciues (*b*), et puberes, et praeterea alius eiusdem conditionis, qui libram teneret aeneam vnde et LIBRIPENS appellabatur, nec non alius VII. Emancipationis veteris ritus. Testes praesentes. Libripens Antestatus.

(*b*) Ita Caius apud Boeth. Comment. ad Top. Cic. III. sed tamen et *Latinos Iunianos* testes admitti consueuisse, docet Vlpian. *Fragm.* XX, 8.

alius qui ANTESTATVS audiebat. Fit eius mentio etiam a Prifciano *Lib. VIII. apud Putfch. p. 792.* vbi verba Liuii: *Impubes* LIBRIPENS *esse non potest, neque* ANTESTARI: nec non in marmore apud Gruter. *p.* MLXXXI. vbi narratur, donationem et mancipationem factam LIBRIPENDE CLAVDIO DATIVO, ANTESTATO, CORNELIO VICTORE. Ex quo lapide apparet, diuerfum a *libripende* fuiffe *antestatum.* Cum vero ANTESTARI fuerit, *tactis auriculis alterum testem aduocare*, et dicere: MEMENTO, QVOD ET MIHI IN ILLA CAVSA TESTIS ERIS: Horat. *Serm. I, 9. v. 76.* et ibi Acron et Porphyr. *in Schol.* Isque ritus non folum in ius vocationi, fed et mancipationibus accederet (*c*): non abs re fufpicantur viri docti, ANTESTATVM vocatum, qui teftes conuocabat, eorumque fidem, tacta auricula, obteftabatur. Mer. *Obf. VIII, 37.* Fr. Brumm. *de Leg. Cinc. XIII. XIV.*

VIII. IV) Pater naturalis, V) Pater fiduciarius.

VIII. Praefentem porro adeffe oportebat non folum patrem *naturalem*, fed et emtorem, filii, quem Caius PATREM FIDVCIARIVM vocat (*d*). Hic enim non idem videtur fuiffe, ac ante-

(*c*) Certe etiam in teftamentis, quae fiebant aere et libra adhibitas fuiffe ὤτων ἐπιψαύσεις, *aurium tactiones*, patet ex Clem. Alex. *Strom. V. p.* 575. Conf. Brumm. *de lege Cinc.* XIII. XIV.

(*d*) Vix nomen hoc quadrat emtori filii. Mancipatione enim emtor non fiebat pater, fed dominus, Fiducia quoque in tertia demum mancipatione contrahebatur. Tunc ergo demum emtor iste fiduciarius vocari coepit. Sed Anianus fortaffis hic Caium turbauit. Vid. Schulting. *ad* Cai. *Inft. I, 9. p. 55.*

antestatus, cum et ceteroquin emtor in mancipationibus ab antestato differret. Dictus autem pater *fiduciarius* a contractu FIDVCIAE qui in tertia mancipatione interponebatur, vel ex nouis legibus tacite interpositus censebatur, *§. vlt. Inst. de legit. agn. success.* FIDVCIAM *autem,* (inquit Boeth. *Comment. ad Cicer. Topic. IV.*) *accipit, cuicunque res aliqua mancipatur, vt remancipet.*

IX. His ergo praesentibus, naturalis pater filium suum emtori mancipabat, id est, manu tradebat additis verbis: MANCVPO TIBI HVNC FILIVM, QVI MEVS EST. At ille contra ea, HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO, ISQVE MIHI EMTVS EST HOC AERE, HAC AENEAQVE LIBRA: statimque, percussa libra, sestertium numum (*e*) dicis causa tradebat ei, a quo filium acceperat, quem deinde sollenniter manumittebat emtor. Quandoquidem vero ex principiis iuris Romani filius, semel iterumque manumissus, in pote- IX. VI) Trinae mancipationes.

 statem

(*e*) Apud Caium est: *Vnum aut duos numos.* Id vero procul dubio ab Aniano est. In mancipationibus semper requirebatur *numus vnus, quatuor assium,* id est, sestertius. Testes sunt inscriptiones apud Gruterum, et Spon. *Miscell. p. CCXCII.* in quibus semper in mancipationibus mentio fit SESTERTII NVMI VNIVS. Testantur veteres auctores, veluti Vitruu. *Architect. I, 4. Numo sestertio mancipio dedit.* Testatur ipsum ius nostrum *l. vlt. C. de donat.* vbi conferri merentur Cai *Obs. X, 37. XIX, 31.* Ant. Augustin, *Emend. II, 7.* Frid. Brummer. *de Leg. Cinc. XIV.*

ſtatem patris recidebat: Dionyſ. Hal. *II. p. 96.* non poterat non imaginaria iſta venditio ter repeti. Vbi poſtrema fiebat mancipatio, contractus fiduciae accedebat, paterque naturalis haec verba addebat: EGO VERO HVNC FILIVM MEVM TIBI MANCVPO, EA CONDITIONE, VT MIHI REMANCVPES, VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, TE PROPTER TE TVAMQVE FIDEM FRAVDER. Cic. *de officiis III, 15. ad famil. Epiſt. VII, 12.* Sigon. *de iudic. I, 5.* Ille contra ſtatim, recepto ſeſtertio, filium patri naturali remancipabat. Quod ideo a Romanis excogitatum fuerat, vt ne, ſi a fiduciario manumitteretur, hic iura patronatus retineret, et naturalem patrem hereditate excluderet. Cai. *Inſt. I, 6 p. m. 59.* Remancipatum ergo ſibi filium pater naturalis denique manumittebat, et quidem ordinario vindictae ritu, additis alapis. Vnde emancipatio olim *μεθ' ὕβρεων καὶ ῥαπισμάτων* cum *iniuriis et alapis* facta dicitur. *Nou. LXXXI. praef.* Horum rituum omnium notitiam debemus Caio *Inſt. I, 6, 3.* ſed peſſime habito ab Aniano, vnde pleraque ex doctorum virorum notis, et maxime Fr. Brummeri victuro opere *de lege Cincia*, vel emendanda, vel ſupplenda fuerunt.

VII) Additum pactum fiduciae.

X. Circumſtantiae temporis.

X. Poterant porro trinae iſtae mancipationes vel eodem die, iisdemque teſtibus, vel interiectis aliquot diebus, aliisque adhibitis teſtibus, ſeorſum fieri. Paull. *Recept. Sent. I, 25. 2.*

XI. O-

XI. Opus quoque his ſollennitatibus ter repetitis erat duntaxat in emancipatione filii, cum filiae et nepotes vnica tantum mancipatione patria poteſtate exirent. Addebatur tamen et hic fiducia de remancipatione, vt ne pater naturalis ſpem ſucceſſionis ab inteſtato amitteret. Cai. *Inſt. l. c.* Vlpian. *Fragm. X, 1.*

XI. Vnica mancipatio ſufficiebat in emancipatione filiae et nepotum.

XII. Et haec eſt vetus illa ac ſollennis emancipatio, quae, vt aliae formulae ac ſollennitates diſplicere poſteritati coepit. Quare ANASTASIVS Imperator nouum inuenit emancipandi modum, qui ſolum Principis reſcriptum iudici inſinuandum exigeret, et omnia tamen veteris emancipationis effecta haberet. *l. 5. C. de emanc lib.*

XII. Emancipatio Anaſtaſiana.

XIII. Deinde IVSTINIANVS, et has aboliturus ambages, Anaſtaſianam quidem emancipationem non ſuſtulit, ſed tamen patribus permiſit, vt ſtatim adirent magiſtratum competentem, et coram eo, conſentiente filio, filium ſe e poteſtate dimiſſuros eſſe, oſtenderent. *l. vlt. C. de emancip. lib.* Idque hac fiebat formula: HVNC SVI IVRIS ESSE PATIOR, MEAQVE MANV MITTO. Harmenop. *Prompt. I, 17, 8.* Sed poſterioribus his ſpeciebus nomen EMANCIPATIONIS vix quadrare, ſatis apparet.

XIII. Emancipatio noua vel Iuſtinianea.

XIV. Poſtremus modus, quo patria poteſtas ſoluebatur, erat DIGNITAS. Et quamuis Dionyſius Halic. *II. p. 96.* nullam dignitatem patria poteſtate liberaſſe contendat; iam ab antiquiſſimis tamen temporibus Flamines Diales et Virgines Veſtales patria poteſtate libera-

XIV. Dignitas olim non ſoluebat patriam poteſtatem.

berabantur. Vlpian. *Fragm.* X, 5. Gell. *Noct. Attic.* I, 12. Id quod tamen non tam ob dignitatem, quam ideo potius factum videtur, quia tum Flamines Diales, tum Vestales virgines a pontificibus manu capiebantur. Cum ergo capti ex principiis iuris Romani capite deminui dicerentur, et hinc iure patriae potestatis exirent: mirum non est, vtrumque etiam hoc sacerdotium eam potestatem soluisse. De ritu capiendi Vestales vid. Dion. *Hal.* II, 68. apud quem, quod obiter moneo, verbum αἱρουμένων Sylburgius parum accurate vertit *optandi*, cum vertendum fuisset *capiendi*. Gell. I, 12. Lips. *de Vesta et Vestal.* V. Flaminis Dialis capti meminit Liu. XXVII. vbi conf. Iac. Guther. *de vet. iur. Pontif.* I, 32. Quin et flaminicae, id est, vxores flaminum Dialium patria potestate exibant, quod SCto demum coarctatum tempore Tiberii, Tacit, *Annal.* VI, 16.

XV. Iustinianus tamen p. p. exire voluit Patricios.

XV. At Iustinianus postea et *Patriciatus* dignitatem immunem esse iussit a patrio imperio. *l. fin. C. de consul.* §. 4. *Inst. h. t.* Ante Iustinianum enim patriciatum a patria potestate non liberasse, idque frustra ex Cassiodori *Var.* VI, 2. colligi contra Vinn. *ad* §. 4. *Inst. h. t.* et Bachou. *in Disp. ad Treutl. Vol. II. Disp.* 2. *th. vlt.* accurate euicit V. C. Reinold. *Var. Cap.* XIX. Caue vero hic intelligas antiquos illos patricios, quos in libera republica plebeiis oppositos constat. Constantinus enim Magnus praecipuos rerum administros vocare solebat patricios, vt se quasi principum patres esse meminissent. Ii ipsos Praefectos Praetorio ordine antei-

anteibant. Zosim. *Hist. II, 40.* nec minor, quam horum in imperio erat auctoritas. Quemadmodum enim Praefecti proponebant Edicta, quae deinde in vnum corpus collecta τῶν ἐπαρχικῶν nomine veniebant: ita idem ius erat Patriciis, quorum edicta collecta τὰ Ῥωμαϊκά dicebantur, sicuti ipsorum principum βασιλικά. Vid. Cuiac. *Obs. VI, 10.* Vnde parum accurate Dionys. Gothofred. in *Nomenclatore Graecar. iur. diction. ad Carmenopul. p. 447.* Ῥωμαϊκά τοῦ μαγίστρου λεγόμενα, *constitutiones Romani Imp. aut potius Commentarius magistri ad Romani Constitutiones, aut certe liber a magistro, Romani nomine, compositus suisque titulis distinctus, aut potius aliud* Ῥωμαϊκά, *aliud* τὰ τοῦ μαγίστρου λεγόμενα. Vbi sane dum plures coniecturas repraesentat, a re plane aberrat vir doctissimus. Ceterum et posteris ea dignitas summa semper et splendidissima visa est. Vid. Cassiod. *Var. VI, 2.*

XVI. Idem beneficium deinde Iustinianus cum Episcopis, quin et cum aliis, qui magistratuum honoratiorum dignitate pollerent, veluti cum *Consulibus, Consularibus, Praefectis Praetorio, et Vrbi, Magistris militum et patronis fisci* communicauit. Nouell. LXXXI. XVI. Episcopos.

XVII. Accedebant quaedam causae, ob quas parentes etiam inuiti cogerentur liberos e potestate dimittere, de quibus passim iureconsulti. Conf. Thomas. *Dissert. de vsu pract. huius tit. I, 15. et 16.* quae nos diximus in *Elem. Iur. Ciu.* §. *198.* XVII. De caussis emancipandi necessariis.

TIT.

TIT. XIII. VSQVE AD XV. ET TIT. XVII. VSQVE AD XX.

DE TVTELIS, TESTAMENTARIA, LEGITIMA, DATIVA.

Sequitur tertia personarum diuisio, aut subdiuisio potius personarum sui iuris. Harum enim *quaedam* in TVTELA, *aliae* in CVRATIONE sunt, *quaedam* NEVTRO IVRE *tenentur*. *Princ. Inst. h. t.* Ipsa tutela curaque eorum, qui per aetatem vel imbecillitatem intellectus se ipsi defendere nequeunt, est iuris gentium, et hinc apud omnes peraeque gentes recepta. Vid. Selden. *de vxore Hebr. II, 3.* Pufend. *Iur. Nat. et Gent. IV, 4.* Sed Romani in multis a simplicitate ista iuris naturalis deflexerunt. Vnde apud eos alia tutela IMPVBERVM, alia curatio MINORVM, aliorumque, qui rebus suis ipsi superesse non poterant, alia tutela FEMINARVM. De omnibus ex antiquitatibus Romanis nonnulla monenda.

TIT. XIII. I. Tutela Romae antiquissima.

I. TVTELA IMPVBERVM tam antiqua est, vt et sub Regibus eius exemplum reperiamus. Ancum enim Marcium filiis tutorem dedisse L. Tarquinium Priscum, patet ex Liu. I, 46. Cum ergo Tarquinius nec agnatus fuerit, nec eo tempore leges de tutela datiua exstarent, adeoque ea tutela procul-dubio testamentaria fuerit: sequitur, vt haec sit reliquis antiquior.

II. Cer-

II. Certe et legibus XII. Tabularum ea tutelae species firmata est, prospectumque, vt patri de liberorum tutela in testamento disponendi facultas esset. Legitima verba ex Auctore ad Herennium, Cicerone, Vlpiano et Paullo ita restituit Iac. Gothofredus *de Leg. XII. Tab. V, 1.* PATER FAMILIAS, VTI LEGASSIT SVPER PECVNIAE, TVTELAEVE SVAE REI, ITA IVS ESTO. *Legare* hic non solum singulas res testamento relinquere, sed et omne testamentarium negotium denotat, idemque adeo est, ac *testari*, seu *testamento statuere*, vel *decernere*. Et enim *legare*, ceu syllabae primae quantitas docet, a Graeco vetusto λήχειν vel λήγειν vnde futurum, λήξω, quod verbo λαγχάνω tribuunt grammatici, λῆξις *hereditas* et ληξίαρχος *magistratus Atheniensium*. In primis autem LEGARE Latinis erat legis modo disponere, mandare, legem dicere rebus suis, νομοθετεῖν, ceu infra *ad titulum de legatis* docebimus. *Super pecuniae tutelaeue* ἀρχαϊκῶς dicitur. Non enim rare antiqui exemplo Graecorum, casum secundum pro sexto adhibebant. Sic in marmore Salernitanorum, apud Grut. *p. CCCXLIII, 2.*

TIT. XIV. II. Lex XII. Tabularum de tutela testamentaria.

ACERRIO. FIRMEO. LEONTIO. PRIMARIO. VIRO. ET. EDITORI. MVNERIS. SVI. CVM. FERARVM. LIBYCARVM. QVI. VIXIT. ANN. XXX. DIGNISSIMO FILIO.

CON-

CONSACRABERVNT.

Pecunia porro non solum numos, sed et omnem substantiam testatoris, immo et iura, complectitur. *Quidquid enim homines possident in terra, quorum domini sunt*, PECVNIA *vocatur, seruus sit, vas, ager, arbor, pecus: quidquid horum est*, PECVNIA *vocatur*, inquit Augustin. *De Doctrin. Christ. VI. p. 585. Tom. VI. op.* plaue iuridice, vti patet ex *l. 222. D. de verb. signif.* Denique SVAE REI dum additur, id sane referendum ad ipsos liberos(*a*), qui iure veteri erant in dominio Quiritario, adeoque RES MANCIPI. (*Lib. II. Tit. I. §. XV.*) Sensus ergo est, quamcunque legem paterfamilias in testamento ~~suo~~ dixerit, et quocunque modo disposuerit, et de rebus suis, et de ipsis bonis ac facultatibus eorum, (scilicet per substitutionem pupillarem) ita ratum post mortem futurum. Cum enim antea sub regibus, calatis comitiis testamenta fierent, adeoque heredum tutorumque institutio a populi magis arbitrio, quam voluntate testatoris, penderet: mutatum id est lege decemuirali, permissumque patrifamilias cuiuis, de tutela pecuniaque suae rei, id est, liberorum suorum libertime disponere.

III. Si

(*a*) Vnde non est, quod lectionem hanc sollicitet V. C. Gerard. Noodt *Obs. II*, 19. vbi legi iubet: *Super tutela pecuniaue sua*, additque *tutelam suam* idem esse ac tutelam eius, qui suus testatori heres sit. Nemo enim temere ita loqueretur. Nec obstat, tutelam non habere locum in liberis, dum sunt *res suae*, id est, in patria potestate constituti. Legat enim pater de tutela suae rei, sed in eum casum, quo liberi futuri sint capita libera.

III. Si quis ergo paterfamilias liberi quos in potestate habebat, siue liberos, siue seruos suos, hos tamen cum libertate, tutores dederat (*b*): ii sine satisdatione atque inquisitione admittebantur, ipsosque excludebant legitimos; dummodo essent ciues. Nam Latini Iuniani, quamuis cum iis esset testamenti factio: tutores tamen dari non poterant per legem Iuniam. Vlpian. *Fragm. XI, 16.* Quia vero fundamentum huius tutelae testamentariae erat patria potestas: consequens erat, vt et nepotibus, qui in patris potestatem defuncto auo non essent recasuri, et exheredatis impuberibus tutores testamento constitui possent. Vid. *l. 4. et 26. §. 2. et l. 31. D. de test. tut.* Et inde simul patet ratio, cur mater tutores testamento dare non posset, *l. 2. D. de confirm. tut.* quamuis tutor ab ea datus confirmari soleret cum inquisitione, modo ea pupillum simul heredem instituisset. *l. 4. D. de test. tut. l. 4. D. de conf. tut. l. 7. §. 1. l. 8. D. eod.* Quae confirmatio et aliis casibus quibus tutoris dationi vitii quid inesse videbatur, accedere solebat, ceu ICti pluribus docent in libellis suis.

III. Tutelae testamentariae indoles.

IV. Cum vero contingere posset, vt intestatus, saltim quod ad tutelam, decederet paterfamilias: iisdem legibus decemuiralibus fuerat constitutum: AST SI INTESTATO MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT, AGNATVS PROXIMVS TVTELAM NAN-

TIT. XV. IV. Lex XII. Tab. de Tutela agnorum legitima.

(*b*) Formulas quibus in testamentis vsi Romani, si tutores dare vellent, colligit Brisson. *de Form. VII. pag.* 616.

NANCITOR. Gothofred. *ad XII. Tab. V, 4.* Et ab hac lege LEGITIMA dicta eſt tutela, ad quam agnati ab ipſa lege vocabantur.

V. Origo huius tutelae.

V. Quaenam ſit huius LEGITIMAE TVTELAE origo, eruditis nondum liquet. Veteres legislatores mirifice hic diſcreparunt. Solon agnatos a tutela prohibuerat, veritus procul dubio, ne hereditatem capere mallent, quam expectare. Hinc potius cognatis credidit pupillos, nec proximis tamen ſemper, ſed quoscunque Archontes idoneos iudicaſſent. Diog. Laert. I, 56. Petit. *de leg. Attic. XI, 7.* Charondas contra, ſeiuncta educationis bonorumque cura, illam penes cognatos, hanc penes agnatos eſſe voluit, cum nec illi tollendi e medio pupilli, nec hi diſſipandarum facultatum vllam haberent cauſam. Diod. Sic. *Biblioth. XII, p. 81.* Denique Lycurgus agnatos proximos ad tutelam vocauit, forſan, quod, in tanta Spartanorum continentia et paupertate, non admodum metuerentur inſidiae. Exemplum ſane legitimae agnatorum tutelae Spartae receptae, eſt apud Herodot. I, *p. 16.* vbi ipſe Lycurgus dicitur ἐπιτροπεύσας λεωβώτεω, ἀδελφιδέου μὲν ἑωϋτοῦ, βασιλεύοντος δὲ Σπαρτιητέων. *Tutor, et idem patruus Leoboti Spartiatarum Regis.* Add. Crag. *de Rep. Lac. II, 11.* Spartanos ergo imitati videntur decemuiri. Lacedaemoniorum ſane non minus, quam aliorum Graecorum, inſtituta quaedam in XII. tabulas migraſſe, iamdudum obſeruarunt Athenaeus. *VI, p. 273.* Symmach. *Epiſt. III, 11.* Ammian. Marcellin. *XVI, 5.*

VI. Sa-

VI. Satisne vero prudenter eam Spartanorum legem ciuitate donarint decemuiri, alii viderint. Non ſane tanta erat Romanorum, quanta Laeonum, continentia, non idem vtrobique diuitiarum contemtus. Hinc tot iniquiſſimi heredipetae, quorum characterem egregie expreſſerunt Perſ. *Sat. II, v. 12. 13.* Horat. *Serm. II, 5.* Iuuenal. *Sat. V, v. 98. VI, v. 38. XII, v. 93.* Martial. *Epigr. VI, 63. VIII, 17.* Thomaſ. *Diſſert. de iniuſto iure heredipet. §. XIV. ſequ.* Bynkersh. *de capt. inſtit. p. 303. ſeq.* An religioni ſibi duxerint homines tam lucri cupidi, pupillum, cuius proximi heredes erant, interimere? Vnde mirum eſt, legislatoriam decemuirorum prudentiam hac in re quosdam tantopere admirari.

VI. Tutela legitima occaſionem dedit fraudibus heredipetarum.

VII. In iisdem porro XII. tabulis erat conſtitutum: SI LIBERTVS INTESTATO MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT, AST PATRONVS PATRONIVE LIBERI ESCINT, EX EA FAMILIA IN EAM FAMILIAM PROXIMO PECVNIA DVITOR. Gothofr. *ad XII. Tab. VI, 2.* Et ex hac quidem lege, defuncto ſine prole liberto, patronus, vel, hoc praemortuo, eiusdem liberi in capita ſuccedebant ab inteſtato, remotioresque excludebant. *l. 23. §. 1. D. de bon. libert.* Vlpian. *Fragm. XXIX, 1.* Cum ergo iam dudum Romae valuiſſet regula: *Vbi ſucceſſionis emolumentum: ibi et tutelae onus eſſe debere:* aequum viſum eſt iureconſultis, vt etiam in tutela patronorum eſſent liberti eorumque liberi *l. 3. pr. et §. 1. D. de legit. tut.* Et hinc nata legitima

TIT. XVII. VII. Origo legitimae patronorum tutelae.

PATRONORVM TVTELA, quam *per consequentiam ex lege duodecim tabularum introductam*, recte ait Vlpian. *Fragm. XI, 3.*

TIT. XIIX. VIII. Origo legitimae parentum tutelae.

VIII. Diximus supra Tit. XII. §. IX. patrem naturalem, emancipantem liberos, vltimae mancipationi addidisse factum *fiduciae:* EGO VERO HVNC FILIVM MEVM TIBI MANCVPO, EA CONDITIONE, VT MIHI REMANCVPES, VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, NE PROPTER TE TVAMQVE FIDEM FRAVDER. Diximus etiam, tunc emtorem, seu patrem fiduciarium, filium sibi mancipatum patri naturali remancipasse, a quo demum fuerit per vindictam manumissus. Diximus denique id ideo factum esse, vt pater naturalis iura patronatus, coniunctamque cum iis spem succedendi ab intestato, retineret. Vid. supra *Lib. I. Tit. XII, 8. §. 9.* Cum ergo penes patrem, tanquam patronum, spes remaneret successionis: ex prudentum interpretatione deferenda etiam ei videbatur tutela legitima, si filius emancipatus adhuc esset impubes. Mortuo porro patre, fratres istius emancipati natu maiores, si essent maiorennes, ad tutelam vocabantur. Cum vero hi non essent fratris emancipati heredes ab intestato, tutela illa non poterat dici agnati. Vocata ergo est FIDVCIARIA, ab illo pacto fiduciae, quod in emancipatione intercesserat. Quamuis ex Vlpiano pateat, olim non legitimam fratrum sed ipsam parentum tutelam dictam esse *fiduciariam*, idque vel ideo concinnius sit vocabulum, quod pactum

TIT. XIX. vt et tutelae fiduciariae.

ctum

ctum illud fiduciae non frater, sed pater emancipans interponeret. Ita tamen et Modestinus hanc tutelam vocat *l. 4. D. de legit. tut.* nisi et eam in legem falcem immisit Tribonianus. Vid. Ant. Schulting. *ad Vlpian. Fragm. XI, 5. p. 595.* Huber. *Digress. I, i. 4.*

TIT. XX. IX. Lex Atilia de tutore datiuo quando lata.

IX. Enimuero, cum non deessent casus, quibus et testamentarii, et legitimi tutores, deficerent: visum est Romanis, noua lege cauere, vt impuberibus tunc tutores a magistratibus DARENTVR. Factum ergo ea de re plebiscitum, quod LEGIS ATILIAE (*c*) nomine in iure laudatur. Tempus huius legis latae incertum est, nisi quod eam ante annum ab V. C. DLXVII. conditam doceri possit ex Liuio XXXIX, 6. Vid. Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 13.* Inuenimus sane *Atilium Longum*, Trib. plebis fuisse anno V. C. CCCIX. *L. Atilium* anno CCCXLIII. Liu. IX, 30. sed neutrum hanc legem tulisse verosimile est, quoniam tunc nondum erat Praetor vrbanus. Annum V. C. CCCCLX. quo praetor fuit M. Atilius Regulus, huic legi adsignat Steph. Vin. Piph. *in Annal. ad ann.* CCCCLX. sed et hunc non magis auctorem legis esse arbitramur: maxime, cum

(*c*) ATILIA non ATTILIA dicitur haec gens apud Liuium, Tacitum, Ciceronem, et maxime in numis et marmoribus. Vid. Fulu. Vrsin. *de famil. Romanorum ex numism. p. 42. edit. Patini.* Erat ea gens Romae nobilissima in tres potissimum diuisa familias, quarum vna *Regulorum*, altera *Serranorum* tertia *Calatinorum* cognomen ferebat. Gentis totius seriem accurate dedit Iac. Perizon. *Animadu. Hist. Cap. I. p. 26.*

Praetores plebiſcita ferre non ſolerent. Procul dubio lata eſt anno CCCCXLIII. a L. Atilio Regulo, Trib. pleb. cuius meminit Liu. *IX, 30.*

X. Quid ea lege ſancitum?

X. Hac vero lege cautum eſt, vt pupillis, et feminis, quibus nec teſtamentarius, nec legitimus tutor eſſet, tutor daretur a praetore et maiore parte tribunorum plebis (*d*). Exemplum eſt apud Liu. XXXIX, 9. vbi Fecennia Hiſpala *poſt patroni mortem, quia nullius in manu eſſet, tutorem a* TRIBVNIS *et* PRAETORE *petiiſſe* dicitur. Dictus eiusmodi tutor *Atilianus*, nec non *datiuus*, a formula, qua vti Praetores ſolebant: DO TE TVTOREM. Briſſon. *de Form. V. p. 408.*

XI. Lex Iulia et Titia.

XI. Sed cum ea lex Romae tantum haberet locum: (Vlpian. *Frag. IX, 18.*) anno V. C. DCCXXII. Auguſto III. et M. Titio M. F. Rufo Coſſ. lata eſt lex Iulia et Titia. Henr. Valeſ. *ad Excerpt. Peireſcian. p. 61. Tacit. Ann. III, 25.* Quia enim antea diu in ſola Sicilia fuerat moribus receptum, vt praetores *τοῖς ὀρφανοῖς καὶ γυναιξὶν ἐρήμοις συγγενῶν pupillis et feminis agnatorum cura deſtitutis*, tutores darent; Diodor. Sic *in Excerpt. Peireſc. p. 397.* factum eſt, vt illud ius hac

(*d*) Id vero ideo videtur ſancitum, quia aliquando vna cum praetore edicta conſcribebant tribuni, aut certe hi a praetoribus in conſilium adhibebantur. Vid. Cic. *de offic. III, 20.* Ceterum hic id ſingulare eſt, quod plura Tribunorum plebis ſuffragia vincerent pauciora, cum alias ſingulis eſſet ius intercedendi turbandique reliquorum decreta. Obſeruatum id iam a Fr. Hotomano, et Arn. Vinnio *ad pr. Inſt. de Atil. tut.*

hac lege etiam cum aliis prouinciis communicaretur, iuberenturque praesides etiam in prouinciis tutores dare. Vlpian. *Fragm. l. c.*

XII. Tutoris datio consulibus SCto Claudiano iniuncta.

XII. Sed tamen haec tutoris datio non vnam postea subiit mutationem. Cum enim tribuni et praetores negligentius forsan eo munere fungerentur: sancitum est *SCto Claudiano*, *vt pupillis extra ordinem tutores a consulibus darentur*. Suet. *Claud. XXIII.* Hinc ad Traiani vsque tempora tutores a consulibus datos legimus apud Plin. *Epist. IX, 13.* Horum vero, simul erat inquirere in tutoris conditionem, atque indolem, ne quid res pupilli detrimenti caperent. §. 3. *Inst. h. t.* Quaestiones in ista inquisitione propositas recenset Iac. Cuiac. *in Papin. ad l. 5. C. de conf. tut. p. 296.*

XIII. Praetor tutelaris factus ab Antonino.

XIII. Mox tamen et consulares istae tutelae displicuerunt. Vnde ius dandi tutores praetoribus constitutione restituit M. Antoninus Imp. ita tamen, vt singularem faceret *Praetorem*, quem ab officio *tutelarem* vel *pupillarem* appellabat. Iul. Capitolin. vid. Marci. X. §. 3. *Inst. h. t.* Haec Praetora satis diu Romae mansit. Nam ANICII AVCHENII BASSI, PRAETORIS TVTELARIS mentio fit in marmore apud *Reines. Inscr. VI, 4.* Alia monimenta, in quibus hic Praetor laudatur, collegit Ios. Castalio. *Var. Lect. XX.*

XIV. Praefectus et Praetor quando tutores dederint?

XIV. Paullo post moribus inualuit, vt Romae praefectus vrbi et praetor secundum suam iurisdictionem; in prouinciis vero Praesides, immo et Legati Procoss. ex speciali lege, id est ex Oratione D. Marci tutores ex inquisitione

 tione

tione darent, qui tamen etiam inferiori magistratui vel ipsi ciuitatis defensori id negotii dare poterant, si non adeo magnae essent pupillorum facultates. §. 4. *Inst. de atil. tut. l. 1. pr.* §. *1. l. 3. l. 19. pr.* §. *1. D. de tut. et cur. dat.* Erant autem *Defensores ciuitatum*, qui et ἔκδικοι, et *Vindices* appellati, similes tribunis plebis Rom. eorumque erat plebis iura aduersus magistratus tueri. *l. un. C. de off. iurid. Alex.* Vnde eos cum τοποτηρηταῖς, *seruatoribus locorum*, *locorum iudicibus*, *vicariis* qui iuris dicundi causa a Praefectis praet. mittebantur, non confundendos monet Cuiac. *Obseru. III, 14. (e).* Quae loca cum *l. 8. D. de tut. et curat. datis ab his.* diligenter, vt solet, contendit Ger. Nood, *de Iurisd. II, 8. p. 162.*

XV. Iustiniani noua Constitutio.

XV. Denique Iustinianus sanxit, si pupilli vel adulti facultates vsque ad D. solidos valeant, vt Defensores ciuitatum vna cum episcopo, vel alii magistratus, etiam non expectata Praesidis iussione, vel Iuridicus Alexandrinus tutores vel curatores darent. *l. 30. C. de Episc. aud.* §. *5. Inst. de atil. tut.*

XVI. Tutelae mulierum origo.

XVI. Haec tralatitia sunt. Antiquitatum vero studiosis porro est obseruandum, non solum *pupillos* tutelae, iure veteri Romano, subfuisse, sed et FEMINAS. Et Athenis quidem idem fieri consueuerat, vbi noti mulierum tutores, quos κυρίους appellabant. Vid. Guil. Budaei

(e) Obseruata tamen differentia, vt, si Praesides ipsi tutores darent, id fieret cum inquisitione: sin magistratus municipales; cum satisdatione. Qua de re infra.

daei *Comment. Graec. Lingu. p. 44. 45.* Pfeiffer. *Antiq. Graec. IV, 5. p. 616.* Salmaſ. *de mod. vſurar. IV, p. 165.* Sane enim in negotiis omnibus a feminis Graecis adhibendi erant tutores, Cic. *pro Flacc. XXX* adeo vt contrahere non poſſent ſine illis πέρα μεδίμνου κριθῶν *vltra modium hordei*, *ceu teſtantur* Dio Chryſoſt. *Orat LXXV.* et alii veteres, quos excitarunt Meurſ. *Them. Att. II, 9.* et Salmaſ. *de mod. vſur. cap. X. p. 425.* Nec agere vel conueniri Athenis poterat mulier ſine tutore, et hinc illa vox Praeconis in iudiciis Atticis: ἡ δεῖνα καὶ ὁ κύριος, *Citatur haec mulier, eiusque tutor.* V. C. Eu. Otto *Diſſ. IV, cap. I. §. 6.* Inde itaque eſt, quod nonnulli iſtam mulierum tutelam e iure Attico in Romanum permanaſſe exiſtimant. Schilter. *Exerc. ad Pand. XXXVIII, 227. p. 691* Vinc. Grauina *de leg. et ſenatusconſ. p. 550.* Sed praeterquam quod illam tutelam plane diuerſam a Romana fuiſſe, probatur a Meurſio *Attic. Lect. III, 34.* videtur etiam Romana propter infirmitatem conſilii iam inde ab ipſa vrbis origine recepta. Quamuis enim id non ſequatur ex loco Plutarchi *in Numa p. 66.* vbi Veſtalibus id priuilegii conceſſiſſe Numa dicitur, vt a tutela eſſent immunes, (ex quo loco alias colligunt, mulieres iam tum ab eo tempore ſub tutela fuiſſe) *(f)* certius tamen id colligere

(f) Id priuilegium Veſtalibus non conceſſit Numa, quidquid dicat *Plutarchus.* Ius enim trium liberorum, quod ibidem ait Veſtalibus conceſſum, Numae temporibus erat incognitum. Praeterea ad Auguſtum hoc Veſtalium priuilegium refert Dio Caſſ. *Lib. LVI.*

ligere licet ex loco Catonis apud Liu. *XXXIV*, 2. *Maiores nostri nullam, ne priuatam quidem rem, agere feminas sine auctore voluerunt, in manu esse parentum, fratrum, virorum.* Adde et alterum locum Ciceron. (*g*) *pro Muraena XII.*

XVII.

LVI. p. 578. Iust. Lipf. *de Vesta et Vestal. XII.* Sed adde tamen, quae scripsimus in *Comment. ad L. Iul. et Pap.* Lib. I. *cap.* 2. *p.* 27. vbi Plutarchi locum vna litera mutata ita emendauimus: Τιμὰς δὲ μεγάλας ἀπίδωκαν (pro ἀπέδωκεν) ἱεραῖς παρθένοις, ὧν ἐςι καὶ τὰ διαθέσθαι ζῶντος ἐξεῖναι πατρὸς, καὶ τἆλλα πράττειν ἄνευ προςάτȣ, διάγȣσας, ὥσπερ αἱ τρίπαιδες. *Tribuerunt (non Numa sed Romani) Vestalibus ingentes honores, inter quos testamenta vel superstite patre nuncupandi ius, et sine tutore liberum suarum rerum arbitrium, vt, quibus tres sunt liberi.* Multa enim Plutarchum data occasione per πρόληψιν referre solere, ibidem ostendimus.

(*g*) Verba Ciceronis sunt: *Nam cum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iureconsultorum ingeniis pleraque corrupta sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in* TVTORVM *potestate esse voluerunt; hi inuenerunt genera tutorum, quae potestate mulierum continerentur.* Locus hic ab ipsis interpretibus parum intellectus est. Fr. Sylu. *p. m.* 635. ait. iureconsultos inuenisse tutelas, quibus non mulieres sub tutorum, sed hi sub mulierum potestate essent. Sed haec numeris Platonicis obscuriora. Phil. Melanchth. *p.* 672. et Io. Benignus *p.* 744. intelligunt tutelam maternam liberorum. Sed ea non est illorum temporum, vt patet ex Nou. *CXVIII*, 5. Ioach. Camerarius *p.* 700. plane ἐπέχει. Sed certissimum est, intelligi tutores, ab ipsis mulieribus electos. Mulieres conuentione in manum liberabantur a tutela, et filiarum familias loco habebantur. Cum ergo paterfamilias iure posset testari de tutela: factum est, vt et morientes mariti testamentis de tutela vxorum disponerent, et ita quidem disponerent,

vt

XVII. Erat vero haec mulierum tutela vel PVPILLARIS vel PERPETVA, Boeth. *in Topica Cic. IV.* quarum hanc illi praeferebant veteres, teste Gellio *Noct. Att. V, 13.* *Pupillarem* pubertas finiebat; *perpetua* ne maiorennitate quidem exspirabat. *Pupillarum* tutores et gerebant, et auctoritatem interponebant. *Adultarum* vero negotiis tutores tantum auctoritatem interponebant non vero gerebant. Hinc verbi caussa recte mulieri adultae poterat solui. Cic. *Topic. XI.* At auctoritate tutorum opus erat, si illa lege aut legitimo iudicio agere vellet, si se obligaret, si negotium ciuile gereret, si rem mancipi alienaret. Cic. *pro A. Caecin. XXV.* Vlpian. *Fragm. XI, 25. 27.* Quin et nuptias contrahere, vel in manum conuenire sine tutorum auctoritate non poterat. Cic. *pro Flacc. cap. XXXIV.*

XVII. Ea vel pupillaris vel perpetua.

XVIII. Erat porro perpetua illa tutela mulierum vel TESTAMENTARIA, vel LEGITIMA vel PRAETORIA. Ista erat in potestate mariti, qui moriens vxori, quae in manum conuenerat, tanquam filiaefamilias, tutorem dabat testamento. Id quod non solum ex loco Ciceronis paullo obscuriore *pro Mur. cap. XII.* Sed et ex hoc testimonio clarissimo Liuii XXXIX, 19. patet, vbi Hispalae Fecenniae SCt. data dicitur *gentis enuptio*, et TVTORIS OPTIO

XVIII. Perpetua vel testamentaria, vel legitima vel praetoria.

vt iis darent optionem, quem vellent, tutorem sibi eligendi. Exemplum praeclarum est apud Liuium *XXXIX. 19.* Hoc cum contra veteres leges inuexissent iureconsulti, *inuenerunt genera tutorum, quae potestate,* id est, optione *mulierum continerentur.*

OPTIO, *quasi* ei VIR TESTAMENTO DEDISSET. Vid. *Comm. ad L. Iul. et Pap. Lib. II. Cap. XI. p. 237.* Illa erat ordinaria; haec a praetore Vrbano et tribunis plebis dabatur, si femina cum tutore legitimo lege aut legitimo iudicio agere vellet, vt eo auctore ageret, vel tutorem legitimum non haberet, vel is pupillus esset. Nam et pupillis tutelam legitimam iure veteri delatam esse, iam Cuiac. *Obs. XVII, 28.* demonstrauit. Vlpian. *Fragm. XI, 24.* Cum vero legitima tutela, quasi res iure Quiritium propria in iure posset cedi: is, cui tunc cedebatur, vocabatur *tutor cessicius* (*h*), cuius administratio tamen cessabat; simul ac legitimus qui cesserat, vel obiisset, vel capite esset deminutus. Vlpian. *Fragm. XI, 7.* Fiebat autem illa cessio, ne agnatus eo onere perpetuo obrueretur, et quidem plerumque alteri agnato, si recte coniecit Iac. Gothofred. *ad l. 2. C. Theod. de tutorib. et curat. creand.*

XIX. An mariti tutores vxorum? XIX. Quaeri etiam solet, an et mariti tutelam vxorum suscipere potuerint? Adfirmat Scipio Gentilis ad *Apuleii Apolog. n. 1020.* Sed Domitiana erit quaestio, siue proponatur de iis, quae in manum conuenerant, siue de illis, quae tantum erant in matrimonio. Illae non erant in tutela, sed in manu et mancipio maritorum, adeoque non magis poterant tutores habere, quam filiaefamilias, cum non essent capita

(*h*) Est quidem apud Vlp. *Frag. XI, 7.* vox *cessicus*, sed procul dubio legendum *cessitius*, quemadmodum et tutela ibidem vocatur *cessitia*. Vid. Io. van der Water *Obseru. III, 2.*

pita libera. (Vide ſupra *Lib. I. Tit. X. n. VI.*) Hae ſui iuris et rerum ſuarum dominae erant, aſt in tutela non maritorum, ſed agnatorum, viuebant, quia ſine horum auctoritate nihil poterat de tutela legitima deminui, vt paullo poſt demonſtrabimus. Hinc apud Gruter. *Inſcript. p. DLII, 2.* occurrit monimentum, quod mulier fecit SIBI, CONIVGI, ET TVTORI SVO. Si vxores in tutela maritorum eſſe dicerentur: procul dubio id intelligendum eſſet improprie de iis, quae in manum conuenerant, quemadmodum et hodie nonnunquam parentes a ICtis ſatis inconcinne naturales filiorum tutores appellantur. Ex loco ſane Ciceronis *pro Flacco XXXIV.* (*i*) maritalis iſta tutela fruſtra colligi videtur a Schiltero *Exerc. XXXVII, 229.* Immo poſterioribus temporibus tantum abeſt, vt maritus eſſe poſſet vxoris tutor, vt ne curationem quidem minorennis vel furioſae ſuſcipere

(*i*) Locus Ciceronis: *In manum*, inquit, *conuenerat. Nunc audio. Sed quaero, vſu, an coëmtione? vſu non potuit, nihil enim poteſt de tutela legitima ſine omnium tutorum auctoritate deminui. Coëmtione? Omnibus ergo auctoribus? In quibus certe Flaccum fuiſſe, non dices. Relinquitur illud, quod vociferare non deſtitit, non debuiſſe, cum praetor eſſet, ſuum negotium agere, aut mentionem facere hereditatis.* Hic ſane nihil habetur de tutela vxorum in maritos translata. Nec colligi id poteſt ex verbis; *nihil poteſt de tutela legitima ſine omnium tutorum auctoritate deminui.* De tutela enim legitima non diminuitur aliquid ita, vt maritus loco agnatorum tutor fiat, ſed vt vxor in manum conueniat, adeoque tutela ei plane non opus ſit, vel vt marito dotem ſine auctoritate tutorum conſtituat.

pere posset. Orationem D. Marci factumque eam in rem SCt. huic curationi obstitisse, nouimus ex *l. 14. D. de cur. fur. l. 4. et l. 17. C. de excus. tut.*

XX. A tutela nonnullae priuilegio liberatae.

XX. Sed obsoleuit sensim ista mulierum tutela: Et primo quidem priuilegium illustrioribus quibusdam feminis concessum, vt sine tutorum auctoritate res suas gererent. Virginibus Vestalibus eam libertatem indulserat non Numa (vt ex Plutarcho *in Numa p. 66.* colligunt) sed Augustus Dio Cass. *Lib. LVI. p. 578.* quo imperante etiam Octauiae et Liuiae idem beneficium praestitit Senatus Dio Cass. *XLIX. p. 414.*

XXI. Legis Papiae Poppaeae sanctio de tutela mulierum.

XXI. Neque tamen eo ipso plane sublata tutela mulierum: siquidem lege Papia Poppaea cauerat Augustus, vt a Praetore vrbis tutor daretur ei mulieri virginiue, quam ex hac ipsa lege nubere oporteret, ad dotem dandam, dicendam, promittendamue, si legitimum tutorem pupillum haberet. Vid. *Comm.* nostr. *ad L. Iul. et Pap. Lib. II. Cap. 13. p. 253. sequ.* Immo postea et Senatus censuit, in prouinciis a praesidibus ex eadem causa dandos esse tutores. Vlpian. *Fragm. XI, 20.*

XXII. Priuilegium indultum mulieribus, quae ter quaterue pepererant.

XXII. Eadem tamen lege Papia Poppaea inuectum est ius trium et quatuor liberorum, quod etiam a tutela liberabat ingenuas, quae ter; libertinas, quae quater peperissent. Dio *Lib. LVI, p. 578.* Vlpian. *Fragm. XXIX, 2. et 3. Fragm. regul. ex veteri ICto* subiectum *Collat. Legum Mos. et Rom. n. XV. p. m. 807.* Id vero ius cum saepius etiam steriles et orbi vtriusque

sexus

ſexus beneficio principis impetrarent: Dio Caſſ. *LV, p. 549.* Plin. *Epiſt. II, 13. VII, 26. X, 95.* Paull. *Sent. IV, 9. 26.* facile patet, rariores ex eo tempore factus eſſe mulierum tutelas.

XXIII. Succeſſit SCtum Claudianum, quo tamen non omnis in vniuerſum ſublata eſt tutela mulierum, ceu viſum eſt Iac. Cuiacio *ad l. vn. C. vbi tutor. vel curat.* et Marco Vertran. Mauro *de iure trium liber. XXXI.* ſed tantum *ceſſitia.* Nolebat enim Claudius tutelas mulierum aliis cedi, id quod antea fieri conſueuerat; ſed oportebat proximos agnatos eas ipſas adminiſtrare. Et ita intelligenda eſſe verba Vlpiani *Fragm. XI, 8.* erudite docet Ant. Schultingius *in Annot. p. 596. ſeq.*

XXIII. An SCtum Claudianum tutelas mulierum ſuſtulerit?

XXIV. Manſit ergo ea mulierum tutela ſub Antoninis, quorum temporibus exemplum exſtat Pudentillae, vxoris Apuleii, quae, tutore auctore, praedium emerat. Apulei. *Apol. II, p. 327.* Manſit tempore Vlpiani, quem ad Alexandri Seueri tempora vixiſſe conſtat. Manſit ſub ipſo Conſtantino, ceu apparet ex *l. 2. C. Theod. de tut. creant.* Manſit denique ſub Leone Imp. cuius conſtitutionem de tutela mulierum *l. 3. C. de legit. tut.* a Triboniani interpolationibus vindicauit Schilter *Exerc. XXXVII, 239.* Senſim tamen ex eo tempore obſoleuit, adeo, vt Iuſtiniani temporibus illius nec vola nec veſtigium ſupereſſet. Vnde et multa in Pantectis et Codice latent fragmenta, quae, cum de tutela mulierum loquerentur, a Triboniano in ſenſum prorſus alium detorta videntur.

XXIV. Quamdiu durauerint?

TIT.

TIT. XVI.

DE CAPITIS DEMINVTIONE.

Quia agnationis ius capitis deminutione perimitur, et proinde etiam tutela legitima morte ista ciuili perit: visum est Triboniano, doctrinam illam de CAPITIS DEMINVTIONE loco licet plane alieno intersere, eamque subiicere *titulo XV. de legitima agnatorum tutela.* Nos, cum omnes tutelarum species coniunxerimus, iam et de capitis deminutione agemus, non quod eum ordinem putemus concinnum, sed quia Iustiniani institutiones sequi constituimus.

I. Origo capitis deminutionis quae?

I. Origo CAPITIS DEMINVTIONIS, quam nemo adhuc pro dignitate exposuit, a censibus Romanis videtur repetenda. Notum est, Seru. Tullium Regem vniuersum populum Romanum in sex classes et CXCIII. centurias descripsisse, in quibus constituendis non regionum vrbis, aut communium sacrorum, sed opum et facultatum iniit rationem. Vnde in *primam* classem coniecit qui CM. aeris, aut maiorem centum haberent; in *secundam*, qui infra censum millia vsque ad LXXV. millia possiderent. *Tertiae* classis L. millium censum esse voluit, *quartae* XXV. millium, *quintae* XI. millium. In *sextam* denique classem coniecti egeni et tenues, qui vel *proletarii* dicti, vel *capite censi.* Illi quod propaganda tantum alendaque prole rempublicam iuuarent, hi quod praeter-

praeter caput et nomen nihil admodum in censu profiterentur, id nomen adepti sunt. Liu. I, 42. *seq.* Dion Halicarn. *Antiq. Roman. IV, 22.* Gell. *Noct. Att. XVI, 10.* Quemadmodum ergo *capite censi* dicebantur, qui saltim iure libertatis et ciuitatis gaudebant, adeoque in censuales tabulas referri poterant: ita serui, perregrini, filiifamilias, *capite destitui* dicebantur, quod non possent in censum suo nomine referri. De seruis certe reliqua est in iure nostro phrasis, eos *caput non habere* §. 4. *Inst. h. t.* Et filiis familias opponi *libera capita*, ex *l. 1. D. de tutel.* Gell. *V, 30.* Vlpian. *Fragm. XI, 5.* constat. Sed et *capitalis* poena Romanis dicebatur, non tantum illa, quae vltimum inferrebat supplicium, sed quae censu eximebat, adeoque vel libertatem, vel ciuitatem perimebat. Barn. Brisson. *de Verb. signif. voce capitalis.* Qui ergo in tabulas censuales referebantur, omnes dicebantur CAPITA, nihilque apud Liuium frequentius est locutione: *Fuerunt censa ciuium* CAPITA *centum triginta duo millia, quadraginta nouem.* Liu. III, 24. *Censa* CAPITVM *millia ducenta sexaginta duo, trecenta viginti duo,* Liu. X, 47. et alibi passim. Quoties vero quis quacunque de causa e tabulis censualibus delebatur; toties *caput de ciuitate dicebatur eximi*, vt loquitur ICtus *l. 2. D. de publ. iud.* et inde eiusmodi status mutatio CAPITIS DEMINVTIO appellabatur. Hinc recte Claudius apud Liuium XLV, 15. contendit, *mouere omnibus tribubus, nihil aliud esse, quam libertatem ciuitatemque eripere,* et CENSV EXCLVDERE.

II. Et quotuplex?

II. Hanc capitis deminutionem iureconsulti in MAXIMAM, MEDIAM ET MINIMAM diuidunt (*a*), pro triplici hominis statu, qui Romae poterat mntari.

III. Maximam patiebantur I) incensi.

III. Qui non ciuitatis tantum, sed et ipsius libertatis fecerat iacturam: is deminutionem capitis MAXIMAM dicebatur passus. §. *1. Inst. h. t.* Et hoc quidem contingebat, I) *incensis*, id est, iis, qui censum vel militiam subterfugerant, quos iam Seru. Tullius vinctos et caesos trans Tiberim venundari iusserat (*b*). Dionys. *IV. p. 221.* Cic. *pro A. Caecina XXIV.* Vlpian. *Fragm. XI, 11.* Id quod per fictionem quandam contigisse, cum alias libertas adimi nemini posset, egregie docet Ger. Noodt. *Probab. III, 12. p. 85.*

IV. II.) Capti ab hostibus.

IV. Deinde maximam istam capitis deminutionem patiebantur II) *capti ab hostibus.* Nam et hi, cum essent in seruitutem detrusi, omnia et libertatis, et ciuitatis, ipsaque agnationis iura amittebant. Poterant tamen ab his pristina

(*a*) Equidem nonnunquam veteres duplicem tantum faciunt capitis deminutionem, MAIOREM et MINOREM: *l. 1. §. 4. D. de suis et legit. hered. l. 5. §. 3. D. de extraord. cognit.* Sed in verbis esse differentiam, in re nullam, luculenter ostendit Ger. Noodt. *Obser. II, 22. p. 468. seq.*

(*b*) Quando itaque Liu. I, 44. ait: *Censu perfecte, quem maturauerat metu legis, de incensis latae, cum vinculorum minis mortisque edixit, vt omnes ciues Romani, equites peditesque in suis quisque centuriis in campo Martio adessent:* procul dubio intelligit mortem istam ciuilem. Non enim credibile est, acrioris supplicii metu lustrum, quam ipsum censum, maturasse Seruium.

pristina iura recuperari *iure postliminii*, si in ciuitatem reuertissent. Cic. *in Top. VIII.* Fingebatur enim tunc, eos, qui capti fuerant, semper in ciuitate fuisse. §. 5. *Inst. quib. modis patr. pot. solu.* POSTLIMINIVM vero id ius appellabatur, non ideo, quod captiuus ex hostico ad *limina* vel fines imperii reuertisset, vt ait Tribonianus *d.* §. 5. *Inst.* quamuis eam ἐτυμότητα erudite defendat Menag. *Amoen. Iur. Ciu. Cap. XXXIX. p. 327.* sed a limine, aedium parte. Reuersi enim ex captiuitate, non per limen admittebantur in aedes, si iam diem eos obiisse nunciatum fuerat, quia id mali ominis putabatur, sed post limen per tegulas et impluuium intro se ipsos demittebant, teste Plutarch. *Quaest. Rom. 5.*

V. Eiusdem conditionis habebantur III) *serui poenae.* Quincunque enim atroci sententia ad extremum supplicium veluti ad ignem, ad metalla, bestiasue depugnandas fuerant damnati, libertatis simul ac ciuitatis iura amittebant. Hinc Tertullianus *Apolog. XXVII. Vice rebellantium ergastulorum, ceu carcerum vel metallorum, vel hoc genus* POENALIS SERVITVTIS *erumpunt aduersus nos.* Et Plinius *Epist. X, 40.* refert. *Nicomediae et Niceae quosdam, qui vel in opus damnati, vel in ludum, similiaque his genera poenarum,* PVBLICORVM SERVORVM *officio ministerioque defunctos.* Quaedam alia de hac seruitute habent Cuiac. *Obseru. XV, 22.* et Gothofr. Arnold. *Hist. Christ. damnat. ad metall.* §. *VIII. apud* Thomas. *Hist. Sap. et Stultit.*

V. III) Serui poenae.

Tom. III. 1693. p. 130. Eam quoque seruitutem per fictionem natam docet Ger. Noodt. *Probab. III, 12. p. 86.* Capitali enim supplicio veteri iure nemo ciuium plecti poterat. Commisso vero flagitio, quod morte expiandum videbatur, Quaesitores non ciuem capitis damnabant, (nec enim fas erat,) sed ciuem esse negabant, seruumque vocabant poenae, vt vitam non tanquam ciuis amitteret, sed tanquam seruus *l. 29. D. de poen. l. 6. §. 6. D. de iniusto rupto, irrito facto testam.* Attamen hi quoque pristina iura recuperabant, si per omnia in integrum, principali indulgentia, restituerentur. Paull. *Recept. Sent. IV, 824.* Postea vero hanc seruitutem poenae, quatenus cognatorum interesse visum, aboleuit Iustinianus, *Nou. XXII, 8.*

VI. IV) Liberti ingrati.

VI. Porro hanc miseram conditionem subibant IV) *liberti ingrati*, quos Claudius Imp. reuocabat in seruitutem, qua de re dictum supra ad *Lib. I. Tit. VI. §. 9.*

VII. V) Qui se venundari passi.

VII. Nec minus libertatem amittebant V) *maiores XX. annis*, qui se pretii participandi causa venundari passi fuerant, de quibus itidem iam dictum. *Lib. I. Tit. III. n. 7. 8.*

VIII. VI) Mulieres seruili amore bacchantes.

VIII. Nec melioris conditionis erant VI) ingenuae mulieres, quae inserui alieni amplexus ruebant *(c)*. Quodsi enim domino inui-

(c) Tales mulieres notat Petron. *Satyr, p. 127.* *Quaedam feminae sordibus calent, nec libidinem concitant, visi aut seruos viderint, aut statores altius cinctos. Harena aliquas accendit, aut perfusus pluuere*

inuito, et hoc, vel pupilli tutore, vel procuratore domini, ter denuntiante, in eodem contubernio perseuerassent; *ancillae*; siue, illo consentiente, *libertate* efficiebantur, decreto et adiudicatione praetoris. Vid. Paull. *Sent. Rec. II, 21. A. 1. p. m. 305.* Tertull. ad *vxor. II, 8.* Auctor huius iuris Claudius Imperator fuit, vt patet ex Tacito *Ann. XII, 53.* ex quo simul discimus, Pallantis liberti id esse inuentum, cui ideo insignia praetoria et centies quinquagies sestertium decreuit Senatus. Plin. *Hist. Nat. XXXV. cap. penult.* at alter Plinius *Epist. VIII, 5.* Denique senatusconsultum illud in vsum reuocauit Vespasianus, si ita intelligendus locus Suet. *Vesp. XI.* (*d*) Ast hanc quoque poenam sustulit non Alexander Seuerus, vti visum est Strauchio *Diss. Inst. XI, 39.* (nam *l. 3. C. de lib. caus.* de maribus seruarum; non de feminis seruorum amore calentibus agit,) sed Iustinianus *l. vn. C. de SCt. Claud. toll.* parum certe prudenter, siquidem inge-

uere mulio, aut histrio, scenae ostentatione traductus. Ex hac nota domina est mea.

(*d*) Nisi forte dicere malis, Vespasianum eade re ad senatum retulisse, non tanquam imperatorem, sed tanquam consulem, aut, si mauis, senatorem laticlauium. Consulatum sane gessit sub Claudio, Suet. *Vesp. Cap. IV.* forte an cum Barea Sorano, quem eo ipso anno V. C. IↃcccv. quo SCtum illud factum Cos. designatum fuisse refert Tacit. *Ann. XII, 53.* Et hinc facile conciliari poterunt Tacitus et Suetonius, quorum ille Claudio, hic Vespasiano hoc SCtum tribuit. Ingeniosa haec est obseruatio Petri Fabri *Semestr. I, 25. p. 440 sequ.* vti pleraque, quae faber ille edolauit.

nuis mulieribus viam eo ipso ad impares et impudicas valde coniunctiones muniuit. Cuiac. *Obs. XXI, 16.*

IX. Mediam patiebantur.

IX. MINORE siue MEDIA capitis deminutione ciuitatis tantum iura, salua libertate, perimebantur, adeoque ii, qui erant in hanc conditionem delapsi, *ad peregrinitatem redigebantur* (e) §. 2. *Inst. h. t.* Et huius quidem conditionis habebantur I) *exules*, quibus aqua et igne fuerat interdictum. Magna scilicet Romae erat inter *exilium* et *relegationem* differentia. Illa iura ciuitatis perimebat, cum relegatus ea salua haberet. Hinc Ouid. *Trist. II. v. 137.*

I) Exules.

Quippe RELEGATVS, *non* EXVL, *dicor in illo,*
Parcaque fortunae sunt tibi verba meae.

Quam differentiam alibi ita describit: *Trist. V, eleg. 11. v. 21.*

Nec vitam, nec opes, ius nec mihi ciues ademit,
Nil nisi me patriis iussit abesse focis.
Ipse RELEGATI, *non* EXVLIS, *vtitur in me*
Nomine.

Conf. *l. 2. D. de publ. iudic.* Ad exilium quod attinet, ciues ad illud adigebantur AQVAE ET IGNIS INTERDICTIONE, qui ritus paullo altius videtur repetendus.

X. An-

(e) Vnde nec toga amplius iis licebat vti. Plin. *Epist. IV,* 11. Suet. *Claud. XV.* De ipsa peregrinitatis conditione conf. Briss. *Ant. I, 13. 15.*

X. Antiquissimum hoc erat iuris Romani principium, neminem posse inuitum iura ciuitatis amittere. Cicero *pro domo: XXIX. Hoc iuris a maioribus proditum est, vt nemo ciuis Romanus aut libertatem, aut ciuitatem, possit amittere, nisi ipse* AVCTOR *factus sit.* Idem iuris publici axioma multis verbis inculcat Cic. *pro A. Caecin. c.* XXXIII. docetque ideo Aretinorum proscriptionem, Sulla viuo, irritam fuisse, quod contenderat Cicero, *ciuitatem adimi non potuisse.* Quamuis itaque ciuitatis iuribus nemo inuitus priuaretur: attamen ea statim amittebantur, simul ac quis in aliam se ciuitatem adscripi passus esset, cum ex veteri iure duarum ciuitatum ciuis nemo esse posset. Idem *pro domo LXXXI.* Ezech. Spanhem. *Orb. Rom. I, 1. 6. p. 11.* Vnde notum est ex Nepote *Attic. III.* noluisse Atticum Athenis ciuitatis iura suscipere, ne Romanam ciuitatem amitteret. Quodsi ergo quemquam e ciuitate eiectum vellent Romani: eum non vi expellebant, quod ex principio supra allato fieri non poterat, sed illi tecto, aqua et igne interdicebant. Quibus necessariis vitae subsidiis ademtis, vltro exilium eligere cogebatur damnatus. Cum itaque a nemine recipi posset: necessario in aliquam ciuitatem exteram se conferebat, eoque demum facto, ciuitatis iura amittebat. Hinc denuo Cicero *pro domo XXX. Qui erant rerum capitalium condemnati, non prius hanc ciuitatem amittebant, quam erant in eam recepti, quo verten-*

X. Quid aquae et ignis interdictio?

vertendi, hoc est, mutandi, soli causa, venerant. Id autem vt esset faciundum, non ademtione ciuitatis, sed tecti et aquae et ignis interdictione faciebant. Ergo si accurate loqui velis, non aquae et ignis interdictione eximebatur caput de ciuitate, vt ait Paullus *l. 2. D. de iudic. publ.* (poterat enim, si vellet in ciuitate mori,) sed adscriptione in aliam ciuitatem, in quam exul discesserat. Barn. Brisson. *Ant. Rom. III, 5. p. 48.* Quae obseruatio, ne cui sola *λογομαχια* videatur, tanti profecto momenti est, vt Cicero oratione laudata neget, se aquae et ignis interdictione ciuitatis iura amisisse, quia nulli se populo adiunxisset, sed delituisset apud amicos. Addantur Vlr. Huber. *Digress. l. 3. 8. p. 192 sequ.*

XI. Deportati. XI. Deinde huic aquae et ignis interdictioni addebatur (*f*) DEPORTATIO, qua ipsa quoque iura ciuitatis eodem modo amittebantur. Auctor illius instituti Augustus (*g*), cui,

(*f*) Non enim *deportatio* in locum illius aquae et ignis interdictionis successit, vt ICti aiunt, *l.* 2. §. 1. *D. de poen. l.* 3. *D. ad. Leg. Iul. pecul.* Mansit potius illa antiqua aquae et ignis interdictio etiam post inuentam deportationem. Tacit. *Ann. VI,* 30. Adiecere tantum Imperatores, vt exules isti non, vbi liberet, sed in certa quadam insula, viuerent. Huber. *Digress. l,* 3. 9. *pag.* 195.

(*g*) Non Iulius Caesar, ceu ex Suet. *Iul. LXVI.* probare satagit Oisel. *ad Caii Inst. I,* 6. 1. *p. m.* 47. Supplicium enim, quod militibus minatur Caesar, non fuit deportatio, (non enim eos in certam insulam missum iri ait,) sed poena quaedam extraordinaria. Haec enim sunt Caesaris verba: *Desinant quidam quaerere vltra, aut opinari, mihique, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetu-*

cui, ab exulibus hinc inde dispersis periculum imperio suo metuenti, Liuia suaserat, vt illos patria extorres insulis includeret. Ita enim apud Dionem LV. p. 562. Liuia: τί γὰρ ἂν ἀδικήσειέ τις, ἐς νῆσον κατακλεισθεὶς, ἢ καὶ ἐν ἀγρῷ πόλει τε τινί; οὐχ ὅπως ἄνευ πλήθους οἰκετῶν ἢ χρημάτων, ἀλλὰ καὶ μετὰ φρουρᾶς ὤν; ἄν γε καὶ τούτου δεήσῃ. *Quid enim mali fecerit is, qui in insulam conclusus, aut in agro, vel in vrbe aliqua, non modo sine copia seruorum, et pecuniarum, sed etiam sub custodia, si hoc res exigeret, haberetur?* Ex eo tempore inualuit deportatio. Quam denuo constitutione quadam firmauit Augustus, apud eundem Dion. Cass. *LVI. p. 587.* Et hinc postea nihil fuit ista in insulas deportatione frequentius (*h*). Tac. *Ann. III, 68. VI, 30. IV, 21. IV, 13.* Fiebat vero deportatio ita, vt rei compedibus vincti impositique nauibus, seruis publicis, qui eos

O 5 depor-

vetustissimae naui impositos, quocunque vento, in quascunque terras iubeo auehi. Frequentatum postea hoc supplicium inflictumque delatoribus a Tito, Suet. *Tit. cap.* 8. et Traiano: Plin. *Paneg. cap.* 34. immo et Christianis a tyrannis, ceu docuit Casaub. *ad Suet. Iul. p.* 92.

(*h*) Distinguenda tamen haec deportatio a *relegatione in insulam*, qualis fuit illa, quam passus est Ouidius, in Pontum relegatus. Conf. l. *D. 7. si quis cation. in iudicio sistendi causa fact. non obtemp.* Suet *Tiber* I. Huic opponitur *lata fuga*, cuius mentio fit *l.* 5. *D. de interd. relegatis et deport.* Ammian. Marcell. XIX, 12. vt Iulio capitol. *vit. Marci Anton.* XXVI, et Vulcatio Gall. *vit. Auid Cassii IX.* vocatur; *exilium et libera vagandi potestas.*

deportarent, traderentur. Oisel. *ad Caii Inst. I, 6. 1. p. m. 47.* Molesta inprimis erat vel relegatio vel deportatio in Gypsum, Aegypti Insulam, in quam tempore Iustiniani et Iuridicus Alexandriae et Praeses Thebaidos relegare poterant, Cuiac. *Obs. XX, 31.* itemque in Gyaros, fumo notabiles, Arrian. *Diss. Epict. I, 25. et II, 6.* Steph. *de vrbib. p. 280.* et Oasin inter Aegyptum et Cyrenas, muscis et culicibus famosam: de quibus locis Cuiac. *Obs. VIII, 27.* Omnes autem exules teste Lactantio *Diu. Inst. II. perinde habebantur, ac si essent, qui eam sententiam exceperant, morte mulctati.* Vnde et diem quo ab exilio quis redierat, NATALEM vocabant, tanquam quo vitam primum recepissent, Cic. post *Redit. in Senat. cap. XI.* itemque *alterius vitae initum.* Id *Epist. ad Att. IV, 1.* Quin Cotta ab exilio reuocatus se bis genitum vocat in oratione apud Sallust. *in Fragm, p. 500.* Ita et Athenienses patriae restitutos exules δευτεροπότμους, quasi *secunde fata orsos* appellasse obseruat vir, cui haec debemus doctissimus, Io. Frid. Gronou. in *Diatrib. ad Stat. Papin. Cap. XII. p. 69.*

XII. Minima capitis deminutio.

XII. MINIMA denique capitis deminutio iura familiae atque agnationis tollebat. Cum enim census fieret secundum facultates, vt supra dictum: patriis facultatibus cum iure familiae amissis, aut in alium translatis, capitis quaedam deminutio fieri credebatur. Id vero factum esse *in manum conuentione, adoptione, et emancipatione*, ex iure notum est, quam-

quamuis de emancipatione, an ea inter capitis deminutiones referenda ſit, ſubdubitent ICti tum veteres tum recentiores. Paullus ſane non ideo capite deminui putabat, quod ex patria poteſtate exirent: (ita enim potius fiebant capita libera,) ſed quod emancipatio vetere ritu fieri haud poſſet, niſi *deducerentur in imaginariam ſeruilem cauſam. l. 3. §. 1. D. de cap. minut.* Attamen ne ſic quidem omnia in aprico ſunt. Si enim ob hanc cauſam emancipatio eſt ſpecies capitis deminutionis: cur non maxima potius, quam minima vocatur? Vid. Huber. *Digreſſ. III, 6.* Thomaſ. *Schol. et nou. ad* Huberi *praelect. Inſt. p. 47.*

TIT. XXI.

DE AVCTORITATE TVTORVM.

Tutorum erat AVCTORITATEM interponere, quemadmodum curatorum, CONSENSVM commodare. De qua TVTORVM AVCTORITATE cum ſingulari titulo agat Imperator: de ea quoque nonnulla ex antiquitatibus Romanis videntur annotanda.

I. Antiquiſſimum hoc erat iuris Romani principium, *alieno nomine agere poſſe neminem, princ. Inſt. de iis per quos ag. poſſ.* neque *promittere, tertium quid facturum daturumue. §. 3. Inſt. de inutil. ſtipul.* Ergo nec tutor pupilli nomine quidquam aut agere aut promittere pote- I. Origo auctoritatis tutorum.

poterat. Cum tamen lubrica pupillorum aetas consiliique infirmitas non paterentur, pupillis liberam permitti rerum suarum administrationem: tutoribus plus potestatis concedendum distinguendumque existimabant Romani, infansne esset pupillus, an istos infantiae annos superarit. Si infans esset, tutor omnia agebat, non pupilli, sed suo nomine. Prospiciebat pupillo eiusque matri de alimentis et cultu exhibitionis. *l. 13. §. 2. D. de administr. et peric. tut.* Pupillo herede cum creatione instituto, bonorum possessionem petebat, *l. 11. D. h. t.* hereditatem enim cernere et adire pupilli nomine non poterat, quia cretio et aditio erant actus legitimi. *l. 4. 5. C. de iure delib.* Iac. Gothofred. *Comm. ad C. Theod. tit. de cretione p. 330.* Denique bonorum pupilli curam ita gerebat, vt *loco domini* haberetur. *l. 27. D. h. t.* Et id quidem tutoris munus, quo tum personae pupilli, tum bonorum eiusdem curam gerebat, vocabatur GESTIO vel ADMINISTRATIO. Cic. *Top. Cap. XI.* Quamuis tam late plerumque hoc vocabulum accipiatur a iureconsultis, vt et *auctoritatem* complectatur.

Quando tutor dictus administrare et gerere.

II. Quando interponere auctoritatem.

II. Sin infantiae annos superasset pupillus, ipse omnes actiones legis, omnesque contractus, poterat explicare, ita tamen, vt tutor praesens, perfecto negotio, statim AVCTOR fieret, et hinc ista sollennis approbatio vocabatur AVCTORITAS. Quemadmodum enim populus iubebat, Senatus AVCTOR fiebat: Liu. I, 17. ita pupillus agebat et contrahebat, tutor interponebat

ponebat AVCTORITATEM, ſine qua validum haud erat negotium, ſi quando deterior eo ipſo fieret pupilli conditio. *princ. Inſt. h. t.* aut ſi adeunda eſſet hereditas, aut petenda bonorum poſſeſſio, aut ſuſcipienda ex fideicommiſſo hereditas §. *1. Inſt. h. t.* Ad ea enim, quae ſollennitatem iuris deſiderabant, explicanda, tutore auctore opus eſſe, ait Paullus *l. 19. D. de auct. tut.*

III. Non ergo auctoritas erat nuda approbatio nec iuſſus; ſed actus legitimus et ſollennis, certaque formula explicandus. Vnde et conditionem non admittere dicitur *l. 8. D. h. t.* Procul dubio, vbi pupillus verbi cauſa incretione hereditatis verba legitima pronunciauerat, interrogabatur tutor: AVCTORNE ESSET, VT PVPILLVS HEREDITATEM ADIRET CERNERETQVE? eoque adfirmante, rata erat pupilli actio. Sane eodem modo auctor fiebat, qui arrogabatur ab alio. Cic. *Orat. pro domo XXIX.* Et interrogationis hoc in negotio factae diſerte meminit Paullus *l. 3. D. de auct. et conſenſu tut. et curat.* quamuis eam non exiſtimet abſolute neceſſariam. Interponebatur vero auctoritas ſtatim in ipſo negotio: ſed ita tamen, vt non prius auctor fieret tutor, quam pupillus id egiſſet, a quo ſubſtantiam capiebat negotium. Et hinc eſt, quod *auctoritas* PERFECTO NEGOTIO *interponi* dicitur in *l. 25. §. 4. D. de adquir. hered.* vbi praeter neceſſitatem reſcribi *prouecto negotio*, contra Iac. Gothofredum *Comm. ad l. 29. D. de R. I.* docuimu-

III. Interponebatur ea ſollenni formula.

mus in *Elem. iuris ciuil.* §. *250.* Disputauit de eadem quaestione Cuiac. *Obs. XIII, 31.*

IV. Quid consensus Curatoris?

IV. Vnde simul apparet, quid interfuerit discriminis, inter CONSENSVM curatoris, et tutoris AVCTORITATEM. Sine hac actus erat nullus, sine illo rescindendus. Illa interponenda erat statim a tutore praesente, §. *2. Inst. h. t.* quod esset actus legitimus, qui non admittebat procuratorem, conditionem et diem. Hic interiecto demum tempore accedere poterat.

V. Quid tutor praetorianus?

V. Si negotium inter tutorem et pupillum, vel mulierem intercederet: auctoritatem adhibere non poterat tutor. Nullus enim tutor poterat in rem suam auctor fieri. *l. 1. pr. D. h. t.* Sollebat ergo tunc a praetore alius tutor dari, qui *praetorianus* vel *praetorius* vocabatur, ideo quod a solo Praetore, non adhibita in consilium maiore parte Tribunorum plebis dabatur. Meminit eius ipse Imperator §. *3. Inst. h. t.* multoque luculentius Vlpianus *Fragm. XI, 24. Moribus tutor datur mulieri, pupilloue, qui cum tutore suo lege aut legitimo iudicio agere vult, vt auctore eo agat: (ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest,) qui praetorianus tutor dicitur, quia a praetore vrbis dari consueuit.* Vnde inter Triboniani emblemata referunt tutoris in curatorem mutationem. *l. 3. §. 2. l. 4. et 5. D. de tutel. l. 24. D. de testam. tutel. l. 9. §. 4. D. de tutel. et ration. distrah. l. 1. 2. 3. vlt. C. de in lit. dand. tut. vel curat.* ceu iam obseruauit Hub. Giph. *ad §. vlt. Inst. h. t.*

VI.

VI. Nimirum poſtea inualuit, vt loco tutoris praetorii adiungeretur curator, quoad actio illa duraret, vel etiam perpetuus. *Nouell. LXXII, 2.* Quamuis id contingat paullo rarius, quia iure nouiſſimo pupilli debitor vel creditor, vel is, quem cum pupillo litem habiturum ſuſpicio eſt, tutor fieri non poteſt. *Nou. LXXII, 1. Nou. XCIV.* et *Auth. Minoris debitor C. qui dari tut.* VI. Is poſtea mutatus in curatorem.

TIT. XXII.

DE

QVIBVS MODIS TVTELA FINITVR.

Quibus modis finiatur tutela, ſatis accurate ad hunc titulum docent Interpretes. Et de morte quidem, et capitis deminutione nullum eſt dubium: at de pubertate et aliis nonnullis modis, quibus tutelam olim finitam conſtat nonnulla ex antiquitatibus monenda videntur.

I. Ad PVBERTATEM quod attinet, ipſe Tribonianus hoc titulo antiquitatum Romanarum prae ſe fert notitiam, dum obſeruat, veteres pubertatem non ſolum ex annis, ſed ex habitu corporis in maſculis voluiſſe aeſtimari. Quod cum Iuſtinianus indignum iudicarit caſtitate ſuorum temporum, ſtatuiſſe eum, ſancta promulgata conſtitutione, vt maſculi completo anno aetatis XIV. puberes; femi- I. Locus Inſtitutionum de rite antiquo aeſtimandi pubertatem.

feminae duodecimo viripotentes haberentur *princ. Inst. h. t.* (*a*).

II. Iam diu ante Iustinianum certi anni pubertatis erant praefiniti.

II. Sed Tribonianum hic antiquitatis prodere ignorantiam, multi existimant. Neque enim Iustinianus primus istos pubertatis terminos fixit, iam dudum quippe in iure receptos. Sane duodecim annorum puellas iam viripotentes esse Augustus lege Papia Poppaea censuerat, vt patet ex Dione Cass. *Lib. LIV. p.* 532. δώδεκα καὶ ταῖς κόραις ἐς τὴν τοῦ γάμου ὥραν ἔτη πλήρη νομίζεται. *Duodecim annos puellis ad nuptias sufficere statuit.* Adde sis *Comm.* nostrum *ad L. Iul. et Pap. Popp. Lib. II. cap. V. p.* 177. *sequ.* Quatuordecim vero anni ad pubertatem masculorum iam secundo post Christum seculo requirebantur, etiam ex mente Proculeianorum. Tertull. *de veland. virg. XI. et de Anima XXXVIII.* Macrob. *Saturnal. VII,* 7. et *in Somn. Scipion. I,* 6. (*b*).

III. De-

(*a*) Ipsa illa sancta Iustiniani constitutio exstat. *l. vlt. C. quando tut. esse des.* INDECORAM OBSERVATIONEM *in examinanda matrium pubertate resecantes, iubemus, quemadmodum feminae post impletos XII annos omni modo pubescere iudicantur, ita et mares post excessum quatuordecim annorum puberes existimentur,* INDAGATIONE CORPORIS INHONESTA *cessante.*

(*b*) Quin et leges id docere poterant Tribonianum, veluti *l.* 2. *princ. D. de vulg. et pupill subst. l.* 5. *D. qui testam. fac. poss. l.* 4. *C. eod.* ex quibus patet, saltim Vlpiani et Diocletiani temporibus eosdem pubertatis annos fuisse definitos. Neque tamen tubito, quin olim antiquissimis reip. temporibus quinto decimo demum aetatis anno exacto puberes habiti sint adolescentes. Tunc enim eos

togam

III. Deinde nec alterum videtur per omnia verum esse, quod veteres Romani masculorum pubertatem *indecora obseruatione, inhonestaque indagatione explorarint*, vt loquitur Imperator *l. vlt. C. quando tut. esse des.* Nulla enim istius indecorae inspectionis vel vola vel vestigium apud antiquos occurrit. Et quamuis Huberus *Digress. III, 14. p. 210.* et vir amplissimus, Corn. van Bynkersh. *Obseru. III, 24.* excusandum putent Iustinianum, credantque, si non in quaestione de finienda tutela, at certe in nuptiis nonnunquam isti inspectioni locum fuisse: tamen ne id quidem satis, vt opinor excusat Imperatorem. Non enim quaestionem de viri potentia, qualis aliquando in nuptiis occurrit, tractat. in *d. l. vlt.* quippe ad quam definiendam sola aetas parum faceret, sed quaestionem de tutela finienda. Nec verosimile est, Triboniano Imperatoris sui constitutiones tam fuisse parum familiares, vt sanctam illam, quam tantopere laudat, legem in instititutionibus aeque, ac codice, ad materiam de tutela fuisset relaturus, si illa de singulari tantum casu nuptiali egisset. Quare adhuc probabile videbitur plerisque, Tribonianum hic cum laruis pugnasse, ritumque aboleuisse, cuius nunquam Romanis in mentem venerit. Vid. Iac. Raeuard. *Varior. IV, 10. p. 667. Tom. I. Operum.*

III. Nunquam veteres pubertatem inspectione corporis explorarunt.

IV.

togam virilem sumsisse, non anno XVII. vt vulgo existimant, nec anno XIV. vt visum Lipsio *ad Tac. p. 312.* docet Noris. *Cenotaph. Pisan. Diss. II, 4.*

IV. Vt ergo appareat, quid in errorem induxerit Iustinianum: sciendum est, non conuenisse inter antiquos Iureconsultos, quos pubertati terminos figerent. Cum plerique in stoicorum scholis profecissent, hi vero adolescentum pubertatem XIV. puellarum viri potentiam XII. annis aestimarent: (Plut. *Placit. Philos. V, 24.*) eandem sententiam plerique ICti, et inprimis Proculeiani, amplectebantur. Sed aliud longe videbatur Cassio Longino, cuius sectarii non annis, sed habitu corporis, aestimandam esse pubertatem arbitrabantur. Denique Priscus Iauolenus quasi conciliaturus vtramque sententiam, eum demum puberem esse dicebat, in quem et numerus annorum, et habitus corporis concurreret. Diserte Vlpian. *Fragm. XI, 28. Puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui* HABITV CORPORIS *pubes apparet, id est, qui generare potest; Proculeiani autem eum, qui quatuordecim annos expleuit. Verum Priscus eum puberem esse, in quem vtrumqe concurrit, et* HABITVS CORPORIS, *et numerus annorum.* Eandem controuersiam ICtorum, sententiamque Prisci Iauoleni, in animo habuit Seruius, qui ad illa Virgilii *Aen. VII. v. 53.*

Iam matura viro, iam plenis nubilis annis,

addit: *Non est iteratum, sed* SECVNDVM IVS *dictum, in quo et* ANNORVM *ratione, et ex* HABITV CORPORIS *aetas probatur.* Idem ad Virgil. *Eclog. VIII. v. 34. Bene cum annis iungit* HABITVM CORPORIS, *nam et* IN

IVRE

IVRE *pubertas* EX VTROQVE *colligitur.* Ex quibus patet, Seruium in Prisci discessisse sententiam. Denique Isidorus *Orig. XI, 2.* Cassianorum sententiam amplexus: *Quidam*, inquit, *ex annis pubertatem aestimant, id est, eum puberem esse, qui quatuordecim annos expleuerit: quamuis tardissime pubescat. Certissimum autem, puberem esse, qui* EX HABITV CORPORIS *pubertatem ostendat, et generare iam possit.* In tanta ergo iureconsultorum incertitudine ex sententia Em. Merillii *Obs. V, 16.* saepe parentes testamentis solebant definire annum, quo puberes haberi deberent liberi, modo annum decimum quartum, vt *l. 49. D. de legat. 1.* modo decimum octauum, vt *l. 101. §. 1. D. de cond. et demonstr.* modo decimum sextum, vt *l. 34. §. 2. D. de legat. 3.* Vnde lux adfulget loco Paulli Gal. IV, 2. vbi heres tutoribus subesse dicitur ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Cum vero Iustinianus, aut Tribonianus potius, animaduerteret, pubertatem nonnullos HABITV CORPORIS aestimari velle: facile sibi persuasit etiam vsu receptam olim fuisse hanc Cassianorum vel Prisci sententiam, cum tamen multa huius generis disputarint veteres ICti, quae in forum nunquam admissa constat, quaeque ad ius constituendum magis, quam constitutum, pertinuerunt. Fingamus itaque, Cassianos censuisse pubertatem aestimandam esse φυσικῶς, ex inspectione τῶν αἰδοίων, cum tamen *habitus corporis* et alio modo naturalem generandi facultatem prodat:

non tamen vllo veterum testimonio constat, id in foro esse frequentatum, vel vllum iudicem vnquam fuisse tam Cassii, vel Prisci sententiae addictum, vt adolescentem, qui curatorem peteret vestibus spoliari inspicique nudum iusserit. At credidit id tamen Iustinianus, et hinc rem constitutione aboleuit, quam nemo veterum in foris Romanorum deprehendit (*c*).

V. Finiebatur etiam tutela feminarum conuentione in manum.

V. Feminarum tutela perpetua non pubertate, sed aliis quibusdam modis finiebatur, veluti CONVENTIONE IN MANVM. Cum enim ea, ceu supra diximus, esset capitis deminutio, qua in manum et potestatem mariti redigebantur mulieres: non poterat non tutela finiri, dummodo omnes tutores fierent auctores. Cicero *pro Flacco XXXIV*. Boeth. *ad Topica Cic. III.*

VI. Vt et iure trium liberorum.

VI. Finiebatur etiam mulierum tutela IVRE TRIVM vel QVATVOR LIBERORVM, ceu supra LIB. I. TIT. XIII. *n. 22.* obseruauimus. Nam constat ex Vlpian. *Fragm. XXVIII, 3.* ingenuis feminis *tribus;* libertabus opus fuisse *quatuor liberis;* si tutela exire vellent.

TIT.

(*c*) Interim non nego, Graecis eiusmodi inspectionem vsitatam fuisse, de qua Scholiastes et Florens Christianus ad Aristophan. *in Vesp v.* 578. nec non Gundlingiana *Part. XXIV,* 2. §. *VII. p.* 347. *seq.* Sed nondum demonstratum, de exploratione pubertatis quidquam cautum fuisse in XII. tabulis, vt verosimile fiat, hunc ritum Athenis Romam migrasse.

TIT. XXIII.

DE CVRATORIBVS.

Quemadmodum *tutores* perſonis; ita CVRATORES rebus dabantur, quorum origo erit ex antiquitatibus repetenda.

I. Curatores aut LEGITIMI erant, aut HONORARII. Illi legibus XII. Tabularum; hi edicto praetoris debebant originem. Vlpian. *Fragm. XII, 1. Teſtamentarii* non erant, quia Lex XII. Tabularum patri familias *de tutela*, non autem *de curatione* legare vel teſtamento diſponere permiſerat. I. Curatores quotuplices?

II. Ex legibus XII. Tabularum (*a*) curatores accipiebant FVRIOSI et PRODIGI. Quam legem decemuiralem ex Cicer. *Quaeſt. Tuſc. III, 11.* et *de Inuent. II, 59.* ita reſtituit Gothofredus *ad XII. Tab. Tab. V.* SI FVRIOSVS AVT II. Curatio furioſorum et prodigorum.

(*a*) Veroſimile tamen eſt, eum morem iam ante leges XII. Tabularum Romae viguiſſe. Moribus ſane iſta furioſorum prodigorumque curatio tribuitur, *l. 1. D. de curat. furioſ.* et apud Paull. *Recept. Sent. III, 4.* Quod cum intelligi haud poſſit de moribus, poſtea tempora demum receptis: (Siquidem Vlpian. *d. l. 1. de Cur. furioſ.* hanc curationem quidem ex XII. Tabulis arceſſit, ſed initium tamen eiusdem tribuit moribus,) procul dubio iam ſub regibus furioſis dati ſunt curatores. Eſt ea ſententia Iac. Cuiacii, Iac. Gothofredi, aliorumque virorum doctorum, quam male impugnat V. C. Ian. a Coſta *ad §. 1. Inſt. de I. N. G. et C. et §. 3. Inſt. h. t.* Vid. Schulting. *ad Paull. l. c. p.* 341.

AVT PRODIGVS EXSISTAT, AST EI CVSTOS NEC ESCIT, AGNATORVM GENTILIVMQVE IN EO PECVNIAVE EIVS POTESTAS ESTO. Quamuis adhuc quaeri possit, vtrum ex verbis Decemuirorum, an ex eorundem interpretatione nota sit prodigorum curatio.

III. Prodigis curator datus post interdictionem bonorum.

III. Cum vero initio et prodigi et furiosi ipso iure agnatorum gentiliumque curationi subessent: *l. 1. pr. D. de cur furios.* prodigi postea tum demum curatorem accipiebant, si postulantibus agnatis (Vid. Valer. Max. VIII, 6.) iis a praetore interposita sententia bonis esset interdictum. *l. 1. D. de cur. furios.* Vlp. *Fragm. XII, 2.* Vnde Horatius *Sat. II, 3.*

-- Interdicto huic omne adimat ius
Praetor, et ad sanos abeat tutela propinquos.

Ex quo simul patet ratio, cur furor contractus statim ab initio reddiderit irritos, quamuis furiosus agnatorum curationem nondum subiisset, prodigus vero, priusquam ei esset bonis interdictum, valide contraxerit.

IV. Formula interdicendi bonis.

IV. Formulam, qua bonis interdicebat praetor, seruauit nobis Paullus, *Recept. Sent. III, 4. A. 7.* QVANDO TIBI BONA PATERNA AVITAQVE NEQVITIA TVA DISPERDIS, LIBEROSQVE TVOS AD EGESTATEM PERDVCIS: OB EAM REM TIBI EA RE (*b*) COMMERCIOQVE INTER-

(*b*) Legunt nonnulli AERE. Cuiac. *ad Paull. l. c.* Iac.

INTERDICO. Quo facto ſtatim agnatorum, aut, hiſce deficientibus, gentilium (c) curationi committebatur prodigus. Exempla ſunt apud M. Senec. *Controu. III. praef.* Val. Max. III, 5. VIII, 6. Dion. Caſſ. LVII. *p. 618.*

V. Quomodo haec curatio finita?

V. Aſt tum furioſus tum prodigus, recepta mentis vitaeque ſanitate, curatione liberabatur, quamuis et hic prodigo decreto Praetoris eſſet opus. Paull. *Sent. III, 4. A. 12. p. 343. et ibi* Schulting. *l. 1. D. de cur. furioſ.* Henr. Bern. Reinold. *Var. cap. XLI. p. 291.*

VI. Origo curationis minorum.

VI. Cum ergo initio furioſis ac prodigis tantum obtruderentur curatores: factum inde eſt, vt cum alioquo famae detrimento coniuncta videretur curatio. Iniquum enim habetur, *ingenuis hominibus non eſſe liberam rerum ſuarum alienationem. l. 2. D. ſi a parente quis manumiſſ.* Ergo praeter furioſos et prodigos nemo inuitus accipiebat curatorem, et ne minor quidem, quamuis infirmum eſſet in tam lubrica aetate conſilium, cuiusquam curationi ſuberat, antequam *lex Laetoria* ea in re adoleſcentibus proſpiceret. Quando lata ſit ea lex, nondum conſtat. Antiquiſſimam eſſe, vel ex eo patet, quod iam Plautus *Pſeudol. I, 3. v. 68.*

Iac. Menard. *ad Cicer. Act. Verrin. V.* ſed nihil hic mutandum eſſe, docent V. A. Cornel. van Bynkersh. *Obſ. III,* 21. Schulting. *ad Paull. l. c. p.* 342.

(c) Qui ſint agnati, qui gentiles, infra Lib. III. Tit. II. explicabitur. Iam nota originem adagii, quod in homines ſtultos dicitur; *Ad agnatos et gentiles.* Vid. Varr. *de re ruſt. I,* 2. Columell. X, 1. Horat. *Sat. II,* 3.

eius meminit ſub nomine legis *quinaeuicennariae*. Cum ergo M. Laetorius Plancianus an. V. C. ccccxc. tribunus plebis fuerit, et poſtea anno ccccxcvii. praeturam geſſerit: veriſimillimum eſt, hoc anno latam eſſe legem Laetoriam. Vid. Gundling. *Pand. Lib. IV. Tit. IV. §. V.* Ceterum hac lege cauebatur, vt adoleſcentibus viginti quinque annis minoribus, (eum enim minorennitatis terminum haec lex finiuerat: *l. 2. C. Theod. de donat.*) petentibus curatores, cauſa cognita, darentur. Iul. Capit. *Vid. Marci Ant. XI.* Deinde et eadem lege vindicabatur circumſcriptio adoleſcentum, reſciſſis verſutorum hominum fraudibus, qui lucrum aliena ex imbecillitate captabant. Cic. *de offic. III, 15.* Sed et ſtipulationes ab adoleſcentibus, et actiones creditorum aduerſus minores hac lege Laetoria ſublatae ſunt. Vnde Suetonis *in libris praetorum* apud Priſcian. *Lib. XVIII. Laetoria, quae vetat minorem annis XXV. ſtipulari.* Et apud Plautum *l. c.* Callidorus adoleſcens:

Perii, an non tum lex me perdit quinauicennaria?
Metuunt credere omnes.

Denique et reſtitui haec lex minores laeſos voluit, ſed non niſi dolo aliorum circumuentos. Cic. *de offic. III, 15.* Quod beneficium poſtea praetorem latius interpretatum nouimus.

VII. Ea demum edicto Praetoris inducta.

VII. Ex eo ergo tempore, cum quibusdam tantum minoribus, petentibus puta ac cauſam probantibus, curatores darentur, adeo-

adeoque exiſtimatio adoleſcentum ea curatorum datione etiam poſt legem Laetoriam laedi videretur: poſtea edixit Praetor, ſe non modo in integrum reſtituturum minores (d), *quoties lubrico aetatis capti eſſent:* (quod beneficium TVTELA MINORVM dicitur, *l. 1. pr. D. de min.)* ſed et curatores iisdem daturum, dummodo eos a ſe peterent. *l. 13. §. 2. D. de tut. et curat. dat.* Vnde proprie curatio minorum ſine cauſae cognitione data ex edicto Praetoris deriuenda eſt. Videtur ſane iam ab illo tempore frequentior fuiſſe minorum curatio, nec finita tutela vlli temere minori permiſſa adminiſtratio bonorum, niſi curatoribus conſtitutis. Huc enim pertinent illa Mecaenatis apud Dion. Caſſ. *Lib. LII. p. 479.* vbi inconueniens eſſe ait, minores viginti quinque annorum adoleſcentes ſenatores legi. Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχρὸν καὶ σφαλερόν ἐστι, τὰ μὲν οἰκεῖα μηδενὶ πρὸ ταύτης ἐπιτρέπεσθαι, τὰ δὲ δημόσια καὶ νεωτέροις τισὶν ἐγχειρίζεσθαι; *Quomodo enim non turpe et noxium ſit, cum nemini ante it aetatis ſuorum bonorum adminiſtrationem concedatis, iis, qui eam nondum attigerint, rempublicam*

(d) Talis reſtitutionis ſi iam mentio ſit apud Terent. *Phorm. II,* 4. ſatis apparet, iam ſeculo ab V. C. ſexto praetorem id ius condidiſſe. Sed vereor, ne ibi Terentius potius de reſtitutione patris, quo abſente filius vxorem duxerat, quam filii, qui ſe a Phormione ad id coactum dicebat, loquatur. Verba Comici ſunt. *v.* 10.

Sic hoc videtur: quod TE ABSENDE *hic filius*
Egit, reſtitui in integrum aequum eſt et bonum,
Et id impetrabis.

cam vos credere? Idem Praetor etiam curatores dabat libertinis prodigis, itemque ingenuis, qui ex teſtamento parentis heredes facti, male diſſipabant bona. His enim curator ex lege dari non poterat, ſed iis, qui ab inteſtato heredes facti eſſent (*e*) patri, Vlpian. *Fragm. XII, 13.*

VIII. Quid M. Antoninus ſanxerit?

VIII. Demum et M. Antoninus Philoſophus ſtatuit, vt omnes minores, ſalua exiſtimatione, acciperent curatores, cauſa non cognita. Iul. Capitolin. *in vita Marci XI. De curatoribus vero, cum ante non niſi ex lege Laetoria, vel propter laſciuiam, vel propter dementiam, darentur, ita ſtatuit, vt omnes adulti curatores acciperent, cauſis non redditis.* Iuuabit hunc locum a plerisque male intellectum, et qui me quoque huc vsque decepit, expendere paullo accuratius. Pauciſſimi enim, ſi nonnulli, vident, quid ſanxerit Marcus Antoninus, et qua in re eius conſtitutio a lege Laetoria diſcreparit. Lege XII. Tabularum ſoli furioſi et prodigi accipiebant curatores. Hinc ignominioſa quodammodo erat curatio, et proinde inuitis minoribus curatores non obtrudebat lex Laetoria, ſed petentibus eos cauſa cognita dari iubebat. Quamuis enim vulgo ex loco hoc Iulii Capitolini colligant, lege Laetoria tantum *adoleſcentibus dementibus et laſciuis*, datos eſſe curatores, vti ipſe quo

(*e*) Lex ergo XII. Tabularum de prodigorum curatione intelligenda tantum de illis prodigis, qui iure ciuili ab inteſtato parenti erant heredes. Vid. Iac. Gothofred. *ad XII. Tab. probat. Tab. V. p. 98.*

quoque in antecedentibus editionibus ſcripſeram: facile tamen patet, ita nihil noui ſanxiſſe legem Laetoriam, cum iam pridem furioſis et prodigis proſpectum eſſet XII. tabulis, nec dubitari poſſet, quin adoleſcentibus laſciuis et dementibus huiusmodi curatores dari deberent, cum et maiores XXV. annis in curatione ſint, ſi dementes vel laſciui eſſe viderentur. Itaque non eſt hic ſenſus Iulii Capitolini. Potius inter ſe contendit iura de curatione, ante Antoninum recepta et quae ab iſto Imperatore ſint inuecta. *Antea*, inquit, curatorum non niſi tria genera erant, *cum nonniſi ex lege Laetoria* minoribus petentibus, et cauſam probantibus, *vel* ſecundo *propter laſciuiam* prodigis, quibus Praetor bonis interdixerat, *vel propter dementiam* furioſis et mente captis curatores *darentur*. Quid vero Marcus Antonius? *Is ita ſtatuit*, vt non ſolum petentes, *ſed omnes adulti curatores acciperent*, *etiam non redditis cauſis*. Ex hac demum paraphraſi perſpicue patet, quid lex Laetoria, quid M. Antoninus Imp. iuſſerit, quidque ſibi velit Iulius Capitolinus.

IX. Nimirum lex Laetoria dare voluerat curatores adoleſcentulis petentibus et cauſam probantibus: Praetor ſe petentibus curatores promiſerat daturum, etiamſi cauſa non reddita. Marcus denique Antoninus ſtatuit, vt et omnes acciperent, nec cauſae rederentur. *Atqui*, inquies, adhuc Iuſtiniani aeuo *inuiti adoleſcentes curatores non accipiebant*. §. 2. *Inſt*. *h*. *t*. IX. An ex eo tempore curatores inuitis adoleſcentibus dati?

An-

An itaque cum Raeuardo *Var. I, 17.* inſcitiae arguemus Tribonianum, ius antiquum pro nouo et recepto obtrudentem? An cum Vulteio ad *d. §. 2 Inſt. h. t.* eum locum de curatore in litem interpretabimur? Neutrum ego facere auſim. Vtrumque enim verum videtur, non inuitos accepiſſe curatores, et omnes tamen accepiſſe. Prius non ſolum Iuſtinianus dicit, ſed et alii ICti, Antonino iuniores confirmant. *l. 13. §. vlt. D. de tut. et cur. dat. l. 2. §. pen. et vlt. D. qui pet. tut.* Poſterius ex verbis Iulii Capitolini clarum eſt. Seruauit itaque Marcus Antoninus vetus illud principium, curatorem dari oportere non inuitis, ſed petentibus: at inuenit tamen modum, quo omnes petere cogerentur. Non prius enim rerum ſuarum adminiſtrationem a tutoribus recipiebant adoleſcentuli, quam petitis conſtitutisque curatoribus. Luculenter id patet ex *l. 33. §. 1. D. de admin. et per. tut. l. 28. §. 1. eod. l. 31. eod. l. t. §. vlt. D. de min.* Sunt, qui nobis obuertunt exempla adoleſcentum, qui ſine curatorum auxilio res ſuas dicuntur adminiſtraſſe. *l. 7. §. 2. D. de min. l. 3. C. de in int. reſt.* Verum ea loca non ad ius, ſed ad factum, pertinere, nemo non videt. Nam et impuberes aliquando negligentia eorum, qui tutores petere debuiſſent, ſine cuſtodibus erant, vti ex toto *titulo D. qui pet. tut. vel cur.* colligimus: nec tamen inde ſequitur, vt in arbitrio impuberum fuiſſe, exiſtimemus, ſine tutoribus agere mallent, an cuſtodibus ſubeſſe. Sed plura hanc in

rem

rem habes in *Elem.* noſtris. *iur. ciu.* §. 271. *ſeq.* et in *Additionibus noſtris ad* Vinn. §. 2. *Inſt. h. t. p. 116. ſequ.*

X. Finiebatur curatio minorum anno aetatis XXV. circumacto, *l. 3. §. 3. D. de minor.* Cum enim longiſſimum vitae humanae tempus centum annis circumſcriberent iureconſulti: *l. 76. D. de iudic. l. 56. D. de vſufr.* eo in quatuor aetates diuiſo, iuuentuti XXV. annos putabant adſignandos vti acute coniicit Gundlingius *ib.* §. IV. Id quod eadem lege Laetoria factum eſſe, non modo inde patet, quod *Quinauicennaria* a Plauto dicitur, verum etiam ex *l. 2. C. Theod. de donat.* manifeſtum eſt. Nonnunquam tamen iuuenes impetrabant *veniam aetatis*, quod beneficium Principes dabant adoleſcentibus XX. puellis XVIII. annorum ſi frugi eſſe probarentur, *l. 2. C. de his qui ven. aet.* X. Cura minorum quando finita?

XI. Ipſe tutor, ſi valetudine impeditus negotia pupilli maxime in iudicio gerere non poſſet, nec curatorem, nec procuratorem conſtituere poterat. Hunc enim ſolus conſtituebat dominus. *l. 1. pr. D. de procur.* Quare noua inuenienda erant nomina. Rogatu ergo tutoris eiusque periculo Praetor ei ſubſtituebat alium, qui, ſi ad agendum eſſet datus, ACTOR; ſin ad alia negotia ADIVTOR vocabatur. *l. 24. D. de adminiſtr. tut.* et *l. 13. §. 1. D. de tutel.* Actores, non vt Theophilus exiſtimat, ideo dicti ſunt, quod *ad acta* conſtituerentur, ſed ab *agendo*, vnde et πραγματευταὶ dicuntur Graecis. Translatum vero XI. Quid actor et adiutor?

hoc

hoc nomen est ad vicariam tutelam ex institutis veterum domesticis. Domi enim e seruis quemquam praeficere solebant rei familiari, qui et ipse ACTOR, vel πραγματευκὴς nec non διοικητὴς πάσης ȣσίας vocabatur. *l. 8. pr. D. fam. ercisc. l. 40. §. 7. de statu lib. l. 41. §. 4. D. de fideicomm. libert.* Et talem se esse simulabat Leonidas apud Plaut. *Asin. II, 4. v. 53.*

Nam si sciet noster senex, fidem huic non esse habitam,
Succenseat, cui omnium rerum ipsius summam credidit.

Talis quoque est, quem describit Lucas *cap. XII, 44.* Add. Raeuard. *Var. Lect. V, 20.* et Wower. *ad Petron. p. 149.* qui *actores*, *et dispensatores*, vel *arcarios* accurate distinguit. Sed et in fundos mitti solebant serui, qui ceteris tanquam vicarii dominorum, imperarent, fundumque domino colerent, et hi ipsi etiam dicti *actores l. 32. D. de pign.* Plin. *Epist. III, 19.* Paull. *Rec. Sent. III, 46. 47. 48.* Quemadmodum ergo qui in aedibus vice domini rem familiarem curabat, ACTOR dici consueuerat: ita idem nomen conuenire eis visum est, qui pro tutore agerent. Vid. Melch. Goldast. *Annot. ad* Dosithei *sentent. et Epist. Hadr. III, 10. p. 868. edit.* Cl. Schultingii.

TIT. XXIV.

DE SATISDATIONE TVTORVM VEL CVRATORVM.

De SATISDATIONE tutorum et curatorum iure antiquo nihil fuerat proditum: vnde et nullum huius rei veſtigium in vniuerſa antiquitate exſtat. Cum tamen pupilli magnum inde caperent detrimentum: de ſatisdatione quoque cauere coeperunt leges, de eaque paucis hic eſt agendum.

I. Satisdatio haec inuenta eſt a Praetoribus, quorum in edicto legebatur: REM PVPILLI VEL ADOLESCENTES SALVAM FORE, TVTOREM VEL CVRATOREM SATISDARE IVBEBO. *arg. rubr. D. rem pupill. ſalu. fore l. 5. §. 1. D. de legit. tut.* Cauebant vero ex eo tempore non tutores teſtamentarii, quippe quorum fidem ipſe teſtator probauerat, niſi vnus reliquis vellet in adminiſtratione praeferri: *pr. Inſt. l. 7. D. h. t.* nec ex datiuis, qui a magiſtratibus maioribus cum inquiſitione erant dati: ſed partim legitimi, partim e datiuis illi, qui a duumuiris, aliisque minoribus poteſtatibus fuerant dati. *l. vlt. C. de magiſtr. conu.* Et huc pertinet formula: TVTOREM DO, SI SATISDEDERIS. Briſſon. *de Form. V. p. 408.*

I. Satisdationis huius origo.

II. Confirmauit id SCto quodam Traianus, qui et actionem dedit contra duumuiros, ſi vel non exegiſſent a tutoribus et curatoribus cau-

II. Senatusconſulta ſub Traiano et Antonino ea de re facta.

cautionem, vel minus idoneos admisissent fideiussores. Qua de re Dioclet. et Maximianus Augusti *l. 5. C. de magistr. conu. In magistratus municipales, tutorum nominatores, si, administrationis finito tempore, non fuerint soluendo, nec ex cautione fideiussionis solidum exigi possit, pupillis quondam in subsidium indemnitatis nomine actionem vtilem competere ex SCto quod auctore diuo Traiano, Parente nostro, factum est, constitit.* Eam actionem deinde D. Pius etiam ad ipsos magistratuum heredes extendit, si culpa magistratuum lata intercessisset. *l. 6. D. de magistr. conu. l. 2. C. eod.*

III. Quomodo satisdatum? III. Ipsa satisdatio fiebat oblatis fideiussoribus, (nec enim alia poterat esse cautio praetoria *l. 7. D. de stipul. praet.*) a quibus vel ipse pupillus, si fari posset, vel, si non posset, seruus siue proprius, siue publicus, vel tabularius stipulabatur, REM PVPILLI SALVAM FORE. Vlpian. *l. 2. D. rem. pup. salu. fore: Si pupillus absens sit, vel fari non possit, seruus eius stipulabitur: si seruum non habeat, emendus ei seruus est: sed si non sit, vnde ematur, aut non sit expedita emtio: profecto decernus, seruum publicum apud praetorem stipulari debere.* Solebat et praetor nonnunquam dare, cui fideiussores stipularentur. *l. 3. eod.* Nimirum seruus proprius stipulatione sua domino, id est, pupillo adquirebat. §. 1. *Inst. de stipul. seru.* Nec minus publicus seruus recte stipulabatur pupillo, quia erat in dominio reip. Publico vero nomine et alteri stipulari licebat. *l. 3. D. de praetor. stip. l. 1. §. 4. D. vt legator.* Iac. Gothofred. *Comment. ad tit.*

tit. de reg. iur. p. 322. Dicitur eiusmodi stipulatio facta τῷ ταβουλαρίῳ apud Theoph. §. 3. *Inst. de adopt.* Quam locutionem eleganter explicat Amaya *ad l. 3. C. de tab. scrib. logograph.* Formula stipulationis procul dubio fuit: FIDE TVA PROMITTIS, REM PVPILLO SALVAM FORE? FIDE MEA PROMITTO?

TIT. XXV.

DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM VEL CVRATORVM.

Tutela iure Romano erat munus publicum. *princ. Inst. h. t.* Quemadmodum vero alia munera, excusationibus prolatis, amoliri a se poterant ciues et municipes: ita etiam proditae fuerunt EXCVSATIONES, quibus tutelam et curationem possent recusare. Immo et causae erant, propter quas arcebantur a tutela etiam illi, qui eam non recusarant, quas ipsas quoque excusationibus tutorum et curatorum accensent ICti, quibus EXCVSARI dicuntur, etiam qui non admittuntur vel prohibentur *l. 1. §. 3. D. de postul.* Propria itaque ICtis est haec vocabuli notio, et tam ab vsu remota, vt Graeci, cum verba παραιτεῖσθαι, ἀπολογεῖσθαι, προφασίζεσθαι illam non exhaurire animaduerterent, verbum Latinum ἐξκουσατεύειν adoptare non dubitarint. Harmenop. *Enchir. II, 5. 6. I, 30. 80.* Att. V. A. Corn. van Binkersh. *Obs. IV, 11. p. 385. seq.* et *Elem.* nostra *iur. ciu.* § 288.

Ex quo ſimul patet, in *l. 11. D. de decurion.* non eſſe quod pro EXCVSARE reſcribamus EXCVRIARE cum Cuiac. *Obſ. XXVI, 38.* Vnde iam excuſationes merito in VOLVNTARIAS, NECESSARIAS et MIXTAS diſtinguuntur.

I. Excuſabat I. numerus liberorum.

I. Prima cauſa, eaque VOLVNTARIA, eſt NVMERVS LIBERORVM, quorum *tres* Romae excuſant, in Italia *quatuor*, et in prouinciis *quinque. pr. Inſt. h. t.* Hoc cum ad famoſum illud ius trium quatuor et quinque liberorum pertineat: quale illud fuerit, ex antiquitatibus Romanis erit paullo altius repetendum.

II. Cur Romani a nuptis et procreatione liberorum abhorruerint?

II. Plurimi Romanorum, dici non poteſt, quantum a nuptiis abhorruerint. Cauſae huius rei variae, amores fortiui (a), luxuria matronarum, de qua eleganter Plaut. *Mil. Glorioſ. III, 1. v. 92. ſeq.* et praecipue illa orbitatis praemia, quae toties celebrant veteres. Colebantur eiusmodi μισογάμοι ab omnibus, viaque ipſis ad honores et commoda patebat, nemine illis negante ſuffragium, ob hereditatem, quam quisque ſpe deuorauerat. Vnde lepide ſenex ille

(a) Hanc cauſam ipſe obſeruat Auguſtus Imp. apud Dion. Caſſ. LVI. p. 576. vbi inuectus in caelibes: Ου γὰρ δὴ δήπου μοναυλία χαίρετε, ἵν ἄνευ γυναικῶν διάγητε. ὀυδὲ ἔστιν, ὅστις ὑμῶν ἢ σιτεῖται μονος ἢ καθεύδει μόνος, ἀλλ᾽ ἐξουσίαν καὶ ὑβρίζειν καὶ ἀσελγαίνειν ἔχειν ἐθέλετε. *Neque adeo vos ſolitudo viuendi capit, vt absque mulieribus degatis, ac non quilibet veſtrum menſae lectique ſociam habeat, ſed licentiam libitini ac laſciuine veſtrae quaeritis.*

ille Periplectomenes apud Plaut. *Milit. Gloriof. III, 1. v. 111. seq.*

Quando habebo multos cognatos, quid opus mihi ſit liberis?
Nunc bene viuo, ac fortunate, atque vt volo, atque animo vt lubet.
Mea bona morte cognatis dicam, inter eos partiar.
Illi apud me edunt, me curant, viſunt, quid agam? equid velim?
Priusquam lucet, adſunt, rogitant, noctu vt ſomnum ceperim?
Eos pro liberis habeo; quin mihi mittunt munera;
Sacrificant: dant inde partem maiorem mihi, quam ſibi:
Adducnut adexta: me ad ſe adprandium, ad coenam, vocant:
Ille miſerrimum ſe retur, minimum qui miſit mihi.
Illi inter ſe certant donis: ego hoc muſſito mecum:
Bona mea inhiant, certatim mittunt dona et munera.

Sed et de ſuo tempore conqueritur Plin. *Hiſt. Nat. XIV. prooem. coepiſſe orbitatem in auctoritate ſumma et potentia eſſe, captationem in quaeſtu maximo.* Et Senec. *Conſ. ad Marc. XIX. In ciuitate noſtra plus gratiae orbitas confert, quam eripit. Adeoque ſenectutem ſolitudo, quae ſolebat deſtruere, ad potentiam ducit, vt quidam odia filiorum ſimulent, et liberos eiurent, et orbitatem manu faciant.* Addi merentur Petron. *Satyr. p. 106.* vbi

Romanorum mores ſub Crotoniatarum nomine ſale ſatyrico defricat, vt et Tacitus *Annal. XIII, 52 de Moribus Germ. XX.* Ammian. Marcellin. *XIV, 19.* Denique et erant, qui philoſophiae cauſa abſtinebant a matrimonio, exemplo veterum, Thaletis, Pythagore, Democriti, Platonis, Zenonis Cittiei, Epicuri. Ita ſane et recentiores in orbe Romano philoſophi ſibi putabant faciundum, veluti Apollonius Tyanenſis, Epictetus, Plotinus, Porphyrius, Proclus. Vid. Philoſtrat. *Vit. Apoll. I, 10.* Marin. *vit. Procli Cap. XVII. p. 59.* et ibi Cl. Fabric. Quae cum ita ſe haberent, non mirum profecto eſt, adeo abhoruiſſe Romanos a nuptiis quaerendisque liberis, vt praemiis eſſent ad coniuga ineunda inuitandi. Fuſius haec illuſtrauimus in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Lib. I. cap. II. p. 35. ſeq*

III. Poenae caelibatus et praemia foecunditatis in libera rep.

III. Equidem iam libera republica et poenas caelibatus et foecunditatis praemia fuiſſe, certisſimum eſt. Legum eiusmodi et a ſenatu et a populo conditarum meminit ipſe Auguſtos oratione ad caelibes apud Dion. Caſſ. *Hiſt. LVI. p. 576.* Solebant et cenſores dare operam, ne caelibes eſſent in vrbe, atque hinc mulctam exigere ab iis, qui, nulla ducta vxores, ad ſe nectutem perueniſſent. Ea mulcta dicebatur *aes vxorium.* Feſtus *voce vxorium p. 478.* Vxorium *pependiſſe dicitur, qui, quod vxorem non habuerit, aes populo dedit.* Qua in re rigida inprimis ac ſeuera fuit cenſura M. Furii Camilli et M. Poſtumii Albini Regillenſis, anno V. C. CCCL. de qua Plutarch. *vit. Camilli p. 129.* et Valer. Max. II, 9. 1. Ita et anno IↃCXXII. Q. Caecilius Metellus Macedonicus

nicus omnes vxores ducere coëgit liberorum quaerendorum cauſa, et tum habuit orationem cuius partem ſeruauit Gellius *Noct. Attic. I, 6.* quaeque digna viſa Auguſto, quam in ſenatu repeteret, cum ſuaderet Legem Iuliam de maritandis ordinibus. Suet. *Aug. LXXXIX.* Nonnunquam cenſores caelibes etiam in quatuor tribus vrbanas, ceteris inhoneſtiores, maritos et parentes in ruſticas, tanquam nobiliores, deſcribebant. Liu. XLV, 15. Nec poenis tantum, ſed et praemiis propoſitis, ea in re vtebantur veteres, et inprimis honoribus ciues inuitabant ad du cendas vxores, ceu patet ex inſigni oratione P. Scipionis, Cenſoris, anno V. C. IↃLIIII. apud Gell. *Noct. Att. V, 19.* vbi etiam ille prauus mos reprehenditur, *quod filius adoptiuus patri adoptatori inter PRAEMIA patrum prodeſſet.*

IV. At paullo poſt tamen et Iulio Caeſari legibus promouenda viſa eſt πολυπαιδία ciuium. Iam in conſulatu, quem cum Bibulo geſſit, agrum Campanum diuiſit extra ſortem XX. millibus ciuium, quibus terni pluresue liberi eſſent. Suet. *Iul. XX.* Appian. *de Bello ciu. II. p. 433.* Poſtea, vbi bellum ciuile detonuerat, acto cenſu, tantam deprehendit in vrbe ſolitudinem, vt teſte Appiano *de Bello ciu. II. p. 402.* dimidio minus capitum cenſeretur, quam ante bellum ciuile. Vnde denuo praemia proponenda exiſtimabat iis, quibus plures eſſent liberi. Dio Caſſ. *Hiſt. XLIII. p. 216.* Suet. *Iul. XLII.* Sed eo paullo poſt interfecto, non diu admodum leges iſtae ſaluberrimae viguerunt.

IV. Praemia πολυπαιδίας a Iulio Caeſare propoſita.

V. Prima Augusti rogatio de poenis caelibatus et praemiis πολυπαιδίας.

V. At multo magis haec cura Augusti subiit animum, qui tamen non nisi post multa molimina solitudini isti inuenit remedium. Primum id egit anno V. C. DCCXXV. quo censum cum Agrippa, tanquam Praefectus morum, egit. Grut. *Inscript. p. CCXXX.* Nam ex eo demum tempore sexto inito consulatu potentiae securus, quae in triumuiratu iussa fuerant, aboleuit, deditque iura, queis pace et principe vterentur. *Arctiora ex eo vincula, inditi custodes et lege Papia Poppaea praemiis inducti.* Tacit. *Annal. III, 28.* Ex quibus tamen verbis Lips. *in Excess. ad* Tac. *Ann. Lib. III. lit. C.* male colligit, iam sexto illo consulatu Augustum rogationem ad populum tulisse. Incertum enim hoc esse ostendimus in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Lib. I. Cap. III. pag. 41.* Saltim, si quid sexto consulatu egit Augustus, tum quidem nihil profecisse videtur.

VI. Lex Iulia de maritandis ordinibus.

VI. Decennio post A. V. C. DCCXXXVI. denuo eandem rem egit, lata celeberrima illa lege IVLIA *de maritandis ordinibus*, qua et innuptis arctiores poenas statuit, et nuptiis liberorumque procreationi proposuit praemia Dio Cass. *Hist. LIV. p. 531. seq.* Dici non potest, quantis cum difficultatibus tunc colluctandum fuerit Augusto. Quamuis enim orationem Metelli, de qua supra, in Senatu haberet: Suet. *Aug. LXXXIX. Epit. Liu. LIX.* magno tamen patrum consensu ei occlamatum est, teste Dione Cassio. Ad secutum tamen SCt. de ferenda lege, de quo Horat. *Epod. XVIII. v. 17.*

Diua

Diua, producas sobolem, Patrumque
Prosperes decreta super iugandis
Feminis, prolixis nouae feraci
LEGE MARITA.

Sed licet tum Augustus tam certus esset de successu huius rogationis, vt legis huius in antecessum meminerit in luculenta Inscriptione apud Grut. *p. CCCXXVIII, 1.* quam nos suppleuimus illustrauimusque *in Comment. ad L. Iul. et Pap. ibid. p. 43. sequ.* legem tamen perferre ne tum quidem potuit, prae tumultu recusantium. Sueton. *Aug. XXXIV.* Eoque respicit Propertius II, 7.

Gauisa est certe SVBLATA *Cynthia* LEGE,
Qua quondam edicta, flemus vterque diu,
Ne nos diuideret.

Repetitis tamen aliquoties rogationibus, ita demum perlata est, vt ademta, lenitaue parte poenarum, auctisque praemiis, vocatio triennii concederetur. Sueton. *Aug. XXXIV.* Triennio vero illo circumacto, denuo bienni data est vacatio, adeoque lex illa de maritandis ordinibus demum anno DCCLVII. Sex. Aelio Cato et C. Sentio Saturnino Coss. perlata, annoque DCCLXII. in legem Papiam Poppaeam transfusa, vires suas exserere coepit. Dio LVI, *p. 578.*

VII. Nimirum vicerat caelibatus orbitatisque amor, adeo, vt A. V. C. DCCLX. equites Romani magnopere de abroganda hac lege laborarent. Paullo post Augustus insignes illas habuit orationes tam ad caelibes, quam ad coniuges, quas seruauit Dio Cass. LVI, *p. 573. sq.*

VII. Lex Papia Poppaea et praemia πολυπαιδία

Suet. *Aug. XXXV.* Denique anno V. C. DCCLXIII. ferri iussit LEGEM PAPIAM POPPAEAM quae in iure nostro etiam LEX IVLIA et PAPIA appellatur, quia in eam Iuliae istae rogationes pleraeque confluxerant. Tulerunt hanc legem ad populum M. Papius Mutilus et Q. Poppaeus secundus, consules suffecti (*b*) quorum neuter vel vxorem habebat, vel liberos, Dio Cass. *LVI. p. 578.* ex quo, quam fuerit haec lex necessaria, facile intelliges. In ea capita haud pauca agebant de praemiis πολυπαιδίας. Sic e pluribus candidatis praeferebatur is, qui plures sustulisset liberos. Tacit. *Annal. XV, 19.* Plin. *Epist. VII, 16.* E. consulibus quoque prior sumebat fasces, qui collegam liberorum multitudine anteibat. Gell. *Noct. Att. II, 15.* Latini porro ob filium filiamue anniculum anniculamue, Latinae vero ob ternos partus ius Quiritium consequebantur. Vlpian. *Fragm. III, 1.* Liberti ob multitudinem liberorum ab operis; ingenuae et libertae a tutela liberabantur. *l. 37. D. de oper. libert.* Plut. *in Numa p. 66.* Dio *Hist. LVI.*

(*b*) In plerisque fastis hoc par consulum desideratur. Sed rem expediunt fragmenta Capitolina apud Pighium *Annal. p. XIX.* In quibus huius anni consules ita recensentur: C. POPPAEVS. Q. F. Q. N. SABINVS. Q. SVLPICIVS Q. F. Q. N. CAMERINVS. EX. K. IVL. M. PAPIVS. M. F. M. N. MVTILVS. Q. POPPAEVS. Q. F. Q. N. SECVNDVS. Exstant quoque vtriusque numi apud Golzium *in Fast. p. CCXXIX. seq.* vbi tamen Poppaeus non *Secundus* sed SECVNDVS cognominatur. De gente Papia videndus Patin. *de famil. Rom. p. CCCXXIX.* et de vtraque *Comment. noster ad L. Iul. et Pap. Lib. I. Cap. IV.*

LVI.p. 578. Fragm. Regul. ex vetere ICto §. VI. Vlpian. *Fragm. XXIX, 2.3.* Iuuabant etiam liberi in hereditatibus et ſolidi capacitate. Vlp. *Fragm. tit. XV. XVI.* Immo et honoratior in theatro locus dabatur iis, qui plures haberent liberos. Gothofr. *ad Leg. Pap. Popp. cap. VII. ſeq. p. 280.* Inprimis vero hac lege fuerat cautum, vt qui ſecundum hanc legem liberos tres, Romae natos, ſuperſtites, qui quatuor in Italia, qui quinque in prouinciis haberet, omnium munerum perſonalium immunitatem haberet *pr. Inſt. h. t. l. 1. C. et vlt. qui num. lib. l. 18. D. de exc. tut.*

VIII. Ius liberorum trium quatuor quinque.

VIII. Hinc ergo natum famoſum illud ius trium, quatuor et quinque liberorum, quod tamen et liberis orbi, immo et ſteriles nonnunquam, beneficio principum, obtinebant. Exempla ſunt apud Plin. *Epiſt. II, 13. VII, 16. X, 95.* immo et in inſcriptionibus, veluti in illa apud Grut. *p. MLXXXI.* vbi laudatur STATIA IRENE, IVS LIBERORVM HABENS, et in aliis, in quibus literae I. L. H. id eſt IVS LIBERORVM HABENS. Brummer. *de Lege Cinc. XIV.* Apud eundem Grut. *p.* CCCXXII, 8. mentio fit Albiae Flaminicae. CVI IMP. IVS COMMVNE (*c*) LIBERORVM CONCESSIT. et p. DCXXXI, 2. Perſicus libertinus ſepulcrum ſe condidiſſe teſtatur C. CORNELIO. PERSICO F. HABENTI, EQVVM PVBLICVM; et CORNELIAE,

Q 5 ZOZI-

(*c*) Legendum forſan IVS COMMVNIVM LIBERORVM, ob quod ſolidum capiebant inter ſe coniuges, Vlp. *Fragm. XVI, 1.*

ZOZIMAE, MATRI EIVS, HABENTI IVS QVATVOR LIBEROR. BENEFICIO CAESAR. Plura de hoc iure commentatus est M. Vertranius Maurus singulari libro *de trium liberorum iure* (*d*), in quo tamen multa potius, quam bona et solida, reperies.

IX. Professio liberorum apud praefectum aerarii.

IX. Quinam liberi profuerint ad capienda πολυτεκνίας praemia, de eo copiose satis disputant iureconsulti. Nos addimus, ne fraus legi fierit, cautum fuisse a Marco Antonino, Imperatore (*e*), vt professio liberorum intra diem tricesimum fieret apud praefectum aerarii, alterumque exemplum tabularum domi; alterum apud aerarium adseruaretur: id quod idem Imperator etiam in prouinciis fieri iussit. Iul. Capitolin. *vit. Marc. Anton. IX.* Et huc pertinet exemplum Gordiani, de quo idem Iul. Capitolin. *Gord. IV.* nec non lepida illa adulteri excusatio apud Iuuenal. *Sat. IX. v. 84. seq.*

Tollis

(*d*) Librum hunc frustra a se bibliothecis quaesitum, ait Brummer. *ad Leg. Cinc. XIV.* Sed facile eum reperire potuisset in *Tractatu Tractatuum Tomo VIII.* nec ignorum est, eum nuper *Thesauri iur. ciu. Tomo III. p. 965.* insertum esse.

(*e*) Ita rem refert Iul. Capitolinus *Vit. Marc. Ant. Cap. IX.* Sed tamen iam ante ea tempora clarorum virorum ortus in acta publica referebantur, vt ex Sueton. *Tiber. V. et Calig. VIII.* patet. Iuuenal. *Sat. IV. v. 82. sequ.* Fortassis ab omnibus et ob liberales causas id fieri iussit Antoninus, quod antea illustriores tantum familiae facere consueuerant. Plura nos in *Comment. ad L. Iul. Pap. Lib. II. Cap. IX. p. 213.* vbi et de *natalis* et *censualis professionis* discrimine, quarum mentio fit in *l. 6. C. de fid. instr.* et *l. vlt. C. siue censu vel reliq.*

Tellis enim, et LIBRIS ACTORVM *spargere gaudes*
Argumenta viri: foribus suspende coronas,
Iam pater es, dedimus, quod famae opponere possis,
Iura parentis habes, propter me scriberis heres.

Adde Brisson. *Antiqu. Rom. I, 5. p. 7.*

X. Fisci et aerarii vt et rationis Caesaris differentia.

X. Voluntariis porro excusationibus accensenda II. ADMINISTRATIO REI FISCALIS. Libera republica, reditus omnes publici influebant in aerarium. At sub Imperatoribus separatae erant rationes *fisci* atque *aerarii*, τῦ βασιλικῦ, καὶ τῦ ταμείυ. Hoc ad populum, ille ad Principem pertinebat. Hinc saepe cum in iure, tum apud auctores iunguntur *iure fisci et populi*, Paull. *Sent. Recept. V, 12. l. 1. D. de bon. dam.* Lamprid. *Alex. Seu. XII.* Hanc differentiam primus Augustus, vel certe Tiberius, reperit. Sane sub Tiberio diuersum a fisco fuisse aerarium patet ex Tac. *an. VI, 2.* A fisco iterum distincta erat *ratio Caesaris*, id est priuatum Principis patrimonium, de quo *l. 6. §. vlt. D. de iure fisci.* Vnde toties memorantur PROCVRATORES HEREDITATVM PRIVATI PATRIMONII, et similes, apud Fabret. *Inscr. cap. III.* et Phil. a Turre *in Monim. Vet. Ant. Cap. VI.* Vt iam non commemorem, quae ex Gruteri et Reinesii Thesauris eam in rem depromi possent. Ast senescente iam sub principibus imperio, nullum erat amplius inter fiscum et aerarium discrimen, nisi quod publica pecunia *sacrarum largitionum;* priuatum Principis patrimonium *priuatarum rerum* nomine veniret. Vnde tituli *C. de comit. sacr. larg. et de com. rer. priuat.*

Iam

iam Dioni ſane *Lib. LIII. p. 511.* vix liquet, quid inter Auguſti et publicum interſit aerarium, et Gloſſae recentiores promiſcue ſcribunt: Ταμεῖον, *fiſcus, aerarium.* Pauciſſimi ſane Principes Heluium Pertinacem imitabantur, qui Imperatoriis poſſeſſionibus nomen ſuum inſcribi prohibebat, non eſſe illas dictitans imperantium proprias, ſed communes Romanorum et publicas. Herodian. *Hiſt. II, 4.*

XI. Aerario qui praefuerint?

XI. Aerario initio praeerant Quaeſtores, quos Tacit. *Ann. XI, 22.* et Vlp. *l. vn. pr. D. de off. qu.* Gracchani Iunii auctoritate, paene tam antiquos faciunt, quam ipſam vrbem. Sed eosdem a Valerio Poplicola demum creatos, ſcribit Plutarchus *vit. Valer. Popl. p. 103.* Immo Pomponius eos ipſis Tribunis plebis Aedilibusque recentiores facit. *l. 2. §. 22. D. de Orig. iur.* Sed quemadmodum de Pomponio hic non multum laboramus: ita Vlpiano facile conciliabis Plutarchum, ſi Quaeſtores iam ſub regibus fuiſſe, Valerium vero illum magiſtratum, a Tarquinio Superbo abrogatum reſtituiſſe reipublicae, dixeris. Quod et Tacitus *l. c.* non obſcure indicat, qui ſimul monet, conſulibus initio manſiſſe poteſtatem quæſtores deligendi, donec eum quoque honorem populus mandarit. Initio duo creati, vt rem militarem comitarentur: dein duo additi, qui Romæ c n arent, mox duplicatus numerus, ſtipendiaria iam Italia, et accedentibus prouinciarum vectigalibus. Poſt lege Sullae viginti creati, ſupplendo Senatui, cui ille Dictator iudicia tradiderat. Prolixe haec omnia Tacitus *l. c.* His ergo aerarii potiſſimum cura deman-

demandata fuerat a populo. Ascon. Paedian. *in Verrin. II. p. 1839.* Ast A. V. C. IↃCCIX. aerarii administratio, iubente Caesare, a Quaestoribus ad Aediles translata. Dio Cass. XLIII. *p. 237.* Augustus, vbi aerarium militare instituerat, eius curam demandabat viris praetoriis, quos primum a Senatu lectos, deinde sorte ductos, ac demum ab ipso Imperatore nominatos, constat. Suet. *Aug. XXXV.* Quaestoribus porro curam aerarii Saturni reddidit Claudius. Suet. *Claud. XXIV.* Denique administratio aerarii iussu Neronis fuit penes Praefectos aerario (*f*), qui tamen etiam de caussis fiscalibus iudicabant. Gell. *XIII, 24.* Tacit. *XIII, 28.* Iac. Guther. *de offic. Dom. Aug. III, 32.* Cum vero ab Augusti temporibus duplex esset aerarium, *Saturni* alterum, ita dictum a templo Opis et Saturni, in quo custodiebatur, alterum *militare:* duo quoque erant Praefecti aerario, vel diuersa saltim officia, vni aliquando personae demandata. Exemplum suppeditat marmor apud Gruter. *pag. MXXVIII, 5.*

XII. Qui fisco et patrimonio Caesarum?

XII. Fisco praeerant Procuratores, Aduocati, Patroni fisci, quorum passim in iure nostro mentio fit. Sunt etiam PRAEFECTI FISCI GERM. CAES. IMP. apud Grut. *Inscript. p.* CCCCXCVIII.

(*f*) Cum vero ex lege Papia in aerarium et paullo post in fiscum etiam influerent vicesimae hereditatum; iis administrantis praefuerunt PROCVRATORES XX. HEREDITATIVM et PROMAGISTRI XX. HEREDITATIVM, quorum mentio fit in marmoribus apud Gruter. *p.* CCCCXXXVII, 7. CCCCXXVI, 5. CCCCLIV, 8.

ccccxcviii, 10. A COMMEMTARIIS FISCI ASIATICI, apud Reinef. *Insc. IX, 33.* PROCVRATORES FISCI ASIATICI apud eundem Claff. *IX, 60.* Immo creare Nerua coepit *Praetorem fiscalem*, qui de rebus fiscalibus ius diceret, *l. 2. §. 32. D. de orig. iur.* Patrimonia Principum Procuratores Caesarum administrabant. Denique postremis temporibus fiscum Comes sacrarum largitionum; patrimonium principis Comes rerum priuatarum administrabat, de quibus videndi Gutherius *de offic. Dom. Aug. III, 1. 26. 25. 32.* et qui egregia multa hanc in rem colligit Gundlingius *Diss. de principe herede cap. IV.*

XIII. Rei fiscalis administratio excusationem dedit voluntariam.

XIII. Quicunque ergo res fiscales administrabant, excusari poterant a tutela, non tam quia bona eorum fisco obligata erant, vt plerisque videtur: quam quod priuilegio se possent defendere. Hinc dicitur, *excusari eos posse §. 1. Inst. h. t.* eos *vacationem habere l. 10. C. h. t. priuilegio defendi l. vlt. C. qui dari tut. poss.* Vnde patet, non *necessariam* fuisse hanc excusationem, sed *voluntariam.* Thomas. *Not. ad Inst. h. t. p. 110.*

XIV. Potestas quae a tutela excusat quid.

XIV. Eadem de causa excusantur III. QVI CVM POTESTATE SVNT. Potestas vero diuersimode accipitur ab antiquis. Nonnunquam magistratibus vrbanis opponuntur potestates in prouinciis apud Suet. *Claud. XXIII. Iurisdictionem de fideicommissis quotannis, et tantum in vrbe, delegari magistratibus solitam, in perpetuum; atque etiam per prouincias potestatibus demandauit.* Nonnunquam etiam in ipsa vrba a magistratibus seiungebantur potestates. In vrbe enim erant qui

qui ius dicerent, quamuis non essent magistratus ordinarii, veluti *Praefectus annonae*, *praefectus vigilum*, quos magistratus ideo esse negat Pomponius, *l. 2. §. 33. D. de orig. iur.* etiam hi dicebantur habere potestatem. Porro potestas distinguitur aliquando ab imperio, adeoque tribuitur iis magistratibus, qui neque vocationem neque prehensionem habebant, veluti Quaestoribus. Vid. infra. *Lib. IV. Tit. VI. §. 5.* Nulla harum significationum hic inuenit locum. Cum potestate enim hic esse dicuntur, quicunque sunt cum imperio, id est, magistratus maiores, vel maioribus auspiciis, et lege curiata creati. Gell. *Noct. Att. XIII, 14. l. 1. pr. D. si quis ius dicenti non obtemp.* Huber. *Praelect. ad Instit. l. 25. 4.* Vnde ne Aedilitas quidem excusabat *l. 17. §. 4. D. h. t.* Nam Aediles nec coërcere poterant, nec iubere in carcerem duci, nec prehensionem habebant, sed ipsi in ius vocabantur. Gell. *Noct. Att. XIII, 15.* Postremo tamen participes huius benificii generatim facti sunt Senatores, *l. 15. §. 3. h. t.* immo et ἄρχοντες τῶν πόλεων, id est, Duumuiri. *l. 6. §. 16. h. t.*

XV. De (V) PAVPERTATE: (VI) TRIVM TVTELARVM ONERE, vt et (VII) IMPERITIA LITERARVM nihil est, quod ex antiquitate monendum sit. Ast cum (VIII) et PROFESSIO LIBERALIVM ARTIVM excusarit; huius quae fuerit Romae conditio, ostendendum erit paullo accuratius.

XV. De aliis excusandi causis.

XVI.

XVI. Professio artis Grammaticae.

XVI. Grammatici, quos initio LITERATOS, vel LITERATORES appellabant (*g*), serius Romae docuerunt. Ludimagistris, qui primis literarum elementis imbuebant pueros, semper quidem procul dubio vsi fuerant Romani: sed ab his diuersi grammatici erant, id est, poëtarum interpretes. Suet. *l. c.* Vnde et in iure nostro a ludi literarii magistris discernuntur. *l. 1. pr. et §. 6. D. de extraord. cognit.* Grammaticam olim Romae ne in vsu quidem, nedum in honore fuisse, rudi scilicet ac bellicosa tum ciuitate, docet Sueton. *de illustr. Gramm. I.* ex quo etiam discimus, mediocre eius exstitisse initium, profitentibus eam artem non nisi semigraecis, immo et libertinae conditionis hominibus. Sane L. TITINIVS L. L. AMAZON GRAMMATICVS memoratur apud Reines. *Inscr. Class. I, 228. pag. 216.* M POMPILIVS M. L. FORTVNATVS GRAMM. apud Gruter. *Inscr. p. MXXXV, 6.* vt alia iam exempla praetermittam, quae et ipse Suetonius suggerit. Primus hoc studium in vrbem intulerat Crates Malleotes qui missus ad Senatum ab Attalo Rege, inter secundum et tertium bellum Punicum, cum fracto crure decumberet, assidue disserendo, Romana ingenia excitauit. Secuti eum sunt alii, praecipue post Q. Metelli tempora, post quae adeo sensim creuit grammatices honor, vt ne clarissimi quidem viri ab ea se abstinerent, et aliquando

(g) Teste Sueton. *De Illustr. Gramm. IV.* vbi erudita sunt, quae annotauit If. Casaub. *p. m.* 732.

do ſuper viginti celebres ſcholae in urbe florerent. Suet. *de illuſtre Gramm. III.* Sed plerique docebant priuatim, aut certe magno virorum illuſtrium aere conducti. Primus centena in annum ſeſtertia accepit Verrius Flaccus ſub Auguſto et Tiberio Suet *de Gramm. XVII.* Poſtea ſenſim inualuit, vt et Grammatici publicis inuitati ſtipendiis docerent. Ael. Spart. *Vit. Had. XVII.* adeo vt ſtipendium eorum ordinarium temporibus Luciani eſſent *μύριαι δραχμαὶ*, id eſt ſeſtertia quadraginta, aurei quadringenti, vel mille coronati monetae noſtrae Belgicae. Vid. Gron. *de pec. vet. LIV. cap. XI. p. 729.* Immo et annona iis quotannis coepit diſtribui, quam aliquoties iis deminutam reſtitutamque eſſe, patet ex Symmachi *Epiſt. I, 33.* Caſſiodor. *Epiſt. IX, 21.* vt et *l. 11. C. Theod. de Medic. et Profeſſor. Lib XIII. Tit. III.*

XVII. Serius multo, immo et difficilius Romae recepti ſunt rhetores, quipe quos anno V. C. IↃ XCII. C. Fannio Strabone et M. Valerio Meſſala Coſſ. SCto; deinde anno V. C. IↃ CLXI. a C. Domitio Ahenobarbo et L. Licinio Craſſo cenſorio edicto, vrbe expulſos eſſe conſtat. Suet. *de clar. Rhet. I.* Poſtea et rhetoricam priuatim docere coeperunt plures, quorum aliquot recenſet Sueton. *de clar. Rhet. III. ſequ.* Primus vt diſerte notat Euſeb. *in Chron. n. MMCIV.* publice Romae docuit, ſalariumque e fiſco accepit Quintilianus, idque ſub Domitiano. At iam Veſpaſianum Latinis Graecisque rhetoribus annua centena, id eſt, aureos mille e fiſco conſtituiſſe, tradit Sueton. *Veſp. XVIII.* Poſteriores Imperatores ea

XVII. Profeſſio rhetorices.

in re modo liberaliores, modo tenaciores fuerunt. Sub Marco enim rhetorum ſtipendium fuere drachmarum decem millia, Lucian. *Eunuch. p. 161. T. IV.* id eſt, aurei CCCXXXIII. et regales IV. ceu rationes init Theod. Marcil. ad Suet. *Veſp. cap. 18.* vel CCCC. vti Gronouius. Tatianus, qui ſub Commodo floruit, ſexcentos aureos philoſophis ſcribit datos, ex quo et ſalaria rhetorum ſexcentorum aureorum fuiſſe videntur Theod. Marcil. *ad* Suet. *Veſp. l. c.* Immo Eumenius rhetor liberalitate Principis ſalarium ſexcentorum millium nummum ſeſe accipere gloriatur, in *Orat. pro reſtaur. ſchol. XI.* qui ex Gronouii calculo conficiunt *XLV.* millia florenorum Hollandicorum.

XVIII. Profeſſio philoſophiae.

XVIII. Eadem paene Romae philoſophorum fata fuerunt. Ii quoque cum Rhetoribus pulſi A. V. C. DXCII. Idem ſaepius factum, cum antea, tempora Catonis, tum etiam ſub Domitiano, Suet. *Domit. cap. X.* ſub quo Epictetus quoque Roma excedere iuſſus eſt. Interea tamen ſemper priuatim floruit philoſophiae ſtudium. Primus philoſophis ſtipendia et honores conceſſit Antoninus Pius. Iul. Capitolin. *Vit. Anton. XI.* vt et poſt eum D. Marcus, qui, vti ipſe ſerio philoſophabatur, ita omnis generis doctoribus annuam mercedem conſtituebat. Xiphilin. LXXI. *p. 815.* Hoc quoque ſalarium annuum ordinarie DC. aureorum fuiſſe, ex Tatiano colligimus cum Caſaub. *Not. ad Sueton. Veſp. cap. 18.* At nonnullis tamen minus datum eſt. Luciani enim tempore ſingula philoſophorum genera acceperunt decem

decem millia drachmarum, id est, ecce aureos Lucian. *Eunuch. p. 161. Tomo IV.* Tantundem datum fuit Theodoto Sophistae apud Philostr. *Vit. Sophist. Lib. II. Cap. 2. p. 566. edit. Olear.* Tantundem destinatum etiam Chresto, apud eundem *Lib. II. Cap. 11. §. 1. p. 591.*

XIX. Medicina Romae sero coli, et in aliquo pretio haberi coepit. Seruos ac libertos artem hanc fecisse, negat quidem Carolus Sponius *dans les recherches d' antiquité Dissert. XXVII.* sed cum artis suae amore falli, satis patet ex Sueton. *Calig. VIII.* Quintil. *Inst. VII, 2.* Senec. *de Benef. III, 24.* Varr. *de re rust. I, 16.* Ipsi lapides nobis plura exempla seruant. Apud Reinesium *Inscr. Class. XI, 8.* est Q. CLODIVS, Q. L. NIGER, MEDICVS, OCVLARIS. Apud Grut. *p. MCXI, 6.* Fabret. *Inscr. cap. IV. p. 300.* Spon. *Misc. Erud. Ant. p. 143.* et Maluas. *Marm. Felsin. p. 219.* TIBERIVS (ILLVSTRIVS,) TI. CAES. AVG. SER. CELADIANVS MEDICVS OCVLARIVS. Alia marmora, quae Gruterianus Index in titulo: *officia domus augustae et priuatae* facile vnicuique suggeret, hic praetermittimus. Immo et seruas et libertas fecisse medicinam, patet ex marmoribus apud Gruter. *Inscr. p. DCXXXVI.* vbi occurrit IVLIA, Q. L. SABINA, MEDICA, MINVCIA. C. L. ASTE, MEDICA, SENTIA ELIS, MEDICA. Tales etiam erant obstetrices, quae medicamenta dare solebant, *l. 9. pr. D. ad L. Aquil.* veluti SVAVITAS, L. AGREPINAE, OBSTETRIX, apud Gruter.

XIX. Professio medicinae.

Inscr. p. DCXXXVI, 4. Ceterum primus medicos ciuitate donauit Iulius Caesar. Suet. *Iul.* XLII. Augustus vero Antonii Musae, liberti, opera e graui ac periculoso morbo restitutus, Musae ius aureorum annulorum, vniuerso medicorum ordini immunitatem dedit. Dio Cass. LII. *p.* 517. Hinc multis Vespasiani, Hadriani, aliorumque rescriptis firmatum est illud priuilegium *l. vlt. §. 30. D. de mun. et hon.* Postea cum nimis multi medicinam professi immunitate fruerentur, certum definiri numerum placuit. *l. 6. §. 2. D. de excusat.* Alexander porro medicis annonam addidit. Lamprid. *Alex.* XLII. Posteriores vero Imperatores eorum immunitatem auxerunt plurimis constitutionibus, quae exstant in *C. Theod. tit. de medic. et profess.* Brisson. *Ant. Sel.* II, 3. qui etiam sequente capite ostendit χειρέργας simul fuisse plerosque medicos. Hinc et *vulnerarii*, vel *vulnerum medici* vocantur. Plin. *Hist. Nat.* XXIX, 1. nec non *medici chirurgi* in Marmore hoc apud Manut. *Orthogr.* 243.

CARESTAE. CONSERVAE. ET. CONIVGI.
GELADIVS. ANTINOVS. DRVSI. MEDICVS. CHIRVRG.
BENE. MERENTI. FECIT. EA. VIXIT. ANN. XVII.

Apud Grut. *Insc. p.* CCCC, 7. laudatur MEDICVS CLINICVS. CHIRVRGVS. OCVLARIVS. Celebres etiam fuere *iatraliptae*, seu medici vnguentarii, de quibus Plin. *Hist. Nat.* XXIX, 1.

XX.

XX. Iurisprudentiae ſtudium Romae ſemper floruit. Primus tamen illud publice profeſſus eſt Tiberius Coruncanus. *l. 2. §. 35. D. de O. I.* Quem deinde alii ſecuti ſunt, qui vero, vt Cicero ait *in Bruto XLI. nullum ſibi ad eam rem tempus ipſi ſeponebant, ſed eodem tempore et diſcentibus ſatisfaciebant, et conſulentibus.* Sic verbi gratia Q. Scaeuola, quanquam nemini ſe ad docendum dabat, tamen conſulentibus reſpondendo, ſtudioſos audiendi docebat. Cic. *Brut. LXXXIX.* Vid. ſupra *Prooem. n. 42. 43.* Neque tamen certi quidam atque ordinarii erant iuris profeſſores, ſed, vt quisque ſtudiorum ſuorum habebat fiduciam, ita conſulentibus aeque, ac diſcentibus, ſe videtur dediſſe. Poſtremo et iure conſulti publice, certo ſtipendio conducti, Romae docere coeperunt, aeque ſchola iuridica Romana, in occidente vnica, tam frequens fuit, vt ex omni occidente eo iuuenes confluerent. Sic Rutil. Numant. *in itinerar. Lib. I. v. 109.*

XX. Profeſſio iurisprudentiae.

Facundus iuuenis, Gallorum nuper ab aruis
Miſſus, Romani diſcere iura fori.

Conſtantius in *vita S. Germani Cap. III. Vt in eum profectio literarum plena conflueret: poſt auditoria Gallicana intra vrbem Romam* IVRIS *ſcientiam plenitudini perfectionis adiecit.* Plura de hac ſchola Romana iuridica dabunt Io. Sauaro *ad Sidon. Apollin. Epiſt. I, 6.* vbi Sidonius Romam *domicilium legum* vocat, Franc. Iuret. *ad Symmach. Epiſt. IX, 83.* et Dadin. Alteſerra *Rer. Aquit. III, 5.*

XXI. Qualis fuerit Romae schola publica.

XXI. Florentissima ergo Romae fuit schola, in auditorio Capitolino, in qua Theodosii et Valentiani aeuo docuerunt Rhetores Latini tres, Grammatici Latini decem, Sophistae Graeci quinque, Grammatici Graeci decem, Philosophus vnus, iurium professores duo. Conring. *Antiq. Acad. Dissert. I, p. 22.*

XXII. Quales scholae per prouincias.

XXII. In prouinciis quoque floruerunt scholae, Augustoduni, Burdegali, Tholosae, Narbonae, Mediolani, Carthagine, et in plerisque ciuitatibus honoratioribus, in quibus tamen non nisi rhetores et grammatici vtriusque linguae docuisse videntur. Conring. *l. c. pag. 16. sequ.* In oriente alia quodammodo fuit scholarum conditio. Alexandriae enim iam ab Antoninorum aetate floruit schola ἰατροσοφιστῶν, id est medicorum, tantae celebritatis, vt ad commendationem medici illud satis esse videretur, si fuisset Alexandriae aliquamdiu commoratus. Ammian. Marcellin. *Hist. XXII, 16.* Conring. *Medicin. Hermet. IX.* Beryti vero et Constantinopoli etiam ius ciuile traditum. Et Beryti quidem iam seculo tertio exeunte studia iuridica floruerunt, *l. 1. C. qui aetat. vel profess. se excus.* eandemque scholam eodem seculo medio obseruante Menagio *Amoenit. iur. XXIV.* magnopere celebrauit. *Gregor. Thaumaturg. Paneg. Orig. p. 186.* Tanta sane huius scholae fuit celebritas, vt eam μητέρα τῶν νόμων *matrem legum* appellare non dubitet Eunap. *vit. Proaeres. p. 150.* το ἕδος χαρίτων, *Gratiarum sedem* Ioannes in *Anthol. Lib. 1. cap. 68. epigr. 29.* πόλιν ῥωμαϊκωτέραν, καὶ

καὶ τῶν νόμων τούτων παιδευτήριον, *ciuitatem plane Romanam, et legum Romanarum Gymnasium* Gregorius Thaumaturg. *l. c.* δίκης πέδον ἄστυ θεμίστων, *iuris domicilium et vrbem iureconsultorum,* Non. *in Dionysiac. Lib. XLI. v. 145. Legum* denique *nutricem* Iustinianus. *Constit. omnem §. 7. ad Antecess.* Beryto euocari consueuisse iuris peritos, qui assiderent magistratibus, vt sine fauore et odio cognoscerent, ex vetere chirographo obseruat Iac. Gothofred. ad *l. 1. C. Theod. de assess. domest.* docebant ibi Antecessores quatuor, ceu ex d. *Const. omnem, ad antecessores* colligit Menag. *Amoen. Iur. Cap. XXIV. pag. 134.* Sed vrbs, quae in iure nostro *pulcherrima* et *splendidissima*, immo *metropolis* vocatur, paullo post Iustiniani tempora terrae motu euersa est, Agath. II. *p. 285.* Quam ruinam epigrammate non vno defleri videas in *Anthol. I, 68. Epigr. 19. et sequ.* Constantinopoli iuris professores duos reliquis addidit Theodosius, philosophiae vero doctorem adiecit Iustinianus, vt adeo schola Constantinopolitana Romae illi per omnia fuerit similis. Conring. *Antiq. Acad. Diss. I. p. 21. sequ.* Alibi, quam Romae, Constantinopoli et Beryti ius Romanum doceri, et maxime Alexandrinos et Caesarienses antecessores iuris habere, vetuerat Iustinianus. *Const. Omnem. §. 7. ad Antecessores.* Et tamen paullo post se legalium studiorum causa Alexandriae commoratum esse, testatur Agathias *Lib. II. pag. 48.*

XXIII. Immunitas a tutelis professoribus concessa.

XXIII. Omnes ergo Grammatici, rhetores et medici Romae docentes, aut in patria has artes exercentes, qui intra numerum erant, a tutela et cura habebant vocationem §. *14. Inst. h. t. l. 6.* §. *1. D. h. t. et tit. C. de profess. et medic.* Iisdem et philosophi accensentur, *l. 6.* §. *5. D. h. t.* nec non iureconsulti Romae docentes. *l. 6.* §. *12. D. eod.* immo omnes vbique artium professores. *l. 6. C. de profess. et med.* Minus vero eo priuilegio gaudebant hydraulae, poëtae, aliique quibus nullis in scholis publicis erat locus. Vinn. *Comm. ad* §. *16. Inst. h. t. p. 139.*

TIT. XXVI.

DE SVSPECTIS TVTORIBVS VEL CVRATORIBVS.

Non solum *excusari*, sed et *remoueri* a tutela et curatione nonnulli poterant, si vel dolose vel segniter pupillorum minorumque res administrare et curare dicerentur, vel vlla malae fidei in eos caderet suspicio. Tales dicebantur SVSPECTI, et de his ad hunc titulum agendum.

I. SV-

I. Suſpecti crimen e XII. Tabulis.

I. SVSPECTI crimen ex lege XII. Tabularum deſcendere, ipſe agnoſcit Imperator *princ. Inſt. h. t.* vt et Vlpianus *l. 1. §. 2. D. de ſuſp. tut.* nec obſcure id teſtatur Cic. *de offic. III, 15.* In iis tabulis ex Iac. Gothofredi Sententia, cautum fuerat: SI TVTOR DOLO MALO GERIT, VITVPERATO, QVANDOQVE FINITA TVTELA ESCIT, FVRTVM DVPLIONE LVITO. Quamuis vero *ſuſpecti* vocabulum in hac lege, ſi ita concepta fuit, non occurrat: praecipue tamen veteribus *ſuſpicio* eſſe dicebatur, vbi dolus malus videbatur metuendus. Hinc Terentius *Eunuch. III, 3.*

-- Iam tum erat ſuſpicio,

Dolo malo haec fieri omnia.

Cum ergo de eo tutore in lege ageretur, qui minus ex fide tutelam gereret: iureconſulti eum vocarunt SVSPECTVM, quemadmodum et actionem ipſam *crimen ſuſpecti (a)* appellabant. *Inſt. princ. h. t.* Quamuis autem ex XII. Tabulis ſit hoc crimen: Decemuiri tamen illud, ſicut et alia iura, ab Athenienſibus acceperant, apud quos nota erat ἡ τῆς ἐπιτροπῆς γραφή, quam cuiuis inſtituere licebat aduerſus tutorem qui pupillum vlla adfecerat iniuria. Iul. Pollux *Lib. VIII. cap. VI. Segm. 35.*

R 5 II. Su-

(a) Crimen hic eſt idem ac accuſatio, quare et Theophilus κατηγορίαν vertit. Vid. Briſſon. *de Verb. ſign. voce crimen p. 153.*

II. Quinam suspecti fieri potuerint? quinam postulare?

II. Suspecti postulari poterant omnes tutores, siue dati ex lege Atilia, siue testamentarii, siue legitimi. *l. 1. §. 5. D. h. t.* Immo et patroni huic iudicio erant obnoxii, ita tamen, vt eorum famae parceretur. *l. 1. §. 5. D. §. 2. Inst. h. t. l. 9. D. de obsequ. par. et patr.* id quod etiam in agnatis obseruari, ipsius pupilli videbatur interesse: vnde et his potius curator adiungi solebat. *l. 9. D. h. t.* Praeterea et omnes postulare suspectos poterant promiscue, vnde et *quasi publica* erat haec accusatio. *§. 3. Inst. h. t. l. 1. §. 6. D. h. t.* Quamuis enim vere publicum non esset hoc iudicium, cum causa ne quidem criminalis haberetur, et hinc apud magistratus qui iurisdictione tantum gaudebant, e. g. apud Praetorem institueretur: in multis tamen imitabatur iudicia publica. Praeterquam enim quod cuiuis e populo accusandi ius esset; vocabula etiam eiusmodi adhibebantur, quorum alias in publicis tantum iudiciis erat vsus, vt puta, *crimen*, *accusatio*, quae omnia κατ᾽ἀναλογίαν in hac causa vsurpantur, Huber. *Praelect. ad Inst. I, 26.*

III. Suspectis interdicebatur administratione. Eorundem remotio et infamia.

III. Suspectis hac actione factis, primo omni administratione tutelae interdicebatur, et interim dabatur curator. *l. 7. C. h. t.* Deinde, si eos vel dolo malo, vel culpa sua, parum diligenter tutelam gessisse, appareret, remouebantur, ab eaque interdictione et poena nec promissa sadisdatio liberabat. *§. 12. Inst. h. t.* Praeterea et infamis erat tutor, quoties-

tiescunque doli culpaeue latae fuerat conuictus. §. *6. eod.* Commune id hoc iudicium habet cum omnibus reliquis, quae occasione tutelae oriuntur, veluti actionibus *tutelae et de distrahendis rationibus.* Hinc *turpe tutelae iudicium* memorat Cicero *de Orat. I, 26.* et *pro A. Caecina III.* Idem *pro Q. Roscio Comoedo VI. Si qua sunt priuata iudicia summae existimationis, et pene dicam capitis, tria haec sunt fiduciae, tutelae, societatis. Atque enim perfidiosum et nefarium est, fidem frangere, quae continet vitam, et pupillum fraudare, qui in tutelam peruenit; et socium fallere, qui se in negotio coniunxit.*

IV. Nonnunquam etiam, si dolum insignem aliaque delicta interuenisse, appareret, tutores tam nefarii ad praefectos vrbi remittebantur, extra ordinem puniendi: §. *10. Inst. h. t.* maxime si libertus tutor filios vel nepotes patroni fraudasset. §. *11. eod.* Cum enim merum in vrbe imperium non esset penes Praetores, sed penes Praefectum vrbi, cuius erat, animaduertere in crimina, quae intra vrbem, vel centesimum milliare extra eam, committerentur: Tacit. *Annal. VI, 11.* Dio Cass. *LII, p. 480.* Suet. *Aug. XXXVII. l. 1. princ.* §. *3. 4. 10. D. de offic. praef. vrb.* oportebat omnino praetorem reos animaduersione vel supplicio dignos ad Praefectum vrbi remittere. Qua remissione opus non erat in prouinciis, vbi Procoss. et Praesides et jurisdictione et imperio mero gaudebant. Insigne huius seueritatis

IV. Poena tutorum quorundam extraordinaria.

ritatis exemplum ſtatuit Galba, Luſitaniae praeſes, qui tutorem, quod pupillum, cui ſubſtitutus erat, necaſſet, in crucem ſuſtulit, et cum ſe ciuem eſſe clamaret, ei crucem dealbatam et ceteris altiorem ſtatui iuſſit. Sueton. *Galb.* IX.

V. Actio de diſtrahendis rationibus.

V. Ceterum ab hoc iudicio diuerſa erat actio *de diſtrahendis rationibus*, quae finita demum tutela contra tutorem, qui furtim aliquid ſubtraxerat, dabatur in duplum, *l. 55. §. 1. D. de adm. et peric. tut.* quo pertinent vltima legis XII. Tabularum, verba: QVANDOQVE FINITA TVTELA ESCIT, FVRTVM DVPLIONE LVITO. Sed de ea actione ſatis multa notam doctores, nihil vt a nobis iam addendum videatur.

AP-

APPENDIX

LIBRI I.

DE

IVRE ANTIQVO CIVIVM ROM. LATINORVM, ITALIAE, PROVINCIARVM, NEC NON CONDITIONE PEREGRINORVM.

Liber Institutionum primus totus agit de diuisionibus personarum ratione status. Cum vero personarum status maxime triplex in iure Romano traderentur, LIBERTATIS puta, CIVITATIS et FAMILIAE: Tribonianus non nisi eas attulit diuisiones personarum, quae ad libertatis familiaeque statum pertinere videbantur. De ciuitatis statu nihil disseruit, forsan, quod ea, quae huc pertinent, iura tantum non omnia euerterat Antonini Caracallae constitutio, de iure ciuitatis cum omnibus orbis Romani incolis communicando *l. 17. D. de statu hom.* Ast quamuis excusari mereatur Tribonianus: nos tamen forsan non aeque videremur excusandi, si tam praeclaram antiquitatum Romanarum partem, quae tot iuris nostri veterumque auctorum locis tam egregiam lucem accendit, intactam plane praetermitteremus. Iuuabit itaque post Car. Sigonii, Ez. Spanhemii, alio-

aliorumque luculentissimas commentationes (a) ea de IVRE CIVIVM ROMANORVM, LATINORVM, ITALORVM, PROVINCIALIVM, deque statu et conditione PEREGRINORVM hic coniunctim exhibere, quae ad illustrandum ius Romanum quam maxime facere videbuntur.

I. In Romano imperio alii erant ciues, alii Latini, alii Italici, alii prouinciales.

I. Ex quo Roma initio per Latium, tum per Italiam, ac deinque per vniuersum pene terrarum orbem arma victricia circumtulit: quadripartita esse coepit hominum huic imperio subiectorum differentia. Alio enim iure CIVES, alio LATINI, alio ITALICI, alio denique PROVINCIALES vtebantur. Priores tres gradus coniungit Claudius Imp. apud Tacit. *Annal. XI, 24. Omnia P. C. quae nunc vetustissima creduntur, noua fuere: plebeii magistratus post patricios;* LATINI *post plebeios, ceterarum* ITALIAE *gentium post Latinos.* Habes hic CIVES, ex quibus patricii, et plebei magistratus creati: habes LATINOS, et ITALICOS, ita coniunctos, ut intelligas, *ciuitatem iura* Latii, hoc iure Italico praestitisse. Omnium postremae conditionis erant PROVINCIALES, quos ideo Italicis postponit Suet. *Vesp. IX. Ordines exhaustos suppleuit, honestissimo quoque* ITALICORVM *ac* PROVINCIALIVM *adlecto.*

II. Qui-

(a) Haud pauci de hac re egregios ediderunt commentarios. Caroli Sigonii et Ez. Spanhemii aeterna atque eximia opera nemini ignota sunt. His addendi Alex. ab Alex. *Genial. Dier. IV,* 10. Onuphr. Pannin. *de Imp. Rom. V.* Selden. *de Synedr. II. p.* 62. Henr. Dodwell. *Praelect. Cambden. p.* 194. Petr. Ios. Cantelius *de Rep. Rom. p.* 208. et alii.

II. Quicunque ciuitatis iure non fruebantur, ii veteribus HOSTES, et paullo post, inflexa in deterius huius vocabuli significatione PEREGRINI vocabantur. Cic. *de offic. I, 12.* Festus *voce hostis. p. 297.*

II. Peregrini qui fuerint?

CAP. I.

DE IVRE QVIRITIVM ET CIVITATIS.

III. Ac primo quidem, cum noua vrbs non admodum adflueret ciuibus, promiscue iura ciuitatis impetrabant, quicunque vel in vrbe, vel in agro Romano Lares figere constituerant. Liu. I, 8. Immo tantum erat Romuli studium amplificandi ciuitatem, vt et hostes deuictos plerumque in vrbem transferret, agroque adsignato, in curias adscriberet. Hunc in modum ciuitatis iura communicauit cum Caeninensibus, Camerinis, Antemnatibus, Crustuminis, ac postremo etiam cum Sabinis. Dionys. Halic. *Antiquit. Rom. II. p. 103. et 111.* Liu. *I, 13.* Vnde Claudius apud Tacit. *Annal. XI, 24. At conditor noster, Romulus, tantum sapientia valuit, vt plerosque populos eodem die hostes, dein ciues habuerit.* Secuti sunt hoc exemplum ceteri Reges, qui Albanos, aliosque populos deuictos Romam transtulerunt, ac ciuitatis fecerunt participes. Liu. I, 29. 33. Qua de re Cic. *pro Corn. Balbo XXXI. Illud vero sine omni dubitatione maxime nostrum fundauit imperium, et populi Romani nomen auxit, quod princeps ille, creator huius vrbis, Romulus, foedere Sabino docuit, etiam hostibus recipiendis*

III. Olim omnes, qui Romam commigrarunt, promiscue ciues facti.

piendis augeri ciuitatem oportere. Sic initio, vt recte obseruat Dionysius. *IV. p. 256.* ἅπασι τοῖς ξένοις ἐπέτρεψαν τῆς πόλεως μετέχειν, *quoslibet exteros admittebant, ad ius ciuitatis,* ne iisquidem exclusis, qui e iusta seruitute fuerant manumissi. Hos enim omnes e Ser. Tulli instituto ciues Romanos factos, et in quatuor vrbanas ciuium Romanorum tribus descriptos esse, ex eodem apparet Dionysio. Non segnius aliquandiu, libera iam republica, prouiderunt Romani, vt ciuitatis iura cum quamplurimis communicarentur, maxime post captam et incensam a Gallis vrbem, quam vt tanto splendidius instaurarent, nouos et peregrinos ciues adsciuerunt ex Veientibus, Capenatibus et Faliscis, iisque agri partem assignarunt, teste Liuio *VI, 4.* Et sane prudenter id prouisum a Romanis. Cum enim Romanae reipublicae salus in armorum vi posita videretur, quae nulla esse poterat sine numerosa ciuium multitudine, merito de augendo ciuium numero quam maxime fuere solliciti, vt luculenter ostendit Dionys. Halicarnass. *II, p. 89. et III. p. 148.*

IV. Postea et aliis, qui in oppidis suis manebant, ius ciuitatis datum.

IV. Postea factum est, vt praeter eos, qui domicilium in vrbe vel agro Romano constituerant, quiue in vrbanas vel rusticas tribus fuerant descripti, etiam peregrinis aliorum oppidorum, et qui in iis remanebant, incolis, aut victis etiam, nec tamen in vrbem abductis hostibus, modo singulis, modo vniuersis, ius Romanae ciuitatis Senatus populique iudicio atque auctoritate deferretur. Sic Dionysius Halic.

Halic. II. *p.89.* Obseruat, Romanos captas vrbes non excidisse, sed in alias misisse colonos, ἐνίαις δὲ καὶ πολιτείαν μεταδιδόναι, *aliis ciuitatem dedisse.* Quo pertinent etiam illa Liuii *XXVI, 24. Iam inde a maioribus traditum morem colendi socios, ex quibus alios in ciuitatem, atque aequum secum ius recepissent.* Quicunque ergo adepti Romanae ciuitatis iura in oppidis suis manebant, ii MVNICIPES dicebantur. Simul ac vero Romae fortunarum suarum sedem collocabant: CIVES INGENVI erant, ceu eos vocat Cicero *in Bruto Cap.* LXXV. Sic M. Porcius Cato, quamdiu Tusculi est commoratus, municeps, fuit: vbi Romam commigrauit, ciuis Romanus, quamuis iam ante iure ciuitatis Romanae etiam in municipio suo frueretur: Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 1. p. 16.* Ex quo patet, alios fuisse *ciues* INGENVOS, vel optimo iure ciues, alios MVNICIPES. Illi Romae domicilium, tribum et honorum petitionem fuerant consecuti: hi, tametsi tribum atque honorum petitionem adepti essent, tamen domicilio carebant.

Vnde alii ciues ingenui alii municipes.

V. Illi, (tametsi alias ciuis Romanus plurium ciuitatum ciuis esse haud posset,) tum in municipio suo, tum Romae magistratus recte gerebant, ideo quod non tam duarum diuersarum ciuitatum, etsi aliqua inter eas priuati iuris esset varietas, quam vnius, ciues censerentur. Ez. Spanhem. *Orb. Rom. Exerc. I. Cap. 6. p. 35. sequ.* Duplex ergo municipibus erat patria: altera, in qua nati; altera, qua excepti erant, quamuis haec veluti maior esset, et

V. Municipum duplex erat patria, sed Roma tamen patria maior.

illa in hac contineri videretur, vt praeclare ostendit Cicero *de Leg. II, 2.* quem locum totum adscribere licebit. Interrogauerat Atticus, cur Cicero Arpinum *germanam patriam suam* appellarit? Cui Cicero: *Ego mehercule et Catoni et omnibus municipibus duas esse censeo patrias: vnam* NATVRAE, *alteram* CIVITATIS: *vt ille Cato, cum esset Tusculinatus, in populi Rom. ciuitatem susceptus est. Itaque cum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris.* Et quibusdam interiectis: *Sic nos et eam patriam ducimus, vbi nati, et illam, qua excepti sumus. Sed necesse est, caritate eam praestare, qua reip. nomen vniuersae ciuitatis est: pro qua mori et cui nos totos dedere, et in qua nostra omnia ponere, et quasi consecrare debemus. Dulcis autem non multo secus est, quae genuit, quam illa, quae excepit. Itaque hanc meam esse patriam, prorsus nunquam negabo, dum illa sit* MAIOR, *et haec in ea contineatur.* Hinc saepe fiebat, vt vnus idemque et Romae et in municipio suo summos honores gereret. Ita Milo, dum iam Romae consulatum petebat, Dictator erat Lanuuii in patria naturali. Cicero *pro Milone XXXVII.* Et Ciceronis filius Aedilis apud municipes suos Arpinates patris voluntate factus est, teste eodem cicerone *Epist. ad Fam. XIII, 11.* Immo ipse Hadrianus iam Imperator veteri ritu in patria sua Quinquennalem se creari passus est. Spartian. *vit. Hadr. XX.* Inter municipes tamen et ciues ingenuos aliquam fuisse priuati iuris varietatem, paullo post docebimus.

VI. Post-

VI. Poſtea, vbi maior paullatim dignatio Romanae ciuitatis eſſe coepit: ius ciuitatis parcius datum, et vix cum quibusdam Latii populis vel ad augendam rem Romanam, vel honoris cauſa communicatum eſt. Liu. VIII, 13. et 14. Eius beneficii Latinorum populis ac Hernicis dati primus auctor Sp. Caſſius, tertium Conſul circa annum V. C. CCLXVII. Dionyſ. Hal. *VIII. p. 538. ſeq.* Aſt cum conſul ille popularis, et de adfectata tyrannide ſuſpectus, tam late hoc populi Romani beneficium interpretaretur, vt Latinis et Hernicis cum iure ciuitatis etiam ius ſuffragii datum contenderet; ſolebant deinde Romani ius ciuitatis ita dare, vt pro diuerſo ſociorum in populum Romanum ſtudio, modo ius ſuffragii ſimul concederent, modo illud diſertis verbis exciperent. Primi ſine iure ſuffragii ciuitatem acceperunt Caerites *(b)*. Strabo *Geogr. V. p. 222.* Gell. *Noct. Att. XVI, 13.* Mox et Campanis equitibus, Fundanis et Formianis eadem lege data ciuitatis iura. Liu. VIII, 14. nec non Acerranis, Liu. VIII, 17. Anagninis, Liu. IX, 43. aliisque pluribus, de quibus accurate Ez. Spanhem. *Orb. Rom. Exerc. I. cap. 7. p. 39.* Contra ea Lanuuini, Aricini, Nomentani, Pedani, aliique in ciuitatem ita accepti ſunt, vt et iure ferendi ſuffragii, et capiendi

VI. Hinc porro ciuitate donati etiam Latini quidam, ſed non eodem iure.

 di

(b) Inde factum, vt cenſores eos, quos ſuffragii iure priuabant, *in Caeritum tabulas referre* dicerentur. Gell. *l. c.* Aſcon. Paedian. *in* Cicer. *Diuinat. pag.* 1759. De his intelligendus Horatius. *Epiſt. I, 6. v. 62.*

- - - - - Caerite cera
Digni, remigium vitioſum Ithacenſis Vlyſſis.

di in vrbe muneris gauderent: vnde et eiusmodi oppida veluti κατ' ἐξοχὴν MVNICIPIA, dicta, vt docet Vlpian. *l. 1. §. 1. D. ad municip.*

VII. Qui in Latinis ciuitatibus magiſtratus fiebant ciues.

VII. Inualuit praeterea, vt etiam a *iure Latii* via pateret ad iura ciuitatis iis omnibus, qui in patria, Latio donata, magiſtratus geſſerant. Appian. *de Bell. Ciu. II. p. 443.* Strabo *IV. p. 187.* Quod ius Traiani adhuc aeuo valuit, vt patet ex verbis Plinii *Paneg. XXXVII. His quoque, quibus per Latium ciuitas Romana patuiſſet.*

VIII. Ciuitatem quoque impetrabant Latini, ſi ſtirpem domi reliquiſſent, aut aliquem accuſaſſent repetundarum.

VIII. Poſtremis reipublicae temporibus latius paullatim diffuſum eſt illud Romanae ciuitatis beneficium. Cum enim paullo ante quibusdam tantum Latii vrbibus ius ciuitatis Romanae ſummi beneficii loco concederetur: lata deinde lex eſt, vt e ſociis ac Latini nominis promiſcue, qui ſtirpem ex ſe domi reliquerant, ciues Romani fierent. Liu. XLI, 8. Acceſſit altera lex anno IↃCLXIII. a Seruilio Glaucia, de repetundis lata, vt Latinis eſſet ius ciuitatis conſequendae in illius ciuis ſeu ſenatoris locum, qui accuſatus ab iis repetundarum, a Romanis fuiſſet damnatus. Cicero *pro Balbo XXIV.*

IX. Ciuitas cum omnibus Latinis et Italis.

IX. Primus L. Iulius Caeſar (c), occiſo iam vt videtur, collega P. Rutilio Lupo anno V. C. IↃCLXIII.

(c) Non leuiter errat editor Ciceronis orationum Pariſienſis nouiſſimus, qui hanc legem Iuliam latam putat a Sex. Iulio Caeſare, Conſule A. V. C. DCLXII. Multoque grauior error eſt Ant. Auguſtini, *de Leg. et SCt. pag. 120. T. 1. Theſ. Ant. Rom.* qui Caeſarem Dictatorem huius legis auctorem fingit. Sex. Iulio Caeſari tribuere videtur Appianus *de Bello Ciu. I, p. 379.* Sed

cum

Iↄↄlxiii. lata lege Iulia, ciuitatem ſociis ac Latini nominis dedit, qui flagrante bello Italico in fide manſerant. Appian. *Bell. Ciu. I. p. 379.* Cic. *pro Balbo XII.* Vell. Paterc. II, 16. 17. Poſtea confecto triſti illo bello ſociali, vel anno V. C. Iↄↄlxv. Cn. Pompeio Strabone et L. Porcio Catone conſulibus, vt patet ex Aſcon Paedian. *ad Orat. Cic. pro C. Cornel.* vel ſequente anno Iↄↄlxvi. L. Cornelio Sulla et Q. Pompeio Rufo Coſſ. *(d)* lata lege Plotia a M. Plautio Siluano et C. Papirio Carbone Tribunis plebis ciuitas communicata cum omnibus ſociis Latini nominis, immo et peregrinis illis, *qui federatis ciuitatibus adſcripti fuiſſent, ſi tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuiſſent, et ſi ſexaginta diebus apud Praetorem eſſent profeſſi.* Cicero *pro Archia Poëta VII.* Poſtremi arma poſuerant Lucani et Samnites, ſed et hos tamen ciuitate donari placuit A. V. C. Iↄↄlxx. Flor. *Epit. Liu. LXXXIV.* ex quo loco etiam conſtat, nouis his ciuibus per vniuerſam Italiam ius ſuffragii fuiſſe datum. Et initio quidem in octo nouas, id eſt, poſtremas tribus vrbanas collecti fuerant; Vellei. II, 20. poſtea in veteres XXX. poſt

communicata legibus Iulia et Plotia.

cum Sex. Iulius Caeſar anno V. C. DLXIII. cum L. Marcio Philippo, L. Iulius Caeſar vero anno ſequente cum P. Rutilio Lupo conſulatum geſſerit: vero ſimilius eſt, hunc legem tuliſſe, et quidem collega Rutilio iam occiſo. Vnde ſimul patet, cur a ſolo Iulio lex nomen acceperit, nulla collegae facta mentione Vid. Schwarz *de Iure Ital.* §. *III.* Ez. Spanh. *Orb. Rom. I,* 1. 13. *p.* 30.

(*d*) Minime vero ſubſequente Cinnae conſulatu, vt tradit. Flor. Epit. Liu. *Lib. LXXX.*

post irritos P. Sulpicii, Tribuni plebis et C. Marii conatus translati sunt a C. Cinna consule. Appian. *de Bello ciu. I. p. 380.* Epit. Liu. XXX. Ex quo tempore aequo per omnia iure vsi sunt ciues Romani veteres et noui per vniuersum Latium et Italiam, adeo vt et ius petendi honores habuerint, (Cic. *pro Sulla VI. VII.*) et ius census, (Onuphr. Panu. *ad fast. consul. anno* IↃCLXVIII.) ius sacrorum publicorum. Noris *Cenotaph. Pis. Diss. I. cap. 5. p. 72.* Ez. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. I. Cap. 10. p. 59. sequ.*

X. Paullo post et Gallis cisalpinis ciuitas data.

X. Italia tunc a supero mari Arimino et Ancona, seu Rubicone fluuio, ab inferiore Luca terminabatur: reliquum tractum ad Alpes vsque Galli Cisalpini et Veneti insederant. Galli porro in Cispadanos et Transpadanos diuidebantur. Priores ciuitate donati Cispadani, vtpote Italiae propiores. Ez. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. I. Cap. 11. p. 61.* Postea et Transpadani ciuitatis iura obtinuerunt vna cum Venetis. Nam cum antea Latii ius impetrassent a Pompeio Strabone: (Ascon. Paedian. *in Ciceron. Pison. p. 262.*) ipsum ciuitatis ius eis dedit C. Iulius Caesar anno V. C. IↃCCVII. Dio Cass. *Hist. XLI. p. 118.* Vnde non mirum Galliam hanc Cisalpinam ab eo tempore TOGATAM dici coepisse. Tam pleno enim iure fuerant ciuitatis iura consecuti, vt et ad suffragia ferenda petendosque honores, non minus, ac reliqui ciues, admitterentur. Sueton. *Caes. IX.* Ez. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. I. Cap. 13. p. 76.*

XI. Ex-

XI. Extremis reipublicae temporibus non intra Alpes ſtetit datae ciuitatis Romanae beneficium: ſed et cum multis aliis gentibus eſt communicatum. Exemplo eſſe poſſunt vniuerſi Gaditani in vlteriore Hiſpania, quos ſecundo conſulatu ciuitate donauit Caeſar. Dio Caſſ. *Hiſt. XLI. p. 164.* Idem pro lubitu deinde quasdam alias ciuitates Hiſpaniae hoc ingente beneficio ornauit, Dio Caſſ. *XLIII. p. 233.* Quemadmodum et medicis, aliisque ea iura conceſſit. Suet. *Caeſ. XLII.* immo et Siculis omnibus ciuitatem, inaudito exemplo, teſtamento legauerat, quod legatum lata lege confirmauit Antonius. Cic. *Epiſt. ad Fam. XIV, 12. Philipp. I, 24.* Verum tamen ea lex Antonii non valuiſſe videtur. Sane ſub Auguſto adhuc plerasque Siciliae ciuitates Latini iuris fuiſſe, diſcimus ex Plin. *Hiſt. Nat. III, 8.*

XI. Vt et aliis quibusdam gentibus.

XII. Sub Imperatoribus multo magis prolati ſunt Romanae ciuitatis fines. Auguſtus, equidem teſte Suetonio *Aug. XL. ciuitatem parciſſime dedit, adfirmans, ſe facilius paſſurum fiſco detrahi aliquid, quam ciuitatis Romanae vulgari honorem.* Idem leges haud paucas dedit, quibus aditus ſordidis hominibus intercluderetur ac ciuitatem. Quales praecipue ſunt lex Aelia Sentia, et Fuſia Caninia, de quibus ſupra ſuo loco actum. Vid. Sueton. *Aug. XL.* Immo inter extrema mandata eius, Tiberio et S. P. Q. R. data etiam hoc erat, μήτ' ἂν ἐς τὴν πολιτείαν συχνοὺς ἐσγράφωσιν, ἵνα πολὺ διάφορον αὐτοῖς πρὸς τὸ ὑπήκοον ᾖ. *Ne multos iure ciuitatis donarent, quo magnum inter ipſos et ſubiectos diſcrimen remaneret.*

XII. Auguſtus parce ciuitatem, ſed quibusdam tamen, dedit.

Dio Caſſ. LVI. *p. 591.* Quibusdam tamen Auguſtum iura ciuitatis dediſſe, patet ex Suet. *Aug. XLVII.* Idque inprimis etiam diſcimus ex eius numis, in quibus laudantur Hiſpaniae municipia, de quibus Io. Vaill. *de Col. num.* et Ez. Spanh. *Diſſ. de praeſt. numiſm. V. p. 768. et Orb. Rom. I, 2. 18. p. 47. ſq.* Eadem liberalitate etiam Tiber. et Caius Caligula ciuitatem quibusdam dederunt, ceu ex numis et inſcriptionibus idem docuit Ez. Spanh.

XIII, Liberalior ea in re Claudius.

XIII. Claudius Imperator varie ſe geſſit in concedenda negandaue ciuitate. Quosdam, ciuitatem Romanam vſurpantes, in campo Eſquilino ſecuri percuſſit. Suet. *Claud. XXV.* Idem tamen Latinis, naues mercaturae cauſa fabricantibus, ius Quiritium dedit. Suet. *ibid. XIX.* Vlpian. *Fragm. III, 1. et 6.* Quin non ſolum Galliae Comatae primoribus; ſed et vniuerſae Galliae Comatae, ius ferendi ſuffragia, petendique honores dedit. Qua de re Tacit. *Annal. XI, 24.* Senec. *de Benef. VI, 19.* Immo multis eum confertim iura ciuitatis ac ſine diſcrimine dediſſe, ac venalia prope illa eius libertos habuiſſe, teſtatur Dio Caſſ. *Lib. LX. p. 676.* Vnde lucem capit vox illa Tribuni militum *Act. XXII, 28.* ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. *Ego vero magno aere hanc ciuitatem comparaui,* quam egregie illuſtrat Ez. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. I. Cap. 16. p. 94. ſequ.*

XIV. Quibusnam Nero, Galba, Otho, Vitellius, et Veſpaſiani

XIV. Nero, poſtquam in muſicis et curulibus apud olympiam agonibus victor fuerat a iudicibus proclametus, vniuerſam Achaiam libertate, iudices ciuitate Romana, et pecunia grandi, dona-

donauit, quod beneficium etiam iis, qui pyrrhicham salutauerant, concessit. Suet. *Ner. XII.* Galba *ciuitatem Romanam raro dedit*, teste Suet. *Galb. VIII.* dedit tamen Bargiagensibus, Laccobrigensibus, Deobrigensibus et Talabrigensibus, immo et Vesontinis et Cluniensibus, si fides numis sub Galba cusis, in quibus haec oppida Hispaniae et Galliae MVNICIPIA dicuntur. Claud. Chifflet. *Vesont. I, 28.* Harduin. *Num. Vrb. p. 120.* Vaillant. *de Colon. T. I. p. 105.* De Othone constat, eum, praeter quasdam alias largitiones, Lingonibus vniuersis ciuitatem Romanam dedisse. Tacit. *Hist. I, 78.* Vespasianum Stobienses (*e*) in Macedonia ciuitate donasse, constat ex numo apud Spanhem. *Diss. de num. prou. 676.* et Plin. *Hist. Nat. IV, 10.* Sed et filii saepe ius ciuitatis veteranis, liberis, posterisque eorum dederunt, vt patet ex marmoribus apud Gruter. *Inscr. p.* DLXXIII, 2. *p.* DLXXIV, 5. 6. et *p.* DLXXV, 1.

ciuitatem dederint?

XV. Traiani et Hadriani in danda ciuitate liberalitas.

XV. Hispaniae potissimum Traianus fauit, ipse Hispanus. Vnde, in eius numis occurrunt municipia Italica, Inlipense, Albense, Vrgaonense. Quibus ex marmore apud Gruter. *Inscr. p.* CLXII, 3. addendi Icaeditani, Lancienses oppidani, Talori, Interamnienses, Colarni, Lancienses Transcudani, Araui, Meidubrigenses, Arabrigenses, Banienses, Paesures, quos omnes a Traiano demum ciuitate donatos, non vana diuinatione, coniicit Ez. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. I,*

(*e*) Eos tamen sua aetate iuris Italici fuisse, tradit Vlp. *L. 8. §. 8. D. de censib.*

Cap. 18. p. 108. sequ. Idem Princeps singulis quibusdam subinde ciuitatis iura dedit, rogatu amicorum, vt patet ex Plin. *Epist. X, 22. 6. 107. 108.* Quin cum vicesimas hereditatum antea pendere cogerentur noui ciues: eos hoc onere primum Nerua, deinde et Traianus liberauit. Quod Principis beneficium collaudat Plin. *Paneg. XXXVII.* Hadrianus, secutus Traianum, *Latium multis ciuitatibus dedit, tributa multis remisit*, vt loquitur Spartian. *Vit. Hadrian. XXI.* Ast datae ab eo ciuitatis in numis et lapidibus nulla vsquam fit mentio, nisi quod in marmore sub eo legantur MVNICIPES. MVNICIPI. T. AELI. HADRIANI. AVG. CIVILITANI. Grut. *Inscr. p. CCCLXII, 1.* Vnde Ciuilitanos ab eo ciuitate donatos, colligit Spanh. *ibid. p. 109.* Sunt equidem, qui Hadrianum auctorem putant celeberrimae illius constitutionis de ciuitate cum vniuerso orbe Romano communicata, *l. 17. D. de statu hom.* quos in eum errorem induxit Chrysostom. *ad Act. Apost. XXV. p. 875. Tomo IV, edit. Sauil.* Sed hos rationem fugere, paullo post clarissime apparebit.

An Hadrianus auctor constitutionis, qua ciuitas cum orbe Romano communicata?

XVI. An ea Constitutio tribuenda Antonino Imperatori?

XVI. Aeque fallitur Iustinianus Imperator, qui celebrem illam constitutionem Antonino Pio tribuit *Nou. LXXVIII, 5.* quamuis eum ante Spanhemium tantum non omnes caeca fide secuti sint (*f*). Ast quanquam amplificatum esse ab Antonio ciuium numerum, vel ex numo prae-

(f) Contrarium tamen ante Spanhemium obseruarunt Wesembec. *Paratit. ad tit. D. de statu hom. n.* 5. Petit. Leg. Attic.

praecipue raritatis constat, in quo AMPLIATOR CIVIVM dicitur: discrimen tamen ciuium, Latinorum, Italicorum, prouincialium, etiam post Antonini Pii tempora superfuisse, cum ex aliis locis apparet, tum ex Inscriptione apud Gruter. *p.* CCCCVIII, I. ex qua simul discimus, Antoninum Carnis et Catalis propter aedilitatis gradum apud Tergestanos gestum, iura ciuitatis Romanae dedisse.

XVII. Non minus errant, qui cum Aurelio Victore *in vita Marci Cap. XVI.* M. Antoninum huius constitutionis auctorem faciunt, in quam sententiam etiam Casaub. *ad* Spart. *Hadr. XXI.* paullo videtur procliuior. Nam superfuisse sub hoc principe inter ciues et peregrinos discrimen, patet ex celeberrima Lugdunensium Epistola apud Euseb. *Hist. Eccl. V, 1.* vbi aiunt ὅσοι μὲν ἐδόκȣν πολιτείαν ῥωμαίων ἐσχηκέναι, τȣ́των ἀπέτεμνε τὰς κεφαλὰς, τȣ̀ς δὲ λοιπȣ̀ς ἔπεμπον εἰς θηρία. *Quicunque Romani ciues reperti sunt, capite truncati, reliqui traditi bestiis.* Atqui scripserunt haec Lugdunenses extremis Marci Imperatoris annis: adeoque inde recte colligi videtur, M. Antoninum non sustulisse illud discrimen, quod inter ciues ac peregrinos intercessit. Illud tamen certissimum est, tam liberalem in dando ciuitatis iure fuisse M. Antoninum, vt Aristides Rhetor. *Orat. in Rom. pag. 372.* scribere non vereatur, ξενὸν δὲ ȣ̓δένα, ὅςις ἀρχῆς ἢ πίςεως ἄξιος, *nec peregrinum censeri quenquam, qui magistratu vel fide dignus*

XVII. An eam Marcus Imp. ediderit?

Attic. p. 136. Vales. *in Not. ad Excerpta Dionis p.* 108. Claud. Salmas. *de modo vsur. cap.* XIX. *p.* 854. *sequ.* Rupert. *ad l. 2. D. de orig. iur c.* I. *p.* 17. 18.

dignus sit, τὸ Ῥωμαῖον ἐ πόλεως, ἀλλὰ γένες ὄνομα κοινῦ τινος εἶναι, Romanum non urbis alicuius, sed communis cuiusdam generis nomen esse: et quae sunt huius generis alia. Ez. Spanh. *Orb. Rom. II. Cap. 2. p. 119. sequ.*

XVIII. An ea tribui possit Commodo, Pertinaci, Iuliano, Pescennio, Seuero?

XVIII. Non minus liberaliter iura ciuitatis Romanae plurimis dedisse videntur Commodus, Pertinax, Didius Iulianus, Pescennius Niger, Seuerus. Sed nec hos tamen discrimen illud sustulisse luculenter ostendit Spanh. *Orb. Rom. Exerc. II. Cap. 3. p. 129. sequ.*

XIX. Verus auctor est Caracalla?

XIX. Verus ergo famosae illius constitutionis auctor est Antoninus Caracalla, qui primus edixit, vt, *in orbe Romano qui essent, omnes ciues efficerentur. l. 17. D. de statu hom.* Occasionem datae huius legis docent *Excerpta Dionis Valesiana p. 745.* Iam pridem Augustus vicesimam hereditatum induxerat, locupletando aerario militari, quod vectigal ex hereditatibus dependebatur; de quo iampridem luculenter egerunt Valesius ad illum Dionis locum. Salmas. *de modo vsur.* XIX. Petr. Burmanus *de Vectigal. populi Romani* XI. et iam ante hos Iac. Cuiac. *Obseru. V, 16. XI, 24.* Pendebant istud vectigal ex Augusti instituto heredes extranei, Romani ciues, qui hereditatem adibant, nisi vel pauperes essent hereditates, vel ipsi heredes agnationis iure ex lege XII. Tabularum hereditates sortirentur. Dio Cass. LV, *p. 565.* Postea mitiores principes quibusdam cognatis vicesimae vacationem subinde dederunt. Plin. *Paneg. XXVII.* Ast Caracalla, cum largitionibus stupendis eluuionem fisco intu-

intulisset, duplicato illo onere, decimam loco vicesimae induxit, cuius decimae praeter Excerpta Dionis meminit etiam Vlpianus *apud Auctorem Collat. Leg. Mos. et Rom. XVI. fin.* Vt ergo vectigal istud a quamplurimis dependeretur, omnibus qui in orbe Romano erant, ciuitatem dedit, λόγῳ μὲν τιμῶν, ἔργῳ δὲ, ὅπως πλείω αὐτῷ καὶ ἐκ τοῦ τοιούτου προσῄ, διὰ τὸ τοὺς ξένους τὰ πολλὰ αὐτῶν μὴ συντελεῖν, *specie quidem honorem eis tribuens, sed reuera vt fiscum suum augeret: quippe cum peregrini pleraque horum vectigalium non penderent:* vt ait Dio in *Excerpt. Vales. p. 745.* Ceterum quamuis successor Caracallae, Macrinus, decimam illam, ciuibus tam molestam, aboleret: ius tamen ciuitatis orbi Romano semel datum non ademit, vnde sensim exoleuit in orbe Romano antiquum illud inter ciues et peregrinos discrimen.

XX. Illud adhuc monendum, ad solos ingenuos pertinuisse Antonini Caracallae constitutionem, non ad libertinae conditionis homines. *Nou.* LXXVIII, 5. Vnde etiam post eam constitutionem saluum mansit discrimen inter libertinos ciues, Latinos Iunianos, et dedititios, ceu ex Saluiani *aduersus auarit. libro III, 7.* animaduerterunt Iac. Cuiac. *Obseru. IV, 3.* et Ezech. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. II. Cap. 5. p. 147. seq.*

XX. Constitutio ea ad ingenuos, non item ad libertinos pertinuit.

XXI. Exposuimus hactenus, duce eruditissimo Spanhemio, datae ciuitatis Romanae historiam, ostendimusque, ita paullatim gradum esse factum, vt ciuitas primum omnibus, qui Romae aut in agro Romano domicilium

XXI. Ast cum his quoque ciuitatem communicauit Iustinianus.

cilium constituerent, deinde aliquot in Latio municipiis, tum toti Latio, mox vniuersae Italiae, aliquot porro extra Italiam vel priuatis, vel oppidis, vel prouinciis, et postremo omnibus in orbe Romano ingenuis daretur. Iustinianus tamen, vt fuit admodum liberalis, sublato illo libertinorum discrimine, *titulis C. de Lat. et dedit. lib. toll.* et Nouella LXXVIII, 2. 5. ad ipsos quoque libertinae conditionis homines hoc beneficium protulit, adeoque omnes in orbe Romano viuentes aequo iure agere voluit.

XXII. Iura ciuitatis sensim cepere incrementa.

XXII. Proximum est, vt ipsa iura ciuitatis paullo accuratius exponamus. Et de his quidem obseruandum, ea sensim magis magisque aucta fuisse atque amplificata. Iam sub regibus ciues gaudebant libertate, iure connubiorum, patrio, legitimi dominii, testamenti, forsan et nexus atque vsucapionis. Ius quoque iisdem erat suffragia ferendi in creandis magistratibus, ferendis legibus, bellis decernendis. Pulsis postea regibus, abdicatoque regibus imperio, paullatim prouocatio concessa ad populum: magistratus, connubia, sacerdotia cum plebe communicata: adeoque optimo iure ciues esse coeperunt Romani. Ez. Spanhem. *Orb. Rom. Exerc. I. Cap. I. p. 4. 5.*

vid. Alchorn. Elemen. antiq. P. I. L. I. Cap. II § 24.

XXIII. Aliud fuit ius Quiritium, aliud ius ciuitatis.

XXIII. Duobus vero maxime summis capitibus constitit ciuitas Romana, quorum alterum IVS QVIRITIVM, alterum IVS CIVITATIS appellatum est. Quamuis enim haec promiscue nonnunquam ponant auctores veteres, veluti Vlpianus: *Fragm. III, 1.*

vid. Selchow. P. I. L. I. Cap. III. § 54.

et

et 4. attamen, qui accuratius loquuntur, haec cum cura diſtinguunt. Plinius, *Epiſt. X, 32. Ago gratias, Domine, quod et* IVS QVIRITIVM *libertis neceſſariae mihi feminae, et* CIVITATEM ROMANAM *Harpocrati, iatraliptae meo, ſine mora indulſiſti. Et Epiſt. X, 4. Quare rogo, des ei* CIVITATEM ROMANAM: *eſt enim peregrinae conditionis, manumiſſus a peregrina. Idem rogo des* IVS QVIRITIVM *libertis Antoniae Maximillae.* Manifeſto hic diſtinguuntur *ius Quiritium et ciuitas Romana*, inter quae hoc intereſt, quod illud ad ea, quae iuris ſunt priuati, pertinet; haec ea, quae iuris publici ſunt, continet. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. I. Cap. 9. p. 57.* Carol. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 6. ſequ. et de antiquo iure Ital. II, 3.* Quod cum non animaduertant viri quidam eruditiſſimi, in eum prolapſi ſunt errorem, vt ius Quiritium in iſtis Plinii locis vel idem eſſe cum iure Latii exiſtiment, vel illud cum ipſis iuribus ciuitatis confundant, a quo lapſu nec ipſe V. C. Chriſtophorus Cellarius ſibi ſatis cauit *in Annotationibus ſuis ad Plinium.*

XXIV. Quae iura vtrumque complexum ſit?

XXIV. Nonnulla, quae tum ad ius Quiritium, tum ad ciuitatem Romanam pertinent, ſummatim his verbis complectitur Cicero *Orat. II. de Leg. Agrar. XIX. Retinete iſtam poſſeſſionem gratiae, libertatis, ſuffragiorum, dignitatis, vrbis, fori, ludorum, feſtorum dierum, ceterorum omnium commodorum.* Aſt ſi accuratius ſingulas vtriusque iuris partes conſideres: ius ciuitatis in iure cenſus, militiae, tributorum, vectigalium, ſuffragiorum, honorum et ſacrorum, ius Quiritium in iure

iure libertatis, gentis, connubiorum, patrio, legitimi dominii, hereditatis atque vsucapionis fuit situm. Car. Sig. *de ant. iur. Ciu. Rom. I, 13.* Ez. Spanh. *Orb. Rom. I, 1. 2. p. 4.* De singulis nunc paullo distinctius agendum, ordiendumque a iure Quiritium.

XXV. Ciues Romani erant liberi a potestate dominica.

XXV. Primo ergo omnes ciues Romani erant LIBERI: eaque LIBERTAS eos non solum a dominorum potestate, sed et a tyrannorum imperio, magistratuum potentia, libidine creditorum, ciuiumque potentia tutos praestabat *(g)*. Nullus ergo ciuis Romanus seruus fieri poterat, nec ingenuitatem aut libertatem amittere, nisi aut captiuitate, aut dolosa venditione, aut iis modis, de quibus supra *Lib. I. Tit. III. n. 5. sequ. et Tit. XVI. n. 3. sequ.* actum est: quamuis et in his plerumque fictionem quandam adhibitam esse, obseruat Ger. Nood. *Probab. III, 12. p. 85.* *Hoc* enim *iuris erat a maioribus proditum, vt nemo ciuis Romanus, aut LIBERTATEM, aut ciuitatem, posset amittere, nisi ipse auctor factus esset:* inquit Cic. *pro domo XXIX.* Sed de ingenuorum libertinorumque conditione satis

(g) Caue ergo confundas libertatem iuris gentium cum libertate iuris Quiritium, quae nulli competit nisi ciuibus Romanis. Cic. *pro Caecin. XXXIII. Qui enim potest iure Quiritium liber esse is, qui in numero Quiritium non est?* Hinc tribubus omnibus moti libertatem dicebantur amittere, etiamsi haud fierent serui. Liu. *CLV.* 15. Immo hinc intelligenda *L. 5. §. 3. D. de extr. cognit.* vbi media capitis deminutione, et speciatim aquae ac ignis interdictione, etiam libertas amitti dicitur, quod de libertate iuris gentium falsum; de libertate iuris Quiritium verissimum est. Conf. Ger. Nood. *Obseru. II, 21. p.* 469.

ſatis ſuperque ſuis locis dictum eſt, nihil vt hic addendum a nobis videatur, praeter id vnicum, quod eadem libertas ciues immunes a verberibus tormentisque praeſtiterit. Cum enim ſeruilis iſta poena videretur, non poterat maior ciui Romano iniuria fieri, quam ſi quis verberibus dirisque quaeſtionibus in eius corpus ſaeuiiſſet. Exemplum eſt apud Aſcon. Paedian. *in Cic. orat. Cornel. p. 1308.*

XXVI. Nec minus immunes erant ciues Romani ab impotente regum dominatione. Lege enim Tribunicia, lata a Iunio Bruto, Tribuno Celerum, ac paullo poſt primo Conſule, fuerat cautum, vt nemo Romae regnaret, obſtrictis ſimul iureiurando ciuibus, eos neminem paſſuros Romae regnare. Dionyſ. Halic. IV. *p. 276.* V. *p. 277.* Liu. I. *vlt. II, 1.* Qua lege tribunicia, cum omni tyrannidi via occluſa eſſet: mirum profecto non eſt, gentem Iuniam praecipue de ea eſſe gloriatam, numisque ſuis caput Libertatis praetuliſſe, cum inſcriptione LIBERTAS. Car. Patin. *Famil. Rom. p. 139.* Acceſſit poſtea eodem anno Lex Valeria, qua cautum, vt indicta cauſa interficeretur, qui regni occupandi iniiſſet conſilia, idque impune ferret percuſſor, ſi indicia ſceleris demonſtraſſet. Plutarch. *Vit. Poplic. p. 103.* Liu. *II, 8.* Pro his legibus dici non poteſt, quanta certamina per quingentos annos adierit populus Romanus, quamuis impedire haud potuerit, quo minus eae demum a L. Sulla, ac deinde a Iulio Caeſare conuellerentur, ab Auguſto vero eiusque ſucceſſoribus penitus extinguerentur, ſiquidem hi, adſpernati in ſpeciem regium nomen, titulo Principum

XXVI. Liberi quoque a dominatu tyrannorum.

omnia magiſtratuum legumque munia ad ſe traxerunt. Tacit. *Annal. I, 1.*

XXVII. Liberi a licentia magiſtratuum.

XXVII. Eadem porro libertas ciues immunes praeſtabat a duriore magiſtratuum imperio. Latae hanc in rem fuerant leges Valeriae a P. Valerio Poplicola conſule, de quibus Liu. II, 8. *Latae deinde leges non ſolum, quae regni ſuſpicione conſulem abſoluerunt, ſed quae adeo in contrarium verterunt, vt popularem etiam facerent; inde cognomen factum Poplicolae eſt.* Paullo diſtinctius rem referunt Plutarch. *Vit. Poplic. p. 102. ſequ.* et Dionyſ. Halic. *V. p. 292.* ex quibus conſtat, prima lege fuiſſe cautum, NE QVIS ROMAE MAGISTRATVM GERERET INIVSSV POPVLI: QVI SECVS FAXIT, EIVS CAPVT SACRVM ESSET: altera prouocationem conceſſam a magiſtratibus ad populum, neque permiſſum cuiquam, ſupplicio extremo, aut flagris, aut mulcta animaduertere in prouocantem, donec populus ea de re iuiſſet in ſuffragia. Poſterior lex cum omnium minime placeret patriciis, quippe fundamenta, ἀριστοκρατίας, quam adfectabant, penitus ſubuertens, variis artibus aliquandiu eluſa, atque hinc relatione non vna reſtituenda viſa eſt. Retulerunt ergo eandem A. V. C. CCCIV. L. Valerius Poplicola Potitus, et M. Horatius Barbatus Coſſ. teſte Liuio III, 55. Retulit tertium alter M. Valerius Coruus anno V. C. CCCCLII. Qua de re idem Liuius X, 9. *Tertium ea lex tum poſt Reges exactos lata eſt, ſemper ab eadem familia. Cauſam renouandae ſaepius non aliam fuiſſe reor,*

reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis poterant. Cum ne sic quidem consultum populo videretur, semper in contrarium nitentibus patribus: quartum de prouocatione populum rogauit M. Portius Laeca; qui etiam grauiore poena animaduertendum statuit in eos, qui ciuem Romanum vel verberassent vel necassent. Liu. X, 9. Cuius legis *Porciae* insigne monimentum exstat numus gentis Porciae, in quo vir paludatus, medius inter togatum prouocantem et lictorem virgas minantem, conspicitur, addita inscriptione: PROVOCO. Car. Patin. *de Famil. Rom. p. 229. edit. Patin.* Porciam legem, cum et ipsa vetustate obsoleuisset, denuo in vsum reuocauit C. Sempronius Gracchus, ceu ex fragmento orationis Gracchanae apud Gellium *Noct. Attic. X, 3.* acute colligit Car. Sigonius *de antiquo iure ciu. Rom. I, 6.* Sed nec *leges sacratae* hic praetermittendae, latae anno V. C. CCLX. Sp. Cassio Viscellino et Postumo Cominio Aurunco II. Coss. cum plebs, pertaesa vsurariae iniquitatis, in montem Sacrum secessisset. Pace enim facta hac lege, vt plebi sui essent magistratus, quibus auxiliatio aduersus consules esset, neue cui patrum capere eum magistratum liceret, Liu. II, 33. Brutus, primus tribunus plebis, leges tulit, primo vt ne parricida esset, qui eum, qui plebiscito sacer sit, occiderit. Dionys. Halic. VI. *p. 410.* deinde, vt tribuni plebis sacrosancti haberentur, eosque qui violarint, sacri essent. Id. *ibid.* Tertia lex iussit tribunos plebis non

nisi e plebe creari. Accessere duae aliae leges, ne de capite ciuis Romani nisi comitiis centuriatis, agi posset, neue priuilegia irrogarentur. Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 6. p. 84.* Eaeque leges omnes dictae sunt *sacratae*, non modo quia ciues per omnia sacra iurarant, vtique se his legibus sempiternis vsuros, addita imprecatione, vt earum obseruatoribus superi et inferi essent propitii, transgressoribus vero contraria omnia acciderent: Dionys. Hal. VI. *p. 410.* verum etiam, quod loco poenae adiectum esset, eos, qui secus fecissent, cum pecunia familiaque Deo alicui sacros futuros *(h)*. Fest. voce *Sacratae.* Omnes enim leges huiusmodi sanctione poenali munitas, SACRATAS dici consueuisse, obseruat Iac. Perizon. *Animad. Hist. p. 418. sequ.*

XXVIII. Remedia aduersus magistratuum insolentiam.

XXVIII. Hisce legibus satis tuti erant ciues Romani ab omni magistratuum tyrannide. Primo enim, si quid contra leges auderent magistratus, maximum cuique remedium erat in prouocatione ad populum. Deinde de capite ciuis Romani non nisi vniuersus populus in comitiis centuriatis iudicabat, et tunc faci-

(h) De hac poena Dionys. Halic. *II. pag* 84. Ἔθος γὰρ Ῥωμαίοις, ὅϛους ἐβούλοντο νηποινὶ τεθνάναι, τὰ τούτων σώματα θεῶν ὁτεῳδὴ τινὶ, μάλιϛα δὲ τοῖς καταχθονίοις, κατονομάζουσιν. *Mos erat Romanis, quos vellent impune occidi, eorum corpora deuouere Deo cuipiam, praecipue Diis inferis.* Festus *voce sacrae*: *Homo* sacer *is est, quem populus iudicauit ob maleficium, neque fas est eum immolari: sed qui occidit, parricidii non damnatur: Ex quo quiuis homo malus atque improbus* sacer *appellari solet.* De hoc supplicio quaedam habet Raeuard. *ad XII. Tab. Cap. IV. pag.* 22.

facile erat, vel innocentibus se a calumniatorum artibus defendere, vel poenam meritis promissa barba, lacrymis, cultuque tristiore populum ad misericordiam flectere, eoque modo effugere periculum. Denique nulli magistratui licebat ciuem Romanum vel verberibus, vel supplicio adficere. Immanissimas etiam eorum sententias vox illa quiritantium compescebat: CIVIS ROMANVS SVM. Saepe eo respicit Cicero *in orat. adu. Verrem. V, 54. Plagis confectum, dico, a lictoribus tuis ciuem Romanum ante oculos tuos concidisse. Ob quam caussam? Dii immortales, tametsi iniuriam facio communi causae et IVRI CIVITATIS. Quasi enim possit esse vlla causa, cur hoc cuiquam ciui Romano iure accidat.* Et eadem *Oratione* V, 57. *Ceruices in carcere frangebantur indignissime ciuium Romanorum, vt etiam illa comploratio:* CIVIS ROMANVS SVM, *quae saepe multis in vltimis terris opem inter barbaros et salutem tulit, ea mortem iis acerbiorem, et supplicium maturius, ferret.* Plura eius generis exstant ap. Cic. *Verr. V, 62. sq.* Nec ignota sunt exempla Pauli Ap. *Act. XXII, 24.* et martyrum Galliae ap. Eus. *Hist. Eccles. V, 1.* qui se illa voce CIVIS ROMANVS SVM. a virgarum ignominia, vel ab extremo supplicio eripuerunt.

XXIX. Sed non solum in legibus Romanis ciuibus maximum praesidium erat positum aduersus magistratuum insolentiam: verum etiam in tribunicia potestate. Si quis enim eorum libertatem violare non vereretur: tribunos plebis appellabant, qui ipsis omnem ferebant

XXIX. Tribunorum plebis auxilium.

bant opem, neque patiebantur, ciui cuiquam fieri vllam iniuriam. Plena eiusmodi exemplorum est Romana historia, et quamuis negari haud possit, ista potestate non semel abusos esse tribunos plebis; Saepe tamen etiam insignia iustitiae atque aequitatis specimina edebant, qualia sunt quae Valer. Max. *Lib. VI. cap. V.* refert quamplurima.

XXX. Libertas ciuium Rom. a saeuitia creditorum.

XXX. Porro et aduersus creditorum saeuitiam tuti erant ciues Romani. Immanis erat lex XII. Tabularum, quae ciues Romanos obaeratos creditoribus addicebat, a quibus et vinciri, et eorum corpus, id est, bona secari, et in partes diuidi poterant (i), Gell. *Noct. Attic. XX, 1.* Et quamuis serui haud fierent hunc in modum addicti et nexi: in seruitute tamen erant, seruisque ipsis tractabantur durius. Ast contra hanc immanitatem auxilio ciuibus fuit lex Poetelia, qua cautum est, anno V. C. CCCCXXVII. C. Poetelio L. Papirio Coss. *ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam lueret, in compedibus, aut in neruo teneretur: pecuniae creditae bona debitoris, non corpus, obnoxium esset.* Liu. *VIII, 28.* Varro *de Lingua Lat. VI, 5. p. 58.* Successit ergo ex eo tempore in addictionis illius locum possessio et venditio bonorum, de qua nos alibi ex instituto egimus. Qua de re Tertullianus *Apol. IV. Sed et iudicatos in partes secari a creditoribus, leges erant: consensu tamen publico crudelitas postea erasa est, et in pudoris notam capitis poena conuersa est,* BONORVM *adhi-*

(i) Dicemus ea de re infra *Lib. III. Tit. XXX. §. IV.*

adhibita PROSCRIPTIONE, *suffundere maluit hominis sanguinem, quam effundere.* Quin accessit demum beneficium cessionis bonorum ex lege Iulia, de quo plura iureconsulti, et nos infra *Lib. III. Tit. XXX. §. VIII.*

XXXI. Postremo et hoc ad libertatem ciuium quam maxime pertinebat, quod libere, vt vellent, darent suffragia. Quamuis haec libertas magis ad ius publicum videatur referenda. Id eis attulere leges tabellariae, seu de tabellis, quas Cicero ideo *Agrar. II, 2. vindices tacitae libertatis in Cornel. I. p. 331. principium iustae libertatis* appellat. Cum enim antea viua voce in comitiis suffragia ferrentur, idque nonnunquam cum periculo videretur coniunctum: primus A. Gabinius Trib. pleb. A. V. C. DCXIIII. lege cauit, vt populus non voce, sed tabella, suffragium ferret, ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret. Cic. *de leg. III, 16.* Successit biennio post altera lex tabellaria, lata a L. Cassio, Tribuno plebis, M. Aemilio Lepido Porcino, et C. Hostilio Mancino Coss. vt et iudices et populus sententias non voce dicerent, sed tabellis ferrent, excepto iudicio perduellionis. Cic. *de Amicit. XII. de Leg. III. 16.* Ascon. Paedian. *in Cornelianam. p. 1313. et Verrinam. II. p. 1820.* Cuius legis insigne monimentum est numus gentis Cassiae, in quo ciuis occurrit, tabellam litera A. notatam cistae immittens, cum lemmate LONGINVS III. V. et Fulu. Vrsin. *de Famil. Rom. p. 67.* Eodem pertinuit tertia lex Papiria, lata a C. Papirio Carbone

XXXI. Libertas suffragandi data per leges tabellarias.

ne, tribuno pleb. A. V. C. IↃCXXI. P. Popillio Laenate et P. Rupilio Nepote Coss. qua cautum denuo, vt in iubendis legibus vetandisque populus tabella suffragia ferret. Cic. *de Leg. III, 16.* Successit quarta anno V. C. IↃCXXX. a Coelio Caldo Tribuno plebis lata, vt etiam in perduellionis iudicio, quod Cassia lege exceptum erat, populus non voce, sed tabella, sententiam ferret. Cic. *de Leg. III, 16.* Quam ipsam quoque legem egregie illustrat Numus apud Patin. *de Famil. Rom. p. 79.* quo praeter alia literae L. D. in tabella conspiciuntur. Significant illae LIBERO, DAMNO. Haec enim verba loco Cassianorum ABSOLVO, CONDEMNO in crimine perduellionis adhibita esse discimus ex Caesare *de Bello ciuili III, 83.* ex quo loco patet, tertiam quoque tunc adhibitam esse tabellam, quam imponebant vrnae, qui pecunia mulctandum reum iudicabant. Quae omnia eo pertinebant, vt tanta maiore cum libertate suum quisque ferret suffragium. Vnde denuo Cicero *pro Planc. VI. Populo grata est* TABELLA, *quae frontes aperit hominum, mentes tegit, datque eam libertatem, vt, quod velint, faciant, promittant autem, quod rogantur.*

XXXII. Ius gentilitatis.

XXXII. Sequitur alterum, quod ad iura Quiritium pertinuit, IVS GENTILITATIS. Diuiserat Romulus ciues in duas gentes, quarum vnam *patres*, alteram *plebem*, nominauit. Illos ex iis allegerat, qui in ciuitate genere, virtute, atque opibus antecellebant; plebis nomine reliquos omnes appellauerat. Quemadmodum vero e plebe *plebeii:* ita ex patribus *patricii* nasceban-

ſcebantur. Vtrosque inter ſe deuinxerat inſtituto iure illo patronatus, de quo ſupra plura diximus. Ad iura vtriusque gentis quod attinet: de illis praecipue obſeruandum, quod plebis iura quisque cum ipſa ciuitate impetrarit; patricius autem, niſi lege ad populum lata, nemo fieri potuerit. Bis patricios legit Romulus, ſemel ex Albanis, ac deinde ex Sabinis. Dionyſ. Hal. *Ant. Rom. II. p. III.* Eundem morem poſtea ſecuti ceteri reges, qui ſubinde ex gentibus deuictis, ac in ciuitatem receptis, patriciorum numerum ſuppleuerunt. Idem *Ant. Rom. III. p. 199. et IV. p. 280.* Suet. *Aug. II.* Libera republica L. Iunius Brutus, primus Coſſ. patricios legit. Liu. II, 2. Sexennio poſt Appius Claudius e Sabinis Romam commigrans, lege conſulari, patricius factus eſt. Dionyſ. Halic. V, *p. 308.* Liu. IV, 3. et X, 8. Poſtremo C. Iulius Caeſar lege Caſſia, et Auguſtus lege Saenia *(k)*, ac denique Claudius Imp. patricios, iam

(*k*) Sed quaenam illa lex Saenia? In priore editione de Sentia ſuſpicatus ſum. Sed errorem ademit Lipſ. *ad* Tacit *p.* 285. Obſeruat ille ex Dione, Auguſtum patricios ſuppleuiſſe *τῆς βȣλῆς επιτρεψάσης τȣ̃το ποιῆσαι, iubente Senatu*, et quidem anno V. C. IↃCCXXV. Atqui conſul ſuffectus in faſtis apparet L. SAENIVS. Nam in fragmento veterum faſtorum apud Grut. *pag.* CCXCIX, ita legimus:

IMP. CAES. IIII. M. LICINIVS. K. IVL. C. ANTISTIVS. BELLVM. ALEXANDR.
EID. SEPT. M. TVLLIVS. K. NOV. L. SAENIVS.

Quis ergo dubitarit, ab eo SCtum tuliſſe nomen? Tacitus ergo pro SCto *legem Saeniam* dixit.

magna ex parte extinctos, ſuppleuerunt. Tacit *Annal.* *XI*, *25*. Suet. *Iul.* *XLI.* Ceterum ad gentilitatis iura pertinebat, quod ſoli patricii auſpicia ex inſtituto Romuli haberent. Liu. VI, 42. Id quod tamen de auium duntaxat inſpectione et tripudio, intelligendum, ſiquidem de coelo ſeruare etiam plebeiis licebat. Cic. *in Vatin. cap. VII.* Cum enim, fatente Cic. *de Diuin. II, 36.* hanc auium reliquorumque ſignorum obſeruationem retinerent Romani *tantum ad opinionem vulgi, et ad magnas vtilitates reipublicae*, id eſt, ad plebem deludendam, continendamque in officio: periculoſum videbatur, plebeios ad haec myſteria admittere, quibus ius magiſtratus et ſacerdotia capiendi erat ademtum. Nimirum et hoc iure ex inſtituto Romuli gaudebant patres, vt ſoli Senatum, ſacerdotia, magiſtratus, iudicia ac totam denique remp. tenerent. Sed paullo poſt ea omnia paullatim cum plebe communicata ſunt, niſi quod interreges, flamines Diales, Martialis et Quirinalis, Rex ſacrificulus, et Salii, ad extrema vsque reipublicae tempora ex patriciis lecti ſunt: quemadmodum et comitia tributa, tribunicia poteſtas (*l*) et Aedilitas plebeia perpetuo in poſſeſſione plebis permanſerunt. Reliqua, quae hac de re dici poſſent, a Carolo Sigonio explicata ſunt *Libro I. de Ant. iure ciu. Rom. Cap. VII.*

XXXIII.

(*l*) Semel tamen duos patricios inter tribunos fuiſſe, refert Liu. III, 65.

XXXIII. Pars haud postrema iuris Quiritium fuit IVS CONNVBIORVM, de quo cum titulo de nuptiis vberius actum sit, iam pauca quaedam addemus. Romani ea in re ab institutis plerarumque gentium discesserunt, quod ne iis quidem, qui eiusdem ciuitatis erant, connubii ius promiscue darent. Praeterquam enim, quod lege XII. Tabularum vetita essent inter patricios et plebeios connubia: Dionys. Halic. X. *p.* 674. Liu. IV, 4. etiam, sublata illa lege, saepe inter ipsos vicinarum regionum, aut eorum, qui sub eodem gentis nomine vulgo continebantur, populorum ciues prohibita sunt connubia. Sic inter Latinos connubia commerciaque nulla esse patiebantur Romani. Liu. VIII, 14. Idem de tribus Hernicorum populis patet ex eodem Liuio IX, 43. Deuicta Macedonia, et in quatuor regiones diuisa, id etiam edixerant decem legati, *neque connubium, neque commercium agrorum aedificiorumque, inter se placere cuiquam extra fines regionis suae esse.* Liu. XLV, 29. Quod callido consilio inuenerant Romani, ne mutuis adfinitatibus et commerciis iuncti inter se, ac colligati, eo promtius aduersus rempublicam consociarentur. Immo ne cum omnibus quidem ciuibus Romanis connubii ius erat ciuibus. Libertinas, quamuis ciues, duci olim haud potuisse ab ingenuis ciuibus, patet exemplo Hispalae Fecenniae, cui haec potestas SCti data est. Liu. XXXVIII, 6. Sic et Campani, qui pridem ciuitatis iura fuerant consecuti, postea demum impetrarunt, *vt sibi* CIVES *Romanas ducere vxores lice-*

XXXIII. Ius connubiorum inter solos ciues, nec omnes tamen promiscue fuit.

liceret, et, si qui prius duxissent, vt habere eas, et ante eam diem nati iusti sibi liberi heredesque essent. Liu. *XXXVIII,36.* Qua de re plura differit Ez. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. II. Cap. 22. p. 357.*

XXXIV. Cum peregrinis et barbaris nullum connubium.

XXXIV. Cum itaque ne inter omnes quidem eiusdem ciuitatis ius connubii esset: multo magis cum aliis, ciuitatis Romanae exsortibus, connubia erant interdicta. Vnde Seneca de *Benef. IV, 35. Permisi tibi filiam in matrimonium, postea peregrinus apparuisti: non est mihi cum externo connubium.* Solebat tamen etiam peregrinis primum a populo; postea a Senatu ac demum a principe concedi ius connubii, per modum lege solutionis vel priuilegii. Qua de re fusius diximus in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Popp. Lib. II. cap. XVIII. p. 321. sequ.* Adde supra *Libro I. Tit. X. n. 15.* Si quis vero, non impetrato illo beneficio, peregrinam duxisset: nati ex eiusmodi nuptiis liberi, tanquam hybridae, ac nouum genus hominum, habebantur, neque multo melioris, quam serui, erant conditionis, ceu patet exemplo militum Romanorum, qui Hispanas mulieres duxerant, apud Liu. XLIII, 3. Ex quo vero cum omnibus in orbe Romano ciuitas fuerat a Caracalla communicata: promiscua quidem inter eos esse coeperunt connubia, sed prohibita tamen matrimonia cum barbaris. *l. vn. C. Theod. de nupt. gentil. Lib. III. Tit. 14.* Quam tamen Valentiniani Senioris legem non diu valuisse, multis exemplis docent Iac. Gothofredus *in Commentario ad illam legem, p. 306. Tom. I.* et, qui plura addidit, Ez. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. II. Cap. 22. p. 368. sequ.*

XXXV.

XXXV. Alia quaedam de prohibitis inter ciues nuptiis statuit Augustus lege Papia Poppaea, cuius primo capite prohibitae nuptiae inter senatorem eiusue filios nepotesue et libertinas, lenas, a lenone manumissas, easque, quae artem ludricam exercuissent, vel filias eorum, qui eiusmodi artem fecissent. *l. 44. pr. D. de rit. nupt.* Dio. Cass. *LIV. p. 531.* Cum enim iam M. Antonio hoc vitio datum fuerit, quod libertini factus esset gener: Cic. *Philipp. II, 2.* multo minus dignum videbatur seculi Augustaei felicitate, senatorium sanguinem ipsarum libertinarum, lenarum, ac meretricum commixtione contaminari. Scenicas vero vxores, praeter artis infamiam, etiam id indignas senatoriis nuptiis reddebat (m), quod pleraeque

XXXV. Lex Papia Poppaea de connubio Senatorum cum libertinis.

(m) Eam legem latius interpretatus D. Marcus, nuptias Senatorum cum feminis eiusmodi non solum iniustas, verum etiam irritas, esse iussit, cuius SCti mentio fit *l. 16. D. de sponsal.* Et hinc inter Senatorem et eiusmodi personas nuptiae esse negantur. *l. 42. §. 1. D. de ritu nupt.* adeo, vt hae ne quidem vxores fiant. *l. 34. § 3. eod.* sed statim sint dimittendae, *l. 34 §. 10, D. eod.* Quae omnia ex hoc SCto esse, satis constat. Postea Constantinus M. hanc legem non solum a senatoribus, sed et ab aliis viris perfectissimis seruari voluit. *l. 1. C. de natur. lib.* (Falso enim in textu legitur *senatores*, *seu* PRAEFECTI pro PERFECTI.) Quam legem per omnia firmauit Marcianus Imp. *l. 7. C. de incest, et inutil. nupt. Nou. Marcian. post. Cod. Th. Tit. IV.* Ast sublata demum illa est per *l. 23. C. de nupt.* non a Iustiniano quidem, vt inscriptio prae se fert, sed a Iustino, quem Iustinianus, tum adhuc Nobilissimus Caesar, ad edendam istam constitutionem induxerat, quia ipse cum

que simul turpissimis se libidinibus in ipsa scena prostituerent, quemadmodum ex Plauti *prologo Casin.* Ostendit Lipsius *Elector.* I, *11.* Rem omnem accuratius exposuimus in *Comment. ad L. Iul. et Pap. Popp. Lib. II. Cap. I.*

XXXVI. Libertinas ducere olim non licuit: at permisit lex Papia Poppaca.

XXXVI. Ad reliquos quod attinet ingenuos, licebat iis libertinas vxores ducere per legem Papiam Poppaeam. *l. 22. D. de ritu nupt. l. 15. C. de nupt.* Quod ideo receptum, quia tum maior erat libertinarum, quam ingenuarum, copia. Dio Cass. *Hist. LIV. p. 531.* Quo fit, vt et vetera marmora saepe meminerint coniugii ciuium cum libertibus, Reines. *Inscr. p.* IↃCCLIX, 131.

D. M.
C. SALVIVS. RESTITVTVS. FE-
CIT. SIBI. ET.
SALVIAE. NYMPHIDIAE.
LIBERTAE. SVAE. ET. CONIVGI.
OPTIMAE. B. M. DE. SE. ET.
NICERO. L. L. Q. S. P. Q. S.

Et alibi p. IↃCCLX.

D. M.
SEPTIMIAE.
TYCHAE. QVAE.

VIXIT.

cum Theodora, muliere scenica, et parum integrae famae, nuptias adfectabat. Procop. *Anecdot. pag.* 45. et ibi Nic. Alamannus. Ipse Iustinianus paullo post ea de re aliquoties tum ad SS. Episcopos, tum ad magistratus, rescripsit. *l,* 33. *C. de episc. audient. Nouill. LXXXIX,* 15. *CXVII,* 6. *LXXVIII,* 3. *LI.* Vid. Nic. Alamann. *Not. ad Procop. Anecdot.* 41. et *Comment.* nostr. *ad L. Iul. et Pap. Lib. II. Cap. II.*

VIXIT. ANNIS.
XXXVI. SEPTI
MIVS. IVLIA
NVS. CONIV
GI. ET. LIBERT.
KARISSIMAE.

Adde, p. IↃCCLXXII. Grut. *Inscr. p. DLXVII, 8. DCCCCXXX p, 4. DCCCCXL, 3. DCCCCLVII, 7.* in quibus saepe laudantur LIBERTAE ET CONIVGES. OPTIMAE. BENEQVE. MERENTES. KARISSIMAE. FIDELISSIMAE. DVLCISSIMAE. AMANTISSIMAE. INCOMPARABILES. Prohibitae tamen manserunt nuptiae inter libertum et patronam, patroniue vxorem, vel filiam, quas adfectantes liberti et damnatione ad metalla puniebantur, nisi patrona esset vilioris conditionis *l. 13. D. de rit. nupt.* Paull. *Recept. Sent. II, 19. 7.* Et hinc rarissimi exempli est, inscriptio apud Fabretum pag. CCLXXXIX: IVNIAE. FESTIVAE. PATRONAE. ET. VXORI. KARISS. C. IVNIVS. MERCVRIVS. Cui tamen similes deprehendisse mihi videor apud Gruter. *Inscr. p.* DLXXXII, 4. et Reines. *Inscr. Class.* XII, 24. Sed quamuis lex Papia permitteret, vt libertinae ducerentur vxores: non poterant tamen duci LENAE, A LENONE LENAVE MANVMISSAE, AVT IN ADVLTERIO DEPREHENSAE, QVAEVE ARTEM LVDICRAM FACERENT, FECISSENT. *l. 43. D. de rit. nupt.*

XXXVII. An eadem lex Papia prohibuerit nuptias sexagenariorum et quinquagenariarum?

XXXVII. Plerique existimant, eadem lege Papia Poppaea prohibitas nuptias sexagenariorum masculorum et quinquagenariarum feminarum, idque colligunt ex fragmento Senecae apud Lactant. *Inst. Diuin. I, 16.* Vlpian. *Fragm. XVI, 1.* et *l. 27. C. de nupt.* Quibus auctoritatibus commotus Iac. Gothofredus hoc caput legis Papiae Poppaeae commentus est: SEXAGENARIO MASCVLO, QVINQVAGENARIAE FEMINAE NVPTIAS CONTRAHERE IVS NE ESTO. Iac. Gothofr. *ad leg. Pap. Popp. II.* Sed luculenter euicit V. C. Iac. Perizonius *Diss. ad Leg. Vocon. p. 153. sequ.* caput illud de sexagenariis et quinquagenariis non esse ex lege Papia Poppaea, sed ex SCto quodam, facto temporibus Tiberii. Res patet ex luculento loco Suet. *Claud. XXIII. Capiti Papiae Poppaeae legis, a Tiberio Caesare, quasi sexagenarii generare non possent, addito, obrogauit.* Mira quidem in turbando hoc Suetonii loco est criticorum solertia (n): sed constanter hanc lectionem prae se ferunt meliores codices, nec ipse sensus vllam postulat emendationem. Optimus Suetonii interpres est Vlpianus *Fragm. XVI, 3.* vbi iureconsul-

(n) Cuiacius et Torrentius plane eiiciunt Tiberium et locum ita refingunt: *Capiti Papiae Poppaeae legis, quasi sexagenarii generare non possent, edicto obrogauit.* Pulmannus pro *edicto* habet *edito.* Iac. Gothofredus *Not. ad L. Pap. Popp.* reliqua admittit, sed pro *edicto* legi iubet *adaucto.* Ast nullam harum emendationum vel textus admittit, vel accuratiores Codices, qui teste Casaubono praeferunt: *addito obrogauit* vel quantiuis pretii locus Vlpiani, vt in sequentibus apparebit.

consultus: *Qui*, inquit, *intra sexagesimum, vel, quae intra quinquagesimum annum, neutri legi paruerit, licet ipsis* LEGIBVS *post hanc aetatem liberatus esset, perpetuis tamen poenis tenebitur ex* SCto PERNICIANO. *Sed* CLAVDIANO SENATVSCONSVLTO *maior sexagenario, si minorem quinquagenaria duxerit, perinde habebitur, ac si minor sexaginta annorum duxisset vxorem.* Et paucis interiectis: *Quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupserit: impar matrimonium appellatur, et* SCt. CALVITIANO *cauetur, non proficere ad capiendas hereditates et legatas dotes. Itaque mortua muliere dos caduca erit.* Ex his ergo locis egregia lux adfunditur Suetonio. Discimus enim inde I. quid in lege Papia Poppaea de sexagenariis et quinquagenariis fuerit cautum, videlicet, sexagenarios masculos et quinquagenarias mulieres, ob aetatem a poenis legis liberos liberasue fore. Discimus II. quid *addiderit* huic capiti Tiberius. Cum enim animaduertisset, multos ad hanc aetatem peruenire, qui legi nunquam antea paruissent: statuit, vt sexagenariorum et quinquagenariarum nuptiae non quidem essent irritae, sed nihil tamen ad effugiendas caelibatus poenas proficerent. Id quod sancitum est SCt. PERNICIANO, vel, vt Cl. Perizonius p. 156. mauult, PERSICIANO, ita dicto a Paullo Fabio Persico, qui tertio ante excessum Tiberii anno Consul fuit cum L. Vitellio (*o*). Discimus III. qua

(*o*) Iste sane Fabius plerumque *Persicus* non addito nomine

qua in re CLAVDIVS Tiberii legi obrogauerit. Perpetuis enim poenis illis exemit ſexagenarios, dummodo quinquagenariis duxiſſent minores, quandoquidem ex eiusmodi matrimonio proles adhuc ſperari poterat. Denique et hoc IV. inde diſcimus, poſtremo acceſſiſſe SCtum CALVITIANVM, vel, vt Perizonius mauult, CALVISIANVM *(p)*, quo cautum, vt quod ſeni maſculo, ducenti iuuenculam, dediſſet SCtum Claudianum, non item valeret de nuptiis vetulae cum viro iuuene, quippe nullam ſpem prolis facturis. Sed et haec iura vna litura deleuit Iuſtinianus *l. 27. C. de nupt.* Vid. *Comment. noſtr. ad L. Iul. et Pap. Lib. II. Cap. III.*

XXXVIII. Concubinatus origo.

XXXVIII. Si quas perſonas vxores ducere haud poſſent ciues Romani: eas tamen CONCVBINAS habere poterant. *l. 1. § 2. D. de concubin.* Concubinatus enim per leges nomen adſumſerat, *l. 3. §. 1. eod.* *νόμος ἐγένετο, pro lege habebatur*, teſte Clem. Alex. *Paedag. III, 3.* Illum *οἱ σοφοὶ τῶν νόμων ἐπιτρέπουσιν, ſapientes leges permittunt*, Id. *ibid.* Leges nimirum Iulia et Papia Poppaea, quas *κατ᾽ ἐξοχὴν νόμους* vel *leges* eſſe dictas iam Lipſius *Exceſſ. ad Tacit. Ann. III. lit.*

mine gentili appellatur. Vid. Seneca. *de Benef. II, 21.* et lapis apud Gruter. *Inſcr. p.* Iocc. NON. MAGIS. POENITENDI. SVNT. SENATORES. QVAM. POENITET. PERSICVM. NOB. VIRVM. AMICVM. MEVM, INTER. IMAGINES. MAIORVM. ALLOBROGICI. NOMEN. LEGERE.

(*p*) Nullus in faſtis poſt Claudii tempora occurrit Caluitius: at ſub Nerone et ſequentibus Imperatoribus multi laudantur Caluiſii.

lit. C. obſeruauit. Ante celeberrimam ſane illam legem *concubina* et *pellex* pari paſſu ambulabant, nec altera altera erat honeſtior: poſt illam autem *pellex* erat, quae cum aliquo, cui vxor erat, corpus miſcebat, quae autem, cum aliquo, cui vxor non eſſet, viuebat, ea honeſtiore nomine vocabatur *amica* vel *concubina*, *l. 144. D. de V. S. conuictrix*, Grut. *p. DCCXCV, 8.* γλυκυτάτη σύμβιος, Id. *p. DCCLXXX, 9. vxor gratuita*, id eſt, quae per coëmtionem haud conuenerat in manum, Idem *p DCCC, 21. ſodalitiaria*, Grut. *p. DCII, 5. amica*, *cum qua quis ſine mendatio viuebat, l. 35 D. de aur. arg. mund. leg.* Hinc honeſtum ex eo tempore erat concubinae nomen, *l. 144. D. de V. S.* licita cum ea conſuetudo, *l. 5. C. ad SCt. Orphit.* adeo vt ab vxore ſolo delectu et animi deſtinatione, Paull. *Rec. Sent. II, 20. 2.* et dignitate differret, *l. 49. §. 4. D. de legat. 3.* Immo vxoris loco haberetur. *l. 144. de V. S.* tamen haec coniunctio dici non poterat *legitima*, quia lex concubinas habere permittebat, non tamen initam cum iis conſuetudinem eadem effecta habere patiebatur, quae tribuit matrimonio. Id quod contra Cuiacium recte docuit Em. Merill. *Obſ. III, 15.* et *Variant. Cuiac. I, 34.*

XXXIX. In concubinatu vero eſſe poterat, quaecunque non poterat eſſe vxor, vel in quam ſtuprum non committebatur. *l. 1. §. 1. D. de concub.* Quod tamen recte intelligendum. Non enim quas honeſtas, et ius illud, quod impreſſum mentibus noſtris circumferimus, a toro

XXXIX. Quae concubinae eſſe potuerint?

ro virorum arcebat, cum iis concubinatum inire licebat, vti sibi persuasit Cuiacius *Obs. V, 6.* sed cum illis tantum, quae per leges mere ciuiles vxores esse non poterant. Hinc fas erat ingenuo concubinam habere, iudicio publico damnatam, *l. 1. §. 2. D. de concub.* mulierem quaestuariam, *l. 16. D. de his quae vt indign.* obscuro loco natam, *l. 3. pr. D. de concub.* ancillam, *l. 38. pr. D. de reb. auct. iud. poss.* mulierem prouincialem, in qua quis officium administrabat, *l. 5. D. de conc.* etiam senem, et cuiuscunque aetatis, modo posset virilis patientiae legem accipere. *l. 1. §. 4. eod.* At non poterat quis in concubinatu habere feminam quamcunque, si haberet iustam vxorem. Paull. *Rec. Sent. II, 20. 1. l. vlt. §. 2. de diuort.* Multo minus plures simul concubinas habere licebat, quia semper infamis Romanis videbatur vita, *inter stupra concubinarum*, et *oscula* vel *mollia concubinarum et spadonum agmina*, transacta, qualem in Sophonio Tigellino et Fabio Valente reprehendit Tacit. *Hist. I, 72. III, 20.* in Commodo Imperatore Ael. Spartian. *Vid. Comm. Cap. V.* Et Iustinianus mulieres, quae vni viro corpora praebent, eodem tempore, non *concubinas*, sed πορνευομένας dicendas, indignasque concubinarum iuribus iudicat. *Nou. XVIII. cap. 5.* Minime omnium inter eas personas honestus erat concubinatus, quas sanguinis propinquitas vel adfinitas a matrimonio arcebat, vt passim docet Vlpianus *l. 1. §. 3. D. de concub. l. 56. D. de R. N.*

XL. Sed

XL. Sed adiecimus tamen, ne tunc quidem locum concubinatui fuisse, si femina esset talis, vt in eam stuprum committeretur. Stuprum vero committitur in virginem vel viduam ingenuam, vitaeque integram: *l. 14. D. ad L. Iul. de adult.* non autem in obscuro loco natam, ludionis, lenonis, arenarii filiam, vel quae quaestum corpore fecerat. *l. 3. pr. D. de concub.* Vnde et Ouidio *de arte amandi I. v. 30.* amplexus huiusmodi muliercularum sunt *Venus tuta et concessa furta*, quia qui cum tali femina rem habuerat, stupri reus haud erat ex Lege Iulia de adulteriis. Hae ergo et in concubinatu esse poterant: non feminae ingenuae et honestiores. Hinc, si hae cum viris essent: aut vxores praesumebantur, aut stupri reus vterque erat, si se negaret viuere in matrimonio, nec tamen mulier testationem interposuisset, se sua sponte in concubinatu viuere. *l. 3. pr. D. de concub.* Cui legi male vulgo obverti *l. 24. D. de R. N. et l. 31. pr. D. de donat.* satis perspicue ostendimus in *Comment. ad Leg. Iul. et Pap. Popp. Lib. II. cap. IV. p. 172. sequ.*

XL. An et ingenuae honestae?

XLI. Quamuis autem et licita nec inhonesta Romanis videretur haec consuetudo, ac vere inaequale esset matrimonium: *L. 3. C. de natur. lib.* tamen nec ipsae concubinae vxorum dignitate et iuribus fruebantur, nec liberi inde nati legitimi erant, sed naturales, quorum de conditione supra *Tit. X.* quaedam notauimus. Hinc et ii fere, qui iam ex iusto matrimonio liberos procrearant, patriaeque et Priamo fecerant satis,

XLI. Quinam concubinas adsciuerint?

concubinam solebant in lectum adsciscere, ne liberis inducerent nouercam, spemque hereditatis iis, nihil tale meritis, interuerterent. Sic Vespasianus Imp. post vxoris excessum Caenidem, Antoniae libertam, reuocauit in contubernium, et pene iustae vxoris loco, id est, in concubinatu habuit. Suet. *Vesp. III.* Idem fecit Antoninus Pius, Iul. Capitol. *Vit. Anton. cap. VIII.* idem et Marcus Antoninus, recti exempli imperator, qui, amissa vxore, concubinam sibi adsciuit, procuratoris sui filiam, *ne tot liberis nouercam superduceret.* Id *Vit. Marci cap. XXIX.*

XLII. Fuere concubinae similes vxoribus ad morganaticam.

XLII. Talis vtique fuit veterum Romanorum concubinatus. Vnde ii cum laruis pugnant, qui audito concubinae vocabulo, statim sibi aut prostibulum aliquod, aut plane pellicem, animo concipiunt. Id vero non magis verum est, quam si quis idem iudicium ferendum putaret de vxoribus *ad morganaticam*, quas Principes et viri illustres ea lege adsumunt in torum, vt nec ipsae mariti dignitate, nec liberi reliquorum liberorum iuribus, fruantur. *II. Feud. 29.* His vxoribus per omnia fere similes erant concubinae Romanorum, postquam *mos et lex maculosum edomuerat nefas*, et Augustus concubinatum a pellicatu secreuerat.

XLIII. Quando legibus interdictus concubinatus?

XLIII. At iste concubinatus paullatim euanuit, postquam Christiana pietate indignus videri coepit. Primus eum subruere conatus est Constantinus M. sed ita vt obliqua quasi via procederet, nec, se id agere, prae se ferret. Cum enim ita inoleuisset ista consuetudo, vt impar sibi prope vide-

videretur ei abolendae; id agebat potissimum, vt ciues vxores, quam concubinas, habere mallent. Hinc primo liberis naturalibus quidquam relinqui vetuit, ceu colligimus ex *l. 1. C. Theod. de natur. lib.* Deinde ideo adinuenit legitimationem per subsequens matrimonium, non in futurum tamen valituram, ne parentibus occasio deesset signandi tabulas, et concubinas iustis sibi nuptiis iungendi. Des. Herald. *Rer. Quotid. I, 4. 2.* Denique ne viri dignitatibus, fulgentes alios exemplo corrumperent durissimam illam *l. 1. C. de nat. lib.* edidit, qua concubinas a viris illustribus, clarissimis, spectabilibus, perfectissimis, haberi vetuit. Nec successus forsan defuisset illis Constantini M. consiliis, si successoribus ista potuisset probare. Sed hi facilius tulerunt concubinatum, adeo, vt nulla eorum constitutio, isti coniunctioni opposita, in codicem relata sit a Iustiniano, sed hic ipse potius concubinatum adhuc *licitam* vocarit *consuetudinem l. 5. C. ad SCt. Orphit.* in eaque *caste viui posse* scripserit. *Nou. XVIII. cap. 5.* Primus ergo in oriente eum subruisse videtur Leo Sapiens. *Nou. Leon. XCI.* In Occidente eum multo diutius mansisse, satis ostendunt leges veteres Francorum, Longobardorum, Germanorum, de quibus fusius a nobis actum in *Elementis iuris Germanici.*

XLIV. Lege Romuli et XII. Tabularum de diuortiis.

XLIV. In titulo de nuptiis accuratius egimus de diuersis ritibus nuptiarum per CONFARREATIONEM, COEMTIONEM et VSVM, deque potestate maritorum in vxores; de qui-

bus multa potius, quam optima, collegit Carolus Sigonius *de antiquo iure ciu. Rom. I.* Quare de DIVORTIIS tantum nonnulla adiiciemus, maxime cum eam doctrinam in Institutionibus suis praetermiserit Instinianus. Diuortium maritis quidem permiserat Romulus, at non vxoribus, vt tradit Plutarch. *Vit. Romuli p. 39.* Sed nec illis quidem, eodem teste Plutarcho, sine causa sontica licebat vxoribus mittere nuncium, verum si constaret, eas aut stuprum esse passus, aut venenum parasse, aut liberos clauesue subiecisse. Forsan et temulentia inter causas diuortii sonticas fuit, quippe quam maritus, causa cum cognatis cognita, seuere vindicare in vxore consueuerat. Dionys. Hal. II. *p. 96.* Eadem lex deinde migrasse videtur in duodecim tabulas, secundum quas, addita causa, iustum fieri potuisse diuortium, colligitur *ex l. 43. D. ad Leg. Iul. de adult.* et praecipue ex loco Ciceronis *Philipp. II, 28. Nolite, nolite quaerere: frugi factus est: mimam illam suam suas res sibi habere iussit, ex XII. Tabulis causam addidit, exegit.* Quamuis enim hoc *causam addidit* suspectum videatur P. Victorio *Var. Lect. II, 2.* et Mur. *Var. Lect. V, 8.* et quidem ob locum Nonii IV, 152. in quo legitur: *claues ademit, forasque exegit:* Grammaticos tamen saepe ex auctoribus fragmenta non integri sensus exscribere, et hinc ementationem auctorum ex fragmentis illis periculosam semper esse, prudenter monuit eruditissimus Perizonius *Animadu. Hist, cap. IX. p. 371. sequ.* Vtcunque se res habeat; videtur sane

ne lex XII. Tabularum non promiscue, ac sine caussa concessisse repudium, siquidem veteres auctores saepe eiusmodi caussarum meminerunt (*q*). Naeuius apud Festum *voce sonticum. p.* 441.

Sonticam esse oportet caussam, quamobrem perdas mulierem.

Et Varro apud Non. II, 73. *Betere est ire. Varro τῦ πατρὸς τὸ παιδίον: A se, annos multos quod parcere non posset, eam betere foras iussit.* Si sine iusta et sontica caussa factum a marito erat diuortium, Romulus teste Plutarcho sanxerat, τῆς ὐσίας αὐτῦ τὸ μὲν τῆς γυναικὸς εἶναι, τὸ δὲ τῆς Δημητρὸς ἱερὸν, *vt eius bona partim cederent vxori, partim Cereri sacra essent. Vit. Romul. pag.* 39.

XLV. Ast quamuis diuortia viris permitterent leges: non tamen vllum Romae exstitit exemplum ante annum ab V. C. circiter quingentesimum, quo primus vxorem ob sterilitatem dimisit Sp. Caruilius Ruga. Dionys. Halic. *Ant. Rom. II. p.* 96. Plutarch. *Romul. p.* 39. et *in Numa. p.* 77. Valer. Max. II, 1. 4. Gell. *Noct. Att. IV,* 3. Ast postea frequentissima Romae fuere

XLV. Diuortiorum origo et frequentia sequiore aeuo.

(*q*) Non solebat antiquitus vxori dari repudium, nisi caussa cognita in concilio cognatorum. Val. Maxim. II, 1. 4. et 8. Quin iusiurandum praestari solebat iubentibus censoribus, diuortium ex iusta caussa esse factum. Gell. XVII, 21. Solebant praeterea istae caussae ipsumque factum diuortium in acta referri. Seneca *de Benef. III,* 16. *Quia vero nulla sine diuortio acta sunt, quod saepe audiebant, facere didicerunt.* Adde Lips. *ad Tacit. Ann. V. p.* 231.

fuere diuortia, et quidem non ſolum ob cauſas alicuius momenti, veluti ſterilitatem *l. 60. l. 62. D. de donat. int. vir. et vx.* Suet. *Ner. Cap.* XXXV. ſimultates cum ſocru, Sueton. *Aug. cap.* LXII. morum peruerſitatem. Idem *ibid. cap.* LXII. impudicitiam, Plutarch. *in vit. Caton. p. 770. et Pompei. p. 623.* Sueton. *Vid. Claud. cap.* VII. XXVI. verum etiam ob cauſas leuiſſimas. Facile enim, vel ob leuem tantum ſuſpicionem, domo eiiciebatur vxor, quamuis innocentiſſima (*r*). Papiriam ſane cum dimitteret Paullus Aemilius, mirantibus amicis, et cauſam quaerentibus, nullam certam attulit, ſed ſe tamen ab ea laeſum, ſignificauit. Plutarch. *Vit. L. Paulli p. 257. Tom. I.* Nonnunquam cauſa interſerebatur quidem, ſed leuis, et quae vix mereri videbatur tantam animaduerſionem. Sic C. Sulpicius Gallus extruſit vxorem, quod foris nudo capite verſata eſſet: Q. Antiſtius Vetus, quod cum libertina vulgari ſecreto collocuta; P. Sempronius Sophus, quod ludos ſpectaſſet, ſe ignorante. Val. Max. VI, 3. 10. *ſq.* Cicero ipſe, (at quam honeſtatis ſtudioſus?) Terentiam ob aes alienum noua dote exſoluendum: et Publiliam, quod Tulliae morte laetari viſa eſſet, domo exegit. Plutarch. *Vit. Ciceron. p. 881. Tomo I.* Alii propter ſenectutem

(*r*) Iulius Caeſar, Pompeiam vxorem ob adulterii cum P. Clodio, qui ſacra Bonae Deae in Caeſaris domo polluerat, ſuſpicionem dimittens, dixit: *meos tam ſuſpicione quam crimine iudico carere oportere.* Sueton. *in Iul. Caeſ. Cap. LXXIV.*

tem abiiciebant vxores, *l. 62. de don. inter vir. et vx.* alii quia iam cum alia fuerat transactum. Quo pertinent illa Iuuenalis *Sat. VI. v. 147.*

- - - Exi

Ocyus, et propera, ſicco venit altera naſo.

Immo cum dimiſſa ob mores grauiores vxore, maritus dotem lucraretur: fiebat aliquando, vt viri data opera male moratas domum ducerent, dummodo bene dotatae eſſent. Sic C. Titinnius, Minturnenſis, Fanniam vxorem impudicam de induſtria duxerat, vt eo crimine repudiatam dote ſpoliaret. Quod exemplum, latamque a C. Mario ſententiam referunt Plutarch. *in vita Marii p. 247.* et Valer. Max. VIII, 2. 3. Denique etiam nonnunquam bona gratia a ſe inuicem diſcedebant coniuges, et tunc plerumque vxor non ſolum dotem recipiebat, ſed et dona, et munera, a marito data, lucrabatur. Vnde Ouid. *de Remed. Amoris. v. 669. ſequ.*

Tutius eſt, aptumque magis, DISCEDERE PACE,
Quam petere a thalamis litigioſa fora,
Munera, quae dederas, habeat ſine lite iubeto,
Eſſe ſolent magno damna minora malo.

XLVI. Ceterum cum olim maritis tantum ius eſſet dimittendi vxores, ceu ex Romuli lege obſeruat Plutarchus *in Vita Romuli pag. 39.* idque ius adhuc vigeret temporibus Plauti, ceu ex eius *Mercat. Act. IV. Scen. 6.* conſtat: poſtea etiam vxores coeperunt a viris diuertere, idque tam frequenter, vt grauiter ſcribat Seneca

XLVI. Etiam vxoribus licuit a viris diuertere.

de

de Benef. III, 16. Numquid iam vlla repudio erubeſcit, poſtquam illuſtres quaedam et nobiles feminae non conſulum numero, ſed maritorum, annos ſuos computant, et exeunt matrimonii cauſa, nubunt repudii? Et Iuuenal. *Sat. VI. v. 20.*

- - - Sic fiunt octo mariti
Quinque per autumnos.

Et Martialis. *Epigr. VI, 7.*

Aut minus, aut certe non plus, triceſima lux eſt,
Et nubit decimo iam Theleſina viro.
Quae nubit toties, non nubit, adultera lege eſt,
Offendar moecha ſimpliciore minus.

Nec grauioribus opus erat cauſis, ſi vxor a marito, quam ſi hic ab illa, ſeſe ſeiungeret. Saepius enim et mulieres ſine cauſa diuertebant a viris. Exemplum habes in Ciceronis *Epiſt. ad Fam. VIII, 7.* vbi Coelius ad Ciceronem: *Paulla Valeria, ſoror Triarii, diuortium ſine cauſa, quo die vir e prouincia venturus erat, fecit. Nuptura eſt D. Bruto.* Soli libertae non licebat per legem Papiam Poppaeam a patrono diſcedere, cui erat matrimonio copulata, ceu ipſa legitima verba docent, quae ſeruauit Vlpianus *l. vlt. D. de diuort.* quaeque diligentius interpretati ſumus in *Comment. ad L. Iul. et Pap. Popp. Lib. II. Cap. XII. p. 244.*

XLVII. Sollennitates in diuortiis olim obſeruatae.

XLVII. Fiebat olim diuortium non ſine ſollennitate. Quemadmodum enim vxores in manum conueniebant per *confarreationem:* ita ſeiungebantur alio ſacrifico, quod DIFFARREATIO appellabatur. Feſt. *voce diffarreatio*

reatio p. 280. DIFFARREATIO *genus ſacrificii, quo inter virum et mulierem fiebat diſſolutio. Dicta diffarreatio, quia fiebat farreo libo adhibito.* In vſu erat hoc ſacrificium adhuc Plutarchi aetate, quoties inter flaminem Dialem et flaminicam fiebat diſcidium nuptiarum. Cum enim antea flaminibus nefas eſſet, vxores a ſe dimittere: reſcripto id primus permiſit Domitianus, teſte eodem Plutarch. *Quaeſt. R. p. 276. Tom. II.* Qui et haec addit: *οἱ δὲ ἱερεῖς παρεγένοντο τῇ τοῦ γάμου διαλύσει, πολλὰ φρικώδη καὶ ἀλλόκοτα, καὶ σκυθρωπὰ δρῶντες. At ſacerdotes reliqui, qui interfuerunt, cum eiusmodi matrimonium diſſolueretur, multa horrenda, inaudita et triſtia fecerunt.* Vnde patet, triſte admodum ac mali ominis fuiſſe hoc diffarreationis ſacrificium, in quo multos ritus ac ceremonias triſtiores adhiberi oportuerit. *Coëmtione* contracta nuptiae REMANCIPATIONE ſolutae videntur Iac. Raeuardo, *de Leg. XII. Tab. XXII. p. 99. ſeq. Tomo I. Oper.* Praeterquam enim quod nihil tam naturale eſt, quam vnumquodque eo modo diſſolui, quo colligatum eſt, *l. 35. D. de reg. iur.* omniaque, quae in iure contrahuntur, contrario iure pereunt: *l. 100. D. eod.* remancipationis huiusmodi diſertis verbis meminit Feſtus *voce remancipatam p. 403. Remancipatam Gallus Aelius eſſe ait, quae mancipata ſit ab eo, cui in manum conuenerat.* Ita ſane Catonem Vticenſem vxorem Marciam, praeſentem deſpondiſſe Hortenſio, refert Plutarch. *in Catone. p. 771. Tom. I.* Et Tiberium

Nero-

Neronem Liuiam vxorem etiam praegnantem Augusto cessisse, ex Tacit. *Ann. V. 1.* et Dionis *Lib. XLVIII. 383.* nouimus. Id quod remancipationis ritu factum esse, non dubitauerim. Conuenisse enim Liuiam in manum, ex verbis Dionis, colligas: ἐξέδοκε δε αὐτήν αὐτὸς ὁ ἀνὴρ, ὥσπερ, τις πατήρ. *Elocauit illam ipse maritus, tanquam filiam.* Vsu denique quaesita vxor, si vellet a viro diuertere, vsurpatione rescindebat matrimonium, si nondum circumacto anno, a viro trinoctium abfuisset. Gell. *Noct. Att. III, 2.* Macrob. *Saturn. I, 3.*

XLVIII. Ritus sequiore aeuo vsitati.

XLVIII. At postea inualuit, vt, paucioribus adhibitis ceremoniis, quae *legitimae obseruationis* vocabulo veniunt in *l. 35. D. de don. int. vir. et vxor.* dissoluerentur matrimonia, quas summatim recensebimus. Primo confringebantur tabulae dotales, vt patet ex Tacito *Ann.* XI. *30.* et Scholiasta Iuuenalis *ad Sat. IX, v. 75.* Deinde adimebantur claues. Quemadmodum enim nouae nuptae, ingressae domum mariti, claues in signum communicati cum ea dominii tradebantur: Barn. Brisson. *de ritu nupt. pag. 232.* ita, clauibus ademtis, dirimebantur connubia. Cic. *Philipp. II, 28.* Petr. Victor. *Var. Lect. II, 2.* Tum porro dicebantur sollennia verba. His enim omnino opus fuisse, vel inde patet, Quod Cicero *de Orat. I, 40.* ait: *Certis quibusdam* VERBIS, *non nouis nuptiis, fieri cum superiore diuortium.* Verba vero illa haec erant: RES TVAS TIBI HABETO. Vel TVAS RES TIBI AGITO,

TO, *l. 2. §. 1. D. de diuort.* Barn. Briſſ. *de Form. VIII. p. 722.* eaque pronunciare ſolebat libertus. *l. 9. D. de diuort.* Iuuenal. *Sat. VI, v. 145.*

Collige ſarcinulas, dicet LIBERTVS *et* EXI
Iam grauis es nobis, et ſaepe emungeris, EXI
Ocyus, et propera, ſicco venit altera naſo.

Solebant ergo nuncium mittere coniugi, eaque ſpeciatim dicebatur renunciatio matrimonii. Immo et libellus dabatur, cui eadem procul dubio verba inſcripta. Quo libello iam oblato, locus quidem erat poenitentiae, ſi coniux repudiatus conſentiret: *l. 7. D. de diuort.* non ſi huic placeret conditio. Tunc enim diſſolutum cenſebatur matrimonium, libello etiam nondum tradito. *l. 6. C. de repud.* Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I. 9. p. 132.* Denique Auguſtus, (qui et alias diuortiis modum impoſuit, teſte Sueton. *Octau.* XXXIV.) lege Iulia de adulteriis cauit, vt diuortium fierat, adhibitis praeter libertum ſeptem teſtibus, ciuibus Romanis, puberibus: alias pro irrito haberetur. *l. 9. D. de diuort.* Barn. Briſſon. *ad Leg. Iul. de adult.* XXVIII. *p. 123.*

XLIX. Sed haec omnia ad *diuortium* inter coniuges pertinent. Latius patebat REPVDIVM, quod etiam ſponſus ſponſae, vel haec illi dare ſolebat. Paullus *l. 191. D. de Verb. ſignif. Inter diuortium et repudium hoc intereſt, quod repudiari etiam futurum matrimonium poteſt: non recte autem ſponſa diuortiſſe dicitur.* Et Modeſtinus *l. 101. §. 1. D eod. Diuortium inter virum et vxorem fieri dicitur; repudium* XLIX. Quid repudium?

vero

vero sponsae remitti videtur: quod et in sponsae personam non absurde cadit. In repudio sponsae mittendo sollennia erant verba: TVA CONDITIONE NON VTOR. *l. 2. §. 2. D. de diuort. et repud.* Tantum autem abest, vt hic causa aliqua sontica opus esset, vt ex sponsalibus, quantumuis stipulatione firmatis, nulla orietur ciuilis actio, sed infinita esset repudiorum licentia. *l. 1. C. de sponsal. l. 2. §. 1. 2. D. de diuort. l. 2. C. de repud. l. 2. C. de inutil. stipul.* Nec contrarium euincitur ex loco Ser. Sulpicii apud Gell. *Noct. Att. IV, 4.* Actio enim illa ex sponsu, cuius ibi meminit Sulpicius, non ad Romanos, sed ad Latii incolas, pertinebat. Attamen et ab orbis Romani incolis certas repudii causas obseruari voluerunt Theodosius et Valentin. *l. 8. C. de repud.* et Iustinianus *l. 10. 11. C. eod.*

L. Ius patrium, legitimi dominii, testamenti hereditatis, vsucapionis.

L. Sufficiant haec de tertio iure Quiritium, id est, de iure connubiorum. Quartum fuit PATRIVM, de quo tamen vix est, quod hic addamus, cum supra *Lib. I. Tit. IX.* de patria potestate, ciuibus Romanis propria, accurate nos agere meminerimus, quemadmodum et de adoptione, legitimatione, emancipatione, aliisque, quae huc pertinent, vberius suis locis disseruimus. Idem de quinto dicendum. Quot modis enim iure Quiritium rerum adquiratur DOMINIVM, et quaenam fuerint eius dominii effecta, statim dicemus *Lib. II. Tit. I.* De sexto quoque, id est, de iure TESTAMENTORVM plenius agemus *Lib. II. Tit. X. seq.*

De

De ſeptimo, ſeu de iure HEREDITATVM LEGITIMARVM *Lib. III. Tit. I.* et ſequentibus, de octauo denique, id eſt, de VSVCAPIONE *Libro II. Tit. VI.* plura monebimus, nihil vt hic de illis addendum praeterea videatur. Progrediemur ergo ad ea iura ciuium Romanorum, quae ad ius publicum potius ſpectant, et κατ᾽ ἐξοχὴν CIVITATIS iura appellantur.

LI. Prima ciuium Romanorum praerogatiua, quae ad ius publicum pertinet, eſt IVS CENSVS. Cenſus qualis Romae fuerit, et a quonam ſit inſtitutus, diximus ſupra, vbi de capitis deminutione actum eſt. Auctor nimirum huius moris Seruius Tullius, Rex, qui primus iuſſit ciues omnes in ſua quemque claſſe et centuria, dato iureiurando, apud eum, penes quem ius eſſet cenſendi populi, nomina ſua, vxornm, liberorum, libertorum ſeruorumque ſuorum profiteri, praetereaque aetatem omnium, regionem, quam habitarent, et fortunarum ſuarum aeſtimationem deferre. Hoc autem ius cenſendi primum regum, deinde conſulum et dictatorum, ac poſtremo cenſorum fuit. Quae omnia ideo inſtituta ſunt, vt de ciuium, qui arma ferre poſſent, numero, pecuniaeque magnitudine, qua belli ſumtus ſuſtinentur, et totius reip. viribus tanto certius conſtaret. Vnde de Seruio Tullio Florus I, 6. *Ab hoc populus Romanus relatus in cenſum, digeſtus in claſſes, curiis atque collegiis diſtributus, vt omnia patrimonii, dignitatis, aetatis, arrium, officiarumque diſcrimina in tabulas referrentur, ac ſi*

LI. Ius cenſus.

maxima ciuitas minimae domus diligentia contineretur.

LII. Censu etiam ius ciuitatis adquiri potuit.

LII. Quicunque iure nomina dabant censoribus, eaque inscribenda curabant tabulis censualibus, eo ipso ius ciuitatis consequebantur, adeo vt et serui, non modo manumissi, verum etiam ciues viderentur, si nomina consentiente domino, profiterentur apud censores, ac deinde lustro interessent. Vlp. *Fragm. I, 8.* Cic. *de Orat. I, 40.* Ast adultiore iam ciuitate, non promiscue omnibus licuit in tabulas censuales irrepere. Cum enim plerique socii ac Latini nominis hoc modo ius ciuitatis furtim consequi studerent, nominibusque tabulis censualibus inscriptis, deinde Romam commigrarent: conquesti sunt anno V. C. DLXIV. M. Aemilio et C. Flaminio Coss. legati sociorum Latini nominis, *magnam multitudinem ciuium suorum Romam commigrasse, et ibi censos esse.* Quo intellecto Senatus Q. Terentio Culleoni, Praetori, negotium dabat, *vt eos conquireret, et quem C. Claudio et M. Liuio Censoribus, postue eos Censores, ipsum parentemue eius apud se censum esse, probassent, vt redire eo cogeret, vbi censi essent.* Liu. XXXIX, 3. Quamuis ergo tunc ea conquisitione duodecim millia Latinorum domos redire cogerentur: paullo post tamen A. V. C. DLXXVI. iterum auditae sunt legationes sociorum et Latini nominis, conquerentium, *ciues suos Romae censos plerosque eo demigrare. Quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, vt deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent.* Re vero expen-

expenſa paullo accuratius, prodiit edictum, *qui ſocii ac nominis Latini ipſi maioresque ipſorum, M. Claudio, T. Quinctio cenſoribus, poſteaque, apud ſocios ac nominis Latini cenſi eſſent, vt omnes in ſuam quisque ciuitatem, ante Kal. Nou. redirent.* Liu. XLI, *12. 13 ſequ.* Id ius aliquandiu viguit, ſiquidem et L. Poſtumium Conſulem anno V. C. DLXXX. pro concione legimus edixiſſe, *vt, qui ſocium Latini nominis ex edicto C. Claudii Coſ. redire in ciuitates ſuas debuiſſent, ne quis eorum Romae, ſed omnes in ciuitatibus ſuis, cenſerentur.* Liu. XLII, 10. Cum ne ſic quidem fraudes iſtae impedirentur: in eandem ſententiam anno IↃCLVIII. a L. Licinio Craſſo et Q. Mucio Scaeuola coſſ. lata eſt lex *Licinia* et *Mucia*, vt ſocii et Latini nominis in ſuae quisque ciuitatis ius redigerentur (*s*). Verum ea lege

(*s*) Exſtitit etiam in eandem rem lex quaedam Papia. cuius diſertis verbis meminit Cicero *Pro Balbo XXIII.* Valer. Max. *III*, 4. 5. Vnde fallitur Steph. Vin. Pighius, in *Obſeruat. ad* Valer. Max. *l. c.* qui hanc legem plane explodendam putat. Nec minus errat Car. Sigon. *de antiquo iure Ital. III*, 1. qui eandem confundit cum lege Papia *de Peregrinis*, de qua infra agemus. Hac enim lege non omnes peregrini eiiciebantur, ſed ſocii et Latini nominis, qui Romam commigrauerant, domum redire iubebantur, ceu exemplis a Valerio Maximo et Cicerone allatis patet. Cum vero lex Claudia prima fuiſſe videatur, qua ea de re actum eſt, eaque lata ſit, anno DLXXVI. poſt legem vero Liciniam Muciam, latam anno DCLVIII. ſtatim bellum Marſicum exarſerit, quo compoſito dataque Latinis ciuitate, lege huiusmodi non amplius opus fuit, latam eſſe oportet hanc legem inter annum DLXXVI. et annum DCLVIII. Cumque

lege in alienati sunt animi principum Italicorum populorum, vt ea vel maxime caussa fuerit conflati paullo post belli Italici. Cicero *pro Corn. Balbo XXI. de offic. III, 11. pro C. Corn. Fragm. p. 330.* Ascon. Paedian. *ad eand. orat. p. 1309.*

LIII. Census Romae, professio in prouinciis.

LIII. Cum vero census fierent Romae: oportebat ciues, qui nomina fortunasque profiteri cuperent, eo commigrare. Hinc P. Scipio in oratione, quam censor ad populum habuit, inter alia, quae contra maiorum instituta fierent, etiam hoc reprehendit, *quod absentes iubeantur censeri, vt ad censum nemini necesse sit venire.* Gell. *Noct. Attic. V, 19.* In prouinciis non census habebatur, sed fiebat *professio censualis. l. vlt. C. sine censu vel reliqu.* Qua de re vetus fragmentum iureconsulti, quod ex codice Rumpfiano edidit Salmas. *de mod. vsur. XIX. p. 878.* Ἀλλ᾽ ἐν τῇ πόλει Ῥωμαίων μόνῃ ἀποτίμησιν ἄγεσθαι δεδήλωται, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις μᾶλλον ἀπογραφαῖς χρῶνται. Quae ita redduntur in fragmento Latino, quod edidit Pithoeus: *Sed in ciuitate tantum Romana censum agi declaratum est: in prouinciis autem magis professionibus vtuntur.* Ex quibus simul patet, qualis fuerit illa ἀπογραφὴ, cuius meminit Luc. II, 1. Agebantur hae ἀπογραφαὶ initio per Equites Romanos, ceu ex Grut. *Inscr. p. CCCLV, 6.* colligit Reines. *Inscr. p. 271.* Talis est

que porro ex hac lege damnatus sit M. Perpennae Cons. pater, idque factum sit breui post mortem filii, quae in annum DCXXIV. incidit: facile patet, non multum ante hunc annum legem hanc Papiam conditam esse. Vid. *Comment. nost. ad Leg. Iul. et Pap. Popp. Lib. I. Cap. I. p. 17.*

est LEG. AVG. CENSIBVS. ACCIPIENDIS. PER. HISPANIAM. CITERIOREM. apud Reinef. *Insc. II*, *26*. nec non DISPENSATOR. AD. CENSVS. PROV. LVGDVNESIS. apud Eund. *Class. IX*, *99*. Ab aliis auctoribus vocantur *censitores*, veluti a Lactant. *de Mort. perseq. Cap. XXIII.* quibus additos legimus ministros, fusceptores, dictos *Ducenarios*, horumque *adiutores*, itemque *scribas*, *chalcologos*, *accensos*, *compulsores*, de quibus apud Grut. *Insc. p.* CCCCXXXIV, 3. et *p.* CCCCIII, 5. Reinef. *Comm. ad Inscr. p. 271.* Postremis temporibus censitorum munus personale, nec admodum honorificum fuisse, discimus ex *l. 1. §. 2. l. 17. §. 9. 16. de mun. et honor.* Permultum ergo inter censum vrbanum et prouincialem intererat. Quamuis enim etiam prouinciales illae professiones nonnunquam census nomine veniant, vt vel ex Digestorum et codicis titulis *de censibus* et *censitoribus* nec non ex Lactant. *de mort. presecutor. XXIII.* intelligimus: vel maxime tamen eo differebant, quod Romae tantum censerentur ciues, vt reipublicae vires ciuiumque facultates paterent, ac deinde veteri ritu lustrum accederet. In prouinciis vero census nouum onus, et noua tributa in solum et capita adferebat. Amm. Marcellin. *Hist. XIX*, *11*. Post Antonini tamen Caracallae constitutionem supra explicatam parum inter censum professionemque prouincialem videtur interfuisse. Lustralis enim census iam a Vespasiani temporibus ab vsu recesserat (*t*): teste

 Cen-

(*t*) Lustralem tamen censum Romae egit Decius Imp. vt

Censorino *de die Nat.* XVIII. Ast non ideo etiam census Romae, et in prouinciis obsoleuit, qualem etiam Vlpiani tempore, licet sine lustro, conditum, ex multis iuris nostri locis discimus.

LIV. Quid lustrum?

LIV. Cum vero olim censui Romae accedere consueuerit *lustrum:* id quoque, quale fuerit, ex antiquitatibus Romanis videtur explicandum. Peracto scilicet censu, populus iubebatur armatus adesse in campo Martio, vbi lustrabatur, sue, oue et tauro, quae animalia ter circum exercitum agebantur ab iis, quibus essent fausta nomina, Cic. *de Diuin. I, 45.* ac dein immolabantur Marti. Liu. I, 44. Varro *de re Rust. II, 1.* Dionys. Harlicarn. *Ant Rom. IV. p. 225.* Vnde et sollenne istud sacrificium dictum SVOVETAVRILIA, a sue, oue et tauro, vel, vt alii malunt, SOLITAVRILIA; Sed priorem vocis formam confirmat apud Gruter. *Inscript.* p. CXXI, 1. HVIVS. OPER. PERFECTI. CAVSA. LVSTRVM. MISSVM. SVOVETAVRILIB. MAIORIBVS. Huius lustri quam maxime habebant rationem iureconsulti, cum plerisque non a censu, sed a lustro potius, iura nouorum ciuium Romanorum initium capere viderentur. Cicer. *de Orat. I, 40.* Hinc vetus fragmentum iureconsulti apud Pithoeum: *Magna tamen dissensio inter prudentes, vtrum eo tempore vires accipiant omnia, in quo lustrum conditur? Existimant enim censum descendere ad diem*

vt auctor est Trebell. Pollio *Valerian.* I, et II. Sed vltimum, ac longo repetitum interuallo fuisse illud exemplum, notat illic If. Casaubonus,

diem lustri, non lustrum decurere ad diem census. Propterea quaesitum est, quia omnia censu aguntur, lustro confirmantur. Adde Cuiac. *Obseru. III, 22.*

LV. Quemadmodum vero census proprium ius erat ciuium Romanorum: ita et grauiter animaduertebatur in eos, qui illum subterfugissent, quippe quos, publicatis bonis, verberatos venisse, tradunt Dionys. Hal. IV, p. 221. Cic. *pro A. Caecin.* XXIV. Vlpian *Fragm.* XI, 11. Qua in re fictionem quandam intercessisse, supra diximus, ad titulum *de capitis deminutione.* LV. Poena incensorum.

LVI. Alterum ius ciuitatis Romanae erat IVS MILITIAE. Cum enim Romana militia lecta partim legionibus, partim auxiliis constaret: in legiones nemo iure adlegebatur, nisi ciuis Romanus. Immo ne ciues quidem omnes dionei videbantur legionarii: sed oportebat hos esse ingenuos, et in quinque classibus censos. Vnde excludebantur libertini, capite censi, histriones, ex qua hominum colluuie, non nisi cogente necessitate, et in re trepida, legebantur milites, vt satis accurate docent Iust. Lips. *de Milit. Rom. I, 2. p. 14.* Carol. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 15. p. 172. sequ.* vbi etiam rationem habendi delectum ex Polybio egregie explicant. Alii erant socii, qui olim ex Italis et socii Latini nominis, et posteamquam hi ius ciuitatis impetrarant, e prouincialibus et exercitibus regum, sociorum populi Romani arcessebantur. Si qui ex aliis gentibus adsciscerentur, ii leuioris armaturae milites dicebantur. LVI. Ius militiae antiquum.

Vid Sauil. *de Milit. Rom. p. 334. sequ.* Ciues ſacramento militari adſtricti, (cuius formula eſt apud Gell. XVI, 4. nbi addendus Lipſ. *de Milit. Rom. I, 6. p. 45. sequ.*) tamdiu militabant, donec vel miſſionem ſiue HONESTAM, ſiue CAVSARIAM impetrarent, vel IGNOMINIAE cauſa ab exercitu abeſſe iuberentur. Iſta miſſio dabatur iis, qui vel legitima confecerant ſtipendia, vel maiores erant quinquaginta annis. Illa ob morbum adfectamque veletudinem; haec ob crimina admiſſa dabatur: de quibus omnibus Sigon. *l. c. p. 18.* ipſique ICti ad *tit. D. de re militari.*

LVII. Quid inhis mutatum ſub Imperatoribus.

LVII. Enimuero haec omnia mutata ſunt, ex quo rempublicam inuaſerant principes. Iam Auguſtus non ciuibus modo, verum etiam Latinis et Italis, neceſſitatem militiae remiſerat, inuenta militia mercenaria, Herodian. *Hiſt. II, 11.* et ideo pleraſque legiones conſcripſerat e prouincialibus; praetorianas, et quae ad vrbis adhibebantur custodiam, ex Italis. Schel. *Not. ad* Hygin. *de caſtramet. pag. 13.* Idque eo magis inualuit poſt datam ab Antonino Caracalla orbi Romano ciuitatem. Ex eo enim tempore, quae antea legiones ex Romanis tantum ciuibus, vel vrbanis, vel Italiam prouinciasue habitantibus, conſtabant, eae ex prouincialibus plerumque deligebantur: quae auxilia vero e ſociis olim ſeu prouincialibus arceſſebantur, ea e nationibus barbaris, quae vel pretio, vel ſponte, in eam ſe militiam dabant, conſcribebantur. Ez. Spanh. *Orb. Rom. II, 21. p. 349.*

Im-

Immo adeo a veteri instituto desciuerant Romani principes, vt postremis temporibus integras legiones e barbaris conscriberent. Talis est *legio Ziannorum* apud Ammian. Marcell. XXVI, 1. *legio Gruthungorum* apud Claudian. *in Eutrop.* IV, 58. Immo talis magna pars exercitus Theodosiani, de cuius conditione et laxa disciplina queritur Zosim. *Hist. IV, 30. et 31.* Quo magis mirandum, prostituta barbaris militia, libertinae tamen conditionis hominis tam seuere ab omni, etiam palatina militia exclusisse Valentinianum III. Imp. *l. 3. Theod. de libert.*

LVIII. Sequitur tertium, quod ad ciuitatem Romanam pertinuit, IVS TRIBVTORVM et VECTIGALIVM. *Tributum* erat pecunia, populo imperata, quae tributim a singulis exigebatur. Quae vero pecunia alio quocunque nomine pendenda erat, *vectigal* solebat appellari. Varro *de Lingu. Lat. IV, 16. p. 29.* Sam. Petit. *Var. Lect. II, 1.* Tributorum tria genera erant, vnum, quod *in capita*, alterum quod *ex censu* conferebatur, tertium quod imperatum extra ordinem, adeoque *temerarium* dictum Tributum *in capita*, (quod postea etiam *tributum capitis*, *capitulare*, vt et *pecunia pro capitibus*, dici coepit, teste Lindenbrogio *ad* Ammian. Marcell. *p. 50.*) sub primis Romanorum Regibus in vsu fuit, adeo vt cum regi opus esset pecunia, aequo pauperes ac diuites onere premerentur. Dionys. Halic. IV, p. 223. Inuento autem censu, tributum illud capitis desiit, ciuesque coeperunt tributa conferre pro suo LVIII. Ius tributorum.

quisque censu, qua de re Liuius I, 43. *Quadrifariam enim vrbe diuisa, regionibus collibusque, quae habitantur partes, tribus eas appellauit, vt ego arbitror, a tributo, nam eius quoque aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est.* Tarquinius Superbus veterem tributa exigendi rationem restituit; auxitque in tantum, vt pro suo quisque capite decem penderet denarios. Dionys. Halic. *IV, p. 245.* Eiurato regno, Valerius Poplicola Seruii institutum reuocasse, eumque in finem Quaestores creasse, videtur. Immo pauperes, aliquandiu tributorum onere sunt exsoluti, donec decreuit Senatus anno V. C. CCCXLIX. vt plebi, quae eo vsque suis sumtibus militauerat, stipendium quotannis ex aerario solueretur. Hoc enim facto coacti sunt omnes, tributum ex censu quotannis in stipendium militare conferre. Liu. *IV, 59. 60.* Hinc magna subinde certamina inter patres et plebem de conferendis tributis, quae saepe a Tribunis impedita, saepe a Senatu remissa, nec raro ob necessitatem reipublicae aucta sunt, vt refert Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 16. p. 197. sequ.* Quin indicta saepe tributa temeraria, propter periculi magnitudinem, veluti post vrbem a Gallis captam, item bello Punico secundo, Valerio Leuino et M. Claudio Marcello coss. quando ipsae matronae aurum et ornamenta sua conferre non dubitabant. Fest. *voce tributum p. 468.* Liu. XXVI, 36. Postremo annua tributa plane remissa sunt A. V. C. IↃLXXXVI. postquam L. Paullus e praeda

ad Macedonica incredibilem vim auri intulerat in aerarium. Cic. *de Offic. II, 22.* Plin. *Hist. Nat. XXX, 3.* idque ad consulatum vsque Hirtii et Pansae mansisse, tradit Plutarchus *Vit. Paull. p. 275. Tom. I.* Post ea tempora tributi collati frequentissima fit mentio, et sub Imperatoribus eo res rediit, vt multa iuuenirentur noua tributa locupletando aerario, et non solum prouinciis a populo *stipendia*; a principe *tributa* imponerentur, Theoph. §. *40. Inst. de rer. Diuis.* Cuiac. *Obs. VII, 3.* verum etiam durior subinde hac in re fieret conditio ciuium Romanorum.

LIX. Ius vectigalium, qualia erant portoria.

LIX. Diuersa a tributis erant VECTIGALIA, Cuiac. *Obs. VII, 4.* quae vel *portorii*, vel *decumarum et scripturae*, vel *salis* vel *vicesimae* nomine exigebantur. *Portoria* pecuniae erant, quae portitoribus pendebantur, id est, iis, qui mercedes pro mercibus in portum vel per pontem deuehendis exigebant. Hirt. *Bell. Alex. XIII. l. 60. §. 8. D. locat. conduct.* Iul. Caes. *Bell. Gall. III. princ.* Sed illa, portoria lege lata, ciuibus in vrbe ac per Italiam remisit. Q. Metellus Nepos, Dio Cass. *XXXVII. p. 53.* Postea tamen peregrinarum mercium portoria denuo instituit Iul. Caesar, teste Sueton. *Iul. XLIII.* Eaque diutissime exacta sunt sub Imperatoribus sequentibus, quippe quae primum penitus remisisse legimus Heluium Pertinacem, Herodian. *Hist. II, 4.* quamuis illa restituta esse a successoribus, ex *l. 21. pr. D. de don. int. vir. et vx.* intelligamus.

LX. Decumae et scriptura.

LX. Decumae exigebantur a ciuibus Romanis, vel Latini nominis sociis, qui in Italia, aut extra

extra illam publicos agros arabant. Id enim fiebat ea lege, vt frumenti decimas penderent. Sin vero quis siluis vel pascuis publicis hoc modo frueretur; pecunia, quae inde ad rempublicam redibat, *Scriptura* appellari consueuit. Solebant scilicet Romani agros, hostibus bello ademtos; si culti essent, ciuibus; sin inculti, Italicis hominibus per censores locare, ea lege, vt decimam frumenti *(u)*, quintam reliquarum frugum praestarent; e pascuis vero certum penderent stipendium. Postea cum diuites pleraque ad se rapuissent: A. V. C. CCCLXXVII. a C. Licinio Stolone lata est lex, *ne quis plus quam quingenta iugera agri, centum pecoris maioris capita, quingenta minoris possideret*. Liu. *VI, 35. VII, 16.* Aurel. Victor. *de vir. illustr. XX.* Sed quam parum ea lex valuerit, vel inde patet, quod non multo post ipse ille Licinius Stolo a M. Popillio Laenate ex sua lege X. millibus aeris est damnatus, quod M. iugerum agri cnm filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset. Liu. *VII, 16.* Hinc eandem legem postea A. V. C. IↃCXX. retulit Tiber. Sempronius Gracchus Trib. pl. cuius tamen sanctionem mox elusit Senatusconsultum, quo agri vendi iussi sunt: vnde denuo diuitibus cesserunt solis. Quare denique Sp. Thorius, Trib. pl. lege lata sanxit, ne agri amplius diuiderentur, sed possessores in iis

(u) Nomen hinc ortum est Decumatibus agris, quos Galli Marcomannis in Boiohemiam profectis, Rhenum transgressi in illis Sueuiae partibus occupauerunt, vbi hodie Wittenberg. Ducatus. Tacitus *Germ. Cap. XXIX.*

iis relicti, vectigalia pro iis penderent, eaque pecunia plebi diſtribueretur. Cuius legis fragmenta ex antiqua tabula aenea edidit Car. Sigon. *de antiquo iure Ital. II, 2. p. 638.* Denique alius tribunus totum illud vectigal noua lege ſuſtulit. Appian. *de Bello Ciu. 1. p. 366.* Cumque ſolus ſupereſſet ager Campanus: eum quoque diuiſit Iul. Caeſar. Conſul. Suet. *Iul. XX.* Vnde ex eo tempore conqueſtus eſt Cicero, *Epiſt. ad Att. II, 16. Portoriis Italiae ſublatis, agro Campano diuiſo, vectigal nullum ſupereſſe domeſticum, praeter viceſimam.*

LXI. Tertium vectigalis genus ex ſale redibat. Inſtituerant enim Romani poſt exactos ſtatim Reges, vt ſal non a priuatis venderetur, ſed minoris e publico acciperetur. Liu. II, 9. Bello autem Punico ſecundo, vectigal nouum a cenſoribus Claudio Nerone et Liuio Salinatore, maxime tamen ab hoc, inſtitutum ex ſalaria annona (*x*), vt teſtatur Liu. XXIX, 37. Sal enim hi cenſores ſextante Romae; pluris in conciliabulis; et alibi alio precio praebendum locauerunt, eoque nouo vectigali locupletarunt eararium. Sed et hoc vectigal demum ab vſu receſſit, vt patet ex verbis Ciceronis paullo ante relatis, quamuis, quo tempore id factum, haud adeo liquidum ſit. Sigon. *de antiquo iure Ciu. Rom. I. 16. p. 207.* LXI. Annonae ſalariae.

LXII.

(*x*) Et inde alteri Cenſori Salinatoris cognomen haeſit. Errat ergo Bulinger. *de Vectigal. P. R. XV.* qui Salinatorem non introduxiſſe, ſed reſtituiſſe hoc vectigal exiſtimat. Vid. V. C. Burmann. *de Vectigal. P. R. VI. p. 116.*

LXII. Vicesimae.

LXII. Diutius Romae in vsu fuit quartum genus vectigalis, quod *vicesima* dictum. Eius origo referenda in annum V. C. CCCXCVIII quo *Cn. Manlius legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumittuntur, tulit. Patres, quia ea lege haud paruum vectigal inopi aerario esset, auctores fuerunt.* Liu. *VII, 16.* Quoties ergo seruus manumittebatur, vel herus, vel libertus pendebat vicesimam. Arrian. *Diss. Epictet. II, 1.* Ὅταν οὖν στρέψῃ τὶς ἐπὶ στρατηγοῦ τὸν αὐτοῦ δοῦλον, οὐδὲν ἐποίησεν, ἐποίησε, τί; ἔστρεψε τὸν αὐτοῦ δοῦλον ἐπὶ στρατηγοῦ, ἄλλο οὐδέν; ναί, καὶ εἰκοστὴν αὐτοῦ δοῦναι ὀφείλει. *Quando quis seruum suum apud Praetorem vertit, num ista vertigine nihil egit? Enimuero egit aliquid. Quid autem? Seruum suum vertit apud Praetorem. Numquid praeterea? Immo et vicesima soluenda erit.* Similis est locus apud eundem Arrian. *Diss. Epictet. Lib. II. Cap. I.* Lib. III. Cap. XXVI. Tardius tamen ab Augusto id etiam ad seruos venales prolatum videtur, pro quibus vicesima quinta (*y*) pendenda erat ab emtore, si Tacito *Annal.* XIII, 31. fidem habemus. Aurum vicesimarium in sanctiore aerario (*z*) ad vltimos reip. casus seruari consueuit. Liu. XXVII, 10.

LXIII.

(*y*) Tacit, *Ann. XIII,* 31. huius vicesimae quintae meminit: Sed ex Dionis *Hist. LV p.* 569. constat, Augustum, auctorem huius vectigalis non quintam et vicesimam, sed quinquagesimam τὸ τέλος τῆς πεντηκοστῆς a seruis venalibus exegisse. Alterutrum ergo errasse dixeris, nisi forte aliquis ex Augusti successoribus hoc vectigal auxerit.

(*z*) Huic vectigali colligendo praefectus aliquis fuit, qui appel-

LXIII. Oppressa per Principes republica multa noua inuenta sunt vectigalia, quibus locupletaretur aerarium. Vnde de Augusto Sueton. XLIX. *Aerarium militare cum vectigalibus nouis instituit.* Talis erat centesima rerum venalium, quam A. V. C. IↃCCLIX. instituerat Augustus, teste Dione Cass. LV. p. 569. Quamuis enim ibi tantum quinquagesimae mancipiorum venalium meminerit Dio: fieri tamen potuit, vt reliquarum rerum venalium centesimam instituerit. Eius enim mentionem facit Tacitus, additque, hanc centesimam Tiberium primum firmasse, Tacit. *Ann. I, 78.* postea, vt populo aliquid daret, ducentesimam induxisse. Id. *Annal. II, 42.* denique cum iterum in vsum reuocasset centesimam, eandem Italis remisisse Caium Caligulam. Dio Cass. LIX, p. 647. Ex quo loco patet, in Suetonii *Cal. XVI.* auctore Casaubono, rescribendum esse: *Centesimam auctionum Italiae remisit*, cum vulgo ibi legatur *ducentesimam.* Ceterum non aliud hoc erat vectigal, quam centesimus rerum in auctione venalium numus, qui inferebatur aerario militari, vt recte docet Lips. ad Tacit. *Annal. II, p. 104. sequ.* Saepissime tamen illius vectigalis quantitas videtur vel aucta, vel imminuta. Nam et quinquagesimae fit mentio. Immo Theodosius et Valentin. Augusti constituerunt, vt nundinis quibusque ex qualibet negotiatio-

LXIII. Noue vectigalia ab Imperatoribus inuenta.

appellabatur *Vicesimarius* vel εικοςώτης: si sequamur emendationem in verbis fragmenti Traguriani Petronii quam repraesentat V. C. Burmann. *de Vectig. P. R. X. p.* 192.

tiatione mercium fiſco in ſingulos ſolidos venditor dimidiam ſiliquam, et ſimiliter emtor dimidiam inferret. Idque eſt vectigal SILIQVATICVM, de quo Caſſiod. *Var. IV, 19. Id rebus omnibus nundinandis prouidam diſiniuiſſe antiquitatem*, ait. Ipſam conſtitutionem Theodoſianam cum iam pridem in lucem protraxerit Cuiac. *Obſ. XVI, 22.* mirandum ſane eſt, virum doctiſſimum, Guid. Pancirol. *Theſaur. Var. Lect. III, 31. p. 494.* exiſtimare, ſiliquaticum in fructibus conſtitiſſe, e. g. ſiliquis, ſimilibusque, eosque fructus, loco numorum fuiſſe praeſtandos. Siliqua hic eſt viceſima quarta pars ſolidi aurei, ſeu eiusdem ſemiuncia, Gronou. *de Pec. Vet. Lib. IV. Cap. XVIII.* adeoque ſatis grande hoc vectigal fuiſſe animaduertimus. Eſt et vectigal QVADRAGESIMAE, ſiue litium, ſiue portorii loco ſoluendum, cuius meminere Quintilian. *Declam. XXXV.* Symmach. *Epiſt. V. 62. 65.* immo et Suet. *Veſpaſ. Cap. I.* Ei praefectum legimus QVINCTIONEM, AVG. LIB. TABVLARIVM XXXX. GALLIAR. apud Reineſ. *Inſc. Claſſ. IX, 36.* Paullo obſcurius eſt vectigal *anſariae*, vt in *l. 1. C. Hermog. de iure fiſci* vocatur, vel *anſarii* et *fouencularii*, vel *foriculiarii*, quorum meminit elegans marmor Romanum apud Grut. *Inſcr. p. CXCIX, 6.*

IMP. CAESAR. M. AVRELIVS.
ANTONINVS. AVG.
GERMANICVS. SARMAT. ET.
IMP. CAESAR. L. AVRELIVS.
COMMODVS. AVG.

GER-

GERMANICVS. SARMATIC.
HOS. LIMITES. CONSTITVI.
IVSSERVNT.
PROPTER. CONTROVERSIAS. QVAE.
INTER. MERCATORES. ET. MANCIPES.
ORTAE. ERANT. VTI. FINEM.
DEMONSTRARENT. VECTIGALI.
FORICVLARI. ET. ANSARII.
PROMERCALIVM. SECVNDVM.
VETEREM. LEGEM. SEMEL. DVN
TAXAT. EXIGVNT.

Differit de his vectigalibus Iac. Cuiac. *Obs. XIV*, 3. sed ita, vt lectores non multo reddat certiores, itemque V. C. Petrus Burmannus *de vectig. pop. Rom. Cap. V. p. 73. sequ. edit. nou.* Mirum est vectigal pro *vmbra platani* exactum, de quo Plin. *Hist. Nat. XII, 1.* multoque mirabilius τὸ ἀερικὸν, quod pro caeli aërisque vsu pendebatur, de quo quaedam haud protrita habet idem laudatus Cuiac. *Obs. X, 7.* Buleng. *de vectigal. pop. Rom. Cap. XVII.* et Burmann. *Cap. XII. p. 209. ed. nou.* Denique etiam nouis illis vectigalibus vel maxime accensenda vicesima hereditatum, de qua iam ante *n. XIX.* aliquid notauimus.

LXIV. Pergimus ad ius SVFFRAGIORVM, quod et ipsum ad iura ciuium Romanorum pertinuit. Comitia Romulus instituerat, ciuibusque libera permiserat suffragia, quoties vel lex ferenda, vel creandus magistratus vel bellum denique decernendum videretur. Dionys. Halic. II. p. 87. Cum vero initio curiatim suffragia ferrentur in comitiis curiatis, postea centuriata comitia inuenit Ser. Tullius, quibus

LXIV. Ius suffragiorum.

quibus id consecutus est, vt ditiorum praeualerent suffragia, cum in comitiis curiatis turba egenorum ciuium optimates et ditiores facile numero suffragiorum obrueret. Dionys. Hal. *IV. p. 224. seq.* Et ex eo tempore fere dicis tantum et auspiciorum causa rogationes curiatim perlatae, et denique ipsa illa comitia adumbrata sunt per XXX. lictores. Cic. *de leg. agrar. II, 12.* Qua de re tamen haud leuis fuit virorum doctissimorum altercatio, Nicolai scilicet Grucchii et C. Sigonii, quorum scripta eristica repetita editione vulgauit vir de his literis immortaliter meritus, Io. Georg. Graeuius *Tomo I. Thes. Ant. Rom. (a).* Denique etiam tributa inuenta sunt comitia, quibus populus per tribus, quarum demum XXXV. erant, ferebat suffragia, eaque coeperunt A. V. C. CCLXIII. A. Sempronio, M. Minucio Coss. Quemadmodum vero centuriata comitia non nisi a maioribus; ita tribu-

(a) Quaestio inter hos viros doctissimos fuit de lege curiata. Nic. Grucchius existimat, patricios magistratus olim binis comitiis esse creatos, centuriatis et curiatis: plebeius itidem binis, tributis et curiatis: denique, cum obsoleuissent curiata comitia, magistratus omnes binis comitiis creatos, centuriatis et tributis. Negat id Car. Sigonius, magistratus tantum vnius generis comitiis creatos existimans, Consules nimirum centuriatis, alios magistratus patricios curiatis, ita tamen, vt deinde iterum de iisdem magistratibus iudicatum sit, populusque priora comitia reprehendere potuerit. Ergo de consulibus bis putat comitiis, sed non aliis quam centuriatis, iudicatum, de aliis quoque bis, sed non nisi curiatis. Ab eruditorum vero senatu iam pridem secundum Grucchium fuit iudicatum, vti obseruat V. C. Io. Graeuius *praef. Tom. I. Antiq. Rom.*

tributa a minoribus aeque ac maioribus magiſtratibus haberi poterant. In his ſuffragium ferebant omnes, qui erant tribubus adſcripti, praeter impuberes, aerarios, et ſexagenarios, quos depontanos ideo dictos, alibi obſeruauimus. Aliquando vnus idemque ciuis in duplici tribu ferebat ſuffragia, ſi ſe dediſſet alteri in adoptionem. Tunc enim et patris naturalis tribum retinebat, et tribui patris adoptiui adſcribebatur. Hinc Auguſtus in lapide Brixienſi apud Grut. p. CCXXVI, vocatur C. IVLIVS, C. F. FAB. SCAPT. CAESAR. AVGVSTVS, quia tribui Fabiae et Scaptiae erat adſcriptus. Suet. *Aug. XL.* et ibi Torrent. De his comitiis plura Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 17. p. 212.*

LXV. Illud sub Imperator mutatum.

LXV. Sed illud ſuffragiorum ius primus imminuit Iul. Caeſar, dictator perpetuus, comitia cum populo ita partitus, vt, exceptis conſulatus competitoribus, de cetero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus vellet, pronunciarentur, pro altera parte, quos ipſe dediſſet. Sueton. *Iul. XLI.* Auguſtus equidem populo reſtituit ſuffragia, reducto priſtino comitiorum iure, et multiplici poena coërcito ambitu: Sueton. *Aug. XL.* aſt ſub Tiberio denuo ademtum fuit populo ius ſuffragiorum, et ad ſolum Principem ac Senatum traductum, ſeu, vt ea de re Tacitus *Ann. I, 15. tunc primum e campo comitia ad patres translata.* Dio Caſſ. *Hiſt. LVIII. p. 633. ſequ.* Reddita quidem eſſe populo a Caio illa ſuffragiorum iura, tradit

 dit

dit idem Dio *Hist.* LIX, p. 648. sed Suetonius *Calig.* XVI. tantum *tentasse eum*, ait, *comitiorum more reuocato, suffragia populo reddere.* Certe nec sub eius successoribus in ferendis legibus aliisque rebus maioribus populi suffragia valuisse, iamdudum obseruarunt viri docti (*b*), Iustus Lips. *Excurs. ad Tacit. Annal. I, 15.* Ez. Spanh. *Orb. Rom. II, 20. p. 336.* Vnde et leges illas de ambitu suo aeuo obsoleuisse fatetur Modestinus *l. 1. D. ad Leg. Iul. de ambitu: quia ad curam principis magistratuum creatio pertineat, non ad populi fauorem.*

LXVI. Ius honorum et quidem sacerdotiorum.

LXVI. Quintum ius ciuium Romanorum fuit ius HONORVM, siue magistratuum, siue sacerdotiorum, quippe quos nemo nisi ciuis Romanus gerere poterat. Si quis enim, ciuitatis expers, honores ad se rapuisset: re comperta, honorum gradum cum toto ciuitatis iure

(*b*) Retenta quidem aliquandiu sunt comitia; sed dicis causa, et tanquam priscae libertatis simulacra. Solebant enim magistratus, a Principe vel Senatu designati, in campum Martium prodire cum necessariis, ibique coram populo, more veteri congregato a praecone pronunciari. Qua de re Dio Cass. *LVIII*, p, 634. qui, vbi de perpetuo Tiberii in creandis consulibus modo egisset statim addit: καὶ μετὰ τȢ̃το ἐς τὸν δῆμον, καὶ ἐς τὸ πλῆθος, ἀυτοὶ καὶ ὁι προσήκοντες ἑκατέρῳ, τῆς ἀρχαίας ὁσίας ἕνεκα, καθάπερ καὶ νῦν, ὥςε ἐν εἰκόνι δοκεῖν γίγνεσθαι, ἐσιόντες ἀπεδείκνυντο. *Deinde ad populum et plebem hi suis quique cum necessariis dicis causa, sicuti nunc etiam, vt imago quaedam prisci ritus exhiberi videretur, prodeuntes renunciabantur.* Et hinc intelligitur, quaenam sint illa *comitia consularia*, quorum sub Imperatoribus etiam fit mentio apud Sueton. *Vitell. XI. Vesp. V. Domitian. X.* Add. Ez. Spanh. *Orb. Rom. II, 20. p. 338.*

re amittebat, vt docet exemplum M. Perpennae, apud Valer. Max. III, 3. 5. (c). Honores partim in sacerdotiis, partim in magistratibus, erant positi. Vtrique ex instituto Romuli proprii erant patriciorum, quia voluerat Romulus ἱερᾶσθαι τοὺς εὐπατρίδας καὶ ἄρχειν, *vt et sacra curarent, et magistratus gererent patricii.* Dionys. Hal. *II. p. 87.* Eiectis regibus, post multas lites, cum sacerdotia, tum magistratus, sensim coeperunt cum plebe communicari. Et sacerdotia quidem patriciis eripuit Lex Ogulnia, de qua fusius Liu. X, 6. Manserunt tamen patricii in possessione aliquot sacerdotiorum, quae nunquam a plebeiis sunt gesta, veluti Regis sacrorum, Flaminum maiorum, Saliorum Palatinorum, Potitorum, Pinariorum, Lupercorum, Curionum, non autem Virginum Vestalium, vti sibi persuasit Paull. Merula *de Leg. Rom. II, 11.* Virgines enim Vestae etiam ex gentibus Manilia, Terentia, Coelia, plebeiis captas esse, ex marmoribus apud Grut. *Inscript. p. CCCX, 2. 5. CCCXII, 3.* patet. Quin Dio Cass. *Lib. LIV. p. 563.* refert, demum in Vestae atrium admissas καὶ ἐξ ἀπελευθέρων γεγενημένας *ex libertinis parentibus natus.* Id quod lege quadam Papia inuectum esse, ex Gellii *Noct. Att. I, 12.* docuimus in *Comment. ad Leg. Iul. et Pap. Popp.*

 Lib.

(c) Non tamen acta eiusmodi magistratus, iure haud facti, rescindebantur, vt patet exemplo Barbarii Philippi Praetoris *l 3 D. de offic. Praetor.* De quo memorabili exemplo exstat singularis viri eximii, Iac. Gothofredi Dissertatio, quam *de Electione Magistratus inhabilis* inscripsit.

Lib. I. Cap. I. p. 2 sequ. Reliqui etiam sacerdotes partim e patriciis, partim e plebeiis creati sunt. Cic. *pro domo XIV.* Et primis quidem temporibus rex sacrificulus centuriatis; flamines curiatis creati reliqui sacerdotes a collegis cooptati. Liu. *XL, 42.* Postea. C. Licinius Crassus Trib. pl. legem tulit, qua cooptatio collegiorum ad populi beneficium translatum, quam tamen dissuasit Laelius. Cic. *Lael. XXV.* Post hunc etiam Cn. Domitius Ahenobarbus Trib. pl. anno IↃCL. ius subrogandorum sacerdotum a collegiis ad populum transtulit, ita quidem, vt qui a tribubus esset electus, is a collegio cooptaretur, vti docent Sueton. *Neron. II.* Cicero *Agrar. II, 7.* Collegiis arbitrium cooptandi denuo restituit L. Sulla: Ascon. Paedian. *in Cic. Diuin. Verr. p. 1759.* ast anno IↃCLXXXIX. legem Domitiam reduxit, T. Atius Labienus: Dio XXXVII, *p. 46.* eandem abrogauit M. Antonius teste Dione Cassio XLIV. *p. 269.* ac tertia vice restituit Pansa, vt patet ex Cic. *Epist. ad Brut. V.* Adde Manut. *de Legib. II.*

LXVII. Et [illegible]ui stra- m-

LXVII. Idem pene de magistratibus obseruandum. Omnes initio penes patricios erant ex instituto Romuli. Dionys. Hal. II. *p. 83.* Eiectis regibus, idem aliquandiu. placuit. Ast paullo post Tribunos ac Aediles plebis plebs extorsit, qui non poterant per legem sacratam, nisi e plebe, creari. Liu. IV, 25. Deinde et Consulum alter plebeius creari coepit, primusque e plebe consul factus est L. Sextius, anno CCCLXXXIX. Liu. VI. *extr.* Immo aliquando vter-

vterque consulum plebeius fuit, quod quando primum contigerit, patet ex Liu. XXVII, 31. Cumque in redhostimentum communicati secum consulatus plebs nouos magistratus patricios, puta praeturam et Aedilitatem curulem, concederet patribus: paullo post hi quoque communes patriciis et plebeiis esse coeperunt, Primusque e plebe praetor creatus est P. Publilius Philo. Liu. VIII, 15. Aediles autem, verecundia imposita senatui, statim sequente anno, alternis vicibus ex plebe creari, et postea id promiscuum esse coepit. Liu. VII, 1. Postremo omnes omnino magistratus cum plebeiis sunt communicati, veluti Dictatura, Liu. VII, 17. Censura, Liu. VII, 22. Quaestura, Liu. IV, 43. et 54. adeoque omnes honores patuere plebeiis, praeterquam dignitas interregis, quam tanquam propriam possessionem semper retinuerunt patricii. Cicero *pro Domo XIV.*

LXVIII. Quomodo sacerdotes adlecti sub Imperatoribus?

LXVIII. Sub Imperatoribus alia plane coepit esse rerum facies. Nam quod ad sacerdotia attinet, ius ea conferendi ad se rapiebant Principes, siquidem Senatus, teste Dione Cassio *Hist. LI. p. 457.* inter alia Augusto id quoque concesserat, vt sacerdotes, quotcunque vellet, neglecto etiam numero antiquitus recepto, constitueret. Videtur tamen Augustus, vti erat ciuilissimus, aliquando rem ad Senatum retulisse. Vnde Drusus Germanicus (*d*) in vetere numo dici-

 tur

(*d*) Numus Sacerd. coopt. etc. ad Neronem Claudium pertinet, non ad Drusum Germ. qui Tiberii frater fuit. *Vid.* Mediobarbum *pag.* 88,

tur SACERD. COOPT. IN OMNI COL SVPRA NVMER. S. C. Eodem modo et aliae dignitates ſaepe vel ex SCto, vel ſolis Principum codicillis datae ſunt. Teſtis eſt *vetus Inſcr.* apud Gruter. *p. CCC.*

LATERANO. ET. RVFINO. COS.
SVPER. NVMERVM.
COOPTATVS. EX. S. C.
M. AVRELIVS. ANTONINVS.
CAES. DESTINATVS.

Vti ergo hic conſul SCto; ſic et ſacerdotes facti ſunt codicillis, vnde et codicillares dicti, de quibus Lamprid. *Alex. Seu. XLIX.* Add. *l. 43. C. Theod. de decurion. l. 12. C. de dignit.*

LXIX. Quomodo creati magiſtratus?

LXIX. Ad magiſtratus denique quod attinet, eos quoque ſuo arbitrio creabant Principes, eaque dignitate non ſolum Romanos, ſed et exteros, ornabant; qualis procul dubio fuit ille Herodes, Atticus, bis Conſul, de quo copioſius agit Ez. Spanh. *Orb. Rom. II, 20. p. 341.* Talis etiam Soaemus, Rex Armeniae, qui a Vologaeſo pulſus Romam confugerat, mutatoque nomine dictus M. Aurelius Soaemus, Conſulque ordinarius fuit anno V. C. DCCCCXV. cum L. Papirio Aeliano. Phot. *Biblioth Cod. XCIV.* Reineſ. *Comm. ad Inſcr. p. 219.* Mitto Dionem Caſſium, Polemonem, aliosque conſules peregrinos. Inprimis vero poſt conſtitutionem illam Antonini Caracallae adeo promiſcue ad ſummos honores euecti ſunt Romani, Itali, et exteri, vt ne barbaris quidem ac peregrinis, qui orbem Romanum iam ab aliquo tempore compleuerant,

pleuerant, via ad honores interclusa videretur. Vnde vti Roma βαρβάρων οἰκητήριον *barbarorum domicilium* dicitur Zosimo IV, 59. ita non mirum est, ibi consulares fasces aliasque dignitates demum et cum barbaris et peregrinis esse communicatas. Nazar. in *Panegyr. Constant. Aug.* dicto: *Sensisti Roma tandem te arcem omnium gentium et terrarum esse reginam, cum ex omnibus prouinciis optimates viros curiae tuae pignoraueris, vt Senatus dignitas non nomine quam re, esset illustrior, cum ex totius orbis flore constaret.* Aristides *de Roma p.372.* ξένος δ' οὐδεὶς, ὅστις ἀρχῆς ἢ πίστεως ἄξιος ἀνήρ. *Peregrinus habetur nemo, qui vir sit dignus magistratu aut fide.* Denique Rutilius Numatian. Itiner. I. v. 13.

Religiosa patet peregrinae curia laudi,
Nec putat externos, quos decet esse suos.
Ordinis imperio collegarumque fruuntur:
Et partem Genii, quem venerantur, habent.

Vid. Spanhem. *Orb Rom. II, 20. p.344 sequ.*

LXX. Ius sacrorum, tum publicorum.

LXX. Vltimum esto IVS SACRORVM, quod et ipsum iuribus ciuitatis Romanae adnumerandum est. Sacra Romanorum omnia aut *publica* erant, aut *priuata*. Publica, censente Festo *voce publica p.385.* erant ea, *quae publico sumtu pro populo fiebant:* priuata, *quae pro singulis hominibus et familiis.* Tam necessarium enim videbatur, sacra publica, sumtibus publicis peragi, vt, Theodosio M. negante, se impensas in sacrificia Romanorum superstitiosissima facturum, responderet Senatus, μὴ κατὰ θεσμὸν πράττεται τὰ τελούμενα, μὴ δημοσίου τοῦ δαπα-

δαπανήματος ὄντος, *non rite fieri sacrificia, nisi publico fierent sumtu.* Zosim. *Hist. IV, 59.* Publicum totius vrbis focum Vestales sanctissime obseruabant: publicos curiarum focos triginta cum suis curialibus curiones, pagorum ipsi singulorum pagorum sacerdotes. Priuatim suos quisque Lares familiares domi colebat. Quin et sacerdotes familias aluisse, qui sacris istis priuatis praeessent, satis apparet ex marmore apud Reines. *Inscr. Class. V, 53.* in quo memoratur L. PALITICENVS. L. F. PHILIPPICVS. SACERDOS. SERG. FAM. Dii neque noui neque exteri adsciści poterant a Romanis, nisi publica auctoritate, quemadmodum Aesculapium ex Epidauro, Cybelen e Phrygia publico decreto accitos, et quasi ciuitate donatos esse constat. Petr. Faber. *Semestr. III, 1.* Ampl. Bynkersh. *de Relig. peregr. Diss. II. p. 246. sequ.* Hinc si quis priuato arbitrio peregrina sacra induxerat: Senatus ea publica auctoritate damnabat. Quale quid refert Liu. *IV, 30. XXV, 1. XXXIX, 16.* Valer. Max. I, 3. Integrum SCtum Marcianum, Bacchanalibus oppositum, edidit Raph. Fabrett. *Inscr. cap. VI. p.* CCCCXXVII. et luculento commentario illustrauit laudatus Bynkersh. *ibid.* At sub Imperatoribus omnis exterarum gentium superstitio Romam confluxit, veluti Sacra Isides, Anubidis *(e)*, Mithrae, Dei Elagabali, taurobolia, criobolia, aegobolia, et innume-

(e) Serapis, quem ante alios Deos coluit Aegyptus, vti Tarcitus ait *Hist. V, 84.* Romae quoque in circo Flaminio, nona Vrbis regione, templum accepit, teste P. Victore.

numera alia, de quibus iam ab aliis actum. Ab his omnibus abhorruerant Romani tempore liberae reip. et sacra patria adeo sibi propria seruauerant, vt vel ideo municipes non viderentur optimo iure ciues esse, quia non iisdem ac ii, qui Romam incolebant, Diis sacrisque vterentur (*f*). Sigon *de ant. iure ciu. Rom. I, 8. p. 116.*

LXXI. Sed erant praeter haec sacra publica quaedam gentium propria, vel, vt Liuio *V, 52.* vocantur, *gentilitia*, a quibuslibet familiis ex vsu domesticae celebritatis obseruanda, vt ait Macrobius *Saturn. I, 16.* Ea adeo vnius gentis erant, vt nemo illorum esset particeps, nisi qui vel natura, vel pontificum auctoritate, in patrisfamilias manu ac potestate esset, quales erant vxores, quae in manum conuenerant, liberique, tum naturales, tum adoptiui. Colebantur vero domi Penates, iisque etiam anniuersaria sacra ab vniuersa gente fiebant, ne feruente quidem bello intermittenda, vt patet ex Liu. V, 52. Quale in gente Fabia erat sacrificium statum, in monte Quirinali quotannis peragendum, de quo Liu.

LXXI. Tum priuatorum.

(*f*) Ea tamen sacra municipalia ne tunc quidem descerebant municipes, quando Romam commigrauerant. Festus *municipalia p.* 324. *Municipalia sacra dicta sunt ea, quae initio habebant ante ciuitatem Romanam acceptam, quae obseruare eos voluerunt pontifices, et eo more facere, quo assueuissent antiquitus.* Vnde de se et Arpino municipio suo loquens Cicero *de Leg. II, 2. Hic gens, hic sacra, hic maiorum multa vestigia.* Quemadmodum ergo municipes Romam commigrantes seruabant sacra municipalia; ita et coloniae retinebant sacra populi Romani, ceu erudite probat Henr. Norisius. *Cenotaph. Pisan. Diss. I. Cap. 5. p. 72.*

Liu. V, 46. Dionyſ. Halic. *Ant. Rom. IX. p. 577.* Simile gentis Claudiae ſollenne memorat Dionyſ. Hal. XI, 696. gentium Aemiliae, Iuliae, Corneliae, Macrobius *Saturn. I, 16.* gentis Seruiliae Plinius *Hiſt. Nat. XXXIV, 13.* Atque inde intelligitur, quid ſibi velit Cicero *de Haruſp. Reſp. XXVII.* quando in poſteros transferri ait *parentum nomen, ſacra, memoriam, gentem.*

LXXII. Ciuitatum duarum vel plurium ciuis nemo eſſe poterat.

LXXII. Haec ſunt illa iura Quiritium ciuiumque Romanorum, quae omnes, qui optimo iure ciues erant, conſequebantur. Illud vnum addendum videtur, fuiſſe quaedam iurisprudentiae Romanorum publicae principia, aliis ciuitatibus incognita. Tale erat illud, I. quod vetere iure (g) nemo poſſet ſimul Romae, alteriusque ciuitatis ciuis eſſe. Cicero *pro Corn. Balbo XXVIII. Duarum ciuitatem ciuis eſſe noſtro iure ciuili nemo poteſt: non eſſe huius ciuitatis ciuis, qui ſe alii ciuitati dicauit, poteſt.* Et in oratione *pro A. Caecina XXXVI. Nam cum ex noſtro iure duarum ciuitatum nemo eſſe poſſit, tum amittitur haec ciuitas denique, cum is, qui profugit receptus eſt in exilium, hoc eſt, aliam ciuitatem.* Hoc ſecus fuiſſe in Graecia, vbi multarum iidem homines ciuitatum eſſe potuerint, idem obſeruauit Cicero *pro Archia V.* Idque cum ex aliis exemplis patet, quae colligit Ez. Span-

(g) Aliud iure nouo. Nam ſaepe quibusdam ciuibus Romanis concedebant Imperatores, vt alterius quoque ciuitatis ius haberent. Sic Dionis Chryſoſtomi auus ab Imperatore ἅμα τῆς Ῥωμαίων πολιτείας, καὶ τῆς Ἀπαμείων ἔτυχεν, *ſimul Romanam et Apamenſem ciuitatem obtinuerat*, Dio Chryſoſt. *Orat. XLI. p.* 500.

Spanhem. *Orb. Rom. I, 5. p. 25.* tum maxime ex marmore illo apud. Reines. *Inscript. p.* IↃCVII.

C. CALPVRNIVS. ASCLEPIADES.
PRVSA. AD. OLYMPVM. MEDICVS.
PARENTIBVS. ET. SIBI. ET. FRATRIB.
CIVITATES. VII. A. DIVO. TRAIANO.
IMPETRAVIT.

At Romae hoc vt dixi, nemini licebat, siquidem ciuitatem is amittebat statim, qui alteri se ciuitatis adscribi passus erat. Hinc de T. Pomponio Attico Cornel. Nepos *in vita eius III. Athenis autem sic se gerebat, vt communis infimis, par principibus videretur. Quo factum est, vt huic omnes honores, quos possent, publice haberent, ciuemque facere studerent. Quo beneficio ille vti noluit (h): quod nonnulli ita interpretantur, amitti ciuitatem Romanam, alia adscita.* Atque hinc intelligitur, qui factum sit, vt ii, quibus aqua et igni fuerat interdictum, tum demum ciuitatem Romanam amitterent, cum in eam ciuitatem essent recepti, quo vertendi, id est, mutandi soli causa venissent. Cicer. *pro Domo LXXVIII.* Qua de re diximus supra *Lib. I. Tit. XVI. §. X.*

LXXIII. Accedit et alterum iuris publici principium, II. quod ciuitatem nemo amittere posset, nisi ipse esset auctor factus; Cic. *pro Domo LXXVIII.* de quo iure eodem loco diximus,

LXXIII. Ciuitatem inuitus nemo amittebat.

(h) Hinc de solo domicilio Athenis constituto intelligendus est Cicero, quoties hunc T. Pomponium *ciuem Atticum* appellat, quod facit *Epist. ad Attic. I, 16. II, 1.* vbi Demosthenem *Attici ciuem* vocat.

mus, et ex Ger. Noodt addidimus, fictionem ſemper interceſſiſſe, ſi quando vel poenae loco, vel ob aliam cauſam *(i)*, quibusdam ius ciuitatis adimeretur. Hinc ad artes Sullae tyrannicas pertinet, quod municipiis quibusdam ciuitatem, lege centuriatis comitiis lata, eripuit. Cic. *pro Domo LXXIX.* Salluſt. *Fragm. Hiſt. I.* Sed quod ſemel tentauerat Sulla, ſaepius deinde factitabant Imperatores et quotcunque principatum Romae adfectabant. Sic Antonium agros, ciuitatem, immunitates, aliosque id genus honores priuatis et regibus, ademiſſe, tradit Dio Caſſ. *Hiſt. XLV. p. 282.* Auguſtus quoque, confectis bellis, libertatem ac ius ciuitatis aliis dedit, aliis ademit, teſte eodem Dione *Hiſt. LIV. p. 538.* Et Claudius ciuitatis iure priuauit legatum, Lycium origine, quia Latine interrogatus, quod quaeſitum eſſet, haud intellexerat. Dio Caſſ. *Hiſt. LX. p. 676.*

CAP. II.

DE IVRE LATII.

LXXIV. Varia Latinorum nomina.

LXXIV. Sufficere haec dicta arbitramur de iuribus ciuium Romanorum. Proximum eſt, vt de IVRE LATII diſſeramus, quod proxime acceſſiſſe ad ciuitatis Romanae praerogatiuam, iam ſupra diximus. Idque vel inde patet, quod

(i) Tribus ex cauſis amitti videbatur ciuitas, *exilio*, illo ſcilicet, quo bona venibant et aqua et igni interdicebatur, *poſtliminio*, et *reiectione ciuitatis.* Cic. *pro Balbo XXVIII, XXIX.* Pomp. *l.* 3. §. 3. *D. de capt. et poſtlim.*

quod Dionyſ. Hal. VIII. p. 540. eos *μετέχοντας τῆς ἰσοπολιτείας participes iuris, quod ciuitatem quaſi aequat,* eleganter appellat. Multa vero Latinorum fuere nomina. Dicti enim ſunt *ſocii (k), ſocii Latini, ſocii nominis, Latini, ſocii nomenque Latinum, ſocii ab nomine Latino, ſocii ac Latium,* vti productis ex Liuio, Salluſtio, Valerio Maximo, teſtimoniis oſtendit Car. Sigon. *de ant. iure Ital. I. p. 473.*

LXXV. Latini ergo vel ſocii Latini nominis, temporibus antiquiſſimis erant *Latii incolae, Populi Romani foederati, Iure Latii donati,* vt eos definit Sigon. *de iure Ital. I, 2. p. 476. Latii incolae* dicuntur, vt a reliquis Italis; *populi Rom. foederati,* vt a Latii incolis, qui tamen Latii iure haud fruebantur, ſecernerentur. LXXV. Qui et quales fuerint?

LXXVI. LATIVM olim duplex erat, VETVS et NOVVM. Vetus a Tiberi ad Circeios; nouum a Circeiis ad Lirim et Sinueſſam vsque productum eſt. Paullo latius vtriusque Latii terminos profert Seruius ad Virg. *Aeneid. I, v. 6. Latium duplex eſt, vnum a Tiberi ad Fundos, aliud inde vsque ad Vulturnum fluuium.* Sed errorem huius Grammatici iam alii oſtenderunt. Latium ergo vetus Tiberi, Aniene, Vfente, fluuiis, LXXVI. Foedera cum populis Latii antiquiſſima,

(k) Saepe tamen confunduntur nomina, vt et Italici iuris homines ſociorum et Latinorum, et Latini Italicorum nomine veniant. Quod itidem recte monuit Car. Sigon. *l. c. p.* 474. Id cum non attenderent recentiores quidam ſcriptores, ceteroquin eruditiſſimi: mirum in modum totam hanc differentiam Latinorum ac Italorum peruerterunt. Exemplo eſſe poteſt Harduin. *Not. et Emendat. ad Plin. p.* 389. *Tom. I.*

uiis, marique Tyrrheno concludebatur, illudque insederant *Albani*, *Rutuli*, *et Aequi*. Nouum, quod ab Vfente fluuio ad Lirim protenditur, Oscis, Ausonibus, Volscis, praebuit sedes. Plin. *Hist. Nat. III, 5.* Strabo *Geogr. V, p. 231.* Ex his primi foedus cum Romanis Albani iam ipsius Romuli tempore fecerant, quo cautum fuerat, vt ne bellum inter se gererent sociae ciuitates, alioquin, quae bellum intulisset prior, alterius iudicium ac mulctam subiret. Dionys. Hal. III, *p. 138.* Addit Strabo *Geogr. IV, p. 165.* tam arctam fuisse inter hos populos necessitudinem, vt, cum proprium vterque regem haberet, connubia tamen, et sacra, et cetera iura ciuilia, communia haberent. Victis postea a Tullo Hostilio Albanis, ex foedere impetratum est, vt iuuentutem in armis haberent, vtendam a Rege Romanorum cum res postularet. Liu. I, 26. Diruta paullo post Alba, legatos Romani miserunt ad triginta vrbes, quae in Albanorum fuerant ditione, postularuntque, vt et ipsi dicto essent audientes. Abnuentibus his, nouum exarsit bellum, quo in quintum annum populationibus magis, quam iustis praeliis, extracto, pax demum facta, foedusque renouatum est. Dionys. Hal. III. *p. 175.* Rege hoc morte intercepto, plerique Latini soluta esse Regis obitu foedera dicebant. Vnde maiore conatu domiti a Tarquinio Prisco, eas pacis conditiones acceperunt, vt agros suos ac leges haberent, ac socii populi Romani dicerentur illi quidem sed ad regis tamen Romani mandata armati praesto essent.

ſent. Dionyſ. Hal. III. p. 191. firmauit id foedus Tarquinius Superbus, Liu. I, 52. qui, vt tanto ſanctiore vinculo ſibi conglutinaret hos ſocios, primus ferias Latinas, Romanis cum Latii populis communes, inſtitut. Dionyſ. Hal. IV. p. 250.

LXXVII. Ea deinde saepius repetita.

LXXVII. Exactis regibus nouum ſtatim bellum coortum eſt cum Latinis, qui a Romanis denuo deſciuerant. Cum his tamen, ab A. Poſtumio Dictatore victis ad lacum Regillum, denuo foedus percuſſum A. V. C. CCLX. Sp. Caſſio Vicellino et Poſtumo Cominio Auruncul o II. Coſſ. iis legibus, *vt inter Romanas Latinasue ciuitates omnes aeterna pax eſſet, neque ipſae inter ſe bellarent, neque aliunde hoſtes inducerent, neque hoſtibus tutos tranſitus praeberent, ſed bello oppreſſis opem pro virili ferrent, ſpoliorum ac praedae partem aequalem haberent: priuatarum litium iudicia illi, quibus mandata cognitio fuerit, intra decem dies peragerent: hisque legibus nihil addi denique poſſet, niſi ſi Romanis, Latinisque ita placuiſſet.* Hanc enim foederis formulam (*l*) nobis ſeruauit Dionyſ. *Hal. VI. p. 415.* quo cum iungendi ſunt Liu. II, 22. et Cic. *pro Corn. Balbo XXI.* Et hoc eſt foedus illud Latinorum, quod ceteris firmius manſit. Quamuis enim ſubinde rebellarint Latini, veluti

(*l*) Pluribus tamen aliis capitibus illud conſtitiſſe vel ex Feſto apparet, qui *voce nancitor. p.* 327. etiam haec foederis verba allegat: PECVNIAM QVI NANCITVR, HABETO, ET SI QVID PIGNORIS NANCISCITVR, SIBI HABETO.

veluti A. V. C. CCCLXVI. et CCCIV: ſaepe tamen victi, ſaepe reducti ad officium, poſtremo illius foederis leges, quod cum Latinis omnibus Sp. Caſſio et Poſtumo Cominio Coſſ. initum fuerat, recuperarunt (*m*), vt patet ex Cic. *pro Corn. Balbo XXIII.*

LXXVIII. Foedus cum Volſcis et Aequis.

LXXVIII. His antiqui Latii populis acceſſere deinde Volſci et Aequi, *Latinorum*, iudice Floro *Hiſt. Rom I, 11. peruicaciſſimi, et quotidiani prope Romanorum hoſtes.* Volſcis, ſi Dionyſ. Hal. III. p. 181. credimus, Ancus; ſin Liu. I, 53. Tarquinius Superbus primus bellum intulit, qui et Aequos adgreſſus eſt. Poſtea ab A. V. C. CCLVIII. variis ac pene anniuerſariis praeliis attriti, demum A. V. C. CCLXXXIV. Antium, maritimum oppidum, amiſerunt, annoque inſequente iis legibus impetrarunt pacem, vt legibus ſuis vtentes, priuatis ſtipendiis pro Romanis iuſſi militarent. Dionyſ. Hal. *IX. p. 616.* Aſt ſtatim ad arma redierunt Aequi et Volſci. Vnde aliquoties fuſi fugatique, quin et ſub iugum aliquando miſſi ſunt, donec A. A. C. CCCCXLIX. a P. Sempronio Sopho conſule pene deleti et ad internecionem caeſi ſunt. Tamen et hi poſtremo propter cognationem in latii iura adſciti ſunt, vt patet ex Cic *pro Balbo XIII.* quamuis, quo id tempore factum ſit, nondum mihi liqueat

LXXIX.

(*m*) Poſtremo enim bello a Q. Publicio Philone Coſ. ad internecionem caeſi, plerisque iuribus fuerant ſpoliati, ex eoque tempore etiam concilium Latinorum ad lucem Ferentinae conuocari deſierat, ceu ex Cincianis commentariis obſeruat Feſt. *voce praetor. p. 376.*

LXXIX. Idem dicendum de Hernicis, quos primus Tarquinius Superbus ſocietate deuinxerat, Latinarumque feriarum fecerat participes. Dionyſ. *IV. pag. 152.* Dein A. V. C. CCLXVIII. bello petiti a Sp. Caſſio, tertium Conſule, cum victi pacem petiiſſent, easdem conditiones, quas Latini, quin ciuitatem ſine ſuffragio impetrarunt. Quo fit, vt ſaepe a Latinis ſeiungantur, neque adeo eos in Latinorum corpore fuiſſe, ex Liuio et Dionyſio euincit Car. Sigon. *de ant. iur. Ital. I, 6. p. 107.* Poſtea anno CCCXCI. nouum cum Hernicis bellum exarſit: eoque finito, tertium, cuius omnes huius gentis ciuitates erant participes, praeter Alatrinates, Ferentinates et Verulanos. Liu. III, 42. Tribus illis, quia ciuitati Romani αὐτονομίαν praeferebant, ſuae leges redditae, A. V. C. CCCCXLVII. Anagninis, et qui arma Romanis intulerant, *ciuitas ſine ſuffragii latione data, concilia connubiaque ademta, et magiſtratibus, praeterquam ſacrorum curatione, interdictum.* Liu. IX, 43. Sed Hernicos iſtos αὐτονόμους poſtremo iura Latii habuiſſe, vel inde patet, quod Ferentinates Latinis adiungit Liuius XXXIV, 41.

LXXIX. Idem cum Hernicis.

LXXX. Latium nouum quando dici coeperit, quandoque Oſcis et Auſonibus ius Latii datum ſit, non magis certum eſt. Sigonius exiſtimat, his populis, ad internecionem deletis, Liu. IX, 25. in hanc regionem Latinorum gentem eſſe immiſſam, atque inde Latium nouum appellatum: id quod ipſe inter Tarentinum Punicumque bellum factum coniicit. Sed

LXXX. Cum incolis Latii noui.

quemadmodum id nullo teſtimonio comprobari poteſt: ita certiſſimum eſt, nouum hoc Latium iura Latii veteris eſſe conſecutum, ſiquidem Appianus *de Bello ciuil. I. p. 374.* Latinos, quos ab Italis ſeiungit, ad Lirim vsque in populi Romani fide manſiſſe ſcribit.

LXXXI. Latini demum ciuitate donati.

LXXXI. Et hae ſunt illae gentes, quibus ius Latii antiquiſſimis temporibus datum eſt. Hoc iure contenti fuerunt vsque ad bellum illud ſociale vel Marſicum, quo confecto A. V. C. DCLXIII. lege Iulia, et proxime inſequente lege Plotia omnes ſocii ac Latini nominis, immo et Itali ciuitate Romana donati ſunt, ceu ſupra *num. IX.* obſeruauimus.

LXXXII. Ius Latii deinde aliis populis et ciuitatibus datum.

LXXXII. At quamuis Latini in ciuitatis Romanae iura tranſiiſſent: non ipſum tamen ideo exſpirabat ius Latii, quippe quod ab eo tempore cum multis ciuitatibus, tum et coloniis, extra Italiam, conceſſum legimus. Sic Nemauſenſibus ius Latii datum eſſe, patet ex Strabone *IV. p.157.* Nouocomenſibus idem ius dederat vel Iul. Caeſar, vt tradit Appian. *Bell. ciuil. II. p. 443.* vel Pompeius Strabo, vt mauult Ex. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. I. Cap. II. p. 62.* Is enim Pompeius omnibus Gallis Transpadanis ius Latii conceſſerat teſte Aſcon. Paedian. *in Cicer. aduerſ. Piſon. p. 2062.* Eodem exemplo Nero nationes Alpium maritimarum: vniuerſam Hiſpaniam Veſpaſianus; multas alias ciuitates Hadrianus in ius Latii transtulerunt. Tacit. *Annal. XV. 31.* Plin. *Hiſt. Nat. III, 3.* Spartian. *Hadr. XXI.* De coloniis Latinis paullo poſt erit dicendi locus.

LXXXIII. Nouum Latinorum genus repertum ſub Tiberio, lata lege Iunia Norbana, qua cautum, vt modis minus ſollennibus manumiſſi non iura ciuitatis Romanae, ſed Latii tantum, conſequerentur. Vnde hi libertini dicti LATINI IVNIANI, vt diſtinguerentur a *Latinis colonariis* (n) quibus ceteroquin, quod ad ius ciuile attinet, adſimilabantur. *l. vn. C. de Lat. libert. toll. Fragm. Iureconſ. vet. Pithoeanum* apud Cl. Schulting. *Iurispr. vet. anteiuſt. p. 805.* Sed quemadmodum Latinos colonarios vna cum ingenuis omnibus ciuitate Romana donauerat Antoninus Caracalla, celeberrima illa ac ſaepe a nobis citata conſtitutione: ita Iunianam etiam libertinorum Latinitatem ſuſtulit Inſtinianus *d. l. vn. C. de Lat. libert. toll.*

LXXXIII. Latini Iuniani libertinae conditionis.

LXXXIV. Iam vt ad iura Latii perueniamus: ea, licet proxime ad ciuitatem Romanam accederent, non eadem tamen fuerunt ac iura ciuium Romanorum. Quod adeo verum eſt, vt Boethius *in Top. Cic. II.* ſcribat, eos mediam pati capitis deminutionem, qui ciues Romani in Latinas colonias mitti ſe paterentur. Operae itaque pretium fuerit, quid inter ciues Romanos Latinosque, quod tam ad ius priuatum, quam ad publicum attinet, interfuerit, paullo accuratius diſquirere.

LXXXIV. Latini fuere ciuibus deteriores.

(n) Perſpicue itaque fallitur V. C. Claudius Salmaſius, dum Latinas colonias e libertinis conſtitiſſe, exiſtimat. *de modo vſur. XIX p. 878. ſeq.* Alii profecto erant Latini *libertini vel Iuniani*, alii Latini *colonarii*, quippe ingenui, et honorum in ſuis coloniis capaces. Vid. Ezech. Spanh. *Orb. Rom. I, 8 p. 47.*

LXXXV. Non gaudebant libertate iuris Quiritium.

LXXXV. Vidimus ſupra, qualis fuerit, ciuium Romanorum LIBERTAS Latini et ipſi quidem gaudebant libertate, ſed iuris gentium, non illa iuris Quiritium, quam ſupra deſcripſimus. Saltim quod Lex Porcia ſanxerat de ciuium libertate a verberibus, non aeque valuit in Latinis. Cum enim Nouocomenſes, iure Latii donati a Q. Pompeio Strabone, paullo poſt a Caeſare ciuitatis iura eſſent conſecuti: M. Marcellus Conſul Nouocomenſem quendam, in Caeſaris contumeliam, virgis caedi iuſſit, tanquam peregrinum, vt ſcribit Appianus *de Bello ciu. II. p. 443.* et quidem Latinum. Ad Latinitatem enim quod attinet, ſtatus controuerſiam Nouocomenſibus mouere haud potuiſſet Marcellus, quippe quam dudum ante Caeſarem fuerant a Pompeio Strabone conſecuti. Aſcon. Paedian. *in Piſonian. p. 2062.* Simile quid obſeruat Diodor. Sic *in Excerpt. Peireſcian. p. 273.* vbi de Clodio: τὰς μὲν πολιτικὰς τοῖς πατρίοις ἔθεσιν ἐκόλαζεν ἀπαραιτήτως, τὰς δὲ συμμάχους ῥαβδίοις ἐμαστίγου. *In Romanos quidem more maiorum animaduertit citra ſpem veniae: ſocios autem virgis cecidit.* Et Salluſt. *de Bell. Iugurth. Cap. LXIX.* referens, Turpillium, praefectum, Vaccae oppido impoſitum, a Metello *verberatum, capitis poenam ſoluiſſe,* ne cui id mirum videatur, ſtatim ſubiungit: *Nam is ciuis ex Latio erat.* Ex quo ſane patet, non aeque ad Latinos, ac ad ciues, pertinuiſſe libertatem illam, quae ex lege Porcia deſcendebat (*o*).

LXXXVI.

(*o*) Erroris me hic arguit V. C. Chriſt. Gottl. Schwarzius in erudita

LXXXVI. Ad CONNVBII ius quod attinet, illud Latini populi ne inter se quidem promiscue habebant ex foedere antiquo, nedum cum ciuibus Romanis. Prius discimus ex Liu. VIII, 14. IX, 43. ex quibus locis patet, nemini Latinorum et Hernicorum licuisse extra fines regionis suae vxores ducere: posterius vel inde colligimus: quod ne iis quidem, qui sine suffragii iure ciuitate fuerant donati, cum ciuibus Romanis ius esset connubii. Campani sane, qui pridem ciuitatem sine suffragii latione fuerant consecuti, postea demum impetrauerunt, *vt sibi ciues Romanas ducere vxores liceret, et, si qui prius duxissent, vt habere eas, et ante eam diem nati vt iusti sibi liberi heredesque essent.* Liu. XXXVIII, 36. Quanto minus ergo Latinis hoc ius connubiorum fuisse, credas? Et certe clarissime Vlpianus: *Fragm. V, 4. Connubium habent ciues Romani cum ciuibus Romanis: cum* LATINIS *autem et peregrinis ita, si concessum sit.* Sic et ipsum ius sponsaliorum nuptiarumque aliud fuisse Latinis, aliud ciuibus Romanis, apparet ex Gell. *Noct. Att. IV, 4.* vbi ex Cn. Sulpicio docet, sponsum Latinum agere potuisse

LXXXVI. Nec iure connubii cum ciuibus.

erudita *de Iure Italiae* Dissertatione *p. 16.* existimans etiam Latinis et Italis hanc libertatem competiisse, idque probat ex Gell. *Noct. Att.* X, 3. vbi Gracchum in oratione quadam conquestum ait, *M. Marium et quosdam ex municipiis Italicis honestos viros virgis per iniuriam caesos a magistratibus populi Rom.* Sed Gellius manifesto loquitur de municipiis Italiae, adeoque de vrbibus, non Latini iuris, sed ciuitatem Romanam consecutis, qualia post legem Iuliam erant omnes, ante legem Iuliam quam plurimae.

ex ſponſu in id, quantum intererat, eam vxorem non datam: cum contra ciuibus Romanis, vt ſupra diximus, infinita eſſet repudiorum licentia *l. 1. C. de ſponſal.*

LXXXVII. An habuerint ius patrium, legitimi domini, teſtamenti factionis.

LXXXVII. Quale fuerit apud Latinos ius PATRIAE POTESTATIS, in tanto veterum ſilentio non conſtat. Id ſaltim certum videtur, *nullos fuiſſe homines*, (adeoque nec Latinos,) *qui talem habuerint in liberos poteſtatem, qualem Romani habebant.* §. 2. *Inſt. de patr. pot.* Nec omittendum videtur, paullo plus in Latio poteſtatis fuiſſe matri, quam Romae. Id enim non obſcure patet ex controuerſia Ardeenſi apud Liu. IV, 9. Latini Iuniani habebant ius MANCIPATIONIS, Vlp. *Fragm. XIX, 4.* adeoque etiam colonarii Latini, quibus aequati illi erant lege Iunia Norbana. *Vetus Fragm. Iurec. apud Pith. n. VIII.* An vero etiam veteres Latini eodem iure vſi ſint, nondum conſtat. Porro TESTAMENTVM non faciebant Latini: ſaltim iure Romano Vlp. *XX, 14.* (nam alioquin et extra Romam Italos iam inde ab antiquiſſimis temporibus teſtamenta condidiſſe, ſatis conſtat Liu. I, 3. I, 34.) Iidem Latini nec ex ciuis Romani teſtamento quidquam capiebant, niſi intra dies cretionis ciuitatis Romanae iura impetraſſent. Vlpian. *XXII, 3.* Haec ſunt, quae veteres nos docent: plura cum muta hic ſint antiqua monimenta, addere non licebit.

LXXXVIII. Suis vtebantur legibus, niſi fundi facti.

LXXXVIII. Suis ergo, ceu ex his patet, legibus vtebantur Latini, nec iuris Quiritium fiebant

bant participes (*p*). Licebat tamen iis, si vellent, leges Romanorum in suas ciuitates recipere, vel, vt veteres loquuntur, poterant populi FVNDI fieri. Qua de re Cicero *pro Balbo VIII. Sed totum hoc, iudices in ea fuit positum semper ratione atque sententia, vt, cum iussisset populus Romanus aliquid, si id adsciuissent socii populi ac Latini, et si ea lex, quam nos haberemus, eadem in populo aliquo, tanquam in fundo resedisset, vt tum lege eadem populus is teneretur, non* VT DE NOSTRO IVRE ALIQVID MINVERETVR, *sed vt illi populi aut iure eo, quod a nobis esset constitutum, aut aliquo commodo et beneficio vterentur. Tulit apud maiores nostros legem C. Furius de testamentis, tulit Q. Voconius de mulierum hereditatibus: innumerabiles aliae leges de iure ciuili sunt latae, quas Latini voluerunt, adsciuerunt.* Quicunque ergo populi leges Romanas adsciscebant, et iis subscribebant, illisque in ciuitatibus suis vtebantur, ii FVNDI dici solebant, non a statu quodam, vel conditione, quemadmodum dici solent populi *foederati*, vel *liberi*, sed a facto, quod scilicet legibus populi Rom. subscripsissent. *Fundus* enim *auctor* est, vel *subscriptor*. Gell. *Noct. Att.* XIX, 8. *Haec ego dixi non vt huius*

(*t*) Quaeri solet, an omnes, quibus ius suffragii datum, legibus sui spoliati, et, vt *populi fundi* fierent coacti sint? Affirmat Sigon. *de antiquo iure Ital.* II, 7. Sed quid dicemus de Puteolis, quod *municipium cum illustre* fuerit, teste Cicerone *pro Coel.* XI. suo tamen iure libertateque vti dicitur eidem *Agrar* II, 32. Conf. Schwartz. *de iure Ital.* §. *V.p.* 14. *seq.*

sententiae legisque FVNDVS *subscriptorque fierem.* Festus: FVNDVS *dicitur populus esse rei, quam alienat, hoc est auctor.* Plaut. *in Trinum V, 1. v. 6.*

Nunc mihi is propere conueniendus est. vt quae cum eius filio

Egi, ei rei, FVNDVS *pater sit potior.*

Add. Turneb. *Aduers. IV, 12.* Hotoman. *Obs. II, 5.* Participes itaque iuris Romanorum priuati fiebant isti populi, quod leges Romanas adsciuissent, et vt apud se valerent, auctores facti fuissent. Nec tamen eo ipso iura Quiritium consequebantur: (nihil enim de iure Romanorum, voluntaria ista legum romanarum receptione, poterant minui,) sed inter se tantum iis legibus, quibus Romani ciues vtebantur. Verbi caussa, Latini tunc inter se poterant testari secundum leges romanas, id enim licebat populis fundis. Sed non ideo quidquam ex testamento ciuis Romani capiebant. Id enim pertinebat ad ius Quiritium. Multo minus haec legum romanarum receptio ad ius publicum pertinebat. Vnde Cicero *ibidem: De nostra vero rep. de nostro imperio, de nostris bellis, de victoria, de salute, fundos populos fieri noluerunt.* Quae si obseruaueris, facile carebis spinosis illis Sigonii, Nic. Rigaltii, Ism. Bulialdi, Henr. Valesii, aliorumque disputationibus *de populis fundus (q)* quippe quibus

(q) Trigam illam dissertationum *de populis fundis* quae primum Diuione coniunctim prodiit, CIↃIↃCLVI, iterum edidit. I. Ge. Graeuius V. C. *Thes. Ant. Rom. T. II. pag.* 1925.

quibus res, in se clarissima, obscurari fere magis, quam illustrari videtur. Pleniora bonae frugis sunt, quae ad illam pro Balbo orationem commentatus est V. C. Io. Georg. Graeuius.

LXXXIX. Quemadmodum ergo iure priuato diuerso admodum vsi sunt Quirites et Latini: ita, quod ad ius publicum attinet, paullo propius ab illorum praerogatiuis abfuerunt. Consistebant ciuitatis iura in censu, militia, tributis, suffragiis, honoribus, et sacris. Latinos Romae CENSOS esse, nusquam lego, nisi furtim aliquando in tabulas censuales irreperent, quod deinde lege Claudia, Papia, et Licinia Mutia vetitum esse, supra obseruauimus §. LII. At ex Liu. XLI, 13. constat, Latinos in ciuitatibus suis esse censos. Verosimile itaque est, in Latii ciuitatibus non minus ac Romae censum fuisse actum a magistratibus, tabulasque censuales deinde Romam missas. Id enim etiam in coloniis fieri solitum, nemo ignorat. LXXXIX. Erat Latinis ius census.

XC. Porro et MILITIAE iure, sed paullo adstrictiore, gaudebant Latini. Primo enim ne pro se quidem tuendis arma expedire poterant, iniussu populi Romani, vt testatur Liu. III, 19. Deinde militabant quidem cum Romanis, verum non vt legionarii, sed tanquam socii, vt accurate ex Polybio docet Lips. *de milit. Rom. I, 6. p. 48.* Vnde minus rem acu tetigit Car. Sigon. *de ant. iur. Ital. I, 4. p. 494.* qui Latinos inter auxilia ponit, quae Varro *de Lingu. Lat. IV, 16. p. 16.* ex *alienigenis;* Festus *p. 256.* ex *sociis exterarum nationum* constitisse, ait. Tum XC. Vt et ius militiae inter socios.

demum

demum ergo hi esse coeperunt socii et auxiliares, cum Latini et Itali ciuitate donati, legionariae militiae praerogatiuam consequerentur. Id porro addendum, sociis et Latini nominis semper triplicem equitum, aliquando et peditum numerum imperasse Romanos. Sic apud Liu. III, 22. duae partes sociorum in exercitu, tertia ciuium erat. Idem XXI, 17. refert, quatuor et viginti peditum Romanorum millia fuisse scripta mille et octingentos equites: sociorum quadraginta quatuor peditum, et quatuor equitum. Alia exempla sunt apud Liu. XXXVI, 12. XXXV, 2. et alibi passim. Vnde non iniuria queruntur apud Velleium Paterc. *Hist. II, 15. per omnes annos, atque omnia bella, duplici numero se militum equitumque fungi, neque in eius ciuitatis, ius recipi, quae per eos in id ipsum peruenisset fastigium, per quod homines eiusdem et gentis et sanguinis, vt externos alienosque fastidire posset.* Denique obseruandum, Latinos, quemadmodum legionis ius haud habebant, ita nec eodem modo, quo milites Romanos fuisse castigatos. Nam et virgis caedebantur, quas cum a Latinorum militum corpore lege auctoritate Senatus lata, remouere tentaret, M. Liuius Drusus, Tribunus plebis: eam legem nunquam obseruarunt Imperatores, qui remoto virgarum metu, in officio se continere exercitum posse negabant. C. Sigon. *de antiquo iure Ital. I, 4. pag. 496.* Exemplum Turpillii est apud Sallust. *de Bello Iugurth. LXIX. Iussus a Metello causam dicere, postquam parum*

se

se purgat, condemnatus, verberatusque, capitis poenas soluit. Nam is ciuis ex Latio erat.

XCI. De TRIBVTIS Latinorum nihil reperio, nisi quod duriora ea in re fuisse videtur Latinorum quam ciuium, conditio. Quamuis enim eos ab exteris non magis, quam ciues suos, tributis vectigalibusque onerari Romani paterentur, atque hinc in Ambracensium foedere cauissent, *vt Ambracenses portoria, qui vellent, caperent, modo eorum ciues Rom. et Latini socii immunes essent:* Liu. XXXVIII, 44. ipsi tamen Romani a Latinis tributa et vectigalia exigebant, adeo vt eos *stipendiarios* appellet Liuius VIII, 8. et apud Appian. *de Bell. ciu. I. p. 353.* de sociis dicatur, eos *militando et tributa conferendo grauatos esse.* Vnde non temere colligas, tolerabiliorem quidem hac in re, quam Italorum et prouincialium, duriorem tamen, quam ciuium, fuisse Latinorum conditionem.

XCI. Latini an tributarii?

XCII. Illud vero praestantissimum erat ius quorundam Latinorum, quod iure SVFFRAGII gauderent ex foedere, quo eos obstrinxerat Cassius. Sane Hernicos et Latinos ad ferenda suffragia fuisse euocatos, apparet ex Liuio XXV, 3. et Dionys. Halic. VIII. pag. 540. Attamen ne in eo quidem aequo cum ciuibus iure gaudebant. Nam primo non erant certae tribui adscripti, atque inde sortiri solebant, vbi ferrent suffragia. Qua de re Liuius XXV, 3. *Testibus datis, tribuni populum submouerunt, sitellaque allata est, vt sortirentur, vbi Latini suffragium*

XCII. An ius habuerint suffragii?

fragium ferrent. Deinde hoc ius suffragiorum erat veluti precarium. Quotiescunque enim liberet, edicere poterant consules, vt Latini vrbe exirent. Fecit id sane Virginius Consul, Cassii collega, apud Dion. Halic. VIII. p. 540. Fecit et C. Fannius, qui Latinos, suffragii causa in vrbem accitos, ex SCto excedere iussit. Cicer. *Brut. Cap. XXVI.* Nec plura exempla tamen succurrunt. Vnde Cic. *pro P. Sextio XIII. Nihil acerbius socii Latini ferre soliti sunt, quam id, quod perraro accidit, a consulibus iuberi ex vrbe exire.*

XCIII. Idem ius petendi honores.

XCIII. Gaudebant etiam iure aliquo HONORVM, sed non optimo, quali ciues Romani. In eo tamen prouincialibus erant feliciores, quod non Romanis praetoribus, proconsulibusque parerent, sed suis magistratibus. Vnde de Nemauso, iure Latii donata, Strabo *Geogr. IV, p. 87.* scribit: *Ea de causa populus ille Romanis praetoribus non paruit.* Melior quoque in eo erat illorum conditio, quam Italorum, quod, magistratibus in patria gestis, ius ciuitatis Romanae consequerentur, qua de re supra diximus *num. VII.* Ast honores in vrbe petere haud poterant, ante ciuitatem lege Iulia datam. Hinc cum bello Punico II. Sp. Caruilius suasisset, vt ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, si patres censuissent, ciuitas, adeoque etiam ius capessendorum magistratuum daretur: eius rei, vel alienae, mentio suppressa est. Liu. XXIII, 22. Nec felicius processere Latinorum consilia, cum alterum consulem ex sua gente creandum vrgerent. Liu. VIII, 4. Vnde de magistratibus patriis,

triis, non vrbanis, intelligendus est Asconius Paedianus, quando de Gallis Transpadanis Latii iure donatis a Q. Pompeio Strabone, ait: *habuisse eos ius, quod ceterae Latinae coloniae idest, vt* PETENDI MAGISTRATVS GRATIA, *ciuitatem Romanam adipiscerentur.* Ascon. *prooem. in Pisonian. p. 2062.* Dicere enim procul dubio voluit, *vt gesti magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur.* Illud enim ius Latinis fuisse, supra num. VII. demonstratum est.

XCIV. Denique quod ad ius SACRORVM attinet, ciuibus Romanis et publica sacra, et propria, fuerunt. At communia quoque nonnulla erant ciuibus cum Latinis, et talia erant Sacra Dianae, quae exemplo ciuitatum Asiae, auctore Seru. Tullio, Romae in fano, communibus sumtibus exstructo, faciebant cum Romanis Latini. Liu. I, 15. Tales quoque feriae Latinae, quas instituerat Tarquinius Superbus. Singulis enim annis conueniebant quadraginta septem Latii populi in monte excelso, Albae imminente, sacra facientes Ioui Latiali, epulisque et ludis vacantes. Constitutum quoque erat, quid quisque populus praeberet: hic agnos, ille caseos, iste lactis modum, et quam portionem recipere deberet. Communis victima taurus erat, de quo cuilibet populo portio sua fuerat constituta. Et huic sacrificio praeerant Romani. Dionys. Halic. *Antiqu. Rom. I. p. 250.* Initio quidem ex instituto Tarquinii vnico die haec sacra peragebantur: ast, pulsis regibus, additus a populo alter: accessit dein tertius

XCIV. Et ius Sacrorum.

tius post foedus cum Latinis a Sp. Cassio ictum: quartus ob plebis, quae secesserat, reditem adiectus. Accesserunt quoque sacrificia et ludi, quibus Senatus aediles praefecerat. Dionys. *Ant. Rom. IV. p. 415.* Immo et viscerationes, de quibus in actis diurnis apud Reines. IV, 5. FRID. KAL. APRIL. FERIAE. LATINAE. CELEBRATAE. ET. SACRIFICATVM. IN. MONTE. ALBANO. ET. DATA. VISCERATIO. Viscerationes autem erant distributiones carnis, panis, olei, vini, crustuli, mulsi et similium, viritim factae, de quibus Reines. *in Comm. ad Inscr. p. 146.* Tanti vero hae feriae erant Romanis, vt consules in prouincias paludati proficisci non possent, nisi indictis prius hisce feriis. Liu. XXI. *vlt.* XXII, 1. Instaurandae quoque erant a Pontificibus, si vel vlla ceremonia neglecta, aut quidquam praeter ius factum esset. Cuius rei exempla sunt apud Liu. XXXII, 1. XXXVII, 3. XL, 45. XLI, 16. Interea, dum magistratus Romani feriis illis interessent, Praefecti feriarum Latinarum (*r*) vsque ad eorum reditum imperium in vrbe tenebant Iul. Capitolin. *Antonin. IV.* Tacit. *Annal. VI, 11.* Ex quibus locis etiam patet, ferias istas Latinas, post

(*r*) Sunt qui hos non praefectos feriarum Latinarum, sed praefectos vrbi feriarum Latinarum caussa, dictos putant, veluti Casaub. *ad Iul. Capitol. Marc. Anton. IV.* Ampl. Bynkersh. *in praetermiss. ad L. 2. D. de orig. iur. p.* 54. Et id quidem verum omnino est: sed exstant tamen marmora apud Smetium p. XLI, 5. et p. LXIX, 1. Grut. p. CCCXIII, 9. et CCCLVI, 1. in quibus vocantur PRAEF. FER. LATIN.

post ciuitatem quoque Latinis datam, immo adhuc sub Imperatoribus fuisse celebratas. Cum Lanuuinis in specie Romani communia habebant templum, sacra, lucum, *Iunonis Sispitae Lanuuinae*, Liu. VIII, 14. de qua nos plura diximus in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Cap. I, 4. p. 57.* Praeter haec sacra cum Romanis communia singuli ferre Latini populi et patria numina colebant, qualia erant *Feronia* apud Terracinos, Plin. *Hist. II, 55.* Sil. Ital. *Lib. XIII. p. 83. seq. Iupiter Anxur*, Iupiter *Lanuuius*, Liu. XXXII, 9. *Anguia* vel *Anguitia* Marsorum et Marruuiorum, Seru. *ad Virgil. Aen. Lib. VIII.* et alia.

XCV. Latini, si furtim in censum irrepsissent repeti poterant a magistratibus.

XCV. Caeterum an principia illa iuris publici, quae §. LXXII. explicauimus, apud Latinos quoque habuerint locum, merito dubites. Sane enim, cum Romani duarum ciuitatum ciues esse non possent: licebat tamen iis, relicta ciuitate Romana, in aliam se recipere, aliusque ius ciuitatis adsumere. Sic, si noluisset T. Pomponius Atticus ciuis Romanus manere, liberum ipsi omnino fuisset, ciuitatis Atheniensis iura adsciscere. Ast Latini, si furtim irrepserant in tabulas censuales Romanorum, vindicari a magistratibus suis poterant et reuocari, non secus, ac si essent glebae adscripti. Sic M. Crassus iudicio repetitus est a Mamertinis, procul dubio tum adhuc Latinae conditionis. Cicero *pro Balbo XXIII.* M. Perperna a Sabellis. Val. Max. III, 4. 5. Vid. *Comment. nostr. ad L. Iul. et Pap. Popp. I, 1. 2.* Et

haec sufficiant de Latii iure. Dicendum iam porro de iure Italico.

CAP. III.

DE IVRE ITALICO.

XCVI. Italia quam late patuerit?

XCVI. Italia Romanis dicebatur, quicquid praeter Latium inter vtrumque mare ad Rubiconem vsque fluuium procurrit. Reliquum enim terrae tractum vsque ad Alpes Galli, Ligures, Veneti, Carni, occupauerant. Ceterum Italiam inter se diuiserant populi quamplurimi, et maxime Hetrusci, Lucani, Brutii, Epizephyrii, Locri, Calabri, Messapii, Sallentini, Apuli, Hirpini, Ferentani, Picentes, Senones, Vmbri, Sabini, Marsi, Vestini, Marrucini, Peligni et Samnites, qui diuersis bellis perdomiti, foedere non vno in societatem a populo Romano accepti sunt. Bella cum tot populis gesta accurate recenset Car. Sigonius *de antiquo iure Ital. I, 8. seq.* Sed quibus annis singula icta sint foedera, quibus quique conditionibus populi in societatem recepti sint, in tanto veterum silentio obscurum est. Illud certum, et a V. C. Christ. Gottl. Schwarzio *in Diss. de iure Ital.* recte obseruatum est, distinguendas esse varias iuris Italici periodos. Post prima enim illa et antiquissima foedera plures Italici populi ad Hannibalem defecerant, quorum alii vltro ad officium redierunt, alii armis recepti sunt. Hinc anno V. C. IↃL. P. Sulpicius Galba Dictator Italiam peragrauit, et cognitis singularum ciuitatum caussis, aliis,

aliis, et in his nominatim Brutiis, Picentinis et Lucanis durius iugum impoſuit, aliis priſtina iura reſtituit. Gell. *Noct. Att. X, 3.* Poſtea anno V. C. IↃCLXIV. Itali iura ciuitatis impetrarunt legibus Iulia et Plotia. Vid. ſupra §. IX. Ex eo Sulla id ius iis haud parum imminuit, quia Itali partes aduerſas ſecuti fuerant. Quamuis hanc legem non adeo diu valuiſſe, teſtetur Cicero *pro Domo XXX.* Varia hinc porro Italis indulſit Auguſtus, *excogitato nouo genere ſuffragiorum, quae de magiſtratibus vrbicis decuriones colonici in ſua quisque colonia ferrent, et ſub diem comitiorum obſignata Romam mitterent.* Suet. *Aug. XXXVI.* Idem Imperator etiam militiae neceſſitatem remiſit Italis. Herodian. *Hiſt. II, 11.* Hadrianus per omnem Italiam quatuor CONSVLARES iudices conſtituerat. Spartian. *Hadr. XXII.* Hinc CONSVLARES CAMPANIAE ſunt ap. Grut. *p. CCCXLIV, 2. p. CCCCLXXI, 8.* ΑΝΘΥΠΑΤΟΣ ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ apud eundem *p. MXC, 20.* qui et PROCOS. vocatur in marmore Reineſ. *Claſſ. VI, 4.* Conſularem per Tuſciam et Flaminiam fuiſſe patrem ſuum, narrat Rutil. Numat. *Itiner. I. v. 575. 593.* Horum in locum IVRIDICOS ſuffecit Marcus Antoninus. Iul. Capitolin. *Marc. XI.* Sequente tempore Italia aliquando ſubfuit CORRECTORIBVS et PRAEFECTO PRAETORIO V. C. Euer. Otto *de Aedil. munic. XII.* Denique poſt Conſtantinum M. diuiſo ſaepe imperio, Conſulares Italiae iterum memorantur, ab Ammiano, Symmacho et Caſſio-

Caſſiodoro, quos aliquando et MODERATORVM, RECTORVM et PRAESVLVM nominibus venire, obſeruat Thom. Reineſ. *Comm. ad Inſcr. p. 397.* Et ab eo tempore immunitas Italis pene ademta, et tributa iis grauiſſima indicta ſunt. Schwarz. *l. c. §. XII. p. 36.* qui etiam obſeruauit, veſtigia iuris Italici tantum non omnia ſuſtuliſſe Iuſtinianum, id quod verum eſſe, vel ex *l. vn. C. de vſucap. transf. l. 1. C. de annal. exc. Ital et princip. Inſt. quibus alienare licet vel non*, ſatis apparet.

XCVII. Ius Italicum.

XCVII. Non multo certius videtur, qua in re ipſum ius Italicum fuerit poſitum. Multa Itali cum ſociis Latini nominis habuere communia. Non magis gauiſi ſunt iure Quiritium, quam Latini; aſt vſi tamen ſunt iuribus nexus et mancipationum, annalis exceptionis, iure capiendi, aliisque quibusdam beneficiis, ſi recte coniecit Henr. Noris *de Epoch. Syro Maced. IV. p. 428.* Saltim in his omnibus eos melioris fuiſſe conditionis, quam Latinos, non temere crediderim. Eadem vtrisque fuit cenſus, eadem tributorum et vectigalium ratio, niſi quod Itali paullo durius habiti videntur. A Neapolitanis certe, Rheginis et Tarentinis Romani ſtipendium et naues ex foedere exegerunt. Immo ex Ciceronis *Verrin. III, 11.* patet, partem Italiae hand minimam vectigalem fuiſſe (s).

Porro

(s) Aſt remiſſum poſtea eſſe Italis tributum, diximus ſupra *num. LIX.* Hinc poſtremis reip. temporibus ius Italicum praecipue in immunitate a cenſu capitis et ſoli conſtitit. Vid. *l. 8. §. 7. D. de cenſ.*

Porro Itali non minus quam Latini militiae iure obſtricti fuerunt Romanis, tantaque ſubinde miſerunt auxilia, vt L. Aemilio Papo, C. Atilio Regulo Coſſ. nunciato Gallico tumultu, equitum LXXX. millia, peditumque DCCM. armaſſe eos, tradat Plinius *Hiſt. Nat. III*, 20. Denique in eo quoque par fuit Latinorum Italorumque conditio, quod vtrique non Romanis proconſulibus aut praetoribus, ſed ſuis magiſtratibus (*t*) parerent. Aſt in hoc inferiores fuere Latinis, quod non gauderent iure ſuffragii, ad quod tum demum adſpirarunt, cum lege Iulia primum, ac deinde Plotia, ciuitate Romana eſſent donati. Qua de re ſupra *num. IX.* egimus. Porro nec ea praerogatiua gauiſi ſunt Itali, vt, qui vel ſtirpem ex ſe domi reliquiſſent, vel magiſtratus geſſiſſent in patria, ciues Romani fierent. Poſtremo neque communia ſacra habuerunt Itali, adeoque his rebus omnibus Latinis fuerunt deteriores. Car. Sigon. *de antiquo iure Ital. I*, 22. Speciatim quaedam de Italorum iuribus diximus *Lib. I. Tit. XXV.*

(*t*) Attamen etiam hac in re melior aliquanto fuit Latinorum conditio. Cum enim Latini nunquam ſubeſſent Romanis magiſtratibus: Italia in grauioribus bellis extra ordinem nonnunquam Proconſulibus decreta eſt. Atque ita intelligendus Appianus *de Bell. Ciuil. I. p.* 374. ἦσαν γὰρ, ὡς ἔοικε, τότε καὶ τῆς Ἰταλίας ἄρχοντες ἀνθύπατοι κατὰ μέρη. *Apparet enim, tunc quoque regiones Italiae diſtributas eſſe praeconſulibus*: Extra ordinem ſcilicet, ſi ſeditionis eſſet periculum. Sic belli Marſici tempore Picenis cum imperio praefuit Q. Seruilius, legatumque is habuit Fonteium, ceu ex eodem diſcimus Appiano. *l. c.*

§. I. *seq. Lib. II. Tit. I.* §. *XV. Lib. II. Tit. VI.* §. *II. Lib. II. Tit. VIII.* §. *IX.*

XCVIII. Italia ciuitate donata, multis exteris datum ius Italicum.

XCVIII. Quemadmodum vero, communicata cum Latinis ciuitate, non ideo statim exspirauit ius Latii: ita et ius Italicum, etiam ex eo tempore, quo Itali ciuitate donati sunt, non desiit, sed ad multas alias ciuitates prouinciales porrectum est. Sic Foroaugustanis in Hispania ius Italiae datum, scribit Plin. *Hist. Nat. III, 3.* Alias iuris Italici colonias recensent Vlpianus, Celsus, Caius, Paullus iureconsulti in *l. 1. l. 6. l. 7. l. 8. D. de censib.* de quibus nos infra agemus accuratius. Ceterum vel ideo hoc obseruandum est, vt intelligamus, quid in iure nostro sit SOLVM ITALICVM, cuius hinc inde fit mentio, veluti *pr. Inst. de vsucap.* et apud Vlpian. *Fragm. XIX, 1.* Non enim in sola Italia id quaerendum est, sed et in prouinciis omnibus, et ciuitatibus ac coloniis illis, quibus datum fuerat ius Italicum, qui agri etiam *censui censendo* dicuntur. Cic. *pro Flacco XXXII.* Censui enim censendo dicebantur agri, qui venire emique poterant iure ciuili. Fest. *hac voce.* Iure ciuili vel Quiritium venibant tantum res mancipi. In rerum autem mancipi numero erant tantum praedia soli Italici. Vid. Io. Ge. Graeu. *ad Cic. ibid.* et V. C. Schulting. *Annot. ad Vlpian. p. 619.*

CAP. IV.

DE IVRE PROVINCIARVM.

XCIX. Quid prouincia?

XCIX. Durissimae in orbe Romano conditionis erant prouinciae, quo nomine appellatas con-

constat omnes illas regiones quas vel armis deuictas, vel alio modo redactas in potestatem, magistratibus suis administrandas subiiciebant Romani. Festus *voce prouinciae p. 384.* Prouinciae *appellabantur, quod populus Romanus eas prouicit, id est, ante vicit.* Isidor. *Orig. XIV,* 5. Prouinciae *ex causa vocabulum acceperunt. Principatus namque gentium, quae ad alios Reges pertinebant, cum in ius suum Romani vincendo redigerent, procul positas regiones prouincias appellarunt.*

C. Leges, quas a victore populo eiusmodi regiones accipiebant, PROVINCIAE FORMA vel FORMVLA dicabantur. Cuius rei haec obseruata est ratio. Senatus, acceptis ab Imperatore de superatis hostibus, et regione in potestatem populi Rom. redacta, literis, (solebant enim, qui res laetas nunciabant Romam nuncios cum hastis laureatis, literisque lauro inuolutis, mittere, Gronou. *Diatr. ad Statium Cap. XLVI. p. 310.* vel sub Imperatoribus ipsas pugnarum victoriarumque picturas in vrbem perferendas dare. Herodian. *Hist. III, 9. VII, 2.*) inprimis consulebat, quas leges victis dari placeret. Facto SCt. Imperatorem, quid visum sit Senatui, admonebant, simulque decem legatos Senatores mittebant, quorum de sententia Imperator de hostili regione statueret. Tum Imperator, adhibitis in consilium legatis, victis certas leges praescripsit, et ciuitates, bene de populo Romano meritas, suis legibus vti iussit, reliquum terrae tractum legibus magistratibusque

C. Quomodo regio redacta in prouinciae formam?

que ſpoliauit, et hic tunc dicebatur in prouinciae formam redactus. Quidquid vero hunc in modum de conſilii ſententia ſtatuerat Imperator, id in concione, facto antea per praeconem ſilentio, publice pronunciari mandabat: eoque facto, Romam, relicto aliquo praefecto prouinciae, decedebat. Hunc in modum Aſiam redactam in formam prouinciae, conſtat ex Strabone. Alia exempla exſtant apud Liu. XXXIII, 18. Appian. *in Libyc. p. 84.* et alibi paſſim. Sed deſiit hic mos, ex quo Principes omnia pacis bellique negotia ſuo arbitrio gerere coeperunt.

CI. Prouinciae ſuis legibus non vtebantur; ſed datis a victore.

CI. Quamuis vero non vna eademque eſſet omnium prouinciarum conditio: illud tamen commune erat omnibus, quod nec ſuis legibus (*u*) magiſtratibusque vterentur, et populo Romano penderent vectigalia. Non vtebantur inquam, ſuis legibus, ſed iis, quibus Romani eos vti iubebant, quaeque trium plerumque generum erant. *Primo* enim ipſe victor de decem legatorum ſententia certas leges dabat prouincialibus, quas deinde in iure dicundo obſeruari a magiſtratibus oportebat: *deinde* leges nouas aliquando ferebant Romani, quibus et prouinciales obſequerentur, qualem ſupra eſſe vidimus legem Iuliam et Titiam: *poſtremo*, ipſi, qui

(*u*) Attamen patriam religionem plerisque relinquebant, ceu exemplo Aegyptiorum patet, de quibus Tertull. *Apolog. XXXIV.* et Iudaeorum de quibus Philo, *legat. ad Caium Imp. p. 864.* Coitiones tamen religionis cauſa inſtitutas ſaepe prohibitas fuiſſe, ſi e republica videretur, docet Ampl. Bynkersh. *de rel. peregr. Diſſ. II. p. 250.*

qui cum imperio praeerant prouinciis, edicta proponebant, quibus modum, quem in iure dicundo essent obseruaturi, denunciabant. Nulla regio in prouinciae formam redigebatur, cui non certas leges daret victor de sententia legatorum. Siculis quales datae fuerint leges, ostendit Cicero *Verrin. II, 13. Siculi hoc iure sunt, vt quod ciuis cum ciue agat, domi certet suis legibus: quod Siculus cum Siculo non eiusdem ciuitatis, vt de eo Praetor iudices ex P. Rupilii decreto, quod is* DE DECEM LEGATORVM SENTENTIA *statuit, quam legem Siculi Rupiliam vocant, sortiatur. Quod priuatus a populo petit, aut populus a priuato, senatus ex aliqua ciuitate, qui iudicet, datur, cum alternae ciuitates reiectae sunt. Quid ciuis Romanus a Siculo petit, Siculus iudex datur; quod Siculus a ciue Romano, ciuis Romanus datur. Ceterarum rerum selecti iudices ex ciuium Romanorum conuentu proponi solent. Inter aratores et decumanes lege frumentaria, quam Hieronicam appellant, iudicia fiunt.* Eiusmodi quoque leges, Macedonibus a L. Paullo de consilii sententia datas, recenset Liu. XLV, 29. Achaeis praescriptas Pausan. *VII. p. 427. sequ.*

CII. Vt et aliis, quas S.P.Q.R. iis dabat.

CII. Accedebant his deinde leges quaedam a Romanis latae, quas in prouinciis obseruari oportebat. Sic cum lex Atilia de dando tutore tantum in vrbe valeret: lege Iulia et Titia eadem, vti paullo ante diximus, etiam ad prouincias porrecta est. *princip. Inst. de Atilian. tut.* Cum ex lege Iulia de maritandis ordini-

bus tutor dandus esset ei mulieri virginique, quam ex hac ipsa lege nubere oportebat, ad dotem dandam, dicendam, promittendamue; factum paullo post est SCt. quo cautum, vt etiam in prouincia similiter a Praesidibus ex eadem causa tutores darentur. Vlpian. *Fragm. XI, 1.* Similia exempla suppeditabant *l. 19. D. de ritu. nupt.* (quam vberius exposuimus in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Lib. I. Cap. V. p. 64. et Lib. II. Cap. XXI. p. 334. seq.*) et *l. 5. pr. D. de manumiss.* Huc pertinent tot rescripta Principum ad prouinciarum Praesides, quibus vel noua iura dant prouinciis, vel dubia et ambigua decidunt, ceu ex Pandectis nostris ac vtroque Codice satis apparet. *l. 14. D. de off. praes. l. 14. ad SCt. Turpillian. l. 1. D. de abigeis l. 12. D. de custod. reor.*

CIII. Nec non edictis Procos.

CIII. At praecipuo ius in prouinciis proficiscebatur ex edictis proconsulum, et reliquorum magistratuum, quae simul ac in prouincias ituri erant, componere, ac dein publice proponere solebant. Hoc edictum tribus plerumque partibus constabat. Nam primo multa ex antecessorum edictis transferebant in sua, eaque pars edictum *tralatitium* vocabatur: deinde multa noua addebant ipsi, quae ad administrationem prouinciae, sumtus, et rationes ciuitatum, pactiones cum publicanis, vsuras, syngraphas hereditatem, possessiones, aliaque huius generis pertinebant: postremo etiam pleraque transferebantur ex edictis vrbanis, quaecunque scilicet de iure dicundo, seu de vsitatis priuatorum causis, et controuersiis agebant,

bant, modo concinna essent conditioni prouincialium. Vnde *edictum tralatitium* et ea pars vocatur apud Ciceron. *ad Att. V, 21.* Discimus haec omnia ex Cicer. *Epist. ad Famil. III, 8.* qui Proconsul in Ciliciam iturus: *Romae*, inquit *composui edictum, nihil addidi, nisi quod publicani me rogarunt, cum Samum ad me venissent, vt de tuo edicto totidem verbis transferrem in meum.* (Habes ergo partem edicti tralatitiam) *Diligentissime scriptum caput est, quod pertinet ad minuendos sumtus ciuitatum, quo in capite sunt quaedam noua, salutaria ciuitatibus, quibus ego magnopere delector.* (En alteram edicti partem in qua noua quaedam addiderat Cicero.) In tertia parte, quae fuerint scripta, ipse quoque ostendit *Epist. ad Attic. VI, 1.* vbi et de reliquis capitibus agit distinctius: *Breue autem edictum est, propter hanc meam διαίρεσιν, quod duobus generibus edicendum putaui: quorum vnum est prouinciale, in quo est de rationibus ciuitatum, de aere alieno, de vsura, de syngraphis: in eodem omnia de publicanis: alterum, quod sine edicto satis commode transigi non potest, de hereditatum possessionibus, de bonis possidendis, magistris faciundis, vendendis, quae ex edicto et postulari et fieri solent. Tertium de reliquo iure dicundo ἄγραφον reliqui. Dixi, me de eo genere mea decreta ad edicta vrbana accommodaturum.* Ex quibus patet, quod supra iam obseruauimus, simillima quidem inter se fuisse edicta vrbana et prouincialia: sed tamen non

statim

ſtatim idem obtinuiſſe in prouincia, quod Romae fuerat vel lege, vel moribus, receptum. Vid. Ger. Noodt *Obſeru. II, 5. p. 444.*

CIV. Sub imperatoribus multa hac in re mutata.

CIV. Sed in his non vna contigit mutatio, ex quo ad principes deuoluta eſt respublica. Primo enim, quod iam ſupra obſeruauimus, etiam prouinciale edictum concinnatum eſt perpetuum, cum antea non modo ſingularum prouinciarum edicta inter ſe diſcreparent, aliudque eſſet edictum *Cilicium*, aliud *Sicilienſe*, aliud *Aſiaticum*, etc. ſed et ſucceſſores anteceſſorum edicta, praetorum vrbanorum exemplo, ſaepiſſime mutarent. Vid. Ezech. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. II. Cap. 8. p. 181. ſeq.* Deinde, communicata cum vniuerſo orbe Romano ciuitate, leges etiam Romanae prouinciis omnibus traditae ſunt, eademque iura Romae fuerunt, ac in prouinciis. Hinc de ſuo aeuo Gregorius Thaumaturg. *in Paneg. Origen. p. 47.* Ὁι θαυμαστοὶ ἡμῶν τῶν σοφῶν νόμοι, ὅις νῦν τὰ πάντων τῶν ὑπὸ ῥωμαίων ἀρχὴν ἀνθρώπων κατευθύνεται πράγματα. *Mirifice ſapientum noſtrorum leges, quibus omnium nunc qui Romano imperio parent, hominum res reguntur.* Rutil. Numatian. *Itin. I. v. 63.* ad Roman:

Feciſti patriam diuerſis gentibus vnam,
Profuit iniuſtis, te dominante, capi.
Dumque offers victis proprii conſortia iuris,
Vrbem feciſti, quod prius orbis erat.

Plura eiusmodi teſtimonia collegerunt Iuretus ad Symmach. *Epiſt. V, 44.* Ex. Spanhem. *Orb.*

Rom.

Rom. Exerc. II. Cap. 7. p. 169. seq. qui etiam erudite obseruat, post ea quoque tempora multis ciuitatibus ἀυτονομίαν relictam fuisse ab Imperatoribus.

CV. Prouinciae parebant vel Praetoribus vel Conf. vel Propraet. vel Procos.

CV. Alterum, quod commune fuit, omnibus prouinciis, in eo positum est, quod illae non suis, vt socii et Latini nominis, sed Romanis magistratibus, parerent. Duo vero in singulas prouincias magistratus mitti solebant, quorum alter generali nomine *Praeses* dicitur. *l. 1. et 11. D. de offic. praes.* alter *Quaestor.* appellatur. Praesidum officio initio functi sunt Praetores. Hinc cum initio duo in vrbe Praetores essent, quorum alter ciuibus ius dicebat, alter peregrinis: Sicilia in prouinciae formam redacta, tertius: cum deinde Sardinia accederet, quartus: cumque et Hispaniarum duae prouinciae essent constitutae, quintus et sextus additi sunt, qui inter se prouincias sortiri solebant. Liuius XXVII, 36. et XXXIV, 55. Postea coeperunt et consulibus, si quando grauius immineret bellum, prouinciae decerni, vnde aliae prouinciae *praetoriae* erant, aliae *consulares*, Liu. VIII, 22. XLV, 17. ex quibus locis patet, Coss. tunc vel inter se comparasse prouincias, vel sortitos esse. Conf. Liu. XXXIV, 35. Solebant tamen aliquando prouinciae nec comparari, nec sorte, sed iudicio senatus populiue, decerni consulibus, ceu docent exempla apud Liu. XXXVII, 1. XXX, 27. XXXV, 20. Nonnunquam vtrisque prorogari solebat

bat imperium; et tunc *Propraetores* vel *Proconsules* dicebantur (x), quorum illi sex lictoribus, totidemque securibus, hi duodecim vtebantur. Qua de re Appianus *Syriac. p. 95.* Ἐφ ἅπαντας περιέπεμπον στρατηγοὺς ἐπὶ τῆ στρατιᾶ οὓς αὐτοὶ καλοῦσιν ἑξηκαπελέκας ὅτι τῶν ὑπάτων δώδεκα πελέκεσι, καὶ δώδεκα ῥάβδοις, ὥσπερ ὁι πάλαι βασιλεῖς, χρωμένων, το ἥμισυ τῆς ἀξιώσεως ἐστὶ τοῖς δὲ τοῖς στρατηγοῖς καὶ τὰ ἡμίσια παράσημα. *Ad omnes miserunt propraetores cum senis securibus: quia consules duodenis securibus totidemque fascibus, vt olim Reges, vtuntur. Praetores autem, vt insignia consulum dimidiata, ita dignitatis quoque ac potestatis habent dimidium.* Ad Plutarch. *vit. Paulli. p. 256.*

CVI. Noua magistratuum prouincialium nomina sub Imperatoribus.

CVI. Postquam prouincias cum Senatu diuisit Augustus, alia sensim in vsu esse coeperunt nomina. Nam quos Senatus mittebat Praesides, ii *procoss.* veteri vocabulo appellati: quos

(x) Ita sese res habuit, temporibus antiquissimis: primusque Coss. cui ita prorogatum imperium, est Q. Publilius Philo. Liu. VIII, 26. Idem postea saepius factum esse docent exempla apud Liu. XXIX, 13. XXXV, 1. et alibi. Deinde et ii procoss. dici coeperunt et praetores, qui nullis antea gestis magistratibus, ad bellum gerendum missi sunt in prouinciam. Qualis procos. fuit P. Cornelius Scipio Liu. XXVI, 19. Propraetor. C. Octauius Cic. *Philipp. XI*, 19. Suet. *Octau. X.* Postea inualuit, vt quotannis, antequam noui Coss. et Praetores designarentur, prouinciae duae consulibus, et reliquae Praetoribus futuris decernerentur, quas illi designati vel sortirentur, vel inter se compararent vt finito magistratu in eas proficiscerentur. Sigon. *de ant. iur. prou. II, 1. p.* 125.

quos Imperatores, ii variis deinde nominibus nuncupati, *Legati Augg. pro consule*, vel *pro praetore*, *Praefecti Augustales*, *Legati Caesarum*, *Praesides*, *Procuratores Caesarum*, *Consulares*, *Correctores*, *Iuridici*, quales aliquando in Italia et Alexandriae, Sex. Rufo *Romani iudices*, Straboni *Libro XIII.* Δικαιοδόται dicti, quin in minores quasdam prouincias *Procuratores Caesarum* iuere, vel *Rationales*, et *Catholici*, de quibus praeter ea, quae diximus *in Pand. P. I.* §. *231.* legi merentur Dio. Caſſ. *LIII. p. 504. ſeq.* Guido Panciroll. *notit. Imp. Orient. CLV.* Iac. Guther. *de Offic. Dom. Aug. I, 5. ſeq.* Aliis etiam ſub Imperatoribus vti coeperunt inſignibus. Conſulares faſces: praeſides praeterea vexilla habuere, quae vultum principis, praeferebant. *l. 1. C. Theod. de conſul. et praeſid. et in Iac. Gothofr.*

CVII. Imperium praeſidibus initio lege curiata dabat populus: Cicer. *de lege Agrar. II, 12.* prouincias ipſas decernebat Senatus, cuius etiam erat, ſtatuere, quas conſulares, quas praetorias eſſe vellet, quamuis plerumque eam teneret rationem, vt eas, in quibus tumultuari, aut quas ab hoſtibus vicinis tentari intelligeret, Conſulibus; quietas vero et pacificas Praetoribus decerneret, qui deinde eas inter ſe vel ſortiebantur, vel comparabant. Sigon. *l. c. II, 1. p. 125.* Id ius deinde veluti poſtliminio recepit Senatus, lege Sempronia de prouinciis decernendis, lata a C. Sempronio

CVII. Quis eiusmodi magiſtratus conſtituerit?

nio

nio Graccho, Q. Caecilio et T. Quinctio Coss. anno V. C. DCXXX. Cic. *pro domo sua Cap. IX. de prouinc. consul. c. 11. Agrar. II, 12.* cum L. Calpurnius Piso Trib. plebis paullo ante anno DCIV. noua quaedam lege sua inuexisset. Extremis reip. temporibus, et labente vetere disciplina, multa contra morem maiorum excogitarunt Sulla, Marius, Pompeius, Crassus, Caesar, Antonius, quae accurate satis refert Sigon. *l. c.* donec Augustus, vt dixi, prouincias cum Senatu populoque Romano partiretur (y). Dio Cass. *l. c.*

CVIII. Quomodo ornati?

CVIII. Ituris in prouincias Praesidibus mandata dabat Senatus, quantum pecuniae, quantum exercitum habiturus sit, quod stipendium eum dare, quantum viaticum capere oporteret; et hoc SCt. praesides, ipsaeque prouinciae, ORNARI dicebantur. De quo ritu plura tradunt Is. Casaubonus et Torrent. *ad Suet. Caes. XVII.* Sigon. *de ant. iure prouinc. II, 1. p. 142. seq.*

CIX. Quo comitatu vsi sint?

CIX. In comitatu Praesidum erant legati, tribuni militum, centuriones, praefecti, decuriones, militarium operum rationumque auditores:

(y) Hinc discrimen inter prouincias *populares* vel *publicas* et *Caesarum*. Sed saepe harum prouinciarum facta est permutatio. Pnblicas plerasque ad se rapuit Claudius, quas deinde Senatui sub imperii initio restituit Nero. Tacit. *Ann. XIII, 4.* Sub Traiano etiam Bithynia cum aliis a Senatu ad Imperatores translata est. H. Noris *Cenotaph. Pisan. p. 207.* Postremo omnes prouincias ad se rapuere Principes, nihilque Senatui reliquum fuit, vltimis imperii temporibus.

ditores: praeterea vero ſcribae, accenſi, praecones, lictores, interpretes, tabellarii, aruſpices, cubicularii, medici, et, quae quotidianae vitae prope ſocia fuit, iuuenum cohors, quae cohors praetoria, et quaſi praetoria dicta eſt, in quem numerum etiam contubernales referendi. Sigon. *l. c. Cap. II. p. 149.* Legatos Praeſidi aut Senatus dabat, aut huius permiſſu adſciſcebat Praeſes, aut plebs, lata lege, extra ordinem deſignabat. Cic. *Vatin. XV.* Nep. *Attic. VI.* Et hi ſunt τῦ ἡγεμόνος πεμπομένοι, de quibus *1. Petr. II, 14.* Numerus eorum non vnus idemque ſemper fuit. Q. Cicero tres ſecum legatos duxit in Aſiam. Marco fratri in Ciliciam eunti quatuor; Q. Pompeio quindecim adfuerunt. Quamuis vero et ipſi legati lictoribus et faſcibus vterentur: Liu. XIX, 9. non tamen niſi mandatam iurisdictionem habebant, quae quanta eſſe potuerit, ex *tit. de officio eius, cui mand. iurisdictio* conſtat, et egregie, ſuo more, diſquirit Ger. Noodt *de Iurisd. II, 7. p. 161.* Vnde Caeſar *de Bell. Ciu. III, 51. Aliae ſunt legati partes, aliae imperatoris: alter omnia agere ad praeſcriptum: alter libere ad ſummam rerum conſulere debet.* Idem *de Bello Ciu. II, 17. officium legati fiduciariam* dicit *operam obtinere.* Reliquorum, qui in comitatu praeſidum fuere, veluti tribunorum, centuriorum, praefectorum, ſcribarum, medicorum, accenſorum, haruſpicum, Praeconum. (Vid. Liu. XLII, 49. Cic. *Verrin. II, 10.*) et huius generis aliorum miniſtrorum,

quaenam fuerint officia, ex ipsa veteris rei militaris ac iudiciorum ratione facile colligitur. De solis contubernalibus addendum, fuisse ita appellatos adolescentes, qui percipiendae rei militaris et prouinciae cognoscendae caussa praesides in prouinciam erant secuti. Cic. *pro Coel. XXX.* et *pro Planc. XI.* Ex toto vero illo prouinciali comitatu, libera adhuc republica, exulabant feminae, quae ab Augusti demum temporibus (*z*) duci coepisse in prouincias, palam est. Hinc M. Seneca *Controu. Lib. IV.* laudat Flaminium, quod exiturus in prouinciam, vxorem a porta dimiserit. Ast postquam Augustus quibusdam, quamuis grauate, id concesserat, sensim obsoleuit illa maiorum disciplina. Hinc et frustra fuit sub Tiberio Caecina, qui morem veterem revocandum suabebat. Tacit. *Annal. III, 33. Inter quae Seuerus Caecina censuit, ne quem magistratum, cui prouincia obuenisset, vxor commitaretur.* Et paucis interiectis: *Haud enim frustra placitum olim, in feminae in socios aut gentes externas traherentur. Inesse mulierum comitatui, quae pacem luxu,*

(z) De ipso quidem Augusto Sueton. *Octav XXIV. Disciplinam seuerissime rexit, ne Legatorum quidem cuiquam, nisi grauate hibernisque demum mensibus, permisit vxorem interuisere.* Tiberium quoque simile quid sanxisse, patet ex *l.* 14. *D. offic. procos.* Sed non diu haec antiquae disciplinae mansit custodia, ex quo ipse Augustus Liuiam; Germanicus Agrippinam in prouincias duxerat. Cautum tamen fuerat SCtum anno V. C, IↃCCLXXII. Cotta et Messala Coss. vt si vxor aliquid deliquerit in comitatu Praesidis ab ipso marito, ratio et vindicta exigeretur. *l.* 4. §. 2. *D. de offic. procos.*

luxu, bellum formidine morentur. Sed, vt dixi, nihil profecit Caecina, Valerio Messalino et Druso ei grauiter occlamantibus. Hinc saepe vxores cum magistratibus ex eo tempore in Prouinciis haesisse legimus, veluti vxorem Pilati, *Matth. XXVII, 19.* Drusillam Felicis, *Act. XXIX, 24.* vxorem Plinii, ceu ex eius *Epistolarum Libro X, 121.* discimus. Nondum tamen res ordinaria: nec promiscua omnibus licentia. Id enim si fuisset: non sanciuisset Alexander Seuerus, *vt Praesidibus, qui vxores non haberent, singulas concubinas, quod sine his esse non possent, in prouincias ducere liceret.* Lamprid. *Vit. Alex. Cap. XLII.*

CX. Quomodo profecti sint in prouinciam?

CX. Profecturi in prouincias Praesides, nuncupatis in Capitolio pro republica votis, atque inde demum paludamento lictoribus, reliquisque adsumtis imperii insignibus, ad portam vrbis ibant, et si quidem nonnulla superessent negotia, extra vrbem aliquandiu morabantur, cum intra vrbem cum imperio esse haud possent: sin vero omnia parata essent, salutantibus amicis, et officii causa aliquantum prosequentibus, iter in prouinciam ingrediebantur. Liu. *XLII, 49. XLV, 39.* Cic. *Verr. V, 13.* Vbi attigerant prouinciam: certiorem de aduentu suo faciebant decessorem, vt cum eo congredientes de statu prouinciae cognoscerent. Quo facto intra triginta dies illo discedendum erat, id quod lege Cornelia, a L. Cornelio Sulla lata, fuisse statutum, patet ex Cic. *Epist. ad Fam. III, 6.* Immo et antequam

prouinciam ingrediebantur, edicto de aduentu ſuo monebant prouinciales, continente commendationem aliquam ſui, et maxime deprecante, ne publice vel priuatim ſibi occurreretur, ſiquidem id melius in ſua quisque patria facere poſſet. *l. 4. §. 3. 4. D. de offic. procoſ.* vbi et alia, a Procos. in prouinciae ingreſſu obſeruanda, habentur.

CXI. Officia praeſidum.

CXI. Cum vero duo eſſent Praeſidum munera, quorum alterum IVRISDICTIONE, alterum continebatur IMPERIO: ſolebant illi ita partiri annum, vt aeſtatem fere rei militari, hiemem iuri dicundo impenderent. Cic. *Epiſt. ad Att. V, 14.* Et ita quidem libera adhuc rep. ſe res omnino habebat. Auguſtus autem cum populo partitus prouincias, ſuos quidem Praeſides mittebat ita, vt et legionibus praeeſſent, Dio Caſſ. LIII. *p. 504.* non autem vllam partem imperii militaris concedebat Proconſulibus a Senatu in prouinciam miſſis, niſi quod aliquando extra ordinem legiones ducere iuberentur. Lipſ. *Exceſſ. ad Tacit. Ann. I. litt. M.* Vtrique tamen ius ſumma auctoritate dicebant. Cauſae, quae in litem deducuntur, vel publicae ſunt, vel priuatae. Priuatarum cauſarum cognitio vel domeſtica erat, vel popularis. Domeſtica intra praetorium et in cubiculo querelis prouincialium audiendis, miniſtrante cubiculario, explicabatur: popularis in baſilica ac pro tribunali, ſcribis, accenſis, praeconibus, lictoribus apparentibus. Cic. ad *Q. Fratr. I, 1. Conſtare inter omnes video, facillimos eſſe aditus ad te,*

te, patere aures tuas querelis omnium, nullius inopiam ac ſolitudinem, non modo illo populari acceſſu ac tribunali, ſed ne domo quidem tua ac cubiculo eſſe excluſam. Vt autem hanc poteſtatem eo commodius exercerent praeſides: ſimul ac venerant in prouinciam, conuentum vel forum in certum diem certumque locum indicebant prouincialibus. Et eiusmodi conuentus deinde vel plures vno loco, vel ſingulos ſingulis locis agebant, ita, vt intra annum omnem prouinciam percurrerent. Sigon *de antiquo iure prou. II, 5. p. 184.* Ius eodem ordine dicebant, quo Romae Praetores, adeoque omnia obſeruabant, quae infra *Libro IV.* de Romanorum iudiciis dicemus. Id modo addimus, quemadmodum Romae Praetori in conſilio erant *Decemuiri ſilitibus iudicandis*: ita a praeſidibus eorum loco adhibitos fuiſſe viginti Recuperatores, ciues Romanos. Vlpian. *Fragm. I, 13.* Theoph. §. 4. *Inſt. qui et ex quib. cauſ. manum. non licet.* Commiſſae Praeſidibus erant etiam quaeſtiones de criminibus, in quibus eandem denuo rationem tenebant Praeſides, quam in vrbe Praefecti Praetorio. Habebant enim ius gladii. *l. 6. pr. l. 11. D. de off. procoſ. l. 6. §. 8. l. 13. ſeq. l. 21. D. de off. praeſid.* Neque tamen iis erat ius deportandi in inſulam, *l. 2. §. 1. D. de poen. l. 6. §. 1. D. de interd. et releg.* neque liberam mortis facultatem concedendi, *l. 8 §. 1. D. de poen.* neque ius publicandi bona poſt conſtitutionem Theodoſii et Valentiniani, *l. vn. C. Th. ne ſin. iuſſ. princ. cert.*

iud. lic. confisc. Cuius rei ratio non alia fuisse videtur, quam quod hae poenae fere personis honestioribus, et in dignitate constitutis irrogari solerent, vbi in plebeios gladio animaduertebatur. *l. 27. §. 1. 2. de poen.* Vid. Vlr. Hub. *Digress. III, 7.* Praeterea etiam rei frumentariae omnisque in vniuersum prouinciae curatio penes Praesides erat, ceu prolixe docet Sigon. *II, 5.* et *6. pag. 207. seq.*

CXII. Quaestores prouinciales.

CXII. Praeter Praesidem, in vnaquaque prouincia etiam QVAESTOR erat, alter magistratus, qui potestatem non a Praeside, sed ab ipso populo accipere solebat. Vnde et ipse lictoribus ac scribis vsus est. Cic. *pro Planc.* XLI. Lecti enim a populo Quaestores sortiebantur prouincias, eorumque duo vrbanas, reliqui prouinciales Quaesturas obtinebant. Cicero *Verr. I, 13. Epist. ad Q. Fratr. I, 1.* Mortuo in prouincia Quaestore, alii interim hoc munus demandabat Praeses, qui *Proquaestor* appellabatur. Cic. *Verrin. III, 15.* Instituerant autem veteres Romani, vt inter Praesidem et Quaestorem eadem intercederet necessitudo, quae inter parentem et filium. Cic. *Diuinat. in Verr. XIV. pro Plancio XI.*

CXIII. Eorum officium.

CXIII. Ceterum hi Quaestores curabant pecuniam publicam, quae aut ex aerario deprompta, in vsus prouinciae expendenda, aut in prouincia exacta, esset in aerarium referenda. Illa pecunia *attributa*, haec *vectigalis* dicebatur. Vtramque in tabulas referebant Quaestores, et deinde vbi prouinciis decederent, rationes acce-

cepti

cepti expensique reddebant, et residua inferebant aerario. Nonnunquam Quaestoribus Praesides etiam partem iurisdictionis imperique demandabant, cuius rei exemplum est apud Caesarem *de Bello Gall. VI, 6. Caesar, partitis copiis cum C. Fabio legato, et M. Crasso Quaestore, hostes adiit tripartito.* Add. Cicero *Verrin. I, 13.*

CXIV. Haec de magistratibus prouinciarum: proximum est vt de tertio, quod commune habuerunt prouinciae, agamus, de tributis puta et vectigalibus, quibus quam maxime prouinciae permebantur. Romani enim, cum bello aliquem populum vicissent, duabus maxime rationibus cum eo agebant. Aut enim victoriae praemium annuum ei stipendium vel tributum imperabant, vnde *census capitis*: aut victos exuebant agris, eosque vel in publicum reip. patrimonium redigebant, vel colonos ex vrbe eo deducebant, vel eos victis reddebant, et ex eorum prouentu aliquam partem reipublicae tribui iubebant: qui *census soli* dicebatur. Cic. *Verrin. III, 6. V, 5.* Petr. Burmann. *de Vectig. Pop. Rom. I.* Prioris generis populi tributarii vel *stipendiarii* vocabantur: posteriores *vectigales*, quamuis non tam anxie semper discrimen inter tributum et vectigal fuerit ab auctoribus obseruatum. Cuiac. *Obs. VII, 4.* Stipendiaria prouincia fuit Gallia comata, de qua Sueton. *Iul. XV. Omnem Galliam, quae a saltu Pyrenaeo Alpibusque et monte Gebenna, fluminibusque Rheno et Rhodano continetur, patet-*

CXIV. Tributa, quae exigebantur a prouincialibus.

que circuitu ad his tricies centum millia passuum, praeter socias ac bene meritas ciuitates, in prouinciae formam redegit, eique quadringenties in singulos annos stipendii nomine imposuit.

CXV. Vt et vectigalia et speciatim Decumae.

CXV. Aliae prouinciae erant vectigales, eaeque ex agris suis *decumas*, ex pascuis *scripturam*; et ex portubus, qui mercibus inuehendis et euehendis patebant, *portorium*, pendebant, de quibus iam supra diximus *num. LIII. seq.* Sic *decumas* dabant Sicilia, Cicer. *Verr. III*, 6. Sardinia, Liu. XLII, 1. Africa, Gruter. *Inscript. p.* IↃxii. Asia, Cicer. *Epist. ad Attic. V*, 13. Syria, Cic. *Agrar. II*, 19. Aegyptus, Plin. *Paneg. XXX.* Nonnunquam loco decimae, si minus fertilis esset prouincia, vicesima exigebatur, veluti ab Hispanis. Liu. XLIII, 2. Saepe etiam, si quando publica necessitas et angustia temporum id exigerent, prouinciis alterae imperabantur decumae vltra debitas, quo casu tamen pecunia pro illis soluebatur aratoribus Cic. *Verrin. III*, 31. vnde etiam *frumentum emtum*, item *decumanum* vel *imperatum* dicebatur. Inter quae quid intersit, docet laudatus Burmann. *de vectigal. II.* Exempla huius rei plura occurrunt apud Liu. *XXXVI*, 2. *XXXVII*, 2. *et* 50. *XLII*, 31. Cum vero, libera adhuc republica, hae decumae non in pecunia, sed in frumento a singulis soluerentur aratoribus: postea sub Imperatoribus confectus est *canon frumentarius* dictus, quo, quid quaeuis prouincia quotannis praestare deberet, erat comprehensum, cuius meminit Spartian. *Seuer.* VIII.

Lam-

Lamprid. *Elagab.* XXXVII. conf. Iac. Gothofred *ad Tit. C. Theod. de can. Frum. V. R.* Ceterum frumentum hoc, siue per decumas, siue secundum canonem, exactum, tum Romae, tum in prouinciis, in publicis condebatur horreis, vnde postea per curatores annonae populo et militibus distribuebatur. Buleng. *de Vect. Pop. Rom.* VIII. Casaub. *ad* Lamprid. *Alex. Seu.* XXXIX. Lips. *Elect. I, 8.* Iac. Gothofr. *ad tit. C. Theod. de re milit. et ad tit. de erogat. mil.* Talia erant horrea *Galbiana*, Grut. *p.* LXXV, 1. Reinesf. *Inscr. class.* VI, 126. itemque *Seiana, Pupiana*, et similia, de quibus erudite disserit Reinesf. *Var. Lect.* III, 12. *p.* 545. *seq.* Non solum vero frumenti, sed et vini oleique, praestabantur decumae, quae et ipsae Romam ad populi vsus mittebantur, vt docet Burmann. *de Vectig. Pop. Rom. II. et III.*

CXVI. Non minus pingue vectigal ex pascuis prouincialibus redibat et saltibus. Tales enim non solum in Italia erant, sed et in prouinciis. Vnde *magistrorum scripturae in Asia et Sicilia* meminit Cicero *ad Att. V, 15. Verrin. V, 70.* Scriptura vero dicebatur hoc vectigal, quia pastores oportebat apud publicanum numerum pecudum, quas in pascua publica immittere vellent, profiteri: quem publicanus in tabulis suis adnotabat, et scribebat, ex qua scriptura postea ratio inter pastorem et publicanum conficiebatur. Festus *voce Scripturarius p. 429.* Sed hoc genus vectigalium sub Imperatoribus aliam induisse faciem, et praeter pensio- CXVI. Scriptura.

nes ex pascuis dominicis, etiam certum numerum pecudum ex gregibus praestandum fuisse a prouincialibus, ex Cassiodor. *Var. XI, 39. l. 3. C. Theod. de suar. pecuar.* Vopisc. *Prob. XV.* demonstrat V. C. Burmannus *de Vectig. pop. Rom. IV.*

CXVII. Portoria.

CXVII. Soluebant prouinciae etiam portoria. De Sicilia id certum est ex Cic. *Verr. II, p. 72. seq.* de Asia ex eiusdem *Agrar. II, 29.* de Britannia ex Tacit. *Vit. Agric.* XXXI. Nec tantum de mercibus in portum deuehendis dabatur portorium, verum etiam pro itineribus. Sueton. *Vitell.* XIV. maxime pro cadauere, quod non nisi permissu maximi Pontificis vel principis transferri in alium locum poterat *l. 37. D. de relig. et sumt. fun.* Sustulisse ea vectigalia dicitur Pertinax apud Herodian. *Hist. II, 4.* Sed restituta eadem esse oportet a sequentibus Imperatoribus, siquidem adhuc illorum mentionem facit Vlpianus *l. 21. D. d. donat. inter. vir. et vxor.* Vectigal tamen pro cadauere transferendo sublatum est constitutione, quae est in *l. vlt. C. de relig.* quam ex Graecis restituit Iac. Cuiac. *Obs.* XI, 21. Plura de portoriis dabit V. C. Petr. Burm. *de Vectig. Pop. Rom. XI.*

CXVIII. Alia vectigalium genera.

CXVIII. Praeter haec et alia erant vectigalia, quae in quibusdam prouinciis exigebantur. Ex ferrariis argentariisque, immo et aurifodinis vectigalia magna dare cogebantur Hispani Liu. XXXIV, 21. Strab. *Geogr.* III. Africam e marmoribus soluisse vectigalia constat ex *l. 1. C. Theod. de metall.* Macedonia etiam, Illyricum,

cum, Thracia, Britannia, Sardinia ex metallis vectigalia pendebant. Petr. Burmann. *de Vectig. VI.* Poteſtas enim indagandi metalla etiam priuatis erat, antequam illis eam ademerat Tiberius. Sueton. *Tiber. XLIX. Plurimis etiam ciuitatibus et priuatis veteres immunitates, et ius metallorum, ac vectigalia ademta.* Reſtituerunt deinde iisdem hoc beneficium ſequentes principes, ſed ea lege, vt certum inde *canonem metallicum* ſoluerent, de quo agit *l. 4. C. Theod. de Metallar. et ib.* Iac. Gothofredus. Eiusdem generis fuit ex cotibus prouentus in Creta inſula, de quo Plin. *Hiſt. Nat. XXXVI, 22. l. 15. D. de public. et vectigal.* Meurſ. *Cret. Lib. I. Cap. XII. p. 48. Lib. II. Cap. IX. p. 116.* Vectigalis picariarum mentio fit in *l. 17. §. 1. D. de V. S.* A vectigali etiam liberae non fuerunt ſalinae, quales in Macedonia aliisque prouinciis fuiſſe, patet ex Liu. XLV, 29. Plin. *Hiſt. Nat.* XXXI, 7. I. Maccab. X, 29. *l. 4. §. 7. D. de cenſib.* De eo quoque vectigali pluribus agit Petr. Burmann. *de Vectigal. P. R. VI.*

CAP. V.

DE MVNICIPIIS, COLONIIS, PRAEFECTVRIS, CIVITATIBVS FOEDERATIS.

CXIX. Quid interfuerit inter iura ciuitatis, Latii, Italiae, et prouinciarum, ſatis adhuc videtur a nobis explicatum. At non omnes in Latio

CXIX. Cur hic agatur de municipiis, coloniis etc.

Latio ciuitates iure Latii, nec omnes in Italia iure Italico, aut in prouinciis iure prouinciarum vsae sunt; sed aliae MVNICIPIORVM, aliae COLONIARVM, aliae PRAEFECTVRARVM, aliae aliis nominibus sunt insignitae, de quibus singulis paullo distinctius agendum.

CXX. Quid municipia?

CXX. MVNICIPES erant *ciues Romani, in municipiis legibus suis et suo iure vtentes, muneris tantum cum populo Romano participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque vlla lege, quam in quam populus eorum fundus factus esset.* Gell. *Noct. Attic. XVI, 13.* Erant ergo I. *ciues Romani*, adeoque multis iuribus ac priuilegiis, quae solis ciuibus Romanis propria erant, gaudebant (*a*), sed non tamen erant *ciues ingenui*, vt Romae habitantes vocat Cicero *in Bruto cap. LXXV.* neque iure optimo ciuitatis gaudebant, nisi Romae constituissent domicilium. II. *Suis legibus et suo iure vtebantur*, id est, propriis suis legibus atque institutis, quae leges municipales dicuntur, *l. 3. §. 4. D. quod vi aut clam. l. 3. §. 5. D. de sepulcr. viol.* regebantur, neque cogebantur Romanas leges recipere, nisi id sua sponte vellent, quo casu *fundi facti* eiusmodi populi dicebantur. Cic. *pro Balbo XX.* Non ergo ius suum vel αὐτονομίαν amittebant municipes, iure suffragii donati, ceu existimat Sigonius, *de ant. iure Ital. II, 7.* sed tantum foedus, id

(*a*) Hinc et lupam cum puerulis solent in numis signare. Vaillant. *de Numism. aen. Imp. in Municip. et Colon. T. II. p. 113.*

id est, noua amplius foederati Pop. Rom. erant, sed ciues. Et ita intelligendus locus Ciceronis *pro Balbo Cap. VIII. In quo magna contentio Heracliensium et Neapolitanorum fuit, cum magna pars in iis ciuitatibus* FOEDERIS SVI (*b*) *libertatem ciuitati anteferret.* III. *Muneris cum populo Romano erant participes.* Idque praecipue intelligendum de muneribus militaribus. *l. 18. D. de. Verb. sign.* Gaudebant enim municipia iure legionis, adeoque participes erant munerum militarium, vnde et dici videntur municipes.

CXXI. Municipia eiusmodi initio non nisi intra Italiam olim reperiebantur, eoque nomine ante leges Iuliam et Plotiam celebrantur Caerites, Tusculani, Lanuuini, Arcini, Nomentani, Pedani, Fundani, Formiani, Campani, Equites, Cumani, Suessulani, Acerrani, Priuernates, Anagnini, Arpinates, Trebulani, Sabini, aliique plures, de quibus Onuphr. Panuin. *de Rep. Rom. III, p. 354.* Car. Sigon. *de Ant. iure Ital. II, 9.* Postea vbi extra Italiam arma victricia extulere Romani, etiam in prouinciis ciuitas non vna municipiorum iuribus dona-

CXXI. Ea vel Italica vel Prouincialia?

(*b*) Ita editiones Cicerones priores, et ad veterum librorum fidem adornatae. Ast Paull. Manutius et postea Ism. Bullialdus *de populis fundis p. 1. 936. Tom. II. Thes. Ant. Rom. Graeu.* legerunt *iuris sui libertatem* pro *foederis sui libertatem*, quae lectio etiam editori Parisiensi Orationum Ciceronis, quae in vsum Delphini prodierunt, placuit. Sed antiquam lectionem erudite defendunt. H. Vales. in eodem *Thes. Ant. Rom. Tomo. II. p. 1947.*

donata est. Sic in Baetica Plinius *Hist. Nat. III, 2. seq.* numerat municipia VIII. in citeriore Hispania XIII. in Sardinia II. in Lusitania vnum. Eodem pertinent tot numi, in quibus ciuitates prouinciales, ciuitate donatae αὐτονομίαν suam celebrant (c), de quibus Henr. Noris. *de Epoch. Syro Maced. III. p. 352.*

CXXII. Triplex municipiorum genus.

CXXII. Sed non vna tamen erat municipiorum conditio. Tria eorum genera distinguit Festus voce *Municipium p. 324.* quem locum a multis laudatum, a paucis intellectum, primus accurate exposuit Ez. Spanhemius *Orb. Rom. Exerc. I. Cap. 12. §. 70. Primo* ergo, ex Festi sententia, *municipium id genus hominum dicitur, qui cum Romam venissent, neque ciues Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum, ad munus fungendum vna cum Romanis ciuibus, praeterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo.* Hi ergo, dum in patria man-

(c) In numis aeneis Imperatorum, a municipiis et coloniis causis, quos collegit Io. Foy Vaillantius, occurrunt municipia varia veluti *Aelium Coillutanum* in Numidia *T. I. p.* 169. 198. 210. *T. II. p.* 31. 64. 79. *Bilbilis* in Hispania *T. I. p.* 12. 95. 100. *Calagurris* in eadem *T. I. p.* 21. 70. *Cascantum* in eadem. *T. I p.* 71. *Cluuia* in eadem. *T. I. p.* 72. *Ergauica* in eadem *T. I. p.* 35. 76. 103. *Graccuris* in eadem. *T. I. p* 79. *Ilerda* itidem Hispanica. *T. I. p.* 36. *Illergauonia* ibidem *T. I. p.* 77. *Italica* ibidem. *T I. p.* 37. 51. 78. 92. 96. *Osca* ibidem *T. I. p.* 38. 78. 95 103. *Osicerda* ibidem *T. I. p* 80. *Stobiense* in Macedonia *T. I. p.* 132. 135. 143. 149 *T. II. p* 15. 22. 43. 59. quod tamen tempore Vlpiani iuris Italici fuit. *l.* 8. §. 8. *D. de censib. Tarraco* in Hispania Tarraconensi, *T. I. p.* 47. 53. 83. *Vtica* Iulia *T. I. p.* 86.

manſerunt, peregrini habiti: Romam commigrantes iura ciuitatis, ſed non optimo iure conſecuti ſunt, excluſi quippe a ſuffragii latione et petitione honorum. *Deinde* et id hominum genus dicebantur municipes, *quorum ciuitas vniuerſa in ciuitatem Romanam venit.* Et hi quidem veri ciues Romani erant, ipſaque iura ſuffragiorum ac honorum habebant. Vnde et certae tribui Galeriae adſcriptos fuiſſe docet Noris. *Cenotaph. Piſan. Diſſ. I, 1.* Tertium denique municipum genus ab eodem Feſto memoratur, *qui ad ciuitatem Romanam ita venerunt, vt municipes eſſent ſuae cuiusque ciuitatis et coloniae:* vel, vt paullo ante dixerat, *qui ea conditione ciues Romani fuiſſent, vt ſemper rempublicam a populo Romano ſeparatam haberent.* Atque hic in populi Romani leges et iura fundi non erant facti, nec ſe iisdem obſtrinxerant. Et in his tertii generis muncipiis ciues non gaudebant iure honorum et ſuffragiorum. Vnde nec tribui erant adſcripti, nec participes ſacrorum curialium habebantur, ſed ſua illis erant ſacra municipalia, ne quibus Feſtus *l. c.*

CXXIII. Illud adhuc obſeruandum, in municipiis plerisque eam fuiſſe inſtitutam reipublicae formam, quae imaginem quandam ſpeciemque reip. Romanae referet. Quemadmodum Romae ſenatus: ita in municipiis decurionum erat collegium (*d*), quod AMPLISSIMVM

CXXIII. Res publicae municipiorum.

(*d*) Hi ita dicti videntur Velſero *Rer. Auguſt. V. p.* 74. a decuriis, in quas fuerint deſcripti. Habebant hi ſuum

SIMVM ORDINEM, apud Cic. *pro Coelio XI.* NOBILLISSIMORVM ORDINEM, in lapide apud Gruter. *p. CCCXXI, 7.* ORDINEM SPLENDIDISSIMVM in alio *p. CCLXXV, 2.* VIROS PERFECTISSIMOS ET RRINCIPALES et ORDINEM SPLENDIDISSIMVM *p. CCCLXIII, 2.* ORDINEM SANCTISSIMVM *p. CCCXCIII, 5.* ac denique CONSCRIPTOS *p. CCCCLVI, 1.* vocari animaduertimus. Quemadmodum porro Romae erant bini consules: ita in municipiis Duumuiri, qui summo loco ciuitatibus praeerant, et ad consulem exemplum pro fascibus bacillis vtebantur. Lips. *Elect. I, 23.* Sed nonnunquam tamen et fascium vsum affectabant. Cicero *Agrar. II, 34.* de L. Considio et S. Saltio Capuae duumuiris: *Anteibant lictores, non cum blacillis,* (seu alias in municipiis fieri solebat,) *sed, vt hic praetoribus anteeunt, cum fascibus duobus.* Quin aliquando hi duumuiri consulum affectabant nomen. Quamuis enim id negent Velser. *Rer. Augustan. V, 272.* et Reines. *Var.*

suum censum, non secus ac Romani senatores, qui erat centum millium. Plin. *Epist. I, 19.* Quemadmodum etiam Romae iis, qui non fuerant magistratus, nec triumphauerant, ornamenta aliquando consularia, praetoria, triumphalia dari solebant: Ita et in marmoribus municipiorum frequenter mentio fit ornamentorum Duumuiralium, Aedilitiorum, Quatuoruiralium, Decurionalium, veluti apud Spon. *Miscell. Erud. Ant. p. CLXIV.* EXORNATO ORNAMENTIS DECVRIONALIBVS. Inter ornamentu haec erat praetexta, decurionibus permissa. Liu. XXXIV, 7.

Var. III, 16. Capuanos tamen magiſtratus ſuos vocaſſe coſſ. obſeruat Cic. *pro Piſ. XI.* Alia exempla ſeſe offerunt apud Plin. *Hiſt. Nat.* VII, 43. Phil. a Turre *de colon. Foroiul. pag.* CCCLX. Gruter. *Inſcr. p* CCCLI, 5. Henr. Noriſ. *Cenotaph. Piſ. Diſſ. I*, 3. Fabret. *Inſcript. X*, 439. Sic et Graece ὕπατοι et διϋπατοι duumuiri dicti. Olear. *ad Philoſtrat. vit. Herod. p.* 546. Conſ. Euerard. Otton. *Diſſ. de conſul. extra Romam. Cap. II.* In municipiis porro erant Dictatores, (Cic. *pro Milon. X.*) Aediles (Suet. *de clar. Rhet. VI.*) Quaeſtores, Cenſores, qui et *quinquennales* dicebantur. Cic. *Verr. II* 52. Liu. XXIX, 15. Gruter. p. CCCLXVI, 2. CCCCXXXII, 5. immo et praetores Liu. *Epitom.* LXXIII. Plin. *Hiſt. Nat.* XVII, 11. Spon. p. CLXXXII. Quatuoruiri, Decemprimi, et alii, de quibus Car. Sigon. *de antiquo iure Ital. II*, 8. et omnium accuratiſſime Henr. Noriſ. *Cenotaph. Piſan. Diſſ. I*, 3. Porro quemadmodum Romae leges ferebantur: ita et in municipiis, idque eadem fere ratione vtrobique factum eſſe, patet ex loco Cic. *de Leg. III*, 16. *Et auus quidem noſter ſingulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, reſtitit M. Gratidio, cuius in matrimonio ſororem, auiam noſtram, habebat, ferenti legem tabellariam.* Denique et Flamines ſuos habebant, non ſecus ac Romani, quorum meminit Cicero *pro Milon. X.* et publica vectigalia, quibus ſumtus in republica neceſſarii ſuſtinebantur: *l.* 17. §. 1. *D. Verb. ſign.* vt adeo in omnibus videantur municipes ſe ad Roma-

nae reip. formam, quantum fieri poterat, composuisse.

CXXIV. Coloniae quid? et cur deductae?

CXXIV. Haec de municipiis: pergendum ad COLONIAS. Ita vocabantur oppida, in quae populus Romanus ciues suos ad incolendum deduxerat, vel, vt Gellius *Noct. Att.* XVI, 13. ait, *ciuitates, ex ciuitate Romana quodammodo propagatae.* Solebant enim Romani ex Romuli instituto non seruitute mulctare oppida bello capta, sed saepe in ea colonos ex vrbe deducere, qui locis istis loco praesidii essent. Dionys. Halic. VII, 439. Appian. *de Bello ciuili. I. p. 604.* Et profecto vtilissimum erat hoc institutum, tum ad coërcendos veteres populos, tum ad reprimendas hostium iucursiones. Praeterea hoc pacto vrbana faex et sentina exhauriebatur, multisque seditionibus subtrahebatur fomentum. Immo et luculentum hoc erat medium praemiis afficiendi veteranos, iisque certos agros, e quibus alerentur, adsignandi. Car. Sigon. *de antiquo iure Ital. II, 2. pag. 625.* (e).

CXXV. Modus deducendi colonias.

CXXV. Coloniae deductionem praecedebant leges agrariae, quibus et ager, quem diuidi vellet populus, definiebatur, et quibus hominibus, quam multis, per quos, et quomodo esset diuidendus, praescripi solebat. De quibus legibus agrariis accuratissime suo more egit Car. Sigon. *l. c.* Lata eiusmodi lege, deducebatur

(e) Species quoque Coloniae fuit *ver sacrum*, quo omnia proximo vere nata Diis sacrabantur, puerosque adeo et puellas in adultam aetatem velabant et extr fines dein agebant. Festus voce *Mamertini.*

batur colonia modo per *triumuiros*, Liu. IV, 11. VIII, 16. modo per *decemuiros*. Cicer. *Agrar. II, 35.* quamuis et *quinqueuirorum*, *septemuirorum*, *uigintiuirorum coloniae deducendae* hinc inde fiat mentio: quos omnes decurionibus, auguribus, pontificibus, apparitoribus, ſcribis, librariis, praeconibus, architectis, mulis, tabernaculis, ſuppellectile, ianitoribus, ſtipatoribus corporis magnifice ornatos, poteſtatem in certos annos accepiſſe, non obſcure indicat Cicero *Agrar. II, 12. 13. 35.* Hi ergo ita conſtituti ornatique nouos colonos in agros, lege definitos, ſub vexillo, quaſi exercitum quendam, educebant. Cic. *Phil. II, 40.* Appian. *de Bell. ciu. III. p. 552. ſeq.* Plutarch. Gracch. *p. 839. Tom. I.* Vbi ad deſtinatum peruenerant locum, nouam vrbem et agrum (*f*) aratro circumſcribebant, eo more, quem paullo poſt ſequentis libri titulo primo explicabimus, ſingulisque colonis agri partem adſignabant. Liu. IV, 47. XXXVII, 57. Omnia vero fiebant auſpicato, et factis ſacrificiis, additaque luſtratione, vt ex Cicer. *Philipp. II, 40. Agrar. II, 12.* aparet, ex quo etiam conſtat, nefas fuiſſe, coloniam iterum eo deducere, quo antea deducta fuerat.

(*f*) De urbe res certa eſt ex locis Varronis, Plutarchi, aliorumque, paullo poſt *Lib. I. Tit. II. n.* 6. adferendis. Agros quoque vomere circumſcriptos, patet ex loco Cicer. *Philipp. II*, 40. *Caſilinum coloniam deduxiſti, quo erat paucis annis ante deducta; vt vexillum tolleres, et aratrum circumduceres, cuius quidem vomere portam Capuae pene perſtinxiſti, vt florentis coloniae territorium minueretur.*

CXXVI. Coloniae quotuplices?

CXXVI. Ceterum, vt municipia, ita coloniae non erant vnius generis. Aliae erant CIVIVM ROMANORVM, aliae LATINI, aliae ITALICI Iuris. Aliae porro TOGATAE vel plebeiae, aliae MILITARES dicebantur. Et has ſignis quibusdam in numis diſcerni, obſeruant eruditi. Coloniae enim plebeiae aratro; militares ſigno militari plerumque denotantur. Quae aratrum et ſigna iungunt, indicant, primam deductionem e ciuibus, ſupplementum e veteranis militibus fuiſſe, vt notat Raph. Fabret. *ad columm. Traian. p. 10. ſeq.* Addunt alii alia ſigna, veluti Strauch. *de Beryt. Cap. II, 11.* quod coloniae Italici iuris praetulerint in numis virum ritu Gabino cinctum, et bouem agentem. Add. Io. Harduinus *Antirrhet. p. 136.* quod Italici et Latini iuris coloniae, (quas pro iisdem habet) nullis ſignis in numis diſtinguantur. Sed haec omnia plerumque falſa eſſe, iam alii docuerunt. Vid. Ez. Spanhem. *de Vſu et Praeſt. numiſm. Tom. II. p. 602. et Orb. Rom. Exerc. II. Cap. 19. p. 332.* Nos ea, quae certiora ſunt, conſectantes de coloniarum generibus ſingulis diſtincte agemus.

CXXVII. Quid coloniae ciuium Romanorum.

CXXVII. Coloniae CIVIVM ROMANORVM erant, quas potiore iure, quam Latii, deducebant Romani. Diſcrimen hoc tangit Liu. XXXIX, 56. vbi de colonia Aquileiam deducenda agit. *Illud agitabant*, inquit, *vti colonia Aquileiam deduceretur, nec ſatis conſtabat, an* CIVIVM ROMANORVM *deduci placeret: poſtremo* LATINAM *potius* COLONIAM

NIAM *deducendam, patres censuerunt.* Vtrum istae ciuium Romanorum coloniae omnia ciuitatis Romanae iura retinuerint, an eadem amiserint, adhuc disputant eruditi. Car. Sigonius *de ant. iure Ital. III, 3.* iis tantum iura Quiritium tribuit, veluti libertatis, gentilitatis, connubii, patriae potestatis, legitimi dominii, nexus, vsucapionis, et si qua sunt huius generis alia: adimit vero ipsis iura ciuitatis publica, veluti census, tributorum, vectigalium suffragii, honorum et similia. At Manutius *de ciuitate Romana* eos ius quoque ferendi suffragii magistratuumque Romae gerendorum retinuisse contendit, cuius sententiam etiam ex numis adstruxisse sibi videtur Io. Harduin. *Antirrhet. p. 136.* Et certe ciues saepe vocantur eiusmodi coloni apud Liu. VIII, 14. VI, 21. Ipsi quoque Latini, qui nomina in coloniam Romanam dederant, ciues Romani dicuntur facti. Liu. XXXIV, 24. Romae porro censi leguntur huius generis coloni apud Liuium XXIX, 37. Vnde non absurde colligas, omnia iura ciuitatis Romanae retinuisse ciues colonos. Sed potiorem tamen hac in re esse Sigonii sententiam, luculenter ostendit Ez. Spanhem. *Orb. Rom. Exerc. II. Cap. 19. p. 329. seq.* Nihil enim clarius est loco Dionis XLIII, p. 233. vbi Caesarem, ait aliis immunitatem, aliis agros, πολιτείαν δὲ τισὶ, καὶ ἄλλοις ἀποίκοις τῶν ῥωμαίων νομίζεσθαι: *aliis ciuitatem, aliis autem vt ius haberent coloniarum Romanarum,* dedisse: vbi ius ciuitatis Romanae a iure coloniarum ciuium

Romanorum manifesto seiungitur. Vt adeo admodum verosimile sit, colonias illas ciuium Romanorum iura suffragii, gerendorumque Romae magistratuum omnino amisisse.

CXXVIII. Quid coloniae Latinae?

CXXVIII. Durior longe conditio erat coloniarum LATINARVM, quippe quae ne iura quidem Quiritium habebant. Quod adeo verum est, vt ciues Romani, qui nomina in huiusmodi coloniam dederant, capitis deminutionem mediam paterentur. Cicero *pro A. Caecina XXXIII. Certe quaeri hoc solere, me non praeterit, (vt ex me ea, quae tibi in mentem non veniunt, audias,) quemadmodum, si ciuitas adimi non posset, in colonias Latinas saepe ciues nostri profecti sint? Aut sua voluntate aut legis mulcta profecti sunt: quam mulctam si sufferre voluissent, tum manere in ciuitate potuissent.* Add. *pro Domo XXX.* Boeth. *in Topic.* Ciceron. II. *p. 780.* Quod vero Salmasius cum aliis viris doctis autumat, colonias Latinas ex meris libertinis constitisse, illud dudum est a viris doctis explosum. Plura de coloniis Latinis dabunt Ez. Spanhem. *Orb. Rom. Exerc. I. Cap. 8. p. 46. seq.* Sigon. *de antiquo iure Ital. II, 2. p. 661.*

CXXIX. Quid coloniae iuris Italici et prouinciales?

CXXIX. Coloniarum ITALICI IVRIS iam supra meminimus. Eae procul dubio deterioris adhuc erant conditionis, quam Latinae, paullo melioris tamen, quam prouinciales. Discrimen inter vtrasque maxime in immunitate a tributis constitit, seu immunitate a censu capitis et soli. Donat. *ad* Suet. *Aug. XL.* Gothofr.

ad

ad Cod. Theodoſ. Tom. V. p. 222. 223. Quanquam enim et prouinciales coloniae nonnunquam immunes erant a tributis, vt conſtat exemplo coloniae Caeſarienſis primae Flauiae *l. vlt. §. 7. D. de Cenſib.* et Plin. *Hiſt. Nat. III, 3. et 11.* colonias et ciuitates immunes ab iis, quae iuris erant Italici diſtinguit: tamen ex *l. vlt. §. 5. D. de cenſ.* ſatis patet, non in leuatione cenſus ſed immunitate a cenſu capitis et ſoli, illud ius conſtitiſſe. Forma vero cenſionis quae fuerit, et cur ea fuerit inſtituta, ſatis apparet ex *l. 4. D. de cenſib.* cui addendus Iac. Guther. *de offic. Dom. Aug. III, 9. p. 591.*

CXXX. Quid coloniae militares?

CXXX. Coloniae MILITARES ex militibus veteranis: quemadmodum PLEBEIAE ex ciuibus, vel, vt poſteriore aeuo dicebantur, ex *paganis* vel *priuatis*, (nam et hi militibus opponi ſolebant, *l. 19. C. de pact. l. 2. C. Theod. et l. 1. C. Iuſtin. de falſ. mon. l. 5. C. ad L. Iul. maieſt.*) ducebantur. Illae ideo inuentae, vt veterani milites, ſtipendiorum diuturnitate feſſi, praemium aliquando laborum caperent. Auctor huius inſtituti L. Sulla, quem deinde Iulius Caeſar, Auguſtus, aliique ſunt imitati. De coloniis, militaribus a Sulla et Caeſare deductis, teſtatur Appian. *de Bello Ciu. III. p. 552. Epit. Liu. LXXXIX.* de aliis ab Auguſto miſſis Hyginus *de Caſtramet.* et, qui hic diligentiſſime omnia exſecutus eſt, Sigon. *de antiquo iure Ital. III, 4. p. 776. ſeq.* Ceterum in eiusmodi colonias integrae legiones cum centurionibus ac Tribunis ſuis deducebantur. Hyginus: *Mul-*

tis legionibus contigit bellum feliciter transigere, et ad laboriosam agriculturae requiem primo tirocinii gradu peruenire. Nam cum signis et aquila et primis ordinibus ac Tribunis deducebantur. Sed ab vsu recessit hic mos tempore Neronis, de quo Tacit. *Annal. XIV, 28. Non enim vt olim, vniuersae legiones deducebantur cum Tribunis et centurionibus, et sui cuiusque ordinis militibus, vt consensu et caritate remp. efficerent: sed ignoti inter se, diuersis manipulis, sine rectore, sine affectibus mutuis, quasi ex alio genere mortalium repente in vnum collecti, numerus magis, quam colonia.*

CXXXI. Resp. coloniarum.

CXXXI. Ad rempublicam coloniarum quod attinet, in eo potissimum inter colonias et municipia erat discrimen, quod haec suis legibus atque institutis; illae dato a Romanis iure vtebantur. Gell. *Noct. Att. XVI, 13. Coloniarum alia necessitudo est,* (quam municipiorum) *non enim veniunt extrinsecus in ciuitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex ciuitatibus quasi propagatae sunt, et iura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii, habent.* Iis ergo legibus viuebant coloni, quas dederant Romani, et inprimis decemuiri, vel triumuiri coloniarum deducendarum. Quare merito apud eundem Gellium miratur Hadrianus Imp. Italicenses, et quaedam item alia municipia antiqua, cum suis moribus legibusque vti possent, in ius coloniarium mutari gestiuissent. Ceterum iisdem pene, quibus municipia, etiam coloniae gaudebant magistratibus. Publicum habebant decu-

decurionum consilium, nihilque in lapidibus frequentius est siglis DEC. COL. quemadmodum in iisdem marmoribus etiam SENATORES COLONIARVM occurrunt apud Reines. *Inscript. pag. CXXXII.* Erant et in coloniis Duumuiri, Aediles, Quaestores, Censores. Erant sacerdotes, augures, pontifices. Cicer. *Agrar. II, 35.* Vt adeo non abs re Gellius *l. c.* colonias *quasi effigies paruas, et simulacra maiestatis populi Romani* appellet. Addatur Car. Sigon. *de ant. iure Ital. II, 4. p. 666. seq.*

CXXXII. Proximae sunt PRAEFECTVRAE, quarum longe durior, quam coloniarum, erat conditio. Vnde et eae demum ciuitates in praefecturae formam redigebantur, quae iniquae ingrataeque erga populum Romanum fuerant, fidemque semel atque iterum fefellerant. Vti vel ex earum origine apud Liu. I, 38. iuncto loco Dionys. *Hal. III. p. 187.* apparet. Parum vero a prouinciarum forma differebat forma praefecturarum. Quemadmodum enim in illam quotannis praesides: ita in praefecturas *praefecti* mittebantur, qui tamen eatenus a praesidibus differebant, quod illi a populo, vel a Senatu, libera adhuc republica, deligerentur: hi partim a populo partim a praetore. Fest. voce *praefecturae p. 374.* Praefecturae ergo neque iure ciuitatis, neque Latii, neque Italico gaudebant, sed priuatum eorum ius omne ab edictis praefectorum; publicum a Senatu Romano proficiscebatur, qui iis pro lubitu tributa, vectigalia, militiam imperabat. Fuere tamen

CXXXII. Quid praefecturae?

praefecturae aliae aliis liberiores. Quemadmodum enim Capua in praefecturae formam redacta, nullum in vrbe remanebat corpus ciuitatis, nullus Senatus, nec plebis concilium, nec magiſtratus, teſte Liuio: XXVI, 16. ita in aliis praefecturis, Feſto auctore, fuit *quaedam reſpublica, quamuis magiſtratus ſuos non haberent.* Sane fuit in reliquis praefecturis Senatus ſimulacrum, qui conuentus dici ſolebat, qualem etiam poſtea, patrono Cicerone, Capuani impetrarunt. Cic. *pro Sext. IV.* fuit ordo equeſtris, fuere, qui publicam rem curarent, Aediles et Quaeſtores. Sed his omnibus praeerant, qui iuris dicundi cauſa Roma mittebantur, praefecti, quos Feſtus (dummodo non in mendo cubat locus) *Sexuiros* et *Quatuoruiros;* Horatius vero *Serm. I, 5. v. 35. Praetores*, appellat, vbi de Praefectura Fundana:

Fundos, Auſidio Luſco praetore, libenter
Linquimus, inſani ridentes praemia ſcribae,
Praetextam, et latum clauum, prunaeque catillum.

Praefecturas huiusmodi, in quas Populi ſuffragiis Praefecti mittebantur, Feſtus recenſet Capuam, Cumas, Caſilinum, Vulturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Sueſſulam, Atellam, Calatiam: Contra Praetor praefectos, teſte eodem, mittebat Fundos, Formias, Caeren, Venafrum, Allicas, Priuernum, Anagniam, Fruſinonem, Reaten, Saturniam, Nurſiam, Arpinum: quanquam pleraeque poſtremis temporibus ad coloniarum vel municipiorum conditionem perue-

peruenerunt. Vid. Car. Sigon. *de ant. iure Ital.* *II, 10. seq.*

CXXXIII. Reliquae ciuitates, quae neque municipia, neque coloniae, neque praefecturae, erant, ciuitates FOEDERATAE dicebantur. Erant enim liberae, nisi quod ex foedere quaedam debebant Romanis. Talis ciuitas foederata erat Capua, antequam in praefectura formam redigeretur, item Tarentum, Tibur, Praeneste, Neapolis, quae licet foedere obstrictae Romanis, adeo tamen rempublicam suam habebant, vt et ii, quibus aqua et igni interdictum, ciuitatem Romanam amisisse viderentur, simul ac in eiusmodi ciuitatem fuissent recepti. Forma reip. varia erat siquidem aliae dictatoribus et consulibus, aliae aliis magistratibus parebant, ceu luculenter idem ostendit Sigon. *l. c. II, 14.*

CXXXIII. Ciuitates foederatae?

CAP. VI.

DE STATV PEREGRINORVM.

CXXXIV. Omnes, qui non erant ciues, veteribus Romanis PEREGRINI dicebantur, siue Latini essent, siue Italici iuris; siue in prouincia, siue in praefectura aliqua morarentur. Schilter. *Dissert. de iure peregrin. n. IX.* Hinc et in Latini iuris hominibus *τῆς ξενίας σύμβολα*, *signa peregrinitatis* reperit Appian. *de Bell. ciu. II. p. 443.* Et legem Mensiam, dum peregrinorum meminit, etiam ad Latinos pertinere, contra

CXXXIV. Qui peregrini dicti?

tra M. Vertran. Maurum demonstrauimus in *Comment. ad L. Iul. et Pap. II, 9. p. 226.* Neque tamen negauerim, Latinos, quippe ciuibus Romanis propiores, aliquando a peregrinis seiungi, veluti apud Vlpian. *Fragm. V, 4. XIX, 4.* Postea vbi Antoninus Caracalla ciuitatem cum omnibus, qui in orbe Romano viuebant, ingenuis communicauerat: soli libertini Latinae et dedititiae conditionis peregrini habiti sunt, ceteri omnes Romani dicti. Inde est, quod dedititios peregrinis accenset Vlpianus *Fragm. XX, 14.* De reliquis omnibus Romani orbis incolis ait Augustin. *in Psalm. LVIII. Part. 1. sub fin.* *Quisnam non cognoscit, gentes subiectas imperio Romano? quae quidem erant, quando omnes Romani facti sunt, et omnes Romani dicuntur.* Quod adeo verum est, vt et vniuersum Romanum imperium *Romania* appellatum sit, vt pluribus veterum testimoniis demonstrant Casaubon. ad Lamprid. *Alex. Seu. V.* Iustell. ad *Can. Eccl. vniu. IV. p. 95. Tom. I.* Ez. Spanhem. *Orb. Rom. Exerc. II. Cap. 6. p. 167.* Ex quo vero Iustinianus etiam libertinos ciuitatis Romanae fecit participes: exoleuit pene peregrinorum nomen, totiusque orbis incolae in *Romanos et Barbaros* diuisi sunt, quos solos vna cum seruis in *ea vnica totius mundi ciuitate peregrinari,* dicit Sidonius *Epist. I, 6.* Quemadmodum ergo omnes Romani Imperii prouinciae *Romaniae* vocabulo veniebant: ita reliquae terrae dicebantur ἡ βάρβαρος, vel *barbaricum*, eadem forma, qua

qua veteres dicere solebant *hosticum*, *pacatum*, *Vindelicum*, *Noricum*, *Celticum*, *Geticum*, ceu praeclare docuit Io. Fridr. Gronou. *Obs. II, 3. p. 233.*

CXXXV. Libera adhuc republica paullo durior erat peregrinorum conditio. Versari quidem in vrbe poterant, sed ita, vt seiuncta a ciuibus esset in peregrinos iurisdictio. Praeter vrbanum enim Praetorem alius quoque erat, peregrinus dictus, qui iuri inter peregrinos et ciues dicundo praeerat. *l. 2. §. 28. D. de orig. iur.* Creatus primum est A. V. C. IↃx. vt auctor est Flor. *Epit. Liu. XIX.* Inter vrbanum vero et peregrinum Praetorem cum aliae, tum hae quoque erant differentiae, quod ille hoc erat honoratior, quod apud illum lege agi poterat, apud hunc non poterat, vt erudite ostendit Franc. Hotoman. *de Magistr. Rom. p. 121.* Eundem edictum in albo proponere consueuisse, quod negat idem Hotomanus, supra suo loco a nobis demonstratum est.

CXXXV. Peregrinis in vrbe praetor singularis ius dicebat.

CXXXVI. Deinde in vrbe quidem habitabant peregrini: sed veluti praecario. Vnde saepe magistratuum arbitrio vrbe expulsi sunt. Sic iam anno V. C. IↃCXXVII. peregrinos omnes vrbe excedere iusserat M. Iunius Pennus, Tribunus plebis, cuius legis mentio fit apud Ciceron. *de Offic. III, 11. in Brut. XXVIII.* et Fest. *voce respubl. p. 407.* Similem legem A. V. C. IↃCLXXXVIII. L. Cotta et L. Torquato Coss. tulit, non Aemilius quidam Papus

CXXXVI. Saepe ex vrbe expellebantur.

pus (*g*), nec, vt Ant. Augustino visum, Papirius quidam, sed C. Papius Celsus, qui omnes peregrinos, exceptis iis, qui Italiam incolebant, et Glaucippo nescio quo, vrbe excesse iussit Dio Cass. XXXVII. *p. 33.* Cic. *de Off. III, 11. Agrar. I, 4. pro Archia V.* (*h*), Idem deinde factitarunt Imperatores, quoties arctior annona incolarum numerum imminui suaderet. Augustum magna aliquando sterilitate ac difficili remedio venalitias et lanistarum familias, peregrinosque, omnes, exceptis medicis et praeceptoribus, partemque seruitiorum vrbe expulisse, auctor est Sueton. *Aug. XLII.* Idem suo tempore factum, conqueritur Ambros. *de Offic. III, 7.* Sed posterius hoc exemplum de barbaris, Romae commorantibus, videtur intelligendum. Nati enim in orbe Romano tantum abest, vt Roma exularint, vt maximam plebis Romanae partem constituerent sub imperatoribus, maxime ex quo tempore omnes qui in orbe Romano viuebant, ciues esse iusserat Antoninus Caracalla. Iam sub Domitiano ea de colluuie conqueritur Iuuenal. *Sat. III. v. 58.*

Quae

(*g*) Ita existimauerat nescio quis, quem erudite refellit Car. Sigon. *de Nomin. Rom. pag.* 1420. edit. Gothofr.

(*h*) Monimentum huius legis Papiae egregium extat in numis L. Papii Celsi, C. illius Papii legislatoris agnati, in quibus tabella conspicitur, cum literis PAPI, quam de lege hac Papia interpretantur Ez. Spanh. *de Vsu. et Praest. Numism. VI. p.* 180. Fulu. Vrsin. *de Famil. Rom. p.* 196. Adde, quae de hac lege diximus plenius in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Popp. l.* 1. 3.

Quae nunc diuitibus gens acceptissima nostris,
Et quos praecipue fugiam, proberabo fateri,
Nec pudor obstabit: non possum ferre, Quirites,
Graecam vrbem, quamuis quota portio faecis
Achaei?
Iam pridem Syrus in Tiberim defluxit Orontes,
Et linguam, et mores, et cum tibicine chordas
Obliquas, nec non getilia tympana secum
Vexit; et ad circum iussas prostare puellas.

Et Herodianus *Hist.* I, *12.* referens, pestilentiam sub Commodo Romanum orbem deuastasse, eam potissimum addit in ciuitatem Romanam saeuiisse, πολυάνθρωπόν τε οὖσην, καὶ τοὺς πανταχόθεν ὑποδεχομένην, *quae et per se populo abundarit, et aduenas toto orbe confluentes exceperit.* Idem *Lib. VII. cap. 7.* populi Romani indolem, qualis sub Maximino Imperatore fuerit, descripturus: Καὶ πάντες μὲν, inquit, ὄχλοι κοῦφοι πρὸς τὰ καινοτομούμενα, ὁ δὲ Ῥωμαίων δῆμος ἐν πλήθει μεγίστῳ καὶ ποικίλῳ συγκλύδων τε ἀνθρώπων πολὺ καὶ ῥᾴδιον ἔχει τὸ τῆς γνώμης εὐκίνητον. *Nam etsi vbique vulgus semper ad res nouas leuissimum: tamen Romana plebs in primis, quae ex magna variaque etiam peregrinorum multitudine constat, longe ceteris mobilior est.* Et sane tot Romae Syri, Phoenices, Aegyptii, Afri, Graeci, Asiatici non modo inter plebeios erant, sed et summis fulgebant honoribus, vt nihil ferre Romani sanguinis Romae superesse videretur, et vrbem incolis priuaturus fuisset, qui iussisset vrbe excedere peregrinos.

CXXXVII. Iure Quiritium et ciuitatis carebant peregrini.

CXXXVII. Quod ad iura peregrinorum attinet: paucis omnia complectemur, si eos tum iuribus Quiritium, tum iure publico ciuitatis, plane caruisse dixerimus. Non ergo liberi erant iure Quiritium ita, vt flagris virgisque caedi non possent. Neque erat ipsis ius connubii cum ciuibus, Vlpian. *Fragm. V, 4.* (quamuis esset ius matrimonii, quod vocabulum iuris gentium esse docuimus in *Elem. Iur. Ciu.* §. *CL.*) neque ius patriae potestatis, *l. 3. D. de his qui sunt sui vel alieni iur.* neque iura patronatus *l. 10. §. 2. D. de in ius voc. Plin. Epist. X, 12.* neque testamenti factio (*i*), aut ius ex testamento quidquam capiundi. *l. 1. pr. D. ad L. Falc.* Vlpian. *Fragm. XX, 14. l. 1. C. de her. inst. l. 6. §. 2. D. eod.* Immo nec testibus eis esse licebat in testamento ciuis. *l. 30. C. Theod. de haeret.* Denique nec ius habebant legitimi dominii, nexus, mancipii, (quamuis recte ab iis iniri et explicari possent contractus et negotia iuris gentium), (quibus etiam acceptilatio, non quidem ratione originis, sed ratione vsus accensetur. *l. 8. §. 4. D. de acceptilat.*) nec ius vsucapionis, de quo iam in XII. Tabulis fuerat cautum: ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVCTORITAS ESTO. Vid. infra *Lib.*

(*i*) Hinc mortuo peregrino, bona aut tanquam vacantia in fiscum cogebantur, aut priuato acquirebantur, si peregrinus se ad aliquem veluti patronum applicuisset, eique in clientelam dedisset. Tunc enim, illo mortuo, patronus IVRE APPLICATIONIS in istius peregrini bona succedebat. Cic. *de Orat. I, 39.*

Lib. II. Tit. VI. Cum ergo ius Quiritium nullo modo haberent: facile patet, eos multo minus gauisos iuribus census, legionis, tributorum, suffragii, petendorum honorum, aliisque huius generis.

CXXXVIII. Sed quamuis haec omnia recte se habebant: non vnam tamen admittunt exceptionem. Primo enim, vt supra diximus, haud paullo melior erat conditio Latinorum et Italorum, qui tamen et ipsi peregrinis ante legem Iuliam accensebantur. Deinde multis peregrinis concedebantur quaedam iura Quiritium, vel beneficio populi, vel clementia Principum. Sic iam supra obseruauimus, datum esse quibusdam peregrinis ius connubii, patriae potestatis, testamenti factionis. Et hoc est celebre illud ius, vtendi toga, cuius mentio fit *l. 32. D. de iure fisci.* Accedit tertio, quod licet iure Quiritium testari haud possent peregrini, liceret tamen eis *aduersus ciuitatis suae leges testari (k)*, vti ait Vlpianus *Fragm. XX*, 14. Vbi *aduersus* idem esse ac *secundum*, iam pridem obseruarunt eruditi. Quarto, multa etiam

CXXXVIII. Exceptiones quaedam huius regulae.

(k) Hinc et ii, quibus aqua et igni interdictum fuerat, quamuis ad peregrinitatem essent redacti, testari tamen poterant, secundum leges videlicet ciuitatis, in quam fuerant recepti, et sub Tiberio adhuc exemplum eiusmodi testamenti memoratur apud Tacit. *Annal. IV*, 43. Sed hic ipse Princeps eiusmodi exulum testamenta primus prohibuit, teste Dione Cass. *Hist. LVII. p.* 618.

etiam in fraudem legum commodumque peregrinorum fuerant inuenta. Sic tametsi nihil ex testamento capere posset peregrinus: recte tamen et iure aliquamdiu capiebat per fideicommissum. §. 1. *Inst. de fideicomm. hered.* quamuis postea omnia fideicommissa in fraudem legum relicta, irrita esse iusserit SCtum Plancianum, *l. 59.* §. *1. D. ad L. Falc.* Vlp. *Fragm. XXV, 17.* quod sub tempora Vespasiani, M. Plancio Varo Cos. ad Senatum referente, conditum esse, coniecimus in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Popp. II, 6. p. 192. seq.* Denique multa sensim sub Imperatoribus mutata sunt, quae antiqui Romani in peregrinorum odium constituerant. Sic cum *castra olim eos, quos ad labores et pericula accipiebant, fastidiose legerent;* vt ait Seneca *Epist. XLIV.* postea etiam prouincialibus, ac denique ipsis barbaris, locus non solum inter auxilia et socios, sed et in ipsa legione, concessus est, vt iam supra est a nobis obseruatum.

CXXXIX. Peregrinis non erat ius togae.

CXXXIX. Cum ergo tanta esset inter ciues et peregrinos differentia; haud sane mirandum est, etiam externis quibusdam signis secretos illos voluisse Romanos. Ciues incedebant togati, qui togae amictus tam proprius iis erat, vt et *togati* pro Romanis, quemadmodum *palliati* pro Graecis, dicantur. Sicuti ergo dedecori hoc erat Romanis, si palliati incederent: Cic. *pro C. Rabino cap. IX.* ita peregrinis togae vsu legibus fuerat interdictum, Sueton. *Claud. XXV.* Plin. *Epist. IV, 11. VII, 3.* adeo-

adeoque ſpeciali conceſſione opus erat peregrinis, qui togati incedere vellent. *l. 32. de D. iure fiſci* (*l*). Erat vero toga amictus exterior, laneus, ſemicircularis, tunicae ſuperiniectus, apertus (*m*), et ad talos vsque defluens, quem pluribus deſcribunt A. Ruben. *de Re Veſt. I, 6. p. 39.* Io. Bapt. Donius *de vtraque penula.* Car. Sigon. *de Iudic. III, 18.* Ceterum quamuis communis hic eſſet ciuium habitus: ordines tamen inſignibus quibusdam diſtinguebantur. Magiſtratus enim toga praetexta; ſenatores lato clauo; equites anguſto clauo (*n*) vti ſolebant. Enimuero exoleuit ſenſim ipſos inter Romanos togae vſus (*o*), magisque placuere tunicae et birri, vt magno eruditionis apparatu oſtendit Claud. Salmaſ. *Annot. ad* Tertullian. *de Pallio. p. 79.*

(*l*) Gloſſae ergo figmentum eſt, in ea lege *togans* accipi pro munere aduocati. Vid. Schilter. *diſſ. de iure peregrin. n. XXVII.*

(*m*) Octau. Ferrarius *de re veſtiar.* probare conatus eſt, togam Romanorum clauſam fuiſſe. At omnes ſtatuae veteres repugnant, quod ſolide demonſtrauit Rubenius, quem Antiquarii plerique ſequuntur.

(*n*) Latus clauus Senatorum et anguſtus Equitum purpurea linea aut virga fuit oblonga claui longi inſtar tunicis aſſuta, adeoque non claui caput rotundum referens, quae Octauii Ferrarii opinio fuit; quem Rubenius quoque recte confutat.

(*o*) De Auguſto Sueton. *Aug. XL.* *Etiam habitum cultumque priſtinum reducere ſtuduit. At viſa quondam pro concione pullatorum turba, indignabundus et clamitans: En ait,*

Romanos rerum dominos, gentemque togatam!

Vnde patet, iam ipſis Auguſti temporibus togae vſum exoleſcere coepiſſe.

CXL. Nec Praenomina habebant.

CXL. Sic et nominibus diſcernebantur ciues et peregrini: ſiquidem illi etiam praenominibus, hi ſolis nominibus vtebantur, neque prius praenomina accipiebant, quam eſſent in ciuitatem adſciti. Cic. *Epiſt. ad Famil. XIII, 36. Cum Demercio Mega mihi vetuſtum hoſpitium eſt: familiaritas autem tanta, quanta cum Siculo nullo. Ei Dolabella, rogatu meo, ciuitatem a Caeſare impetrauit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur.* Ex quo loco etiam apparet, ipſa gentilia etiam nomina, vt et cognomina eorum adſciuiſſe peregrinos, a quibus vel quorum ope fuerant ciuitate donati, vel alio adfecti beneficio. Id quod etiam ex praecedente epiſtola diſcimus, vbi de Philoxeno, qui poſtea C. Auianus dictus eſt: *Nomen autem Auiani* inquit *conſecutus eſt, quod homine nullo plus eſt vſus, quam Flacco Auiano, meo, quemadmodum te ſcire arbitror, familiariſſimo.* Sed ne nimium excreſcat haec appendix: hic quidem ei colophonem imponere viſum eſt.

LIBRI

LIBRI II. TIT. I.

DE RERVM DIVISIONE, ET ACQVIRENDO IPSARVM DOMINIO.

Cum ſuperiore libro de iure perſonarum expoſuerit Iuſtinianus: hoc ſecundo, Caium ſecutus ducem, DE REBVS agit. Quare, rerum diuiſiones paullo accuratius ac diſtinctius ex antiquitatibus Romanis proponere, atque hinc inde illuſtrare iuuabit. Ceterum res et pecunia quomodo differant in iure noſtro, ex *l. 5. pr. D. de verb. ſign.* ſatis notum eſt.

I. Prima rerum diuiſio.

I. Summa rerum diuiſio, vt recte obſeruat Caius, *l. 1. D. de diuiſ. rer.* (*a*) in duos articulos deducitur. Aliae enim erant DIVINI IVRIS; aliae HVMANI. Illae iterum in SACRAS et RELIGIOSAS diuidebantur. SANCTAE enim quae addi ſolent, tantum *quodammodo diuini iuris* habebantur, *vt diligentius vrbs religione, quam moenibus, cingeretur.* Cicero *de Nat. Deor. III, 40.*

II. Res ſacrae.

II. Res SACRAE dicebantur, quae publico ciuitatis inſtituto auctoritate Pontificum erant ſollenniter conſecratae. Feſt. *voce ſacer.*

(*a*) In Auiani compilatione, in qua ea lex aliter legitur, totum hoc Caii fragmentum interpolatum eſſe, vnicuique patet. Aleand. *Not. ad Caii Inſt. II, 1. 1.*

ſacer. p. 417. quales erant arae, aedes, donaria(*b*), et quidquid fuerat Diis conſecratum. Et quidem vni Deo publice conſecratae aedos, *fana;* pluribus ſimul, tanquam συμβώμοις dedicatae *delubra* dicebantur. Iſ. Voſſ. *ad Pomp. Mel. II, 3. p. 147.* Publice, inquam, conſecratae. Nam vel Senatus auctoritas, vel populi iuſſus, vel principis decretum accederet, oportebat. Priuata enim auctoritate nihil fiebat ſacrum. Vid. Guther. *de iure pontif. III, 12.* Templa ſacra fiebant *inauguratione*, dum augures ſpatium ſollenniter capiebant. Tacit. *Hiſt. IV, 83.* Id enim dicebatur *inaugurari* Cic. *pro Domo LIII.* Quaecunque vero loca non erant inaugurata, ea non *templa* dicebantur, ſed *aedes ſacrae.* Gell. *Noct. Att. XIV, 1.* Sequebatur II. *luſtratio areae*, quae fiebat a militibus, quibus fauſta erant nomina, felicibus ramis; quibus ſuccedebant virgines Veſtales cum pueris puellisque patrimis et matrimis, quae aqua e riuis, fontibus amnibusque hauſta, vniuerſam aream perluebant. Denique

(*b*) Aliae erant res *ſacro commendatae*, vt vocat Cicero *de Leg. II, 9.* Hae enim non conſecratae erant Diis, ſed tantum ſecuritatis cauſa in templis depoſitae. Cic. *de Leg. II, 16.* Sane in templis et delubris ſecuritatis cauſa deponi ſolebant res pretioſiſſimae. In templo Saturni et Opis aſſeruabantur leges, SCta, pacta, foedera et pecuniae publicae. Seuerus Imp. pecunias ſuas et theſauros in templis repoſuerat. Herodian. *Hiſt. IV, 4.* Quin immo in pacis templum, omnium opulentiſſimum et egregie munitum vniuerſos ferme ſuas diuitias congregaſſe, refert idem auctor *Lib. I. Cap. XIV.* Vnde et templa cuſtodiis militaribus cincta fuiſſe, obſeruat Lipſ. *Not. ad* Tacit. *Annal. Lib. I. p. 17.*

nique et magiſtratus aderant, qui, praeeunte Pontifice ſuoue taurilibus luſtrabant ſpatium, et ſuper caeſpitem reddebant exta, ac denique precati Deos, vt ſuas ſedes diuina ope attollerent, fundamenta ſollenniter iaciebant, iniecto ingente ſaxo. Tacit. *Hiſt. IV*, 83. Lapis eiusmodi dicebatur *auſpicalis*, qualis deſcribitur apud Grut. *Inſcr. p. XXXIX*, 5. Abſoluta aede, etiam III. *dedicatione* opus erat, peragenda a magiſtratu maiore, qui praeeunte Pontifice ſollenne carmen recitabat (*c*), poſtea manu tenens (*d*), Liu. II, 8. Cicero *pro domo XLVII*. Valer. Max. V, 10. Grut. *Inſcript. p. XXIII*, 12. Formulas, vt ſolet, magno ſtudio collegit Barn. Briſſon. *de Formul. I. p.* 124. Vt vel vnam exempli cauſa proferamus, Ioui Feretrio templum his verbis dedicauit Romulus: IVPITER FERETRI, HAEC TIBI VICTOR ROMVLVS REX ARMA FERO, TEMPLVMQVE IIS REGIONIBVS, QVAS MODO ANIMO METATVS SVM, DEDICO,

(*c*) Ab his ſollennibus verbis templa etiam FANA dicta ſunt, Feſt. *voce fanum. p.* 287. *Fanum a fano dictum, ſiue a fando, eo quod, tum Pontifex dedicat, certa verba* FATVR. Ita et Varro *de Lingua Lat. V*, 7. *p.* 38. Argutiora enim ſunt illa Iſ. Voſſii *ad Pompon. Mel. p.* 147. fanum deriuantis a Graeco *ναὸς*, *ναϑός*, vnde transpoſitione Aeolica factum *fanus* vel *fanum*. Plutarchus *in Poplic. p.* 104. Sollenne iſtud carmen vocat *νενομισμένας ἐπὶ τῇ καθιερώσει φωνὰς legitima dedicationis verba.*

(*d*) Vnde et *manu conſecrationes fieri* dicebantur. Cicero *de Leg. II*, 11. Et Ouid. *Faſt. I. v.* 403.

Sacra vocant auguſta patres: auguſta vocantur
Templa ſacerdotum rite dicata manu.

SEDEM OPIMIS SPOLIIS, QVAE, REGIBVS DVCIBVSQVE HOSTIVM CAESIS, ME AVCTOREM SEQVENTES POSTERI FERENT. Liu. I, 10. Solebant denique dedicationi IV. *leges* quaedam adiici, quales hinc inde in vetustis marmoribus leguntur, recensitae ab eodem Brisson. *Form. I. p. 125.* Accedebant demum epulae et sportularum distributiones, vel publico nomine, vel a priuatis factae, quarum meminit marmor apud Reines. *Class. I, 99.* Quibus omnibus rite peractis, ita occupasse locum credebatur religio, vt nunquam esse posset in dominio priuati, etiamsi aedes essent dirutae aut vetustate collapsae. Plin. *Epist. X, 76. l. 6. §. 3. D. h. t. l. 73. D. de contrah. emt.* Vnde Macrobio *Saturn. III, 3.* sacra *Deorum haberi*, id est, in Deorum dominio esse, ait. Sacrae tamen res esse desinebant exauguratione, quae fiebat per euocationem sacrorum *l. 9. D. h. t.* quo de ritu videndi Macrob. *Saturn. III, 8.* Iac. Raeuard. *coniectan. II, 17.* Brisson. *de Form. I. p. 54. 63. 64.* Captae quoque ab hostibus res sacrae esse desinebant, liberatae tamen, quasi postliminii iure pristinam recuperabant sanctimoniam. *l. 36. D. de relig. et sumt. fun.* Vnde facile patet, cur Romani hostes DIVINA HVMANAQVE omnia dedere iuberent. Liu. I, 38.

III. Res religiosae.

III. RELIGIOSAE res non minus, ac sacrae, iuris Pontificii erant, vt patet ex fragmento Ciceronis apud Nonium Marcell. II, 805. *p. 582.* Vnde etiam *sanctae* aliquando dicuntur, tanquam sanctione a Pontificibus munitae.

tae. Gell. *Noct. Att. IV*, 9. Statim vero locus fiebat religiosus, si quis mortuum in locum suum intulisset. *l.* 6. §. 4. *D. h. t.* siue id liberi hominis esset cadauer, siue serui. *l.* 2. *D. de relig. et sumt. fun.* Vnde et diui fratres cenotaphium religiosum esse negant, *l.* 7. *D. de rer. diuis.* quamuis aliud visum fuerit Marciano in *l.* 6. §. *vlt. D. eod.* vbi conferendus Ampl. Bynkersh. *Obs. I*, 5. Ante rescriptum illud cenotaphium religiosum habitum esse, vel ex illis Virgilii *Aen. III. v.* 303. patet:

- - - *Manesque vocabat*
Hectoreum ad TVMVLVM, *viridi quem caespite* INANEM
Et geminam, lacrymis causam, sacrauerat aras.

Religiosa eiusmodi loca semper erant extra vrbem (*e*), in agris, et maxime propter vias publicas. Vnde tam frequens *viatorum* mentio fit in antiquis monimentis.

IV. Qualia Romae sepulcra fuerint?

IV. RELIGIOSA habebantur sepulcra, quia dedicata erant *Diis Manibus*. Haec qualia apud Romanos fuerint, paullo accuratius est explicandum. Vnusquisque sepulcrum sibi in suo aliquo fundo deligere solebat. Bene tamen de republica meritis locus publice dari, Reines. *Inscr. Class. VI*, 32. pauperibus et minus locupletibus indulgentia Pontificum attribui solebat.

(*e*) Non licebat enim per Leges XII. Tabularum mortuum intra vrbem sepelire. Cicer. *de Leg. II*, 23. Quam legem firmarunt Hadrianus *l.* 3. §. 5. *D. de sepulcr. viol.* et Diocletianus et Maximianus, Augg. *l.* 12. *C. de religios.*

ſolebat. Idem. *Inſcr. Claſſ. XVII, 1.* Aliquando plebem ſibi conciliaturi, praedium aliquod ſepulcris pauperum deſtinabant, veluti Baebius Gemellius Saſſinas, qui in monimento apud Reineſ. *Claſſ. VII, 20. municipibus ſingulis incolisque loca ſepulturae dat, circa ſuum praedium, extra qui ſibi laqueo manus intulerint, et qui quaeſtum turpem profeſſi ſint.* Ditiores plerumque eo loco exſtruebant pyramidem, columnam aliamue molem ſplendidam, e marmore plerumque ſolido, vnde et *Domus marmorea* pro ſepulcro dicitur Tibull. III, 2. Et quamuis, quantum ſumtuum ſepulcris impendi poſſet, Edicto Aedilium expreſſum eſſet, teſte Cicerone *Philipp. IX, 7. Epiſt. ad Attic. XII, 35. 36.* Reineſ. *Inſcr. II, 73.* tanta tamen, gliſcente luxu ea in re Romanorum magnificentia eluxit, vt eam non ſine ſtupore in marmoribus et monimentis intueamur. In ipſis ſepulcris ſpecus ſubterranea dicebatur HYPOGAEVM vbi locus erat certo ollarum vel vrnarum numero deſtinatus, qui OLLARIVM vocabatur, Grut. *Inſcript. p. DCCCCXXXV, 9.* Reineſ. *Inſcr. Claſſ.* XI, 100. vel SCHOLA OLLARVM. Reineſ. *Claſſ.* XVI, 53. Ius enim ſepulcrorum erat diuerſum. Alia plures; alia pauciores vrnas habere poterant. In inſcriptione Reineſiana *Claſſ.* XVI, 60. ſunt OLLAE SINGVLARES PERPETVAE V. In aliis monimentis numerantur XV. Id. *Inſcr. Claſſ. XVI, 53.* in aliis *XXIV.* Id. *Claſſ. XIV, 145.* in aliis *XXIX.* Id. *Claſſ. I, 240.* Loculi vero ad recipiendas has ollas cinerarias com-

comparati, COLVMBARIA vocantur in marmoribus, quorum multa attulit, ipſamque columbariorum formam oculis ſubiecit Fabrett. *Inſcript. Cap. I. p. 10. ſeq.* vbi et Reineſium notat, *Claſſ. VII. Inſcript. 21.* columbarium columbarum latibulum interpretantem. Sed ita ſe res habebat, quamdiu corpora cremari ſolebant, id quod et poſt Antoninorum tempora factum eſſe, ex monimentis paene innumeris patet. Exoleſcente paullatim eo ritu, arcas loco ollarum conſtituebant in hypogaeis, vel marmoreas, vel ex lapide Tiburtino, Grut. *Inſcr. p.* MCVIII, 6. vel fictiles. Id *Inſcr. p.* DCCCCIII, 12. vel ex Aſſio lapide, cuius ea vis erat, vt cadauera ſtatim conſumeret. Qui lapis cum frequentiſſime his vſibus inſeruiret, factum eſt, vt arcae illae dictae ſint *ſarcophagi*, ceu iam vidit Cuiac. *Obſ. XXI, 13.* Quemadmodum ergo in aliis monimentis legimus, ibi ſita eſſe OSSA, Grut. *Inſcr. p.* DXXXVII, 7. p. DCCCLXII, 3. vel CINERES: Id. p. DCXCVI, 5. ita in aliis verba occurrunt: CORPVS. INTEGRVM. CONDITVM. SARCOPHAGO. Id. p. DCLXXXVIII, 10. p. DCLXXXIX, 8. In eodem porro HYPOGAEO, vbi oſſa, cineres, cadauera requieſcebant, erant *lampadaria*, vel lychnuchi, quorum mentio fit apud Dion. Caſſ. *in Domitian. vit. p. 763.* et apud Reineſ, *Inſcr. Claſſ. I, 240.* et *Claſſ. XI, 100.* eorumque cura, niſi ita comparata eſſent, vt perpetuo lucerent, demandari ſolebat libertis vel ſeruis. Supra hypogaeum

erant

erant caenacula. Grut. p. DCXL, 2. armaria, Grut. p. CCCLXXXIII, 4. arae, Grut. p. DCCVI, 13. p. DCCVIII, 4. p. DCCXXI, 8. p. DCCCVII, 12. immo et ſigna et ſimulacra deorum, et genii familiae, qualia deſcribuntur in marmore apud Reineſ. *Inſcr. I, 240.* Vnde facile patet, cur ibi et aeditui fuerint, qualis ille AEDITVVS SEPVL. SERG. FAMILIAE, qui AEDITVAVIT ANN. XII. Reineſ. *Inſcr. Claſſ. V, 53.* itemque cur itum, ambitum, aditum ſepulcris ſuis ſtipulati ſint veteres, ad coronandum, ſacrificandum, veſcendum, quales formulae ſunt apud Grut. p. DLX, 5. p. DCCCLXIV, 2. p. DCLXII, 5. p. MLXXXI, 1. cur item et eam legem ſepulcris additam reperiamus, vt ſi quis ibi furtum feciſſet, perinde obligatus ſit, ac ſi ſacrilegium commiſiſſet. Grut. p. MLXXVI, 10. itemque, vt qui ibi minxerit, aut cacauerit, Deos ſuperos et inferos iratos habeat. Fabrett. *ibid. p. 110.* Denique vt hanc deſcriptionem ſepulcrorum abſoluamus, et extra ea quaedam fuiſſe, obſeruamus, quae ad illa referebantur, veluti *hortos*, *aedificia*, *tabernas*, *macerias*, *ſcalaria*, et inprimis *vſtrina*, quamuis ea monimentis ſuis applicari, quidam vetuerint. Grut. *Inſcript, p.* DCLVI, 3. *p.* DCCLV, 4. *p.* MXLIV, 7. 8.

V. Cur illa religioſa habita ſint.

V. Iam ergo non eſt quod miremur, religioſa habita fuiſſe ſepulcra quaelibet. Dedicata enim erant Diis Manibus vel Diis inferis. Diſcimus hoc ex ipſis monimentis, in quibus frequentiſſimae ſunt formulae; D. M. vel D. M. S. id eſt DIS MANIBVS SACRVM vel DIS. INFE-

INFERIS. MANIBVS. SACRVM. Iac. Guther. *de iure Manium III, 1.* Immo et propter eosdem Manes conſecrata dicebantur ſepulcra Gruter. *Inſcript. p.* IↃCCCLXVII, 5.

HAEC. AEDIFICIA. PROPRIA.
COMPARATA. FACTA.
DICATAQ. SVNT. MONIMENTI.
SIVE. SEPVLCRVM. EST. ET.
OLLARVM. QVAE. IN. HIS. AEDIFICIIS.
INSVNT. ET. CONSACRATAE. SVNT.
RELIGIONISQVE. EARVM. CAVSA.

Conſecrationis ſepulcri mentio etiam fit apud eundem Grut. *p.* DCCCXII, *5.* et *p.* DCCCVII, *12.* Nec raro monimenta LOCA SACRA appellantur, apud Grut. p. DCCC, 9. p. DCCCCXXXIV, 4. p. DCCCCLVI, 8. Nec ipſum tantum ſpacium, quo cadauer concludebatur, occupare videbatur religio, ſed et aliquam vicinae areae partem, cuius ambitum non ſolum in monimentis deſignabant, hoc modo IN. FR. P. X. IN. AGR. P. XX. id eſt, *in frondem pedes X, in agrum pedes XX.* Horat. *Serm. I, 8. v. 12.* ſed et maceriis murisque includebant, vt erudite docet Briſſon. *Antiqu. Rom. III, 15. et 16. p. 36. ſeq.* Exempla ſunt apud Reineſ. *Inſcr. Claſſ. VIII, 75. XII, 37. 69. 70.* Ceterum ob hanc religionem corpora ſemel illata ſepulcro tolli non poterant, niſi impetrata a Pontificibus vel principe venia *l. 8. et 38. pr. D. l. 14. C. de religioſ.* vel in prouinciis a Praeſide *l. 1. C. de religioſ.* Exemplum exſtat apud Gruter. *Inſcript. p.* IↃLXXVIII. vbi RELI-

QVIAE

QVIAE TRAIECTAE. dicuntur III. NON FEBR. EX PERNISS. COLLEGII. PONTIFICVM. PIACVLO. FACTO. Immo ne refici quidem monimentum poterat, ſine permiſſu Pontificum, niſi id ita fieri poſſet, ne reliquae tangerentur. *l. 44. §. 1. D. de rel.* Id quod etiam ex marmore conſtat apud Gruter. p. IↃXVIII, 4. Immo nec corpus in alia arca poterat collocari, niſi volente principe. Grut. p. DCVII, 1.

VI. An ſepulcra vendi potuerint.

VI. Multo minus ergo ſepulcra erant in commercio vel dominio, *l. 12. §. 1. D. de religioſ.* quamuis ipſum ius inferendi mortuum in alium transferri quocunque titulo poſſet. *l. 14. C. de legat.* Si locus religioſus aedificiis iunctus erat, vendi non poterat cum aedificiis: ad aedificia ſeorſim vendi poterant, licet coniuncta eſſent loco religioſo, id quod ex inſigni ſententia lata a Senecione Subpraefecto Claſſis Miſenenſis, et a ſe in lucem protracta probat. Iac. Cuiac. *Obſ. XVIII, 32.* Attamen id vix intelligendum putauerim de vineis, aedificiis, agris, quae nonnunquam ſepulcris annecti ſolebant ad eorum tutelam. Cuius rei permulta exempla ſunt apud Grut. *Inſcr. p.* DCCXVII, 7. *p.* DCCCII, 8. *p.* CCXXVII, 5. *p.* DCCLIII, 4. *p.* DCXXIII, 8. *p.* DCXXXVI, 12. *p.* CCCXCIX, 1. et Reineſ. *Inſcr. VI, 112.* Cum vero nihilominus ius inferendi quodammodo in commercio eſſet: facile intelligimus, cur cauerint veteres in monimentis ſuis, *ne ſepulcrum mutaretur, neue veniret, neue donaretur, neue pignori obligaretur, neue de nomine exiret familiae, nec vllo modo abalienaretur.* Grut.

Grut. *Inſcr. p.* DCCLXII, 5. *p.* DCCCIX, 2. comminati etiam poenam, fiſco inferendam, iis, qui ſecus facturi eſſent. Grut. *p* DCCCLXI, 13. Reineſ. *Inſcr. Claſſ. I, 43.* Selden. *de Synedr. Ebr. I, 5.* Aliquando tamen et diuiſa ſepulcra legitimus eoque pertinet formula: IN PARTE DIMIDIA SVA, apud Gruter. *Inſcr. p.* DCCLXXII, 14. *p.* DCCLXXII, 1. *p.* DCCCCXLVI, 5. et Reineſ. *Inſcr. Claſſ. IX, 38. 39.*

VII. Erant vel familiaria vel hereditaria, vel neutrius iuris.

VII. Ceterum ſepulcra vel FAMILIARIA erant, vel HEREDITARIA. *l. 6. l. 7. D. de religioſ. et ſumt. fun.* quibus tamen nos addimus tertium genus eorum, quae NEVTRIVS IVRIS erant. FAMILIARIA vniuerſae familiae patebant, non autem heredibus extraneis. Vnde formulae in vetuſtis marmoribus: HOC MONIMENTVM EXTRVM NON SEQVETVR, NISI DE NOMINE VTRORVMQVE. POST OBITVM NOSTRVM CORPVS EXTRANEVM INFERRE NE LICEAT. NE DE FAMILIA EXEAT, alique ſimiles. Grut. *Inſcript. p.* DXCIV, 2. p. DXXIII, 5. p. DCCCLXXXI, 9. Aliquando et libertis et libertabus ſimul ius inferendi indulgebatur, maxime ſi ad exſtruendum tuendumque ſepulcrum aliquid contuliſſent, cuius rei exempla ſunt apud Grut. *Inſcr.* p. DCCCCXLV, 10. p. DCCCCLIV, 2. vel ſi in nomine patronorum permanſiſſent, ceu cauetur apud eundem *Inſcript.* p. DCXXXVIII, 4. Si qui tamen ex libertis libertabusque male de patronis meruerant: iis locum denegare ſolebant

bant in ſepulcro familiae. Sic apud Grut. *Inſcr. p.* DCCCXLIV, 4. aliquis monimentum poſuit SIBI ET SVIS, LIBERTIS LIBERTABVSQVE POSTERISQVE EORVM, EXCEPTO HERMETE LIB. QVEM VERO PROPTER DELICTA SVA ADITVM, AMBITVM, VLLVME ACCESSVM HABERE IN HOC MONVMENTO, vetat. Alibi p. DCCCLXII, 5. excipitur SECVNDINA LIBERTA, IMPIA ADVERSVS CAECILIANVM FELICEM, PATRONVM SVVM. Alia et a familiaribus diuerſa erant ſepulcra HEREDITARIA, quae omnes heredes, etiam extraneos ſequebantur. Id quod indicare ſolebant formulis: H. M. H. S. id eſt, HOC MONIMENTVM HEREDES SEQVITVR. Vel HVIVS MONVMENTI VEL SEPVLCRI IVS AD HEREDES EIVS PERTINENT PRO PORTIONIBVS, QVA QVIS TESTAMENTO EIVS SCRIPTVS EST. Grut. pag. DCCCLXVI, 7. p. DCCCLXXI, 8. Denique quaedam ſepulcra NEVTRIVS IVRIS, et nec *familiaria*, nec hereditaria eſſe diximus. Modo enim ſibi tantum conditorium parabant, modo ſibi et coniugi, modo ſibi et ſuis, qui in poteſtate futuri ſint, Grut. *Inſcript. p.* DCCCCXCIII, 4. modo diſerte cauebant, ne quos inferri liceret, niſi quorum nomina ſcripta ſint, et quibus conditor eius ſepulcri diſerte cauerit. Gruter. pag. DCCCCXC, 2.

VIII. Res ſanctae.

VIII. Diuini quodammodo iuris habebantur etiam *res* SANCTAE, quales erant muri, non

non modo Romani, ſed et omnes circa alia oppida: Feſt. *voce religioſus. l. 8. §. 2. D. h. t.* et ex Caii ſententia, etiam portae. Aſt Plutarchus *Quaeſt. Rom. XXVI.* muros quidem, non vero portas, ſanctos eſſe ait. Quam controuerſiam facile et ſine pulueris iactu, componas. Sancta res dicitur vel ob *ſanctionem*, qua res ita munita eſt, vt violari impune haud poſſit; Feſt. *voce ſanctum p. 423.* Marcianus *l. 8. D. h. t.* vbi etiam obſeruat, dictum *ſanctum* eſſe a ſagminibus herbis, quas ſignum fuiſſe inuiolabilitatis inter omnes conſtat. Conf. Feſt. *voce ſagmina.* Et hoc ſenſu etiam portae erant ſanctae, ſiquidem et haſce violantibus capitale propoſitum erat ſupplicium: *l. 2. et 3. D. ne quid in loco ſacro fiat.* Vel ſancta dicuntur, quae per ſollennes quaſdam cerimonias dedicabantur, et hoc ſenſu ſola moenia ac pomeria non item portae, ſancta habebantur, quia per has res etiam impurae ferri vehique ſolebant.

IX. Quoties aut vrbs noua exſtruenda, aut colonia condenda erat, toties conditor vel triumuir coloniae deducendae, cinctu Cabino ornatus, aratro aptabat aeneum vomerem, iunctisque bobus, mare et femina, ipſe circum lineamenta profundum ducebat ſulcum. Sequebantur coloni, et exciſas aratro glebas intro vertebant. Vbi portam eſſe volebant, vomere exemto, atque aratro ſublato, relinquebant ſpacium. Ducto ſulco, cum boues illi, tum aliae victimae imolabantur Dis medioxumis, et tum demum exſtruendis multis admouebantur manus. Plut. *Rom. Quaeſt.* XXIV. *et vit. Romuli p. 23.* Dion. *Hal. I. p. 75.* Hinc in

IX. Ritus in condendis vrbibus et exſtruendis moenibus adhibiti.

numis coloniarum fere ſemper conſpiciuntur iuncti boues, acti a viro cinctu Gabino ornato (*f*). Vid Ezech. Spanh. *de vſu et praeſt. num. Diſſert. IX. p. 777.* Vaillant. *de numis aeneis colon. Latini iuris. Pariſ.* MDCXCV. *fol.* Adhibebantur et alia quaedam boni ominis cauſa, vt Feſtus docet voce *Quadrata p. 389.* quae tamen, qualia fuerint hodie ignoramus. Iam vero ex his facile reddideris rationem, cur moenia, non autem portae, ſancta viſa ſint. Eae enim auſpicato non ſignabantur aratro, quia per illas cadauera aliaque impura euehenda erant: et hinc quoque ſacrae hoc quidem ſenſu non videbantur. Plutarch. *Quaeſt. Rom. XXVI.*

X. Dedicatio moenium.

X. Perfecta moenia etiam dedicari ſollenniter ſolebanr. Idque apparet ex inſcriptione apud Gruter. p. CCXVI, 2. COLONIA. AVGVSTA. VERONA. NOVA. GALLIENIANA. VALERIANO II. ET. LVCILLO. COSS. MVRI. VERONENSIVM. FABRICATI. EX. DIE. III. NON. APRILIVM. DEDICATI. PRID. NON. DECEMBRIS. Facta ergo hac dedicatione ſancta habebantur moenia, ac proinde nec refici poterant ſine Principum, tanquam PontificumMaximorum, auctoritate, nec quidquam iis ſuperimponi. *l. 8. §. 2. l. 9. §. fin. D. h. t.*

XI. Cur ſanctitas tributa moenibus?

XI. Si vero paullo accuratius rem conſideres, facile apparebit, non aliam ob cauſam hac ſanctitatis

(*f*) Hinc vrbes dictae ab *vrbo. Vrbare* enim veteribus erat aratro definire: *Vrbum* vero dicebatur curuatura, quod ea in vrbe condenda adhiberi conſueuerat. Varro *de Lingua Lat. IV,* 32. *p.* 24. Pompon. *l.* 239. §. 6. *D. de verb. ſignif.* Conf. Iac. Raeuard. *Coniectan. II,* 7. *p.* 49.

tatis opinione imbutos esse homines, nisi vt ciues pro moenibus, tanquam pro re sancta, Diisque dedicata tanto fortius pugnarent. Idque etiam obseruat M. Terentius Varro *apud* Plutarch. *Quaest. Rom. XXVII.*

XII. Res humani iuris vel in NVLLIVS, vel in PRIVATORVM *quorundam* erant PATRIMONIO. In nullius patrimonio erant res *communes, publicae* (g), *vniuersitatis*, et quae *κατ' ἐξοχὴν nullius* esse dicebatur, hereditas iacens.

XII. Res humani iuris quotuplices?

XIII. COMMVNES, veteribus dictae etiam PVBLICAE habebantur, quarum dominium nemo ita poterat occupare, vt excluderet alios. Tales erant aër, aqua profluens, mare eiusque littora. Vnde Virgil. *Aeneid. VII. v. 229.*

XIII. Res communes, vel publicae.

- - - Littusque rogamus
Innocuum, et cunctis auramque vndamque patentem.

Et Prudent. *adu. Symmachum II. v. 798.*

Nunc adsunt homini data munera legibus isdem,
Queis concessa semel: fons liquitur, amnis inundat,
Veliuolum ratibus mare finditur, influit imber,
Aure volat tenuis, vegetatur mobilis aër.
Et res natura sit PVBLICA *promtaque cunctis,*
Dum seruant elementa suum famulantia cursum.

(g) Tribonianus *princ. Inst. h. t.* res communes a publicis seiungit; quidam veterum iureconsultorum communia et publica pro iisdem habebant, vt vel ex Marciano *l. 2. D. de rerum diuis.* patet, vbi res publicae omittuntur. Pari quoque sensu veteres res communes et publicas vocasse, luculenter ostendit Ger. Nood. *Probabil. I, 7. p. 10. seq.* Liceat itaque hic vbi Antiquitates tradimus, loqui cum veteribus sentire alias cum Iustiniano, cuius doctrinam alibi fusius atque accuratius exposuimus.

Idem existimandum de fluminibus, portubus, ripis, quae et ipsa eatenus communia vel publica habebantur, vt liceret in iis piscari, alligare naues, aliaque huiusmodi facere. Sed ea omnia de innoxio vsu intelligenda, neque eo extendenda sunt, vt in mare flumina, portus, nullum fuisse principum vel reip. imperium existimemus. Alia omnia ostendit Iac. Gothofredus *Diss. de Imperio maris*, quae cum aliis eius opusculis iuridicis, politicis, historicis, criticis prodiit Geneu. MDLIV, 40. Nota illa Oppiani *Halieut. III. v. 4. seq.* vbi poëta ad Antoninum Caracallam:

-- Σοῖς μὲν γὰρ ὑπὸ σκήπτροισι θαλασσα
Ἐιλεῖται καὶ φῦλα ποσειδάωνος ἐναύλων.
-- *Tuis enim sub sceptris mare*
Voluitur, et greges Neptuni incolarum.

Idem de iure piscandi statuendum est. Tantum enim abest, vt illud semper commune fuerit, dominioque exemtum, vt potius, qui longo tempore in diuerticulo fluminis solus piscatus fuerat, posset alios ab eo iure excludere. *l. 7. D. de diuers. temp. praescr.*

XIV. Cur eiusmodi res iureconsulti vocarint publicas et communes.

XIV. Ceterum eas res communes et publicas dixere veteres, ex sententia Stoicorum, quorum principia iureconsultis fere omnibus erant in deliciis. Stoicos enim veluti regnum quoddam generis humani, vel vniuersalem omnium Deorum hominumque rempublicam, statuisse, nemo ignorat, idque luculenter docent Cicero *de Finib. III, 19. seq.* M. Antonin. εἰς ἑαυτὸν *II, 16. III, 11. IV, 3. VI, 44. XII, 36.* Arrian. *Differt. Epictet. I, 12. III, 24.* Senec. *de Benef. IV, 28.*

Addan-

Addantur Thom. Gataker, *Adnot. ad M. Anton. p.75.* Thom. Stanley. *Hist. Philos. Part. VII. p. 1. Cap. 13. p. 614.* Cum ergo etiam iureconsulti hanc philosophiam sequerentur, duplicemque adeo sibi conciperent rempublicam, maiorem vnam, quae erat omnium Deorum hominumque, alteram minorem, vniuscuiusque populi aut ciuitatis: consequens erat, vt et bona, siue publica, siue communia dupliciter acciperent, nonnullaque omni iure; alia tantum iure gentium communia appellarent, quae tamen in iure ciuili Romanorum essent in reipublicae dominio. Quae omnia tam praeclare explicantur ab humanissimo iureconsulto, Gerardo Noodio. *Prob. I, 8. p. 21. seq.* vt otium nobis fecisse videatur.

XV. RES VNIVERSITATIS erant, quarum dominium vniuersitas, vsum singuli ex vniuersitate habebant, vt stadia, theatra, balnea, curiae. §. 6. *Inst. h. t.* *Vniuersitas* vero vocabatur vnaquaeque ciuilis societas, excepta familia liberaque republica. Adeoque omnes ἑταιρίαι et societas, omnes tribus, omnia corpora opificum, *vniuersitates* erant. Huber. *Praelect. ad Inst. II, 8.* Postquam vero in monarchiam degenerauerat respublica, inuisae fuerunt principibus, omnes sodalitates et ἑταιρίαι, nec aliae ius vniuersitatis, arcae communis, et collegii habebant, quam quae singulari Principium priuilegio erant munitae. Quare non raro in Inscriptionibus legimus: Q. E. S. C. L. *Quibus ex SCt. coire licet*, vel similia. Vid. Plin. *Epist. X, 93. et 94. tit. C. de colleg. et corpor.* Cuiacii *Obseruationem VII, 30. et* XV. Res vniuersitatis.

Dissertationes nostras de Colleg. et Corp. Opif. Cap. I.

XVI. Res nullius.

XVI. NVLLIVS denique erant, quae nullum re ipsa agnoscunt dominum, quamuis sua natura in dominio esse possint. Tales sunt res hereditariae, antequam aliquis heres exsistit *l. 1. pr. D. de diuis. rer.* Per fictionem tamen quandam hereditas iacens defuncti personam repraesentare, eiusque in dominio esse, dicitur, *l. 31. §. 1. D. de her. inst. l. 61. pr. De de adquir. rer. dom.* Nonnunquam et personam heredis sperati sustinet. *l. 24. D. de donat. l. 26. D. de stipul. seru. l. 1. §. 1. D. si is qui test. lib. I, 68. D. de fort.*

XVII. Res priuatae vel mancipi vel nec mancipi.

XVII. Quae in priuatorum dominio erant, dicebantur RES PRIVATAE. Festus *voce priuos p. 378. Priuos priuasque antiqui dicebant pro singulis: ob quam causam et priuata dicuntur, quae vniuscuiusque sunt, hinc est priuilegium.* Add. Non. Marcell. *de Diff. Verb. II, 694.* Res illae priuatae apud veteres vel MANCIPI erant, vel NEC MANCIPI (*b*). Apud veteres dico. Iustinianus enim hanc differentiam sustulit, cum tamen eius vestigia quaedam reliquerit in *l. 32. §. 1. D. de vsurp.* et *vsuc.* in *l. 68. D. de furt.* Vid. Merill. *Obs. VIII, 38. p. 132.* Res MANCIPI dicebant-

(*b*) In vniuerso corpore Iustinianeo nulla fit huius distinctionis mentio, quod eam sustulisset Iustinianus. *l. vn. C. de iure Quirit. tollend.* Hotom. *Antitribonian. V. p. 113. seq.* Fundamentum eius procul dubio fuit rerum pretium. Res enim pretiosissimae antiquis videbantur fundi, serui, pecudes, non nisi cum sollicitudine quadam et sollennitate alienandae. Bynkersh. *de reb. mancipi et nec manc. p. 109.*

cebantur, quae certo ritu inter ſolos ciues Romanos ita vendi alienarique poterant, vt emtor manu eas caperet, (vnde et ipſe MANCEPS, et res MANCIPI vel MANCVPI appellabantur,) et venditor earum euictionem praeſtaret. NEC MANCIPI res erant, quae non poterant iſto ritu alienari: vnde et periculum rei penes emtorem erat. Plaut. *in Perſ. IV, 3. v. 55.*

Ac ſuo periculo is emat, qui eam mercabitur,
MANCVPIO *neque promittet, neque quisquam dabit.*

Et paullo inferius *v. 61.*

- - - Nihil mihi opus eſt litibus,
Niſi MANCIPIO *accipio, quid eo mihi opus mercimonio?*

Vnde et diſtingui ſolent *mancipium* et *vſus*, Lucret. *III. v. 985.*

Vitaque mancipio nulli datur, omnibus vſu.

vt et *mancipium* et *fructus* κτῆσις καὶ χρῆσις Cicer. Epiſt. *ad Fam. VII, 29. 36.* (i).

XVIII. MANCIPI res habebantur I. *praedia in Italico ſolo*, Vlpian. *Fragm. XIX, 1.* adeoque et in prouinciis, ſi quando locis erat datum ius Italicum, quales ciuitates permultae recenſentur in *tit. D. de cenſ.* Adde Henr. Noriſ. *de Epochis Syro Maced. IV, p. 427.* idque non modo de ruſticis intelligendum, verum etiam de vrbanis. Cic. *de Orat. I, 39. ſeq.* et *de offic. III, 67.* Sed eiusmodi prae- XVIII. Quaenam res mancipi fuerint?

(i) Mancipi non indeclinabile eſt, vt vulgo docent Lexicographi, ſed contractum ex *mancipis* Voſſ. *de art. gramm. III, 46.* Salmaſ. *de vſur. VIII.* Iac. Perizon. *ad* Sanctii *Mineru. IV, 4. 12.*

praedia rustica mancipi erant suo iure, vrbana iure fundi per accessionem, ex mente amplissimi viri Bynkersh. *de reb. mancipi et nec mancipi p. III.* quamuis in alia omnia eat ICtus pereruditus, Christ. Waechtl. *in Act. Erud. suppl. VII, sect. 7. p. 301.* Eiusmodi loca dicebantur *agri censui censendo.* Fest. *voce censui. p. 265.* Cic. *pro Flacc. XXXII.* et ibi Io. Ge. Graeuius. Reliqua in prouinciis praedia possessiones vocabantur, et vsu tantum tenebantur, non mancipio. Fest. *voce possessio p. 372.* Porro rebus mancipi accensebantur II, *iura praediorum rusticorum*, veluti, actus, via, aquaeductus. De seruitutibus vrbanis tacet Vlpianus. Vnde eae accensentur rebus nec mancipi, dissentiente iterum viro laudatissimo Christ. Waechtlero. *ib. p. 300. seq.* Nec tamen ratio deest iis, qui iura praediorum vrbanorum mancipi fuisse negant. Cum enim praedia rustica ipso iure essent mancipi: ideo et tales erant seruitutes, iis inhaerentes per accessionem. Aliud de praediis vrbanis, quae per accessionem tantum erant mancipi, adeoque hanc qualitatem cum seruitutibus communicare non poterant, quia non datur accessionis accessio. Bynkersh. *ib. p. 130.* III. *serui* mancipio dati, IV. *quadrupedes*, quae dorso colloue domantur, veluti boues, muli, asini, equi, non bestiae, quamuis dorso colloue domentur, vt puta elephanti et cameli. V. *Hereditas*, seu familia, siquidem et ipsa per aes et libram mancipabatur. Gell. *Noct. Att. XV, 26. §. 1. Inst. de test. ord.* Ergo et VI. *filii familias* Bynkersh. *de iure occid. lib. I, p. 145.* VII. *Margaritae.* Nam et has in mancipatum

tum venire, ait Plin. *Hist. Nat. IX, 35.* Atqui et monimenta seu sepulcra mancipata, seu per aes et libram translata, legimus in marmore Gruteriano p. MLXXXI, 1. sicut columbarium apud Reines. *Class. VII, 21.* An ergo et haec res mancipi sunt? Ipsa sepulcra in se neque mancipi neque nec mancipi habebantur, quia non erant in commercio. At ius sepeliendi erat ius praedii rustici, (quia sepulcra non in aedibus, sed in agris exstrui solebant,) et hinc omnino in alium transferebatur per aes et libram. Hunc rerum mancipi catalogum nobis suppeditant veteres. Ceterae res NEC MANCIPI dicebantur, teste Vlpiano *Fragm. XIX, 1.*

XIX. Res mancipi alienatae mancipatione.

XIX. Fiebat vero rerum mancipi alienatio praecipue MANCIPATIONE, vnde haec propria species alienationis rerum mancipi esse dicitur. Vlpian. *XIX, 3.* Cic. *Topic. X.* Quamuis enim res mancipi etiam tradi possint sine mancipatione: tamen tunc tantum in bonis erant accipientis, non in dominio Quiritario. Vlp. *I, 16.* adeoque res mancipi esse desinebant nisi per modum adquirendi iuris ciuilis accessisset dominium Quiritarium. Quo pertinent verba Hor. *Ep. II, v. 158.*

Si proprium est, quod quis libra mercatus et
aere est,
Quaedam, consultis si credas, mancipat vsus.

Loquitur sane Horatius de rebus mancipi, quae ex sententia iureconsultorum etiam vsucapione possunt adquiri. Conf. Ant. Schulting. ad Vlp. *Fragm. XIX, 3. p. 620.*

XX. Mancipatio quo-

XX. MANCIPATIO vero erat actus legitimus

modo facta et differentia nexi et mancipii.

mus, quo res mancipi more sollenni tradebantur. Bynkersh. *de reb. man. I, p. 105.* In eo adhibendi erant quinque testes, ciues Romani, puberes, cum libripende et antestato. Ritus et formulas iam supra *Lib. I. Tit. XII. n. 6. 7. 9.* descripsimus. Id modo addendum, vna mancipatione hic totum actum absolui consueuisse, quia ad patris tantum priuilegium id pertinebat, vt filius non nisi ter emancipatus, et manumissus, eius potestate et domino exiret. Iungitur saepe mancipio *nexus*, vel *traditio nexu.* De ea Varro *de Lingu. Lat. VI, 5. p. 58.* NEXVM *Manlius scribit, omne, quod per libram et aes geritur, in quo sint mancipi. Mucius Scaeuola, quae per aes et libram fiant, vt obligentur, praeterquam quae mancipio dentur. Hoc verius esse, ipsum verbum ostendit, de quo quaeritur. Nam idem, quod obligatur per libram, neque suum sit, inde nexum dictum.* Sed cum haec sint obscurissima, audiamus ea interpretantem virum doctissimum, Io. Fridr. Gronouium *in Epist.* CCCII. *ad Claud. Salmas.* quae in clarissimorum et doctissimorum Virorum Epistolis, nuper a celeberrimo Burmanno editis. Tomo II. p. 549. habetur. *De loco Varronis, quando sic illudere mihi voluisti, vt sententiam meam quaereres, ludibrium debere tibi pergam. Puto ergo falli Varronem, non tantum in ridicula illa origine* τȣ̃ NEXI, *sed et quod ceu diuersas ponit sententias Manilii et Scaeuolae, quarum vtraque vera est, nec inter se pugnant. Sane et Cicero distinguit ea, quae tenentur* IVRE NEXI *et* IVRE MANCIPII. (Cic. *Epist. ad Fam.* VII, 30.) *Nempe quae habeo* IVRE MAN-

MANCIPII, *eorum sum dominus: quae* IVRE NEXI, *in ea habeo obligationem. Ita sibi non contradicunt Manilius et Scaeuola. Nam Manlius requirit, vt quae nexa sint, eadem quoque sint mancipi, hoc est, talia, quorum commercium sit, et quae mancipari possint. Scaeuola dixit, nexum esse quod per aes et libram geritur, praeterquam quae dantur mancipio. Et haec enim per aes et libram geruntur, sed plus dant iuris, quam nexa. Non negat itaque Scaeuola, necesse esse, vt aliquid quod per aes et libram geritur, sit nexum, id esse rem mancipi: sed dicit, aliud esse tenere aliquid iure nexi, aliud iure mancipi, quamuis vtrumque per aes et libram geratur, seu omne id nexum esse, quod per aes et libram geritur, si non mancipio detur. Ita negatione vnius speciei, definit alteram, quod non negat Manilius. Quod* MANCIPIO *datur, eius fio dominus: quod* NEXVM *est, eius proprie non sum dominus, sed habeo tantum in id obligationem. Et ita quoque* NEXVS *differt a* SERVO, *etsi obligatus est ad seruiles operas praestandas.* NEXVM *habeo iure nexi; non mancipii? at* SERVOS *habeo iure mancipii. Sic quod mihi pignoris loco datum est, habeo iure nexi; illud etiam si penes me sit, non tamen est meum. Logica haec etymologia est, non grammatica. Videntur omnia quidem mancipia etiam esse generali vocis notione nexa, aut quae habebo iure mancipii, eadem me habere iure nexi: sed non contra aut reciproce. Ita Cicero cum dicit ab alienationem esse traditionem alteri nexu, sine dubio generaliter vocem accipit, vt etiam, quae mancipio dantur, comprehendat. Sed*

ad

ad vtrumque requiritur, vt ſint res illae, quae ſiue iure nexi, ſiue iure mancipii tenentur, res mancipi, quod volebat Manilius. Nec aduerſatur, quod liber homo, qui non eſt mancipi, obaeratus poteſt fieri. Reuera enim liberi hominis commercium non eſt, ideoque non poteſt eſſe mancipi: ſed vt fiat nexus, fit ex diſpoſitione legis; quae obaeratos necti iuſſit et ad refrenandam indiligentiam quorundam patrumfamilias hoc introduxit. Ita etiamſi liberi hominis commercium non ſit, idque leges ſciuerint, homo tamen maior XX. annis, cum ad pretium participandum venundari ſe patitur, fit mancipi, et ſeruus, etiam diſpoſitione legis, quae vnicuique fauori pro ſe introducto renunciare licere, et hoc modo laſciuiam fraudatorum coërcere voluit. Hactenus locus Gronouii, prolixus ille quidem, ſed quem ideo totum hic adſcribere non piguit, quod eum vnum viderim, in quo diſcrimen *mancipii* et *nexi* perſpicue exponitur. Res eo redit. Omnis abalienatio rerum mancipi fiebat per aes et libram vel mancipationem: ſed duplici fine, vt aut dominium iuris Quiritium transferretur, aut res illa tantum obligaretur, e. g. vt aliquis in ea ius pignoris vel ſimile haberet. Priore caſu res dicebatur MANCIPIO dari; poſteriore IVRE NEXI transferri. Hinc recte Feſtus *in voce nexum;* NEXVM *eſt, quod per aes et libram geritur,* (hoc enim commune habent nexum et mancipium, *nexum aes dicebatur pecunia, quae per nexum* OBLIGATVR.) (In hoc enim differunt nexus et mancipium.) Recte etiam Salmaſius

masius *de mod. Vsur. Cap. XVIII. p. 839. Nexum esse obligationem et nexos obligatos* docet quamuis cum epistola Gronouii anno MDCXXXVII scripta: Salmasii autem liber demum MDCXXXIX editus sit, rectius fecisset, si eum, qui omnia planius scripserat, vel honoris causa nominasset.

XXI. Modi adquirendi iuris gentium.

XXI. Quemadmodum vero mancipatio propria rerum mancipi erat: ita et alii erant adquirendi modi, quorum quidam e IVRE GENTIVM, quidam e IVRE CIVILI descendebant. Ad prius genus pertinent OCCVPATIO, ACCESSIO, TRADITIO, de quibus copiose hoc titulo agit Imperator. Nos id modo addimus, si duo rem inuenerant, quorum alter apprehenderat, alter eam apprehendi viderat, communem eam rem vtriusque esse visam. Vnde sollennis formula, IN COMMVNE (*k*), similis quodammodo hodiernae: *Halbe part.* Seneca *Epist. CXVII. Quoties aliquid inueni, non exspecto, donec dicas:* IN COMMVNE; *ipse mihi dico.* Phaedr. *Fab. V, 7.*

Inuenit caluus forte in triuio pectinem.
Accessit alter, aeque defectus pilis,
Heia, inquit, EST COMMVNE, *quodcunque est lucri.*

Adde Plaut. *Rudent. IV, 3. v. 76.* vbi poëta fori Romani argutias hac in re in risum deducit:

Omitte

(*k*) Sic et Graeci id, quod ab altero inueniri videbant in commune poscere solebant formula: κοίνὸς Ἑρμῆς, vel κοινὸν τῷ Ἑρμῇ, de qua formula Erasm. *in Adag. Chil. II. Cent. I. n. 85.*

--- Omitte vidulum.

GR. *Nunquam hercle hinc hodie ramento fies fortunatior.*

TR. *Non probare pernegando mihi potest, nisi* PARS DATVR,

Aut ad arbitrum reditur, aut sequestro ponitur.

GR. *Quemne ego excepi e mari?* TR. *At ego inspectaui e lictore,*

GR. *Meo labore, opera, rete et horia?* TR. *Nam qui minus.*

Si veniat nunc dominus, cuius est, ego, qui inspectaui procul,

Te hunc habere, fur sum, quam tu? GR. *Nihilo.* TR. *Mane mastigia.*

Quo argumento socius non sum, et fur sum, fac dum ex te sciam.

GR *Nescio neque ego istas leges vestras vrbanas scio,*

Nisi quia hunc meum esse dico. TR. *Et ego item aio esse meum.*

Praeclarus sane locus, quo non solum hic veterum ritus, sed et complura iuris nostri loca lucem haud mediocrem capiunt. Ger. Nood. *Probab. II, 6. p. 54. seq.*

XXII. Modi adquirendi iuris ciuilis.

XXII. Modi adquirendi CIVILES complures sunt. Tres recenset Alexander ad Caii *Instit. I, 6. 3. mancipationem* puta, *in iure cessionem*, et *vsucapionem*, sed deceptus male intellecto loco Vlpian. *Fragm. I, 16.* in quo seruus, quem ciuis Romanus a ciue Romano emerit, quique ei traditus sit, tantum in bonis eius esse dicitur, *nisi sit mancipatus ei, nec in iure cessus, nec ab ipso anno possessus.* Sane enim Vlpianus hic non recensere

ſere voluit modos adquirendi iuris Quiritium, neque negat, rem aliis quoque modis tranſire poſſe iu dominium Quiritarium. Sex modorum meminit Varro *de re ruſt. II, 10. Sex enim fere res in emtionibus dominium legitimum perficere* ait, ac deinde huc refert HEREDITATEM, MANCIPATIONEM, IN IVRE CESSIONEM, VSVCAPIONEM, SVB CORONA EMTIONEM, AVCTIONEM. Et hac in re Varronem ſequitur Sigonius *de antiquo iure ciu. Rom. I, 11.* Sed nec Varronem modos omnes recenſere voluiſſe, cum ex patricula, FERE qua vtitur tum praecipue patet ex Vlpian. *Fragm. XIX, 2.* vbi et *adiudicationem*, et *legem* memorat iurisconſultus. Iisdem vero haud immerito adieceris *arrogationem*, *donationem*, et modum, quem *SCt. Claudianum* induxit. Quae cum ita ſint, duodecim erunt modi adquirendi iuris Quiritium, *I.* HEREDITAS, *II.* MANCIPATIO, *III.* IN IVRE CESSIO, *IV.* VSVCAPIO, *V.* SVB CORONA EMTIO, *VI.* AVCTIO, *VII.* TRADITIO, *VIII.* ADIVDICATIO, *IX.* LEX, *X.* ARROGATIO, *XI.* DONATIO, *XII.* MODVS ADQVIRENDI EX SCto CLAVDIANO. De primo modo infra *Lib. II. Tit. XIX.* de quarto *Libro II. Tit. VI.* de decimo *Lib. III. Tit. XI.* de vndecimo *Lib II. Tit. VII.* de vltimo *Libro III. Tit. XIII.* agemus. De ſecundo modo iam diximus ſupra *n. XIV. XVII.* Ergo reſtant *in iure ceſſio*, *ſub corona emtio*, *auctio*, *traditio*, *adiu-*

adiudicatio, *et lex* de quibus nonnulla ex antiquitatibus erunt monenda

XXIII. Quid in iure cessio?

XXIII. IN IVRE CEDEBANTVR res tum mancipi, tum nec mancipi ,non modo corporales, sed et in corporales, et tunc requirebantur tres personae, quarum vna *cedebat*, altera *vindicabat*,tertia *addicebat*. Vlp. *Fragm. XIX*, *9*. Cedebat dominus, vindicabat is, cui cedebatur, addicebat Praetor vel Praeses prouinciae. Vindicabat primo remis, cui illa cedebatur, et ita quidem, vt eam tenens diceret: HANC EGO REM EX IVRE QVIRITIVM MEAM ESSE, AIO. Tum interrogabat Practor vel Praeses, an alter contra vindicaret? Solebant enim olim possessores in contestanda rei vindicatione non solum negare intentionem actoris, sed et ipsi rem asserere: veluti apud Plautum *Rud. IV*, *3. v. 86.* vbi altero dicente HVNC MEVM ESSE DICO, statim alter subiicit: ET EGO ITEM AIO ESSE MEVM. Cic. *pro Muraena* VII. et infra *Lib. IV. Tit. VI. n. 24.* Quaerebat ergo Praetor vel Praeses, vtrum contra vindicaret,an auctor fieret? Quo procul dubio pertinet formula apud Valerium Probum:A. F. A. *An fis auctor*?Negante domino, vel tacente, Praetor rem addicebat vindicandi,hac fere vsus formula:QVANDO TV NEGAS, HANC EGO REM PRAESENTI ET VINDICANTI ADDICO. Cai. *Instit. II*, *1. 6.* Boeth. *Comment. ad* Cic. *Topic. Lib. III.*

XXIV. Quid sub corona emtio?

XXIV. EMTIO SVB CORONA quid fuerit, ostendendum paullo accuratius. Victis

ctis hoſtibus praeda venibat, et in his etiam captiui, et in ſeruitutem detruſi. Hi ergo ſub corona venire dicebantur, non quod milites eos cuſtodiae cauſa circumſtarent, eaque militum cuſtodia *corona* vocaretur, ſed quod ipſi captiui venales ſtarent coronati, ceu ex Caelio Sabino et Catone docet Gell. VII. 4. ex quo etiam diſcimus, eos ſeruos, quorum nomine nihil praeſtabat venditor, pileatos venire conſueuiſſe. Res ex innumeris Liuii, Caeſaris, aliorumque hiſtoricorum teſtimoniis nota eſt. Vt pauca ſuggeram, ea reperies apud Liuium LIII, 4. Caeſarem de Bello Gall. III, 74. Florum Hiſt. *IV*, *12*. Iam id modo obſerua, mancipia ſub coronis emta ſtatim in dominio iuris Quiritium eſſe coepiſſe, adeoque emtorem ſecurum fuiſſe contra quoslibet, vt etiam patet ex Varrone *de re Ruſt. II*, *10*. Cuius locum et ad reliquos adquirendi modos recte intelligendos vtiliſſimum adſcribere iuuabit: *In emtionibus dominium legitimum ſex fere res perficiunt, ſi hereditatem iuſtam adiit, ſi, vt debuit, mancipio ab eo accepit, a quo iure ciuili potuit: aut ſi in iure ceſſit, cui potuit cedere, et id vbi oportuit: aut ſi vſucepit: aut ſi e praeda ſub corona emit, tumue, cum in bonis ſectionem cuius publice venit.*

XXV. AVCTIONE adquirebantur quaecunque publice, proclamante praecone, præſente atque addicente magiſtratu, ſub haſta emebantur. Feſtus voce Haſtae. *Haſtae ſubiiciebantur ea, quae publice venundabant, quia ſignum praecipuum eſt haſta.* Et Cicero *Philipp. II*, *26*. *Haſta poſita pro aede Iouis Statoris: bona Cn. Pompeii* XXV. Quid auctio?

Magni voci acerbiſſimae ſubiecta Praetoris. Hanc haſtam publicam fugiebant viri honeſti, quia et proſcriptorum bona ibi venibant. Sic Atticus ad haſtam publicam nunquam acceſſit. Nepos *Attic. VI.* Ceterum, cum res ei addici ſoleret, qui plurimum augeret, factum eſt vt ipſum illud venditionis genus *auctio*; isque a quo quis emerat *auctor*, et ius denique auctione quaeſitum *auctoritas* appellaretur. Quod vocabulum deinde ad dominium quodcunque prolatum eſt, ita vt omne dominii ius quocunque titulo adquiſitum, vocaretur *auctoritas*, vt praeclare obſeruauit Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 11. p. 149.* Plura dicemus infra *Leb. II. Tit. XVIII. XIX. n. XI.*

XXVI. Quid traditio?

XXVI. TRADITIONE adquirebantur ſolae res nec mancipi, quippe quarum dominia apprehendebantur, ſimul ac ex iuſta cauſa fuerant traditae. Vlpian. *Fragm. XIX, 7.* Nec referebat, mobiles res eſſent, an immobiles: vt adeo manifeſto errent, qui traditionem ad res mobiles tantum pertinuiſſe exiſtimant. Vid. V. C Schulting. *ad Vlpian. l. c. 622.* De traditione vera et ficta egregia quaedam obſeruat Ger. Nood. *Probab. II, 6. p. 56. ſeq.* Non multum diuerſa a traditione erat ceſſio vacuae poſſeſſionis, quae et mancipationibus nonnunquam accedebat, vt patet ex Grut. *Inſcript. pag.* cIↃLXXXI, vbi Statia Irene, mancipans monimentum Licinio Timotheo, addit: EIQVE VACVAM *(l)*. POSSESSIONEM. NONIMEN-

(*l*) Ita Legendum eſſe pro INQVE VACVAM, recte monet. Fr. Brummer. *ad Leg. Cinc. XIII.*

MENTI. S. S. CESSIT. Qua de re plura obseruauit Fr. Brummer. *ad Leg. Cinc. XIII.*

XXVII. ADIVDICATIONE dominium rerum tum mancipi, tum nec mancipi adquirebatur, in tribus illis iudiciis *familiae erciscundae, communi, diuidundo, finibus regundis. §. vlt. Inst. de off. iud.* Quoties enim iudex vni ex heredibus, vel sociis, vel vicinis, rem adiudicabat, statim haec sine traditione in illius transibat dominium. Vlpian. *Fragm. XIX, 16.* Vnde adiudicatio traditioni atque vsucapioni aequiparatur, *l. 6. §. 3. D. de statu liber.* Praeter tria vero illa iudicia nullus erat casus, in quo dominium adquireretur iudicis sententia, cuippe quae ius non dat, sed declarat, id cuiquam competere. *l. 8. §. 4. D. si seruit. vindic.* Vnde et actio iudicati non in rem est, sed in personam. V. C. Ortvv. Westenb. *de Clauss. obl. Diss. VI, 8. seq.*

XXVII. Quid adiudicatio:

XXVIII. LEGE denique adquirebatur dominium rei singularis, siue mancipi esset, siue nec mancipi, quoties lex quaedam dominium alicui addiceret. Sic legatum ex lege XII. Tabularum statim erat in dominio legatarii. Vlpian. *XIX, 17. l. 120. D. de verb. signif. l. 47. §. vlt. D. de pecul.* Eodem modo adquirebantur bona caduca atque ereptitia siue a fisco, siue a priuatis. Nam et his nonnunquam concedebantur caduca. Cui. *ad Nouell. I.* Scip. Gent. *de iure adcrescendi. X.*

XXVIII. Quod dominium ex lege?

XXIX. Quidquid tali modo fuerat adquisitum id IN DOMINIO QVIRITARIO; reliqua IN BONIS *esse* dicebantur. Vlpian. *Fragm. I, 16.* Theophil. *Inst. ad §. fin. tit. de libertin.*

XXIX. Distinctio inter dominium Quiritarium et bonitarium.

tin. qui dominium Quiritarium eleganter ἔννομον vel *legitimum*; bonitatem φυσικὸν vel *naturale* vocat. Quod diſcrimen in eo maxime erat poſitum, quod domini Quiritarii re vſucapta vacui eſſent a litibus, vnde et optimo iure poſſidere dicebantur: quod ſecus ſe habebat in dominis bonitariis. Vid. Car. Sigon. *de antiquo iure ciu. Rom. I, 11. p. 150.* Barn. Briſſon. *Antiqu. Rom. IV, 22. p. 78.* Bynkershoeck. *de reb. manc. IX. p. 131.* Enimuero ſuſtulit illud diſcrimen Iuſtinianus *l. vn. C. de nudo iure Quirit. tollendo et l. vn C. de vſuc. transf. et de ſublata diff. rer. manc. et nec mancipi.* Vnde et in toto iure noſtro nullum eius expreſſum supereſt veſtigium, quamuis aliqua Tribonianus paullo obſcuriora paſſim reliquiſſe videatur.

TIT. II.

DE REBVS CORPORALIBVS ET INCORPORALIBVS.

Nouam rerum diuiſionem hoc titulo ſubiungit Imperator, CORPORALES enim aliae ſunt, aliae INCORPORALES, de quibus pauciora dici poſſunt ex antiquitatibus.

I. Stoica definitio rerum corporalium et incorporalium.

I. Philoſophiae ſtoicae deditos fuiſſe plerosque Romanorum iureconſultos, iam ſupra eſt obſeruatum. Atqui Stoici non minus, quam reliqui philoſophi, res omnes in corporales atque incorporales diſtinguere, illasque definire ſolebant, quod poſſent tangi. Seneca *Ep. LVIII. Quidquid eſt, aut corporale eſt, aut incorporale.* Idem

Epiſt.

Epist. CVI. Numquid est dubium, an id, quo quid TANGI *potest, corpus sit?* Lactant. *Inst. Diuin. VII, 12. Solidum et comprehensibile corpus est, et oculis et manu videtur et tangitur.* Ex Epicureis Lucretius *I. v. 306.*

Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res.

II. Iidem e stoa philosophi res incorporales magis illis, quae non sunt, quam, quæ suut, accensendas esse arbitrabantur, Cic. *Top. V. Definitionum duo sunt genera prima: Vnum earum rerum, quae sunt, alterum earum rerum, quae intelliguntur. Esse ea dico, quae cerni tangiue possunt, vt fundum, aedes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus et cetera. Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrariue non possunt, vt si vsucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et impressa intelligentiae, quam notionem voco.* Tertull. *de Carne Christi Cap. XI.* plane στοϊκῶς: *Omne quod est, corpus est sui generis: nihil est incorporale, nisi quod non est.* Ex quo sane loco patet, veteres res solas corporeas exsistere, incorporeas tantum intelligi existimasse.

II. Incorporales res magis non exsistere, quam exsistere putabant Stoici.

III. In his omnibus ergo philosophos sequebantur iureconsulti, qui et ipsi res in CORPORALES et INCORPORALES diuidebant, iisdem adoptatis definitionibus, corporales tangi posse, incorporales non posse, dicebant. Cai. *Inst. II, 1. 2.* quamuis qui elegantius loquuntur, auctores illas RES, has IVRA appellare malint. Quintil. *Inst. Orat. V, 10.* Et sane sic res multo est

III. Iureconsulti definitiones stoicas adoptabant.

dilucidior, faciliusque intelligitur, cur pecunia, quae manibus tangi potest, pro diuersa σχέσει modo *corporalibus* rebus accenseatur §. *vn. Inst. h. t.* modo opponatur corporibus *l. 46. D. de condict. indeb. l. 5. princ. D. de impens. in res dot. l. vlt. D. de adim. legat.* Prout scilicet vel res ipsa, vel ius seu valor, consideratur, ita vel corporalibus vel incorporalibus rebus adnumeratur pecunia.

IV. Res incorporales et ipsi exsistere quodammodo negabant.

IV. Eodem ex fonte, id est, ex philosophia stoica, manauit, quod res incorporales a iureconsultis magis iis, quae non sunt, quam quae sunt, adnumerantur. Paullus sane *l. 1. D. de vsu et vsufr. leg.* seruitutes *neque ex bonis, neque extra bona esse* contendit, quod ex principiis illis stoicorum, quae paullo ante declarauimus, explicandum esse, erudite docet Ger. Noodt. *Probabil. II, 3. p. 48. seq.*

TIT. III.

DE SERVITVTIBVS RVSTICORVM ATQVE VRBANORVM PRAEDIORVM.

Incorporalia sunt omnia iura, atque adeo etiam SERVITVTES. Hae vel PERSONALES sunt, vel REALES, seu PRAEDIALES. Seruiunt enim non modo praedia rusticis atque vrbanis praediis, verum etiam praedia et res personis, constituto in illis vsufructu, vsu vel habitatione vel in seruo operis. De illis titulo III. De his tit. IV. et V. agitur.

I. Quaenam praedia rustica et vrbana?

I. SERVITVS REALIS inhaeret praediis, iisdemque praestatur. A praedio dominante illae

illae ſeruitutes a iureconſultis in iure VRBANORVM ac RVSTICORVM PRAEDIORVM diuiduntur. Sed caue hic reſpicias ad locum. Praedia enim non a loco, ſed ab vſu cognominabantur. Nam eodem modo et *vrbana mancipia* ruſticis non loco, ſed opere, ſeiungebantur. *l. 99. pr. D. de legat. 3. l. 166. pr. D. de V. S.* Et Labeo ſuppellectilem et penum *ruſticam* non loco ſed genera vſus, diſtinguendam putat. *l. 4. §. 5. D. de penu leg. l. 12. D. de ſupell. legat.* Immo et veſtes, quibus ruri vtebantur ab vſu *ruſticas*, quibus in vrbe *vrbanas* vocatas eſſe, ex loco elegante Titinii demonſtrat Merill. *Obſ. III, 5.* Non ergo recte diſcrimen ſeruitutum ruſticorum vrbanorumque praediorum deſumitur ex *l. 3. D. de ſeruit.* vbi Paull. *ſeruitutes praediorum alias in* SOLO, *alias in* SVPERFICIE *conſiſtere*, ait. Quamuis enim id verum ſit, non tamen ibi id agit iurisconſultus, vt diſcrimen ſeruitutum ruſticorum vrbanorumque praediorum oſtendat. Praeterea illud diſcrimen non ad praedia dominantia pertinet, a quibus alioquin ſeruitutes diuerſam denominationem ſortiuntur, ſed ad ſeruientia. Immo ne probari quidem poteſt, ſeruitutes vrbanorum praediorum tantum in ſuperficie; ruſticorum tantum in ſolo conſiſtere. Sane enim Vlpianus *l. 11. §. 1. D. de Publ. in rem actione* ſeruitutem vrbani praedii eſſe dicit, ſi per domum quis ſuam paſſus ſit aquaeductum transduci: et ea tamen ſeruitus in ſolo conſiſtit. Contra ſi quis horto olitorio alterius deberet ſeruitutem altius non tollendi, ea

procul dubio foret ſeruitus praedii ruſtici cum tamen conſiſtat in ſuperficie, ceu recte animaduertit Merill. *Obſ. I,32.* Nec magis rem videntur acu tetigiſſe, qui praedia ruſtica omnes fundos et areas; vrbana omnia aedificia exiſtimant, VRBANA enim erant et fundi voluptatis cauſa culti, veluti horti, modo eorum plurima pars non eſſet in reditu, quales ſunt horti vinearii et olitorii: *l. 198. D. de V. S.* et omnia aedificia habitationi deſtinata, etiamſi in villis exſtructa. *§. 1. Inſt. de ſeruit. l. 1. D. commun. praed. l. 198. D. de verbor. ſignif.* Veteres nimirum villam plerumque in tres diuidebant partes, quarum vnam *vrbanam*, alteram *ruſticam*, tertiam *fructuariam* appellabant. *Vrbanae* dicebantur aedes vel habitationis, vel voluptatis cauſa conditae, vbicunque ſitae; *ruſticae* complectebantur tecta, villico et reliquae familiae, vt et armentis et equis deſtinata, *fructuariae* denique conſtabant horreis et cellis, quibus omnium generum fructus recondebantur. Varro *de Re ruſt. Lib. I. Cap. XIII.* Columella *de Re ruſt. I,6.* Vrbanum in villis aedificium etiam praetorium dicitur apud Pallad. I, 8. Sueton. *Calig. Cap. XXXVII. l. 2. D. de ſeru. praed. ruſt. l. 198. D. de verb. ſignif.* Et ex eo iam ſatis manifeſtum eſt, aedificia etiam ab vſu in praedia *ruſtica* et *vrbana* diuidi ſolita eſſe.

II. Seruitutes praediorum vrbanorum.

II. Praediis his vrbanis variae praeſtabantur ſeruitutes, quales erant *oneris ferendi, tigni immittendi, ſtillicidii, fluminis, cloacae, altius tollendi vel non tollendi, luminum, et aliae. §. 1. Inſt. h. t.* Cai. *Inſt. II, 1.3.*

III.

III. Sic vicinae aedes tenebantur nonnunquam vicinarum onus ferre, vel alienum aedificium columna vel pariete suo sustinere, columnamque et parietem praeterea ex pacto reficere. Haec erat SERVITVS ONERIS. Non ergo ideo a domino praedii seruientis reficienda erat columna seruiens, quod hoc naturae huius seruitutis inesset: sed quod ea lex, id est, stipulatio in constituenda seruitute esset interposita: PARIES ONERI FERVNDO VTI NVNC EST, ITA SIT. *l. 33. D. de seru. praed. vrb.* Nam id sibi diserte a vicino solebant stipulari, VT REFICE VT LAPIDE QVADRATO, vel LAPIDE STRVCTILI, vel quouis alio opere *l. 6. §. 5. D. si seru. vind.* Quamuis vero hanc pactionem contra naturam seruitutum esse iudicet Gallus Aquilius, quippe quae praedii seruientis Domino necessitatem aliquid faciendi imponat: *l. 15. §. 1. D. de seruitutibus*, eualuit tamen Seruii sententia qui hanc conditionem in hac seruitute admisit, quia seruientis praedii dominus facere nihil cogatur, sed parietem vel columnam derelinquere possit, ceu patet ex *l. 6. §. 2. D. si seruit. vindic.*

III. Seruitus oneris ferendi.

IV. Si cuius paries non tam onus vicini ferre teneretur, quam pati dominus, vt tignum immitteretur suo parieti, erat haec SERVITVS TIGNI IMMITTENDI. Erat vero tignum omnis materies quae ad tectum, vel aedificium exstruendum erat idonea, et alterius parieti immitti poterat, veluti trabs, lapis, ferrum. *l. 1. §. 1. D. de tigno iunct.* Quamuis enim Architecti strictiore vsi vocabuli significatione tignum pro trabibus in

IV. Seruitus tigni immittendi.

contignatione accipiant: Vitruu. X, 5. aliter tamen loquebantur ICti ob exemplum in lege XII. tabularum exſtans, vbi *tigni appellatione omne genus materiae, ex qua aedificia conſtant, ſignificatur. l. 62. D. de V. S.* Quod vt intelligatur rectius, obſeruandum erit, veteres Romanos incendiorum metu aedes aedibus ita vicinas eſſe iuſſiſſe, vt ſpatium quoddam vel interſtitium relinqueretur, quod *ambitus* dicitur in legibus XII. Tabul. Varro *de Lingu. Lat. IV, 4. p. 6.* AMBITVS, *iter, quod circumeundo teritur. Nam ambitus circuitus; ab eoque XII. tabularum interpretes ambitum parietis circumitum eſſe deſcribunt.* Feſtus *voce ambitus p. 250.* AMBITVS *proprie dicitur inter vicinorum aedificia locus duorum pedum et ſemipedis, ad circumeundi facultatem relictus.* Et paucis interiectis: AMBITVS *proprie dicitur circumitus aedificiorum, patens in latitudinem pedes duos et ſemiſſem, in longitudinem idem, quod aedificium.* Cuiac. *Obſ. XIX, 21.* Et huc pertinet Inſcriptio vetus Romana in Sadoleti hortis effoſſa:

INTER DVOSI
PARIETES.
AMBITVS. PRIVAT.
FLAV. SABINI.

Briſſon. *Antiqu. Select. I, 2.* Non ergo licebat antiquis aedes iungere ſine interſtitio; neque adeo tunc facile locum inueniebat ſeruitus tigni immittendi. Poſtea vero aucto ciuium numero; cum pomoeria antiqua tantam aedium copiam vix caperent: non ſolum ipſa pomoeria ſubinde prolata, verum etiam omnes areae aedibus occupatae ſunt, adeo vt non niſi inter quasdam interſtitium

relin-

relinqueretur. Quaecunque vero aedificia communi pariete concludebantur, circuituque publico aut priuato cingebantur, ea dicebantur INSVLAE. Fest. voce *Insulae* *l. 2. §. 14. D. ne quid in loco publ.* Iis insulis vel potius inquilinis aedium vna insula comprehensarum, non modo singulares erant GENII: Reines. *Class. I, 138.* sed et custodiendis iisdem praepositi erant serui, quos INSVLARIOS dici, animaduertimus, in *l. 166. pr. D. de V. S.* et *l. 16. §. 1. D. de vsu et habitat.* itemque apud Grut. *p. CCXXIV, 4.* Porro ambitus isti insularum dicebantur *angiportus.* Et quia per illos compendii causa iri solebat, hinc Festo angiportus est *iter compendiarium in oppido.* Nihil tamen in illis agi poterat. Varro de *Lingua Lat. V, 5. p. 37.* immo ne peruii quidem semper erant, vt ex Terent. *Adelph. IV, 2.* patet. Sed haec angiporta vt dixi rariora erant, postquam aucta vrbe omnes areae aedificiis occupabantur. Hinc est, quod Seneca *controu. II, 6.* conqueritur *tantas suo tempore fuisse viarum angustias, vt neque aduersus ignem praesidium, neque ex ruinis vllam in partem effugium fuerit.* Ex quo ergo propius sibi inuicem iungi coeperant aedes: seruitutes illae tum oneris ferendi, tum immittendi tigna, in vsu esse coeperunt, ad id quippe comparatae, vt arearum spacium lucrifacerent, quod nouis muris, columnis ac parietibus exstruendis occupandum fuisset. Primus Nero veterem aedificandi morem restituit, constituitque, vt ne communione parietum, sed propriis quaeque domus muris, ambirentur. Tacit. *Annal. XV.*

XV, 42. Postea Antoninus, et Verus Augusti rescripserunt, *in area, quae nulli seruitutem debet, posse dominum vel alium eius voluntate aedificare, intermisso legitimo spatio a vicina insula, l. 14. D. de seru. vrb. praed.* adeoque ex eo tempore denuo aedes sibi propius iungi coeperunt, communique pariete concludi, ita tamen vt insularum maneret circuitus. Denique et Constantinus M. et sequentes Imperatores constitutionibus quibusdam definire coeperunt, quantum aedes priuatae ab horreo, quantum a loco publico abesse deberent. *l. 4. et l. 46. Cod. Theod. de oper. publ. l. 9. et l. 11. C. de aedificiis priuat.* Addantur Barn. Brisson. *Antiqu. Rom. Select. I, 2. p. 4. Obs. I, 4. p. 3.*

V. Seruitutes stillicidii et fluminis.

V. Seruitutes STILLICIDII et FLVMINIS a quae pluuiae causa erant constitutae. Tenebatur enim vicinus aquam istam vel in vicini hortum areamue immittere, vel ex alieno tecto in suam aream recipere, si ab eo stipulatus erat vicinus: FLVMINA STILLICIDIA, VTI NVNC SVNT, VT ITA FLVANT CADANTQVE. Brisson. *Antiqu. Rom. Select. I. p. 22. Stillicidium* vero et *flumen* quomodo differant, docet Varro *de Lingu. Lat. IV, 5. p. 8. Fluuius, quod fluit, item flumen: a quo praediorum vrbanorum scribitur: Stillicidia fluminaque vt ita fluant, cadantque. Inter haec hoc interest, quod stillicidium, eo quod stillatim cadat: flumen, quod fluat continue.* Sane cum aedes Romanorum pleraeque tecto decliui carerent: non poterant non canales vel aluei plures in suprema superficie esse, per quos aqua pluuia deflueret, aut certe tegulas oportebat tecto imponi, quae imbres exceptas in terram demitterent. Vid. Guil.

Phi-

Philandr. *ad Vitruu. Archit. VII, 11.* Illud ergo *flumen*; hoc dictum est *stillicidium.*

VI. Seruitus cloacae.

VI. CLOACAE Romae dicebantur concamerationes subterranae, stupendi operis, per quas sordes vrbe eductae in Tiberim exonerabantur (*a*) eaeque vel PVBLICAE erant, vel PRIVATAE *l. 1. §. 9. D. de cloac.* PVBLICAS duxit Tarquinius Priscus, testibus Liuio *Hist. l. 32.* et Dionys. Halic. *Ant. Rom. III. p. 200.* easque tam splendidas fuisse, ait Cassiodor. *Var. III, 30. tantumque visentibus contulisse stuporem, vt aliarum quoque ciuitatum potuerint miracula superare.* Meretur illa tota Cassiodori descriptio legi, eique addi idem Cass. *Var. VIII, 29. 30.* et *Plin. Hist. Nat. XXXVI, 15.* Purgandarum earum causa non solum tributum inferebatur, quod *cloacarium* dicitur *l. 27. §. 3. D. de vsufruct. l. 39. §. 5. D. de legat. 1.* verum etiam ii, qui ad poenam fuerant damnati, eidem operi adhibebantur. Traian. Imp. *ad Plin. Epist. X, 41.* Et tamen auctor est Dion. Halicar. *Lib III. p. 200. aliquando* neglectas cloacas, nec *amplius transmittentes aquam a censoribus mille talenti purgandas reficiendasque locatas esse.* Quod operis istius magnitudinem satis superque demonstrat. Sed et interdictum proditum erat: QVOD IN CLOACA PVBLICA FACTVM, SIVE IMMISSVM HABES, QVO VSVS EIVS DETERIOR SIT, FIAT, RESTITVAS. ITEM NE QVID FIAT, IMMITTATVRVE, INTERDICAM. *l. 1. §. 15. seq. D. de cloac.* Quin vt illae

(*a*) Hinc Festus *voce cloacae p.* 268. dictas illas existimat a *colluendo* et *cloacale flumen* Cato dixit, pro cloacarum omnium colluuie.

illae cauernae eo rectius conseruarentur: singulares iis praefecti erant magistratus, qui CVRATORES CLOACARVM Vrbis vocantur apud Grut. *Inscript. p. CXCVII, p. CXCVIII, 2. 3. 4. 5. CCLII, 1.* Ast cum publicae istae cloacae initio per publicum essent ductae: post incendium Gallicanum, mutato vicorum aediumque situ, illae passim subierunt tecta: Qua de re Liuius *Hist. V. fin. Festinatio curam exemit vicos dirigendi dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo aedificant. Ea est causa, vt veteres cloacae, primum per publicum ductae, nunc priuata passim subeant tecta formaque vrbis sit occupatae magis, quam diuisae, similis.* Hae publicae cloacae. PRIVATAE erant, quae ex priuatis quibusque aedibus in publicas illas immittebantur. Quandoquidem ergo publicae illae, vt iam ex Liuio demonstrauimus, passim subierunt tecta priuata: opus nonnunquam erat seruitute CLOACAE, et vicinus a vicino stibulabatur, vt liceret sibi priuatam cloacam per eius fundum deductam in cloacas publicas immittere. *l. 7. D. de seruit, l. 1. §. 4. D. de cloac.*

VII. Seruitus non altius tollendi.

VII. Antiquissimis porro temporibus suas quisque ædes in infinitum tollere poterat, idque etiam est libertatis naturalis, *l. 9. et l. 24. D. de seru. vrb. Praed. l. 26. D. de damn. infect.* dummodo nihil in alienum immittatur. *l. 8. §. 5. D. si seru. vindic.* Hinc tam stupenda aedium altitudo, vt vix sine periculo per viam publicam ire ambulare liceret. Iuuenal. *Sat. 3. v. 6.*

Nam quid tam miserum, tam solum vidimus, vt non
Deterius credas? horrere incendia, lapsus
Tectorum assiduos, ac mille pericula saeua
Vrbis.

Enim-

Enimuero cum id prospectui luminibusque officeret, aerque liberior hoc ipso vicinis interciperetur: saepe alter ab altero stipulabatur, ne altius tolleret. Atque inde nascebatur seruitus ALTIVS NON TOLLENDI. At postea certus quidam aedium altitudini modus lege statutus est. Sane iam libera et florente republica ea de re fuisse cogitatum, docet Rutilii nescio cuius oratio de modo aedificiorum, quam ab Augusto recitatam esse in senatu, vt eam rem non a se primo animaduersam, sed antiquis iam curae fuisse, ostenderet, discimus ex Sueton. *Aug. LXXXIX.* Sed et ipse Augustus, vt crebris ruinis subueniret, lege lata statuit, vt ne quis septuaginta pedibus tolleret altius. Strabo. *Geogr. V. p. 162.* πρὸς δὲ τὰς συμπτώσεις τὰ ὕψη τῶν καινῶν οἰκοδομημάτων καθελὼν, καὶ κωλύσας ἐξαίρειν ποδῶν ό τὸ πρὸς ταῖς ὁδοῖς ταῖς δημοσίαις. *Ruinis quoque subuenturus, nimiam aedificiorum altitudinem sustulit, vetuitque ad vicos publicos altius septuaginta pedibus tollere.* Incensa deinde vrbe, etiam Nero aedificiorum altitudinem cohibuit, teste Tacito *Ann. XV, 43.* quamuis quem ea in re modum seruarit, non sit memoriae prodi um. Denique et Traianus aedium altitudinem sexaginta pedes superare vetuit, ob ruinas faciles, et sumtus, si quid tale contingeret, exitiosos. Aurel. Victor. *Epit. vit. Traian. XIII.* Et sane haec quoque altitudo est maxima, vnde non mirum, de ea conqueri Senecam *Controu. II, 9.* quamuis eam ipsa necessitate ciuiumque frequentia excusari existimet Vitruu. *Architect. II, 9.*

Vtcun-

Vtcunque ſe res habeat, ſane et poſteria placuit is aedificorum modus, inde ad illum reſpiciunt Imperatores Seuerus et Antonius *l. 1. C. de aedific. priu.* Quin et Conſtantinopoli eiusmodi legem obſeruatam eſſe, docet. Iac. Oiſel. ad Caii Inſtit. *II, 1. 3.* Quemadmodum ergo, quae ſit non altius tollendi ſeruitus, ex ipſo vocabulo iisque, quae dicta hactenus ſunt, ſatis intelligitur: ita eo obſcurior eſt ſeruitus ei oppoſita ALTIVS TOLLENDI. Quamuis enim vulgo ſeruitutem altius tollendi explicent ex conſtitutione Zenonis *l. 12. §. 2. C. de aedific. priuat.* de eo caſu, ſi quis a vicino impetrauerit libertatem aedes ſuas altius, quam leges ferant, tollendi: tamen huius ſeruitutis iam ante Zenonem mentio fit a Caio *l. 2. D. de ſeru. vrb. praed.* nec veroſimile eſt, ante hanc conſtitutionem licuiſſe priuatis pactis reſtringere leges publicas. Itaque non abſurda eſt ſententia eorum, qui hic putant de eo caſu actum vbi vicinus pati teneretur vt vicinus ὑπερῷον vel caenaculum imponere poſſet aedibus eius A. A. Pagenſt. *Sil. Manip. III. p. 70.* (*b*). Quanquam nec id dubio caret,

(*b*) Mos iſte, alterius aedibus ſuperimponendi coenacula et ὑπερῷα non ignotus fuit antiquis, cum aliis gentibus, tum maxime Romanis Pompon. Mela *Lib. II. Cap. 7 Arados etiam in Phoenicia eſt parua, et quantum patet, tota oppidum frequens tamen, quia etiam ſuper aliena tecta ſedem ponere licet:* vbi legendus Iſ. Voſſius *p.* 203 De Romanis porro vrbem ex ruinis inſtaurantibus Dionyſ. Halic. *Lib. X. p.* 659. refert. lege perlata plebeios conueniſſe et ibi aedificare coepiſſe, locum, quantum quisque potuerit, occupantes. Hinc porro addit: Εἰσὶ δὲ καὶ σύνδυο καὶ σύντρεις καὶ ἔτι πλείονες, συνιόντες οἰκίαν κατασκευάζοντο μίαν, ἑτέρων μὲν τὰ κατάγεια λαγχανόντων, ἑτέρων δὲ τὰ ὑπερῷα. *Nonnulli etiam duo ſimul, vel tres, plu-*

res, si illud ὑπερῷον vel caenaculum maneat aedificantis. Nam tunc non differet haec seruitus a seruitute oneris ferendi, vti recte vidit Sam. Stryck. ὁ μακαρίτης. *Vs. Digest. VIII, 2. 7.* Fusius ea de re alibi erit dicendi locus.

VIII. Multum porro interesse videbatur veterum, ita clausas habere areas, vt remodis arbitris versari in iis posset familia. Vnde et Druso promittebat architectus, ita se aedificaturum domum: vt procul ab omnium arbitrio, atque adspectu in ea habitaret. Vellei. Patercul. *Hist. II, 14.* Licebat enim cuiuis, in pariete suo fenestras, quot vellet aperire, sed et alteri licebat fenestris vicini in aream suam apertis obstruere. Quod si itaque aliquis fenestras in alieno vel communi pariete apertas habere vellet, opus erat seruitute LVMINVM. Sin impedire vellet alter, ne vicinus fenestras in suo pariete apertas obstrueret, stipulabatur a vicino: LVMINA VTI NVNC SVNT, ITA SINT, Brisson. *Antiqu. Rom. I, 19. p. 21.* Vtque inde nascebatur seruitus NE LVMINIBVS OFFICITVR. Nonnunquam etiam paciscebantur, ius vt esset vicino, se inuitis altius aedificare, atque ita officere luminibus, de qua seruitute *l. 3. D. seru. vrb. praed.* Immo vt prospicere liceret et, ne prospectui officeretur, interposita stipulatione cauebant. *l. 14. et l. 15. D. eod.* IX.

VIII. Seruitus luminum, et ne luminibus officiatur.

pluresue, vnas aedes collatis impendiis exstruxerunt, aliis inferiores earum partes, aliis superiores sibi capientibus. At de sua aetate Pomponius *l. 25. pr. D. de seru. pr. vrban.* Hoc, inquit, *quod dictum est de immissis, locum habet ex aedificio alio in aliud. Aliter enim supra alienum aedificium superius habere nemo potest.*

IX. Seruitutes praediorum rusticorum.

IX. Seruitutes praediorum rusticorum quatuor recenset Imperator *pr. Inst. h. t.* ITER, ACTVM, VIAM, AQVAEDVCTVM, sed §. 2. adiicit. AQVAEHAVSTVM, PECORIS AD AQVAM APPVLSVM, IVS PASCENDI, CALCIS COQVENDAE, ARENAE FODIENDAE. Nos praecipua tantum consectabimur.

X. Iter, actus via.

X. ITER ab *eundo*; ACTVM ab *agendo*, VIAM a *vehendo* dictam esse, obseruat Varro *de Lingua Lat. IV, 4. p. 7.* Ergo ITER est ius eundi ambulandi hominis, non etiam agendi pecus, aut ducendi vehiculum. *l. 1. D. de seru. rust. praed.* quamuis et eoque vehi et sella gestari liceret ei, cui iter debebatur. *l. 12. D. eod.* ACTVS erat ius et eundi et agendi vel iumentum vel vehiculum, non tamen onustum *l. 1. et l. 11. D. eod. (c)* VIA denique ius et eundi et agendi et vehicula onusta per alterius fundum ducendi complectebatur *l. 7. D. eod.* Adeoque tertia seruitus primam et secundam, secunda etiam primam in se continebat, adeo, vt diuidi non possent, et hinc si quis iter et actum acceptum tulisset, perimeretur, etiam viae obligatio. *l. 13. §. 1. D. de acceptil.* Nonnunquam tamen iter et actum simul sibi stipulabantur, vt patet ex Gruter. *Inscr. p. CCI, 3.*

PER. HANC.
VIAM. FVNDO.
C. MARCI. CL.
PHILERONIS.
ITER. ACTVS.
DEBETVR.

Cuius

(c) Intelligendum hic esse non plaustrum, oneribus trahendis aptum, sed currum trusatilem, praeclare obseruat Bynkersh. *Obs. IV, 7. p. 365.*

Cuius rei rationem reddit Cuiac. *Obs. XXII, 35.* quod viæ iter et actus *propalam* inest, actui autem iter tantum *tacite* et per consequentiam. Vnde non mirum, saepe sibi homines actum et iter simul stipulatos. Ex eodem vero lapide etiam patet, seruitutes has non hominum, sed prædiorum esse, quod et ius nostrum inculcat. *l. 20. §. vlt. D. de seru. praed. rust. l. 86. D. de verb signif.* vbi addi meretur Ger. Noodt *Probab. I, 2. p. 4. seq.*

XI. Viae et actus latitudo.

XI. VIAE latitudo in porrectum octo pedum erat, in anfractum sedecim *l. 8. D. de seru. praed. rust.* Varro *de Lingu. Lat. VI, 2. p. 48.* Ex quibus locis discimus, hunc viae modum ex legibus XII. Tabularum esse, quibus cautum fuerat: VIA IN PORRECTO VIII. P. IN AMFRACTO XVI. P. LATA ESTO. Gothofr. *ad XII. Tab. Tab. VIII.* ACTVS latitudo quatuor pedum erat, teste eodem Varrone *de Lingu. Lat. IV, 4. p. 6.* et Festo *voce actus p. 243.* Itineris latitudo parum comperta est. Potuisse tamen pro paciscentium arbitrio vel latiorem vel augustiorem constitui viam vel actum, patet ex *l. 23. pr. D. eod.* adeoque idem de itinere dici posse videtur.

XII. Seruitus aquae ductus.

XII. AQVAEDVCTVS erat ius aquam ducendi per alterius praedium, quod vel iuris per canales structiles, vel fistulis plumbeis, vel tubulis fictilibus fiebat, teste Vitruu. *Archit. VIII. 7.* quibus tamen et canales ligneos addit Palladius IX, 11. Erant isti aquaeductus vel PVBLICI vel PRIVATI. In illis exstruendis tam splendidi tamque magnifici erant Romani, vt pauca, quae hinc inde supersunt, rudera poste-

ris ſint admirationi. Solebant enim exſtruere fornices, et veluti pontes per quos aqua tanquam flumen aliquod in vrbem duceretur, ceu docet aqua Traiana depicta in numo apud Vaillant. *Num. Imp. p. 47.* De eiusmodi Aquaeductibus Rutil. Numatian. *Itin. I. v. 97.*

Quid loquar aërio pendentes fornice riuos,
Qua vix imbriferas tolleret Iris aquas?
Hos potius dicas creuiſſe in ſidera montes,
Quale giganteum Graecia laudat opus.
Intercepta tuis conduntur flumina muris,
Conſumunt totos celſa lauacra lacus.

Tales etant Romae aqua Claudia, Curtia, Traiana aliæque plures, quarum paſſim in Marmoribus fit mentio. Et ſane his aquis non ſolum ad neceſſitatem vtebantur, ſed et ad voluptatem et luxuriam, ad quam in primis comparata erant *Nymphaea,* quorum veſtigia ſunt in *l. 5. l. 6. C. de aquaeduct.* nec non apud Reineſ. *Inſcr. I. Claſſ. I, 200.* et Ioſeph. *de Bell. Iud. I, 16.* Erant haec aedificia publica ambitioſi operis, in quibus aquae corriuatae ſpectantium delectationi ac refrigerationi miris modis ſaliebant. Vid. Pancirol. *Theſ. Var. Lect. I, 5.* Haec publicis ſumtibus ſolebant exſtrui. Sed nec magis ſumtibus pepercerunt priuati, qui ſaepe aquam per omnia cubicula et triclinia ducebant, immo et euripos in his effodiebant, in quibus piſces inter coenandum caperent. Inſignia huius luxuriae exempla exſtant apud Senecam *Nat. Quaeſt. III, 17. et praef. lib. I. de Tranqu. animi I.* Plin. *Epiſt. V, 6.* (d). Cum ergo aquam ſaepe pro-

(*d*) Huc pertinent etiam, riui aquae fluentis, parietibus

procul et per alienos fundos, duci oporteret: occaſionem id dedit ſeruituti aquaeductus, de qua plura dabunt iureconſulti.

XIII. Reliquae ſeruitutes facile vel ex ipſis nominibus intelliguntur, et paſſim de iis copioſe agunt Interpretes, quibus addendi Iac. Cuiac. *Obſeru. XXII, 35.* Aeg. Menag. *Amoenit. iur. ciuil. XXXI.* Vlr. Hub. *Digreſſ. II, 12. ſequ.* Corn. van Bynkershoeck. *Obſ. IV, 7.* XIII. De reliquis ſeruitutibus remiſſiue.

TIT. IV. et V.

DE VSVFRVCTV, VSV ET HABITATIONE.

Hae ſeruitutes, de quibus adhuc actum, reales ſunt: perſonales vero VSVFRVCTVS, VSVS, HABITATIO, OPERAE SERVORVM, de quibus his titulis agit Imperator. Nos poſt eruditiſſimas M. Aurelii Galuani et Ger. Noodtii commentationes pauca tantum monebimus.

I. Ad vocabulum quod attinet: au *vtendo* et *fruendo* dictus eſt VSVSFRVCTVS. *Vti* re, vt erudite oſtendit Ger. Noodt *de vſufr. I, 1. p. 526.* eſt, eandem adhibere ad vitae neceſſitatem, ſed quatenus ſufficit, et vt ſalua maneat eius ſubſtantia. Vnde propria vſus tria ſunt, primum, vt vtentis neceſſitate finiatur; alterum, ne rei conditio mutetur: poſtremum, vt ne res vtendo I. Quid veteribus fuerit vti?

bus inducti, de quibus Emund. Merill. *Variant. III, 1.* et Ger. Noodt. *de Vſufr. I, 12. p. 565.*

do consumatur, aut pereat. Primum Horatius significat, *Epist. II, 2. v. 190.*

Vtar, et ex modico, quantum res poscit, aceruo Tollam.

Secundum patet ex *l. 13. §. 1. et 5. D. de vsufr.* Tertium notat Donatus *in Terent. prolog. Andr.* VTIMVR *fructibus rei, quae ab amantibus saluo vsu nobis subministrantur;* ABVTIMVR, *quando deperdimus rem et fructum, vsui est ager, domus: abusui vinum, oleum, et cetera huiusmodi.*

II. Quid frui? II. FRVI latius patet, ac vti: quemadmodum vel ex Seneca patet *de vita beata cap. X.* vbi philosophus: *Tu,* inquit, *voluptatem complecteris: ego compesco, tu voluptate* FRVERIS: *ego* VTOR. *Fructus* ergo non vtentis necessitate neque rei conditione circumscribitur: sed qualemcunque praesentem vtilitatem, commoditatem, oblectationemue, quae ex rei eiusue occasione percipi potest, complectitur, prorsusque adeo neque finem habet, neque modum, ceu egregie ostendit Augustinus *de Doctrina Christ. cap. III.* Ger. Noodt *I, 1. p. 526. seq.*

III. Quid Vsusfructus? III. Vsusfructus ergo neque merum fructum neque merum vsum continet, sed ex vtroque colligitur. Ex *vsu* enim id habet, quod saluam relinquit substantiam: ex *fructu* vero, quod non sola necessitate finitur. Adeoque est *ius vtendi fruendi rebus alienis, salua earum substantia. l. 1. D. de vsufr.*

IV. Quid vsus? IV. Poterat ergo vsus quidem legari sine fructu: sed non fructus sine vsu. *l. 14. §. 1. D. de vsu et habit.* Non enim debet, cui plus licet, quod minus est, non licere. *l. 21. D. de R. I.* At vsus, sine

ſine fructu legatus, ſola vtentis neceſſitate finitur ſaluamque eſſe oportet non ſolum rei ſubſtantiam, ſed et conditionem. *l. 12. §. 1. D. de vſu habit.* Minus ergo continet vſus, quam vſusfructus, et hinc ille nec pro parte legari poteſt, quod poteſt vſusfructus. *l. 19. D. eod.* nec etiam res, vſui conceſſa, vel donatione, vel locatione, vel vllo alio titulo, in alterum transferri, quod itidem poterat vſusfructus. *§. 1. Inſt. eod. l. 12. §. 2. l. 38. ſeq. l. 67. D. de vſufruct.*

V. Quid habitatio?

V. Parum ab vſu differt HABITATIO, ſed differt tamen. Nam I. aliquid amplius habitationi ineſt quam vſui: ſiquidem is, cui debetur habitatio, totam domum non ſolum inhabitare, ſed et locare, vel gratis concedere poteſt. *l. 13. C. de vſuf.* quae ſecus ſe habent, ſi ſolus vſus aedium legatus ſit. II. Habitatio non amittitur non vtendo, neque III. capitis deminutione perinde vt vſus, perimitur, vt ex *l. 10. pr. D. de vſu et habit.* a ſe ingenioſe emendata, oſtendit Ger. Noodt. *Prob. III, 7. p. 79.*

VI. Origo horum iurium.

VI. Ceterum haec omnia originem debere videntur vltimis voluntatibus. Cum enim morientes alicui bene cuperent, neque tamen eius heredibus conſultum vellent: excogitarunt ius illud vtendi fruendi, a dominio et proprietate ſeiunctum, vt moriente legatario, rei legatae vſusfructus cum proprietate conſolidaretur. Poſtea etiam aliis modis, veluti ſtipulatione, quam tamen ſequebatur traditio, nec non iudiciis diuiſoriis, immo etiam lege, conſtituebatur vſusfructus, vt accurate docet Ger. Noodt. *de Vſufr. II, 1. ſeq. p. 601. ſeq.*

VII. Vsusfructus quantitatum et iurium S. C. introductus.

VII. Et initio quidem vsusfructus in solis constituebatur corporibus non fungibilibus, postea SCt. prodiit, quod etiam in quantitatibus, et iuribus vel, vt dilucidius loquamur, in rebus fungibilibus, quasi vsumfructum constituere permittebat, dummodo caueret fructuarius, se finito vsufructu tantundem restituturum. Qua de re Vlp. *Fragm. XXIV, 26. et 27. Vsusfructus iure ciuili legari potest earum rerum quarum salua substantia vtendi fruendi potest esse facultas, et tam singularum rerum, quam plurium, id est, partis. Senatusconsulto cautum est: vt etiam, si earum rerum, quae in abusu continentur, vt puta vini, olei, tritici vsusfructus legatus sit, legatario res tradantur, cautionibus interpositis, de restituendis eis, cum vsusfructus ad legatarium pertinere desierit:* Eiusdem SCt. mentio fit. *l. 1. D. de vsufr. ear. rerum. l. 24. de vsufr. leg. l. vlt. vsufr. quemadm. caueat l. 69. ad L. Falcid. l. 1. C. de vsufr.* Quando illud factum sit non liquet. Sane non adscendit ad tempora Ciceronis, quibus, ceu ex *Topic. cap. III.* patet, corporum tantum, non item quantitatum et iurium, erat vsusfructus. Cum vero illud SCt. iam interpretati sint Massurius Sabinus, Nerua, Cassius, et Proculus, ceu colligi potest ex *l. 5. §. 1. et l. 3. D. de vsufr. ear. rer.* quos omnes sub Tiberio floruisse constat: hoc quoque, vel certe Augusto imperante, SCt. factum esse oportet. Vid. Marc. Aurel. Galuan. *de vsufruct. cap. III.* Ger. Noodt *de vsufr. II, 20. p. 589.* Schulting. *Iurispr. vet. Anteiustin. p. 658.*

VIII. Quibus

VIII. Ceterum ita constitutus vsusfructus, finie-

niebatur vel tempore, ad quod fuerat constitutus, vel morte fructuarii, vel capitis deminutione, vel non vtendo per constitutum tempus, vel facta in iure cessione, vel consolidatione, vel mutatione denique aut interitu rei fructuariae, de quibus omnibus plenius iureconsulti, inprimis Ger. Noodt *de Vsufr. II, 5. seq.* Eadem omnia locum quoque habebant in vsufructu ciuitati legato. Mori enim et ciuitas videbatur, simulac interiisset, veluti absorpta terrae motu, vel inundatione. Capite minui, si in eam induceretur aratrum. *l. 21. D. quib. modis vsusfructus vel vsus am.* Quemadmodum enim aratrum adhibebatur in condendis vrbibus, eo fine, vt vbi sulcum duxissent Triumuiri coloniae deducendae, muri exstruerentur, et eos quodammodo religio occuparet: (Vid. *Lib. II. Tit. I. §. 6.*) ita aratrum toti areae vrbis inductum, eam reddebat sacram, vt habitari a nullo mortalium posset. Hinc Zonar. *Tomo II. Annal.* refert, Carthaginis aream Senatum Romanum sacrasse, et decreuisse, ἐπάρατον, τὸ ἐπ' αὐτὴν κατοικῆσαι τινά. *Execrabile fore, ibi quemquam habitare.* Pertinet huc locus Horat. *Lib. I. Carm. Od. 16. v. 17.*

domis finitur vsusfructus.

Irae Thyesten exitio graui
Strauere, et altis vrbibus vltimae
Stetere causae, cur perirent,
Funditus imprimeretque muris
Hostile aratrum exercitus insolens.

Ad quae verba Scholiastes: *Condendis atque euer-*

euertendis ciuitatibus. *Haec consuetudo fuit, vt* ARATRO *fierent, vt de condenda Virgilius:*

Interea Aeneas vrbem designat ARATRO.

Item Cicero de euertenda in Philippicis: Vt vexillum tolleret, et ARATRVM *circumduceret.* Plura de eo ritu habent P. Faber *Semestr. I, 8.* Iac. Raeuard. *Coniectan. II, 7.* Quod si neutrum horum contingeret, vsusfructus seculo circumacto finiebatur. *l. 56. de vsufr. l. 8. de vsufr. leg.* P. Fab. *Semestr. l. c.* Ger. Noodt *de vsufr. II, 6. p. 614.*

TIT. VI.

DE VSVCAPIONIBVS ET LONGI TEMPORIS PRAESCRIPTIONIBVS.

Modis adquirendi rerum dominium, iure ciuili inuentis, accensenda etiam est VSVCAPIO, de qua hoc titulo agit Imperator. Nos rem ex antiquitate explicabimus.

I. Vsucapio e iure Attico est.

I. Vsucapionem, quae et *vsus auctoritas* dicta veteribus, ex iure Attico ad Romanos fluxisse, admodum fit verosimile. Plato certe, qui in plerisque talibus ius Atticum sequi solet, vsucapionem quoque admittit in sua republica, Vid. Plat. *de Leg. XII. p. 691.* Sed non nisi mobilium, quibus si quis aperte intra vrbem per annum; ruri per quinquennium vsus sit, vsucapionem completam esse iusserat. Porro si ruri occulte res haberetur, vsque ad decennium vindicari eam posse volebat, sin extra territorium, aduersus posses-

possessorem aeternam auctoritatem fore denunciabat. Et ad leges Atticas procul dubio respicit Isocrates, *in Archit. p. 239.* quando sub persona Archidami ait: ἀλλὰ, μὴν ἐδ᾽ ἐκεῖνο ὑμᾶς λέληθεν, ὅτι τὰς κτήσεις, καὶ τὰς ἰδίας καὶ τὰς κοινὰς, ἢν ἐπιγένητε πολὺς χρόνος, κυρίας καὶ πατρῴας ἅπαντες εἶναι νομίζεσιν. *Sed nec illud vos praeterit, possessiones siue priuatas, siue publicas praescriptione longi temporis et confirmari, et patrimonii loco habendas, persuasum esse omnibus.*

II. Romam eam inuexerunt leges decemuirales, in quibus ita cautum legimus: VSVS AVCTORITAS FVNDI BIENNII, CETERARVM RERVM ANNVVS VSVS ESTO. Gothofr. *ad Leg. XII. Tab. Tab. VI.* Res ergo immobiles Romae biennio, mobiles anno vsucapiebantur. Cum vero eo tempore, quo XII. Tabulae condebantur, intra Italiam consisteret Romana potentia: factum est, vt vsucapio non nisi in fundis Italicis vel Italici iuris, adeoque in rebus tantum mancipi haberet locum. Fundorum vero prouincialium proprietatem nunquam adquirebat priuatus, sed populus (*a*), adeoque in iis non procedebat vsucapio. Qua de re eleganter Theophilus in §. 40. *Inst. de rer. diuis.* Οἱ τὰ στιπενδιάρια καὶ τριβετάρια ἔχοντες πάλαι κατὰ συγχώρη-

II. Lex XII. Tab. de vsucapionis tempore.

(*a*) Quamuis enim praedia eiusmodi sub conditione annuae praestationis vel prouincialibus, vel ipsis ciuibus concederentur; supremum tamen et directum dominium erat penes populum. Hinc vocabantur praedia stipendiaria et tributaria. Theophil. *in* §. 40. *Inst. de rer. diuis.* Vid. Bynkersh. *de rebus manc. et nec mancipi IX. p.* 130. *seq.*

χώρησιν δήμου ἢ βασιλέως, οὐκ ἦσαν δεσπόται. Ἡ γὰρ δεσποτεία αὐτῶν ἢ παρὰ τῷ δήμῳ, ἢ παρὰ τῷ βασιλεῖ, ἀλλ' εἶχον τὴν ἐπ' αὐτοῖς χρῆσιν, καὶ ἐπικαρπίαν, καὶ πληρεστάτην, κατοχὴν ὥστε δύνασθαι καὶ ἐφ' ἑτέρων μεταφέρειν, καὶ κληρονόμοις παραπέμπειν. Τῶν γὰρ Ἰταλικῶν ἀγρῶν ἤτοι οἰκίων οἱ δεσπόται τὴν δεσποτείαν εἶχον. *Qui olim ex concessione populi vel Principis stipendiaria vel tributaria praedia habebant, domini non erant: nam dominium illorum erat aut apud populum aut apud principem, sed vsum et fructum eorum habebant, et plenissimam possessionem, ita vt et transferre possent in alios, et ad heredes transmittere. Italicorum autem fundorum domuumque domini dominium habebant.* Itaque non magis vsucapione adquiri poterat praedii prouincialis dominium quam rei commodatae, aut praedii fructuarii. Ian. Vinc. Grauin. *de Leg. XII. Tabul. p. 317.* Res mobiles omnes vsucapi poterant, mancipi aeque ac nec mancipi. Atque ita intelliganda illa Vlpiani *Fragm. XIX, 8. Vsucapione dominia adpiscimur tam mancipi rerum, quam nec mancipi.* Cuiac. Paratit. *ad tit. C. de vsucap. transf.*

III. Vt et de vsucapione peregrinis deneganda.

III. Iisdem legibus decemuiralibus denegatum fuerat peregrinis ius vsucapiendi, eamque in rem ita cautum: ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVCTORITAS ESTO. Cic. *de Offic. I, 12.* Hostis tum erat peregrinus, ceu post Ciceronem etiam Caius docet *l. 234. pr. D. de verbor. signif.* Et hoc sensu Ennius de Scipione Africano apud Stephan. *in Fragm. vet. poet. p. 107.*

(Hic est ille situs,) cui nemo ciuis, neque hostis,

Quiuit

Quiuit pro factis reddere operae pretium.

Cum ergo vſucapio eſſet modus adquirendi iuris ciuilis: non magis communis ea cum ciuibus erat peregrinis, quam mancipatio aut in iure ceſſio. Videtur tamen poſtea hoc ius communicatum eſſe cum Latinis, Iunianis, iisque peregrinis, quibus commercium datum erat. Nam hos etiam mancipationis ius habuiſſe, patet ex Vlpiani *Fragm. XIX, 4.* Poſt conſtitutionem Antonini Caracallae, ciuitatemque cum omnibus ingenuis communicatam non ſuperfuit Latinitatis illius vſus, ſuperfuit tamen diſcrimen inter fundos Italici ſoli et prouinciales, quod demum ſuſtulit Iuſtinianus. *l. vn. C. de vſucap. transf.* Ezech. Spanh. *Orb. Rom. Exerc. II, Cap. 25. p. 399. ſeq.*

IV. Lex Atinia de vſucapione rerum furtiuarum.

IV. Quod vero lex XII. Tabularum rerum furtiuarum vſucapionem inhibuit, id de ipſo tantum fure videtur intellectum, vſque ad legem ATINIAM: qua primum cautum, *vt quod ſubreptum eſſet, eius rei aeterna eſſet auctoritas, niſi ſi in eius, cui ſubreptum eſſet, poteſtatem reuertiſſet.* Ita Gell. *Noct. Att. XVII, 7.* Paullus *l. 4. §. 6. D. de vſurp. et vſucap.* Iulianus *l. 33. pr. D. eod.* Incerta eſt legis aetas, niſi quod ante Scaeuolam, Brutam, et Manilium, vt et P. Nigidium latam fuiſſe ex Gellio conſtat. Praeterea iam Cicero in *Verr. I. Cap. 42.* eius meminit. Vnde non admodum a veritate abludere videtur coniectura Steph. Vin. Pighii, *Annal. T. II. p. 255.* legem hanc A. V. C. IↃLVI. Caio Cornelio Cethego et Q. Minutio Rufo coſſ. a C. Ati-

nio

nio Labeone Tribuno plebis latam, exiſtimantis. Exſtat Andr. Puluaei *liber ſingularis ad legem Atiniam, ſeu de rei furtiuae prohibita alienatione* qui editus Venetiis, MDLXXXV. poſtea in *Oceano Iuris* vel *tractatu tractatuum T. XVII. Vol. XXIV. p. 216.* ac denique in *Theſauro iur. ciuil. Tomo IV. p. 327.* locum obtinuit.

V. Leges Iulia et Plautia de vſucapione rerum vi poſſeſſarum.

V. Secutae ſunt leges IVLIA et PLAVTIA *(b)* de vſucapionibus, aut potius de vi publica et priuata, quibus ad res vi poſſeſſas prolatum eſt, quod de furtiuis ſtatuerat lex Atinia. Cautum enim his legibus fuerat, vt res vi poſſeſſae vſucapi haud poſſent, longo quantumuis tempore, niſi reditu ad verum dominum vitium exuiſſent. *l. 33. §. 2. D. de vſurp. et vſucap.* Legis PLAVTIAE vel PLOTIAE iam meminerunt Caelius ad Ciceronem *Epiſt. ad Fam. VIII, 8.* et ipſe Cicero *ad Att. Epiſt. IV, 16. pro Caecin. cap. XXVI. pro Milon. XIII.* nec non Salluſt. *de Bello Catilin. cap. XXXI.* eaque lata eſt A. V. C. IƆCLXIV. Cn. Pompeio Strabone et L. Porcio Catone Coſſ. a M. Plautio Tribuno plebis, vt luculenter oſtendit Steph. Vin. Pigh. *Ann. Tom. III. p. 228.* Iulia vero, vt obſeruat Hotomanus *de legib. p. 77.* non alia eſt, ac illa, quam de vi publica et priuata tulit Auguſtus. Et quia in illam

(*b*) Iura noſtra de his legibus tanquam de vna loquuntur. Legem *Plautiam* et *Iuliam* commemorant Iulianus *d. l. 33. §. 2. D. de vſurp et vſuc.* et Tribonianus *§. 2. Inſt. h. t.* Sed diuerſas fuiſſe leges *Iuliam* et *Plautiam* vel *Plotiam*, hancque illa multo eſſe antiquiorem certiſſimum eſt, ac paullo poſt demonſtrabitur.

lam procul dubio et Plautia migrauit, inualuit, vt iuncto nomine diceretur Iulia et Plotia quemadmodum *Iuliae et Papiae* vocabulum duas diuersas leges coniungit.

VI. His attexenda lex SCRIBONIA quae et ipsa ad vsucapionem pertinuit. Eam aliqui Coelio Curioni, Tribuno plebis; alii, et in his Galuan. *de vsufr. cap. XII.* L. Scribonio Liboni, qui anno IↃCCXXI. cum M. Antonio consulatum gessit; alii denique, et maxime, Raeuardus *ad Leg. Scribon. l. p. 749.* huius nepoti L. Scribonio Liboni tribuunt, quem Tiberii temporibus, anno V. C. DCCLXIX. cum Sisenna Tauro consulem fuisse, ex Dione Cass. LVII. p. 601. apparet. Legis sensus vt eo expeditior sit, notandum est, autiquissimis temporibus seruitutes vsucapi haud potuisse. Cum enim possessionem requireret vsucapio *l. 25. D. de vsurp.* quae in seruitutibus, vtpote rebus incorporalibus, locum non habere videbatur: *l. 32. in fin. D. de seru. vrb. praed. et l. 43. D. de adquir. rer. dom.* factum est, vt nec vsucapi posse crederentur, maxime cum in duodecim tabulis nihil esset de rerum incorporalium vsucapione statutum, *l. 14. pr. D. de seruitut.* et praeterea, vsucapio sit modus adquirendi dominium, seruitutis autem dominium nullum esse posset. Ast licet non esset seruitutum possessio: erat tamen earundem vsus, quem deinde prudentes quasi pro possessione acceperunt, adeoque interpretatione sua etiam seruitutum, saltim rusticarum, vsucapionem inuexerunt. Clarissime hoc eluce-

VI. Lex Scribonia de seruitutibus non vsucapiendis.

cet

cet ex verbis Cicer. *pro A. Caecin. XXVI. Aquaeductus, haustus, iter, actus, a patre, sed rata auctoritas harum rerum omnium a iure ciuili sumitur.* Cum vero haec quasi vsucapio seruitutum, a prudentibus inuecta, a veteris iurisprudentiae principiis videretur abhorrere: lata demum est lex Scribonia, qua seruitutum vsucapio penitus sublata est. *l. 4. §. vlt. D. de vsurp. et vsucap.* Neque dubium est, quin ea lex ad omnes in vniuersum seruitutes pertinuerit; siquidem hoc ius vsitatum fuisse generaliter, scribit Vlpianus. *l. 10. §. 1. D. de vsurp. et vsuc.* Attamen etiam post hanc legem is, qui longo tempore non vi, nec clam, nec precario vsus erat seruitute, vtili actione a praetore adiuuabatur. *l. 10. pr. D. si seru. vind.* Demum et Iustinianus legem Scriboniam satis aperte sustulit, et seruitutum quoque, omniumque rerum incorporalium praescriptionem admisit *l. vlt. C. de praescr. long. temp.* Conf. Raeuard. *l. c.* Ant Schulting *Iurisp. vet. anteiust. p. 256. seq.*

VII. Longa possessione capio rerum immobilium inuenta.

VII. Hactenus da VSVCAPIONE, cui leges decemuirales, vt dixi, in rebus mobilibus anni, in fundis biennii spatium praefinierant. Quandoquidem enim tunc ciuitate agrisque perpetuo ciues detinebantur, rariusque relicto natali solo Italia egredi consueuerant: tam breue temporis spatium rebus vsu adquirendis habita inter praesentes et absentes nulla distinctione, sufficere credebatur. Iac. Raeuard. *Tribon. IV. p. 772.* Cum vero sensim Romani longe lateque proferrent imperii fines, partim edictis, partim principum constitutionibus, in eius, quod lege anti-

antiqua rebus immobilibus vſu adquirendis datum fuerat, ſpatii locum eatenus longius temporis interuallum ſurrogari coepit, vt vbi vſucapio ceſſaret, veluti in praediis prouincialibus, praeſcriptione ſaltim longi temporis hoc ius poſſet adquiri §. 2. *Inſt. de vſuc.* Vnde res immobiles prouinciales non biennio, ſed longo tempore vſu adquirebantur, id eſt, vt Paullus *Rec. Sent. V,2.3.* interpretatur, *inter praeſentes decennii, inter abſentes vicennii ſpatio continuo.* Cum vero antiqua illa ac decemuiralis adquiſitio vſucapio diceretur: noua haec dicta eſt LONGA POSSESSIONE CAPIO, *l. 4. in fin. D. pro emt. l. vlt. D. eod.* vel LONGAE POSSESSIONIS PRAEROGATIVA. *l. 5. D. de itin. actuque priu.*

VIII. Qua in re ergo ab vſucapione diſtincta fuerit illa longa poſſeſſione capio, luculenter ſuo more oſtendit Iac. Raeuard. *Tribon VIII. ſeq. p. 776.* Illa ciuilis erat, haec partim ciuilis partim honoraria. Illa exiguo; haec longiore tempore conſtabat. In illa nulla abſentiae praeſentiaeue ratio habebatur; in hac multum intererat, praeſentium an abſentium ius in immobilibus excludendum eſſet. In illa tempus ſemper certum erat: in hac nonnunquam incertum, quoties ſcilicet quis titulum probare non poterat. Tunc enim requirebatur vetuſtas, cuius origo excederet memoriam; eaque legis vicem tenebat, teſte Vlpian. *L. 1. §. fin. D. de aqua et aqu. pluu. arcend.* Denique cum vſucapio rerum immobilium tantum in Italico ſolo procederet: *Princip. Inſt. de vſucap.* longa poſſeſſione fundi

VIII. Differentiae inter vſucapionem et longa poſſeſſione capionem.

tam prouinciales, quam Italici iuris, capi poterant, vt erudite demonstrant Theophil. *pr. Inst. h. t.* et Iac. Raeuard. *Tribon. X. p. 781. seq.*

IX. Iustiniani constitutio.

IX. Sed Iustinianus *l. vn. C. de vsucap. transf.* vsucapionem rerum immobilium et longi temporis praescriptionem in vnam veluti massam conflauit, resque mobiles triennio, immobiles inter praesentes decennio, inter absentes vicennio vsucapi voluit. Negat Raeuardus, eius rei iustam rationem habuisse Imperatorem, quia haec omnia, quae de vsucapione rerum immobilium sanxit, iamdudum ante eius tempora Praetorum edictis Principumquae constitutionibus fuerint infecta. Quare et hinc Iustiniani prudentiam legislatoriam requirit in *Tribon. X. p. 781.* Sed ea de re alibi erit dicendi locus.

X. Quid vsurpatio?

X. Ceterum cum tempus in vsucapionibus deberet esse continuum: interruptio illius dicebatur VSVRPATIO, *l. 2. et l. 5. D. de vsurp.* et de hac re egit Appii Claudii liber de vsurpationibus, cuius meminit Pompon. *l. 2. §. 36. D. de orig. iur.* Sunt tamen et aliae huius vocis significationes. Sic vsurpari dicitur seruitus, quae vtendo retinetur. *l. 6. §. 1. l. 8. fin. l. 9. l. 16. D. quemadm. seru. amitt.* Immo et vsurpata dicitur seruitus, quae amissa, vsu iterum adquisita est *l. 40. §. 1. D. ex quib. causis mai.* Reliqua, quae ad hunc titulum pertinent, a doctoribus plenius solent inculcari.

TIT

TIT. VII.

DE

DONATIONIBVS.

Inter modos adquirendi iuris gentium etiam DONATIO est, quam tamen modis adquirendi ciuilibus accensuit Caius, quia eius temporibus ex lege Cincia non valebat donatio, nisi sollenniter et per mancipationem facta. Frid. Brummer. *ad leg. Cinc. cap. XIII.* Quod quamuis mutatum esse tempore Iustiniani: noluit tamen Tribonianus Caii ordinem turbare. Plura hanc in rem diximus in *Additionibus ad Vinn. p. 253.* Cum ergo ritus nonnulli obseruati sint in donationibus: ii paullo accuratius videntur ex antiquitatibus Romanis explicandi.

I. Donationes quotuplices.

I. DONATIONES veteri iure in varia genera dispescebantur. Aliae erant SIMPLICES, aliae REMVNERATORIAE. Illae iterum vel *mortis causa*, vel *inter viuos* fiebant; ad posterius genus etiam donationes *propter nuptias* referendae.

II. Differentia doni et muneris.

II. DONATIONES, quae ob causam fiebant MVNERA; reliquae generatim DONA (a) appellatae sunt. Corn. Fronto *de Differ. verb. p. 1331:* MVNVS, *quod amicus vel cliens, vel libertus officii causa mittunt. Possunt et illa nihil-*

(a) Vix ergo locum habet obseruatio Agraetii apud Dionys. Gothofr. *Vet. Gramm. p.* 1348. *Donum dantis est, munus accipientis: illud a dando, hoc a muniendo vel mouendo dicitur.*

ominus DONA *dici, quae donant pauperibus diuites vel potentes. Illud quoque donum putandum est, quod militibus donatur in castris, vt corona vallaris.* Clarius Vlpian. *l.* 194. *D. de verb. sign. Inter* DONVM *et* MVNVS *hoc interest, quod inter genus et speciem: nam genus esse* donum, *Labeo a donando dictum:* munus *speciem. Nam* munus *esse donum cum causa, vt puta natalitium, nuptialitium.* Et Marcianus *l.* 214. *D. eod.* MVNVS *proprie est, quod necessarie obimus, lege, more, imperioue eius, qui iubendi habet potestatem.* DONA *autem proprie sunt quae nulla necessitate iuris, officii, sed sponte praestantur, quae si non praestentur, nulla reprehensio est, et si praestentur, plerumque laus inest.* Vbi adde, quae notat Io. Goeddeus.

III. Dona et munera Romae frequentissima.

III. Et initio quidem et munera, et dona, rara admodum erant in tanta veterum paupertate, etiam inter cognatos et personas coniunctas, vt patet *ex Excerpt. Peiresscian. p.* 154. vbi Polybius, de rebus, Aemiliae, matri a P. Scipione donatis, agens: τȣ̃το δὲ, inquit, πανταχῆ, μὲν ἄν εἰκότως φάινοιτο καλὸν, ἐν δὲ Ῥώμῃ καὶ θαυμαστὸν, ἁπλῶς γάρ ȣ̉δεὶς ȣ̉δενὶ δίδωσι τῶν ἰδίων ὑπαρχόντων ἑκὼν ȣ̉δέν. *Atque id, cum vbique praeclarum, tum Romae admirabile videatur esse, qua in vrbe nemo quidquam sponte alteri de suo donat.* Postea, crescente luxuria, nihil fuit Romanis in donando magnificentius. Munera et dona patronis mittebant clientes et liberti, dominis serui, principibus et

magi-

magiſtratibus ciues, amicis amici, cognatis cognati (*b*), et quidem variis occaſionibus, quarum praecipuas hic conſiderare operae fuerit pretium.

IV.

(*b*) De cliendum liberalitate erga patronos iam ſupra Cornelium Frontonem audiuimus. De donis et munuſculis, quae liberti praeter operas debebant, videndi ſunt Caius *Inſt. II*, 9. 4. Quintil. *Declam. vlt.* Nec ſeruos ab illo donandi onere immunes fuiſſe, docet Terent. *Phorm. I*, 1. *v.* 5. *ſeq.* vbi Dauus:

Nam herilem filium eius duxiſſe audio
Vxorem, ei, credo, munus hoc corraditur.
Quam inique comparatum eſt, hi qui minus habent,
Vt ſemper aliquid addant ditioribus?
Quod ille vnciatim vix de demenſo ſuo,
Suum defraudans genium, comparſit miſer,
Id illa vniuerſum accipiet, haud exiſtimans.
Quando labore partum. Porro autem Geta
Ferietur alio munere, vbi erit puero natalis dies,
Vbi initiabunt: omne hoc mater auferet:
Puer cauſa erit mittundi.

Imperatoribus miſſa eſſe munera, inprimis Kalendis Ianuariis, patet exemplo Auguſti, apud Sueton. *Octau. LXII.* Tiberius vero eum donandi morem edicto inhibuit, ſtrenasque oblatas reſpuit. Dio Caſſ. LVII. p. 613. Caligula eas ſe recepturum, edixit. Suet. *Calig. XLII.* Claudius eas denuo edicto ſuſtulit. Dio Caſſ. LX. p. 659. Poſtea vix quisquam Imperatorum eiusmodi munuſcula reſpuit. Magiſtratus prouinciales dona et munera non poterant iure recipere; permittebantur tamen iis xeniola, modo vetus illud obſer-

IV. Veluti ſtrenae.

IV Praecipue donis et muneribus celebrabantur Kalendae Ianuariae, quibus ſtrenae mittebantur vel munuſcula, dulcia praeſertim boni ominis cauſa, veluti caricae, id eſt, ficus in Caria prouenientes, quarum optimae erant Cauniae, Gronou. *Diatr. in Stat. Papin. Cap. XIV. p. 77.* caryotides, mella, huiusque generis alia, vt a rebus dulcibus dulces anni dies auſpicarentur. Quam in rem egregia multa habet Ioſ. Scalig. *ad Tibull. Lib. I.* Martialis *Epigr. VIII, 33. v. 11.*

Hoc linitur ſputo Iani caryota Kalendis,
Quam fert eum paruo ſordidus aſſe cliens.

Et *Epigr. XIII, 27.*

Aurea porrigitur Iani caryota Kalendis,
Sed tamen hoc munus pauperis eſſe ſolet.

Ditiores aurum et argentum mittebant, praecipue Imperatoribus, vt Auguſto apud Sueton. *Octau. LVII.* Theodoſio et Arcadio apud Symmach. *Epiſt. X, 28.* Sed et aliis occaſionibus, veluti ob victoriam, quinquennalia, decennalia, etc. Imperatoribus offerebantur dona. Et tale eſt *aurum oblatitium*, de quo *l. 5. l. 9. l. 14. C. Theod. de ſenat. Lib. VI. tit. 2.* id eſt aurum a Senatoribus et viris clariſſimis ſponte promiſſum. Decuriones enim et curiales

uarent: Ὄυτε πάντα, ὅυτε πάντοτε, ὅυτε παρὰ πάντων. *Neque omnia, neque omni tempore, neque ab omnibus. l. 6. §. 3. D. de off. procoſ. l. 18. D. de off. praeſid.* Vnde mira continentia Ciceronis, qui in prouincia etiam xeniola illa reſpuit. Cicero *ad Attic. Epiſt. V, 10.*

riales iis occaſionibus offerebant aurum coronarium, de quo integer titulus eſt in codice Theod. puta *Libro XII. Tit. XIII.* ad quem praeclare docet Gothofredus, iam libera rep. parta victoria Ducibus triumphaturis offerri conſueuiſſe coronas, aliaque munera, ad ornandum triumphum, et inde ortum eſſe *aurum coronarium*, quod a bonis principibus ſaepe remiſſum, a malis reuocatum eſſe, copioſo oſtendit. Vide eius *Comment. ad Cod. Theod. Tom. IV. p. 602.* Nec Kalendis tantum Ianuariis, ſed et diebus proxime inſequentibus, ſtrenas mittebant. Et inde eſt, quod Feſtus *voce ſtrena p. 447.* hoc munus ita dictum putat, a numero, veluti TRENAM, vel *trinam*, quippe quo *ſignificatum ſit, alterum tertiumque venturum ſimilis commodi.* Sed ſuſtulit et illam donandi licentiam Tiberius, edictoque cauit, ne ſtrenarum commercia vltra Kalendas Ianuarias exercerentur. Sueton. *Tiber. XXXIV.*

V. Apophoreta Saturnalia et matronalia.

V. Porro viri Saturnalibus; feminae matronalibus, id eſt, Kal. Martiis ſtrenas atque apophoreta dabant et accipiebant. Apophoretorum in Saturnalibus (*c*) exempla ſunt apud Sueton. *Octau. LXXV. Veſp. Cap. XIV.* et Martial. *Eprigrammatum libro XIV.* qui totus huc per-

(*a*) Haec apophoreta dicta etiam *ſigillaria.* Sueton. *Claud. V.* Spartian. *Hadr. XVII.* Alias ipſa Saturnalium dierum appendix dici conſueuit *ſigiuaria*, a ſigillis vel paruis imaginibus, quibus pro ſe et ſuis piaculum Saturno faciebant. Macrob. *Sat. I, 13.*

pertinet. De matronalibus Tibullus *Eleg. III, 1. v. 1.*

Martis Romani festae venere Kalendae:
Exoriens nostris hinc fuit annus auis.
Et vaga tunc, certa discurrunt vndique pompa
Perque vias vrbis, munera, perque domos.

Et Martialis *Epigr. X, 24.*

Natales mihi Martiae Kalendae,
Lux formosior omnibus Kalendis,
Qua mittunt mihi munus et puellae.
Quinquagesima liba.

Et *Epigr. V, 84. v. 10.*

Scis certe, puto, vestra iam venire
Saturnalia, Martias Kalendas,
Tunc reddam tibi, Galla, quod dedisti.

Vnde est, quod Kalendas has Martias Calendas *femineas* appellat Iuuenal. *Sat. IX. v. 53.* Cum vero multi Saturnalibus auidius a clientibus exigerent munera: Publica lex lata est a Publicio, Tribuno plebis, vt non nisi cerei ditioribus mitterentur. Macrob. *Saturn. I, 7.* Quae lex eadem videtur, cum illa, qua vetitum ne quis in pecuniam luderet, sponsionemue in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret, de qua *l. 3. D. de aleatorib.* Tota enim lex procul dubio fuit sumtuaria.

VI. Munera natalitia.

VI. Solebant et diebus natalibus munera accipere honoratiores atque amici. Martialis *Epigr. IX, 54.*

Natali tibi, Quinte, tuo, dare parua volebam
Munera, tu prohibes: imperiosus homo es.

Et

Et alibi *Lib. VIII. epig. 64.* lepide exagitat Clytum, qui vt noua semper munera natalitia auferet, septies octiesue in anno natalem celebrabat. A natalibus diuersa χαριστία, id est sollenne conuiuium, cum tantum cognati intererant, litium ponendarum et amoris instaurandi gratia institutum. Val. Max. II, 1. Hic aeque ac in natalibus dabantur munera. Inprimis mittebantur aues, (Martial *Epigr. IX, 56.*) die natali et annuli, lunulae, aliaque huius generis ad mundum muliebrem pertinentia. Plaut. *Epidic. V, 1. v. 33.* Vestis cubitoriae natali suo sibi donatae meminit dispensator Trimalcionis apud Petron. p. 14. vbi conferendae Iani Woweri aliorumque doctissimorum virorum annotationes, p. 150. ex quibus patet, caenatorias eiusmodi vestes a clientibus mitti consueuisse patronis. Nec modo accipiebant natalibus suis munera, sed et dabant, vt patet ex Inscriptione apud Gruter. p. ccccxiv, 2.

HIC. ARCAE. AVGVSTALIVM. SE. VIVO. HS. XX. DEDIT. VT. EX. REDITV. EIVS. SVMMAE. DIE. NATALI. SVO. IV. KAL. FEBR. PRAESENTES. VESCERENTVR. ET. OB. DEDICATIONEM. STATVAE. DECVRIONIBVS. ET. SEVIRIS. ET. IVVENIBVS. SPORTVLAS. ET. POPVLO. EPVLVM. ET. OLEVM. EADEM. DIE. DEDIT.

Et p. dlxx, 1. alius municipio HS. LXV. legat, VT. EX. REDITV. EIVS. SVMMAE. QVOTANNIS. VIII. ID. NOVEM

BRIS. NATALE. SVO. MVNICIP. EPVLVM. ET. CHRVST. ET. MVLSVM. DARETVR.

VII. Itemque diebus lustricis missa.

VII. Die octauo a natali puellae; nono pueri lustrabantur, accipiebantque nomina Festus *voce lustrici p. 507. Lustrici dies infantium appellantur puellarum octauus, puerorum nonus, quia his lustrantur, atque eis nomina imponuntur.* Addi possunt Macrob. *Saturn. I, 16.* Plutarch. *Quaest. Rom. p. 288.* Vnde hi *dies nominum* appellantur apud Vlpian. *Fragm. tit. XV.* Ita enim ibi legendum esse pro *nonum diem*, ex codice Tiliano ostendit. Em. Merill. *Obs. II, 33.* Fiebat haec *lustratio* vel vti Terent. *Phorm. I, 1.* vocat, *initiatio*, impositioque nominum, variis adhibitis sollennitatibus. Expiatum enim infantem, et aduersus fascinum probe praemunitum, eximebant cunis, et per aedes ditissimorum ciuium boni ominis causa, nec non ob religionem per Deorum Dearumque templa circumferebant. Pers. *Sat. II. v. 31.* Suet. *Calig. cap. XXV. Ner. cap. VI.* Hinc porro nomen accipiebat infans, et vocabantur ad epulum propinqui: Iul. Capitolin. *Clod. Albin. IV.* et denique intra trigesimum a natiuitate diem professio natalitia ad acta fiebat. Ita enim intelligendum esse locum Iulii Capitol. *in vit. Marc. cap. IX.* ostendimus in *Comment. ad L. Iul. et Pap. II, 14. p. 266.* Tunc ergo dona et munera mittebantur infanti eiusue matri, idque est, quod significat Terent. *Phorm. I, 1. v. 13.*

Ferietur alio munere, vbi erit puero natalis dies,

Vbi

Vbi INITIABVNT: *omne hoc mater auferet;*
Puer causa erit mittundi.

VIII. Nec praetermittenda munera nuptialia. Neque enim temere quisquam conuiuiis nuptialibus intererat, quin munusculo, sponso sponsaeque oblato, beneuolentiam testaretur. Et haec sunt *nuptialia munera* (*d*), quorum mentio fit apud iureconsultos. *l. 1. §. 5. D. de tut. et rat. distrab. l. 13. §. 2. D. de administr. tut.* Quae tam nonnunquam magna erant, vt sponsae vel ad dotem sufficerent. Quintiliani sane filiae Nonio Celeri nubenti L. millia numum contulit Plinius. Vid. *Epist. VI, 32.* VIII. Nuptialia dona.

IX. Liberalitatem non minorem ostentabant, in donandis hospitibus. His missa munera XENIA κατ᾽ ἐξοχὴν appellata sunt. Plin. *Epist. VI, 31. Summo die, abeuntibus nobis xenia sunt missa.* Sed saepe diuites ac potentiam affectantes, donis plane priuatorum sortem transgressis, plebeiorum animos, liberalitatisque laudem sibi conciliare studebant. Exemplo esse potest Plinius, qui Curiano, Gratillae filio, legatum remisit, Plin. *Epist. V, 1.* Voconio Firmo censum equestrem suppleuit, Id. *Epist. I, 19.* Martialem viatico iuuit, Idem *Epist. III, 21.* Artemidoro philosopho, vrbe excedere iusso, sub Domitiano, pecuniam, qua opus erat, a locupletibus negatam ipse mutuatus, gratuitam dedit, Id. *Epist. III, 11.* IX. Xenia hospitibus missa aliaeque liberalitatis exempla.

Cal-

(*d*) Item *munera nuptialicia l.* 194. *D. de Verbor. sign.* Apud Ciceron. *pro A. Cluentio VI. IX.* et Apulei. *de Asino aureo VI.* nuptialia dona paullo aliter accipiuntur, pro muneribus, quae ante contractas nuptias mulieri a viro offerebantur.

Caluinae patris debita remisit. Id. *Epist. II, 4.* Vt alia stupenda prorsus liberalitatis exempla praetermittamus.

X. Legis Cinciae de donis et muneribus caput primum.

X. Et olim quidem libere quisque donare poterat, quantum vellet. At postea A. V. C. IↃXLIX. a M. Cincio Alimento, Tribuno plebis, lata est lex CINCIA, quam et MVNERALEM vocat Plautus apud Festum *voce muneralis p. 323.* Eius primo capite cautum, ne quis ob causam orandam donum munusue caperet. Vid. Cic. *Epist. ad Att. l. vlt. Tacit. Annal. XI, 5. XIII, 42.* Cum enim instituto iure patronatus; de quo supra *Lib. I. Tit. II. num. XXIX.* patroni pro clientibus gratis postularent: hi gratum animum ostensuri patronis Kalendis Ianuariis, Saturnalibus, natalibus, varia xeniola, strenas et munuscula offerebant, quae deinde a rabulis in debiti necessitatem transformata, adeo plebem premebant, vt patriciis veluti stipendiaria videretur. Hinc veterem morem reduxit Cincius. Vid. Fridr. Brummeri V. C. *Comment. ad Leg. Cinc. III. seq.*

XI. Variae huius legis relationes et mutationes.

XI. Paullo post ea Lex obsoleuit. Contemtu tamen oppressam renouauit Augustus Imperator, poenamque quadrupli adiecit. Iterum desuetudine abolitam, cum reuocari non posset, Claudius ita temperauit, vt ne oratores vltra dena sestertium caperent. Tacit. *Ann. XI, 5.* Sub Nerone legi iterum pristinus vigor redditus, at sub finem eius imperii, vel certe paullo post, constitutio Claudii renouata est. Addidit Traianus SCt. vt omnes litigantes iurarent, antequam agerent, nihil se ob aduocationem cui-

cuiquam dediſſe, promiſiſſe, cauiſſe: peractis vero cauſis, non niſi dena ſeſtertium dare liceret. Poſt ea tempora adeo exſpirauit lex iſta, vt honorario aduocatorum tantum non ſordidum mercedis nomen daretur, neque dubitarent iureconſulti ſtatuere, locationem conductionem intercedere inter aduocatum et clientem. *l.38.§.1. D. locati l. vlt. C. de condict. ob cauſ. dat.* Immo iam ante multae fraudes huic legi factae erant per xenia, ſtrenas, natalitia, captationes vltimarum voluntatum, palmaria, redemtiones litium, aliasque huiusmodi artes, quas erudite, vt ſolet, explicat laudatiſſimus Brummerus *l. c.*

XII. Eiusdem legis caput aliud.

XII. Alio eiusdem legis capite cohibebantur donationes intra certam ſummam, quae tamen hodie ignota eſt (*e*): neque licebat cuiquam plus donare, quam lex permiſerat, niſi donatio vel publica eſſet, vel remuneratoria, vel cognatis perſoniſque coniunctis facta. Si plus donatum fuerat: non tota donatio, ſed qua legitimum

(*e*) Quanta fuerit haec ſumma, nondum liquet. Franc. Hotomanus *de Donat. IX* negat, quemquam potuiſſe donare vltra dodrantem bonorum. Sed id nullo fundamento dici, oſtendit Brummer. ad *L. Cinc. XII.* Alii ducentos tantum aureos donari potuiſſe, exiſtimant, argumento *l.* 34. *C. de donat.* Sed nec certius videtur, iſtam legem de lege Cincia loqui, nec recte infertur, quia donationes nec aureos excedentes ea lege iubentur inſinuari, ideo eas lege Cincia fuiſſe prohibitas. Maximarum ſane donationum exempla exſtant apud. Plin. *Epiſt. VI,* 25. et 32. *II,* 4. *VIII,* 14. *l.* 19. Vnde ſatis magnam oportet fuiſſe ſummam, hac lege praefinitam. Schulting. *ad Vlpian. p.* 561. *ſeq.*

mum modum ſuperabat, reſcindebatur (*f*); ſi acu rem tetigit Brummerus *ad Leg. Cinc. XII.*

XIII. Caput tertium eiusdem legis.

XIII. Alio huius legis capite cautum fuerat, vt in donatione, quibusque perſonis facta, mancipatio traditione interueniret, exceptis donationibus conditionalibus et mortis cauſa factis. Brummerus *ad Leg Cinc. XIV.* Exempla exſtant in marmoribus Gruterianis, quae egregie illuſtrat idem Brummerus.

XIV. Variae horum capitum relationes et mutationes.

XIV. Acceſſerunt poſtea varia SCta variaeque conſtitutiones, quibus legi Cinciae ſubinde vel obrogatum, vel derogatum eſt. Sic poſtea inualuit, vt inter perſonas coniunctas donatio valeret, quibuscunque verbis facta, etiamſi nulla interceſſiſſet mancipatio. Paull. *Sent. Recept. IV, 1. 11. et V, 11. 4.* idque introductum eſt conſtitutione D. Pii, cuius mentio fit *l. 4. C. Theod. de*

(*f*) Ita Brummerus ob Vlpiani locum, qui exſtat *Fragm. I, 1. imperfecta lex eſt, veluti Cincia, quae ſupra certum modum donari prohibet, exceptis quibusdam cognatis, ſed ſi plus donatum ſit, donationem non reſcindit.* Vnde colligit vir doctiſſimus, donationem ex hac lege pro parte, qua modum excedebat, fuiſſe reſciam. Enimuero ſic perfecta fuiſſet lex Cincia. Rectius itaque dixeris, ex lege Cincia donationem etiam immodicam ipſo iure valuiſſe, exceptionem tamen datam fuiſſe ei, qui conueniebatur ex ſua liberalitate vltra modum a lege definitum, *l. 21. §. 1. l. 24. D. de donat. l. 5. §. 2. et 5. D. de doli mal. et met. except.* quae exceptio etiam fideiuſſori proderat. *l. 24. D. de donat.* Prodita quoque fuiſſe videtur actio reſciſſoria, qua reſcindebatur, quod fuerat vltra modum donatum *l. 21. §. 1. D. eod.* Quibus remediis non fuiſſet opus, ſi ipſa lege Cincia irritum fuiſſet, quod erat vltra modum legitimum donatum. Vid. Ant. Schulting. *ad Vlpian. l. c. p. m.* 562.

de donat. Sane ante haec tempora etiam cognati, personaeque coniunctae in donationibus ius commune, hoc est, legem Cinciam sequebantur, vt patet exemplo matris Voconii Romani, quae donationem sestertii quadringenties, non prius legitime peregisse videbatur, quam fundos emancipasset, teste Plin. *Epist. X, 3.* Brummer. *ad L. Cinc. XIII.* Idem D. Pius primus vetuit, ne posset donatarius vlterius conueniri, quam in quantum facere posset. *l. 20. l. 41. §. vlt. ff. de re iud. l. 28. ff. de R. I.* Sic et miles donare non poterat. *focariae l. 2. C. de donat. int. vir. et vx.* immo nec heredem illam instituere, vt vulgo colligunt ex *l. 14. D. de his quae vt indign.* Aliud tamen apparet ex marmore apud Grut. *Inscr. p. MCVII, 3.* D. M. M. AVREL. VITALIS. MILITIS. CL. PR. ANTONIAN. RAVENN. NATIONE. PANN. III. PROVIDENTIA. STIP. XXVIII. VALERIA. FAVSTINA. FOCARIA. ET. HERES. EIVS. BENE. MERENTI. POSVIT. immo et ex *l. 13. §. 2. D. de testam. mil.* et *l. 5. C. eod. tit.* Conf. Merill. *Obseru. Lib. VIII, 32. p. 124.* Ipsine legi Cinciae, an Principum constitutionibus id debeatur, quod ei, qui aliquem a latronibus vel hostibus eripuerat, in infinitum donare liceret, dummodo donatio, et non merces laboris appellaretur, non facile dixeris. Exstat eiusmodi exceptio apud Paullum *Recept. Sent. V, 11. 6.* et verbis nescio cur immutatis *l. pen. §. vlt. D. de donat.*

XV. Inualuerat etiam, vt donatio fieri non posset verbis generalibus, sed singulae res, quas quis esset donaturus, enumerari deberent. *l. 1. Cod.*

XV. In donationibus res singulae nominari debebant.

Cod. Hermog. de donat. Ex quo textu patet, aeuo adhuc Diocletiani hoc ius obtinuiſſe. Ita enim ibi Diocletianus et Maxim. Auguſti: *Non eſt iuris incerti,* (inemancipatum donatione aliquid transferri non poſſe;) *ſi generaliter eidem partem tertiam bonorum donaſti, quia generaliter bonorum portio donari non poteſt, cum ſingulae res nominari debeant, quae donatione, mancipatione, vel in iure ceſſione transferuntur.* Scilicet quia in donatione requirebatur mancipatio: haec fieri non aliter poterat, niſi per apprehenſionem rei. Vnde Vlpian. *Fragm. XIX, 6. Res mobiles non plures mancipari poſſunt, quam quae manu capi poſſunt: immobiles autem etiam plures ſimul.* At ſecus tamen ſe res habebat inter patrem et filium ſuum, cui partem bonorum donare licebat. Idque patet ex inſcriptione apud Grut. p. IↃCCCLXXX, 3. qua pater liberis omnibus bonis cedit:

MARVLLO ANTIOCHENO.
HELENAE TERTVLLIANAE. P. MARVL. PAT.
VIVENS. BONIS. CESSIT.
PARTE. SIBI. QVOAD. VIXER. RETENTA.

Vid. V. C. Schulting. *Not. ad Cod. Hermog. p. m. 713. ſeq.*

XVI. Donatio facta a parentibus.

XVI. Quae filiis ſuis donabant parentes, magis deſtinata videbantur voluntate paterna, quam donata. *l. 11. C. h. t.* Hinc requirebatur, vt pater in ea voluntate perſeuerans deceſſiſſet. Paull. *Rec. Sent. V, 11. 3.* Tamen ne ſic quidem rata erat donatio, ita vt res donata poſſet a filio vſucapi,

capi, nisi eadem res arbitrio familiae erciscundae esset adiudicata. *l. 18. C. famil. ercisc.* Vnde et parentes praelegare ea solebant liberis, quae viui donauerant. Vid. Plin. *Hist. Nat. XXXIII, 2,* At nouissimo iure id quoque mutatum est *l. 25. C. de donat. inter vir. et vx.*

XVII. Aliam mutationem ius istud subiit tempore Constantini Chlori, qui omnes donationes in scriptis fieri, actisque insinuari iussit. Eius deinde constitutionem firmauit filius Constant. M. *l. 1. C. Theod. de sponsal.* Postea Theodosius et Valentinianus, non modo scripturam remiserunt, sed et insinuationem, si donum ducentos aureos non excederet. *l. 29. C. h. t.* Iidem principes etiam secundum caput legis CINCIÆ de certa donationis summa sustulisse dicuntur (*g*). Ast Iustinianus summam actis insinuandam primo ad trecentos, mox ad quingentos aureos auxit, exceptis quibusdam donationum speciebus. *l. 34. l. 36. C. eod.* Conf. Brummer. *ad leg. Cinc. XII, seq.* inter quas et remuneratoriam esse, docet Cui. *Obs. XXVII, 40.* Videtur tamen etiam Iustini tempore saepe scriptura adhibita, vt docet fragmentum vetustae donationis, Iustini aeuo, Maximo consulatum gerente, factae, quod recenset Barn. Brisson. *de Formul. VI. p. 558.*

XVII. Insinuatio ad acta interducta a Constantino Chloro, postea subinde mutata.

XVIII. Ad donationes propter nuptias quod attinet, earum naturam satis accurate exponit Impe-

XVIII. Donatio propter nuptias

(*g*) Ita Brummerus V. C. *ad Leg. Cinc. XIII.* qui id colligit ex l. *vlt. C. Theod. de spons.* Sed ibi tantum de donatione propter nuptias agitur, ostenditurque, quaenam sit insinuanda.

Imperator §. *3. Inst. h. t.* Alias quidem inter virum et vxorem constante matrimonio donatio non valebat, nisi certis ex caussis, veluti mortis caussa, serui manumittendi gratia etc. Eandem prohibitionem constitutione sua firmauerat Antoninus Imperator *(h) l. 42. D. de donat. inter vir. et vxor.* qui tamen et ideo mulieri donare permisserat, vt vir ab Imperatore lato clauo *(i)*, vel equo publico *(k)*, similiue honore ornaretur. Vlp. *Fragm. VIII, 1.* Paull. *Recept. Sent. II, 23.* Quod, vel ideo prouisum, aiunt, vt ne coniuges ob mutuum amorem se inuicem spoliarent, vt ait Vlpianus *l. 1. D. de donat. inter vir. et vxor.* vel, ne bonorum, quae inter eos quasi communia esse debebant, societas leuissimi munusculi acceptatione tolleretur, vt existimat Plutarch. *Quaest. Rom. p. 265. (l)* et *Coniugal.*

(*h*) Lex haec est ex Caii Commentariis ad Edictum desumta, adeoquae intelligi non potest Antoninus Caracalla, vt existimat. Lud. Charondas *ad Vlpian. l. c.* cuius ad tempora Caius non potuerint, sed Antoninus Pius. Vid. Guil. Grot. *de vit. Iureconsf. II, 7.*

(*i*) Id est, dignitate senatoria, cuius insigne erat latus clauus. Vid. *Graeu. Praef. Tomi VI. Thesaur. Antiqu. Rom.*

(*k*) Id est, dignitate equestri. Ita explicat etiam Caius *l. 42. D. de donat. inter vir. et vx.*

(*l*) Rationes alias suppeditant, *l. 2. et l. 3. eod.* Sed nulla tamen harum genuina esse et ad prohibitionis huius originem pertinere videtur. Vera caussa ex principiis iurisprudentiae veteris deriuanda, secundum quae vir et vxor pro vna persona habebantur, non secus ac pater et filia familias. Quemadmodum ergo inter hos donatio non valebat, nisi pater donans in ea voluntate perseuerans decessisset: ita non magis

gal. praecept. p. 134. Tom. II. Operum. Sed haec omnia intelligenda de donationibus ſtante matrimonio factis. Alia erat ratio donationis propter nuptias, id eſt, conſtitutionis pecuniae, qua mulieri praeſtabatur ſecuritas dotis, vt, ſi de hac periclitaretur, aliquid vice dotis diſſipatae haberet. §. 3. *Inſt. de donat.* Ea cum initio donatio ante nuptias vocaretur, eo quod tantum ante matrimonium impletum fieret; poſtea D. Iuſtini conſtitutione permiſſum eſt, vt tam ante, quam poſt nuptias conſtitui vel augeri poſſet, cumque iam nomen antiquum inconcinnum videretur, Iuſtiniani iuſſu *donatio propter nuptias* vocari coepit §. 3. *Inſt. h. t. l. vlt. C. de donat. propter. nupt.* Graecis eſt ἀντιφέρνα, ad quam proxime accedunt θεώρητρον et ὑπόβολον, quorum hoc eſt, quod ob dotis quantitatem, cum ſoluto matrimonio dos repetitur, huic ſubiicitur, et veluti ſub dote, quae in maiorem quantitatem excreſcit tanquam minus et infirmius ponitur: Harmenop. IV, 10. 1. illud autem quod virgini, non viduae datur, διὰ τὴν τιμὴν τῆς παρθενίας, *in honorem virginitatis.* Id. *Promtuar. V, 5. 7.* Vnde hoc cum veterum ἀνακαλυπτηρίῳ non male comparat Dionyſ. Gothofredus. Similis quoque eſt theoretro Germanorum *morgengaba* vti et ὑποβόλῳ *incrementum*

Ii 2 *dotis,*

magis valida erat donatio inter virum et vxorem, quae in manum conuenerat. Barn. Briſſon. *de ritu nuptiar. p.* 214. Poſtea cum raro vxores in manum conuenirent, et tamen poſteriores Imperatores ius vetus conſtitutionibus ſuis firmarent: ICti alias rationes excogitandas putarunt, quamuis ſibi ipſi non ſatis conſtent.

dotis, ibidem passim receptum. Erat autem *Theoretici* quantitas in singulas libras dotis semiaureus: Harmenop. *ib.* §. *9.* et hypoboli apud veteres dotis dimidia pars, postea pro libra librae triens. Idem §. 4. Videtur res pactis definita, eoque pertinere puto *instrumenta* ὑποβολικὰ, vel, vt ibi codices habent, *hyperbolica* apud Sidon. Apollin. *Epist. VII*, *2.* et συμφωνηθὲν ὑπόβολον, *pactum hypobolum* apud Harmenop. IV, 10. 7.

XIX. Donatio mortis causa.

XIX. Quemadmodum vero donationes inter viuos sua natura erant irreuocabiles, nisi ob certas causas, quas iureconsulti exponunt: ita semper reuocari poterant donationes, MORTIS CAVSA factae, morte non secuta. Sed et hic ad formulas erat respiciendum. Poterat enim etiam sic mortis causa donari: VT NVLLO CASV EIVS REPETITIO ESSET, id est, ne si conualuisset quidem donator, et tunc credebatur inter viuos donatum. *l. 27. D. de mort. caus. don.* Plures formulas, in huiusmodi donationibus vsurpatas, accurate suo more collegit Barn. Brisson. *de Form. VII. p. 690.*

XX. Leges adiectae donationibus.

XX. Postremo et hoc monendum videtur, donationibus consueuisse varias conditiones ac leges adiici, vt non modo ex multis iuris nostri fragmentis constat, quae idem colligit Brisson. *de Form. IV. p. 557.* verum etiam ex Plauti *Asin. IV, 1.* vbi scitum et elegans exstat syngraphi inter adolescentem, amicam, et lenonem conscripti exemplum, in quo plurimae leges viginti minarum donationi adiiciuntur. Immo et lapides exstant, in quibus curiis, vel integris corpori-

poribus, donationes fiunt, certis adiectis legibus, veluti VT QVOTANNIS NATALI SVO SPORTVLAE VIRITIM DIVIDANTVR, vel VT. LARGIVS. ROSAE. ET. ESCAE. PATRONO. SVO. ET. QVANDOQVE. SIBI. PONERENTVR. et quae sunt huius generis aliae. Brisson. *ibidem*.

TIT. VIII.

QVIBVS ALIENARE LICET, VEL NON.

Coniunctim hoc titulo exhibet Imperator quae dici poterant de iis, quae vel non alienari poterant a dominis, vel poterant a non dominis. Nos singula ex antiquitatibus Romanis illustrabimus.

I. A marito alienari non poterat fundus dotalis, quamuis alias eius esset dominus, *pr. Inst. h. t.* Ad quae rectius intelligenda monere nonnulla licebit de dotium origine et natura, maxime cum haec materia in Institutionibus plane praetermissa sit a Triboniano.

I. Fundus dotalis alienari non poterat a marito.

II. Dotes quo fine olim inter mortales constitutae sint, a nemine, quod sciam accuratius ostensum est, quam a Iac. Perizonio, V. C. *in Dissert. ad Leg. Vocon. p. 113. seq.* Quemadmodum scilicet filii apud plerasque gentes in domo paterna manebant, domini ac heredes omninm, quae parentes reliquissent, bonorum futuri: ita filiae contra per nuptias in perpetuum dimittebantur e domo paterna, atque

II. Dotium origo et natura apud alias gentes.

hinc innuptae debebant ex bonis paternis ali, nuptae vero instrui dote, ne plane exsortes essent paternae hereditatis. Apud plerasque tamen gentes dotem maritus vxori, non vxor marito offerebat. Ista sane consuetudo viguit inter Germanos, teste Tacito *de Mor. Germ. Cap. XVIII.* Assyrios, teste Aelian. *Hist. Var. IV, 1.* Babylonios, teste Herodot. I, 196. et Armenios, ceu patet ex *Nou. XXI.* Sed diutissime permansit apud Germanos, eiusdemque originis gentes, ceu ex multis medii aeui testimoniis et diplomatibus alio loco probauimus.

III. Vt et apud Romanus.

III. Communis hic mos erat omnibus fere gentibus, praeterquam Romanis, qui dotem dabant filiabus (*a*), etiamsi easdem ad aequas hereditatis partes admitterent. Tam necessariae enim Romanis videbantur dotes, vt vel his solis se a concubinis seiungerent matronae. Hinc apud Plaut. *Trin. III, 2. v. 63.* adolescens:

Sed vt inops, infamis ne sim, ne mihi hanc famam differant,
Me germanam meam sororem in concubinatum tibi
Sic sine dote dedisse magis, quam in matrimonium.

Conf. Id. *Act. III. Scen. III. v. 3.* et *l. 1. D. solut. matrim.* vbi Pomponius *publice interesse,* ait, *dotes mulie-*

(*a*) Dos illa Romanarum mulierum veluti complementum pretii erat, quo mulieres sibi viros coëmebant, et hinc Tacitus tanquam rem a Romanis moribus diuersissimam notat, quod apud Germanos soli viri sibi coëmerint vxores, non vxores viros. Vid. Tacit. *de moribus Germ. XIX.*

mulieribus conseruari, cum dotatas esse feminas, ad sobolem procreandam, replendamque liberis ciuitatem quam maxime sit necessarium: nec non Paull. *l. 2. D. de iur. dot.* qui *rei publicae interesse*, ait, *mulieres dotes saluas habere, propter quas nubere possint.* Postea tamen, lata lege Voconia, Romanae quoque mulieres contentae esse iussæ sunt dote sua, nec hereditates adfectare. Eae dotes fuere luculentissimae. L. Paullo vxor secunda attulerat dotem XXV. talentorum *Excerpt. Peiresc. ex Polyb. p. 99.* Africanus quoque maior vtrique filiae dotis nomine promiserat L. talenta. *Ibid. 155.* (*b*). Non semper tamen dos in numerata pecunia constabat, sed et in fundis et praediis, tam vrbanis, quam rusticis, *l. 13. l. 14. §. 1. D. de fund. dotal.* immo et in seruis vel ancillis, *l. 9. C. de rei vind.* aliisque, quae aestimationem admittebant, et vsui esse poterant marito ad ferenda matrimonii onera.

(*b*) Plerumque tamen dos illustrium feminarum erant *decies centena*, id est, *decies centum millia sestertium* Martial. *Epigr.* XI, 24.

Nubere Sila mihi, nulla non lege, parata est,
Sed Silam nulla ducere lege volo,
Cum tamen instaret: decies mihi dotis in auro
Sponsa dabis? dixit: Quid minus esse potest?

Hortalum quoque Augustus, promissa decies sestertii censu, quem fortassis vxor in dotem non datura sit, illexit ad ducendam vxorem procreandosque liberos, Tacit. *Annal. II*, 37. Eandem dotem Flauiae, Athenagorae filiae dedit Seuerus. *l. 6. §. 1. D. de vsur. et fruct.* Adde Iuuenal. *Sat. VI et X. v.* 335. Martial. *Epigr. II*, 65. Senec. *consolat. ad Helu. Cap. XII.*

IV. Ea vel dabatur.

IV. Triplex vero erat dotem constituendi ratio. Aut enim DABATVR, aut PROMITTEBATVR, aut DICEBATVR, Vlpian. *Fragm. VI,* 1. Quae saepe coniunguntur in iure veteri, quamuis a Triboniano sollennia haec vocabula passim sublata, aliaque reposita sint, vti obseruat Cui. *Obs. XI,* 29. et *Papin. Quaest. Lib. XI. ad l.* 7. §. 1. *D. solut. matr.* DARI dos dicebatur, si praesens offerretur marito, idque plerumque fiebat eo ritu, vt pecunia illa dotalis consignata pridie nuptiarum apud auspices deponeretur, in crastino nuptiarum viro tradenda. De Messalina Sueton. *Claud. XXVI. Messalinam, cum comperisset, super flagitia atque dedecora C. Silio etiam nupsisse, dote inter auspices consignata, supplicio adfecit.* Et Iuuenalis *Sat. X. v.* 333. da eadem Messalina:

- - - Dudum sedet illa parato
Flammeolo, Tyriusque palam genialis in hortis
Sternitur, et RITV *decies centena* DABVNTVR
ANTIQVO, *venit cum* SIGNATORIBVS *auspex.*

V, Vel promittebatur.

V. Dos PROMITTEBATVR interposita stipulatione, dummodo *persona interrogata responderet, et stipulato promitteret,* vt ait Caius *Instit. II,* 9. 3. Exemplum eiusmodi stipulationis est apud Plautum *Trinum. V,* 2. *v.* 34. *seq.*

- - LY. *Sponden' ergo tuam gnatam vxorem mihi?*
CA. *Spondeo, et mille auri Philippum dotis.*
LY. *Dotem nihil moror.*

CA.

CA. *Si illa tibi placet, placenda dos quoque est, quam dat tibi.*

CH. *Postremo, quod vis, non duces, nisi illud, quod non vis, feres.*

CH. *Ius hic orat.* LY. *Impetrabit, de aduocato atque arbitro.*

Ist. ac lege, (cum ista dote,) filiam tuam sponten' mihi vxorem dare?

HC. *Spondeo.* CA. *Et ego spondeo idem hoc.*

Illud addo, dotem promissam solui consueuisse tribus pensionibus, annua, bima, trima die, vt docent exempla apud Cicer. *Epist. ad Attic. XI, 4. 23. et vlt.* et in *Excerptis Peirescianis p. 157.* vbi id fieri oportuisse ait Polybius κατὰ τὲς Ρωμαίων νόμες, *secundum Romanorum leges.* Quem locum a Salmasio mirifice perturbatum egregie illustrat Ger. Noodt *de Foen. et Vsur. III, 6.*

VI. Dotis denique DICTIO fiebat verbis quibusdam sollennibus (c), vt recte notarunt Cuiacius *ad Vlpian. Fragm. VI, 1.* Barn. Brisson. *de Form. VI. p. 543.* Ast docet tamen Caius *Instit.* ibid. *obligationem hanc et nulla praecedente interrogatione contrahi potuisse.* Videtur ergo haec dotis dictio in eo constitisse, quod dotem dicturus summam nominaret, sponsus eandem, stipula- VI. Vel dicebatur.

(c) Negant hoc Cl. Salmas. *de modo vsur. XVI.* et Oisel. *ad* Caii *Instit. l. c.* Sed non sequitur, vt ideo, quod nulla intercesserit stipulatio, verba quoque sollennia adhibita fuisse negemus. Erant etiam praeter stipulationes multae aliae formulae sollennes. Sane sollennium verborum in dotis dictione obseruandorum meminit. *l. 3. C. Theod. de incest. nupt.* et dictio dotis a datione minus sollenii distinguitur in *l. vlt. C. Theod. de dotib.*

pulatione haud interposita, acciperet. Exemplum est apud Terent. *Andr. V,4. v. 47.* vbi Chremes:

-- Dos, Pamphile est

Talenta quindecim. PA. *Accipio.*

Ea enim verba sollennia et legitima fuisse, obseruat Donatus Scholiastes, his verbis: *Ille nisi dixisset:* ACCIPIO, *dos non esset.* Vnde facile patet, hanc sollennem fuisse dotem constituendi formulam a *datione* ac *promissione dotis* diuersissimam. Add. Sidon. Apollin. *Epist. I, 11.* Tales formulae dotem dicendi occurrunt etiam in iure nostro *l. 25. l. 44. §. 1. l. 46. §. 1. l. 57. princ. D. de iure dot.*

VII. Qui dare, promittere, dicere dotem potuerint?

VII. *Dicere* vero dotem poterat ipsa mulier, vel eius debitor, vel pater, auus, aliique per virilem sexum cognatione iuncti. *Dare* autem et *promittere* licebat omnibus, etiamsi nulla propinquitate coniunctis. Vlpian. *Fragm. VI,2.* et Paull. *l. 41. D. de iure dot.* Ipsa vero mulier nihil in his poterat sine auctoritate tutorum. Cicero *pro Flacco XXXIV. XXXV. Dotem Valeria pecuniam omnem suam dixerat. Nihil istorum explicari potest, nisi ostenderis, illam in tutela Flacci non fuisse. Si fuit, quaecunque sine hoc auctore est dicta dos, nulla est.* Addatur Cicero ibid. cap. XXV. Vlp. *Fragm. XI,27.* Hinc si nullus erat mulieri tutor: dandus erat a Praetore vrbano ex lege Papia Poppaea, ad dotem dandam, dicendam, promittendamue, Vlpian. *Fragm. XI, 20.* De eo tutore plura diximus in *Comment. ad L. Iul. et Pap. Popp. Lib. II. Cap. XIII. p. 253. seq.* vbi et ostendimus, tutorem mulieri ob dotem; vel pupillo ob

ob litem cum tutore datum, ideo *Praetorianum*, vel *praetorium* appellatum esse, quia hic non dabatur suffragante maiore parte tribunorum plebis, vti alii tutores ex lege Atilia dati, sed a solo praetore. Add. Vlpian. *Fragm. XI, 24.*

VIII. Quaecunque pater genero vel eius patri ad ferenda matrimonii onera dederat, ea dotis *profectitiae* nomine veniebant. Quae alius quicunque obtulerat, dos *aduentitia* vocabatur. Ac olim quidem profectitia aeque ac aduentitia dos marito cedebat: (vid. supra Lib. I. Tit. X. §. VII.) Postea cum raro vxores in manum conuenirent, et frequentissima contra essent diuortia, distingui inter profectitiam et aduentitiam coepit. Profectitia, mortua in matrimonio muliere, ad patrem tota reuertebatur, siue esset filia familias, siue sui iuris. *l. 59. D. sol. matr.* liberis tamen relictis, in singulos quintae partes manebant penes virum, quemadmodum et praemortuo patre, dos profectitia tota penes virum remanebat. Vlpian. *Fragm. VI, 4.* Aduentitia dos semper penes maritum remanebat (*d*), Cuiac. *Obseru. IX, 4.* praeterquam si is, qui dederat, vt sibi redderetur, esset stipulatus: quae dos specialiter *receptitia* dicebatur. Vlpian. *l. c. n. 5.*

VIII. Quid dos profectitia, aduentitia, receptitia.

(*d*) Exemplum tamen Augusti, qui marito dotem aduentitiam abiudicauit, exstat apud Valer. Max. VII, 7. 4. Sed tum Augustus facti indignitate motus, magis ex aequo et bono, quam ex iuris rigore vel fori vsu, decreuit, vt obseruat Ant. Schulting. *ad Vlpian. Fragm. VI, 5. p.* 582.

n. 5. Quae tamen omnia iure nouo mutata esse, *ex l. 6. D. de iur. dot. l. 12. pr. l. 26. §. 2. D. de pact. dot. l. 5. D. de diuort. l. 48. l. 59. D. solut. matr. l. vn. §. 6. C. de rei vx act.* satis constat.

IX. Alienatio fundi dotalis Italici lege Iulia prohibita.

IX. Cum vero frequentissima essent apud Romanos diuortia, adeoque verendum videretur, ne, dissipata dote, vxores domo extruderentur: non modo repudiatae concessum, vt dotem actione rei vxoriae repeteret, quam in actionem ex stipulatu conuertit Iustinianus, *l. vn. §. 14. C. de rei vxor. act. in ex stipul.* verum etiam cautum est sub Augusti imperio, ne maritus fundum Italicum dotalem, vxore vel inuita, alienaret, vel consentiente, obligaret. Ex qua lege istud ius manarit, dubium visum est viris doctis. Legi Iuliae et Papiae illud tribuit Iac. Gothofredus *ad L. Iul. et Pap. Cap. XX. seq.* sed argumentis admodum incertis, et quae ipse postea deserit p. 335. Magis probabile est, esse hoc apud legis Iuliae de adulteriis, cui etiam illud inserit. Barn. Brisson. *ad L. Iul. de adult. XXIX. p. 123.* Nam huic legi istud caput diserte tribuit Paullus *Recept. Sent. II, 21.* Et caput legis Iuliae de dote soluto matrimonio repetenda plane aliud, et ab hoc diuersissimum fuisse, demonstrauimus in *Comm. ad L. Iul. et Pap. Popp. II, 19. p. 327.* Cur vero ad sola praedia Italica haec lex pertinuerit, facile patet. Sola praedia Italica poterant vsucapi, non item prouincialia, vt supra ostensum. Hinc non necesse erat, vt viro alienatione praedii dotalis.

talis prouincialis interdiceretur, cum hoc ab vxore, ſoluto matrimonio, facile poſſet vindicari, nullaque ei opponi poſſet exceptio vſucapionis. Ex quo vero Iuſtinianus vſucapionis ius etiam ad praedia prouincialia protulit: non potuit non etiam praediorum dotalium in prouinciis ſitorum alienationem inhibere. *l. vn. §. 15. C. de rei vx. act.* qua etiam maritum fundum dotalem, conſentiente vxore, alienare vetuit.

X. Alienare pignus poterat creditor, et quomodo.

X. Vidimus maritum, licet dominum, praedia dotalia alienare haud potuiſſe: ſecus in pignore ſe res habebat, quod alienari poterat a creditore, non ſoluente debitore, etiamſi ille non eſſet dominus. *§. 1. Inſt. h. t.* Et quidem, ſi ea lege traditum fuerat pignus, vt a creditore diſtraheretur, non opus erat vlla denunciatione: *l. 4. princ. D. de pign. act.* nec exigebatur denunciatio, ſi certo die ſoluenda erat pecunia, et pignus ſimpliciter datum eſſet, modo non, antequam dies venerat, vendidiſſet, ſiquidem tunc furti ſe obligabat. *l. 73. D. de furt.* At poſtea tamen et hoc caſu requiri coepit vna denunciatio, et mora biennii. *l. 4. C. de diſtr. pign. l. vlt. 1. C. de iur. dom. imp.* Reliquis caſibus trina requirebatur denunciatio, vt debitor vel pignus lueret, vel ſciret, illud diſtractum iri. Paull. *Recept. Sent. II, 5. 1.* Iuſtinianus vero veteres ambages nouis, iisque multo longioribus commutauit, et trinam quidem denunciationem plerisque caſibus ſuſtulit, vnicamque ſufficere voluit: addidit tamen, vt facta denunciatione, elapſoque poſt eam triennio,

pignus

pignus creditori adiudicaretur, dato insuper debitori biennio, intra quod rem suam posset recupare *l. vlt. §. 3. C. de iure domin. impetr.*

XI. De alienatione rerum pupillarium remissiue.

XI. Pupillos pupillasue alienare haud posse, nisi auctoribus tutoribus, vel ius naturae suadet. Et quid Romae hac in re vsitatum fuerit, iam supra ad titulum *de auctoritate dutorum* dicere occupauimus.

TIT. IX.

PER QVAS PERSONAS CVIQVE ADQVIRITVR.

Quicunque erant alieni iuris: ii non sibi adquirebant, sed iis, quorum in potestate erant. Quia enim et serui omnino, et liberi ratione patris in classe rerum esse censebantur: nihil magis videbatur rationi consentaneum, quam vnumquemque per rem suam adquirere. Vid. *Elem. nostra iur. ciu. Lib. II. §. 470.* Ea de re hoc demum titulo agit Tribonianus.

I. Adquaestus per liberos.

I. Et liberi quidem, cum ex Romuli instituto non multo melioris essent conditionis, quam serui, instar horum quoque non sibi adquirebant, sed patri, qui liberam habebat rerum omnium, quas liberi quocunque titulo adquisiuerant, dispositionem, adeo vt eas alteri ex liberis, immo et extraneis, donare possent. Vid. Sext. Empir. *Pyrrhon. hypot. III, 24.* Adde Senec. *de Benef. VII, 4.* Dionys. Hal. *Ant. Rom. VIII.* vbi hic auctor πολιτικώτατος: *Romanis*, inquit, *filiis nihil proprii est*

viuis

viuis patribus, sed et pecunias, et corpora liberorum, patribus ad eorum arbitrium tradidit lex Romuli. Et Arrian. Diss. Epictet. II, 10. Τϰ τϰ πϱοσώπϰ ἐπαγγελία πάντα αὐτϰ ἡγεῖσθαι τϰ πατϱός. *Filii officium est, vt, quae habet, omnia patris esse ducat.* Add. Sueton. *Tiber. XV.*

II. Postea tamen filiis concessum tanquam peculium, quidquid militiae labore erant lucrati. Et id quidem eodem tempore factum videtur, quo ipsa libera testamentifactio concessa est militibus. Id primo sub Iulio Caesare factum ad tempus, postea id ius auctum a Tito, Domitiano, Nerua, et Traiano, Imperatoribus: vti testatur Vlpianus. *l. 1. pr. de test. milit.* Sane sub Claudio et nerone non ignotum fuisse peculium militare, docet Iuuenal. *Sat. vlt. v. 52.* II. Mutatio huius iuris.

-- Nam quae sunt parta labore.
Militiae, placuit non esse in corpore census,
Omne tenet cuius regimen pater.

Quem locum frustra sollicitauit P. Pithoeus. Additum postea et *quasi castrense peculium* (a), per-

(a) Fit illius mentio etiam in Digestis *l.* 1. §. 15. *de collat. l.* 3. §. 5. *de bon. possess. l.* 7. § *vlt. de donat. l.* 16. §. 12. *ad SCt. Trebell.* quae loca omnia a Triboniano interpolata esse putat. Fr. Balduin. *Iustinian. III.* Sed. Iac. Gothofr. *ad l.* 3. C. *Theod. de postul. Tom. I. p.* 143. *seq.* de omnibus id affirmare non audet, quia, quamuis aduocatis primus hoc priuilegium tribuerint Theodosius iunior et Valentinianus III, tamen ante ea tempora peculium quasi castrense habuerint praecincti, vel admini-

permiſſumque liberis, quidquid artibus liberalibus adquiſiuerint, ſeparatum habere a rationibus paternis. *§. vlt. Inſt. de milit. teſt.* Excepit etiam Conſtantinus M. (*b*) bona materna, quorum vſumfructum tantum patribus conceſſit. *l. 1. C. de bon. mat.* Vnde multo magis rationi videbatur conſentaneum, bona materni generis, ad liberos pertinere, et iſta ſtatuerunt Gratianus, Valentinianus et Theodoſius. *l. 6. C. Theod. eod.* Porre idem ad lucra nuptialia et ſponſalitia porrectum eſt a Theodoſio et Valentiniano, itemque a Leone, et Anthimio *l. 1. l. 4. l. 5. C. de bon. quae liber.* Denique Iuſtinianus haec generatim ad omnia bona liberorum aduentitia produxit, quorum dominum penes liberos, vſumfructum penes parentes eſſe iuſſit. *l. 6. C. de bon. quae liber.* Reliqua, quae vel a patre vel eius contemplatione, ad filium perueniebant, patri adquirebantur. Quo etiam pertinuiſſe, quae filius accipiebat, congiaria, oſtendit Cuiac. *Obſ. XXI, 7.*

III. Ad quaeſtus per ſeruos.

III. Simile quid in ſeruo obſeruatur, qui nihil habebat proprii, niſi quod dominus habere ei permitteret, idque itidem vocabaetur *pecu-*

miniſtratores prouinciarum. Hieronym. *in Nepotian. Cap.* 17. Abſoluit etiam Tribonianum V. C. Ant. Schulting. *ad Paull. Rec. Sent. V*, 9. 4. *p.* 470. ob *l.* 8. *D. pro ſoc.* vbi locum habere haud potuit interpolatio.

(*b*) Iam ante Conſtantinum M. notabilem quandam exceptionem introduxit Hadrianus, quae exſtat *l.* 50. *D. ad Senatuſc. Trebell.* alteramque Antoninus Pius, quae eſt in *l.* 52. *D. de adquir. vel omitt. hered.* Vid. Ger. Noodt *de vſufructu II*, 4. *p.* 608.

peculium. Solebant illud de demenſo ſuo vnciatim comparcere ſerui, ac eo deinde ita negotiari, vt lucrum inde qualecunque ad ſe rediret. Demenſio loco ſingulis menſibus accipiebant ſerui quinque modios et quinque denarios, idque vocabatur *menſtruum.* Sen. *Epiſt. LXXXI.* Lipſ. *Elect. I, 8.* Talia etiam erant *annua,* quae dabantur ſeruis publicis. Plin. *Epiſt. X, 40.* Lipſ. *Elect. I, 22. p. 125.* Quidquid ergo de hiſce menſtruis annuisque ſtipendiis deparſerant, id peculi loco erat. Apud Terent. *Phorm. I. 1. v. 5.* ſeruus conſerui fortunam dolens:

Quod ille vnciatim vix de demenſo ſuo,
Suum defraudans genium, comparſit miſer,
Id illa vniuerſum accipiet, haud exiſtimans,
Quanto labore partum.

Eam deinde pecuniam, permittente domino, vel foenore locabant, vel inde ſibi emebant ſeruulum, cuius ex operis lucrarentur. Talis ſeruus ſerui vocabatur *vicarius*, et pertinebat ad peculium. Immo ſi his quoque ſeruis vicariis aliquid peculii eſſet, et hi ſeruulos haberent: erant hi vicariorum vicarii, quorum mentio fit in *l. 25. D. de pecul. leg.* Haec ſunt ſeruorum peculia, in quae quid iuris fuerit domino, iureconſulti docere ſolent.

IV. Addi perſonis, per quas adquiritur, veteri iuri opportebat etiam matresfamilias, quae et ipſa olim in manu vel poteſtate maritorum erant, adeoque omnia maritis adquirebant. Sed de his harumque peculio dictum eſt ſupra *Lib. I. Tit. X. n. VI.* Iam addo, inde na- IV. Adquaeſtus per matremfamilias.

tam esse praesumtionem, quod quidquid habet vxor, id mariti esse intelligatur. *l. 51. D. de donat. inter vir. et vx.* cuius legis sensum plane exprimere videntur illa Plauti Casin. II, 2. v. 25. vbi Murrina:

Ita est. Vnde ea tibi est?
Nam PECVLII *probam nihil habere addecet*
Clam virum et quod habet partum, ei haud commodum est,
Quin aut viro subtraxerit, aut stupro inuenerit
Hoc viri esse censeo omne, quidquid tuum est.

V. Adquaestus per personas liberas.

V. Solebant nonnunquam et liberae personae in seruitute esse, quamuis non essent seruilis conditionis. Et hae quoque adquirebant possessoribus, ex operis suis, quamdiu bona fide eas in seruitute tenebant. Alias per extraneam personam nihil adquiri poterat, si discesseris a procuratoribus, quos ipse excipit Imperator. §. 5. *Inst. h. t*, qui tamen si in iudicio aliorum causas agerent, domini litis esse fingebantur, de quo dominio litis vide Boehmeri *diss. sing.* et Christ. Gothofr. Hoffm. *diss. de procurat. cap. I, 7. et seq.*

VI. Quid iuris post emancipationem liberorum.

VI. Tollebatur istud ius parentum et dominorum emancipatione et manumissione. Sed emancipatorum liberorum, antiquo iure parentes tertiam peculii aduentitii partem propriam sibi retinebant, ex constitutione vero Iustiniani dimidii peculii vsumfructum, tanquam pretium emancipationis. *l. 6. §. 3. C. de bon. quae lib.*

TIT.

TIT. X. XI. XII.

DE
TESTAMENTIS ORDINANDIS, TESTAM. MILITARIBVS, ET QVI TESTARI NON POSSVNT.

Sequuntur iam vltimae voluntates, quibus vel vniuerſitatem adquirimus, ſeu vt Ambroſ. *Lib. I. de Caino et Abele* loquitur, *bonorum hereditatem*, vel res ſingulas. Ad prius potiſſimum genus teſtamenta pertinent, quorum antiquiſſimam rationem hic expendemus, maxime cum ipſe Imperator moneat. *Nihil hic antiquitatis nos penitus ignorare debere*, §. 1. *Inſt. de teſt. ordin.*

I. Testamenta quotuplicia.

I. Duorum generum apud Romanos fuiſſe teſtamenta, quorum altero IN PACE, altero in PROCINCTV vſi ſint, recte docuit Iuſtinianus: §. 1. *Inſt. de teſtam. ord.* quamuis ſatis incommode ipſa teſtamenta haec *procincta* vocet, quae veteres, et ipſe Theophilus, rectius IN PROCINCTV, vel, vti in vetere Gloſſa eſt, ENDO PROCINCTV, appellitant. Vtraque ſunt antiquiſſima, et iam ante leges XII. tabularum Romae inualuerant. Sane teſtamenta IN PROCINCTV facta ſunt iam tempore M. Coriolani, qui ante decemuiros vixit. Plutarch. *Coriolan. p. 198.* Teſtamenti vero in pace iam ſub regibus facti, idem meminiſſe videtur Plutarchus in Romulo, vbi tarrutius, Anci Marci temporibus, Laurentiam dicitur τελευτήσας ἀπολύψαι κλη-

κληρονόμον, quae phrasis alias hereditatem testamento delatam denotat. Vid. Perizon. *ad Leg. Vocon. p. 134.* Fallitur ergo Desid. Herald. *Rer. quotid. cap. vlt. §. 4. et 9.* falluntur et alii interpretes, qui haec testamentorum genera demum in XII. Tabulis exemplo iuris Attici recepta fuisse putant.

II. Testamenta in comitiis calatis facta.

II. Testamenta IN PACE fiebant in comitiis calatis, id est, quae pro collegio pontificum, aut regis flaminumue inaugurandorum causa, habebantur, et diuidebantur in *curiata* per lictorem curiatim calata, et *centuriata*, per cornicinem. Lael. Felix. apud. Gell. *Noct. Att. XV, 27.* In h[illegible] ergo et testamenta fiebant per modum le[illegible] et praemissa procul dubio sollenni rogatione, qualem in arrogatione factam obseruat. Gell. *Noct. Att. V, 14.* VELITIS IVBEATIS, QVIRITES, VTI L. TITIVS L. VALERIO TAM IVRE LEGEQVE HERES SIBI SIT, QVAM SI EIVS FILIVS FAMILIAS, PROXIMVSVE ADGNATVS ESSET. HAEC ITA VT DIXI, ITA VOS QVIRITES ROGO. Vnde recte obseruauit illustris Thomas. *Diss. de prim. init. success. testam. §. XII.* heredes hoc modo institutio legitimos potius fuisse, quam testamentarios. Scilicet existimabant Romani, legem non nisi noua lege tolli posse, adeoque et nemini licere leges de hereditatibus intestatorum migrare, aliumque instituere heredem, nisi noua lege in comitiis calatis condita. V. A. Bynkersh. *Obs. II, 2. p. 113.* Ex quo

quo fundamento etiam pacta ſucceſſoria irrita putabant, quia *priuatorum cautio legum auctoritate non cenſebatur. l. vlt. D. de ſuis et legit. hered.* neque *ius publicum priuatorum pactis mutari poterat. l. 38. D. de pact.* Haec certa ſunt, reliqua quae refert Theophilus *ad §. 1. Inſt. h. t.* de populo bis in anno huius rei cauſa conuocato, ab eruditis vocantur in dubium (*a*). Probabile vero eſt, ideo electa eſſe comitia calata, vt notio pontificum interueniret, ſine quorum auctoritate ſacra priuata ad heredem tranſire non potuiſſent. Vnde etiam auctores eos fieri oportebat in arrogationibus. Cicer. *pro Domo cap. XIII.*

III. Teſtamenta IN PROCINCTV fiebant a militibus, in cinctu Gabino (vid. Seru. *ad Virgil. Aen. VII. v. 612.*) ad praelium ituris. Vellei. Paterc. II, 5. In procinctu enim ſtantes vel cinctu Gabino, et ſcutis manus inſerentes, ſagaque accingentes, ſimul etiam tribus

III. Teſtamenta in procinctu.

(*a*) Maxime ob locum Gellii *Noct. Att. XV, 27. In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo ſcriptum eſt: Labeonem ſcribere, calata comitia eſſe, quae pro collegio pontificum habentur, aut regis aut flaminum inaugurandorum cauſa, eorum autem alia eſſe curiata, alia centuriata: curiata per lictorem curiatim calari, id eſt, conuocari, centuriata per cornicinem. Iisdem comitiis quae calata appellari diximus, et teſtamenta fieri ſolebant.* Inde ergo patet, populum non teſtamentorum cauſa calatum, ſed teſtamenti factionem fuiſſe comitiorum veluti appendicem. Thomaſ. *Diſſert. cit. §. XVI.*

bus aut quatuor (*b*) audientibus, heredem ſuum nuncupabant. Plutarch. *in Coriolano p. 198.* Vnde ignorantiam antiquitatum produnt, qui huius generis teſtamenta ob militum ſimplicitatem inuenta putant. *arg. princ. Inſt. de milit. teſtam.* Nimirum lecta erat antiqua militia ex ciuibus, et quidem non ex vltima faece plebis, ſed ex flore delibato ciuium. Quare potius ad pelliciendos in militiam animos inuentum eſt hoc teſtandi priuilegium: immo et religionis cauſa admiſſum, et hinc abolitum, ſimul ac bella auſpicato geri deſierant. Cicer. *de Nat. Deor. II, 3.* Cinctum enim Gabinum ſumebant Imperatores, qui ſe Dis Manibus pro exercitu deuouebant. Liu. VIII, 9. 10. X, 7. 28. Hinc eodem induebantur milites, in rebus trepidis, quaſi deuoti Dis Manibus. Vltima vero horum deuotorum voluntas cum pro lege eſſet, Liu. X, 29. *iunct. XXVI, 11.* etiam teſtamenta militum in procinctu facta rata eſſe iubebantur, tacito populi ſuffragio, tanquam νόμον ἄγραφοι, quemadmodum teſtamenta in comitiis calatis condita tanquam νόμοι ἔγγραφοι valebant. Hinc facile reddideris rationem, cur tam raro, et non niſi in extremo rerum diſcrimine, huiusmodi teſtamenta condita. Vid. Vellei. II, 5. Plutarch *in Coriol. p. 198.* Extra peri-

(*b*) In Plutarchi textu eſt: τριῶν, καὶ τεττάρων, qui conficiunt ſeptem, ſed aut particula coniunctiua hic, vt alias ſaepe, pro disiunctiua ponitur, aut pro καὶ legendum ἤ.

periculum enim et cinctum Gabinum milites testabantur iure ordinario, Caesar. *de B. G. I.* *39.* Flor. III, 10.

IV. Cum vero non nisi praesentissimo mortis periculo in procinctu fierent testamenta: Vellei. Paterc. *Hist. II, 5.* Cic. *de Orat. I, 53.* verosimile est, defunctis periculo testatoribus, testamenta illa euanuisse, instar donationum mortis causa, licet verbis disertis haud reuocata. Thomas. *Diss. laudata* §. *XXVII.*

IV. An haec rata fuerint post periculum?

V. Ceterum testamenta, in calatis comitiis facta, exoleuisse videntur, latis legibus XII. Tabularum. Iis enim cum fuisset cautum: PATER FAMILIAS VTI LEGASSIT SVPER FAMILIAE PECVNIAE TVTELAEVE SVAE REI, ITA IVS ESTO: Vlpian. *Fragm. XI, 14. l. 53. pr. D. de V. S. pr. Inst. de L. Falc. Nou. XXII. cap. 2.* Cic. *de Inuent. II, 50.* Auct. ad Herenn. I, 13. latissima profecto omnibus facta fuerat testandi facultas. Cumque ciues iam suo arbitrio possent de bonis disponere: quis, quaeso, adeo desibuisset, vt mallet in comitiis calatis, auctore populo, collegioque pontificum testari? Ergo tum demum videntur testamenta proprie sic dicta, exemplo iuris Attici, inualuisse (*c*).

V. Testamenti factio per Leg. XII. Tab. introducta.

(*c*) Leges enim Solonis Atheniensibus, non exstantibus liberis, concessisse liberam testandi facultatem, constat ex Plutarch. *Solon. p.* 90. et Demosth. *Orat. in Steph. II. p.* 983. Exempla testamentorum Atticorum haud pauca exstant apud Diog. Laertium. Adde Pfeifferi *Antiqu. Graec. IV,* 63.

VI. Testamentorum forma.

VI. Quemadmodum vero ICti eodem fere tempore legis actiones componebant: *l. 2. §. 6. D. de O. I.* ita et testamentis certam quandam formam dabant, inueniebantque TESTAMENTVM PER AES ET LIBRAM, cuius meminit Imperator, *§. 2. Inst. de testam. ordin.* vel *per familiae emtionem*, vti vocatur *§. eod.* Cum enim ex iuris Romani principiis leges de successione intestatorum non nisi alia lege tolli possent, et tamen decemuiri liberam cuiuis patrifamilias testamentifactionem concessissent: inueniendus erat color, quo iuris analogia seruaretur. Itaque fingebant hereditatem non tam per vltimam voluntatem, quam per venditionem et mancipationem transferri. Vnde erat Balduin. *ad XII. Tab. XXIX. p. 119. edit. Basil.* qui ipsum ritum mancipationis vel *aeris et librae*, in testamentis eiusmodi adhibendum, duodecim tabulis praescriptum putat (*d*). Vid. Thomas. *Diss. ead. §. XXXIII. seq.*

VII.

63. *p. 770. seq.* Quin in testamentorum vi atque auctoritate Graeciae populos alioquin inter se moribus et institutis dissidentes conuenisse. Isocrates in *Aegenetico* tradit.

(*d*) Exstitit equidem in XII. Tabulis lex: QVI SE SINIT TESTARIER, LIBRIPENSVE FVERIT, NI TESTIMONIVM FARIATVR, IMPROBVS INTESTABILISQVE ESTO. Gell. *Noct. Att. XV, 13. VI, 7.* Sed ea non ad testamenta pertinuit, verum ad eos, qui in mancipatione quacunque vel testes adhibiti vel libripendes, postea testimonium ferre de eo, cui interfuerant, detrectabant. Vid. Iac. Gothofred. *XII. Tab. Tab. VII, p. 221.* Idemque

VII. In testamento vero, quod per aes et libram fiebat, duae res agebantur, nam et FAMILIAE MANCIPATIO *fiebat et* NVNCVPATIO TESTAMENTI. Constituebantur scilicet *familiae emtor*, *antestatus* et *libripens*, cum *quinque testibus* ciuibus Romanis, quibus praesentibus more maiorum fiebat mancipatio vel imaginaria venditio hereditatis. Quintilian. *Declam. CCCVIII. Non dixerim*, inquit, *testamentum, cui libripens deest, et familiae emtor, et caetera iure necessaria.* Perfecta rite mancipatione testator tabulas tenens: HAEC, inquit, VTI IN HIS TABVLIS CERISVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR, ITAQVE VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM PRAEBITOTE. Vlpian. *Fragm. XX, 9.* Isidor. *Orig. IV, 24.* Tum Vltimis verbis accedebat antestatio, auresque testium tangebantur, vt docet Clem. Alex. *Strom. V, p. 574.* in testamenti factione sui temporis memorans ζυγὰ καὶ ἀσσάρια, καρπισμούς τε καὶ τὰς τῶν ὤτων ἐπιψαύσεις, *libras, asses, mancipationes, et attrectationes aurium.* Testium vero nec subscriptio requirebatur, nec subsignatio, quam primus exegit Praetor. §. 2. *Inst. de test. ord.* VII. Testamentum per aes et libram.

que sentiendum de altero capite: QVI NEXVM FACIT MANCIPIVMQVE, VTI LINGVA NVNCVPASSIT, ITA IVS ESTO. Festus *voce nuncupata.* Nam hoc quoque caput ad mancipationem, non ad testamentum, pertinet, vt contra Franc. Hotomanum docuit Iac. Gothofr. *ad XII. Tab. Tab. VI. p. 210.*

VIII. Testamentis conficiendis adhibiti iureconsulti.

VIII. Ipsis concipiendis consignandisque tabulis plerumque adhibebant iureconsultum, ne quidquam, quod ad earum sollennitates pertinet, praetermitteretur. Docet id Arrian. *Diss. Epict. II, 13.* Νομικὸς καὶ ἐξηγῆται τὰ νόμιμα, ἀλλὰ διαθήκην μὲν ȣ̓ γράφει, μὴ εἰδὼς, πῶς δεῖ γράφειν, ἢ παραλαβὼν τὸν εἰδότα. *Iureconsultus ei leges enarrat. Atqui testamentum nemo scribit, nisi aut ipse sciat, quomodo scribendum sit, aut eius rei peritum adhibeat.* Cicero *de Orat. II, 6.* Scaeuolae illudens: *Nam si nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te ciues cum tabulis veniemus, omnium testamenta tu scribes vnus.* Add. Suet. *Ner. XXXII.* vbi *studiosis iuris*, id est, ICtis, sub Nerone id *haud impune fuisse* dicitur, *si testamenta scripsissent aut dictassent*, in quibus principi nihil fuerit relictum. Nonnunquam tamen testatores, non adhibito iureconsulto, voluntatem suam, quam poterant, clarissime exprimebant. Cuius rei elegans exemplum est in *l. Lucius Titius 88. §. 17. D. de legat. 2.* Vbi testator: *Lucius*, inquit, *Titius hoc meum testamentum scripsi sine vllo iurisperito, rationem animi mei potius secutus, quam nimiam, et miseram diligentiam: et si minus aliquid legitime, minusue perite fecero, pro iure legitimo haberi debet hominis sani voluntas.* Quo casu petita intestati bonorum possessione, heredes scripti portiones suas ex fideicommisso petere poterant.

IX. Scribendis vero liberti

IX. Scribendo nonnunquam serui vel liberti, nonnunquam amici, adhibebantur; aliquando

etiam

etiam ipſi teſtatores teſtamenta ſua integra conſcribebant *l. 28. §. 1. C. h. t.* quae tunc vocabantur *holographa*. Teſtamentorum a ſeruis et libertis ſcriptorum exempla ſunt in *l. 1. §. 8. l. 15. princ. D. ad L. Cornel. de falſ.* nec non apud Suet. *Aug. Cl. Tiber. cap. vlt.* De amicis, teſtamenta ſcribentibus, videndus Plin. *Epiſt. VI, 22.* De holographis agit Iſidorus *Orig. V, 24.* Teſtamenti alieni ſcriptor *teſtamentarius* in iure noſtro vocatur, de quo vocabulo Briſſon. *de Form. VII. p. 587.* et *de Verb. ſignif. hac voce.* Ceterum vel ſub Nerone, vel ſub Claudio, vt ne quis alieni teſtamenti ſcriptor legatum ſibi adſcriberet, cautum eſt. Suet. *Ner. XVII. l. 1. §. 7. l. 6. pr. l. 14. pr. §. 2. l. 15. pr. D. ad L. Corn. de falſ. Pariat. Leg. Moſ. et Rom. VIII, 9.* ſerui amici. Quaedam teſtamenta holographa.

X. In teſtamentis ſemper vtebantur lingua Latina (e), ac proinde legatum, Graece ſcriptum, haud valebat, teſte Vlp. *Fragm. XXV, 9.* Secus ſe res habebat in fideicommiſſis, quae et Graece relinqui poterant, immo et Punice, et quacunque alia lingua. Quae enim iuris gentium erant, et alia lingua; quae iuris ciuilis; Latina duntaxat poterant explicari. *l. 8. §. 4. D. de acceptilat.* X. Conſcribenda erant lingua Latina.

XI. Plerumque plures tabulae eodem exemplo conficiebantur. *l. vlt. D. de his quae in teſt.* XI. Saepe plures ta-

l. 1.

(e) Plura teſtamenta Romanorum integra ex vetuſtis lapidibus aliisque monimentis collegit Barn. Briſſon. *de Form. VII. p. 677. ſeq.* et Mabillon in *append. de re diplom.* qui tamen et teſtamentum Iulii Caeſaris, manifeſto ſuppoſititium, retulit *Lib. V. Tab. I. n. III.*

bulae eodem exemplo factae?

l. 1. §. 5. D. de bon. poss. sec. tab. Quem morem etiam Augustus obseruauit, teste Suet. *Oct. CI.* et Tiberius, teste eodem in *Tiber. cap. vlt.* Tabulas has vel priuatim apud amicum, vel in aede sacra apud virgines Vestales, vel aedituos, deponebant. *l. 1. §. 2. D. de bon. poss. sec. tab. l. 3. §. 2. D. de tab. exhib.* Lips. ad Tacit. Ann. I. p. 17. Virgini Vestali maximae testamentum suum commendauerat Iulius Caesar, Suet. *Iul. LXXXIII.* cuius exemplum secutus etiam Augustus. Id. *Octau. CI.* Conf. Tac. *Annal. I, 8.*

XII. Testamenta quomodo scripta?

XII. Scribebantur fere testamenta in ceris, quae ligneis tabulis erant infusae. Vnde in formula nuncupationis dicitur: *vti in his tabulis, cerisue scripta sunt*, quemadmodum et alias loquebantur veteres. Liu. I, 24. Vtrumque iungebatur euitandae captionis ergo. Proprie enim non inscribebatur tabulis, sed ceris. V. A. Corn. van Bynkershoeck. *Obseru. III, 21.* Schulting. *Jurisprud. Antiqu. p. 629.* Male ergo Cl. Salmasius per ceras intelligit ceras exteriores, quibus signa impressa erant, negatque ceratarum tabularum mentionem facere in scriptis suis iureconsultos (*f*). Salmasius *de subscrib. et sign. testam. XIX. XX. XXVI.*

XIII.

(*f*) Quamuis enim earum vsus, reperta papyro, rarior fuerit; aliquem tamen adhuc fuisse tempore Constantini M. immo et Theodosii, ex Themist. *Orat. XVI. et XVIII.* patet, vbi mentio fit πινακιδίων καὶ τῦ σιδήρυ. Occurrunt etiam cerati codicilli. *l. 52. D. de legat.* 3. et ligneae tabulae *l. 1. D. de bon. possess. contra tab.* Adde Schulting. ad Vlpian. *Fragm. XX, 9. p. 629.*

XIII. Aliud postea testamentorum genus sensim inualuit, quia Praetor, insuper habitis illis sollennitatibus, mancipatione scilicet et nuncupatione, sola exigebat septem testium signacula. Septem, inquam, testium, vt scilicet praeter quinque illos, quos exigebat ius ciuile, etiam essent, qui emtorem familiae et libripendem referrent. Vid. §. *1. Inst. h. t. et ibi interpretes.* Ceterum satis antiquum est hoc testamentum Praetorium, iam Cic. *in Verr. I, 45.* memoratum. Ibi enim Verres Praetor edixisse dicitur: SI DE HEREDITATE AMBIGATVR, ET TABVLAE TESTAMENTI NON MINVS MVLTIS SIGNIS, QVAM E LEGE OPORTEAT, AD ME PROFERENTVR, SECVNDVM TABVLAS TESTAMENTI POSSESSIONEM HEREDITATIS DABO. Et, ne quis hoc Edictum a Verre primum inuentum existimet, statim addit Cic.: *Hoc tralatitium est*, id est edictum vetus, et ex anteriorum Praetorum albis in illud Verrin translatum.

XIII. Testamentum praetorium.

XIV. Mansit antiqua testandi ratio per eas et libram diutissime, adeo vt Vlpian. scribat *Fragm. XX, 2. Illis duobus testamentis* (in commitiis calatis, et in procinctu) *abolitis, hodie solum in vsu est, quod* PER AES *et* LIBRAM *fit, id est, per mancipationem imaginariam.* Vnum itaque memorat testandi modum. Quamuis enim et Praetoria testamenta tunc frequentarentur: ea tamen non nisi improprie hoc nomen sustinebant cum ex eis non hereditas, sed bonorum possessio daretur. *l. 7. l. 9. D. de bon. poss. sec. tab.* Denique cum et constitutionibus quaedam nouae

XIV. Noua testandi ratio per constitutiones introducta.

nouae inueherentur obſeruationes: in vnum conflari coeperunt ritus, ex iure ciuili, praetorio et conſtitutionibus principum nati, id quod temporibus Theodoſii iunioris factum eſſe, non ſine apparatu docet Iac. Gothofredus *ad l. 1. C. Theod. de teſtament. et codicill. Tom. I. p. 334. ſeq.* Ex eo itaque inualuit, vt teſtamenta I) vno contextu, II) praeſentibus ſeptem teſtibus, III) iisdemque ſubſcribentibus et IV) annulo ſignantibus, fierent, et V) a teſtatore ipſo vel ſcriberentur vel ſubſcriberentur. §. *3. Inſt. h. t.* Quibus ſextam ſollennitatem addiderat Iuſtinianus, vt per manus teſtatoris et teſtium nomen heredis exprimeretur. §. *4. Inſt. h. t.* Eam vero ipſe iterum ſuſtulit. *Nou. CXIX, 9.* Vt adeo parum diuturna fuerit huius ſubtilitatis obſeruatio.

XV. Cur quidam teſtes eſſe non potuerint?

XV. His praemiſſis, et maxime ſi obſeruaueris, teſtamenta olim in comitiis calatis facta eſſe, facile patet, cur quidam teſtes eſſe non potuerint, veluti mulieres, impuberes, ſerui, furioſi, ſurdi, muti. Nam nullus horum admittebatur ad comitia. Thomaſ. *not. ad Inſt. h. t.* Et hinc etiam nullam cum iis eſſe teſtamenti factionem, dicitur.

XVI. Teſtamentum militare.

XVI. Ad TESTAMENTVM MILITARE quod attinet, quo ritu illud antiquiſſimis temporibus in procinctu factum ſit, iam ſupra (§. III.) diximus. Vbi etiam, illud cum auſpiciis euanuiſſe, ex Cicerone obſeruauimus. Sub Imperatoribus (*g*), cum loco militiae lectae placeret

(g) Quia teſtamenta in procinctu facta iam Ciceronis tempore exoleuerant; militaria teſtamenta, de quibus

ret mercenaria: eo quoque inter alia priuilegio ornati ſunt milites, vt quomodocunque facta ab iis teſtamenta, valerent, etiam ſine legitima obſeruatione. Vlp. *Fragm. XXIII, 10.* Hinc et ratum erat militare teſtamentum, ſi praeſentibus commilitonibus aliquot, heredem quis nuncupaſſet, vel ſi eius nomen gladio in arena; vel literis ſanguine rutilantibus in vagina ſcripſiſſet. *l. 15. C. de teſt. milit.* Ita vero demum valebat teſtamentum, ſi teſtator vel in caſtris mortuus eſſet, vel poſt miſſionem intra annum. Vlpian. *ib.* Neque opus tamen erat, vt in acie extremoque periculo fierent teſtamenta, donec Iuſtinianus in expeditione et caſtris tantum conſtitutis militibus ſollennitates remitteret. Sibi ſane hanc militaris teſtamenti reſtrictionem diſertis verbis tribuit Iuſtinianus. *pr. Inſt. h. t. l. 17. C. eod.* (*h*).

XVII. Diſtinctio inter paganos et milites.

XVII. Nihil horum licebat *paganis*. Ita enim ſub imperatoribus dici coeperant, quicunque non erant milites. Suet. *Aug. XXVII. Galb. XIX.* Plin. *Epiſt. VII, 25. X, 18.* Tacit. *Hiſt. I, 35. II, 14. 88. III, 43.* et *77.* Eaque appellatione nihil eſt in iure frequentius. Ratio videtur, quia milites emeriti impetrata miſſione ab

bus in iure noſtro agitur, ex conſtitutionibus Principum deriuanda ſunt. Vlp. *Fragm. XXIII,* 10. et quidem primum ex edicto Caeſaris. Hinc Titi, poſtea Domitiani, mox Neruae, ac poſtremo Traiani. *l.* 1. *pr. D. h. t.*

(*h*) Tribonianiſmum ergo eſſe oportet, quod *l* 1. *et* 15. C. *de milit. teſt.* huius coarctati priuilegii mentio fit. Vid. Giphan. ad *l.* 1. *C. eod.* Donell. *Comm. VI,* 28.

ab Imperatoribus in pagis ad colendos agros, sibi donatos, collocabantur. Vnde pagani, qui non amblius erant milites, et producto vocis vsu, omnes ἀπόλεμοι καὶ ἀστράτευτοι, qui et *priuati* saepissime appellantur.

XVIII. Quinam testari non poterant.

XVIII. Immo inter paganos ne poterant quidem omnes testari. Cuius rei in promtu est ratio. Non peregrinis hoc licebat, quia testamenti factio ad iura Quiritium pertinebat. Non filiisfamilias, quia nihil habebant, de quo testarentur, praeter peculia castrense et quasi castrense, in quibus pro patribusfamilias erant. Nec filiifam. participes erant iuris comitiorum, nisi magistratum gererent. Vlpian. *Fragm. XX, 10.* vt taceam Legem XII. Tabularum non filiisfam. sed patribusfamilias liberam fecisse testandi facultatem (*i*). Non impuberibus, quia iis nec in comitiis locus erat, nec in militia (*k*). Non furiosis, quia nullum iis erat animi iudicium. Hinc si dilucida erant furoris interualla, interea, dum furor remiserat, poterant testari. *l. 9. C. qui test. fac. poss.* Non prodigis porro, quia vetere

(*i*) Vnde Iuuenal. *Sat. XVI.*

Solis praeterea testandi militibus ius.
Viuo patre, datur.

Exceptum tamen peculium castrense et quasi castrense per constitutiones principum.

(*k*) Augustum etiam impuberes Tribunos militum fecisse, probant ex Sueton. *Aug. XXXIII.* Vnde et tribunis militum impuberibus factam esse testandi potestatem ex *l. 4. C. de test. milit.* obseruat. Aleander *ad* Cai. *Inst. II, 3. 3.* Sed nec Suetonius, nec dicta lex loquitur de impuberibus. Vid. notas Graeuii, Rubenii Casaub. ad Suet. et Schult. *ad* Caii *Inst. l. c. p.* 45.

tere iure furiosis aequiparabantur. *l. 12. in fine D. de tut. et curat. dat.* Non surdis et mutis, quia et hi nec rogationem audire, nec suffragium dare in comitiis poterant, immo nec testes rogare, pronunciata sollenni formula: *Vos Quirites testimonium praebitote.* Apulei. *de asino aur. II.* Vlpian. *Fragm. XX, 9.* Cui. *Obs. VI, 37.* Quod secus erat in caecis. Denique nec capitis ab hoste, de portatisue in insulam, vt et quamcunque capitis deminutionem vel maximam, vel mediam, passis testari licebat, amisso quippe iure ciuitatis, cum testamenti factio esset ciuium Romanorum propria. Sigon. *de antiquo iure Ciu. Rom. I, 12. p. 153.*

XIX. Feminae olim in comitiis calatis plane testari non poterant, quia nullus iis accessus erat ad comitia. Postea permissa iis testamenti factio, si essent sui iuris, sed non nisi auctoribus tutoribus. Vlp. *Fragm. XX, 15.* Cic. *pro A. Caecin. VI.* Hinc earum testamenta non poterant esse arcana, sed magno periculo subiiciebant feminas, ceu discimus ex *l. 77. §. 24. D. de legat. 2.* Ex qua lege inferri haud potest, feminas non nisi nuncupatiua testamenta condidisse, quamuis id intulerit. Merill. *Obs. II, 1. p. 69.* et *IV, 39. p. 55.* Tabularum enim a feminis scriptarum exempla habemus apud Val. Max. VII, 8. 2. Suet. *Galb. V.* Plin. *Epist. II, 20.* Heredum quoque a feminis scriptorum mentio fit *l. 19. D. de inoff. test. l. 37. §. 6. D. de legat. 3. l. 3. C. de inoff. test. l. 33. D. de vulg. et pup. subst.* Vid. *Comment. nostr. ad L. Iul. et Pap. II, 11. p. 240. seq.* Feminae, quae in manum conuenerant, capite

XIX An feminis olim testari licuerit?

deminutae, et filiarum familias loco erant, neque adeo testari poterant, vt recte docent M. Aur. Galuan. *de vsufr. IX. vlt.* et V. C. Ant. Schult. *ad Vlpian. p. 632.* Vnde errant Cuiac. *Obs. VII, 11.* et Aleander *ad Caii Inst. II, 2. 1.* qui matribusfamilias, si in manum conuenissent, testandi fuisse facultatem, existimant.

XX. Ius exheredandi olim liberrimum.

XX. Ad exheredationem quod attinet, liberum olim erat, ex XII. Tabulis, filios vti occidere, ita exheredare, *l. 11. in fine D. de liber. et postum.* immo et praeterire, idque adhuc tempore Ciceronis obseruabatur, vt patet ex libro *de Orat. I, 38.* Postea filii, in potestate constituti, aut instituendi, aut nominatim exheredandi erant. *pr. Inst. de exh. lib. L. 30. D. de lib. et post.* Itaque ex eo tempore filios suos exheredare quidem licebat, atq; nominatim (*l*). Idemque obseruandum erat in adoptiuo, quamdiu in potestate erat, itemque in postremo, non item in postuma. Filiae enim postumae, nepotes et pronepotes, exheredari poterant inter ceteros, immo et praeteriri, dummodo postumae legatum relinqueretur, ne per obliuionem videretur praeterita. Vlpian. *Fragm. XXII, 21. seq.*

XXI.

(*l*) Non requirebatur tamen praecise nomen proprium sed et sufficiebat descriptio, vel demonstratio, e. g. *filius meus exheres esto*, dummodo vnus esset filius: aut cum elogio vel conuicio: *non nominandus, non filius meus, latro, gladiator. l. 1. 2. et 3. D. de lib. et postum.* Conf. Aleand. et Oisel. *ad* Caii *Inst. II, 3. princ.* Barn. Brisson. *de Form. VIII. p. 605.*

XXI. Ast cum parentes abuti coepissent hac exheredandi licentia veluti Tettius, qui in gratiam nouerca filium infantem exheredabat: Valer. Max. VII, 7. Reines. *ad Inscr. Class. I, 10. p. 24.* factum est, vt leges querelam inofficiosi testamenti concederent liberis, iniuste exheredatis. Et de ea iudicabant Centumuiri. Valer. Max. VII, 7. Quintil. *Inst. IV, 7.* Plin. *Epist. IV, 8.* Qua de re plura ad titulum XVIII. XXI. Postea restrictum per querelam inofficiosi testamenti.

XXII. Sed Iustiniano minus e republica visum est, tantam rem esse arbitrariam. Hinc certas tantum ob causas ratam esse iussit exheredationem, quas recensuit Nou. CXV. et de quibus plura tradunt Iureconsulti. XXII. Noua Iustiniani constitutio.

XXIII. Addimus sub finem, distinguendam ab exheredatione esse ABDICATIONEM, qua parentes liberos degeneres, et se indignos, e conspectu suo procinus abire iubebant. Exempla sunt apud Valer. Max. V, 8. 3. et 4. Vnde recte quidem Hotoman, in *partit. iur. X, 10.* statuit, abdicationem non fuisse modum soluendi patriam potestatem: in eo tamen ipsi assentiri nolim, quod Graecis tantum nota fuerit, qui liberos per praecones e familia eiicere solebant, idque vocabant ἀπειπεῖν vel ἀποκηρύσσειν vel ἐκκηρύσσειν. Nec probabile est, Quintilianum, dum huius abdicationis toties meminit, exempla tantum puerilium exercitationum ex Graecorum scholis proferre voluisse. Graecum enim hunc ritum etiam inter Romanos sensim inoleuisse, quamuis eum leges Romanae haud probarent, apparet ex *l. 6. C. de patr. potest.* XXIII. Addicatio discernenda ab exheredatione.

TIT. XIV.

DE HEREDIBVS INSTITVENDIS.

Satis succincte hanc materiam tractauit Tribonianus, cum latius multo patuerint veteres illae de heredum institutione leges. Iuuabit ergo, quae desunt, ex antiquitatibus Romanis supplere.

I. Etiam serui institui poterant heredes.

I. Nihil intererat, liberumne quis hominem, an seruulum, heredem institueret. Nam et serui heredes esse poterant, siue alieni, siue proprii. Illi, quia hereditatem adquirebant dominis adire iubentibus: hi, quia libertatem simul consequebantur, et sic fiebant hereditatis capaces. . Hinc est, quod serui proprii non nisi data simul libertate, institui possent, donec Iustinianus, Iureconsultos quosdam secutus, institutionem serui proprii, etiam sine expressa libertatis datione, valere voluit *l. pen. C. de necess. seru. hered. instit.*

II. Qui heredes institui non potuerint?

II. Institui tamen non poterant I,) *peregrini*, qui plane nihil ex testamento ciuis Romani capiebant. Cic. *pro A. Caecina XXXV.* nec II.) *caelibes*, per legem Papiam Poppaeam. Dio. Cass. *LIV. p. 531.* Sozom. *Hist. eccl. I, 9.* Quae caelibatus poena a Constantino demum M. sublata est. Sozom. *ibid. l. vn. C. Theod. de infirm. poen. caelib.* nec III.) Orbi id est, parentes, qui sterile matrimonium fuerant experti. Hi enim inter se decimam tantum, non solidum, capiebant

bant (*a*). Sin vero ex priore matrimonio superessent liberi, totidem decimas capere poterant, quot sustulerant liberos. Vlpian. *Fragm. XIII, 1.* Ex testamento extranei non nisi semissem capere poterant. Vid. *Comm. nostr. ad L. Iul. et Pap. II, 21. p. 343.* Excipiebantur porro IV.) *vniuersitates*, quas quidquam capere potuisse negant Plin. *Epist. V, 7.* Vlpian. *Fragm. XXII, 5.* Quod ideo receptum videtur, quoniam vniuersitates hereditatem cernere non poterant. Capere tamen iis licebat fideicommissa, Vlp. *l. c.* idque concesserat *SCt. Apronianum*, cuius originem non cum Cuiacio *ad Vlp. ibid.* ad tempora D. Marci, sed cum Ant. August. *de* Leg. et *SCt.* ad Hadriani imperium referimus, sub quo occurrit consul Aprenius. A. C. CXVII. et CXXIII. Vid. Schulting. *ad Vlp. Fragm. XXII, 5. p. 635.* Videtur tamen tempore D. Marci id, quod ciuitatibus concessum fuerat SCt. Aproniano, etiam ad collegia fuisse productum, idque apparet ex *l. 20. D. de reb. dub.* Immo et alio SCt. concessum est, vt municipia heredes institui possent a libertis suis. Vlpian. *l. 1. §. 1. D. de libert. vniu.* Erant vero liberti vniuersitatum serui publici manumissi. Hinc apud Gruter. p. LXXXIII. 13. ISID. REG. L. PVBLICIVS EVTYCHES

(*a*) Per legem Papiam Poppaeam, cuius caput ea de re agens singulari nomine dicitur *lex decimaria l. 2. C. Theod. de iure liberor.* Praeter decimam tamen etiam vsumfructum tertiae partis bonorum, et dotem praelegatum, et si liberos habebant, eiusdem partis proprietatem capere poterant Vlpian. *Fragm. XV.* Add. *Comm. nostr. ad L. Iul. et Pap. Popp. II, 14. p. 259.*

CHES MVN. TAR. LIB. Porro V.) nec mulieres heredes in parte quantacunque instituí poterant post Legem Voconiam. Cic. *Verrin. I, 43.* Eas enim capere potuisse δύο ἥμισυ μυριάδας ȣ̓σίας XXV. *millia nummum*, ex Dione Cass. *Lib. LVI. p. 578.* patet. Male haec verba Dionis habita sunt ab interpretibus, quorum plerique crediderunt, legem Voconiam prohibuisse, ne quis, qui centum millia HS in bonis haberet, plus quam quadrantem bonorum id est xxv. millia HS feminae relinqueret. Vidit eum errorem Bachou. *ad Inst. h. t.* Sed eo se ne ipse quidem expedire potuit. Felicius V. C. Iac. Perizonius *de Leg. Vocon. p. 144. seq.* docuit, in textu Dionis intelligendas esse drachmas, quas semper in animo habent Graeci Scriptores, quoties de Romana pecunia loquuntur. Gron. de Pec. vet. III, 16. Itaque per hanc legem mulieri non licuit relinquere vltra XXV. millia drachmarum, seu CM. sestertium, antequam lex illa Voconia per opulentiam ciuitatis subuerteretur. Gell. *Noct. Att. XX, 1.*

III. Vniuersitates quaedam heredes scribi poterant.

III. Dum vero vniuersitates heredes institui potuisse negauimus, intelligendum id est de municipiis et collegiis, Romanorum imperio subiectis, non de ciuitatibus, ἀὐτονόμαις quae iure suo legibusque vtebantur. Sic apud Tacit. *Annal. IV, 43.* Vulcatius Moschus, exsul, bona sua reliquit Massiliensibus. Quod exemplum frustra Plinio et Vlpiano opponit Muretus *ad Tac. ibid.* Erant enim Massilienses ἀυτονόμοι et liberi, teste Strabone *Geogr. IV. p. 197. seq.* conf. Grot. *de iure belli et pac. I, 3. 12.* Postremo etiam vni-

vniuersitates heredes institui poterant. *l. 12. C. de her. inst.* iisque legare etiam Paulli temporibus licebat. *l. 122. princ. D. de legat. 1.*

IV. Qui Dii potuerint institui heredes?

IV. Heredes quoque institui non poterant VI.) Dii (*b*). Quod ideo procul dubio inductum, ne bona ciuium vsibus subtracta sacerdotum luxuriae seruirent, quamuis et altera ciuilis ratio accederet, quod Dii hereditatem cernere, atque adire non possent. Coeperunt tamen Romani Principes Diis quibusdam, vt hereditatum capaces essent, ius liberorum dare, ridicula profecto liberalitate. Dio Cass. *LV. p. 549.* Tale ius, teste Vlp. *Fragm. XXV, 6.* impetrauerant Iupiter Tarpeius, de quo Petr. Fab. *Semestr. III, 4.* Iust. Rycqu. *de Capitol. Rom. XVIII. XIX. XX.* Apollo Didymaeus, (qui et Branchides vel Branchiades, Pompon. Mel. *de Sit. Orb. I, 17.* et ibi Isaac. Voss. p. 83.) Mileti cultus, quae vrbs etiam in numis suis praefert ΔΙΔΥΜΕΑ ΜΙΛΗΣΙΩΝ, apud Patin. *Numis. Imp. aer. p. 73.* Conf. V. C. Burmanni *Iou. κατέβάτην p. 100.* Mars in Gallia, de quo Caesar *de Bell. Gall. VI, 17.* Minerua Miliensis, vel vt alii (*c*) legunt, Iliensis, de qua L. Holstenius *ad Steph. voce Ἴλιον.* Hercules Gaditanus, de quo Iustin. *Hist. XLIV, 5.*

(*b*) Hoc quoque obseruat Vlpian. *Fragm. XXV, 6.* quem locum minus accurate P. Faber. *Semestr. III, 1.* de religionibus priuatis non suscipiendis, diisue praeter Senatus auctoritatem non colendis, interpretatur. Vid. Schulting. *Iurispr. ant. p. 635.*

(*c*) Veluti Hadr. Turneb. *Aduers. VII. 21.* Cuiac. *Obseru. X, 5.* licet dissentiant P. Fab. *Semestr. III, 4.* et Rad. Forner. *Rer. Quotid. II, 8.* qui Meliensem legi iubet.

Appian. *Punic. p. 256.* Diana Ephesia, de qua legi merentur Iac. Menetreii *Symbol. Dianae Ephes. statua* et L. Holsten. *Epist. de fulcris seu verubus Dianae Ephesiae Dianae simulacra appositis*, apud Gron. *Thes. Ant. Graec. Tomo VII.* Mater Deorum Sipelensis, vel, vt alii legere iubent, Sipylensis, vel Sypylene. Sane ΜΑΤΗΡ ΣΙΠΥΛΗΝΗ legitur in *Marmoribus Arundellianis. p. 11.* et *12.* Th. Reines. *inscr. Classe I. n. 43.* Iac. Spon. *Miscell. p. 350.* Ita enim dicta a Sipylo monte, ceu apparet ex marmore Smyrnensi, quod commentario illustrauit Car. Patau. CIƆ IƆCLXXXV, 40. De ea Diua videndus Heins. *ad Prud. περὶ στεφαν. X. v. 196.* Marqu. Gud. *ad Phaedr. Fab. III, 20.* Denique Coelestis Salinensis Carthaginis, de qua vt et reliquis copiosissime Schult. *Iurispr. antiqu. p. 636. seq.*

V. As hereditarius.

V. Ceterum hereditatem veteres semper vt ASSEM considerabant, eiusque adeo duodecim concipiebant vncias. Erat enim AS quidquid ad *μονάδα* atque vnitatis rationem poterat reduci, quasi εἷς. Salmas. *de vsur. p. 536.* Idem *de modo vsur. p. 261.* Fluxit *assis* vox a Doribus, Siculis, et Tarentinis, a quibus et ipsum grauis ponderis numum, et plerasque rei pecuniariae appellationes Romani acceperant. Nam ex Dorico αἶς Tarentini et Siculi fecerunt, ἂς inde Romani vtrumque vocabulum *aes* et *as* habuerunt. Quorum vocabulorum eadem erat significatio, quia primus as ex aere fuerat percussus. Conf. Scalig. in Varr. *de Lat. Lingu. IV. p. 69.* Porro cum ἂς a Siculis etiam *λίτρα* diceretur: factum est, vt et Romani *assem* vocarent

rent *libram* (*d*). Et cum duodecima pars τῆς λίτρας Siculis esse οὐγκία idem nomen etiam placebat Romanis. Praeclarus hanc in rem locus est Iulii Pollucis *Lib. IX. cap. 6. segm. 80.* ἀλλὰ μέντοι παρ᾽ αὐτῷ (Ἀριστοτέλει) τις ἂν ἐν τῇ Ἱμεραίων πολιτείᾳ καὶ ἄλλα εὕροι Σικελικῶν νομισμάτων ὀνόματα, οἷον οὐγκίαν, ὅπερ δύναται χαλκοῦν ἕνα. *Ceterum apud eundem* (Aristotelem) *in Himereorum Politia etiam alia inueniet Siculorum nomina, vtpote* VNCIAM, *quae valet aereum vnum.* Hinc Romani omne totum *assem*, vocabant; idque diuidebant in duodecim vncias, quasi id demum esset perfectum, quod XII. partibus vel vnciis constaret. Eleganter Balbus *de Asse* apud I. F. Gronou. *de Pec. Vet. p. 883.* *Quidquid vnum est, et quod ex integrorum diuisione remanet, assem ratiocinatores vocant.* Exemplum est non modo in hereditate, verum etiam in vsuris, de quarum computandi ratione per vncias post Salmasium egregie commentati sunt Io. Fr. Gron. in *Dissert. tribus de Centesima et asse vnciario* et Ger. Noodt *de Foen. et vsuris II, 2.*

VI. Hinc facile explicantur nomina, quibus hereditatis partes designare solent iureconsulti. Cum enim AS integrum bonorum corpus significet, in duodecim vncias diuisum: vndecim vnciae vocabantur DEVNX, quasi *vncia vna* VI. Eius partes.

Ll 5 *demta*

(*d*) Asses enim erant librales vsque ad bellum Punicum primum. Postea asses sextantarii cudi coeperunt. Plin. *Hist. Nat.* XXXIII, 13. Vnde errat Festus *voce sextantarii asses*, dum hanc mutationem demum a bello Punico secundo factam existimat. Vid. Io. Harduin. *Not. ad* Plin. *l. c.*

demia(e). Pari ratione *decem vnciae* vocabantur DEXTANS quaſi *deſextans*, hoc eſt, demta ſexta parte, nec non DECVNX, quaſi *decem vnciae*. *Nouem vnciae* DODRANS, quaſi *dequadrans*, id eſt, demto *quadrante*; *octo vnciae* BES, ſiue a veteri *des*, vt Varro coniicit, ſiue quaſi *bis triens*, vt Feſtus mauult. Balbus *ibid.* potius *beſſis* dicendum eſſe, monet, quam *bes* vel *des*: *quoniam binas ex tribus aſſis partes ſibi vindicet*. Qua de re pluribus inter ſe diſceptant Scaliger, Salmaſius, Voſſius. Conf. Ian. Vinc. Grau. *ad XII. Tab. p. 338. ſeq.* *Septem vnciae* dicebantur SEPTVNX, cuius nominis ratio per ſe patet, *Sex vnciae* SEMIS; quaſi *ſemias*; *quinque vnciae* QVINCVNX; *quatuor vnciae* TRINES, id eſt, tertia pars aſſis: *tres vnciae* QVADRANS, id eſt, quarta pars aſſis; *duae vnciae* SEXTANS, quaſi ſexta pars aſſis. Quae vero de partitione harum vnciarum in iure inculcantur, de iis copioſe diſſerunt doctores, et inprimis Gu. Budaeus *de aſſe*. Sunt tamen et alia vocabula iuris eodem pertinentia. Nam duplicatus as erat DVPONDIVS, quemadmodum vnum pondus ASSIPONDIVM vocabatur. Dimidia pars vnciae eſt SEMVNCIA, tertia DVELLA, vel BINAE SEXTVLAE, pars eiusdem quarta SICILICVM, vel vti Balbus *p. 886.* ſcribit, SICILIQVVS, *l. 21. §. 2. D. de ann. legat.* pars ſexta SEXTVLA, quam minimam aeris partem vocat Varro *de Ling. Lat. Lib. IV. p. 40. edit. Scalig.* et tamen octaua etiam pars vnciae vocatur DRACHMA, duo-

(e) De enim in compoſitione tollit, vt patet exemplis. *demens*, *deſtruere*, *vndeuiginti*, *duodeuiginti*.

duodecima HEMISESCLA, vel DIMIDIA SEXTVLA, ſexta decima TREMISSIS, quarta et viceſima SCRVPVLVS. Ita Balbus *de Aſſe p. 886.* Add. Voluſ. Maecian. *de Aſſe* apud eundem Gronou. *p. 874. ſeq.*

TIT. XV. XVI.

DE VVLGARI ET PVPILLARI SVBSTITVTIONE.

De ſubſtitutionibus vix eſt, quod ex antiquitate moneamus, quod non iam a iureconſultis ſit explicatum. Quare paucis tantum de origine ſubſtitutionum, et quibusdam earum circumſtantiis, dicemus.

I. Multum intererat Romanorum, ne teſtamenta deſtituerentur, tum ob conditiones varias, quibus plerumque ab herede ſatisfactum cupiebant, tum maxime ob ſacra priuata, quae interire nolebant. I. Subſtitutionum origo.

II. Ne ergo deeſſet heres, ei vel eis, quem quosue inſtituerant, ſubſtituere ſolebant alios, ad quos in caſum deficientium priorum bona deuoluerentur (*a*), eosque vocabant HEREDES II. Heredes ſecundi.

(*a*) Subſtitutio ergo vulgaris e XII. Tabulis eſt, et conſequens ampliſſimae poteſtatis de rebus ſuis diſponendi: pupillaris moribus inducta dicitur *l. 2. D. h. t.* Cuiac. *Obſ. VII, 6.* Enimuero et haec in legibus XII. tabularum omnino reperit fundamentum. Pater enim familias ex ea lege etiam de PECVNIA SVAE REI legare poterat. Suis

DES SECVNDOS, Cic. *de Inuent. II, 21. pro A. Cluent. XI.* Grut. *Inſcr. p. DXXIX, 3. p. DLIX, 7.* Reineſ. *Inſcr. Claſſ. VIII, 13. 14. 15.* Rem ita deſcribit Appianus *de bello ciuili Lib. II. p. 518.* Ἔθος Ῥωμαίοις παραγράφειν τοῖς κληρονόμοις ἑτέρους, εἰ μὴ κληρονομοῖεν οἱ πρότεροι. *Mos eſt Romanis, heredibus ſubſtituere alios, ſi priores heredes non fierent.* Porro et his heredibus nonnunquam ſubſtituebantur, qui tertio vel vlteriore gradu ſuccederent. Sic Auguſtus teſtamento ſuo primo loco Tiberium et Liuiam; ſecundo nepotes pronepotesque; tertio primores ciuitatis ſcripſerat. Tacit. *Ann. I, 8.* Suet. *Aug. cap. CI.* Meminit quoque *tertiorum heredum* Suet. *Claud. VI.*

III. Formula ſubſtituendi vulgariter.

III. Formula vulgariter ſubſtituendi eſt apud Caium *Inſt. II, 4. 1.* ILLE HERES MIHI ESTO, QVOD SI HEREDITATEM MEAM ADIRE NOLVERIT, ILLVM SVBSTITVO, AD QVEM HEREDITAS MEA DEBEAT PERTINERE. Videtur tamen haec formula ab Aniani manu eſſe, obſeruante Alexandro *ad Caium ibid.* Certe non fuit perpetua, ceu ex plurimis pandectarum locis patet, quos colligit Briſſon. *de Form. VI. pag. 607.*

IV.

Suis rebus etiam accenſebantur filii familias, quippe qui, tanquam res mancipi, in dominio iuris Quiritium erant Bykershoeck *de iure occid. lib. I. p.* 145. Ergo rationi conſentaneum videbatur, patrem de pecunia filii ſui, qui ipſe per aetatem teſtari non poſſet, teſtari, adeoque eidem ſubſtituere pupillariter poſſe.

V. Haec vulgaris substitutio. Pupillaris quasi duplex testamentum complectebatur, siquidem prius sibi paterfamilias, deinde filio impuberi, heredem instituebat, in eum casum, si hic intra pubertatem decessisset. *l. 2. §. 4. D. de vulg. et pupill. subst. l. 20. D. eod. §. 2. Inst. h. t.* Quamuis enim et hic dissentirent Proculeiani et Sabiniani, quorum illi id affirmare; hi negare solebant: Merill. *Obs. III, 12.* posteris tamen Proculi doctrina constanter placuit. Recepta hic erat formula. ILLE FILIVS, SI INTRA PVBERTATEM DECESSERIT, ILLVM SVBSTITVO. Cai. *Inst. II, 4. 2.* Cuiusmodi substitutionem ita describit Horat. *Serm. II, 5. v. 45.*

IV. Substitutio pupillaris eiusque formula.

Si cui praeterea validus male filius, in re
Praeclara sublatus, aletur; nec manifestum
Caelibis obsequium nudet de, leniter in spem
Arrepe officiosus, vt et scribare secundus
Heres, et, si quis casus puerum egerit Orco,
In vacuum venias.

V. Inprimis vero id accurate' obseruatum legimus, quod parentibus de liberorum salute sollicitis commendat Iustinianus §. 3. *Inst. de pupill. subst.* vt substitutionem pupillarem in ima parte tabularum scriberent, eamque separatim signarent (*b*), ne substitutus heres pupillo strueret insidias, malletque rapere heredi-

V. Cautela in substitutione pupillari obseruata.

(*b*) Vnde et tabulae secundae appellatae vltimi illi versus qui substitutionem pupillarem complectebantur. Vid. Barn. Brisson. *Sel. Ant. Rom. III, 12. p. 54.*

reditatem, quam incerta ſpe expectare. Sic Horat. *Sat. II, 5. v. 53.*

---- Quid prima ſecundo
Cera velit verſu.

Ad quae verba videnda virorum doctorum *ſcholia.* Eandem cautionem nonnunquam in vulgari ſubſtitutione adhibebant. Et huc quoque pertinent illa Suet. *Caeſ. LXXXIII. Nouiſſimo teſtamento tres inſtituit heredes ſororum nepotes, C. Octauium ex dodrante, et L. Pinarium et Q. Paedium ex quadrante, reliquos in* IMA CERA. *C. Octauium etiam in familiam nomenque adoptauit.* Conf. Salmaſ. *de mod. vſurar. cap. XI.* Cai. *Inſt. II, 4. 2.* ibi Oiſelius.

TIT. XVII. XVIII. XIX.

QVIB. MODIS TESTAM. INFIRMANTVR. DE QVERELA INOFFICIOSI, ET HEREDVM QVALITATE, ET DIFFERENTIA.

De modis, quibus teſtamenta infirmantur, paullo accuratius dicere poterat Iuſtinianus. Nos ne actum agamus, pauca ab eo omiſſa ſupplebimus.

I. Teſtamenta nulla et iniuſta.

I. Quemadmodum iureconſulti rebus omnibus nomina ſua tribuebant: ita et modos infirmandi teſtamenta accurate ſuis diſtinguebant vocabulis. Sic quae ab initio inualida erant teſtamenta ob perſonarum vel voluntatis vitium ea NVLLA eſſe dicebant. Alia ſunt INIVSTA, ſiue non iure facta, in quibus

bus ſcilicet non obſeruata ſunt ſollennia iuris *l. 1. D. de iniuſt. rupt. irr. fact. teſt.*

II. Ex poſt facto infirmabatur teſtamentum iure vel *praetorio* vel *ciuili*. Priori caſu dicebatur BONORVM POSSESSIO CONTRA TABVLAS DARI, de qua ſuo loco. Poſteriore teſtamenta vel RVMPI, vel IRRITA FIERI, vel DESTITVI, vel RESCINDI, ferebantur. II. Infirmata ex poſt facto.

III. RVMPEBANTVR teſtamenta partim agnatione heredis ſui vel certe quaſi agnatione, de qua Hub. *Praelect. II, 17. t. p. 189.* partim nouo teſtamento, ſollenniter facto *l. 6. §. 2. de iure codic.* partim inciſione, deletione, cancellatione. *tit. de his quae in teſt. delent.* III. Rupta.

IV. IRRITVM FIEBAT TESTAMENTVM capitis deminutione, maxima, media, ac minima. *Maxima* enim ſeruum faciebat, *media* peregrinum, *minima* filium familias. Cum vero nullus horum teſtari poſſet: facile patet, ſic rem incidiſſe in caſum, a quo incipere non poſſet. DESTITVTVM denique dictum eſſe teſtamentum, ex quo nullus heres erat, vel dupondii ſciunt. IV. Irrita et deſtituta.

V. Denique RESCINDI teſtamentum dicebatur per QVERELAM INOFFICIOSI. Eius originem diu ignoratam, ex antiquitatis parietinis reſtituere iuuabit. Franc. Duarenus *ad h. t. cap. II.* eam a principibus inuentam putat. Sed ante principes eam notam fuiſſe, patet ex Valer. Max. VII, 7. 2. Nec felicius eam ex praetoris edicto deriuat Pithoeus V. Reſciſſa per querelam inofficioſi, cuius quae origo?

thoeus *ad collat. leg. Mos. et Rom. XVI, 3.* Nam haec actio non, vt aliae praetoriae rei persecutoriae, ad actum rescindendum comperatae, annalis est, verum quinquennium durat. Nec praetor vnquam exheredatis succurrit, vti ait Vlpianus *l. 8. pr. D. de bon. possess. contra tab.* Nec denique locus Paulli *Rec. Sent. IV, 8. 5.* ex quo id collegerat Pithoeus, hoc dicit, vbi tantum *actionis Praetoriae*, non querelae inofficiosi, fit mentio. Veriorem ergo originem sibi inuenire visus est Cuiac. *Obs. II, 21. XVII, 17.* Docet enim ex inscriptione *l. 4. D. de inoffic. test.* querelam hanc introductam esse lege GLICIA, quam lectionem etiam Codicis Florentini tuetur auctoritas. Et nihil sane Gliciis Romae est celebrius. Frequenter eorum meminere Tacitus, Suetonius, Florus, Liuius, quin et marmora Capitolina, in quibus A. V. C. IↃIↃII. laudatur

M. CLAVDIVS. C. F. GLICIA. QVI. SCRIBA. FVERAT. DICTATOR. COACT. ABDIC. SINE. MAG. EQV.

Steph. Vinand. Pigh. *Annal. Tom. II. p. 50.* Grut. *Inscr. p. CCXC. 11.* Vnde inuidia stimulatus videri poterat Hotomanus, qui *Disp. de quarta legit. cap. I.* ne Cuiacio gloriam detectae legis tribuat, legem plane nullam agnoscit Gliciam, querelamque inofficiosi ex moribus magis, et consilio iureconsultorum, quam ex certa aliqua lege fluxisse, contendit. Cum Cuiacio sane faciunt recentiores pene omnes, et in his Ant. Augustin. *de Leg. et SCt.*

in

in lege Glicia, et Ian. Vinc. Graeuina *de Leg. et SCt. LXXX. p. 649. seq.* Sed negari nequit, Hotomani ſententiam Cuiaciana eſſe veroſimiliorem. Gliciorum enim nomen, familiæ, non gentile eſt. Leges vero a cognominibus cognominatae non deſinebant in IA ſed in ANA, verbi cauſa lex Iunia Norbana. Sigon *de Nom. propr. p. m. 1426.* Ergo haec lex aut *Claudia* dicenda fuiſſet, aut *Gliciana*, non Glicia. Quare nihil dici poteſt veroſimilius; quam quod moribus et iureconſultorum auctoritate inualuerit haec querela, et quidem libera adhuc republica. Meminerunt enim illius Cicero *adu. Verr. I, 42.* et Valer. Max. VII, 7. 5. ex quo conſtat, iam ad C. Calpurnium Piſonem hanc querelam fuiſſe delatam. Atqui praeturam hic Calpurnius geſſit ann. V. C. IↃCLXXXII. Scilicet liberrima olim erat patribusfam. teſtandi exheredandique facultas. Cum vero ea abuterentur homines maxime blanditiis nouercalibus deliniti: ICti de remedio cogitare coeperunt, quo iniuſte exheredatis ſuccurreretur. Quod non obſcure innuit Pomponius, dum latiſſimam illam poteſtatem teſtatorum *coanguſtatam* fuiſſe ait *interpretatione iura conſtituentium. l. 120. D. de verb. ſignif.* Iam quamuis ICtis nouas leges condere vel veteres euertere haud liceret: tamen cum ex iuris principiis furioſi condere non poſſent teſtamentum; non alia ac commodiore colore iniuſte exheredatis ſuccurrere poterant, quam ſi fingerent, parentem liberos iniuſte exheredantem ſanae ac integrae mentis haud fuiſſe, idque inde demonſtrarent, quod liberos bene

de ſe meritos ſine iuſta cauſa vel praeterierint vel exheredes ſcripſerint Bynkersh. *Obſ. II, 12. p. 153.* Πῶς γὰρ οὐκ ἔϛιν εἰπεῖν μανίαν, τὸ χαλεπάινειν ἄυτως κατὰ τῆς Φύσεος; *Cur enim furorem non diceremus, ita naturae ſuccenſere?* inquit interpres *Baſilic. XXXIX, 1.* Ceterum hanc actionem vocabant QVERELAM, ἐυΦημίας ἕνεκα. Cognati enim non ſe inuicem accuſare, ſed inter ſe *conqueri* dicebantur. Voſſ. *Inſt. Orat. I, 6. 2.* Neque tamen ſemper eo nomine veniſſe hoc remedium animaduertimus, ſed illud aliquando actio, *l. 12. §. vlt. l. 15. §. 2. D. l. 25. l. 27. C. de inoffic. teſt.* aliquando accuſatio appellatur, *vt l. 6. §. vlt. l. 17. l. 22. D. eod. tit.* Vocabant eandem querelam INOFFICIOSI, quia quemadmodum *beneficia aliorum ſunt*, ita *officia eorum, quos neceſſitudo ſuſcitat, et opem ferre iubet.* Seneca *de Benefic. III, 8.* Contra officium ergo teſtati videbantur, qui proximos vel praeterierant, vel exheredes iniuſte ſcripſerant.

VI. Eiusdem natura.

VI. Ceterum hac querela, teſtamento, ceteroquin ſollenniter facto, obiiciebatur dementia furorue teſtatoris. Non enim tanta inhumanitas cadere videbatur in ſani capitis hominem, vt ſine cauſa exheredes ſcriberet filios. Inſtituebatur ea in iudicio centumuirali ſeu quadruplici, vt patet ex Plin. *Epiſt. IV, 24.* Vnde et ipſa haec querela aliquando *iudicii centumuiralis* nomine venit. *l. 13. D. de inoff. teſt.* Add. *l. 17. D. eod* Valer. Max. *VII. 7. 1.* et 2. et *VII, 8. 1.*

VII.

VII. Origo legitimae portionis.

VII. Ceterum cessabat querela, relicta legitima, seu certa et legibus definita bonorum portione. Ea olim semper erat hereditatis quadrans. *l. 8. §. 6. et 8. D. de inoff. test. l. 2. C. de inoffic. donat.* Quae quarta quando et qua occasione inoleuerit, incompertum sibi esse fatetur Iac. Cuiac. *Obseru. II, 21. III, 8.* vbi tamen eandem a Marco Imp. inuentam suspicatur, deceptus loco Nicephori. At inter primos Ian. a Costa *princ. Inst. de inoff. test.* et Claud. Chifl. *de legit. port.* nec non post hos Ant. Schultingius *Iurispr. Anteiust. p. 381.* docuerunt, legitimam illam portionem ex legis Falcidiae rationibus prudentum interpretatione esse inductam. Sane heredibus, quibus inofficiosi querela competit, QVARTAM FALCIDIAM deberi, disertis verbis dicunt Paullus *Recept. Sent. IV, 5. 5.* et Vlp. *l. 8. §. 9. et 14. D. de inoffic. test.* Absolute quoque illam portionem QVARTAM vocat Plin. *Epist. V, 1.* et FALCIDIAM Iustinianus. *l. 31. C. de inoff. test.* Vnde patet, satis antiquam et forsan Augusti temporibus aequalem *(a)* esse legitimam illam portionem.

VIII. Inuecta a Iustiniano mutatio.

VIII. Sed auxit illam portionem Iustinianus per *Nou. XCII.* et *Nou. XVIII, 1.* vbi legitimam portionem, si liberi quatuor, vel pauciores essent, trientem: sin quinque vel plures semissem esse iussit.

(a) Augusti enim temporibus latam esse legem Falcidiam, ostendimus infra *Lib. II. Tit. XX. seq. §. XIV.* Occasionem forsan dedit T. Tettius Vibo, qui filium infantem exheredauerat. Val. Max. VII, 7. 3. Reinesf. *Inscript. p. XXIII, 1.*

IX. Quibus casibus haec querela locum habuerit, vel non habuerit?

IX. Competebat porro haec querela non modo liberis aduersus parentes, sed et his aduersus liberos. Sane et matrum testamenta hac querela impugnata, legimus, iam ante SCt. Orphitianum, apud Plin. *Epist. V, 1.* Valer. Max. *VII, 7. 4.* Quod eo minus mirandum, quia ex eodem Valerio Max. *Lib. VII. Cap. 7. exemplo 2.* constat, etiam filios in adoptionem datos patrum naturalium testamenta impugnasse. Postea id remedium ad solos parentes, liberos, fratres restrictum *l. 1. D. h. t.* Immo iure nouo cessabat haec querela etiam in fratribus et sororibus, nisi turpis instituta esset persona: *l. 27. C. h. t.* cessabat etiam contra testamentum militis: *l. vlt. §. 1. C. eod.* cessabat denique praescriptione quinquennii, *l. 8. §. vlt. D. eod.* de quibus omnibus plenius agunt iureconsulti.

X. Heredes quotuplices?

X. Pergimus ad heredum qualitatem et differentiam. Erant illi vel NECESSARII, vel SVI et NECESSARII, vel EXTRANEI ac VOLVNTARII *pr. Inst. de her. qual.*

XI. Heredes necessarii.

XI. NECESSARII erant, qui cogebantur esse heredes etiam inuiti. Tales erant serui, quibus pro libertate data, id iugum imponebant leges, vt heredes esse cogerentur, quo subhastatio bonorum non fieret nomine dominorum, si forte aes alienum aliter dissolui non posset, sed sub eorum nomine. Infamiae enim quid habere videbatur illa subhastatio, quam hoc ordine factam nouimus. Propo-

neba-

nebatur edictum a Praetore, quo creditoribus possessio bonorum dabatur. Qui vbi triginta dies a die deserti vadimonii possederant: eiusdem Praetoris iussu creari solebat Magister, ad bona distrahenda. Cic. *ad Attic. VI, 1.* Quintilian. *Inst. Orat. VI, 4. l. vlt. D. de curat. bon. dand.* Tum fiebat praescriptio in celeberrimis vrbis locis: ITA ILLE DEBITOR NOSTER IN EIVSMODI CAVSA EST, VT BONA EIVS DIVENDI DEBEANT, QVICVNQVE EMERE VOLET, ADESTO. Theoph. *pr. Inst. de success. subl. quae fieb. per bon. vendit.* *Idque* est illud *triste carmen magistri*, de quo Cicero *de Orator. I, 57.* vel *libellus, bonis alicuius suspensus*, apud Senecam *de benef. IV, 12.* Paucis diebus post denuo adeundus erat praetor, vt liceret legem bonorum vendendorum facere, atque inde ita v. c. praescribebant: HAEC QVICVNQVE EMERIT, CREDITORIBVS IN DIMIDIAM PARTEM EORVM, QVAE IPSIS DEBENTVR, RESPONDERE DEBET. Theophil. *ibid.* Interea aderant bonorum emtores, qui totam massam bonorum emebant, vocati etiam *sectores*, de quibus Cic *pro S. Rosc. Amer. VI.* Scilicet sectores vocabantur, *qui spem lucri sui secuti, bona condemnatorum semel auctionabantur, proque iis pecunias pensitabant singulis, ac deinde pro compendio suo singulas quasque res populo vendebant.* Ascon. Paed. *in Verr. III. p. 1845.* Nonnunquam, si deesset sector, auctio fiebat, eaque indicebatur acerba voce praeconis, cuius formula, sed iocosa, ast apud Plaut.

Menaechm. V, 9. v. vlt. Qua de re Cicero *Epist. ad Attic. VI, 1.* Sigon. *de ant. iure ciu. Rom. I, 11. p. 149.* et *de Iudic. I, 18. p. 449. seq.* Ne ergo haec infamia in defuncti domini manes redundaret: ab obaeratis seruus instituebatur heres, et is cogebatur hereditatem adire, atque hinc dici solebat HERES NECESSARIVS.

XII. Sui et necessarii.

XII. SVI et NECESSARII erant libri, NECESSARII, quia et ipsi heredes esse cogebantur: SVI, quia iam viuis parentibus quasi domini habebantur; *§. 2. Inst. h. t. §. 3. Inst. de hered. quae ab intest. l. 11. D. de lib. et postum.* Vnde et *particeps patris* eleganter dicitur filiusfamil. apud Terent. *Heauton. Act. I. scen. 1. v. 97.*

Nec fas esse, vlla me voluptate hic frui,

Nisi vbi ille huc saluus redierit meus particeps.

Quia tamen durum videbatur, ob defuncti parentis infortunium liberos superstites quasi infamiam contrahere: praetor ipsis postea concesserat beneficium abstinendi. *l. 11. l. 12. l. 57. §. 1. D. de adquir. hered. l. 71. §. 9. eod.* ex quo loco, id beneficium iam ante Sabini tempora liberis datum fuisse, apparet.

XIII. Extranei.

XIII. Denique EXTRANEI erant, qui nec necessarii erant nec sui. His ergo liberum erat, vel adire hereditatem, vel repudiare, si magis expedire videretur, vnde et VOLVNTARII dicti. Adquirebatur scilicet hereditas *cretione*, si Charondae credimus, *aditione*, *pro herede gestione*, *immistione*, *agnitione*. Charond. *ad Vlp. Fragm. XXII, 27.* qui tamen fallitur, dum immixtionem huc refert, cum

ea

ea ad heredes ſuos pertineat, quos ipſo iure heredes eſſe, diximus. Quamuis autem *cretio* et *aditio* ſemper eſſent coniunctae: tamen ideo non illa erant ſynonyma, vti ſibi perſuaſit Donell. *Comm. iur. ciu. VII, 8.* ſed actus diuerſi. Idque vel inde patet, quod ſequiore aeuo hereditas etiam ſine cretione adiretur, quale priuilegium matri, patruis, aliisque cognatis tribuerat Conſtantinus. *l. 1. et 2. C. Theod. de leg. heredit.*

XIV. Cretio hereditatis quid et quotuplex.

XIV. CRETIO erat actus eorum, qui cum cretione erant heredes inſtituti. Vlpian. *Fragm. XXII, 25.* Cum cretione dicebatur inſtitutus, cui teſtator iniunxerat, vt hereditatem cerneret. Ea cretio erat vel PERFECTA vel IMPERFECTA. Nam ſi ſcripſerat teſtator: TITIVS HERES ESTO, CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIERIS POTERISQVE: NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. Vlp. *l. c. §. 27.* haec formula pertinebat ad *cretionem perfectam.* Sin vltima verba eſſent omiſſa: dicebatur heres inſtitutus cum *cretione imperfecta*, itemque, ſi loco exheredationis adiectum eſſet, SI NON CREVERIS, TVNC MAEVIVS HERES ESTO. Vlp. *ibid. §. 34.* Erat quoque cretio vel VVLGARIS vel CONTINVA. *Vulgaris*, in qua adiiciebantur verba: QVIBVS SCIERIS POTERISQVE. *Continua*, in qua non adiiciebantur. Vlp. *Fragm. ibid. §. 31. 32.* Ceterum horum verborum ea erat vis et poteſtas, vt in cretione vulgari dies tantum vtiles; in continua omnes nu-

merarentur. Schulting. *ad Vlpian. ibid. p. 644.* Cernere vero hereditatem, non erat facere, vt viderent, aliquem esse heredem, ceu interpretatur Varro *de lingua lat. V, 8. p. 43. edit. Gothofr.* sed decernere, se heredem esse velle, ceu ipse Varro *Lib. VI, 5. p. 57.* rectius atque accuratius docet. Cuiac. *Obs. VII, 18.* Iac. Perizon. *Not. ad Sanct. Mineru. IX, 15.* Fiebat ista cretio intra certos dies, praesentibus testibus. Cicero ad *Att. XIII, 44.* Sic centum dierum meminit Vlpian. *ibid.* et ius nostrum *l. 22. §. 1. D. quando dies leg. ced. l. 3. §. 8. D. de minorib. l. 2. §. vlt. D. de suis et leg. hered.* quae loca veterem ritum cretionis redolere videntur: sexaginta dierum Cicero *Epist. ad Attic. XIII, 44.* In ipso actu dicenda ab herede erant verba cretionis: CVM ME MAEVIVS HEREDEM INSTITVERIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE. Vlp. *ibid. §. 28.* Barn. Brisson. *de Form. VII. p. 600. et 601.* Et hinc CRETIONIS SOLLENNITAS, *l. vn. C. Theod. de cret. et bonor. possess.* SCRVPVLOSA SOLLENNITAS, *l. 8. C. Theod. de matern. bon.* CRETIONIS COMMENTVM, *l. 1. C. Theod. eod.* CRETIONEM DICERE. *l. 5. C. Theodos. eod. tit.*

XV. An aliis sollennitatibus opus fuerit adituris hereditatem?

XV. Dictis cretionis verbis, heres dicebatur *hereditatem adiisse.* Nec aliis ritibus quam illa testatione mentis, facta videtur hereditatis aditio, quamuis quibusdam casibus aditio et sine cretione fieri posset. Sunt equidem qui aditas hereditates existimant percussione digi-

digitorum: Cuiac. *Obs. VII, 18.* Merill. *Obs. IV, 34.* quod signum dominii apud veteres fuisse, putant. Alii etiam saltationem addunt, quasi laetitiae signum. Ant. Dadin. Alteserra *de fiction. iur. Tract. III, 19.* Sed vtrumque ritum collegere ex male intellecto loco Ciceronis *de offic. III, 19.* ad quem addendae eruditae obseruationes Io. Ge. Graeuii. Addunt alii Ambros. *de offic. III, 2.* Sed et hic Ciceronem non intellectum manifesto exscripsit.

XVI. Qui sine cretione heredes erant scripti, ii etiam sine aditione sola, PRO HEREDE GESTIONE heredes fieri poterant (*b*). Pro herede vero gerebat, qui rebus hereditariis, tanquam dominus, vtebatur, veluti qui auctionem rerum hereditariarum faciebat, seruis hereditariis cibaria dabat etc. Vlpian. *Fragm. XXII, 26.* XVI. Quid pro herede gestio?

XVII. IMMIXTIO ad necessarios et suos heredes pertinebat. AGNATIONEM, sublata cretione sollenni aiunt inualuisse. §. *vlt. Inst. de hered. qual. et different.* §. *vlt. Inst. de bon. poss.* Sed sic ea vel ab aditione non differt, vel ad bonorum possessionem potius, quam ad hereditatem, pertinet. Sustulit vero cretionem in bonis maternis Constantinus, *l. 1. C. Theod. de* XVII. Quid immixtio et agnitio?

(*b*) Addidi *τὸ etiam*, quia et hi cernere poterant hereditatem, si volebant, nec tamen cogebantur. Petr. Fabr. *Semestr. II, 22.* Aueran. *Interp. iur. 2. 12. 15. p. 151.*

de matern. bon. nec non Constantius *l. 4. Cod. Theod. eod.* et Valentinianus *l. vn. C. Theod. de cretione.* Postea eandem penitus aboleuit non Arcadius, vt in *l. 17. C. de iure delib.* dicitur, sed Iustinianus, inuento beneficio inuentarii, (de quo *l. fin. C. de iure delib. Nou. I, 2. 1.*) Quilibet enim tuto adire ex eo potuit hereditatem, cum eo ipso bona heredis et defuncti separentur, omnisque impediatur actionum confusio.

TIT. XX - XXII.

DE

LEGATIS, EORVMQVE ADEMTIONE, ET TRANSLATIONE, ET LEGE FALCIDIA.

Hactenus Imperator de vniuersalibus adquisitionibus egit, ad easque etiam plures, qui infra sequentur, tituli pertinent. Placuit tamen illi, interserere hic singularum rerum adquisitionem, quae per legata fit. An satis concinne, alii videant. Nos pauca ad hos quoque titulos delibabimus.

I. Legatum quid?

I. LEGATVM est donatio, quae legis modo, id est imperatiue, testamento relinquitur. Vlp. *Fragm. XXIV, 1. Legis modo* inquit Vlpianus, quia veluti legem testator dicit heredi, quid ab eo praestari velit, vnde et graecis legare, est

νομο-

νομοθετεῖν (a) *Nouell. XXII, 2.* Io. Chrysost. *Homil. I. ad Act. Apost. p. 615.* Quin et ipsum verbum LEGARE nihil significat aliud, quam mandare et veluti legem dicere. Ita Plaut. *Casin. I, 1. v. 12.*

Quin potius quid tibi LEGATVM EST *negotium*
Id curas?

Hinc LEGATI dicuntur a *legando*, quia cum mandatis mittuntur, non quia publice leguntur ceu coniicit Varro *de Lingu. Lat. VI, 16. n. 7.* Nec aliam ob causam RELEGATI appellantur, quam quia *lege*, a populo vel principe lata, ciuitate exesse iubentur. *Imperatiue* ergo fieri debebat haec donatio, id est, *verbis directis. l. 2. C. commun. de legat. l. 15. C. de testam.* Scholiast. Horat. *ad Satyr. II, 1. 9.* Verba enim precaria non erant valida ex legibus XII. tabularum, sed ex voluntate tantum heredum descendebant. Denique *testamento* relinquenda erant legata, non codicillo, antequam scilicet Iustinianus legatorum fideique commissorum naturam exaequasset.

II. Legatorum genera erant quatuor, VINDICATIONIS, DAMNATIONIS, SINENDI MODO, et PRAECEPTIONIS. Caius *Instit. II, 5. 1.* Vlp. *Fragm. XXIV, 2.* Paull. *Sent. Recept. III, 7.* (b). Quorum differentiam licet sustu-

II. Legata quotuplicia?

(a) Hinc testatores plane more legislatorum loquebantur. Hi verbis imperatiuis vti solebant: iisdem vtebantur testatores: PRAECIPITO, SVMITO etc. Legislatorum formula erat DAMNAS ESTO, *l. 2. pr. l. 27. § 5. D. ad L. Aquil.* Eadem vero etiam testatoribus sollennis erat.

(b) Ant. Faber. *Coniect. VI, 1.* quatuor species ad duas reuo-

ſuſtulerit Iuſtinianus, dum legatorum omnium, quibuscunque tandem relicta ſint verbis, eandem naturam eſſe voluit: *l. 2. C. comm. de legat.* olim tamen permultum intererat inter haec legatorum genera, quae a iureconſultis diſputatione fori inducta eſſe, non abs re exiſtimat V. C. Schultingius *ad Vlp. l. c. p. 649.*

III. Legatum per vindicationem.

III. Per VINDICATIONEM his verbis legabant: DO LEGO, SVMITO, HABETO. Vlpian. *ibid.* §. 3. quibus Caius *Inſt. II, 5.* addit formulas: ILLAM REM TIBI PRAESVME, VINDICA. Tunc vero legatum erat in legatarii arbitrio, idque ipſe ſibi, adita hereditate, ſtatim capere vel rei vindicatione petere poterat. Tale erat illud apud Virgil. *Aeneid. V. v. 533.*

SVME, *pater, (nam te voluit rex magnus Olympi*
Talibus auſpiciis exſortem dicere honorem,)
Ipſius Anchiſae longaevi hoc munus HABEBIS.

Ad quae verba Seruius, Scholiaſtes: *Sume,* inquit, *percipe. Nam verbum eſt iureconſultorum quo vtuntur, quoties legatum non ab herede datur, ſed eſt in accipientis arbitrio, id eſt, vindicationis, vel optionis.*

IV. Legatum per damnationem.

IV. Per DAMNATIONEM legabatur his verbis (c): HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE, DATO, FACITO, HEREDEM MEVM DARE IVBEO. Vlpian. *ibid.* §. 4. Vim

reuocat, *vindicationis* et *damnationis,* cui tamen reſpondit Oſw. Hillig. *Donell. enucl. Lib. VIII. p. III.*

(c) Dicebatur enim tunc res *optimo iure* legata Vlpian. *Fragm. XXIV, 11.*

Vim verborum illorum, quibus, ceu ex *l. 2. pr.* et *l. 27. §. 5. D. ad L. Aquil.* apparet, etiam legislatores vtebantur, idem explicat Seruius ad Virgil. *Aeneid. XII, v. 727. In iure cum dicitur* DAMNAS ESTO, *hoc est, damnatus es, vt des, hoc est, damno te, vt des, neque alias libereris.* Perinde ergo hic heres erat obligatus, ac si vel a iudice, vel ab ipso legislatore, esset damnatus. Vnde et lis inficiando crescebat in duplum. Paull. *Recept. Sent. I, 19. 1.*

V. SINENDI MODO ita legabatur: HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE L. TITIVM SVMERE ILLAM REM, SIBIQVE HABERE. Vlpian. *Fragm. XXIV, 5.* Cai. *Inst. II, 5. 9.* Heres ergo damnabatur quidem, vt aliquid sumi pateretur, sed legatario simul permittebatur, vt aliquid sumere posset. V. Legatum sinendi modo.

VI. Denique PER PRAECEPTIONEM legabant his verbis: L. TITIVS ILLAM REM PRAECIPITO. Vlp. *Fragm. XXVI, 6.* vel vt in notis Magnonis est: P. S. T. Q. H. PRAECIPITO SVMITO, TIBIQVE HABETO. Res hoc modo legata *praelegatum* vocabatur, vel *praecipuum*. Fest. *voce excipuum p. 284.* idque relinquebatur vni ex coheredibus. Exempla sunt ap. Val. Max. VII, 8. 4. Plin. *Ep. V, 7.* Sidon. *Ep. VI, 12.* VI. Legatum per praeceptionem.

VII. Differentia inter hos legandi modos non vna erat. Per VINDICATIONEM legari poterant res, quae tempore mortis et facti testamenti testatoris ex iure Quiritium fuerant (*d*). Quod si ta- VII Differentia horum legatorum.

(*d*) Si res legata pondere, mensura, numero constabat

ſi tamen res quae non vtroque tempore in dominio teſtatoris erat, ita legaretur: SCt. Neronianum huiusmodi legatum eatenus ſuſtinebat, vt in legatum damnationis inflecteretur. Vlp. *Frag.* XXIV, 11. Per DAMNATIONEM res omnes legari poterant, etiam alienae, dummodo tales eſſent, vt dari poſſent. Vlp. *Fragm. l. c.* §. 8. Cai. *Inſt. II*, 5. 6. SINENDI MODO legabantur res propriae teſtatoris et heredis. Vlp. *ibid.* §. 10. non alienae, vti viſum Caio. Denique PER PRAECEPTIONEM relinquebantur eaedem, quae per vindicationem. Vlp. *Frag. XXIV*, 11. Si coniunctim vna res legata fuerat pluribus PER VINDICATIONEM: pars deficiens ceteris collegatariis adcreſcebat: ſin vero PER DAMNATIONEM: pars deficiens penes heredem manebat Oiſel. *ad Cai. Inſt. II*, 5. 4. Legatum *vindicationis* poterat repudiari: *l. 7. l. 44. §. 1. l. 86. §. 2. D. de legat. 1.* non aeque legatum damnationis. Plures differentias dedit Merill. *Obſ. VI*, 32.

VIII. Ea ſublata eſt a Iuſtiniano.

VIII. Suſtulit hanc differentiam, ceu ſupra diximus, Iuſtinianus *(e)*, ita tamen ſuſtulit, vt non

bat, ſufficiebat, ſi tempore mortis iure Quiritium teſtatoris eſſet. Ratio vero, ob quam hic exigebatur dominium Quiritarium, haec erat, quia legatario eiusmodi concedebatur rei vindicatio, quae olim inſtituebatur haec formula. HANC EGO REM EX IVRE QVIRITIVM MEAM ESSE AIO. Cicero *pro Mur. XII.* Hac vero formula vtique vti haud potuiſſet legatarius, niſi res legata teſtatoris fuiſſet ex iure Quiritium. Vid. V. C. Schulting. *Iurispr. anteiuſt. p.* 651.

(*e*) Primo SCt. Neroniano non quidem ſublata, quae inter formulas legandi erat differentia; ſed tamen con-

non ſatis cauta plures leges, quae ad iſtud diſcrimen pertinent, pandectis inſeri permiſerit. Vid. M. Aurel. Galuan. *de vſufr. XL. vlt.* V. C. Schulting. *Iurispr. ant. p. 849.* Merill. *Obſ. VI, 33.*

IX. Porro non modo ſingulae res legari poterant, ſed vniuerſarum quoque pars, vt puta: MAEVIVS HERES MEVS CVM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO, DIVIDITO. Quo caſu dimidia pars conorum legata videbatur. Poterat et alia pars, veluti tertia, quarta, quinta, legari, quae ſpecies PARTITIO appellabatur. Vlp. *Fragm. XXIV, 25. §. 5. Inſt. de fideicomm. hered.* Cicero *pro Caecin. IV. et V.*

IX. Legata pars hereditatis.

X. Legari non poterat a legatario, nec legatum dabatur, niſi extraneo. Non autem filiofamilias heredi inſtituto, vel ſeruo proprio, nec ei, qui in heredis poteſtate mancipioue erat, niſi ſub conditione. Vlp. *XXIV, 20. ſeq.* Legari etiam olim non poterat ciuitatibus, poſtea poterat ciuitatibus illis quae ſub imperio Populi Romani erant, idque primum a Nerua introductum, ac poſtea ſub Hadriano SCto diligentius cautum fuerat. Vlp. *Fragm. XXIV, 28.* Quod deinde D. Marcus etiam ad collegia, *l. 20. D. de reb. dub.* immo et ad vicos extendit. *l. 73. §. 1. D. de legat. I.* Vid. Merill. *Variant. ex Cuiac. II, 14.* V. C. Schulting. *Iurispr. Ant. p. 659.*

X. A quo et quibus legari potuerit.

XI.

conſtitutum, vt ſi alio modo aliquid relictum eſſet, ſaltim valeret, tanquam ſi eſſet per damnationem relictum. Vlp. *Fragm. XXIV,* 11. Poſtea Conſtantinus M. verborum quidem, ad non actionum differentiam ſuſtulit. *l. 15. C. de teſt. l. 21. C. h. t.* Denique et hanc aboleuit Iuſtinianus. Vid. Ian. a Coſta ad *Inſt. §. 2. h. t.*

XI. Legata poenae nomine relicta.

XI. Anceps quoque inter eruditos quaestio est de legatis POENAE NOMINE RELICTIS. Iustinianus enim haec ita definit §. *vlt. Inst. de legat. Poenae nomine legari videtur, quod coërcendi heredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat: veluti si quis ita scripserit:* HERES MEVS, SI FILIAM SVAM IN MATRIMONIVM TITIO COLLOCAVERIT, *vel ex diuerso*, SI NON COLLOCAVERIT, DATO DECEM AVREOS SEIO. Addit Iustinianus, eiusmodi legata veteri iure prohibita fuisse, (idque etiam constat ex Iul. Capitolin. *Anton. Pio VIII. Ael. Helu. Pertin. VII.*) se vero ea rata esse iussisse, dummodo nihil impossibile, vel legibus interdictum, vel alias probrosum, fuerit heredi iniunctum.

XII. Dubia aduersus hanc doctrinam.

XII. Sed animaduertit amplissimus Bynhershoekius, hac admissa definitione, vix superesse discrimen inter legata conditionata, et pœnae nomine relicta. Legislatorum instar erant morientes, et si in tabulis scripserant: LEGO SEIO CENTVM, SI FILIAM TITIO VXOREM DEDERIT, rata erat haec vltima voluntas. Cur quaeso legatum poenae nomine relictum illicitum fuisset habitum, si scriptum esset in tabulis: HERES, SI FILIAM TITIO VXOREM DEDERIT SEIO DECEM AVREOS DATO. Quid, quaeso, inter vtramque formulam interest? Bynkersh. *de legat. proenae nomine rel. III. p. 361. seq.*

XIII. Clarissimi Bynkershoeckii sententia.

XIII. Existimat ergo vir laudatissimus, Tribonianum, quid veteribus legata poenae nomine relicta fuerint, non satis intellexisse. Nam ex

ex *l. 1. D. de his quae poenae cauſ. relinquuntur* apparere, ea legata poenae nomine viſa relinqui, quibus teſtator heredem ad probroſum aliquid faciendum cogere voluerit. Bynkersh. *ib. cap. IV.* Quae ſi ita ſint, Iuſtinianus profecto nihil noui ſtatuit, dum, quae veteres tanquam regulam poſuerant, ipſe loco exceptionis habuit, regulam fingens, veteribus incognitam.

XIV. Sed non eſt fortaſſis, quod Iuſtinianum plane deſeramus, quippe cuius definitionem etiam Vlp. agnouit. *Fragm. XXIV, 17.* Scilicet ſaepe heredem legatis, non niſi vexandi cauſa, onerabant teſtatores, iisque illum ad aliquid faciendum omittendumque adigebant, nulla alia adducti ratione, quam ſtolida voluntate. Tale erant teſtamentum Staberi, de quo Horat. *Sat. II, 3. v. 84. ſeq.* XIV. Eius illuſtratio.

Heredes Staberi ſummam incidere ſepulcro,
Ni ſic feciſſent, gladiatorum centum
Damnauit populo paria, atque epulum arbitrio Arri,
Frumenti, quantum metit Africa.

Cum ergo diſputarent veteres, an legata eiusmodi valerent, quibus heres ad aliquid ſine ratione contra animi ſententiam faciendum omittendumque cogeretur: Iuſtinianus has tricas ſuſtulit, iuſſitque, haec legata rata eſſe, exceptis iis, quae vel impoſſibilia eſſent, vel legibus interdicta, vel alias aperte probroſa. Vid. Gundlingii *Diſſ. de principe hered. VI. 32. p. 78.*

XV. Quemadmodum vero legibus XII. Tabularum tantum quisque legare poterat, quantum volebat: ita inde fiebat, vt plures hereditatem tot legatis exhauſtam adire nollent. Hinc XV. Lex Furia teſtamentaria.

primo lata LEX FVRIA testamentaria a C. Furio, Tribuno plebis (*f*), qua cautum, ne cui liceret vltra mille asses (*g*) vel legare, vel mortis causa donare, praeterquam cognatis, certisque personis, quales erant e. g. cognati manumissoris. Vlp. *Fragm. XXVIII*, 7. Si quis alius vltra hanc summam legatum acceperat: non rescindebatur quidem legatum, sed legatarius tamen quadruplum reddere cogebatur. Vnde hac lex *minus quam perfecta* dicitur Vlpiano *Fragm. I*, 2. Confer. Cuiac. *Obseru. XX*, 31.

XVI. Lex Voconia.

XVI. Mox vero hanc legem elusit Romanorum calliditas. Coeperunt enim vni quidem non vltra mille asses legare, sed tamen tot scribere legatarios, vt et sic penes heredem nihil, aut parum, remaneret. Hinc postea LEX VOCONIA, a Q. Voconio Saxa, A. V. C. IↃXCIV. Caepione et Philippo Coss. lata est, ex qua lege non solum femina, heres institui haud poterat, nisi in certa bonorum parte: sed et illud cautum fuerat, ne quis census plus vlli legaret, quam ad heredem heredesue perueniret. Cic. *Verr. I*, 43.

XVII. Eius oblitteratio.

XVII. Enimuero etiam Voconia illa lex oblitterata demum est per opulentiam ciuitatis: Gell.

(*f*) Vir doctus Guid. Pancirol. *Thesaur. Var. Lect. II*, 178. eandem hanc legem putat cum Furia Caninia. Qua in re eum perspicue errare, vel inde patet, quod hac Lex fuit Voconia antiquior: Fusiam autem Caniniam demum sub Augusto latam, supra demonstrauimus.

(*g*) Cuiacius *Obs. XIX*, 31. Substituit *mille aeris* quomodo et Varro *de L. L. lib. VIII.* dicit, *mille aeris legasse.* Sed *as* et *aes* olim promiscue dicebatur. Pondus vero assium pro temporum ratione varium fuisse docet Plin. *Hist. Nat. XXXIII*, 3.

Gell. *Noct. Att. XX, 1.* nec, *sufficiens ad rei consummationem visa est. princ. Inst. de L. Falcid.* Ergo nouissime demum lata est LEX FALCIDIA.

XVIII. Est et hoc plebiscitum, quod tulit P. Falcidius Trib. pleb. (*h*) temporibus triumuirorum Cn. Domitio M. F. Caluino, et C. Asinio Pollione Coss. (*i*) anno ab V. C. IↃCCXIV. vt testantur Dio Cass. *XLVIII. p. 377.* Euseb. *Chron. num. MDCCCCLXXXVIII.* et Isidor. *Etymol. V, 15.* Breuissime Dio: καὶ ὁ νόμος Φαλκίδιος ὠνομασμένος, (πλεῖστην καὶ νῦν ἔτι ἰσχὺν ἐς τὰς τῶν κλήρων διαδοχάς, ὥς τε τινὰ τὸ τέταρτον καὶ καταλειφθείσης οἱ ȣσίας ἄν γέ πη βαρύνηται, λαβόντα τὸ λοιπὸν ἀφεῖναι, ἔχων,) ὑπὸ τȣ̃ Πȣπλίȣ Φαλκιδίȣ δημαρχȣ̃ντος ἐτέθη. *Lex etiam Falcidia a P. Falcidio Tribuno plebis lata, quae nunc quoque plurimum valet in hereditatibus adeundis: ea autem permittit, vt heres, si adire hereditatem grauetur, quadrante accepto, reliquum dimittat.* Sed non videtur tamen vir doctissimus vim legis satis percepisse. Ea enim non permittit heredi, quadrante accepto, hereditatem repudiare, sed testatorem obstringit, vt quartam heredi saluam relinquat, idque si non fecerit, here-

XVIII. Lex Falcidia.

(*h*) Ridiculus ergo Glossatorum error est, qui Falcidiam hanc legem dictam volunt ἀπὸ τȣ̃ Φάλκȣς, ὃ δηλοῖ δρεπάνην, id est, *a falce* vel *defalcando.* Vid. Scholiast. in Harmenopul. *Promptuar. V, 9.* Eundem tamen errorem etiam Latini Glossatores fecerunt, ceu in praefatione obseruauimus.

(*i*) Non anno IↃCCXIII. P. Seruilio Isaurico iterum et L. Antonio Coss. vt tradit Aleander *ad Cai. Inst. II, 6. 1. p. 121.*

heredi poteſtatem facit, tantum detrahendi legatariis, quantum deſit quartae ſuae.

XIX. Eius capita et legitima verba.

XIX. Lex, cuius ipſa legitima verba ſuperſunt *l. 1. D. ad L. Falcid.* pluribus conſtitit capitibus (*k*), quorum priore libera permittitur legandi facultas his verbis: QVI CIVES ROMANI SVNT, QVI EORVM POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM FACERE VOLET, VT EAM PECVNIAM, QVASQVE RES, QVIBVSQVE DARE LEGARE VOLET, IVS POTESTASQVE ESTO. (VT HAC LEGE SEQVENTE LICEBIT (*l*). Secundo capite modus legatorum conſtituitur: QVICVNQVE CIVIS ROMANVS POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM FACIET, IS QVANTAM CVIQVE CIVI ROMANO PECVNIAM IVRE PVBLICO DARE LEGARE VOLET, IVS POTESTASQVE ESTO, DVM ITA DETVR LEGETVR NE MINVS, QVAM PARTEM QVARTAM HEREDITATIS EO TESTAMENTO HEREDES CAPIANT. EIS, QVIBVS QVID ITA DATVM LEGATVMQVE ERIT, EAM PECVNIAM SINE FRAVDE SVA CAPERE LICETO: ISQVE HERES, QVI EAM PECVNIAM DARE IVSSVS DAMNATVS ERIT, EAM PECVNIAM

(*k*) Magna cura ea capita collegit illuſtrauitque Franciſc. Balduinus, et cum lege Voconia, Iulia, Papia Poppaea, Rhodia, Aquilia edidit. *Baſ.* 1559, 8.

(*l*) Adduntur in vulgatis editionibus verba VT HAC LEGE SEQVENTI LICEBIT: ſed ea *νοθεύονται*, vt obſeruauit Cuiac. *ad C. ad L. Falc.*

NIAM DEBETO DARE, QVAM DAMNATVS EST. Ex his ergo ſatis conſtat de vera legis Falcidiae ſententia, meritoque pro incepti leguleii additamento reputanda ſunt illa apud Hieronym. *in Cron. C. Falcidius tribunus plebis, leg. tulit, ne quis tamento plus legaret, quam vt quarta pars apud heredes ſupereſſet*, SI HEREDES QVATVOR AVT MINVS ESSENT: SIN AVTEM PLVS QVATVOR: TVNC II. SEMISSEM RETINERENT *(m)*. Vid. A. Cont. *Lect. Subceſ. I, 3.*

XX. Ceterum deductio quartae, quam lex haec Falcidia permiſit, imperante Veſpaſiano ad fideicommiſſa vniuerſalia primum producta eſt SCt. Pegaſiano; deinde etiam ad ſingularia *§. 5. Inſt. de fideic. hered.* immo et ad fideicommiſſa, ab inteſtato relicta, quod a D. Pio factum refert Paull. ICt. *l. 18. D. ad L. falcit.* ac denique ad donationes mortis cauſa ex conſtitutione Seueri. *l. 5. C. eod. l. 2. C. de don. mort. cauſ.* Id quod tamen ab inteſtato admittendum haud videtur Cuiacio *Obſ. III, 17.* quia mortis cauſa donationes ab inteſtato factae legatis non aequiparentur. *l. 20. §. 1. D. de mort. cauſ. don.* Verum legis Falcidiae vires maxime eliſit IVSTINIANVS, permiſſa facultate teſtatoribus, vtiliter prohibendi Falcidiae detractionem, cum antea huiuscemodi voluntati, quantumuis expreſſae, heredes minime parere cogerentur. Vid. Vinc. Grau. *de Leg. et SCt. Rom. LXXVII. p. 637.*

XX. Relationes et mutationes huius legis.

(m) Haec enim ex recentiſſimo Graecorum iuro eſſe, erudite demonſtrauit Oiſel. *ad Caii Inſt. II, 6. 1. p. m. 120.*

XXI. Conclusio tituli.

XXI. Quae alias de ſenſu legis Falcidiae caſibusque eo pertinentibus diſputari ſolent, ea a Doctoribus dudum ſunt occupata, nec tam ad antiquitates, quam ipſam Iurisprudentiam pertinere videntur.

TIT. XXIII-XXV.

DE FIDEICOMMISSIS VNIVERSALIBVS ET SINGVLARIBVS, ET DE CODICILLIS.

Hactenus de hereditatibus et legatis, quae verbis directis relinquuntur: iam etiam de FIDEICOMMISSIS agendum, propter quae cum codicilli reperti ſint, eadem opera etiam de codicillorum origine ac iure erit diſſerendum.

I. Fideicommiſſa veteri iure inualida.

I. Vetere iure Romano non ratae erant vltimae voluntates, niſi verbis imperatiuis conceptae. Lex enim XII. Tabular. ea ſolum confirmabat, quae quis *legaſſit*. LEGARE vero erat veluti *legem dicere*, atque adeo teſtatoris non erat, vti verbis precatiuis, ſed directis et imperatiuis (*a*). Hinc inter ea, quae ex XII. tabulis erant licita, *l. 120. D. de verb. ſignif.* non referuntur fideicommiſſa, et id ſibi volunt verba Vlpiani *Fragm. XXV, 1. Fideicommiſſum eſt, quod non ciuilibus verbis, ſed precatiuis, relinquitur: nec ex rigore iuris ciuilis proficiſcitur, ſed ex voluntate datur relinquentis.*

II. Quibus formulis relicta?

II. Relinquebantur ergo fideicommiſſa verbis

(*a*) Vide ſupra *Lib. II. Tit. XX-XXII, n. I.*

bis precatiuis, vel ab heredem fiduciarium, vel ad eum, cui relinquebantur, directis. Paull. *Sent. IV, t. 5. et 6.* Magis enim hic voluntas ſpectanda videbatur, quam verba, *l. 16. C. de fideic.* nec proinde tam quaerendum, quocum quis loqueretur, quam in quem voluntatis dirigeretur intentio. *l. 77. §. 26. D. de legat. 2.* Hinc paſſim in iure noſtro formulae occurrunt: FIDEI TVAE COMMITTO, PETO, C. SEII, CONTENTVS SIS ILLA RE. VOLO TIBI ILLVD PRAESTARI, ROGO, PETO, VOLO, MANDO (*b*). DEPRECOR. CVPIO, INIVNGO, DESIDERO, IMPERO. etc. Et quamuis Paull. *l. c.* excludat verba RELINQVO et COMMENDO, quae ipſe nullam fideicommiſſi actionem parere exiſtimat: hae tamen formulae etiam, vt et aliae omnes, idoneae viſae ſunt poſt *l. 2. C. commun. de legat. et fideicomm.* Vid. Cuiac. *ad Paull. ibid. p. m. 385. ſeq.* Barn. Briſſon. *de Form. VII. p. 668. ſeq.*

III. Fideicommiſſorum natura ante Augusti tempora.

III. Quod ſi ergo verbis eiusmodi precatiuis aliquid eſſet relictum: heredis erat arbitrium, velletne illud praeſtare, an nollet. Nullo enim iuris vinculo, ſed tantum pudore et fide eorum, qui rogati erant, continebantur fideicommiſſa. *§. 1. Inſt. h. t.* Saepius tamen veteres heredum fidei committebant, ſiue clam, ſiue verbis in teſtamento expreſſis, maxime ſi iis quidquam relinquere cuperent, qui per leges erant incapaces. Cuius rei exempla ſunt apud Cicero-

 nem

(*b*) Immo et IVBEO, quod praecatiuum eſſe negat Alciatus. Vid. *l. 28. §. vlt. de libert. leg.*

nem *de Fin. II,58.* Quintil. *Decl. CCCXXIV.* et Val. Max. IV,2.7. qui refert, Q. Pompei. Rufum exsulem, cum ex testamento ciuis Romani nihil capere potuisset, tamen bona cuiusdam accepisse, qui matri praedita sua fideicommiserat, vt hæc illa filio Pompeio restitueret. Sed eiusmodi fideicommissa, vt dixi, non necessario praestabantur, poteratque adeo hereditas ab herede fiduciario impune retineri. Quamobrem et hereditatem, ex fideicommisso restitutam, fiduciarii veluti liberalitati imputabant. Et ita ego interpretor verba in marmore apud Rein. *Inscr. Class. II,73.* L. CESTIVS QVA EX PARTE AD EVM HEREDITAS M. AGRIPPAE MVNERE PERVENIT.

IV. Augusti ea de re constitutio.

IV. Primus rem mutauit, et fideicommissa, quorum antea mos inter exempla probitatis et perfidiae fluctuauerat, et exemplo, et seueritate, stabiliuit Augustus. De quo ipse Imperator noster, *§.1. Inst. h. t. Postea D. Augustus primus semel iterumque, gratia personarum motus, vel ob insignem quorundam perfidiam, iussit consulibus auctoritatem suam interponere. Quod quia iustum videbatur, et populare erat, paullatim conuersum est in assiduam iurisdictionem, tantusque eorum fauor factus est, vt paullatim etiam Praetor proprius crearetur, qui de fideicommissis ius diceret, quem* FIDEICOMMISSARIVM *appellant.* Ex hoc ergo loco patet, I) primum Augustum fidei suae commissa præstitisse, gratia personarum motum. Personae vero illae procul dubio fuerunt L. Lentulus, et eius heres fideicommissarius. Nam *ex illius persona etiam fideicommissa coepisse* dicuntur.

tur. *pr. Inſt. de codicill.* Diſcimus deinde, II) Auguſtum negotium dediſſe Conſulibus cognoſcendi de fideicommiſſis, nominatosque heredes ad reſtituendas hereditates compellendi. Quae iurisdictio Coſſ. tantum delegata erat a Principe, nec ad prouincias pertinebat, vbi fideicommiſſa executionem nullam habebant, antequam Claudius id negotium Praeſidibus daret. Suet. *Claud. cap. XXIII.* Praeterea ex eo loco intelligimus. III) Praetorem fideicommiſſarium (*c*) ideo poſtea creatum, vt tanto accuratius de fideicommiſſis ius diceretur. In quo tamen, neſcio, an Imperator fallatur. Conſtat enim primo ex Sueton. *Claud. XXIII.* Claudium Imperatorem non vnum, ſed duos conſtituiſſe praetores fideicommiſſarios, qui praeter morem non darent iudices pedaneos, ſed ipſi cognoſcerent, et ferrent ſententias, quamuis poſtea vnum horum Prætorum detraxerit Traianus *l. 2. §. 32. de Orig. iur.* Deinde et conſtitutis iam praetoribus fideicommiſſariis, conſules concurrentem iurisdictionem cum iis exercebant. Vlp. *Fragm. XXV, 12.* ita quidem, vt apud conſules de maioribus; apud praetores fideicommiſſarios de minoribus ſummis ageretur. Quintilian. *Inſt. Orat. III, 6.* Conf. Cuiac. *Obſ. XXI, 34.* Merill. *Obſ. VI, 36.* Immo nonnunquam ipſi Imperatores de fideicommiſſis cognoſcebant: quale quid de Commodo Imperatore refert Papinianus. *l. 26. D. de probat.*

(*c*) Vocatur et PR. DE FIDEICOMMISS, in *Inſcriptionibus* Gruteri p. CCCXCIII, 6.

V. Senatusconsultum Trebellianum.

V. Cum ergo semel fiduciarii essent certa iuris necessitate obstricti, neque amplius fideicommissorum restitutio ex heredum voluntate penderet; factum est, vt saepe in hunc onus omne obligationum; commodum vero in fideicommissarium transferretur. Cuius rei causa cum haud raro testamenta destituerentur: imperante Nerone VIII. Kal. Sept. L. Annaeo Seneca et Trebellio Maximo Coss. suffectis, factum est SCtum, vt restituta ex testamento vniuersa hereditate, actiones omnes, quae heredi et in heredem competebant, simul cum hereditatis commodo transirent in eum, cui restitueretur hereditas. §. 4. *Inst. h. t.* Non vero directe actiones ab herede remouebantur, sed vtiles tantum fideicommissario, et in eum, dabantur a Praetore, adeoque heres, conuentus a creditoribus ex SCt. Trebelliano habebat exceptionem. *l. 1. §. 4. D.* ad SCt. Treb. *l. 1. §. 8. D. quand. de pecul. act. annal. est.*

VI. Senatusconsultum Pagasianum;

VI. Quoniam vero sic etiam heredes rogati, inutilem molestiam refugientes, repudiabant hereditatem, ex qua nihil ad eos commodi esset rediturum: sub Vespasiano, Pegaso et Pusione Coss. SCt. conditum est, quo permittebatur heredi fiduciario detrahere quartam ex bonis fidei suae commissis. Adeoque hoc SCt. legem Falcidiam, quae ad legata tantum pertinebat ad fideicommissa etiam vniuersalia protulit. §. 5. *Inst. h. t.* Grauina *de Leg. et SC. LXXVIII. p. 639.*

VII. Stipulationes necessariae inter heredem et

VII. Nihil tamen hoc SCt. fuerat de actionibus hereditariis cautum, sed post illud ipse heres onera hereditaria sustinebat. *d. §. 5. Inst. h. t.*

h. t. Opus ergo erat certis ſtipulationibus, inter heredem et ſideicommiſſarium interponendis, vt lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune eſſet. Quae ſtipulationes partis et pro parte dicebantur. Vlp. *Fragm. XXV, 15.* Hinc quoties heredi fiduciario quarta ex teſtamento erat ſalua, toties hereditatem reſtituebat ex SCt. Trebelliano. Sin plus dodrante eſſet reſtituendum, quartam ex SCt. Pegaſiano detrahebat, et de obligationibus ſibi cauebat interpoſitis ſtipulationibus. §. *6. Inſt. h. t.* Aſt cum ſtipulationes illae multis viderentur captioſae: placuit Iuſtiniano, exploſo SCt. Pegaſiano, Trebelliano omnem auctoritatem praeſtare, vel potius ex duobus facere vnicum, idque Trebelliani nomine inſignire, ita quidem, vt quartam heres ſemper haberet ſaluam, actionesque inter eum et fideicommiſſarium pro rata diuiderentur, heredi vero ſimul adeundi hereditatem imponeretur neceſſitas. §. *7. Inſt. h. t.* Immo iure nouiſſimo, ſi heres adire quartaque contentus eſſe nollet, deficientibus coheredibus atque ſubſtitutis, ipſe fideicommiſſarius adire poteſt per *Nouell. I. cap. I. §. 1.* fideicommiſſarium, et nouum ius a Iuſtiniano introductum.

VIII. Ad fideicommiſſa pertinet quoque SCt. APRONIANVM. Nec municipia enim olim, nec municipes, heredes inſtitui poterant, quoniam incertum corpus erat, vt neque cernere vniuerſi, neque pro herede gerere poſſent. Vlpian. *Fragm. XXII, 5.* Plin. *Epiſt. V, 7.* Fideicommiſſaria tamen hereditas municipibus reſtituenda erat per SCt. Apronianum VIII. Senatus conſultum Apronianum.

num cuius de aetate iam *Lib. II. Tit. XIV. §. 2.* disseruimus.

IX. Differentia inter legata et fideicommissa singularia.

IX. Haec de FIDEICOMMISSIS *vniuersalibus*. AD SINGVLARIA quod attinet, magna olim erat inter ea et legata differentia. In legatis rigor iuris; in fideicommissis fauor voluntatis regnabat. *l. pen. D. de legat. 1.* Fideicommissum ad eum, cui aliquid dimissum erat, poterat peruenire, herede licet mortuo, si talis erat conditio testamenti: legatum ita relinqui non poterat. Fideicommissum codicillis, etiamsi per testamentum non essent confirmati, relinquere licebat: legatum codicillis relictum von valebat, nisi illi essent testamento confirmati. A legatario legatum alteri relinqui non poterat; fideicommissum poterat. Per legatum seruo alieno directa libertas non dabatur; per fideicommissum recte dabatur. Fideicommissis tardius, quam scriptum erat, solutis vsurae et fructus debebantur, legatorum non vsura, sed duplum debebatur, si inficiaretur heres (*d*). Haec omnia tradit Caius *Inst. II, 7. 8.*

X. Eam sustulit Iustinianus.

X. At Iustinianus, ne quid antiqui iuris integrum relinqueret, legata et fideicommissa per omnia, quod ad effectum attinet, exaequauit. *§. 3. Inst. de legat. l. 2. C. comm. de leg.*

XI.

(*d*) Vltimam hanc differentiam, ex qua se expedire haud possunt Aleander et Oisel *ad Cai. l. c.* accurate explicant atque illustrant. V. C. Schulting. *Iurispr. Antiqu. p. m.* 130. Gerard. Noodt *de foenor et vsur. III, 7.*

XI. Quemadmodum fideicommiſſa eludendis legibus fuerant recepta: ita declinande iuris teſtamentarii ſubtilitati acceptus eſt vſus CODICILLORVM. CODICILLORVM vero voce nihil denotabant aliud, quam ſcripturam quandam ad illos miſſam. Hinc ſaepe codicillos pro epiſtolis ponit Cicero *Epiſt. ad Fam. IV*, 12. *VI*, 18. *ad Attic. XII*, 8. *ad Quint. Fratr. II*, 10. Præcipue tamen id nomen tribuebatur epiſtolis, ad praeſentes miſſis. Vnde Seneca *Epiſt. LV. Video te, mi Lucili, cum maxime audio, adeo tecum ſum, vt dubitem, an incipiam non epiſtolas, ſed* codicillos, *tibi ſcribere.* Vnde recte colligas, codicillos, quos deinde Imperatores, tanquam vltimae voluntatis genus, approbarunt, nihil aliud fuiſſe, quam *epiſtolas ſcriptas ad heredes de eo, quod poſt mortem ſuam ſcribentes ab heredibus fieri vellent* (e). Boehmer. *Diſſ. de Codicill. ſine teſtib. valid. Cap. I.* §. 3. 4. p. 5. 6.

XI. Codicillorum nomen et natura.

XII. Primus eiusmodi codicillos ad Auguſtum ſcripſerat L. Lentulus, (quem anno V. C. IↃCCLI. cum M. Valerio Meſſalino Conſulem fuiſſe, ex Reineſii *Inſcr. Claſſ. X. n.* 3. *p.* 597. diſcimus,) qui Romae fecerat teſtamentum, et Auguſtum filiamque heredem inſtituerat, deinde

XII. Eorundem origo.

(e) Hinc codicilli etiam *Epiſtolae* vocantur. *l.* 89. *pr. D. de legat. II. l.* 41. §. 2. *D. de legat.* 3. Et quamuis vulgo differentiam ſtatuant inter codicillos et epiſtolas fideicommiſſarias, vt facit Petr. Muller. *ad Struu. Ex. XXIV*, 68. non opus tamen eſſe hac ſubtilitate praeclare euicit laudatiſſimus Boehmerus *Diſſ. laudata* I, 7. et 8.

inde decendes in Africa, ſcripſerat codicillos, quibus aliquid ab heredibus fieri petierat. Quamuis vero ante ea tempora inauditum eſſet, per epiſtolam vel codicillos heredi aliquid iniungi quod ei neceſſitatem imponeret, vltimam illam defuncti voluntatem implendi: parebat tamen Auguſtus Lentuli codicillis, ipſaque filia eius exemplo rubore ſuffuſa ex iis legata praeſtabat. Quod principis exemplum facile imitati ſunt alii. Quare Auguſtus, conuocatis ſapientibus viris, interque eos C. Trebatio Teſta, cuius tum auctoritas maxima erat, quaeſiuit, an poſſit recipi, nec abhorreret a iuris ratione codicillorum vſus? Annuente Trebatio et illud codicillorum inſtitutum magnopere probante, Auguſtus auctoritatem illi accommodauit. Poſt quae tempora, cum et Antiſtius Labeo, (qui tamen *nihil, niſi quod iuſtum ſanctumque eſſe in Romanis antiquitatibus legiſſet, ratum peraſumque habere ſolebat*, Gell. *Noct. Att. XIII, 12.* ac proinde magna apud omnes auctoritate, teſte Tac. *Annal. III, 75.* erat) codicillos feciſſet: iam nemini dubium erat, quin iure optimo codicilli admitterentur. Ita rem refert Iuſtinianus ipſe *princ. Inſt. h. t.*

XIII. Formulae codicillorum.

XIII. Non aliter vero concipi ſolebant codicilli ac epiſtolae. Hinc praemittebatur ſollennis illa, qua epiſtolas auſpicari ſolebant, ſalutatio: *L. Titius heredibus primis, et ſubſtitutis ſalutem. l. 56. D. de fideic. libert. l. 37. §. 2. et 3. D. de leg. 3. l. 30. §. 1. ae adim. vel transf. leg.* Nec tamen ſemper ad heredes, ſed et nonnun-

nunquam ad ipſos fideicommiſſarios verba dirigebantur. Cuius rei exemplum exſtat *l. 75. pr. D. de leg. 2.* Integras formulas Latinas aeque ac Graecas magno ſtudio collegerunt Barn. Briſſon. *de Form. VIII. p. 686. ſeq.* et Guido Pancirol. *Theſaur. Var. Lect. I, 29.*

XIV. Confirmati tamen codicilli eſſe debebant teſtamento, vt heredi neceſſitas imponeretur praeſtandi, quod erat rogatus. Hinc teſtamentis inſeri ſolebat formula: *Si quos codicillos reliquero, valere volo. l. 56. pr. D. de fideic. libert.* Alias vltimam defuncti voluntatem implere non debebat heres, niſi vltro vellet. Quod facere ſe ſolere, ait Plinius *Epiſt. II, 16.* Sed poſtea per Seueri et Antonini conſtitutionem illa codicillos confirmandi neceſſitas remiſſa eſt, modo appareret, teſtatorem a voluntate, quam in codicillis expreſſerat, non receſſiſſe. Ant. Faber. *Coniect. XV, 16.*

XIV. Codicilli teſtamento confirmati.

XV. Ex his ergo facile apparet, in codicillis non magis, quam in epiſtolis, deſideratem eſſe vllam ſollennitatem. *§. 3. Inſt. h. t.* Non ergo teſtibus opus erat in codicillis teſtamento confirmatis, qui omnem virtutem atque efficaciam ſuam a teſtamento mutuabantur, vt recte animaduertunt Bachou. *ad tit. Inſt. de fideicommiſ. hered. §. vlt* et Boehm. *Diſſ. eadem I, 10.* Sane in Digeſtis nunquam exiguntur teſtes, immo alia omnia elucent ex *l. 8. §. 2. D. de iure codicill.* et *l. 89. pr. D. de legat. 2.* Quin nec in codicillis ab inteſtato neceſſarios viſos eſſe teſtes, erudite probat laudatiſſimus Boehmerus *Diſſ. ead. I, 23. p. 22.*

XV. Sollennitatibus an opus fuerit in codicillis?

XVI.

XVI. Ius nouum sensim introductum.

XVI. Sed et hanc antiqui iuris simplicitatem sensim peruertit sequentium Imperatorum νομοθεσία. Hac permissum, vt codicilli etiam nuncupatione, sine vlla scriptura, fierent. *l. 8. §. 3. C. de SS. Eccles. l. 3. pr. C. de bon. libert.* Id quod tamen codicillorum ab indole plane abhorret. Hinc ex eo tempore etiam testibus opus visum est, quos in codicillis ab intestato primum exegit Constantinus M. vel, vt alii malunt, Constantius (*f*), *l. 1. C. Theod. de testam. et codicill.* Postea Theodosius vulgo dicitur generatim in omnibus codicillis testes desiderasse, ob *l. vlt. §. vlt. C. de codicill.* Sed iam Iacobus Gothofredus animaduertit, comma vltimum illius legis non esse Theodosii, verum a Triboniano assumtum, quod etiam ex *l. 7. C. Theod. de testam. et codicill.* clarissime patet. An testes etiam in codicillis, testamento confirmatis, exegerit Iustinianus, adhuc sub iudice lis est. Plerique affirmant ob *l. 28. §. 1. C. de testam. l. vlt. C. de codicillis:* Sed non contemnendis rationibus id negat laudatus Boehmerus. *Diss. cad. I, 27. seq. p. 26. seq.*

(*f*) Vulgo, iam Diocletiani tempore testes adhibendos fuisse codicillis, colligunt ex *l. 22. C. de fideicomm.* Sed conferatur Boehm. *Diss. cad. I, 25. p. 24.*

